Zihinde ve Kültürde Bellek

Yayına Hazırlayanlar: Pascal Boyer, James V. Wertsch

Çeviren: Yonca Aşçı Dalar

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Zihinde ve Kültürde Bellek

Pascal Boyer, James V. Wertsch

Genel Yayın: 3232

ZİHİNDE VE KÜLTÜRDE BELLEK

YAYINA HAZIRLAYANLAR
PASCAL BOYER
JAMES V. WERTSCH

ÖZGÜN ADI
MEMORY IN MIND AND CULTURE

COPYRIGHT © 2012, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
YONCA AŞÇI DALAR

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2011
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
CUMHUR ÖZTÜRK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON
ÇİĞDEM ÇALKILIÇ TAYLOR

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: OCAK 2015, İSTANBUL

ISBN 978-605-332-375-4

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Yayına Hazırlayanlar

Pascal Boyer

James V. Wertsch

Zihinde ve Kültürde Bellek

Çeviren: Yonca Aşçı Dalar

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Katkıda Bulunanlar VII

I. BÖLÜM:
ZİHİNDE, KÜLTÜRDE VE TARİHTE BELLEK:
ÖZEL BİR BAKIŞ AÇISI 1

1 Anılar Ne İşe Yarar? Hatırlamanın Biliş ve Kültürle İlgili İşlevleri
Pascal Boyer 5

II. BÖLÜM:
ANILAR GEÇMİŞİMİZİ NASIL YAPILANDIRIR? 37

2 Otobiyografik Anı Ağları
Helen L. Williams ve *Martin A. Conway* 43

3 Kültürel Yaşam Senaryoları ve Bireysel Yaşam Öyküleri
Dorthe Berntsen ve *Annette Bohn* 79

4 Belleğin Özgüllüğü: Bireysel ve Kolektif Hatırlamanın Etkileri
Daniel L. Schacter, *Angela H. Gutchess* ve *Elizabeth A. Kensinger* 107

III. BÖLÜM:
PAYLAŞILAN KOLEKTİF ANILARI NASIL YAPILANDIRIRIZ? 145

5 Kolektif Bellek
James V. Wertsch 149

6 Kolektif Belleğin Şekillendirilmesinde Tekrarlanan Hatırlamanın Rolü
Henry L. Roediger III, *Franklin M. Zaromb* ve *Andrew C. Butler* 175

7 Tarih Yazmak: Kolektif Belleğin Altında Yatan Sosyal ve Psikolojik Süreçler
James W. Pennebaker ve *Amy L. Gonzales* 217

8 Kolektif Bellek Topluluk Ruhunu Nasıl Yaratır?
Alan J. Lambert, *Laura Nesse Scherer*, *Chad Rogers* ve *Larry Jacoby* 247

IV. BÖLÜM:
BELLEK TARİHİ NASIL ŞEKİLLENDİRİR? 277

9 Tarihi Anılar
Craig W. Blatz ve *Michael Ross* 281

10 Bellek Patlaması: Neden ve Neden Şimdi?
David W. Blight 301

11 Tarihçiler ve Bellek Mekânları
Jay Winter 321

V. BÖLÜM:
BELLEK KÜLTÜRÜ NASIL ŞEKİLLENDİRİR? 345

12 Kolektif Anılar Olarak Sözlü Gelenekler: Genel Bir Bireysel ve Kolektif Bellek Kuramı İçin Öneriler
David C. Rubin 349

13 Bilişsel Yatkınlıklar ve Kültürel Aktarım
Pascal Boyer 371

Terimler Sözlüğü 411

Dizin 427

KATKIDA BULUNANLAR

DORTHE BERNTSEN Psikoloji Bölümü, Aarhus Üniversitesi, Aarhus C, Danimarka

CRAIG W. BLATZ Psikoloji Bölümü, Waterloo Üniversitesi, Waterloo, Ontario, Kanada

DAVID W. BLIGHT Tarih Bölümü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut, ABD

ANNETTE BOHN Psikoloji Bölümü, Aarhus Üniversitesi, Nobelparken, Aarhus, Danimarka

PASCAL BOYER Psikoloji ve Antropoloji bölümleri, Washington Üniversitesi, St. Louis, Missouri, ABD

ANDREW C. BUTLER Psikoloji Bölümü, Washington Üniversitesi, St. Louis, Missouri, ABD

MARTIN A. CONWAY Psikolojik Çalışmalar Enstitüsü, Leeds Üniversitesi, Leeds, İngiltere

AMY L. GONZALES İletişim Bölümü, Cornell Üniversitesi, Ithaca, New York, ABD

ANGELA H. GUTCHESS Psikoloji Bölümü, Brandeis Üniversitesi, Waltham, Massachusetts, ABD

LARRY JACOBY Psikoloji Bölümü, Washington Üniversitesi, St. Louis, Missouri, ABD

ELIZABETH A. KENSINGER Psikoloji Bölümü, Boston College, Chestnut Hill, Massachusetts, ABD

ALAN J. LAMBERT Psikoloji Bölümü, Washington Üniversitesi, St. Louis, Missouri, ABD

JAMES W. PENNEBAKER Psikoloji Bölümü, Teksas Üniversitesi, Austin, Teksas, ABD

HENRY L. ROEDIGER III Psikoloji Bölümü, Washington Üniversitesi, St. Louis, Missouri, ABD

CHAD ROGERS Psikoloji Bölümü, Washington Üniversitesi, St. Louis, Missouri, ABD

MICHAEL ROSS Psikoloji Bölümü, Waterloo Üniversitesi, Waterloo, Ontario, Kanada

DAVID C. RUBIN Psikoloji Bölümü, Duke Üniversitesi, Durham, Kuzey Carolina, ABD

DANIEL L. SCHACTER Psikoloji Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts, ABD

LAURA NESSE SCHERER Psikoloji Bölümü, Washington Üniversitesi, St. Louis, Missouri, ABD

JAMES V. WERTSCH Antropoloji Bölümü, Washington Üniversitesi, St. Louis, Missouri, ABD

HELEN L. WILLIAMS Psikolojik Çalışmalar Enstitüsü, Leeds Üniversitesi, Leeds, İngiltere

JAY WINTER Tarih Bölümü, Yale Üniversitesi, New Haven, Connecticut, ABD

FRANKLIN M. ZAROMB Psikoloji Bölümü, Washington Üniversitesi, St. Louis, Missouri, ABD

I. BÖLÜM

ZİHİNDE, KÜLTÜRDE VE TARİHTE BELLEK: ÖZEL BİR BAKIŞ AÇISI

Bu ayrıntılı derlemeye neden gerek duyuldu? "Bellek alanındaki çabaların deniz gibi yükseldiği" bu dönemde, "biz de yükselen sulara kapılıp gitmeliyiz," diye düşündük*. Bilişsel psikolojide, bilim dalının en eski ve saygıdeğer uygulama alanlarından biri olan bellek çalışmaları, son yirmi yılda şaşırtıcı bir hızla gelişti; hatırlamanın sinirsel temellerinden, otobiyografik ve tarihsel anıların oluşturulmasına ve saklanmasına kadar birçok konuda, yeni araçlar ve modeller hepimizin kullanımına sunuldu. Yine bu dönemde, tarihçiler kendilerini büyük bir coşkuyla, resmi ve özel anılar, kutlamalar ve anıtlar, geleneklerin icadı ve kullanımı gibi alanlarda

---

* Yazar burada Shakespeare'in *Julius Caesar* adlı eserinde Brutus'un bir repliğine gönderme yapıyor (Perde 4, Sahne 3). (ç.n.)

İnsan çabaları deniz gibi yükselir bir ara,
Sular alır götürür o zaman bizi mutluluğa;
Biz kaçırdık mı o fırsatı, ömür yolculuğu
Sığlıklar, terslikler içinde bocalar.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Mart 2007, Çev. Sabahattin Eyüboğlu.

yapılan çalışmalara verdiler. Antropologlar bile, kültürü bir *deus ex machina**, ilk hareketi veren bir itici güç olarak görmekten bir dereceye kadar kendilerini kurtarıp, kültürü bir "sayısız hatırlama ve unutma işlemleri kümesi" olarak tanımlamaya başladılar. Akademik uzmanlık alanlarının bilimi ayrı kulvarlara bölen niteliği bu gelişmelerin birbirinden ayrı bir şekilde gerçekleşmesine neden olduysa da, artık her birinin birbiriyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu anlama zamanı gelmişti.

"Tarih ve kültüre temel oluşturan psikolojik bir süreç" olarak bellekle ilgilenen herkes için heyecan verici bir dönemde bulunuyoruz. Bu yüzden, karşılaştırmak için verileri yan yana koymaktan ibaret bir çalışma pek de ilgi çekici olmayacaktı (nihayetinde, sonuçların yalnızca yan yana getirilip karşılaştırılması, en özelliksiz arama motoruyla bile yapılabilecek bir çalışmadır). Kitapta yer alan bölümlerde de açıkladığımız üzere, belleği psikologların yaptığı gibi "bireysel" veya tarihçilerin ve antropologların yaptığı gibi "kültürel" olarak ele almak pek de anlamlı değildir, çünkü en etkileyici fenomenler (görüngüler), kültürel ve tarihi simgelerin bireysel yaratımı sırasında gerçekleşir. Bu fenomenleri anlayabilmek için, birbiriyle kıyaslanabilir nitelikte olmayan sonuçları bir cadı kazanına atıp karıştırmaktan ibaret bir "disiplinlerarası" yaklaşımdan kaçınmak gerekir. Bunun yerine, bilim dalı ayrılıklarını göz ardı edip hızla ilerlemek daha yerinde olacaktır. Kitabımıza katkıda bulunan yazarların birçoğu coşkulu bir çalışma azmiyle işte bu yoldan gittiler ve işlerine en çok yarayan araç ve teknikleri bulup kullandılar.

Dolayısıyla bu kitap, bellek süreçlerinin, kendilik kimliğinin, ortak kültürel norm ve kavramların ve tarih bilincinin oluşturulmasındaki rolünü vurgulayan *özel* bir bakış açısı sunuyor. Sonuçlar oldukça yeni ve yöntemler gayet modern olsa da, vizyonumuz tabii ki Frederic Bartlett ve Aleksandr Romanoviç Luriya gibi, insan kültürü psikolojisi alanındaki köklü araştırmalar için çok çeşitli yönlerden çıkış noktası oluşturan öncülerin çalışmalarını temel alıyor.

---

* [Lat.] Makineyle indirilen tanrı; tepeden inme güç. (ç.n.)

Bakış açısı doktrin değildir ve olmamalıdır da. Bu kitap, insan belleğinin kültür ve tarihe katkısı konusunda senteze dayalı ve kesin bir görüş sunmuyor; çünkü mevcut bilgi birikimimiz göz önünde bulundurulduğunda bu, mümkün olmadığı gibi, arzu edilir bir hedef de değildir. Diğer taraftan bir bakış açısı, geniş bir literatürü keşfe çıkacak kimselerin gereksinim duyacağı bir yol göstericidir. Elinizde tuttuğunuz kitap da işte bu amaçla kaleme alındı. Kitabımızın, bellek süreçleri ve kültürel etkileri alanına bilimsel, ama aynı zamanda da "okur ve öğrenci-dostu" bir giriş sağlamasını umuyoruz.

1

Anılar Ne İşe Yarar? Hatırlamanın Biliş ve Kültürle İlgili İşlevleri

Pascal Boyer

Bellek ne işe yarar? Bu soruya fazla düşünmeden, basitçe "Bellek geçmişle ilgili bilgilerin akılda tutulmasını sağlar,"; "Bellek geçmiş olayları saklamamıza yardımcı olur," şeklinde veya buna benzer yanıtlar verilebilir. Peki *bunun* yararı nedir? Bir organizmanın bu tür bir yeteneğe sahip olmasının ne anlamı olabilir? Bu yetenek ne işe yarar? Şaşırtıcı olan, bellek uzmanlarının bu konuya pek ilgi göstermemiş olmasıdır. Psikolojide bellekle ilgili pek çok model ve tanım vardır kuşkusuz, ama bunlar genellikle belleğin insan davranışıyla ilişkili işlevlerinden çok, bir araç olarak belleğin işleyişine odaklanır gibidir. Dolayısıyla, "Bellek aslında ne yapar?" diye sormak mantıklı olacaktır. Bir organizmayı izler ve davranışlarını anlamaya çalışırsak, bu davranışların bir kısmının bellekten etkilendiğini söyleyebilir miyiz? Ne zaman? Nasıl? Belki de belleğin ne yaptığı konusunda daha fazla bilgi sahibi olursak, belleğin

ne işe yaradığına ve nasıl ortaya çıktığına dair daha sağlam temelli tahminler yapabiliriz.

Bellek Bugün İçindir - Öyleyse Anılar Neye Yarar?

Açıkçası, bir belleğe sahip olmamızın nedeni evrimdir; evrimsel tarihimizin bizi şimdi olduğumuz organizmalara dönüştürmüş olmasıdır. Geçmiş belki bugün bir organizmayı etkilemez, ama aslında mevcut koşulları belirleyen sonuçlarıyla zaten etkilemiştir bile. Dolayısıyla, belleği biyolojik bir işlev olarak ele aldığımızda, belleğin geçmişteki davranışlarla değil, şimdiki ve gelecekteki davranışlarla ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Bellek ancak mevcut davranışın düzenlenmesine katkıda bulunduğu oranda biyolojik işlev kazanır.

Peki, etkin davranış neden geçmişle bağlantıya gereksinim duyuyor? Bu soruya yanıt verirken, bellekle ilgili bildiklerimizi bir an durup düşünmek ve bilişsel tasarımı biyoloji mühendisliği açısından değerlendirmek yararlı olabilir. Davranış, ortamın (çevrenin) belirleyici özelliklerine uygun olmalıdır. Geçmişe ait bilgilerin depolanması, (a) geçmiş durumların mevcut duruma dair bilgi sağladığı istikrarlı ortamlarda yaşayan ve (b) algısal süreçlerle mevcut ortamın bütün belirleyici özelliklerini doğrudan kavraması mümkün olmayan organizmalara yarar sağlayabilir. Terliksi hayvan yalnızca içinde bulunduğu ortamın tuzluluğundaki değişimle ilgili bilgiye ihtiyaç duyuyorsa, onun için bellek değil algı gereklidir. Çünkü tuzluluk doğrudan algılanabilir ve ortam şartları sürekli değişmektedir. Oysa bizler daha karmaşık organizmalarız, diğer birçok hayvan da öyle. İçinde bulunduğumuz ortamla ilgili daha zengin bilgilere ihtiyacımız var ve bu ortamların görece istikrarlı oluşu, geçmişin şimdiki zamana dair potansiyel bilgi sağlaması anlamına geliyor.

Bu da bazı bellek sistemlerimize evrimsel açıdan anlam kazandırıyor. Psikologlar genellikle anlamsal (semantik), anısal (epizodik) ve işlemsel (prosedürel) belleği birbirinden ayırırlar. *Anlamsal* belleğe sahip olmak, bunu ortamla ilgili istikrarlı, açıklayıcı ve ulaşılabilir bilgiye sahip olmak anlamında ele alırsak, geçmişte

yaşananlardan şimdiki şartlara dair işe yarar bilgiler çıkarmamızı sağlar. Zaman içinde süregelen ne varsa bizim anlamsal belleğimize dahildir. Aynı şekilde, *işlemsel* belleğin farklı formlarının (beceriler, beklentiler, hazırlama*) açık biyolojik işlevleri vardır. Bunlar, geçmiş karşılaşımlar tarafından biçimlendirilen, hızlı ve duruma uygun cevaplar verilmesini sağlar (becerilerin geliştirilmesinde, sık tekrarlanan, daha eskiye dayanan karşılaşımlar; hazırlamada ise tek ve kısa süre önce gerçekleşen karşılaşımlar söz konusudur).

Daha genel anlamda bakıldığında, herhangi bir organizmanın neden *anısal* belleğe (ya da çoğunlukla ifade ettiğimiz şekliyle "anılara"), yani geçmişte karşılaşılan tek ve özgün durumlara dair bilgiye sahip olduğunu açıklamak daha zordur. Bunun ne anlamı olabilir? Cevap çok açık görünebilir –geçmişi hatırlıyoruz böylelikle ondan bir şeyler öğreniyoruz– ama anlamsal ve işlemsel bellek formlarının varlığı, anısal belleğin çok da fazla yarar sağlamadığını göstermektedir. Doğal organizmalarda gözlenen, işlemsel şartlanmadan klasik şartlanmaya, çağrışımlara ve daha karmaşık bilgi işleme süreçlerine kadar bütün öğrenme şekilleri, geçmiş durumların yaşanan anı kavrama üzerindeki etkisini yansıtır, ama bu etki belirli olaylara ait anılar üzerinden gerçekleşmez. Aksine organizmalar, geçmiş olaylardan ancak bu olaylara özgü *olmayan* ve gelecekte de yararlı olabilecek nitelikler çıkarabildikleri ölçüde geçmişten bir şeyler öğreniyorlar gibi görünmektedir. Peki, neden bu ilginç ve insan zihni için ileri derecede önem taşıyan yeteneğe, tek ve özgün olayları depolama yeteneğine sahibiz?

Anısal Bellek ve Zamanda Yolculuk

Anısal bellek önceleri, kişisel olarak yaşanan olayları hesaba katmadan bir tek veya birçok olaydan elde edilebilecek bilgilerin aksine, yaşanan bir olayla ilgili "ne, ne zaman, nerede" bilgileri olarak tanımlanmıştı (Tulving, 1983). "Anısal" ve "anlamsal" de-

---

* [İng.] Priming. Öğrenmede, bir uyarıcının sunumunun, ilişkili başka bir uyarıcıya tepkiyi kolaylaştırması. (ç.n.)

polama arasındaki teknik ayrım, bildik anlamıyla "anılar" ile bilgi birikimi ve yetenekler arasında bir fark olduğuna dair, tamamen kesin değilse de çoğunlukça kabul edilen varsayımı ortaya çıkarmıştır (aynı zamanda onu değiştirmiştir de).

Bununla beraber, bu "ne, ne zaman, nerede" temelli tanım bir süre sonra yetersiz kalmıştır. Aslında daha çok kendi başımızdan geçmeyen "ne, ne zaman, nerede" durumlarıyla ilgili bilgi sahibi olduğumuz; buna karşın, bu bilginin en azından bir kısmında pek çok otobiyografik anının eksik olduğu ortaya çıkmıştır. Otobiyografik bellekte, geçici işaretler zayıf ipuçlarıdır (Brewer, 1988; Robinson, 1976; Wagenaar, 1986). Daha da önemlisi, anısal belleğin ilk tanımı, kavramın –en azından insanlardaki– temel özelliklerinden birini kapsamaz. Bu da geçmiş olayları *yeniden deneyimleme* yeteneğimizdir. Anısal bellek genellikle, yaşanan olay sahnesinin hayali olarak yeniden ziyaret edilmesine dayanır (Suddendorf ve Corballis, 1997; Tulving, 2001).

"Ne, ne zaman, nerede belleği" (NNN) ve "zihinsel zaman yolculuğu" (ZZY) terimleri farklı fenomenlere karşılık gelir. Bir yanda geçmiş yaşantıların pek çok özgün ayrıntısıyla ilgili bilgilere ulaşılması, diğer yanda duygusal ve duyusal algıya dayalı deneyimin bir simülasyonunun oluşturulması söz konusudur.

İmgeleme ve duygusal akış, hatırlama fenomenolojisi açısından vazgeçilmez önem taşır ve hatırlatıcı yeniden yapılandırmayla, sahne gerçekten yaşanmış gibi güçlü bir etki yaratır. Bu sadece "bilme" belleği değil, psikologlar tarafından "hatırlama" belleği olarak tanımlanan durumdur (Roediger, Wheeler ve Rajaram, 1993; Tulving, 1985). Bellek illüzyonları üzerindeki araştırmalardan öğrendiğimiz üzere, hatırlanan olayı gerçekten yaşanmış gibi kabul etmek yanıltıcı olabilir, ama yine neredeyse kaçınılmazdır. Anı, olayı yeniden yaşanıyormuş gibi hissettiriyorsa, *bu* olayın gerçekten de bizim başımızdan geçtiğini düşünürüz (Johnson ve Raye, 1981; Ross, Buehler ve Karr, 1998).

Fenomenolojik Kayıtlardan Oluşturulan Otobiyografik Bellek

Conway ve arkadaşları, insanın kendi başından geçen olaylarla anısal hatırlama arasındaki ilişkiyi özetlemek için senteze dayalı bir model önermişlerdir (Conway, 2011; Conway ve Pleydell-Pearce, 2000). Kendilik bellek bilgisi, en üst düzeyinde kişinin *hayat hikâyesinin* bir versiyonunu içeren ve daha alt düzeylerinde çeşitli *yaşam dönemlerini* bir araya getiren genel bir hikâye şeklinde yapılandırılmış bir temsiller hiyerarşisidir. Bunlar, "Ben okula giderken" veya "Ben İtalya'da yaşarken" gibi uzun dönemlere karşılık gelir. Bu dönemlerin her biri, konuyla ilişkili bir dizi *sıradan olay* ile nitelendirilebilir: "Okul otobüsüne binmek", "sunum yapmak" veya "sabah *cappucino*sunu içmek" gibi. Sıradan olay temsillerinin kendileri de anısal bellekle, yani Conway'in *fenomenolojik kayıtlar* olarak adlandırdığı "başımızdan geçen kısa özgül yaşantıların" kayıtlarıyla bağıntılıdır.

Fenomenolojik kayıtlar şu özelliklere sahiptir: (1) İşler bellekten (kısa süreli bellek) gelen işlenmiş *duyusal-algısal-kavramsal-duygusal* kayıtların bir özetini saklarlar; (2) Belirli bir amaca yönelik bilinç içerikleriyle sınırlı *kısa zaman dilimlerini* temsil ederler; (3) Bu içerikler kabaca *oluş sırasına* göre temsil edilir; (4) Kayıtlar ancak kişinin kendi hayatıyla ilişkili (otobiyografik olaylar) *bilgilerle bağlantılı* hale gelirse kalıcı şekilde saklanır; (5) Erişildiklerinde hatırlanarak *yaşanırlar*; (6) Genel otobiyografik olayların ifadesine *özgüllük* katarlar; (7) *Nöral bağıntıları* diğer otobiyografik bilgi ağlarından ayrı olabilir (Conway ve Pleydell-Pearce, 2000). Anlamsal bellek ve fenomenolojik kayıtların birleşmesi, kişinin kendi deneyimlerine dayanan "anılarının", en özgül olandan (yaşanan olayın gerçekleştiği haliyle ham kaydı) en soyut olana (kısa bir yaşantı parçasının pek çok bilgiyle harmanlanması), çok çeşitli biçimlerde şekillendiği izlenimini uyandırır (Schacter ve arkadaşları, bu kitapta).

Otobiyografik belleğe yönelik bu yeteneğe, birbirinden ayrı ama bir orkestra gibi birlikte hareket eden farklı bilişsel sistemler

hizmet eder. Örneğin Rubin (2006), hatırlama işlevinin, modalite-ye-özgü depolamanın (özgül görsel, işitsel, linguistik bilgilere dair bellek) yanı sıra, görsel imge yeteneğini de içerdiğini belirtmektedir (Watson ve Rubin, 1996). Otobiyografik hatırlamada, bu dış bilgi kaynaklarından başka üç özgün yetenek (kapasite) önem taşır: (1) *Kendi üzerine dönen düşünce/kendi üzerine düşünen düşünce*– kişinin kendi deneyimleriyle ilgili bir "üst temsil" şeklinde düşüncelere sahip olması (yani geçmişte yaşanan deneyimin bir halüsinasyon değil, gerçek bir deneyim olması); (2) Mevcut düşünceleri ve tasarıları birleşmiş kendilikle ilişkilendiren bir *kişisel eylemlilik ve sahiplik* anlayışı; (3) Zaman içinde devamlılık gösteren bir *süreğen kendiliğe* sahip olma yeteneği (Klein, German Cosmides ve Gabriel, 2004). Bu kapasitelerden herhangi birinin bozulması, otobiyografik belleği önemli ölçüde etkiler. Örneğin, "üst temsil" yetenekleri bozuk olan otistik hastaların otobiyografik bellekleri zayıftır. Sahiplik duyusu bozuk olan (örneğin, düşüncelerinin kontrol edildiğine dair hezeyanları bulunan) şizofrenik hastalarda da aynı durum söz konusudur (Elvevåg, Kerbs, Malley, Seeley ve Goldberg, 2003). Otobiyografik bellek, süreklilik gösteren zamansallık duyusu henüz olgunlaşmamış olan küçük çocuklarda da zayıftır (Klein ve arkadaşları, 2004).

Özetlersek, olaylara dair anılara (epizodik anılara) sahip olmak demek, kişinin geçmişe ait bilgisinin desteklediği ölçüde, silik bilinç kayıtlarından, akla yatkın, doğru gibi görünen ama dolaylı bir yaşantı yapılandırmak demektir. Sonuç, geçmişle hayal gücüne dayanan bir uğraşıdır; ama bu tür bir uğraşın ne gibi etkileri vardır?

Benliğin Anıları

Psikoloji literatüründen elde edilen en temel yanıtlardan biri, benliği anıların oluşturduğudur (Rubin, 1996) –bireyin "sahip olduğu" kendine özgü bilgilerle, onu diğerlerinden ayıran birey olma durumunun bir ifadesi (Klein, 2000). Bu, örneğin John Locke'un, "İnsan ancak kendine ait, onu diğerlerinden ayıran geçmişiyle bağlantı kurabildiği ölçüde bireydir," önermesinde de yer alan klasik

felsefi bir varsayımdır (Locke, [1697] 1975). Bu durum, entegre otobiyografik bellekten yoksun olduğu kabul edilen çok küçük çocukların, bu anlamda tam bir benliğe sahip olmamaları ve bellek kaybına uğramış hastaların, kendiliklerinin temel bileşenlerinden birini kaybetmiş oldukları anlamına gelir.

Bu görüşle, genel olarak uyumlu olan deneysel bulgular, kendilik durumunu destekleyen yeteneklere, otobiyografik hafıza için de gerekli olması bakımından biraz değişik bir açı verir, büker. İnsanın kişisel geçmişine ait durumları ve olayları hatırlaması, kişinin kendiliğinin temel bileşenlerinden biri için (Ulric Neisser'in tanımıyla "hatırlanan" kendilik) vazgeçilmez önem taşır (Neisser, 1993). Buna karşılık, örneğin kişinin beden ve eylemleriyle ilgili sahiplik duygusunun "yabancı el sendromu" veya diğer kontrol hezeyanlarının etkisiyle bozulduğu "ekolojik" benliği için, aynı durum söz konusu değildir (Boyer, Robbins ve Jack, 2005; Frith, 2005). Aynı şekilde, yaşanmış olaylara dayalı deneyimlerin hatırlanması, kendini bilmeyle bütünleşmediği sürece yararsızdır (Conway ve Pleydell-Pearce, 2000). Bu durum, anısal belleğin gelişiminde ve bozulmalarında açıkça görülür.

"Bir geçmişe sahip olmak doğrudan doğruya bir kendilik yaratır," hipotezinin aksine, gelişimsel literatür, olaysal anıları otobiyografik anılar olarak akılda tutabilmek için kendilik duygusuna sahip olmanın bir önkoşul olduğunu öne sürer. Biz erişkinler beş yaş öncesine ait çok az olay hatırlayabilsek de (hatta çoğumuz hiçbir şey hatırlayamasa da), çocukların iki yaşından itibaren hatırı sayılır bir olaysal anı dağarcığına sahip olduğunu gösteren pek çok kanıt vardır (bkz. Fivush, 1997). Yine de, aslında bu anıların *otobiyografik* olduğu söylenemez çünkü: (a) Bu anılar ayırt edici bir kişisel deneyim anlayışıyla ilişkilendirilemez (küçük çocuklar bir olayı yaşanmış bir deneyim olarak ifade ederler, ama her zaman *kendi başlarından* geçmiş bir deneyim olarak ortaya koymazlar); (b) Olaylar, erişkinlerdeki gibi kişinin mevcut deneyimini oluşturacak gündelik hikâyeye entegre edilmez (Nelson, 1988). Nelson ve arkadaşlarının kendiliğinden ve ipucuyla hatırlama konusundaki sistematik çalışmaları, kendilik temsilinin farklı yönlerinin, gelişi-

min farklı aşamalarında ortaya çıktığını ve bu aşamaların her birinin, kişinin geçmiş deneyimlerini farklı bir şekilde ifade etmesiyle karakterize olduğunu ortaya koymuştur (Nelson, 2003; Nelson ve Fivush, 2004). Gerçekten yaşanan ve hayal edilen olayların ayırt edilmesi, hatırlanan olayların geçmişte yaşandığı hissinden önce gelir. Bu, kişinin bir eşi daha olmayan kendi geçmişi için geçerlidir ve kişinin bu geçmişe erişimi kişiye özgüdür/eşsizdir (Nelson ve Fivush, 2004). Çocuklarda erken anısal hatırlama, anının gerçekmiş gibi olmasını sağlayan kesinlikten –psikoloji terimleriyle "gelişmiş bir gerçeği izleme kapasitesinden"– yoksundur (Sluzenski, Newcombe ve Ottinger, 2004). Shakespeare'in *Fırtına* adlı tiyatro eserinde babayla kızı arasında geçen aşağıdaki diyalogda* bu durum çok açıkça ifade edilmiştir:

PROSPERO
[...] Biz bu mağaraya gelmeden önceki dönemden
Bir şey hatırlıyor musun?
Hatırlamazsın herhalde,
Çünkü o sıra üç yaşında bile yoktun.

MIRANDA
Ama hatırlıyorum işte. [...]
Belli belirsiz bir şeyler var;
Gerçek değil de rüya gibi kalmış aklımda.

Aslında, kendiliğin yarattığı bileşenlerden biri de, belleğin "garanti ettiği" "güvence"; olayların, hayal veya fantezi değil, kişinin kendi deneyiminden gelen kayıtlar olmasıdır. Kendi kendini algılayış biçimlerinde otobiyografik anılara bağımlı olunması, çocukluk amnezisi fenomeni (dört veya beş yaş öncesinde kaydedilen olaylardan yalnızca çok azının hatırlanabilmesi, bütün anıların hatırlanamaması) ile de ilişkilidir (Rubin, 2000).

Öyleyse otobiyografik anılar, Conway'in tanımıyla (1996), mevcut hedefler ve benliğe dair anlamsal bilgiyi içeren "kendilik

---

* *Fırtına*, William Shakespeare, Çev. Bülent Bozkurt, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1999. (ç.n.)

sistemine" bağımlıdır. Bu, şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz gelişimsel unsurların yanı sıra kültürel farklılıklarda da belirgindir. Farklı yerlerdeki insanlar, "kendilik" ve "diğerleri" arasındaki bağlantıları biraz farklı şekillerde yorumlayabilirler. Ayrıca, kendilikle ilgili bu kesin hükümleri destekleyen otobiyografik anıları seçerler. Örneğin, kendiliğin ABD'de "bağımsız", Doğu Asya'da ise "birbirine bağımlı" şekilde kurulması (Marcus ve Kitayama, 1991) ilk anıların yaşı ve içerikleri arasında büyük farklılıklar olmasıyla ilişkilidir: Asya'da ilk anıların hatırlandığı yaş yaklaşık 6 ay daha geçtir; anıların içeriği de daha kapsamlıdır ve daha fazla karakter içerir (Ji, Schwarz ve Nisbett, 2000; Leichtman, Wang ve Pillemer, 2003; Wang ve Conway, 2004). Kişinin kendisi hakkında hissettiklerinin ve düşündüklerinin toplamı olan kendilik imgesi ve bellek arasındaki farklar, edinilen deneyimler hakkında çocuk ve erişkin arasında geçen konuşmaları yönlendiren kültürel farklılıklardan etkilenebilir (Wang, 2001). Geniş kapsamlı yaşam hikâyesinde bile, otobiyografik bellek kuralcı değerlendirmeler tarafından yönlendiriliyor gibidir: Ait olunan kültürün normal "yaşam senaryosu", bu senaryonun dönüm noktaları, bunların sırası ve sonuçları... (Berntsen ve Rubin, 2004; Bernsten ve Bohn, bu kitapta).

Bozukluklar söz konusu olduğunda da, veriler Lock'cu tablonun gözden geçirilip önemli ölçüde düzeltilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bir kişinin geçmişine erişme imkânının yitirilmesinin, gerçek anlamda, kişinin kendiliğine veya kendiliğinin önemli bir bileşenine erişme imkânının yitirilmesine yol açması beklenebilir. Oysa tam ve kalıcı geriye dönük bellek kaybı ile sonuçlanan kaçış durumları gibi çok nadir olgular dışında, klinik bulgular bu görüşü desteklememektedir. Aksine, hasta bir geçmişinin olduğunu ve bu geçmişin kişisel kimliğiyle ilişkili olduğunu bilir. Yaşadığı travmadan önce ve sonraki kişilik özelliklerine ilişkin bazı özet tanımlara erişebilir (Klein, Cosmides ve Costabile, 2003; Klein, Cosmides, Costabile ve Mei, 2002a). Klasik tablonun aksine, olaysal anıların büyük bir kısmının yitirilmesi, ileriye dönük bellek kaybı (yeni anı oluşturamama) durumuyla birlikte olsa dahi, kimliğin tamamen kaybolmasına yol açmaz –bkz. ünlü HM (Corkin, 2002) ve KC

olguları (Rosenbaum ve arkadaşları, 2005). Bu durum, hatırlanan kendilik de dahil olmak üzere, kendilik duygusunun büyük bir parçasının, hatırlanan olayların "anlaşılır olduğu" ve "gerçeklik hissi verdiği" ölçüde, geçmişe ait *anlamsal* bilgiyle korunduğu görüşünü destekler niteliktedir (Conway, 1996; Millams ve Conway, bu kitapta).

Sosyal Gruplar İçin Anıların Önemi

Sosyal gruplar açısından ortak belleğin önemi nedir? Burada da uygulama ve bilimsel deneylere dayalı kanıtların, yaygın ve görünüşte zararsız bir varsayımı –anıların, sosyal grupların gereksindiği, koruduğu ve sonraki kuşaklara aktardığı ayırt edici bir *kimliğin* devamlılığını sağladığı varsayımını– bir dereceye kadar sorguladığını görürüz. Bu, tarihçilerin, antropologların ve kamuoyunun, ortak bir geçmişin kolektif olarak oluşturulmasına olan ilgisini yeniden uyandıran ve David Blight'ın kitabın ilerleyen bölümlerde "bellek patlaması" olarak adlandırdığı durumun ana konularından biridir. Tarihçiler, "tarihi olaylarla ilgili anıların oluşturulması" konusuna giderek daha fazla odaklanmaktadırlar. Bu bağlamda, geçmişin farklı kimlik projeleri çerçevesinde çeşitli şekillerde yapılandırılması, düzeltilmesi veya çarpıtılması (bkz. örneğin Blight, 2002, Amerikan İç Savaşı) ve özellikle de insanların belirli yerleri, tarihi geçmişe dair belirli görüşlerle ilişkilendirme şekilleri (bkz. Nora, 1984, 1986; Winter, 1995, bu kitapta) üzerinde durulmaktadır. Sosyal gruplar bünyesinde aktif, hedefe yönelik bir süreç olarak belleğe yöneltilen bu ilgi, ilk kez Bartlett (1932) tarafından ortaya atılan benzer "bireysel bellek" görüşünü hatırlatmaktadır.

Geçmişin menfaat odaklı bir yaklaşımla benimsenmesine pek çok kanıt gösterilebilir hiç kuşkusuz (bkz. örneğin Blatz ve Ross, bu kitapta). Aynı şekilde, etnik veya ulusal grupların, betimleyici oldukları kadar normatif ve gerçek oldukları kadar "hayali topluluklar" olduğunu (Anderson, 1983) ve ulusları ulusçuluğun yarattığını (oysa bunun tersinin geçerli olmadığını) biliyoruz. Yani, ortak bir dil ve devlet ve –çoğunlukla büyük ölçüde sahte olan–

ortak köken ve kültürel normlara sahip olma iddiası güden modern ulusun özgül biçimi, ortak bir yönetim ve eğitim sistemiyle varlığını bağımsız olarak sürdürebilen bir devlet yaratma gereksinimine çok şey borçludur (Gellner, 1983). Aslında, on dokuzuncu yüzyılda *ulusal* devletlerin kurulmasının en fazla önem kazandığı dönem, "atadan kalma" ulusal geleneklerin önceden benzeri görülmemiş ve planlanmış bir şekilde "icat edilmesine" de tanıklık etmiştir (Hobsbawm ve Ranger, 1983). Masallar, tarihsel anılar ve kültürün belirlediği yerleşik davranış kuralları, büyük bir ustalıkla "ahlak dersi veren hikâyelere" ve duygusal ve manevi etkili ulusal tarih bilgisi anlatılarına dönüştürülmüştür (Smith, 2003a). Araçsal vizyon, doğal olarak bütün bunları izlemiş gibi görünmektedir.

Bununla birlikte, kolektif hatırlamanın yapılandırıcı bellek çerçevesinde ifade edilmesi, ortak tarihi anlatıların basit ve araçsal bir vizyon kazanması tehlikesini taşır. Bunun ardından insanlar ve özellikle de gruplar oluşturan insanlar, tarihi geçmiş konusunda kendilerine en uygun, "kimliği güçlendiren" veya manevi tatmin sağlayan görüşe bağlanırlar. Aslında, kolektif hatırlama *yalnızca* planlı yapılandırmanın ürünü değildir (Wertsch, bu kitapta). Birtakım olayların hangi yollarla ortak tarihin bir parçası haline geldiğini belirlemek kolay değildir. Pennebaker ve arkadaşlarının çeşitli olaylar ve sosyal durumlar üzerinden gösterdiği üzere, bir olayın benimsenmesi, insanların tarihi olayları kendi yaşam öyküleriyle ilişkili olarak konumlandırmasına aracılık eden karmaşık *bireysel* süreçler gerektirir (Pennebaker, Páez ve Rimé, 1997, bu kitapta). Ayrıca, insanların kendilerini bir grubun parçası olarak görmeleri, bireysel kavrama ve özellikle de insanların topluluklara ilişkin özcü yargılarınca kısıtlanmaktadır. Etnik kökenle ilgili üstü kapalı kabullenmeler, genellikle canlılarla ilgili erken yaşta, kendiliğinden oluşan (ve çoğunlukla yanlış) hükümlere dayanır. Küçük çocuklar ve erişkinlerin çoğu, bir hayvan türünün belirsiz, kalıtımsal olarak kazanılmış ve amaca hizmet eden bir "öze" sahip olduğunu varsayar. Kediyi kedi yapan –ve köpekten ayıran–, büyüyüp kedi gibi davranmasına neden olan "kedilik" özellikleri kalıtımsaldır (Hirschfeld ve Gelman, 1999). Bu biyolojik özcülüğün, etnik ve

"ırksal" grupların tanımlanmasında rol oynadığına dair birçok kanıt vardır (Gil-White, 2001; Rothbart ve Taylor, 1990). Bu yargılar ancak kısmen aktarılır –insanlar genellikle, farklı etnik grupların üyelerinin birbirleriyle çiftleşemeyeceğini veya iç organlarının birbirinden farklı olduğunu düşünmez– ancak, etnik kökenle ilgili iddiaların neden bu kadar kolayca "benimsenip", ortak atalarla ilgili iddialarla birleştirildiğini biyolojik özcülükle açıklayabiliriz. Bu aynı zamanda, –burada Gellner'i anıyoruz– bir ulusa dönüşmeden önce de etnik kökenleriyle ilgili bazı özcü görüşlere sahip olan insanların yaşadığı yerlerde, modern ulusçuluğun neden daha başarılı olduğunu da açıklamaktadır.

Kolektif Geçmiş ve Bireysel İttifaklar

Bellek yapılandırıcı özelliğe sahiptir*. İşte bu özellik nedeniyle, sosyal kimliklerin temelleriyle ilgili açıklamalar geçmişin temsiliyle ilgili bireysel süreçleri de içermelidir (daha doğrusu, bunlara öncelik vermelidir). Bu, kültürel antropoloji ve tarihin alışılagelmiş, kendiliğinden antipsikolojik nitelik taşıyan varsayımlarından çok farklıdır. Kültürel antropologlar ve bazı tarihçiler, uzun süre, Emile Durkheim ve modern sosyolojinin diğer kurucularının önerilerini izlemiş ve bir bütün olarak insan psikolojisini görmezden gelerek, kültürel unsurları (örneğin Amerikan ırk kavramlarını veya Melanezya kargo kültlerini**) yalnızca grup düzeyinde ele almışlardır (bkz. örn. Durkheim, 1947; Hertz, 1960). Maurice Halbwachs'ın çalışmaları, belleğin kültürün aktarılmasına nasıl katkıda bulunduğu sorununa Durkheim'ın bakışını bir ölçüde devam ettirmiştir (Halbwachs, 1925; Halbwachs ve Coser, 1992). Antropologlar ve tarihçiler, Halbwachs'ın çalışmalarına özellikle "kolektif bellek"

---

* Belleğin işleyişi pasif bir depolamadan ibaret değildir. Bellek, bilgileri aktif bir şekilde yapılandırır, eklemeler ve çıkarmalar yapar, boşlukları uygun bir biçimde doldurur. Bu yapılandırma işlemi, içinde bulunduğumuz kültürden büyük ölçüde etkilenir. (ç.n.)

** Avustralya'nın kuzeyinde ve Endonezya'nın doğusunda yer alan okyanus adalarına Melanezya adı verilir. "Kargo kültler" endüstrileşmemiş geleneksel kabile topluluklarında, teknoloji alanında ilerlemiş kültürlerle karşılaştıktan sonra ortaya çıkan dini hareketlerdir. Melanezya kargo kültleri bunun en bilinen örneğidir. (ç.n.)

kavramı açısından aşinadırlar. Bu, toplumların veya diğer insan gruplarının bireyler gibi bir belleğe sahip olduğu, yani, olayları belirli şekillerde kodladıkları ve bunları belirli hedeflere hizmet edecek şekilde düzenledikleri anlamına gelmektedir. Tam olarak açıklık kazanmamışsa da, Halbwachs, bunu grup halindeki insanların geçmişleriyle ilgili ortak bir temsil oluşturma yöntemlerinin tanımlanmasında uygun bir metafor olarak görmüştür (Wertsch, 2002, bu kitapta). "Kolektif bellek" kavramının metaforik olmadığını iddia etse de (bkz. örn. Halbwachs, 1925 [5. Bölüm]), kendi kullanımı da tam olarak bu yöndedir. Diğer taraftan Halbwachs, *bireysel* belleklerin bir araya gelerek ortak ve tek bir bellek oluşturmalarını sağlayan özel yollarla ilgili tanımlamalara da sıkça yer verir; bu, modern yazarların *dağınık* bellek gibi daha az kafa karıştıran terimlerle tanımladıkları fenomene çok yakındır (Hutchins, 1995).

Kolektif bir geçmişin oluşturulmasıyla ilgili tartışmaların çoğunda, *grupların* aracı olduğu –sosyal grupların, ilgili geçmişin bir imajını kolektif olarak seçtiği ve şekillendirdiği– kabul edilir. Ancak, Rogers Brubaker'ın dikkati çektiği üzere, işte sorgulamamız gereken tam da budur (Brubaker, 2004). "Grupların aracı olması", bir gerçeğin açık ifadesi veya sağlam bir analitik prensip olarak kabul edilecek bir kavram değil, inceleyip açıklamamız gereken bir iddiadır. Durkheim'ın yanılsamalarını ve Halbwachs'ın metaforlarını bir kenara bırakırsak, bir kez daha "grupları oluşturan insanların neden el ele verip ortak bir kimlik yaratmaya yöneldikleri ve bu süreçte neden belirli anıların önemli bir rol oynadığı" sorularıyla karşı karşıya kalırız.

Evrimci antropologlar ve psikologlar ilk soruya, insanın "grupluk" eğilimi, yani farklı temsilcilerin yer aldığı ve sınıfsal yakınlıkları temelinde etkileştiği sosyal sınıflar yaratmaya yatkınlık üzerinden yanıt vereceklerdir. Bütün sosyal psikologlar, ilk "minimal grup" deneylerinden beri bu yatkınlığa aşinadır. Bu deneylerde, en zayıf gruplama temelinde bile (örneğin, bir araştırıcı tarafından farklı renkte etiketlerle rasgele sınıflandırılma), insanların kendiliğinden grup içi dayanışma ve gruplar arası sakınma davranışı

geliştirdiği görülmüştür (Asch, 1955; Tajfel, 1970). Bu fenomenin derin ve evrime dayalı bir temeli olduğu söylenebilir mi? Bazı ilkel insan sosyal evrim modelleri; yüksek düzeyde dayanışma, uyumluluk ve gruptan ayrılanlara cezanın söz konusu olduğu "yerleşik davranış kurallarına bağlı toplulukların" oluşumuna büyük önem vermektedir (Gintis, 2000; Richerson ve Boyd, 2006). Buna karşılık bazı modeller, ilk modern insanlar tarafından kurulan sosyal gruplardaki akışkanlığa dikkat çekmiştir (Cosmides ve Tooby, 1992). İnsanlarda işbirliği ve eşgüdümün –ki primatlar arasında bile başka örneği yoktur– evrimsel kökenleri sorunu, her iki modelde de hiçbir şekilde çözüme ulaşamamıştır. Ancak her iki model de, genetik bağ bulunmayan yabancılarla yapılacak kuşkulu bir işbirliği durumu söz konusu olduğunda, insanların özgül bilişsel yatkınlıklara gereksinim duyduğunu göstermektedir. Bu işbirliği, karşılıklı fedakârlık (Trivers, 1971), güç birliğinin sürdürülmesi (Kurzban ve Leary, 2001; Kurzban, Tooby ve Cosmides, 2001), güvenilir, sağlam ortakların belirlenmesi (Bacharach ve Gambetta, 2001; Kuran, 1998), dolandırıcıların saptanması (Cosmides ve Tooby, 1992) ve bireylerin ortak çıkarlara katkıda bulunmaya istekliliği (Frank, 1988) şeklinde olabilir.

Bu psikolojik arka plan verilerini ortaya koyduktan sonra artık şu soruyu sorabiliriz: "Tarihsel bellekler neden özellikle önemlidir?" Bu soruya, yine bu kitapta Wertsch tarafından sunulan ve açıklanan, kolektif hatırlama ile bilimsel tarih arasındaki karşıtlıktan başlamak uygun olacaktır. Örneğin amaca yönelik ve ahlaki yönü ağır basan hikâyelerle, yöntemli ve sözüm ona tarafsız bilim arasındaki farklılıklar çoğumuza çarpıcı gelir. Bunun nedeni bizim de okulda eğitim almamız *ve* ulusal kimliklere dahil olmamızdır. Burada, geçmişin arşivlenmesine yönelik ilginin, modern tarihçilik *mesleğinin* gelişiminden önce başladığına dikkat çekmekte fayda var. Aslında geçmişin tarihini yazmak –belirli bir amaç yerine özel bir yöntem izleyerek anıları kaydetmek–, sosyal tabakalaşma ve sosyal eşitsizliğin yüksek olduğu toplumların büyük bir kısmında bir dereceye kadar görülebilir (Brown, 1988). Tarih yazıcılığının, ancak Batı'nın tarihe ilgi göstermesiyle bir uzmanlık alanı olarak

ortaya çıktığını düşünmek yanlıştır (Goody, 2006). Dolayısıyla, modern bilimsel tarihle kolektif hatırlama arasındaki karşıtlık, yazılı tarih ile görüşler arasındaki kadar yüksek düzeyde değildir.

Wertsh'in de bu kitapta belirttiği gibi, tarihi geçmişin belirli bir versiyonuna uygunluk genellikle muhalif bir fenomendir. Nanking Katliamı* ile ilgili anıların Çin halkı arasında son dönemde yaratttığı yankılarda, Japonların inatla ve yarı-resmi olarak buradaki mezalimi inkâr etmelerinin payı büyüktür (Buruma ve Yoshida, 2006). Yahudi Soykırımı'nı aksi ve inatçı bir şekilde inkâr edenler, düşmanlıklarının ve enerjilerinin kaynağını kısmen Nazi kamplarının yoğun bir şekilde hatırlanması ve anılmasından almaktadırlar (Vidal-Naquet, 1992). Bu da, "tartışmaya açık geçmişin" zaten tam da "tartışmaya açık olması nedeniyle" önem kazandığı anlamına gelir. Tarihi geçmişle ilgili paylaşılan anlatılar, başka anlatılarla ve özellikle de *gerçekliği kesinleşmiş* anlatılarla doğrulanamadıkları ölçüde iyidirler. Aynı durum, belli aralıklarla yabancıların nedensiz ve hain saldırılarına maruz kalan Rusya için de geçerlidir; İsveçliler, Fransızlar, Polonyalılar ve bazı Asya uluslarına yönelik –neredeyse hesaplı bir şekilde kurgulanmış hissi veren– bu nahoş iddia, Rus kolektif belleğinde yer almaktadır (Wertsch, bu kitapta). Bu, ortak bir geçmiş yaratmanın "ittifak psikolojimizin" modern bir yan ürünü olarak görülebileceği anlamına gelir. Buradaki modernlik, küçük ölçekli sözlü kültürlerde rastlanan hikâyelerin aksine, birden fazla etnik grubun dahil olduğu gerçek olaylara odaklanıyor olmasından kaynaklanır. Burada ittifak, diğerlerini kızdıran hikayelerin duygusal olarak çekici gelmesiyle kurulur.

Bir Araç Olarak Bellek

Uyuma yönelik işlevler konusuna geri dönelim. Şimdiye kadar, anıların yapılandırılmasının bireylerdeki (kararlı bir kendiliğin özdekleri) ve gruplardaki (duygusal yüklü kimlik) bazı etkilerinden

---

* İkinci Çin-Japon Savaşı sırasında, Japon İmparatorluk Kara Kuvvetleri'nin 13 Aralık 1937'de Çin Cumhuriyeti'nin eski başkenti Nanking'i ele geçirmesini izleyen altı hafta içinde gerçekleştirilen katliam ve tecavüz olayları. (ç.n.)

bahsettim. Her iki alanda da, anıların etkilerini, ancak belleğin kendisinden *başka* bilişsel yeteneklere ve yatkınlıklara odaklanırsak anlayabileceğimizi öne sürdüm – ilkinde kendini algılayış biçiminin gelişmesi, ikincisinde "ittifak psikolojisi". Anısal hatırlama ve zamanda yolculuk bütün bu etkilere sahipse, bunların bilişsel gelişimdeki asıl görevleri nedir? Mevcut bilgilerimiz ışığında bu oldukça kuramsal bir soru olduğundan, bazı ciddi adayları inceleyip, "imgelemin bir parçası olarak bellek" imajına ne kadar uyduğunu değerlendirmeme izin verin.

Bellek ve Öngörü

Bir hipoteze göre, anısal bellek gelecekteki beklenmedik durumların öngörülmesinde vazgeçilmez öneme sahiptir. Aslında, anısal bellek, Tulving'in tanımında "zihinsel zaman yolculuğuna" atfedilen temel işlevdir (Tulving, 1999, 2001). Anısal hatırlamanın öngörüye hizmet eden rolünü, fonksiyonel ve karşılaştırmalı kanıtlar da ortaya koymuştur (D'Argembeau ve Van der Liden, 2006). Suddenford ve Corballis olaya evrimsel bakış açısından yaklaşarak, zihinsel zaman yolculuğunun, diğer bellek sistemlerinden farklı olarak, geçmişten ziyade bugünkü karar almayla ilişkili olduğunu öne sürmüşlerdir (Suddenford ve Corballis, 1997, 2007). Bu açıdan anısal hatırlama, karmaşık seçeneklerle karşı karşıya kalan organizmalara gerekli bilgiyi sağlamada önemli bir yöntem olarak evrilmiştir. Özellikle, geçmişteki yaşanmış durumların deneysel özdekleriyle birlikte depolanması, organizmaların mevcut durumla karşılaştırıp en yararlı davranış şeklini seçmesine olanak sağlayan bir dizi örnek sağlayacaktır. Bu bize ZZY'nin, insanın modern *Homo sapiens*'e dönüşümüne eşlik eden bilişsel esneklikteki ani artışla bağlantılı, daha yakın zamanlı bir adaptasyon olduğunu gösterir (Mithen, 2002, 2007). Bu, ZZY ile dil, üst temsil ve kontrollü hayal kurma gibi diğer yetenekler arasındaki ilişkiyle de uyumludur. Aslında Suddenford ve Corballis (2007), zihinsel zaman yolculuğu ve öngörünün – yaşanmakta olan durumların olası sonuçlarının hayal edilmesi– tek bir yetenek olarak geliştiğini ve

belleğin, özgül olası geleceklerin yapılandırılması için bir kılavuz olarak evrimleştiğini öne sürmüşlerdir.

Olaya Dayalı Akıl Yürütme ve Çıkarımsal Kavrama

Evrimsel görüşü benimseyen bazı yazarlar, etkileşim durumlarının karmaşıklığının, hesaplama açısından bir darboğaz yarattığını ve uygun davranış yanıtının çarçabuk verilmesini zorlaştırdığını öne sürmüşlerdir (Boyer ve Barrett, 2005). Sözgelimi, küçük bir grup içindeki tipik sosyal etkileşim; farklı gündemlerin, göreceli durumların ve *n* sayıda grup üyesinin bilgisi bazında ortaya çıkabilecek *n!* sayıda sosyal ilişkiye farklı yaklaşımların hesaba katılmasını gerektirir. Bu, hızlı ve uygun yanıt verilmesini gerektiren yoğun bir bilişsel çabadır (Malle, 2004). Oysa –hatırlanmış, hayal edilmiş veya öngörülmüş– benzer durumları daha önceden yapılandırarak depolamış olan bir organizma, bu olası senaryolara karşı verilmek üzere önceden hazırlanmış cevaplara doğrudan erişerek, bu hesaplama darboğazından kurtulabilir (Boyer, 2007). Farklı bir bakış açısından yaklaşan Klein ve arkadaşları, bellek sistemleriyle ilgili genel bir araştırma aracılığıyla (Klein, Cosmides, Tooby ve Chance, 2002b) ve kendiliğin ve diğer insanların kişiliklerinin anılarına başvurarak, olayların, özet (veya daha genel olarak anlamsal) bilgiden çıkarım yapmayı kolaylaştırdığını öne sürmüşlerdir.

Sosyal ve Epistemik Dikkat

Diğer primatlarla karşılaştırıldığında, insanda birçok özgül bilişsel adaptasyonun olması şaşırtıcı değildir ve tüm bunların kaynağı insanlar arası ilişkilerin had safhada karmaşık olmasıdır. İnsanların çoğunun işbirliğine eğilimli olduğu topluluklar, dolandırıcılar ve ajanlar için bulunmaz bir nimettir. Beleşçilerin gelişmesine zemin hazırlayan bu fırsat, işbirliğinin sürdürülmesi açısından sürekli bir tehdit oluşturur. Dolayısıyla, diğer temsilcilerin güvenilirliğiyle ilgili izlenim edinmek için, sosyal etkileşimle ilgili durumların ayrıntılı olarak saklanması büyük önem taşır (Cosmides ve

Tooby, 2000). Diğer insanlarla ilgili izlenimlerimizin, daha sonraki davranışlarına göre yeniden değerlendirilmesi kritik öneme sahiptir. Bu yeniden değerlendirmeler ancak, daha önceki olaylara geri gidip, o zaman bize önemsiz gibi görünen ayrıntıları –ki bu insan belleğinde çok sık rastlanan bir durumdur– yeniden anlamlandırabilirsek etkili olacaktır (Hoffrage, Hertwig ve Gigerenzer, 2000). Üstelik diğer insanlar yanlış bilgiler vererek –ve bu yanlış bilgilere göre akılsızca hareket etmemize neden olarak– bizi zor duruma sokabilirler (Sperber, 2006). Farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliğinin tartılması insanoğlunun rutin işleri arasında yer alır (Bergstrom, Moehlmann ve Boyer, 2006; Koenig, Clément ve Harris, 2004) ve çoğu zaman farklı kişilerin eski ifadelerine geri dönmeyi, dolayısıyla da ayrıntılı anısal kayıt tutmayı gerektirir.

Anısal belleğin bu işlevsel yönleri, büyük olasılıkla bu yetenekle ilgili evrimsel açıklamanın bir parçasıdır –aslında bunların birbiriyle çeliştiğini söylemek için bir neden de yok. Bu konu bugüne kadar şüpheli durumunu büyük oranda korumuştur. Bu, bütün evrimsel açıklamaların şüpheli olduğu anlamına gelmez; birileri bu açıklamaların etkilerini ayrıntılarıyla değerlendirip, test edilebilir tahminler çıkarma zahmetine girerse, şüpheli olmaktan çıkarlar (Ketelaar ve Ellis, 2000). Bellek işlevleri konusunda da bu tür bir çalışma yapılması gerekmektedir.

Bununla birlikte, burada saydığımız işlevler anısal belleğin fenomenolojisini açıklamak için yeterli olmayabilir. Conway, Rubin ve arkadaşlarının da ifade ettiği üzere, hatırlamanın en önemli yönlerinden biri de duygusal bileşen ve imgeleme, yani anılardan çağırılan sahnenin ayrıntılarını ve duygusal etkisini (kısmen de olsa) tekrar yaşayabilme imkânıdır (Conway ve Pleydell-Pearce, 2000; Rubin, Schrauf ve Greenberg, 2003). Bu, otobiyografik belleğin sabit bir özelliği olup, "ne-nerede-ne zaman" belleği ile "zihinsel zaman yolculuğu" arasında önemli bir fark oluşturur. Bu bellek, belirli sahnelerin duygusal tadını bu ana taşısa da, bu özelliğinin daha önce tanımladığımız işlevsel görüşlerle açıklanması zordur. Yani, çıkarımlarımızı sınırlamak, aldatılma ve yanlış bilgilendirilme olasılığını hesaba katmak ve bir "sosyal durumlar kataloğu"

oluşturmak için bize gereken; kime, ne zaman, nerede, ne olduğuna dair ayrıntıları içeren kapsamlı bir veritabanı bulundurmaktır. Ancak, geçmişte yaşanan olayların bize ne hissettirdiği bilgisi ve bu olayların duygusal etkilerinin yeniden deneyimlenmesi, bu açıdan gerekli gibi görünmemektedir.

Belleğin Ötesi: İmgelemin Uyarlanabilirliği

Duygusal anılara sahip olmamızın ne anlamı var? Belleğin, insanın ayırt edici bilişsel yeteneklerinden yalnızca biri olduğunu ve *şu anda geçerli olmayan bir durumu temsil ettiğini* akılda tutarsak, bu soruya daha kolay yanıt verebiliriz. Şaşırtıcı olsa da, insan bilişselliğinin önemli özelliklerinden biri, düşüncelerimizin çoğunun aslında var olmayan nesneler ve durumlarla ilgili olmasıdır. Diğer bir deyişle düşüncelerimiz büyük oranda, "Şu veya bu olsaydı –ki bunlar hiç gerçekleşmeyebilir– ne olurdu?"; "Her şey farklı olsaydı –ki olmamıştır– ne olurdu?"; "Şöyle bir şey olursa –ki aslında henüz ortada olan biten bir şey yoktur–, sonra ne olur?"; "Geçmişte şöyle bir durumdaydım –ki artık bu durum ortadan kalkmıştır" gibi olasılıklarla uğraşır durur. Aynı şekilde, düşünce ve duygularımızın çoğu, fiziksel olarak etrafımızda olmayan insanlarla ilgilidir; aslında bu insanlar ölmüş ya da henüz doğmamış bile olabilirler. Sonuçta bütün insanlar, zamanlarının çoğunu hayali varlıklarla ilgili düşüncelere ve duygulara ayırırlar (bu hayali varlıklar, film veya roman karakterlerinden, çocukluğumuzdaki canavarlara veya erişkinlikteki hayal ürünlerine kadar bin bir çeşittir). Diğer bir deyişle, zihinsel etkinliğin çoğu "olmayan şeylerle" ilgilidir.

Bu şaşırtıcı bir durumdur ya da daha doğrusu şaşırtıcı gelmelidir insana. Bilişsel kaynaklarımızın büyük bir kısmını gerçek olmayan durumlara ve nesnelere ayırmamızın ne anlamı var? Bu bize iki yönden pahalıya mal oluyor gibidir. Öncelikle, bilişsel kaynaklarımızın bir bölümü daha yararlı amaçlardan uzaklaşmaktadır. Shakespeare'in bir oyununu izlerken Othello'nun öfkesi veya Desdemona'nın zor duruma düşmesi ile empati kurduğumuzda, gerçek hayatta ilişki içinde olduğumuz insanlar hakkında bilgi

ediniyor değilizdir. İkincisi, hayali olaylarla dolu bir zihin, bunları gerçekle karıştırma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Gerçek ayıların Kipling'in *Cengel Kitabı*'ndaki (*The Jungle Book*) Baloo kadar cana yakın olduğunu düşünmek çok zararlı sonuçlar doğurabilir.

Zihnin gerçekle bağlantısının kesilmesinin farklı yolları, ne geçmişte ne de bugün, psikologların ön planda ilgisini çeken konular arasında yer almamıştır. "-miş gibi yapma", olmayan bir şeyi varmış gibi düşünme, hayali dünyaların tadını çıkarma gibi alanlara odaklanan deneysel psikolog veya sinirbilim uzmanı sayısı pek azdır. İnsan bilişselliğinde bu yeteneğin ne denli büyük bir öneme sahip olduğu düşünüldüğünde, ne talihsiz bir durum...

Hayali şeylere düşkünlüğümüzün, karmaşık bir zihne sahip oluşumuzun tuhaf ve belki de kaçınılmaz bir *yan ürünü* olduğu düşünülebilir. Bilgisayar virüsleri, sistemin yararlı işler yerine gereksiz veya zararlı işler yapmasına neden olur. Dolayısıyla belki de kurmaca, hayaller ve hipotezler de zihnin virüsleridir. Ama virüs karşılaştırması, imgelem yeteneğimizin pek çok durumda çok işlevsel olması nedeniyle, biraz haksızlık etmek olur. Bunu anlamak için, insanlar hakkındaki düşüncelerimize bakalım. Çoğunlukla, etrafımızda olmayan insanları düşünürüz. Düşünce zincirlerimizin ana konusunu (ve hatta dedikoduların temelini), insanların daha önce yaptıkları veya söyledikleri şeylerle, ileride yapabilecekleri-ne dair beklentiler, korkular ve umutlar oluşturur. Böyle temsiller oluşturmak ve daha da önemlisi bunlardan sosyal çıkarımlar yapmak, insan zihnine özgü bir özelliktir. Bu, insan düşüncesinin temel yeteneklerinden biridir; erken dönemde ortaya çıkar, evrenseldir ve normal insan zihninin ayırt edici niteliğidir.

Hayali eylemlerin gerçek performansı desteklediğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin birçok çocuğun, uzun süre değişmeden devam eden, karmaşık bir ilişki sürdürdüğü hayali arkadaşları vardır. Hatta bazı çocuklar hayali arkadaşlarıyla sohbet de ederler (Taylor, 1999). Bu tür arkadaşları olan çocukların sosyal yetenekleri daha erken gelişiyor gibi görünmektedir. Ebeveynlerde kaygı yaratan bir durum olmasına rağmen, hayali bir kişiyle arkadaş-

lık ilişkisi sürdürmek gerçek arkadaşların ihmal edildiği anlamına gelmez, aksine onlarla daha iyi bir etkileşime girebilmeyi sağlar (Taylor, 1999). Bu, insanların iki evrensel özelliği olan "hikâyeye düşkünlük" ve "kurmaca izleme/kurmacadan zevk alma" eğilimini açıklayabilir (Zunshine, 2006).

Belleği, var olmayan durumları temsil etmeye yarayan bir dizi çarpıcı araçtan biri olarak görebiliriz. Evet, bellek en azından prensipte, gerçekten olan şeylerle ilgilidir ama daha önce de söylediğim gibi, gerçeğe uygun olup olmamasının bir önemi yoktur. Evrimsel bakış açısına göreyse bu pek doğru değildir. T.S. Eliot'un dizeleriyle:

> Şimdiki zaman ve geçmiş zaman
> Belki bir aradadır gelecek zamanda.
> (Dört Kuartet: "Burnt Norton")

Buna karşılık, geçmiş momentsizdir ve bellek imgeleme şekillerinden biri olarak görülmelidir. Hobbes'a göre, "İmgelem ve bellek aslında tek bir şeydir, ama farklı değerlendirmelere göre farklı adlar alır" (*Leviathan*, II-1). Bu kavram, "belleği, geçmişin imgelenmesi" ve "öngörünün, gelecek olayların belleği" olarak sunulduğu klasik kuramların merkezindedir. Son yıllarda yapılan beyin görüntüleme çalışmalarında, gelecekteki durumları hayal etme ve geçmiş olayları hatırlama sırasında aynı kortikal ağların aktif olduğunun ortaya konması da bu görüşü desteklemektedir (Addis, Wong ve Schacter, 2007; Schacter, Addis ve Buckner, 2007). Örneğin, gelecekte kutlanacak bir doğum günü gibi, bir şema çerçevesinde gerçekleşen olayların hayal edilmesi, geçmişte yaşananların anısal hatırlanmasıyla (özellikle de görsel mekânsal imgeleme) aynı nöral kaynakları kullanıyor gibidir. Gelecek olaylarla ilgili durumlarda motor imgelemeyle ilişkili bölgelerin aktifleşmesi başta olmak üzere, bazı farklılıklar da vardır. Hem geleceğe hem de geçmişe yönelik imgeleme, olmayan bir şeyin varmış gibi düşünüldüğü senaryolarda (başka bir kişinin aynı durumda hayal edilmesi gibi) nöral açıdan farklılık gösterir (Szpunar, Watson ve McDermott, 2007).

Anılar Kısıtlar Mı?

Hayal etme genellikle bir özgürleşme şekli, zihnin prangalarını kırdığı ve evrimsel mirasının ötesindeki durumları ve konuları imgelediği bir süreç olarak yapılandırılır (Mithen, 1996). Modern zihni, belirsiz bir gelecekte ortaya çıkabilecek olası durumları öngörmeye daha elverişli hale getirdiği için, benzer iddialar anısal hatırlama için de ortaya atılmıştır (Suddendorf ve Corballis, 2007; Tulving, 1999). "Akışkanlık" veya "esneklik" gibi terimler genellikle bu düşünceyi yansıtır. Evrimsel bakış açısından ise, bu kavram biraz kafa karıştırıcıdır (Boyer, 2000, 2007). Daha "esnek" bir zihin, belirli bir sorunun çözümünde daha iyi olacak diye bir kural yoktur, dolayısıyla bu tür bir gelişmede seçici baskı en alt düzeyde olacaktır. Daha da önemlisi, imgeleme ve bellek aslında *özgürleştirici* oldukları kadar *kısıtlayıcıdırlar* da ve bu gerçek, evrimleşmeleri açısından kritik önem taşır.

Daha önce de belirttiğim gibi, fırsatçı olmayan veya diğerleri-ni-gözeten, yani kendi iyiliği için doğrudan bir getirisi olmaksızın başkalarına yarar sağlayan davranışları benimseme, insanlara mahsus bir özelliktir. Bu davranışlar uzun yıllardan beri ekonomistler için gizemini korumaktadır. Bununla beraber, deneysel ekonomi çalışmalarından elde edilen bol miktarda veri, diğerlerini-gözetme tutumlarının genellenmiş ve sürekli olduğunu (McCabe ve Smith, 2001) ve hatta sözüm ona rasyonel pazarlar oluşturduğunu (Smith, 2003b) ortaya koymaktadır. Günümüzde ekonomik teori, bu gibi işbirliği davranışlarının istikrarlılığına dair farklı modeller içerir (Bowles, 2003; Gintis, 2000). Modern insanlar, toplum yanlısı tutumlar ve yetenekler nedeniyle, karmaşık sosyal sistemler geliştirmişlerdir. Diğer alanlarda olduğu gibi burada da evrim, uyuma yönelik (adaptif) güdüleyici özellikler yaratmıştır. İnsanlar, toplum yanlısı davranışları, uyumlayıcı oldukları veya yarar sağlayabilecekleri için benimsemez –aslında işbirliğinin sağladığı yararların ortaya çıkabilmesi için genellikle uzun bir süre gerekir. İnsanlar, toplum yanlısı davranışa yönelten sezgisel ve çoğunlukla duygusal temelli tercihleri nedeniyle işbirliği kurarlar (Fessler, 2001; Gintis, 2000).

Bu önemlidir, çünkü toplum yanlısı tutumlar genellikle motivasyon sistemlerimizle itilaf halindedir. İşbirliğinin başta gelen engellerinden biri, fedakârlıkların (genellikle) hemen şimdi yapılması gerektiği halde, bu fedakârlıklardan ancak gelecekte bir yarar elde edebilecek olmamızdır. Diğer taraftan, işbirliği yapmamak olumsuz sonuçlara yol açabilir, ama (genellikle) bu sonuçlarla da gelecekte karşılaşırız. "Şimdi"nin "daha sonra"ya ağır basması, en genel psikolojik ilkelerden biridir. Diğer bir deyişle, insanlar da diğer hayvanlar gibi *peşin indirimi* sağlamaya çalışır (Rachlin, 2006). Gelecekteki ödüllerin değeri, her zaman olduğundan azmış gibi görünür. Gelecekteki ödüller ancak gerçekleşirlerse yarar sağlarlar. Dolayısıyla da davranışı yönlendirmedeki rolleri, gerçekleşme olasılıklarına bağlıdır ve bu olasılık, ödüle erişim geciktikçe azalır (Ainslie, 1975; Loewenstein ve Elster, 1992; Loewenstein ve Read, 2003).

Peki, bizi "daha büyük ama daha geç elde edilen" ödülleri (örneğin yararlı işbirliği ilişkilerinin oluşturulması, isim sahibi olmak, çok sayıda kadirşinas arkadaşa sahip olmak), "daha küçük ama daha kısa süre içinde elde edilen" ödüllere (örneğin mümkün olduğunda dalavere çevirmek ve hırsızlık yapmak, gerektiği kadar cömert olmamak) tercih etmeyi gerektiren toplum yanlısı davranışlara iten nedir? Ceza ve ödüller de bu açıdan tam çözüm sağlamaz, çünkü onlar da gelecekte gerçekleşecektir ve bu nedenle de peşin indirimine tabidir. Bazı ekonomistler *duyguların* motive edici bir rol üstlenebileceğini öne sürmektedirler (Frank, 2001). Toplum yanlısı planlar, *şu anda* bize kendimizi iyi hissettirdikleri ölçüde (ve toplum karşıtı planların bize kendimizi kötü hissettirdikleri ölçüde), indirim eğrisini telafi edecek ödüller sağlayabilir ve "daha büyük ama daha geç elde edilen", erdemli ödülleri; "daha küçük ama daha kısa süre içinde elde edilen", fırsatçı ödüllere tercih etmemizi sağlayabilirler. Bu anlamda, utanç, gurur ve suçluluk gibi duygular, bizi yalnızca düz mantığa uygun davranan fırsatçı bireyler olmak yerine, daha toplum yanlısı olmaya iten araçlar olabilirler (Fessler, 2001).

Bu iddia, duygusal hatırlama için de geçerli olabilir. Anısal bellek, duygusal nörobilişsel devreyi harekete geçirir (Damasio ve arkadaşları, 2000). Dahası, hatırlamanın duygularla renklendirilmesi yalnızca kısmen yönetsel süreçlerden etkilenir. İstemsiz, hoş olmayan veya istenmeyen anıların deneyimlenmesi bunun yaygın örneklerindendir. Sonuç olarak, karar almada duygunun kritik öneme sahip olduğunu gösteren kanıtlar giderek artmaktadır (Ursu ve Carter, 2005). Anılarla ilişkili duygular, hele de duyguya mantıklı bir açıklama bulmak mümkün değilse ve bu duygu kişinin kendi deneyiminden kaynaklanıyorsa (Albarracín ve Kumkale, 2003), kendi kendini ikna araçları olabilirler (Albarracín, 2002).

Anılar ve fanteziler, dürtüselliği frenleyici bir rol oynarlar ve daha önce yaptıklarımızla ve gelecekte yaşayacaklarımızla tam olarak örtüştükleri ölçüde, toplum yanlısı tutumda sebat etmeyi desteklerler. Duygusal ödüller aracılığıyla, eylemlerimizin bütün sonuçlarını hemen şu anda hissetmemizi sağlarlar. Bu da, duygulanımla ilgili belleğin değiştirilebilir olmaması gerektiğini gösterir. Aslına bakılırsa, anıların çarpıtılmasıyla ilgili geniş bir literatür bulunmasına rağmen (bkz. ilgili araştırma, Roediger, 1996), insanlar geçmişteki duygularıyla ilgili değerlendirmelerinin doğruluğunda ısrar etme eğilimindedirler. Levine ve arkadaşları, bir dizi doğalcı çalışmada, deneklerin yalnızca küçük bir kısmında, anılarda çok sınırlı düzeyde çarpıtmaya rastlamışlardır (Levine, 1997; Levine ve Bluck, 2004). Demek ki, duygularla ilgili bellek, içinde bulunduğumuz andaki hedeflerimizle uyuşmaz. Çok sık yaşanan "zihinsel geviş getirme"* fenomeninde bu daha da çarpıcıdır (Wèanke ve Schmid, 1996). Zihinsel geviş getirme, kişinin belirli bir hedefe ulaşmada başarısız olduğunu fark etmesiyle tetiklenir. Hedef kişi için ne kadar önemliyse o ölçüde şiddetli olur ve ancak kişi o hedefe ulaşmak için başka bir yol bulursa veya hedeften hepten vazgeçerse sona erer (Martin ve Tesser, 2006; Teasdale ve Green, 2004).

---

* [İng.] Rumination. Sözcüğün gerçek anlamı "geviş getirme"dir. Burada ise, "geçmişte yaşanan hoşa gitmeyen bir durum hakkında düşünmekten kendini alamama, dalıp gitme" anlamında kullanılmıştır. Bunu takıldığımız olayı zihnimizden atamadığımız, aklımızda çevirip durduğumuz bir tür "zihinsel geviş getirme" olarak da tanımlamak mümkün. (ç.n.)

Öyleyse, hayal kurma ve anılar, işlevsel açıdan pekâlâ uyumlayıcı olabilirler –ayakları yere basan "burada ve bu anda" bilinciden bizi kurtardıkları için değil, aksine planlama ve karar almayı etkili yöntemlerle sınırladıkları için.

Sonuç: İşlevsel Kazançlara Giden Uzun Yol

Buraya kadar bellekten ziyade anılardan bahsettim. Beyin ve bellek sistemleriyle ilgili bilgi dağarcığımızın ileri derecede genişlemesinden çıkarılacak genel bir ders varsa, o da genel bir bellek yetisinden bahsetmenin pek bir anlam ifade etmediğidir. Bellek sistemleri çeşitlidir. Dolayısıyla işlevsel kazançlar da çeşitli olmalıdır. İlginç olan, göze çarpan birkaç istisna dışında pek az psikologun bellek sistemlerinin özelliklerini işlevsel açıdan değerlendirmeye girişmiş olmasıdır (bkz. Anderson ve Milson, 1989; Anderon ve Schooler, 2000; Klein ve arkadaşları, 2002b; Nairne, Thompson ve Pandeirada, 2007; Tulving, 2001).

İşlevsel modellere neden bu kadar az rastlanıyor? Bunun nedenlerinden biri, işlevsel bir kazancın, bilişsel bir sistemin gerçekte sağladığı kazançtan ne şekilde farklılık gösterdiğini belirlemenin zorluğudur. Oysa arada can alıcı bir fark vardır. Örneğin, özel bir iletişim işlevi gören okuma ve yazma becerilerini ele alalım. Bu beceriler, başka/farklı işlevlere hizmet eden diğer iki bilişsel beceri (şekilleri tanıma ve konuşmayı anlama) tarafından desteklenir. Okuma-yazma becerilerimiz ikincildir; önceden mevcut olan işlevsel bilişsel sistemlerin sırtına binmişlerdir (yani, bu işlevsel bilişsel sistemler bulunmadığında okuma-yazmadan söz edilemez). İşlevi, rastlantısal beceriden ayırt etmenin tek ilkesi ise, farklı bilişsel becerilerin doğal seçilim baskısıyla evrimleşen organizmaların özellikleri olarak değerlendirilmesine dayanan "uyumlayıcı işlev" olarak ele alınmasıdır (Cosmides ve Tooby, 1994; Nairne ve arkadaşları, 2007). Karmaşık tasarım, –benzer ve eşit derecede olası tasarımlara kıyasla– organizmaların uygunluğunu artırdığı ve genetik kalıtımın etkisinde kaldığı ölçüde, işlevsel bir adaptasyon olarak tanımlanabilir (Williams, 1966). Açıkçası, bu türdeki her

kazanç, "becerinin özgün –ve dolayısıyla uyumlayıcı– bir işlevinin olmadığı ve gereken işlevselliğe sahip olan diğer özelliklerin bir yan ürünü olduğu" hipotezine karşı değerlendirilmelidir (Buss, Haselton, Shackelford, Bleske ve Wakefield, 1998).

Son elli yılda, ince elenip sık dokunmuş davranış protokolleri, beyin görüntüleme teknikleri ve nöropsikolojik olgu çalışmaları sayesinde, anıların insanların bireysel ve kolektif yaşamlarını etkilemesiyle ilişkili bilgilerimiz kayda değer oranda artmıştır. Kültürel aktarım, kültürel edinim ve ortak bir geçmişin yapılandırılması gibi kavramların göz önünde bulundurulmaya başlanması da bu açıdan etkili olmuştur. Artık, neden anılara sahip olduğumuzu anlayabilmek için dönüp kanıtlara bakma ve bu farklı işlevsel modellerin olası etkilerini test etmenin zamanı gelmiştir.

Kaynakça

Addis, D. R., Wong, A. T. ve Schacter, D. L. (2007). Remembering the past and imagining the future: Common and distinct neural substrates during event construction and elaboration. *Neuropsychologia, 45*(7), 1363-1377.

Ainslie, G. (1975). Specious reward: A behavioral theory of impulsiveness and impulse control. *Psychological Bulletin, 82*(4), 463-496.

Albarracin, D. U. (2002). Cognition in persuasion: An analysis of information processing in response to persuasive communications. M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Cilt 34, s. 61-130). San Diego, CA: Academic Press, Inc.

Albarracin, D. U. ve Kumkale, G. T. (2003). Affect as information in persuasion: A model of affect identification and discounting. *Journal of Personality and Social Psychology, 84*(3), 453-469.

Anderson, B. R. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism.* London: Verso.

Anderson, J. R. ve Milson, R. (1989). Human memory: An adaptive perspective. *Psychological Review, 96*(4), 703-719.

Anderson JR. ve Schooler, L. J. (2000). The adaptive nature of memory. E. Tulving ve F. I. M. Craik (Ed.), *The Oxford handbook of memory* (s. 557-570). New York, NY: Oxford University Press.

Asch, S. E. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American, 193*(5), 31-35.

Bacharach, M. ve Gambetta, D. (2001). Trust in signs. K. S. Cook (Ed.), *Trust in society* (s. 148-184). Series on Trust, Cilt 2. New York: Russell Sage Foundation.

Bartlett, R C. (1932). *Remembering. A study in experimental and social psychology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bergstrom, B., Moehlmann, B. ve Boyer, P. (2006). Extending the testimony problem: Evaluating the truth, scope, and source of cultural information. *Child Development*, *77*(3), 531-538.

Berntsen, D. ve Rubin, D. C. (2004). Cultural life scripts structure recall from auto-biographical memory. *Memory and Cognition*, *32*(3), 427-442.

Blight, D. W. (2002). *Race and reunion: The Civil War in American memory.* Cambridge, MA; London: Harvard University Press.

Bowles, S. (2003). *Microeconomics: Behavior, institutions, and evolution.* New York, Princeton, NJ, Oxford: Russell Sage Foundation ve Princeton University Press.

Boyer, P. (2000). Evolution of a modern mind and origins of culture: Religious concepts as a limiting-case. P. Carruthers ve A. Chamberlain (Ed.), *Evolution and the human mind: Modularity, language and meta-cognition* (s. 93-112). Cambridge: Cambridge University Press.

(2007). Specialised inference engines as precursors of creative imagination. I. Roth (Ed.), *Imaginative minds* (s. 239-258). London: British Academy.

Boyer, R. ve Barrett, H. C. (2005). Evolved intuitive ontology in D. Buss (Ed.), *Handbook of evolutionary psychology* (s. 96-118). New York: John Wiley.

Boyer, R, Robbins, P. ve Jack, A. I. (2005). Varieties of self-systems worth having. *Consciousness and Cognition: An international Journal The Brain and Its Self*, *14*(4), 647-660.

Brewer, W. F. (1988). Memory for randomly sampled autobiographical events. U. Neisser ve E. Winograd (Ed.), *Remembering reconsidered: Ecological and traditional approaches to the study of memory* (s. 21-90). New York, NY: Cambridge University Press.

Brown, D. E. (1988). *Hierarchy, history, and human nature: The social origins of historical consciousness.* Tucson: University of Arizona Press.

Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Buruma, I. ve Yoshida, T. (2006). The making of the "Rape of Nanking": History and memory in Japan, China, and the United States. *The New York review of books*, *53*(14), 5.

Buss, D. M., Haselton, M. G., Shackelford, T. K., Bleske, A. L. ve Wakefield, J. C. (1998). Adaptations, exaptations, and spandrels. *American Psychologist*, *53*(5), 533-548.

Comway, M. A. (1996). Autobiographical knowledge and autobiographical memories. D. Rubin (Ed.), *Remembering our past. Studies in Autobiographical Memory* (s. 67-93). Cambridge/New York: Cambridge University Press.

(2001). Phenomenological records and the self-memory system. C. Hoerl ve T. McCormack (Ed.), *Time and memory: Issues in philosophy and psychology* (s. 235-256). Oxford; New York: Clarendon Press; Oxford University Press.

Conway, M. A. ve Pleydell-Pearce, C. W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*, *107*(2), 261-288.

Corkin, S. (2002). What's new with the amnesic patient H.M.? *Nature Reviews. Neuroscience*, *3*(2), 153-160.

Cosmides, L. ve Tooby, J. (1992). Cognitive adaptations for social exchange. J. H. Barkow, L. Cosmides ve J. Tooby (Ed.), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* (s. 163-228). New York, NY: Oxford University Press.

(1994). Beyond intuition and instinct blindness: Toward an evolutionarily rigorous cognitive science. *Cognition*, *50*(1-3), 41-77.

(2000). Consider the source: The evolution of adaptations for decoupling and meta-representation. D. Sperber (Ed.), *Meta-representations: A multidisciplinary perspective* (s. 53-115). New York: Oxford University Press.

D'Argembeau, A. ve Van der Linden, M. (2006). Individual differences in the phenomenology of mental time travel: The effect of vivid visual imagery and emotion regulation strategies. *Consciousness and Cognition: An international Journal*, *15*(2), 342-350.

Damasio, A. R., Grabowski, T. J., Bechara, A., Damasio, H., Ponto, L. L. B., Parvizi, J. ve arkadaşları (2000). Subcortical and cortical brain activity during the feeling of self-generated emotions. *Nature Neuroscience*, *3*(10), 1049-1056.

Durkheim, E. (1947). *The elementary forms of the religious life*. New York: Collier Books.

Elvevåg, B., Kerbs, K. M., Malley, J. D., Seeley, E. ve Goldberg, T. E. (2003). Autobiographical memory in schizophrenia: An examination of the distribution of memories. *Neuropsychology*, *17*(3), 402-409.

Fessler, D. M. T. (2001). Emotions and cost-benefit assessment: The role of shame and self-esteem in risk taking. G. Gigerenzer ve R. Selten (Ed.), *Bounded rationality: The adaptive toolbox* (s. 191-214): Cambridge, MA, 2001, xv, 377.

Fivush, R. (1997). Event memory in early childhood. N. Cowan (Ed.), *The development of memory in childhood* (s. 139-161). Hove, İngiltere: Psychology Press/Eribaum (İngiltere) Taylor&Francis.

Frank, R. H. (1988). *Passions within reason. The strategic röle of the emotions*. New York: Norton.

(2001). Cooperation through emotional commitment. R. M. Nesse (Ed.), *Evolution and the Capacity for Commitment* (s. 57-76). New York: Russell Sage Foundation.

Frith, C. (2005). The self in action: Lessons from delusions of control. *Consciousness and Cognition*, *14*(4), 752-770.

Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Oxford, İngiltere: Blackwell.

Gil-White, F. (2001). Are ethnic groups "species" to the human brain? Essentialism in our cognition of some social categories. *Current Anthropology*, *42*, 515-554.

Gintis, H. (2000). Strong reciprocity and human sociality. *Journal of theoretical biology*, *206*(2), 169-179.

Goody, J. (2006). *Theft of history*. Cambridge: Cambridge University Press.

Halbwachs, M. (1925). *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Librairie Alcan.

Halbwachs, M. ve Coser, L. A. (1992). *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.

Hertz, R. (1960). A *Contribution to the Study of the Collective Representation of Death*. Londra: Cohen&West.

Hirschfeld, L. A. ve Gelman, S. A. (1999). How biological is essentialism? S. Atran ve M. D. (Ed.), *Folk-Biology*. Cambridge, MA: The M.I.T. Press.

Hobsbawm, E. J. ve Ranger, T. O. (1983). *The invention of tradition*. Cambridge Cambridgeshire: New York.

Hoffrage, U., Hertwig, R. ve Gigerenzer, G. (2000). Hindsight bias: A by-product of knowledge updating? *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory & Cognition*, *26*(3), 566-581.

Hutchins, E. (1995). How a cockpit remembers its speeds. *Cognitive Science*, *19*(3), 265-288.

Ji, L.-J., Schwarz, N. ve Nisbett, R. E. (2000). Culture, autobiographical memory, and behavioral frequency reports: Measurement issues in cross-cultural studies. *Personality & Social Psychology Bulletin*, *26*(5), 585-593.

Johnson, M. K. ve Raye, C. L. (1981). Reality monitoring. *Psychological Review*, *88*(1), 67-85.

Ketelaar, T. ve Ellis, B. J. (2000). Are evolutionary explanations unfalsifiable? Evolutionary psychology and the Lakatosian philosophy of science. *Psychological Inquiry*, *11*(1), 1-21.

Klein, S. B. (2001). A self to remember: A cognitive neuropsychological perspective on how self creates memory and memory creates self. C. Sedikides ve M. B. Brewer (Ed.), *Individual self, relational self, collective self* (s. 25-46). Philadelphia, PA: Psychology Press/ Taylor&Francis.

Klein, S. B., Cosmides, L. ve Costabile, K. A. (2003). Preserved knowledge of self in a case of Alzheimer's Dementia. *Social Cognition*, *21*(2), 157-165.

Klein, S. B., Cosmides, L., Costabile, K. A. ve Mei, L. (2002a). Is there something special about the self? A neuropsychological case study. *Journal of Research in Personality*, *36*(5), 490-506.

Klein, S. B., Cosmides, L., Tooby, J. ve Chance, S. (2001). Priming exceptions: A test of the scope hypothesis in naturalistic trait judgments. *Social Cognition*, *19*(4), 443-468.

(2002b). Decisions and the evolution of memory: Multiple systems, multiple functions. *Psychological Review*, *109*(2), 306-329.

Klein, S. B., German, T. R, Cosmides, L. ve Gabriel, R. (2004). A theory of autobiographical memory: Necessary components and disorders resulting from their loss. *Social Cognition*, *22*(5), 460-490.

Koenig, M. A., Clément, F. ve Harris, P. L. (2004). Trust in testimony: Children's use of true and false statements. *Psychological Science*, *15*(10), 694-698.

Kuran, T. (1998). Ethnic norms and their transformation through reputational cascades. *Journal of Legal Studies*, *27*(2), 623-659.

Kurzban, R. ve Leary, M. R. (2001). Evolutionary origins of stigmatization: The functions of social exclusion. *Psychological Bulletin*, *127*(2), 187-208.

Kurzban, R., Tooby, J. ve Cosmides, L. (2001). Can race be erased? Coalitional computation and social categorization. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, *98*(26), 15387-15392.

Leichtman, M. D., Wang, Q. ve Pillemer, D. B. (2003). Cultural variations in interdependence and autobiographical memory: Lessons from Korea, China, India, and the United States. R. Fivush ve C. A. Haden (Ed.), *Autobiographical memory and the construction of a narrative self: Developmental and cultural perspectives.* Mahwah, NJ: Lawrence Eribaum Associates Publishers.

Levine, L. J. (1997). Reconstructing memory for emotions. *Journal of Experimental Psychology: General*, *126*(2), 165-177.

Levine, L. J. ve Bluck, S. (Ed.). (2004). *How emotions fade: Valence, appraisals, and the emotional impact of remembered events.* Hauppauge, NY: Nova Science Publishers.

Locke, J. ([1697] 1975). *An essay concerning human understanding* [Ed. Nidditch, P. H.]. Londra: Oxford University Press.

Loewenstein, G. ve Elster, J. (1992). *Choice over time.* New York: Russell Sage Foundation.

Loewenstein, G. ve Read, D. (Ed.). (2003). *Time and decision: Economic and psychological perspectives on interternporal choice:* New York, NY; Russell Sage Foundation.

Malle, B. F. (2004). *How the mind explains behavior: Folk explanations, meaning, and social interaction.* Cambridge, MA: MIT Press.

Markus, H. R. ve Kitayama, S. (1991). Culture and the self: implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, *98*(2), 224-253.

Martin, L. L. ve Tesser, A. (2006). Extending the goal progress theory of rumination: Goal reevaluation and growth. L. J. Sanna ve E. C. Chang (Ed.), *Judgments over time: The interplay of thoughts, feelings, and behaviors* (s. 145-162). New York, NY: Oxford University Press.

McCabe, K. A. ve Smith, V.L. (2001). Goodwill Accounting and the process of exchange. G. Gigerenzer ve R. Selten (Ed.), *Bounded rationality: The adaptive toolbox* (s. 319-340). Cambridge, MA: The MIT Press.

Mithen, S. (2002). Human evolution and the cognitive basis of science. P. Carruthers, S. Stich ve M. Siegal (Ed.), *The cognitive basis of science*. New York, NY: Cambridge University Press.

Mithen, S. J. (1996). *The prehistory of the mind*. Londra: Thames & Hudson. (2007). Key changes in the evolution of human psychology. S. W. Gangestad ve J. A. Simpson (Ed.), *The evolution of mind: Fundamental questions and controversies*. New York, NY: Guilford Press.

Nairne, J. S., Thompson, S. R. ve Pandeirada, J. N. S. (2007). Adaptive memory: Survival processing enhances retention. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, *33*(2), 263-273.

Neisser, U. (1993). The self perceived. U. Neisser (Ed.), *The perceived self: Ecological and interpersonal sources of self-knowledge* (s. 3-21). New York, NY: Cambridge University Press.

Nelson, K. (1988). The ontogeny of memory for real events. U. Neisser ve E. Winograd (Ed.), *Remembering reconsidered: Ecological and traditional approaches to the study of memory* (s. 244-276). New York, NY: Cambridge University Press.

Nelson, K. (2003). Narrative and self, myth and memory: Emergence of the cultural self. R. Fivush ve C. A. Haden (Ed.), *Autobiographical memory and the construction of a narrative self* (s. 1-28). Mahwah, NJ: Lawrence Eribaum Associates Publishers.

Nelson, K. ve Fivush, R. (2004). The emergence of autobiographical memory: A social cultural developmental theory. *Psychological Review*, *111*(2), 486-511.

Nora, P. (1984). *Les Lieux de mémoire. I. La Republique*. Paris: Gallimard.

(1986). *Les Lieux de mémoire. II, La Nation*. Paris: Gallimard.

Pennebaker, J. W., Paez, D. ve Rime, B. (1997). *Collective memory of political events: Social psychological perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Eribaum Associates.

Rachlin, H. (2006). Notes on discounting. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, *85*(3), 425-435.

Richerson, P. J. ve Boyd, R. (2006). *Not by genes alone: How culture transformed human evolution*. Chicago, IL. Bristol: University of Chicago Press; University Presses Marketing distributor.

Robinson, J. A. (1976). Sampling autobiographical memory. *Cognitive Psychology*, *8*(4), 578-595.

Roediger, H. L., III, Wheeler, M. A. ve Rajaram, S. (1993). Remembering, knowing, and reconstructing the past. L. M. Douglas (Ed.), *The psychology of learning and motivation. Advances in research and theory* (Cilt 30, ss. 97-134): Academic Press, Inc, San Diego, CA.

(1996). Memory illusions. *Journal of Memory and Language*, *35*, 76-100.

Rosenbaum, R. S., Köhler, S., Schacter, D. L., Moscovitch, M., Westmacott, R., Biack, S. E. ve arkadaşları (2005). The case of K.C.: Contributions of a memory-impaired person to memory theory. *Neuropsychologia*, *43*(7), 989-1021.

Ross, M., Buehler, R. ve Karr, J. W. (1998). Assessing the accuracy of conflicting autobiographical memories. *Memory and Cognition*, *26*(6), 1233-1244.

Rothbart, M. ve Taylor, M. (1990). Category labels and social reality: Do we view social categories as natural kinds? K. R G. Semin (Ed.), *Language and social cognition.* London: Sage Publications.

Rubin, D. C. (1996). *Remembering our past: Studies in autobiographical memory.* Cambridge; New York: Cambridge University Press.

(2000). The distribution of early childhood memories. *Memory*, *8*(4), 265-269.

(2006). The basic-systems model of episodic memory. *Perspectives on Psychological Science*, *1*(4), 277-311.

Rubin, D. C., Schrauf, R. W. ve Greenberg, D. L. (2003). Belief and recollection of autobiographical memories. *Memory and Cognition*, *31*(6), 887-901.

Schacter, D. L., Addis, D. R. ve Buckner, R. L. (2007). Remembering the past to imagine the future: The prospective brain. *Nature reviews. Neuroscience*, *8*(9), 657-661.

Sluzenski, J., Newcombe, N. ve Ottinger, W. (2004). Changes in reality monitoring and episodic memory in early childhood. *Developmental Science*, *7*(2), 225-245.

Smith, A. D. (1987). *The ethnic origins of nations.* Oxford, İngiltere; New York, NY: B. Blackwell.

Smith, R. M. (2003a). *Stories of peoplehood: The politics and morals of political membership.* Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Smith, V. L. (2003b). Constructivist and Ecological Rationality in Economics. *American Economic Review*, *93*(3), 465-508.

Sperber, D. (Ed.). (2006). *An evolutionary perspective on testimony and argumentation.* Mahwah, NJ: Lawrence Eribaum Associates Publishers.

Suddendorf, T. ve Busby, J. (2003). Mental time travel in animals? *Trends in Cognitive Sciences*, *7*(9), 391-396.

Suddendorf, T ve Corballis, M. C. (1997). Mental time travel and the evolution of the human mind. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, *123*(2), 133-167.

(2007). The evolution of foresight: What is mental time travel, and is it unique to humans? *The Behavioral and brain sciences*, *30*(3), 299-313.

Szpunar, K. K., Watson, J. M. ve McDermott, K. B. (2007). Neural substrates of envisioning the future. PNAS *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, *104*(2), 642-647.

Tajfel, H. (1970). Experiments in inter-group discrimination. *Scientific American*, *223*, 96-102.

Taylor, M. (1999). *Imaginary companions and the children who create them.* New York: Oxford University Press.

Teasdale, J. D. ve Green, H. A. C. (2004). Ruminative self-focus and autobiographical memory. *Personality and Individual Differences*, *36*(8), 1933-1943.

Trivers, R. L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology*, *46*, 35-57.

Tulving, E. (1983). *Elements of episodic memory.* Oxford: Oxford University Press.

(1985). Memory and consciousness. *Canadian Psychologist*, *26*, 1-12.

(1999). On the uniqueness of episodic memory. L.-G. Nilsson ve H. J. Markowitsch (Ed.), *Cognitive neuroscience of memory* (s. 11-42). Ashland, OH: US Publishers.

(2001). Origin of autonoesis in episodic memory. H. L. I. Roediger ve J. Nairne (Ed.), *The nature of remembering: Essays in honor of Robert G. Crowder* (s. 17-34). Washington, DC: American Psychological Association.

Ursu, S. ve Carter, C. S. (2005). Outcome representations, counterfactual comparisons and the human orbitofrontal cortex: implications for neuroimaging studies of decision-making. *Cognitive Brain Research*, *23*(1), 51-60.

Vidal-Naquet, P. (1992). *Assassins of memory: Essays on the denial of the Holocaust.* New York: Columbia University Press.

Wagenaar, W. A. (1986). My memory: A study of autobiographical memory over six years. *Cognitive Psychology, 18*(2), 225-252.

Wang, Q. (2001). "Did you have fun?" American and Chinese mother-child conversations about shared emotional experiences. *Cognitive Development, 16*(2), 693-715.

Wang, Q. ve Conway, M. A. (2004). The stories we keep: Autobiographical memory in American and Chinese middle-aged adults. *Journal of Personality, 72*(5), 911-938.

Watson, M. E. ve Rubin, D. C. (1996). Spatial imagery preserves temporal order. *Memory, 4*(5), 515-534. Weanke, M. ve Schmid, J. (Ed.). (1996). *Rumination: When all else fails.* Hillsdale, NJ, England: Lawrence Eribaum Associates, Inc.

Wertsch, J.V. (2002). *Voices of collective remembering.* New York: Cambridge University Press.

Williams, G. C. (1966). *Adaptation and natural selection. A critique of some current evolutionary thought.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Winter, J. M. (1995). *Sites of memory, sites of mourning:* The Great War in European cultural history. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Zunshine, L. (2006). *Why we read fiction: Theory of mind and the novel.* Columbus: Ohio State University Press.

II. BÖLÜM

ANILAR GEÇMİŞİMİZİ NASIL YAPILANDIRIR?

Bartlett'ten beri psikologlar, anıların deneyimlerle elde edilen bilgilerin basit ve pasif bir şekilde depolanmasından ibaret olmayıp, *yapılandırıldığı* konusunda diretmektedirler (Bartlett, 1932). Zihinsel temsiller, duyu organlarımızı etkileyen fiziksel uyaranların (stimuli) doğrudan sonuçları değildir; bu uyaranların, etrafımızdaki nesnelere ilişkin belirli algılar çerçevesinde yorumlanmasıyla ortaya çıkarlar. Aynı şekilde bellek de, deneyimlerin izlerini taşıyan geçmişle ilgili bilginin, anlamlı bir şema çerçevesinde değerlendirilmesini gerektirir. Güzel, peki bunun uygulamadaki anlamı nedir? Öncellikle belirtmek gerekir ki anılar, doğaları gereği hatalı, kişi veya hedefe yönelik mekanizmalarca istenilen şekilde oluşturulmuş *değillerdir*. Gerçeğe uygunluk ve ayrıntılandırma birbirlerine dikey boyutlardır; dolayısıyla, ayrıntılandırılmış anıların gerçek deneyimlerle uyumlu olmadığı söylenemez. Anılar sınırlandırılmıştır, ama aynı zamanda bir şema çerçevesinde oluşturulmuşlardır; peki, bu gerçekte nasıl oluyor? Bellekle ilgili deneysel araş-

tırmaların büyük bir kısmının cevap aradığı temel soru da budur işte ve "Anılar nasıl yapılandırılır?" sorusunu doğru bir şekilde yanıtlayabilmek için, bellek araştırmaları alanında geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir gezintiye çıkmamız gerekir.

En iyi çıkış noktası, en belirgin ve açık anı türünü oluşturan otobiyografik anılar, yani kendi geçmişimizle ilgili anılar olacaktır. Uzun süredir, deneyimlerle ilgili kişisel belleği kapsayan bu alan, bellekle ilgili bilimsel araştırmalarda marjinal bir saha oluşturmaktadır. Bu tuhaf görünebilir ama, otobiyografik belleğin deneysel kontrol ve ekolojik geçerliliğin birbirine zıt gerekliliklerini uzlaştırarak incelenmesi çok zordur. Bulgularımızın deneylerimizde manipüle ettiğimiz etkenler sonucunda ortaya çıktığına ikna olabilmemiz için, hem kesin ve sabit yöntemlere hem de bütün denekler için özdeş olan uyaranlara ihtiyacımız vardır. Diğer taraftan bulgularımızın ekolojik geçerliliğinden, yani, protokollerimizin belleğin gerçek kullanımında ortaya çıkan süreçleri yansıttığından emin olmaya da ihtiyaç duyarız. Oysa otobiyografik anılar, doğaları gereği tekrarlanamayacak "uyaranlar" –yani kişinin kendi deneyimleri– aracılığıyla oluşturulmuşlardır ve araştırmacı bunları hiçbir zaman tam olarak yeniden yapılandıramaz. Hatta bu olgu, Ulric Neisser'in "Belleğin bir yönü belleğin kullanımı açısından ilginç ve vazgeçilmez değere sahipse, büyük olasılıkla psikologlar tarafından araştırılmamıştır," savını psikolojinin "yasası" olarak ileri sürmesine neden olmuştur (Neisser ve Winograd, 1995). Buna rağmen, bir dizi yaratıcı teknik, psikologların aşırı kontrollü (ve suni) deneylerle, ekolojik açıdan uygun (ama sistematik olmayan) bellek çalışmaları arasındaki açığı kapatmalarını sağlamıştır. Günlük çalışmalarından beyin görüntüleme yöntemlerine, bu tekniklerden bazıları ilerideki bölümlerde açıklanmaktadır.

Otobiyografik anılar kendiliğin temel bileşenini oluşturur. Locke, kişisel anıların yitirilmesinin kişinin kimliğini yitirmesiyle eş anlamlı olduğunu öne sürer. Bu sezgisel olarak gayet açık göründüğünden, bellek kaybı ve belleğin geri gelmesi, dramatik bir öğe olarak pek çok oyuna ve filme konu olmuştur. Bellek kaybına uğrayan hastalar, kelimenin tam anlamıyla "kaybolan kendiliklerinin peşine düşerler".

Peki ama anılar neden kimlik açısından bu kadar temel bir öneme sahip? Geriye dönük bellek kaybında hastalar geçmişlerine erişemediklerinde, yine de kendileriyle ilgili makul miktarda bilgiyi korumaktadırlar. Olayları hatırlayamasalar da, çoğu durumda temel gerçekleri bilirler ve kendi kişilikleriyle ilgili oldukça doğru bir imgeye sahiptirler (Klein, Cosmides, Costabile ve Mei, 2002).

İşte paradoks da buradadır. Kişi oyunun hikâyesini hatırlayıp da aktrisin şapkasının rengini hatırlayamadığında veya gazetedeki bir makalenin ana fikrini hatırlayıp da hangi yazı tipinin kullanıldığını gözünün önüne getiremediğinde, bunu belleğin sıradan ve aslında istenen bir etkisi olarak görürüz –belleğin işlevi, bol miktarda yaşanmış ayrıntı içinden anlamlı ve genel bilgiyi çekip çıkarmaktır. Oysa benliğe dair anılar söz konusu olduğunda, aksine, yaşanmış ayrıntıları kaybetmek sanki her şeyi kaybetmek gibi gelir insana.

Diğer bir can alıcı nokta da, anıların amaçlarla ilişkili olmasıdır –Martin Conway'in "işler kendilik" olarak tanımladığı mevcut amaçlar hiyerarşisi (bu kitapta). Conway'in senteze dayalı otobiyografik bellek modelinde, kişinin kendilik tasarımı mevcut amaçlar çerçevesinde düzenlenir (Conway ve Pleydell-Pearce, 2000). Anıların hammaddesi, belirli amaçlar peşinde edinilen algısal deneyimlerin kayıtlarıdır –ama bu kayıtlar ancak kişinin geçmişiyle ilgili anlamsal bilgi karşısında anlam taşır. Bu bölümde Conway, hatırlama deneyiminin oluşturulmasında mevcut amaçlarla bellek kayıtları arasındaki karşılıklı etkileşimi tanımlayarak, "yapılandırıcı geri getirme" kavramını ayrıntılarıyla ele alıyor. Anılar bugünkü "işler kendiliğe" bağlı olduğundan, her birey yalnızca otobiyografik belleğe değil, şu anki amaçların belirli yönlerine özgü bir dizi bellek ağına da sahiptir.

Belirli bir sıra takip eden bir yaşam öyküsü oluşturma, otobiyografik belleğin vazgeçilmez bileşenlerinden biridir. İnsanların büyük bir çoğunluğu, yaşamlarını tutarlı bir rota ve bakış açısından görürler ama "ömrün her dönemi eşit yaratılmamıştır". Birçok yazarın belirttiği ve psikologların da doğruladığı üzere, 30 yaşın üzerindeki insanların 15-25 yaşlar arasındaki döneme ait anıları,

yaşamlarının diğer dönemlerinden daha fazladır. Anılar eğrisinde yer alan bu "tümsek" yaşla değişmez; test uygulanmadan hemen önceki ayları saymazsak, 80 yaşındaki insanlar bile yaşamlarının diğer bütün dönemlerinden çok, gençlik dönemlerindeki anılara erişebiliyor gibi görünmektedir (Jansari ve Parkin, 1996). Peki neden? Bu toyluk günlerimize dair özlemle andığımız hatıralar hiçbir belirgin işlevi destekliyor gibi görünmemektedir. Dorthe Berntsen ve arkadaşlarının gösterdikleri üzere, gençlikle ilgili anılara böyle öncelik verilmesi, hatırlamaya yönelik benliğimizi insan gelişimiyle ilgili ortak kültürel modellerle ilişkilendirmenin bir yolu gibi görülmelidir. Berntsen bunu "kültürel yaşam senaryoları" olarak adlandırır (bu kitapta). Bunlar, çocukluk, evlilik, çalışma, ebeveynlik vs. gibi insan yaşamının önemli olaylarının normal seyrinin idealize ve basitleştirilmiş temsilleridir. Yaşam senaryolarıyla ilgili ayrıntılı çalışmalar, bir topluluk içindeki insanların bu önemli olayların zamanlaması, sırası, kendine özgü özellikleri ve sebep-sonuç ilişkileri konusunda şaşırtıcı düzeye ulaşan bir görüş birliği içinde bulunduklarını göstermiştir. "Anı tümseğimiz" büyük oranda, olumlu olarak yargılanan olaylardan ve yaşam senaryomuzdaki amaçların bazılarına ulaştığımız durumlardan oluşur. Bu anlamda, gençlik anıları doğaları gereği normatiftirler –bize yalnızca neler olduğunu değil, bunların gerçekte olmuş olması gerekenleri ne derece yansıttığını da söylerler.

Başımızdan geçenleri *bilmekle* kalmaz, en ince ayrıntılarıyla *hatırlayabilir*, yani algısal imgeleme (özgün sahnenin sesleri ve görüntüleri) ve sıklıkla duyguların da katılımıyla yeniden yaşarız (Roediger, Wheeler ve Rajaram, 1993). Eskiden yaşanmış bir sahneyi hem bilmemiz hem de hatırlayabilmemiz, olayın gerçekten yaşandığına dair kesin bir kanıttır bizim için (Hyman, Gilstrap, Decker ve Wilkinson, 1998). Otobiyografik anısal belleğin "zihinsel zaman yolculuğunun" bir formu olarak anılabilmesi bundandır (Tulving, 2001). Zihinsel zaman yolculuğunun işlevi ise hâlâ gizemini korumaktadır (bkz. Boyer, bu kitapta). Belleğin gücünün büyük oranda *ayrıntılı* hatırlamaya bağlı olduğu düşünüldüğünde, hangi süreçlerin –olayın özünün aksine– özgül hatırlamayı destek-

lediğini ve hangi durumların buna zemin hazırladığını anlamak anlamlı olacaktır. Bu kitapta, Dan Schacter ve arkadaşları, özgül anılarda rol oynayan yapıları aydınlatmaya yönelik davranış ve beyin görüntüleme deneylerini gözden geçiriyorlar. Psikologlar genellikle örtülü ve açık süreçleri birbirinden ayırır (örtülü süreçler kişinin üzerinde düşünmeden, hatta bilinçsizce ortaya çıkmalarıyla ayırt edilir) (Roediger, 1990). Bunun standart örneği "hazırlama"dır. Hazırlamada, daha önceki bir deneyim (örneğin bir elma resmi görmek), daha sonraki performansı kolaylaştırır (örneğin, "_ _ M A" sözcüğünü tamamlama). Hazırlamanın gerçekleştirilmesi kolay, ancak açıklanması oldukça zordur (aynı zamanda çok da önemlidir çünkü bu olay belleğin çalışma şekli konusunda ipucu verir. Hazırlama, ne tür zihinsel temsillerin ve süreçlerin aktifleştiğini bize gösterir, öyle ki bunlar başka testlere de aktarılabilir (Roediger, Weldon ve Challis, 1989; Schacter, bu kitapta) ve anıların nasıl "ayaküstü" oluşturulduğunu açıklayabilir. Schacter ve arkadaşları, bellekte özgüllükle ilgili araştırmaları sırasında bizi, belleğin en zengin ve özgün bilgilerine ulaşılabilen bir alana, kendilik tasarımı alanına da götürecek.

Kaynakça

Bartlett, F. C. (1932). Remembering. A Study in Experimental and Social Psychology. Cambridge: Cambridge University Press.

Conway, M.A. ve Pleydell-Pearce, C.W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*, *107*(2), 261-288.

Hyman, I. E., Jr., Gilstrap, L. L. , Decker, K. ve Willdnson, C. (1998). Manipulating remember and know judgements of autobiographical memories: An investiga tion of false memory creation. *Applied Cognitive Psychology*, *12*(4), 371-386.

Jansari, A. ve Parkin, A. J. (1996). Things that go bump in your life explaining the reminiscence bump in autobiographical memory. *Psychology and Aging*, *11*(1), 85-91.

Klein, S. B., Cosmides, L, Costabile, K.A. ve Mei, L. (2002). Is there something special about the self? A neuropsychological case study. *Journal of Research in Personality*, 36(5), 490-506.

Neisser, U. ve Winograd, E. (1995). Remembering reconsidered: ecological and traditional approaches to the study of memory. Cambridge England; New York: Cambridge University Press.

Roediger, H.L., III. (1990). Implicit memory: Retention without remembering. *American Psychologist*, *45*(9), 1043-1056.

Roediger, H.L., III, Weldon, M.S. ve Challis, B.H. (1989). Between implicit and explicit measures of retention: A processing account. H. L. I. Roediger ve F. I. M. Craik (Ed.), Varieties of memory and consciousness: Essays in honor of Endel Tulving. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Roediger, H. L., III, Wheeler, M. A. ve Rajaram, S. (1993). Remembering, knowing, and reconstructing the past. L. M. Douglas (Ed.), The psychology of learning and motivation. Advances in research and theory. Cilt 30. (s. 97-134): Academic Press, Inc, San Diego, CA.

Tulving, E. (2001). Origin of autonoesis in episodic memory. H. L. I. Roediger ve J. Nairne (Ed.), The nature of remembering: Essays in honor of Robert G. Crowder. (s. 17-34). Washington, DC: American Psychological Association.

2

Otobiyografik Anı Ağları

Helen L. Williams ve Martin A. Conway

İnsanlarda *otobiyografik bellek*, *anısal bellek* (insanın yaşamındaki belirli olaylarla ilgili anılar) ve kişisel geçmişin kavramsal, genelleyici ve şematik bilgilerinden (*otobiyografik bilgi dağarcığı*) oluşmuştur. Tipik bir hatırlama eyleminde bu ikisi birleştirilir ve kişinin yaşamından özel bir anı hatırlanır. Bu otobiyografik anılar kendiliğin içeriğini oluştururlar; bizi sosyo-tarihsel zamanda, toplum ve sosyal gruplarımız içinde konumlandırırlar ve benliği tanımlarlar. Otobiyografik anılar, önemli yollardan geçerek kendiliğin gelişmesini sağladığı gibi kim olacağımızın sınırlarını da belirler. Bu bölümde otobiyografik anıların zihindeki temsili ve bilinçte nasıl yapılandırıldıkları hakkında bildiklerimizden bahsedeceğiz. Buradan yola çıkarak, otobiyografik anıların, yaşanmış özgül bir bir gerçekliğin erişilebilir hale getirilmesi için kendiliğin temelinde yatan bazı anı ağlarını oluşturmak yoluyla kendiliğin tanımlanmasındaki işlevine de değineceğiz.

Otobiyografik Bellek Araştırmalarına Giriş

Ebbinghaus (1885/1964), Galton (1883) ve Ribot (1882) gibi bilim insanlarının ilk çalışmalarından bu yana, en az yüzyıldan beri bellekle ilgili bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Oysa otobiyografik bellek çalışmaları, –bu hatırlama tipiyle ilgili araştırmaların çetrefilliği nedeniyle– bu dönemin büyük bir kısmında ihmal edilmiştir. Herman Ebbinghaus bu deneysel çalışmalarda, sessiz-sesli-sessiz harf dizileri gibi görece anlamsız öğelerin öğrenilme, unutulma ve yeniden öğrenilmesiyle ilgili deneyler yapmıştır. Ebbinghaus ilk kez bu çalışmalar aracılığıyla, diğer bilim insanlarına, unutma eğrisi gibi kesin verilerle belleğin çok çeşitli yönleri hakkında bilgi vermiştir. Ebbinghaus, hatırlanması kolay malzemelerle yürüttüğü deneysel çalışmaların yanında, düzyazı pasajları ve şiir gibi anlamlı malzemelerle de bellek çalışmaları yapmak istemiştir. Ancak bu tür malzemeler kullanıldığında, belleğin araştırıcının kontrolü dışında kalan çok sayıda ikincil faktörden etkilendiğini fark etmiştir. Buradan, araştırıcının üzerinde tam bir kontrol sağlayabildiği (sessiz-sesli-sesiz harf dizileri gibi) malzemelerle yürütülen araştırmaların, bellekle ilgili bilimsel çalışmalarda ilerleme sağlama açısından daha elverişli olduğu sonucuna varmıştır. Felsefi tahminlerden kesin bilimsel metodolojiye geçiş, araştırıcılara araştırma bulguları konusunda görüş alışverişinde bulunma imkânı sağlayarak, yeni araştırma alanlarının gelişmesini ve bellek araştırmalarına yeni yaklaşımlar getirilmesini kolaylaştırmıştır (Ohta, 2006). Bellek araştırmalarında kesin test yöntemlerinin tercih edilmesi ve araştırıcı tarafından seçilen ve kontrol edilen "hatırlanacak malzemelerin" kullanılması, neredeyse bir yüzyıl boyunca otobiyografik anıların bu araştırma alanının dışında kalmasına neden olmuştur. Bunun sebebi, otobiyografik anıların laboratuvar dışında, kişinin gündelik yaşamında oluşması ve araştırıcının kontrolünde oluşmalarının hiçbir şekilde mümkün olmamasıdır.

Bununla beraber, Ebbinghaus'un çağdaşı olan bir bilim insanı, 19. yüzyılın sonunda otobiyografik anıları sistematik bir şekilde araştırmaya girişmiştir. Sir Francis Galton (1883) bir insanın ne

kadar anısı olduğuyla ilgilenmiş ve yüzyıl sonra *ipucu sözcük* adıyla tanınacak bir teknik geliştirmiştir. Galton bu işlemde kendine birer birer sözcükler göstermiş, ardından aklından geçen düşünceleri not etmiştir. Bu işlemi, hazırladığı uzun sözcük listesiyle farklı zamanlarda tekrarlamıştır. Galton'un bu tekrarlanan testlerde elde ettiği en ilginç bulgulardan biri, kendisine sözcükleri gösterdiğinde aklına gelen düşüncelerden çoğunun (otobiyografik) anılar olması ve bu anılara sıklıkla görsel imgelerin de eşlik etmesidir. Galton'u hayal kırıklığına uğratan bulguysa, farklı zamanlarda yapılan testlerde genellikle aynı düşünceleri/anıları hatırlaması üzerine, sınırsız çeşitlilikte düşünce ve anılara sahip olmadığı yargısına varmasıdır. Bu bulgular ışığında, belki de umduğumuzdan çok daha az anıya sahip olduğumuz sonucuna varmıştır. Bununla birlikte Galton, bu otobiyografik anıların kapsamını ve çeşitliliğini hafife almış gibi görünmektedir. Uyguladığı metodolojinin en belirgin sorunlarından biri, bir ipucu sözcük üzerine bir anıyı bir kez hatırladıktan sonra, belleğin bu ipucu sözcükle ilişkili hale geliyor gibi görünmesidir. Bu nedenle bir sonraki testte yeniden hatırlanma olasılığı yüksektir. Bu soruna rağmen, ipucu sözcük yöntemi hâlâ yararlı bir tekniktir ve otobiyografik bellekle ilgili güncel çalışmalarda kullanılmaktadır (Conway ve Williams, 2008).

Ebbinghaus ve Galton'un yirminci yüzyılın sonlarında kaleme aldıkları metinlere ek olarak, Fransız psikolog Théodule Ribot da aynı dönemde bellekle ilgili araştırmalar yapmıştır. 1882 tarihli metni, otobiyografik bellekle ilgili ilk kuramlardan birinin yanı sıra, çarpıtılmış anılar ve beyin hasarı sonrası görülen işlev bozukluklarıyla ilgili ayrıntılı olgu çalışmalarını da psikolojiye armağan etmiştir. 19. yüzyılın sonlarının diğer bellek araştırıcıları da otobiyografik bellek üzerinde çalışmışlar (değerlendirmeler için bkz. Conway, 1990 ve 2004), ancak bu dönemde psikolojide davranışçılık baskın hale geçmiştir.

Davranışçılık bütün psikososyal kuramların gözlenebilir durumları temel alması gerektiği savı üzerine kurulduğundan, anıların incelenmesi daha da zorlaşmıştır. Anılar doğrudan doğruya gözlenemezler, çünkü içsel zihinsel süreçlerdir. Ancak kişinin dav-

ranışlarını nasıl etkilediklerine, yani, kodlama, akılda tutma ve hatırlama şartlarının sıkı kontrol altında olduğu bir deneyde kişinin ne hatırlayabildiğini nasıl etkilediklerine bakılarak anlamlandırılabilirler. Sözel öğrenme adıyla bilinen bu yaklaşım on yıllarca bellek araştırmalarına yön vermiştir ve bu durum hâlâ birçok yönden geçerliliğini korumaktadır. Bu dönemde, Sir Frederic Bartlett (1932), bellek araştırmalarına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bu yaklaşım bir *şema* kavramını merkez alır (*şema*, benzer yaşantı, hikâye ve kültürel geleneklerin genel bir temsili olarak tanımlanır). Bu yaklaşımda, sosyal etkileşmelerin ve kültürün de hatırlamada önemli rol oynadığı üzerinde durulur. Ne var ki insanın başından geçen bir olayla ilgili ayrıntılı anılar (olaysal anılar) Bartlett'in pek ilgisini çekmemiş ve bu yüzden de çalışmaları otobiyografik bellek araştırmalarına bir yenilik getirmemiştir.

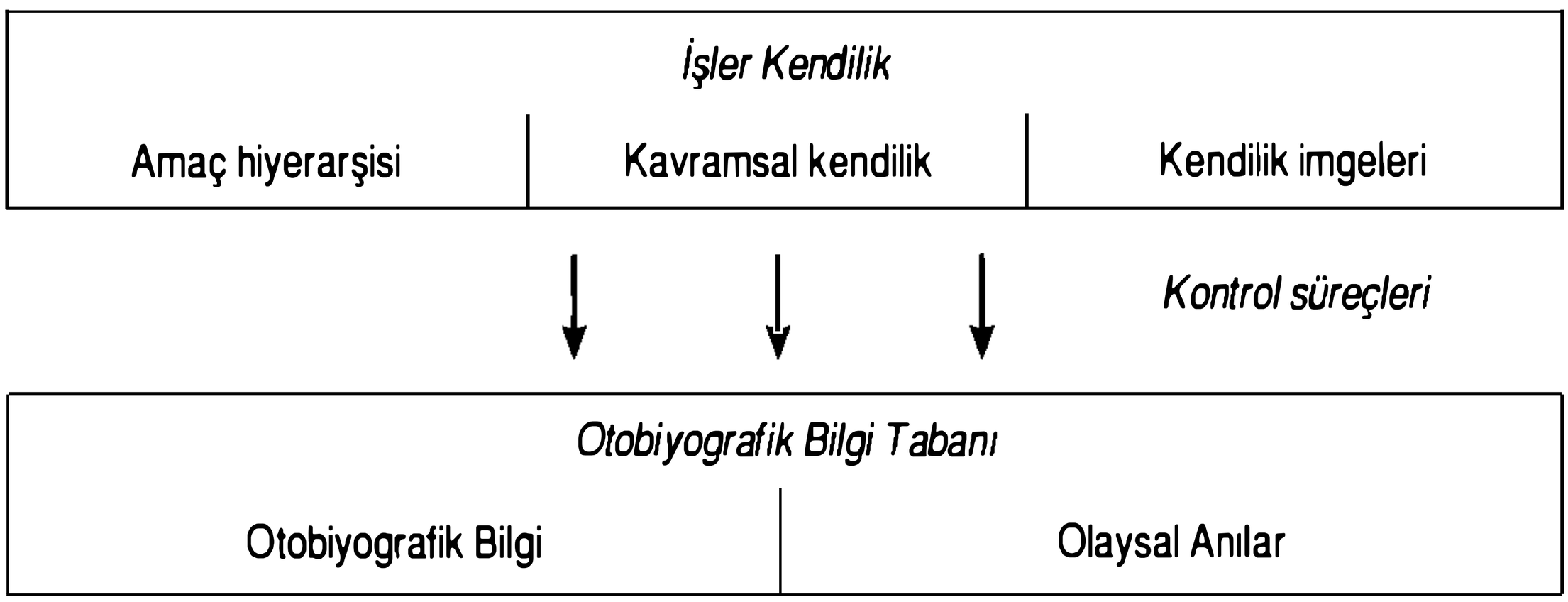
Otobiyografik bellekle ilgili çalışmaların yüzyıllık suskunluk döneminin ardından yeniden gün yüzüne çıkması için 1970'leri beklemek gerekmiş (Cohen, 1989), araştırma camiasının ilgisi 1980'li yıllardan günümüze kadar giderek canlanmıştır. 1970'li yıllara kadar, otobiyografik bellek neredeyse yalnızca psikoanalitik veya klinik yönelimlerle mercek altına yatırılmıştır. Bu dönemdeki çalışmalar sadece tanı veya tedavi amacına yöneliktir. 1970'lerde belleğin bu önemli yönüne yeniden ilgi duyulmasında iki temel faktör etkili olmuştur. Bunlardan ilki, *nöropsikolojinin* ayrı bir araştırma alanı olarak gelişmesi ve bu alanda, beyin hasarı sonrası insan belleğinde ortaya çıkan işlev bozukluklarının araştırılmasıdır. Beynin travma sonucu hasar görmesinin ardından hastaların yaşadığı bellek bozukluklarının neredeyse tamamı, otobiyografik bellekte bir dereceye kadar bozulma içerir. İkinci faktör, *bilişsel bilimin* hikâyelerin ve anıların nasıl modellendiğine ve temsil edildiğine ilgi göstermeye başlamasıdır. Robinson (1976) ile Crovitz ve Shiffman (1974) tarafından yayınlanan iki çalışmada, anılar arasındaki farklılıkları saptamak için, Galton'unkine benzer bir ipucu sözcük yöntemi uygulanmıştır. Bu araştırma, otobiyografik belleği laboratuvar koşullarında etkin bir şekilde inceleme yöntemlerini ortaya koymuştur. Diğer taraftan Brown ve Kulik'in (1977) *flaş*

bellek araştırmasıyla ilgili makalesi ve Neisser'in (1982) editörlüğünü yaparak, otobiyografik bellekle ve belleğin o dönemde pek ilgi gösterilmemiş alanlarıyla ilgili daha önceki yazıları bir araya getirdiği *Memory Observed* adlı dikkate değer kitap, otobiyografik belleğin bir araştırma alanı olarak canlanmasına yardımcı olmuştur. Bunlar aynı zamanda, otobiyografik bellek ağları ve kültür arasındaki bağlantıları göstermeye başlayan ilk yazılardır. Bu etkileşim daha sonra ayrıntılarıyla tartışılacaktır. İşin ilginci bu canlanmada, aynı yöntemler kullanılmış ve Galton, Ribot ve diğerlerinin çalışmalarından bu yana unutulmuş olan alanlara yönelinmiştir: Bireyin kendi belleğinin incelenmesi, anılardaki çarpıtma ve işlev bozukluklarının araştırılması ve anıların incelenmesi. Son otuz beş yılda, bellekle ilgilenen psikologlar öncelikle bilişsel bir yaklaşım benimsemiş ve otobiyografik belleği, revaçta olan bellek araştırmalarının teorik çerçevesi üzerinden yorumlamaya çalışmışlardır. Ancak verilerin çokluğu ve çeşitliliği, bu girişimi zorlaştırmıştır. Farklı kişisel geçmişlere sahip farklı farklı kişilerin yaşamları boyunca biriktirdikleri kişisel deneyimlerin kodlanmasını, depolanmasını ve gerektiğinde bellekte saklanan anılar deposundan çıkarılarak hatırlanmasını yöneten genel prensipleri anlamaya çalışmak göz kokutucu bir iştir. Buna rağmen bazı gelişmeler kaydedilmiştir ve biz de bu bölümde, bilişsel psikolojinin, bir bireyin otobiyografik anı ağları içinde bellek, kendilik ve kültür arasında var olan etkileşimleri anlamayı nasıl başardığını açıklamaya çalışacağız. Önce otobiyografik anıların otobiyografik anı ağları içinde nasıl yapılandırıldığını kısaca gözden geçirecek, ardından bu ağların kendilikten nasıl etkilendiklerini ve karşılığında kendiliği nasıl etkilediklerini ele alacağız.

Bellek Ağları

Otobiyografik Bellek Ağları, çok sayıda çapraz-kodlanmış anılardan oluşur. Kişiye ait otobiyografik anılar çeşitli ağlar aracılığıyla endekslenebilir ve bu Freud'un tanımladığı (1938) "çoklu belirlemenin" bir formudur. Örneğin, bir kız arkadaşla ilk bu-

luşmaya ait belirli bir olaysal anının hatırlanması, özel olarak bu kız arkadaş, genel olarak kız arkadaşlar, buluşulan şehir veya o dönemde çalıştığınız şehirde gece kız arkadaşla buluştuğunuz bar üzerinden oluşturulmuş bir ipucuyla olabilir. Her otobiyografik anı ağının, diğer ağlarla çaprazlaştığı alanlar olacaktır. Bazı ağlar *sinirsel (nöral) ağlardır*, oysa bazıları sinirsel olmanın ötesinde *kendilik* ağlarıdır. Bu ağların içinde, anılar kişinin kendilik bilinciyle (daha açık olarak ifade edilecek olursa, kişinin *işler kendiliğinin*, o anı oluştuğu zaman aktif olan haliyle) ilişkilerine göre şebekelendirilir. *Kendilikler* yalnızca sosyal gruplarda var olduğundan, kendilik-ağları sinirselliği aşan ağlardır. *İşler kendilik* ve *otobiyografik bilgi tabanı*, bellek alanına son on yıl içinde girmiş iki önemli kavramdır. Conway ve Pleydell-Pearce'ın önerdiği (2000) şekliyle "otobiyografik hatırlamaya aracılık eden karmaşık bir nöral sistem olan Kendilik-Bellek Sistemi'nin temelini oluştururlar (daha ayrıntılı açıklama için bkz. Conway [2005, 2007]). İşler kendilik ile otobiyografik bilgi tabanının ilişkisi Şekil 2.1'de gösterilmektedir.

Şekil 2.1. İşler kendilik ve otobiyografik bilgi tabanı arasındaki ilişki.

İşler kendilik, mevcut amaçlar arasındaki tutarlılığı sürdürme işlevine sahiptir. Özgül anıların oluşturulmasını; hangi anılara erişilip, hangilerine erişilemeyeceğinin belirlenmesini ve hangi olayların kodlanarak belleğe dahil edileceğini ayarlayarak, amaçlar arasında eşgüdüm sağlar, onları yönetir ve önceliklendirir (Kendi-

lik-Bellek Sistemi ve bileşenleriyle ilgili daha ayrıntılı açıklama için bkz. Conway ve Pleydell-Pearce [2000] ve Conway [2005, 2007]). Oldukça karmaşık olan amaç-altamaç hiyerarşisinin işler kendilik sisteminin bir parçası olduğu (Baddeley, 1986, 2000) ve amacının, ulaşılmak istenen hedefler ve mevcut durum arasındaki çelişkiyi azaltarak davranışı düzenlemek olduğu (Conway, 2005; Conway ve Pleydell-Pearce, 2000) varsayılmaktadır.

Bir Anının Yapılandırılması

Kendilik-Bellek Sistemi'nde otobiyografik anıların yapılandırılması, otobiyografik anıların altta yatan bilgi birikimden doğan geçici dinamik zihinsel yapılar olduğu öncülünü temel alır. Önceden var olan bilgiye, uzun süreli bellekteki otobiyografik bilgi tabanından işler kendilik aracılığıyla erişilir ve özgül anılar yapılandırılır. Otobiyografik bilgi tabanı iki farklı temsil türü içerir: *Otobiyografik bilgi* ve *olaysal anılar*. Otobiyografik bilgi, partonomik hiyerarşik bilgi yapıları şeklinde örgütlenmiştir (Barsalou, 1988; Burt, Kemp ve Conway, 2003; Conway, 1996; Conway ve Bekerian, 1987; Lancester ve Barsalou, 1997). Burada içerik, ileri derecede soyut ve kavramsal bilgiden –örneğin bir insanın "yaşam öyküsü"– (yaşam öyküsü kavramıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bluck [2003]; Bluck ve Habermas [2001]; Pillemer [1998]), olaya özgü ve deneyimyakın nitelik taşıyan kavramsal bilgiye kadar değişir. Kişinin *kendilik imgesi* –ki bu imge, daha önce de tartıştığımız üzere, bireyi farklı kendiliklere ayırır– ileri derecede kavramsal düzeyde yatar. Bu birbirinden farklı kendilik imgeleri, yaşamın belli bir dönemiyle, bu dönemde öncelik verilen amaçlarla ve bu dönemde amaçla ilişkili ilerleme kaydedildiğini belgeleyen olaysal anılarla bağlantılı olmalarına göre, farklı otobiyografik bellek ağlarıyla farklı bağlantılara sahip olabilirler (Conway, 2005; Conway ve Pleydell-Pearce, 2000). Yaşam süresince edinilmiş, erişilirlikleri yüksek anıların ve bilgilerin, birey ve başarıları hakkında az çok tutarlı bir öykü sağladığı düşünülür; oysa vazgeçilen veya kişinin erişmeyi başaramadığı hedeflerle ilgili bilgi de, yönlendirici veya

yol gösterici bilgi sağladığından, bellek ağında erişilirliği yüksek olarak kalabilir (Bluck, 2003; Pillemer, 1998) veya diğer hedeflere ulaşmada doğrulayıcı içerik sağlayabilir (örn. "Üniversitede başarılı olamadım ve para kazanmak için okuldan ayrıldım" [bkz. Csikszentmihalkyi ve Beattie, 1979]). Buna karşılık, işler kendiliğin merkezi yönleriyle çelişen veya bunları baltalayan bilgi veya deneyimlerle ilgili anılar "erişilirlikleri düşük" olarak sınıflandırılır, hatta etkin bir şekilde ortadan kaldırılır (Conway, 2005; Conway ve Pleydell-Pearce, 2000).

Öyleyse Otobiyografik Bellek Ağları'nda belirli bir olaysal anı nasıl yapılandırılıyor? Otobiyografik bilgi tabanının bir kısmı bir ipucuyla etkinleştirildiğinde, bu bilgi değerlendirmeci kontrol süreçleri tarafından kullanılabilir hale gelir. Önceki araştırmaların sonuçlarına göre, arama sonlandırılabilir veya yeni bir arama döngüsü başlatılabilir. Belirli bir anıyı ararken –örneğin, faturayı bir önceki gün ödeyip ödemediğinizi hatırlamaya çalışırken–, faturayı dosyasına koyduğunuzu hatırladığınız anda, anı arama süreciniz sona erebilir. Oysa bu aramanın sonucu, bir başka aramayı da başlatabilir –örneğin, yakın zamanda gelen diğer faturalar konusunda kendinizi sorgulayabilirsiniz. İlk kez Norman ve Bobrow (1979) tarafından ortaya atılan ve Williams ve Santos-Williams (1980), Conway ve Pleydell-Pearce (2000), Burgess ve Shallice (1996) tarafından geliştirilen "ara-değerlendir-ayrıntılandır" adlı bu yinelemeli anı yapılandırma modeli veya üretici geri getirme/hatırlama, doğrudan geri getirme/hatırlamayla karşılaştırılabilir; ancak bu bölümde daha sonra açıklanacağı üzere, bu ikisi birbiriyle çok yakından ilişkilidir. Üretici geri getirme, yinelenen ayrıntılandırma ve doğrulama döngüleriyle geri getirmeye dayanır. Bu döngüler merkezi kontrol süreçleriyle bağlantılıdır ve frontal kortekste yer aldığı düşünülen ağların denetleyici yönetim süreçlerince modüle edilirler. Bir anının yapılandırılması gerektiğinde en önemli bileşen, görevin (işin) neler gerektirdiğinin analiz edilmesidir.

Bir görevin analizinin veya görevin gereklerinin hatırlayan kişiyi içinde bıraktığı durumun, büyük oranda bilinçdışı süreçler tarafından yönlendirildiği kabul edilmektedir. Bu süreçlerin amacı,

anının geri getirilmesi gereken bağlamın belirlenmesidir. Bu nokta çok önemlidir çünkü herhangi bir anı için, hatırlanabilecek bir dizi bilgi vardır ama bütün bu bilgiler, belirli bir görev için yararlı olmayacak, hatta bir kısmı engelleyici olacaktır. Küçük ama yine de önemli bir örnek verelim: Birinin arabasını o gün nereye park ettiğini hatırlamaya çalışırken, o kişinin arabasını önceki gün nereye park ettiği hatırlarsak, bu bizim arabanın o gün nereye park edildiğini bulma çabamızı sonuçsuz bırakabilir. Hatırlanan bilgi görevin gereklerine uygun olmalı, bu gerekleri yerine getirmelidir; bu ortadadır. Görevin gereklerini analiz eden bilinçdışı süreçlerin amacı, uzun süreli bellekten bilgi geri getirme sırasında karşılanması gereken kriterleri belirlemektir.

Görevlerin gerekleri sonucunda oluşan zihinsel model de, erişilen bilginin nasıl değerlendirileceğine ilişkin kriterleri belirler. Doğrulama kriterleri görevin gereklerine göre değişir; yapılandırılan anıların türü ise, farklı durumlarda, farklı bir takım kriterlere göre belirlenir. Örneğin, başka anılarla yakın ilişkili anıları hatırlamak, geçmişi düşünüp durmak, sosyal bir ilişkide stratejik önem taşıyan bir şekilde kendini ifade etmek için anılar yapılandırmak ve hatta bir araştırmacının isteği üzerine belirli bir anıyı hatırlamak, bütün bu bağlamlarda kendiliğin amaçlarını karşılayan ölçütlerin oluşturulmasını gerektirir. Örneğin, bir sosyal durum yakın bir arkadaşınıza bir tavsiyede bulunmanızı gerektirdiğinde, mevcut kendiliğinizin amaçları "şefkatli ve destekleyici olma" şeklinde olacak ve görevin gerekleri sizi yararlı tavsiyeler vermeye yönlendirecektir. Bu durumda, daha önceki buna benzer tavsiyede bulunma durumlarıyla ilgili anılarınızı geri getirmeniz gerekir –daha önce benzer durumlarda neler söylemiştiniz, bu tavsiyeler nasıl karşılandı vs. ya da bir arkadaşınız tavsiyenize ihtiyaç duyduğunda benzer bir ikilem yaşadığınız durumlara ait anılarınız var mı? Geri getirdiğiniz anıların, mevcut kendiliğinizin amaçlarına uygun ölçütleri karşılaması, bu ölçütlerin de görevin gereklerine uygun ölçütlerle ilişkili olması gerekir. İlişkili doğrulama ölçütlerinin kolaylaştırıcı etkileri olabilir: Bilgi tabanından erişilen her bilgi, önceden belirlenmiş bir toleransla ölçütlere uyar, daha sonra bu bilgi birbirini

izleyen kontrol-işlemlerine tabi tutulur. Buna karşılık, doğrulama kriterlerinin, daha önce de görmüş olduğumuz gibi çok farklı bir amacı vardır; bunlar, ilgisiz bilgilere ve kişinin kendi amaçlarının yasak koyduğu bilgilere erişimi engellerler (örneğin, istenmeyen özkendilik çelişkilerini artırabilecek bilgiler; konuyla ilgili daha ayrıntılı bir açıklama için bkz. Conway ve Pleydell-Pearce [2000]).

Bir Otobiyografik Bellek Ağı'nda, ayrıntılandırılmış bir ipucu veya anı tanımlamasının, bilgi tabanı üzerinden yolakları etkinleştirdiği ve bu etkinleştirmenin bilgi yapılarının endeksleriyle yönlendirildiği düşünülmektedir. Bilgi etkinleştirildiğinde, kontrol süreçleri ve geri getirme modeli tarafından kullanıma uygun hale gelir ve burada sürekli olarak izlenir ve değerlendirilir. Hızla yeni anı tanımlamaları oluşturmak ve bunları bilgi tabanına girmek yoluyla, geri getirme modelinin belirlediği ölçütlere uyan bir etkinleştirme şablonu şekillendirilebilir. Bu etkinleştirme şablonu şekillendirildiğinde anı da yapılandırılır. Bu açıdan bakıldığında, belirli bir otobiyografik anı, otobiyografik anı bilgi tabanı endeksleri üzerinden bir etkinleştirme şablonudur ve bu şablonu şekillendirmek için kullanılan geri alma modeliyle birleştirilmiştir.

Aranılan bilgi veya anı geri getirildiğinde, –üretici geri getirmenin sonlanım noktasının doğrudan geri getirmenin bir şekli olması nedeniyle– her iki süreç arasında sıkı bir ilişki olduğu gösterilmişse de, üretici geri getirmenin aksine, doğrudan geri getirme yinelemeli arama süreçlerini içermez. Doğrudan geri getirme deneyimiyle ilgili en ünlü açıklama Proust'tan (1925-1981) gelmiştir. Proust, ılık çaya batırılmış madlen bisküvi tadının, nasıl bir anda yaşamının unuttuğunu sandığı bir bölümünü aklına getirdiğinden bahseder (edebiyattan pek çok başka örnek için ayrıca bkz. Salaman [1970]; bununla ilgili deneysel kanıtlar için bkz. Berntsen [1996]; Chu ve Downes [2002]). Bununla birlikte gündelik yaşamda, böyle uzak otobiyografik yaşanmışlıklara ait anıların hatırlanması durumuna sık rastlanmaz ve doğrudan hatırlama daha çok, travma sonrası stres bozukluğu olgularında veya çok kısa süre önce gerçekleşen olaylarla ilgili anılar söz konusu olduğunda görülür. Travma sonrası stres bozukluğunda, doğrudan hatırlama, oldukça ayrın-

tılı anıların davetsiz bir misafir gibi birdenbire ortaya çıkmasıyla kendini gösterir. Bu durumu genellikle bir ipucu tetikler. Travma sonrası stres bozukluğu olgu sunumu örnekleri (olgu sunumu örnekleri için bkz. Ehlers ve arkadaşları [2002]; bu olguların bazıları Conway [2005] tarafından da kısaca tartışılmıştır), bu doğrudan hatırlamanın "kodlama özgüllüğü ilkesinin" bir şekli olduğunu gösterir (Tulving ve Thomson, 1983). Bu ilke, geri getirme sırasında, aranan bazı bilgi öğelerinin uzun süreli bellekteki "aranan bilgi kategorisine" ait bir bilgi öğesine karşılık gelmesi gerektiğini öne sürer. Kendilik Bellek Sistemi yaklaşımı çerçevesinde, doğrudan geri getirme örnekleri yakın bellekte daha sık olmalıdır, çünkü kısa süre önce (son 24 saat içinde) yaşamımıza giren nesneler, eylemler, hisler ve düşünceler, içinde bulunduğumuz anda geçerli olan aktif ve erişilebilir amaçlarla yakından ilişkilidir. Bu işler kendilik amaçları işlenmeye devam ettiğinden, yalnızca özgüllüğün kodlanmasıyla bilginin de işlenmesi ve yakın olaysal anılara dair etkin bir ipucu oluşturması kaçınılmaz görünmektedir; buna bağlı olarak doğrudan hatırlama ortaya çıkar. İçinde bulunduğumuz iç ve dış çevrenin gündelik yaşamda doğrudan hatırlamayı nasıl yönlendirdiği konusunda bilinenler pek azdır ve bu alan araştırılmayı beklemektedir (yine de birkaç ilginç örnek için bkz. Schank [1982]). Kendilik bellek sistemi yaklaşımının belki de en güçlü yanlarından biri, belleğin gündelik yaşamdaki yönleriyle ilgili soruların daha açık bir perspektif kazanmasıdır. Zihinde anıların, büyük oranda bilinç dışı yöntemlerle gereğine uygun bir şekilde yaratılmasının ardından, işlemlerin bilinçli çıktılarının etkilenmesi karmaşık bir işlemdir. Bu karmaşık işlem kavranmadan, insanlarda hatırlamanın karmaşıklığının ve güzelliğinin daha geniş anlamda kavranması imkânsızdır. Kendilik Bellek Sistemi yaklaşımı, insanın hatırlama yeteneğinin karmaşık modelini çıkarmaya çalışır. Bunu yaparken de bu karmaşık modeli, bireyin amaçlarıyla ve bireyin içinde bulunduğu sosyal grupla ilişkilendirir. Modelin bu ikinci yönü üzerindeki çalışmalar hâlâ devam etmektedir ve bizim amacımız da bireysel belleklerin daha geniş anlamda toplumsal belleklerle ilişkisini belirlemeye çalışmaktır.

Otobiyografik Bellek Ağları

Otobiyografik anıları birbirine bağlayan ağların sıralanma düzenleri sonsuz ve kendine özgü olmakla birlikte, birbiriyle ilişkili pek çok tema vardır. Yaşam öyküsünde, farklı kendilik ilkeleri çevresinde anı ağlarının oluşturulabileceği düzeyin altında, otobiyografik bilginin ve olaysal anıların erişilebilirliğini ve erişilemezliğini kavramsal yaşam dönemleri modüle eder. Yaşam dönemleri, ait oldukları döneme özgü yer, kişi, eylem, his ve amaçların temsillerini içerir. Örneğin, "*Birmingham'da çalışırken*", "*Grimthorpe Meydanı'nda otururken*" şeklinde ifade edilen zaman aralıkları yaşam dönemleridir. Bu iki yaşam dönemiyle ilgili anı ağları çakışabilir; Birmingham'da çalışırken Grimthorpe Meydanı'nda oturuyor olabilirsiniz. Bununla beraber, bir dönem, diğer dönemin farklı bir yaşam temasıyla erişemediği anılara erişimi mümkün de kılabilir (bu iki dönemin de ilişkili olduğu *ev* ve *iş*, farklı temalardır). Yaşam dönemlerinin, amaçlara ulaşmaya yönelik negatif ve pozitif değerlendirmeci bilgi içerdiği (Beike ve Landoll, 2000) ve yaşam dönemlerinin yaşam hikâyesinde önemli rol oynayabileceği saptanmıştır. Yaşam dönemleri, içerdikleri "hedef değerlendirmeci" bilgi nedeniyle, bir yaşam hikâyesinde temaların oluşturulması için özellikle uygun olabilirler. Örneğin, "*üniversiteden mezun olduğumda*" şeklinde ifade edilen yaşam dönemi, o döneme ait kişiler, yerler, eylemler, hisler ve amaçların temsilinden oluşacak, ama aynı zamanda dönemle ilgili genel değerlendirme düşünceleri de içerecektir: "Benim için çok kaygılı bir dönemdi, kendi ayaklarımın üzerinde durmaya çalışmakta zorlanmıştım, yalnızdım, çok zor iş buldum" gibi... (bkz. Cantor ve Kihlstrom, 1985). Araştırmalar, kendilikle ilgili bu tür değerlendirmeci temaların, belirli yaşam dönemleri için her bireyde hemen hemen aynı olabileceğini göstermiştir (Conway ve Holmes, 2004); bu konu bölüm içinde daha sonra tekrar ele alınacaktır.

Yaşam hikâyesi, içerdiği temalar ve yaşam dönemleri, kavramsal kendiliğin parçalarıdır; burada kendiliğin bir nevi özet raporunu ifade ederler ve otobiyografik bilgi tabanında bilgi ağı arama-

larını başlatmak ve yoğunlaştırmak için kullanılabilirler (Conway, 2005). Buna karşılık, genel olaylar bilgi tabanının bir parçasıdır ve kişisel bilginin oluşturulmasında önemli bir role sahiptir. Bunlar, Otobiyografik Bilgi Ağı'nın bir formudur. Genel olaylar, çok çeşitli otobiyografik bilgi yapılarına (örneğin, bir kez gerçekleşmiş olaylara [Özgürlük Anıtı'nı ziyaret etmek gibi], tekrarlayan olaylara [iş toplantıları gibi] veya uzun süreli olaylara [Avustralya tatili gibi]) gönderme yapabilirler (Barsalou, 1988). Genel olay ağları, farklı şekillerde yapılandırılabilir. Örneğin, bilgi, beceri ve kişisel ilişkilerin geliştirilmesiyle ilgili hedeflere ulaşmaya dair ayrıntılı ve bazen çok canlı olaysal anıların etrafında bir araya gelmiş "minik hikâyelere" benzetilebilirler (Robinson, 1992). Otobiyografik bellek ağları, duygusal benzerlik taşıyan anıların (örn. McAdams, Reynolds, Lewis, Patent ve Bowman, 2001) temelinde yer alabilir veya kendilik için özel anlam taşıyan deneyimlerin etrafında organize olabilir (bu konuyla ilgili ayrıntılı tartışma için bkz. Pillemer [1998], Singer ve Salovey [1993], Singer [2005]). Şimdi de bu ağı ele alalım.

Otobiyografik Belleğin Benlik İşlevi

Literatürde, otobiyografik belleğin üç işlevi yaygın olarak tartışılmıştır: yönlendirici işlev, sosyal işlev ve kendilik işlevi. Otobiyografik belleğin yönlendirici işlevi, bugünkü ve gelecekteki davranışlarımızı şekillendirmek ve bunlara kılavuzluk etmek amacıyla geçmiş olaylara ait anıların kullanılmasını kapsar; sorunların çözümüne yardımcı olur, gelecekteki davranışların öngörülmesine aracılık eder (Baddeley, 1987). Sosyal ve mesleki durumlarda nasıl davranacağınızı bilmek veya sigortayı değiştirmek, internet üzerinden tatil için yer ayırtmak gibi pratik sorunların üstesinden nasıl geleceğinizi bilmek, daha önce benzer bir deneyim yaşadığımızda ne yaptığımızı hatırladığımız için mümkündür. Bu yönlendirici tavsiye başkalarına da iletilebilir; işte burada da otobiyografik belleğin sosyal işlevi devreye girer. Sohbetlerimizin çoğunda, kişisel anıların paylaşımı söz konusudur. Bu, sosyal ilişkileri kolay-

laştırır, arkadaşlıklar kişisel hikâyelerin paylaşımıyla ilerler. Sosyal bağlanma ve samimiyet, bir olay olduğunda sizinle beraber orada olan kişiyle hatıralardan bahsedildiğinde (Fivush, Haden ve Reese, 1996; Bluck, 2003) veya olay olduğunda orada bulunmayan bir kişiye otobiyografik anılarınızı anlattığınızda daha da derinleşir. Bu, deneyimleri birleştirmenin; sempati toplama veya göstermenin ve anlamanın; belirli bir ortam ve kültürde "kendi yerimizi belirlemenin" bir yolu da olabilir (ayrıca bkz. Williams, Conway ve Cohen, 2007). Bir ortam ve kültüre uyum sağlanmasında ise, belleğin kendilik işlevi görevi devralır. Kendiliğin temel yönlerinin, kavramsal olarak bellekle birbirine bağımlı bir sistem halinde çalıştığı düşünülür. Bu sistemde, anılar değiştirilebilir, çarpıtılabilir ve kendilikle ilgili kanı ve bilgilerin doğrulanıp, belirli otobiyografik anılarla desteklenecği şekilde üretilebilir (Conway, 2005). Travma veya hastalık sonrasında bellek kaybına uğrayan hastalar, anıların kendilik kavramı açısından önemini açıkça ortaya koyar. Bu hastalar kendi kişisel geçmişlerini hatırlayamadıklarından, kendilik algılarını gerçek anlamda kaybederler (Williams ve arkadaşları, 2007). Otobiyografik anılar kendilikle çok yakından ilgilidir. Kişinin geçmiş, mevcut ve olası gelecek kendiliklerinin yorumlanması açısından önem taşırlar (Conway, 2005). Bluck ve arkadaşları, katılımcılara bazı durumlarda yaşam deneyimlerini ne derece düşündüklerini sorarak, kısa süre önce belleğin üç işlevini açımlamışlardır. Sosyal işlevin de aslında iki farklı işlevi olduğunu saptamışlardır: ilişkileri geliştirme ve devamlılığını sağlama. Kendilik işlevinin, daha önce düşünüldüğünden daha dar olduğu, yalnızca yaşam süresince "kendiliğin sürekliliği" fikrini yansıttığı ortaya konulmuştur. Oysa yönlendirici işlevin, geçmişin anlamlandırılması, dolayısıyla kendilik ve gelecekteki davranışlar hakkında tutarlı bir görüş sağlaması nedeniyle, başta düşünüldüğünden daha geniş olduğu kanısına varılmıştır (Bluck, Alea, Habermas ve Rubin, 2005).

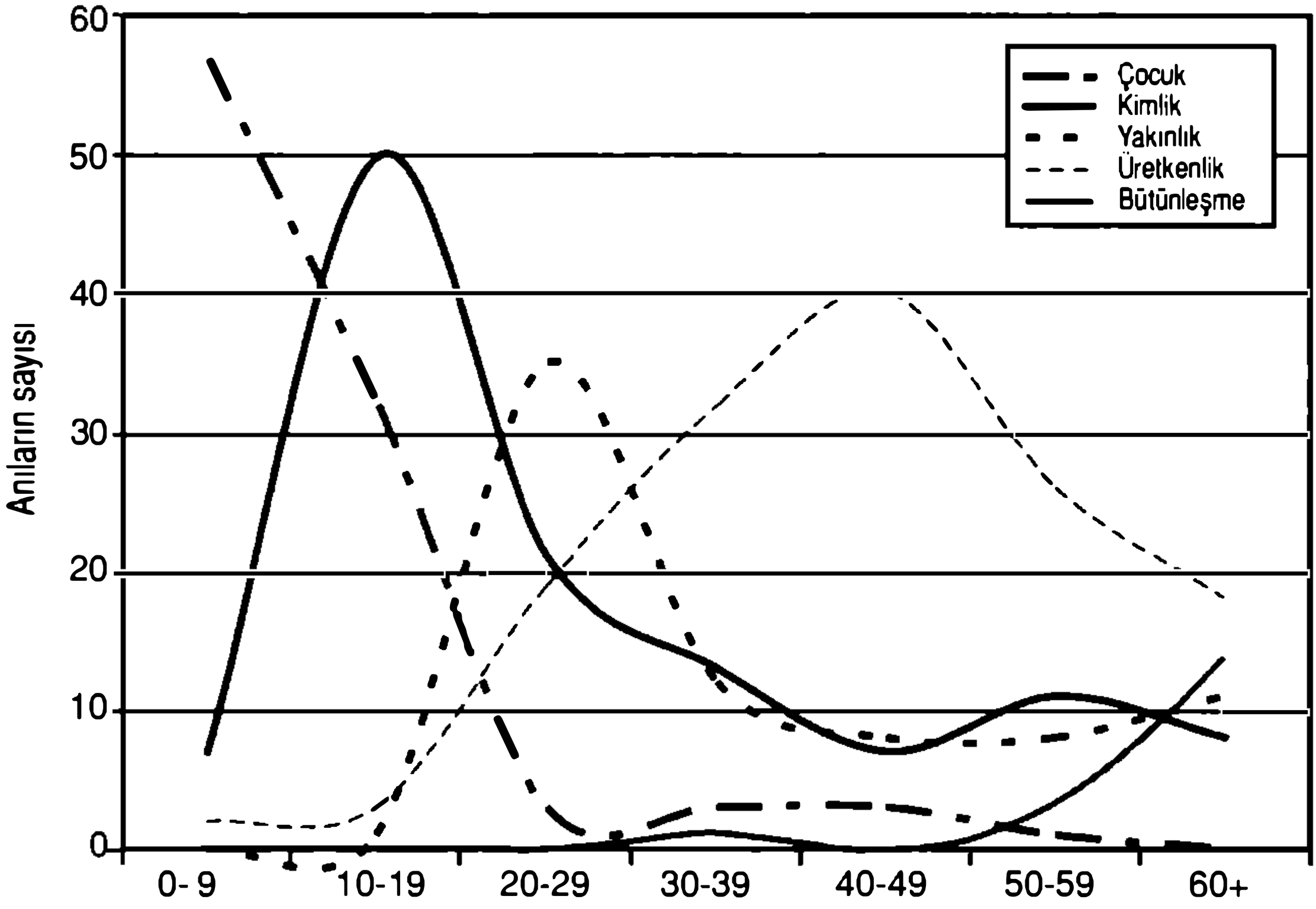
Kendilik ve bellek arasındaki ilişki, belki de uzun vadeli amaçlara ulaşmada kritik bilgi içerdikleri öne sürülen "kendilik tanımlayıcı" anılarla ilgili literatürde daha aşikârdır (Singer, 2005;

Singer ve Salovey, 1993). Örneğin, hem mezunların hem de öğrencilerin, kendi akademik kariyerlerini önemli ölçüde etkilediğini düşündükleri profesörler ve diğer öğretmenlerle ilgili anılarının daha ayrıntılı ve canlı olduğu saptanmıştır (Pillemer, Picariello, Law ve Reichman, 1996). Kendilik tanımlayıcı anılar, duygusal yoğunlukları, canlılıkları, ayrıntılandırılmaları ve diğer anılarla bağlantılı olmalarıyla ayırt edilir (Singer, 2005; Singer ve Salovey, 1993). Bir Otobiyografik Bellek Ağı'nın merkez düğümü, söz konusu kendilikle ilişkili kendilik tanımlayıcı anı olabilir. Kriz veya belirsizlik durumlarında, kendilik tanımlayıcı anıların kişiye kendi kimliğini hatırlatacak bir işaret olduğu öne sürülmüştür.

Araştırmacıların özel ilgisini çeken bir başka alan da, geç ergenlikte kendiliğin gelişimidir. Genelde ergenin karşı karşıya kaldığı en önemli varoluşsal sorunlar, yeni gelişen benliği daha geniş sosyal gruplara, kültüre ve genel anlamda topluma nasıl entegre edeceği (Erikson, 1950, 1997) veya bir kuşak kimliğinin oluşturulması ile ilgilidir (Conway, 1997; Mannheim, 1952). Bu alanda araştırmalar yapan Thorne (1995), yirmi yaşındakilerin tüm yaşamlarına ilişkin serbestçe hatırladıkları anıların içeriğinin, kendi deyimiyle "gelişimsel gerçeklere" uygun olduğunu saptamıştır. Çocukluk anıları, çocuğun genellikle anne babasından yardım, onay ve sevgi istediği durumlarla ilişkilidir; oysa geç ergenlik ve erken erişkinlik dönemine ait anılar, genelde kişinin sevgisine karşılık beklediği, hakkını savunduğu veya başka birine yardım ettiği olaylarla ilgilidir. Başka çalışmalarda da genç erişkinlere, akranları ve ebeveynleriyle yaşadıkları ilişkilerden ne anlam çıkardıkları (artık kendilik tanımlayıcı anılara dönüşmüş olan bu olaylardan ne şekilde içgörü kazandıkları veya ders aldıkları) sorulduğunda, çatışmalı durumların içgörü kazanmada da ders almada da daha etkili oldukları gözlenmiştir. Bu olaylara sıklıkla, kişinin kendi bağımsızlığını kavramaya başlaması veya kendi kendine yetme gereksiniminin arttığını fark etmesi konusunda içgörü kazanma eşlik etmektedir (McLean ve Thorne, 2003; Thorne, McLean ve Lawrence, 2004). Öğrencilerin toplum hizmeti deneyimleriyle ilgili anıları incelendiğinde, öğrencilerde bu anıları kişisel gelişimle ilişkilendirme oranı

arttıkça, yaşamda "üretken" hedeflerin peşinde koşmaya verilen önemin de arttığı saptanmıştır (Singer, King, Green ve Barr, 2002; ayrıca bkz. St. Aubin ve McAdams, 1995). Olayın kendisi, olaylarla ilgili anılar ve bu olay sonucunda çıkarılan dersler/kazanılan içgörü arasındaki ilişki, kişinin geçmişiyle bugünü arasında bağlantı kurar ve kişiye, bu otobiyografik anılar ağı ve otobiyografik bilgi dağarcığı aracılığıyla, kendi psikolojik kimliğinin tutarlılığını denetleme yeteneği kazandırır. Ergenlik dönemine ait anılar, genellikle kimlik gelişiminin öne çıktığı olaylarla ilgilidir; bu olaylar, grup veya toplum düzeyinde veya kişisel ilişkilerle ilgili olabilir. Bu tür anılar, geç ergenlik döneminde bağımsız bir kendilik sisteminin ortaya çıkışına damgasını vuran önemli hedeflerin peşinde koşma ile açıkça ilişkilidir. Bu dönemde bireyin zihnini meşgul eden hedeflerin niteliğinin değişmediğini varsayarsak, hatırlanan gerçeklikte bu hedeflere zemin sağlayan anıların yaşam boyu erişilebilir olması gerekir. Geniş kapsamlı araştırmalar da, durumun tam da böyle olduğunu ortaya koymaktadır.

Conway ve Holmes (2004), kısa süre önce yaptıkları bir çalışmada, ileri yaştaki erişkinlerden, yaşamlarının on yıllık dönemleriyle ilgili olaylar hatırlamalarını istediler ve bu anıların içeriklerini, Erikson'un (1950, 1997) önerdiği "Psikososyal Gelişim Evreleri" bazında incelediler. Erikson'un gelişim kuramı, her bireyin farklı yaşam dönemlerinde farklı psikososyal sorunlarla karşılaşmasına dayanır. Çocuklukta bu sorunlar güven ve güvensizlikle ilgilidir. Ergenlikte ise sorunlar, kimlik ve kimlik karmaşasına odaklanır. Ardından, erişkinlikte, yakın ilişkiler ya da soyutlanma; orta yaşta, üretkenlik ya da verimsizlik/durağanlık; ileri yaşta, kendilik bütünleşmesi ya da umutsuzluk odak noktasını oluşturacaktır. Conway ve Holmes'un çalışmasında, ileri yaştaki erişkinlerin yaşamlarının on yıllık dönemlerine ilişkin en fazla hatırladıkları veya en kolay eriştikleri olayların, bu yaşam dönemiyle ilgili psikososyal kaygılarla ilişkili olduğu saptanmıştır (Conway ve Holmes, 2004). Şekil 2.2'de görülebileceği gibi, belirli bir psikososyal evreyle güçlü bir şekilde ilişkili olarak sınıflandırılan bu anılar, yaşamda bu evrenin baskın olduğu noktalarda öne çıkma eğilimindedir. Burada bir "hep

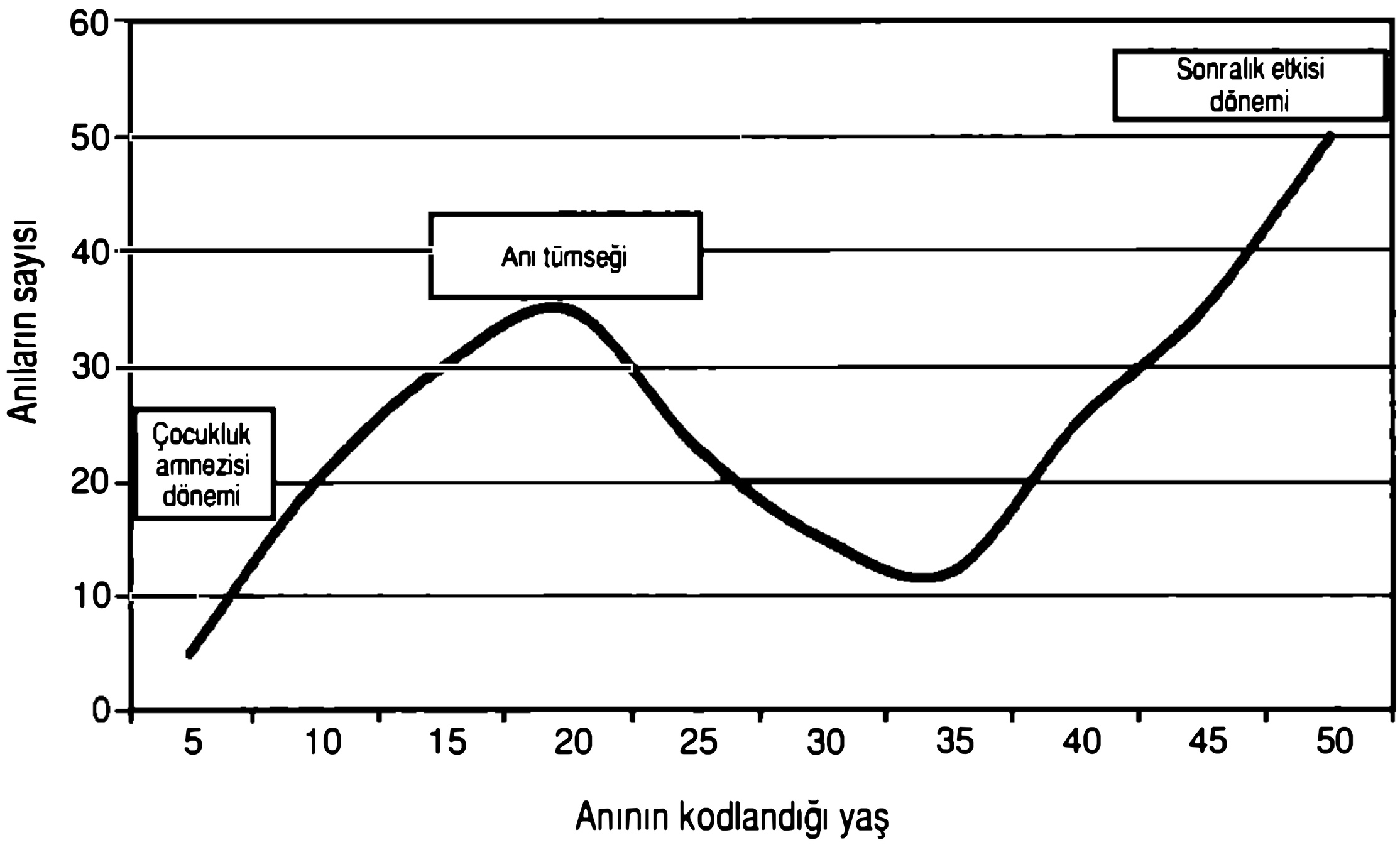
Şekil 2.2. Psikososyal konuya göre sınıflandırılmış anılar için yaşam boyu anı dağılımı eğrileri (Conway ve Holmes, 2004; Deney 1'de sunulan verilerden alınmıştır).

ya da hiç etkisi" değil de, daha çok her psikososyal evreye ait anıların farklı psikososyal konularla ilişkili olması durumu söz konusudur. Yaşamın her on yıllık dönemiyle ilişkili anı ağlarının, kısmen o döneme uygun psikososyal kaygıyla endekslendiği görülmüştür. Bu ve Conway ve Holmes'un (2004) diğer bulguları, kendilik için bir dönem yüksek düzeyde önem taşımış olan olaylara ait anıların, kolay erişilebilirlik düzeyini koruduğunu ve geçmişe ait herhangi bir dönem seçildiğinde, kolayca akla geldiğini göstermektedir.

Çocukluk Amnezisi ve Anı Tümseği

Çocukluk ve geç ergenlik/erken erişkinlik dönemlerinde kendiliğin gelişimi, *yaşam boyu hatırlama eğrisi*'ne yansır. Bu eğri, ileri

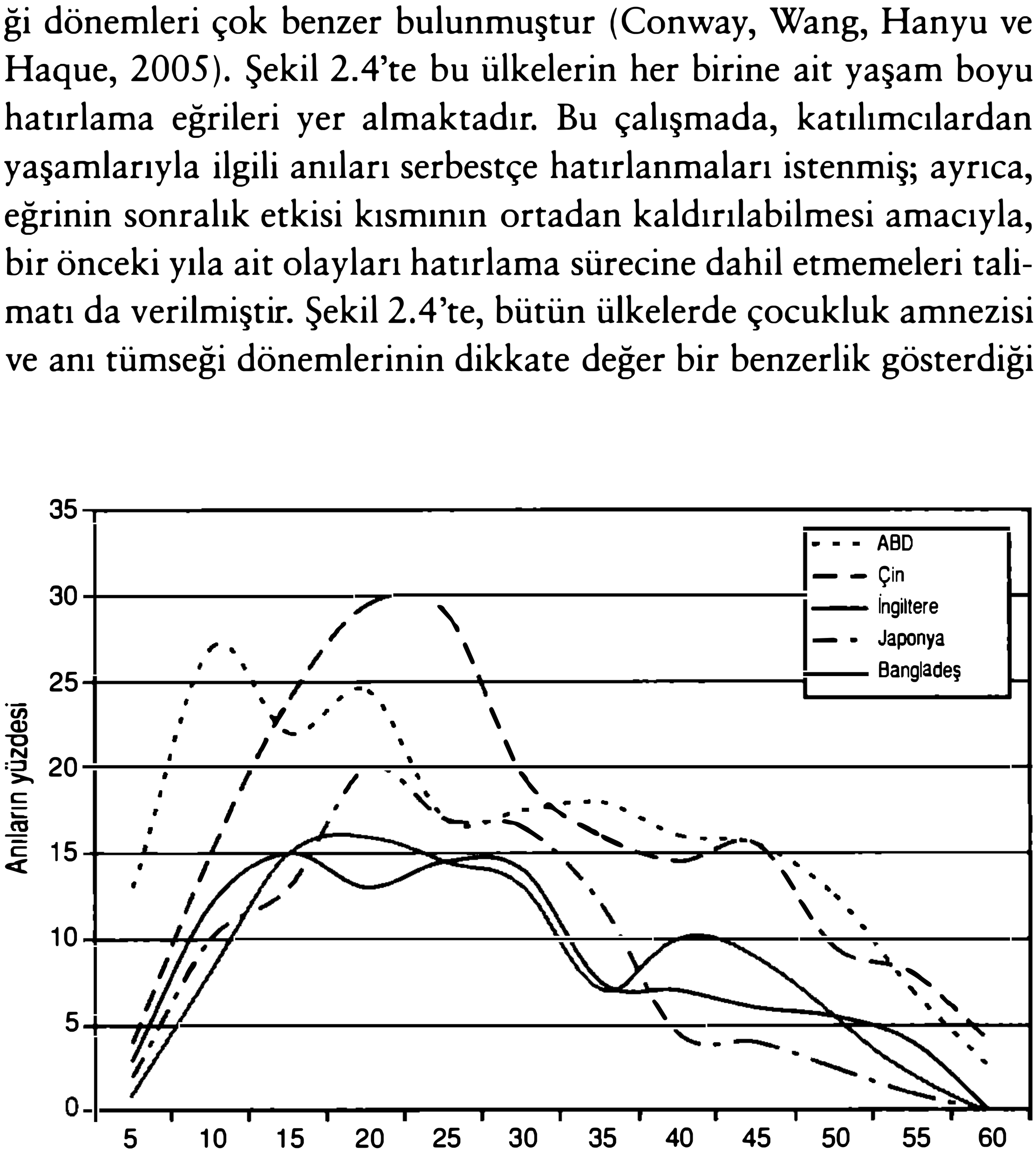
yaştaki (35 yaş ve üzeri) erişkinler otobiyografik anılarını serbestçe hatırladıklarında veya bu anıları çeşitli ipuçlarıyla hatırlamaları istendiğinde (örn. Franklin ve Holding [1977]; Fitzgerald ve Lawrence [1984]; Rubin, Wetzler ve Nebes [1986]; Rubin, Rahhal ve Poon [1998]) sıklıkla gözlenen anı dağılımıdır. Anılar hatırlanan olayın kodlandığı yaşa göre işaretlendiğinde ortaya çıkan yaşam boyu hatırlama eğrisi, tipik olarak Şekil 2.3'teki gibi olmaktadır (bu idealize bir gösterimdir).

Şekil 2.3. Serbest veya ipucuyla hatırlamaya dayanan otobiyografik bellek çalışmalarında ileri yaştaki erişkinler tarafından hatırlanan anılarda, çocukluk amnezisi, anı tümseği ve son dönemdeki anı piki dönemlerini gösteren idealize yaşam boyu hatırlama eğrisi.

Şekil 2.3'te görüldüğü üzere, yaşam boyu hatırlama eğrisi üç bileşenden oluşur: çocukluk amnezisi dönemi (doğumdan yaklaşık 5 yaşına kadar); anı tümseği dönemi (10 ile 30 yaş arası) ve sonralık etkisi dönemi (şimdiki zamandan anı tümseğine doğru geri gidilen dönem). Önceleri (1905/1953) Freud'un deyimiyle *bebeklik amnezisi* olarak adlandırılan *çocukluk amnezisi*, insanın yaşamın ilk yıl-

larına ait otobiyografik olayları hatırlayamamasını ifade eder. Yaşam boyu hatırlama eğrisindeki örüntü çok sağlamdır ve pek çok çalışmada gözlenmiştir; öyle ki çağdaş bellek araştırmalarında en güvenilir fenomenlerden biri olarak kabul edilmektedir (Conway ve Rubin, 1993). Bu güvenilirlik çok çarpıcıdır; Çin, Japonya, İngiltere, Bangladeş ve ABD'den katılımcıların yaşam boyu anı hatırlama eğrilerinin incelenmesi amacıyla yakın dönemde yapılan bir çalışmada, bütün kültürlerde çocukluk amnezisi ve anı tümseği dönemleri çok benzer bulunmuştur (Conway, Wang, Hanyu ve Haque, 2005). Şekil 2.4'te bu ülkelerin her birine ait yaşam boyu hatırlama eğrileri yer almaktadır. Bu çalışmada, katılımcılardan yaşamlarıyla ilgili anıları serbestçe hatırlanmaları istenmiş; ayrıca, eğrinin sonralık etkisi kısmının ortadan kaldırılabilmesi amacıyla, bir önceki yıla ait olayları hatırlama sürecine dahil etmemeleri talimatı da verilmiştir. Şekil 2.4'te, bütün ülkelerde çocukluk amnezisi ve anı tümseği dönemlerinin dikkate değer bir benzerlik gösterdiği

Şekil 2.4. Beş ülkenin yaşam boyu hatırlama eğrileri (Conway ve Holmes, 2005 verilerinden alınmıştır).

görülmektedir (bu sonuçların istatistiksel güvenliliği kanıtlanmıştır). Bu sonuçlar, çocukluk amnezisi ve anı tümseği fenomenlerinin evrensel özellik taşıdığını destekler niteliktedir.

Çocukluk amnezisi döneminin pek çok kuramsal açıklaması vardır (bkz. Pillemer ve White, 1989; Peterson, 2002; Wang, 2003) ama bunların çoğu, 5 yaş altındaki çocukların çok geniş bir yelpazede yer alan özgül ve ayrıntılı otobiyografik anılarının olması gerçeği karşısında bocalar (Bauer, 1997; Fivush ve ark., 1996). Çocukluk amnezisinin akıl, dil, duygulanım ve bunun gibi şeylerdeki genel gelişimsel değişikliklere bağlı olduğunu öne süren açıklamalar, çocukluk amnezisi dönemindeyken nasıl olup da normal otobiyografik anılara ulaşılabildiğini açıklamada yetersiz kalmaktadır. İşlevlerdeki gelişmenin, zaten erişilebilir halde olan anılara erişimi ortadan kaldırması pek mümkün görünmemektedir. Kendilik Bellek Sistemi açısından, bebeklik ve erken çocukluğu kapsayan bu dönem, işler kendiliğin hedeflerindeki değişimi yansıtır. Daha olgun olan 7 yaş üzerindeki çocuğun hedefleri, 5 yaşından küçük çocuktan oldukça farklıdır. Bu nedenle, yaşımız ilerledikçe erken dönemde kurulan anı ağları giderek daha az erişilebilir hale gelir.

Anı tümseği ile ilgili de çok çeşitli açıklamalar bulunmaktadır (konuyla ilgili inceleme için bkz. Conway, 2005). Bazı açıklamalar bu dönemde deneyimlenen olayların yeni olması üzerinde dururken; bazıları, belleğin belki de bu dönemde daha etkin çalıştığını öne sürmekte; bazılarıysa yaşanan olayların heyecanlı, renkli ve ayırt edici özelliklere sahip olmasına odaklanmaktadır. Ancak bu açıklamaların hiçbiri kesin olarak kanıtlanamamıştır ve her birinin açıklayamadığı bulgular vardır. Örneğin, anı tümseğinde yer alan anıların yüzde 20'sinden azının ilk kez deneyimlenen olaylara ait olduğu saptanmıştır (Fitzgerald, 1988). Buna karşılık, bu döneme ait anıların açıkça en önemli ortak noktası, bu anıların kendilikle, olay yaşandıktan sonra uzun süre devam eden kalıcı ve önemli bir ilişkisinin olmasıdır. Anı tümseğinde yer alan anılar "kendilik tanımlayıcı anı" olma eğilimindedir; bebeklikten başlayıp, çocukluk, ergenlik ve genç erişkinliğe kadar süren uzun gelişme dönemi geçtikten sonra nihayet sağlam ve kalıcı bir kendiliğin şekillendiği

bir süreçte yaşanan önemli anların ağını örerek, benliğe bir zemin sağlarlar.

Otobiyografik Anılar, Benlik ve Toplum

"Kendilik tanımlayıcı anıların" tipik özelliği, bireye özgü veya özel bir durumla ilgili çok kişisel deneyimlere ait anılar olmalarıdır. Bununla birlikte, bir bakıma özelden çok genel nitelik taşıyan, kültüre ve topluma uzanan anı ağlarının düğüm noktalarını oluşturan "kendilik tanımlayıcı anılar" da vardır. Brown ve Kulik (1977, 1982) tarafından *flaş anılar* olarak adlandırılan bu anılar, ülkeyi veya dünyayı ilgilendiren haberlerin şaşırtıcı, şoke edici veya yankı yaratan sonuçlarının öğrenilmesine dair anılardır. Örneğin, ABD'de veya İngiltere'de yaşayıp da, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne bir terörist saldırı düzenlendiğini öğrendiğinde nerede, kiminle ne yapıyor olduğunu hatırlamayan kaç kişi vardır? Bir olaya tanık olma anıları arasında ayrı bir yeri olan bu tür anılarda, insanlar çok şaşırtıcı, etkileyici, önemli ve heyecan uyandıran bir olayı ilk duydukları ana ait bütün ayrıntıları hatırlarlar. İnsanların haberi ilk duydukları anla ilgili flaş anılarının değerlendirildiği diğer olaylara, Başkan John F. Kennedy'nin vurulması, Pearl Harbor'ın bombalanması, insanın Ay'a ayak basması, Prenses Diana'nın bir araba kazasında ölmesi örnek verilebilir. Flaş anılar, "haberi alma olayı" ile ilgili anılardır; burada haberin kendisinden çok, kişinin haberi ilk aldığı anda içinde bulunduğu şartların kodlanması söz konusudur. O anda nerede olunduğu, ortamda başka kimlerin bulunduğu, neler yapıldığı ve haberin kaynağı kodlanmıştır. Bu anıların "yaşayan bir niteliği" de vardır (Brown ve Kulik, 1982) ve konuyla ilgisiz görünen, havadan sudan ayrıntıları da içerme eğilimindedir. Flaş anılar bir kez kodlandıktan sonra uzun süre korunur ve zaman içinde değişime uğramaz. Bununla beraber, bu flaş anıların, kişisel önem taşıyan çok özel olaylarla ilgili anılardan farklı olup olmadığı konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

Bazı araştırmacılar, yüksek düzeyde heyecan, şaşkınlık ve sonuçsallığın uyardığı özel bir nöral mekanizma olduğunu öne sürmek-

tedir (Brown ve Kulik, 1982). Buna karşılık yeniden yapılandırma kuramını destekleyen başka araştırmacılar bu görüşe karşı çıkarak, flaş anıların diğer deneyimlerle ilgili anılardan farklı olmadığını ve unutulmamalarının, ilk olay sırasında uyarılan özel mekanizmalara değil, olaydan sonra sık sık bellekte tekrarlanmalarına ve defalarca anlatılmalarına bağlı olduğunu savunmaktadırlar (Neisser, 1982; McCloskey, Wible ve Cohen, 1988). Bu görüşe göre, flaş anılar mutlaka doğru ve gerçeğe uygun olmayabilir, çünkü tekrarlanan yeniden yapılandırmaların ürünüdürler. Tartışmalar büyük ölçüde, flaş anıların nadiren gerçeğe uygun olduğunun gösterilip gösterilemeyeceğine odaklanmıştır. Diğer taraftan Neisser, flaş anıların birincil öneminin, toplum ve kültürle ilişkileriyle bağlantılı olduğuna ve bireyin kişisel tarihinde "nirengi noktaları" olarak işlev gördüğüne dikkat çeker. Bu anılar, bireyin bir otorite olarak "Ben oradaydım!" diyebileceği (Neisser, 1982) olaylara işaret eder ve böylelikle bizi toplumsal-tarihsel zamanın belirli bir döneminde konumlandıran kendi anı ağlarımızın bir parçasını oluşturur. Sıradan otobiyografik anılar gibi flaş anıların paylaşılması da, söz konusu olay(lar)ın kişiselliğini ve anlaşılırlığını artırarak, bireylerin kendilik bellek ağlarını ortak bir konu üzerinden birleştirir.

Applied Cognitive Psychology dergisinin 2003 yılında yayımlanan özel sayısında yer alan bir dizi araştırmada, flaş anıların hatırlanmasının kültürel önemine değinilmiştir. Bir çalışmada, İngiliz katılımcıların Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıyı öğrenmeleriyle ilgili anıları ile Prenses Diana'nın ölümüne ilişkin anıları arasında fenomenolojik özellikler açısından pek fark saptanmamış, ancak Dünya Ticaret Merkezi saldırısı ile ilgili anılarda yer alan tanımlamaların ayrıntıları zaman içinde azalmıştır. Buna karşılık İtalyan katılımcıların 11 Eylül'le ilgili anıları, Diana'nın ölümünü öğrendikleri ana ait anılarından çok daha ayrıntılıdır (Kvavilashvili, Mirani, Schlagman ve Kornbrot, 2003). Bu sonuç, İngiliz katılımcıların Margaret Thatcher'ın başbakanlıktan istifasıyla ilgili anılarının yüzde 86'sının flaş anı niteliğinde olmasına karşılık, bu oranın İngiliz olmayan katılımcılarda yalnızca yüzde 29 olduğunu ortaya koyan daha önceki bulgularla da uyumludur

(Cohen, Conway ve Maylor, 1994). Yeni bir metodoloji kullanılarak yakın zamanda Danimarka'da yapılan bir çalışmada da, uzun süre korunan kişisel anıların hatırlanmasında sosyal kimliğin güçlü bir rol oynadığı gösterilmiştir (Berntsen ve Thomsen, 2005). Bu çalışmada, önemli haberlerin alınmasıyla ilgili anıların gerçeğe uygunluğu, anlatılan anıların objektif kayıtlar ile olay olduğu sırada çok küçük olanların sorgulanmasıyla karşılaştırılmasıyla değerlendirilmiştir (çalışmada sorgulanan olay, II. Dünya Savaşı'nda Danimarka'nın işgali ve ardından bağımsızlığına kavuşmasıydı). İleri yaştaki erişkinlerin bu önemli olaylarla ilgili haberleri öğrendikleri ana dair anılarının ayrıntıları (örn. hava durumu, zamanı, haftanın hangi günü olduğu) genellikle gerçeğe uygun bulunmuş, katılımcıların yüzde 55'i sorulara doğru yanıt vermiştir. Bununla beraber, Danimarka Direniş Hareketi'yle bağlantısı olduğunu belirten katılımcılarda anıların gerçeğe uygunluk oranı daha yüksektir; bu katılımcıların tanımları, toplumda herhangi bir özel ve önemli grupla bağı olmayan katılımcılara kıyasla çok daha açıktır. Almanya'nın işgali dönemine ait anıların miktarı, bireyin işgal dönemine kendi yaşam hikâyesi ve kimliği açısından merkezi önem verme düzeyiyle doğru orantılı bulunmuştur. Bu sonuç, kendilik kavramlarının anıların istemli ve istemsiz olarak geri çağrılması üzerindeki etkisinin ne kadar derin ve uzun süreli olduğunun bir kanıtıdır.

BBC Radyo 4 Kanalı'nın çevrim içi yürüttüğü *Bellek Araştırması* çerçevesinde toplanan flaş bellek verileri de, toplumsal veya nesilsel kimlikleri yansıtmaktadır. Bu çalışmada halktan toplanan on iki binin üzerinde anı değerlendirilmiştir. Tablo 2.1'de, bir yaş grubunun en az yüzde 10'unun flaş anılara sahip olduğunu belirttiği bütün olaylar için, her yaş grubu tarafından bildirilen flaş anıların (n=1656) yüzdesi ile ilgili ön veriler yer almaktadır. Bu tabloda kültürün ve olay sırasındaki yaşın etkileri açıkça görülebilir. Örneğin, 11-15 yaş grubu, 7 Temmuz 2005'te Londra metrosunda ve otobüslerde yaşanan bombalama olaylarıyla ilgili anıların yüzde 10'un üzerinde bildirildiği tek gruptur. Bu olay yakın geçmişte yaşanmış olmasına rağmen, katılımcıların çoğu bundan bahsetmemiştir. 11 Eylül'de Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırı-

lar daha sık hatırlanmış (*n*= 377), bunu Prenses Diana'nın ölümü (*n*= 289) ve J. F. Kennedy suikastı izlemiştir (*n*= 277). Anıların yüzde 85,9'unun Birleşik Krallık vatandaşları tarafından bildirildiği bu araştırma, kültürel yanlılığı açıkça göstermektedir. Bu sonuçlar, yukarıda bahsedilen İngiliz ve İtalyan örneklemlerinin Diana'nın ölümüyle ilgili anılarının niteliğine ilişkin verilerle de uyumludur. Sonuçlar aynı zamanda anı tümseği ile ilgili verilerle de uyuşmaktadır: Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, olay ancak 10-13 yaşları arasındayken gerçekleşmişse bu olayla ilgili flaş anılar bildirmiştir; Ay'a ilk ayak basma ve JFK suikastı gibi olaylar ise, o dönemde 10 yaşından küçük olan katılımcılar tarafından bile hatırlanmıştır. Bu durum belki de bu tür olayların dünya çapında öneme sahip olmasıyla açıklanabilir. Bu tür flaş olaylar, nesillerin kimliğinin belirlenmesine katkıda bulunur; bu olaylar, bireysel kendilikleri, önceki ve sonraki nesillerin yaşadığı kültürel ve sosyal koşullardan farklı sosyokültürel bir bağlama yerleştirir. Flaş bellekle ilgili son yorumumuz, terörist saldırı sırasında sosyal çevreyle ilişkinin, olay sırasında bile nasıl önemli sayıldığını ortaya koymaktadır:

> Erkek arkadaşımla İtalya'da tatildeydim. Como Gölü'ne gitmiştik ve bir kafenin üst katında, göl manzaralı basit bir konuk odasında kalıyorduk. Kasabanın adını unuttum, ama göl kıyısındaki gezinti yerini ve ara sokağı tam olarak hatırlıyorum. Kasabanın gençleri scooter'larıyla penceremizin altında toplandıklarından iyi uyuyamamıştık. Televizyon olmadığı için haber yayımlandığında haberimiz olmadı. Haberi ancak erkek arkadaşım annesine telefon edince, ikinci elden öğrendik. Telefon kartıyla konuştuğu için ancak parça parça bilgiler almıştı. Ben de yanında durmuş, neyin bu kadar önemli olduğunu merak ederek beklemiştim. Bana söylediğinde, düşüncesi bile inanılmaz gelmişti. Tam olarak nerede durduğumu bile hatırlıyorum. Bütün bir günü yalnızca tatilimizin tadını çıkarak nasıl kayıtsızca geçirdiğimizi düşündüğümü hatırlıyorum. Şimdi geriye baktığımda, sanki biz ihanet etmişiz, toplumun yaşadığı ortak kaygı ve dehşete katılmayı başaramamışız gibi bir hisse kapıldığımızı görüyorum...

35 yaşında bir kadının, 11 Eylül 2001 Dünya Ticaret Merkezi saldırısını öğrendiği günle ilgili flaş anısı, BBC Bellek verileri.

Tablo 2.1. Kamuoyunu ilgilendiren her olay için katılımcıların yaş gruplarına göre flaş anı yüzdeleri (anı bildirme oranının yüzde 10'un altında olduğu olaylar dahil edilmemiştir).*

Yaş aralığı	11-15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	51-55	56-60	61-65	66-70	71-75	76-80
N	58	89	146	162	140	155	131	149	176	195	130	51	34	23
Londra'daki bombalama olayları	13,8													
11 Eylül	44,8	58,4	54,1	38,9	32,9	24,5	15,3	13,4						
Prenses Diana'nın ölümü	10,3	22,5	24,7	29,6	33,6	27,7	15,3	14,8	11,4					
Ay'a ayak basma							10,7							
John Lennon'ın ölümü							11,5							
JFK suikastı								19,5	35,8	47,7	44,6	31,4	23,5	
Kral VI. George'un ölümü											10,0	11,8	11,8	13,0
II. Dünya Savaşı												17,6	29,4	47,8
HESAPLANAN TOPLAM YÜZDE**	68,9	80,9	78,8	68,5	66,5	52,2	52,8	47,7	47,2	47,7	54,6	60,8	64,7	60,8

* Herhangi bir yaş grubunda en az yüzde 10 oranında bildirilmeyen olaylar dahil edilmemiştir. Dahil edilen bu olaylarla ilgili anı bildirme oranları yüzde 10'un üzerindedir.

** Geriye kalan olaylar ya sınıflandırılamayacak nitelikte, ya toplumsal değil de kişisel olaylarla ilgili ya da katılımcıların yüzde 10'undan azı tarafından bildirilen olaylardır.

Burada tartışılan bulgular, sosyal kimlik ve kültür gibi daha geniş bağlamların anıların kodlanması ve hatırlanması üzerindeki etkilerini yansıtmaktadır. Araştırmacıların yakın zamanda bu doğrultuda yaptıkları çalışmalar, hatırlamanın, hedefler/amaçlar, inançlar, öz-kimlikler ve kültürel bağlamda önem taşıyan kişisel olaylarla ilgili anılarla tutarlılık sağlamaya hizmet etme işlevine odaklanmıştır.

Kendilik-Bellek İlişkisi Üzerine Kültürel Etkiler

Geleneksel olarak Asya toplumlarında sosyal kurallara, grup içi uyuma, bağlılığa, dayanışmaya ve kişinin alçak gönüllü olmasına önem verilir. Bu değerlere verilen önem, *birbirine bağlılığa dayalı* bir kendilik bilincinin gelişmesini teşvik eder. Bu toplumların üyeleri, kendilerini hiyerarşik bir akrabalık sosyal ağının parçası gibi görme eğilimindedir. Buna karşılık Batı kültürlerinde toplum *bağımsızlığa dayalı* kendilik bilincine önem verir ve bu toplumlar bireysel bağımsızlığın, kendini ifade becerisinin ve kişisel yeterliliğin geliştirilmesini ve ortaya konulmasını teşvik eder (örn. Wang ve Conway, 2006). Kendiliğin kavramsallaştırılmasındaki bu kültürel farklılıklar; kültür, kendilik ve otobiyografik bellek arasındaki etkileşimlerle ilgili araştırmalara yön vermiştir. Bilişsel bellek çalışmalarıyla sosyoloji ve antropoloji gibi farklı disiplinlerden köken alan çalışmalar arasındaki bu köprü, bireyi kültür ve zamanla iç içe geçiren bu otobiyografik anılar ağını, psikologlarla sınırlı kalmayan çok daha geniş bir kitle için oldukça ilgi çekici hale getirmektedir. Otobiyografik bellekteki kültürler arası farklılıklar birçok yazar tarafından gözlenmiştir (örn. Pillemer, 1998; Röttger-Rössler, 1993; Weintraub, 1978; Han, Leichtman ve Wang, 1998). Wang (2001), kültür, kendilik kavramları ve otobiyografik anılar arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Bu amaçla, Amerikalı ve Çinli üniversite öğrencilerinden, çocukluklarıyla ilgili ilk anılarını hatırlamalarını, bir dizi kritere göre sıralamalarını (örn. bu anının provası, yani bilinç düzeyinde tekrarlanarak uzun süreli belleğe aktarılması) ve daha sonra "Ben ..." diye başlayan on cümleyi tamamlamaları is-

tenmiştir. Bu açıklamalar, *kişiye özel kendilik tasvirleri* ("Ben arkadaş canlısı, vicdanlı, akıllı bir insanım" gibi); *kolektif kendilik tasvirleri* ("Ben bir ağabeyim, futbolcuyum, Protestan'ım" gibi) veya *genel kendilik tasvirleri* ("Ben sevgilime âşığım" gibi) şeklinde kodlanmıştır. Çin örnekleminde ilk anılar ortalama olarak 4 yaş civarına aitken, Amerikan örnekleminde çocukluk çağına ait ilk anıların yaklaşık 6 ay daha önceye tarihlendiği saptanmıştır. Çinli katılımcıların anıları, daha çok toplu etkinlikler, rutin alışkanlıklar ve duygusal olarak nötr olaylara odaklanmıştır. Buna karşılık Amerikalı katılımcılar, bir kez yaşanmış ve bir daha tekrarlanmamış olaylarla ilgili, duygusal yoğunluğu fazla ve kendilik odaklı anılar yazma eğilimi göstermişlerdir. Bu bulgular, Wang ve Conway'in çalışmalarında da tekrarlanmıştır (2004). Diğer taraftan, Amerikalıların anı anlatımları Çinli katılımcılarınkinden daha uzundur. Yine, "*Ben* ..." diye başlayan açıklama cümlelerinde, Amerikalı katılımcılar daha çok bireysel niteliklerden bahsetmiş, Çinliler ise kendilerini daha çok sosyal rolleri bağlamında tanımlama eğilimi göstermişlerdir. Bununla beraber her iki kültürde de, daha olumlu ve kendilik odaklı ifadeler kullanan katılımcıların, daha özgün ve kendilik odaklı anılar aktardığı saptanmıştır. Bu sonuçlar, bireysel ve kültürel etkiler arasındaki ilişkilerin, otobiyografik anıların yapılandırılması ve hatırlanmasındaki dinamik ve çift taraflı özelliğine dikkat çekmektedir.

Otobiyografik Bellek Ağı örüntüleri üzerindeki geleneksel kültürel etkiler, diğer kültürlerin etkisi sonucunda zaman içinde değişebilmektedir. Şekil 2.4'te görüldüğü üzere, Conway, Wang ve arkadaşları, çocukluk amnezisi ve anı tümseği dönemlerinin beş farklı kültürde birbirine çok benzediğini ortaya koymuşlardır (Conway ve ark., 2005). Oysa çalışma öncesinde yazarlar, Asyalı katılımcılarda anı tümseğinin daha geç ortaya çıkacağını tahmin etmişlerdi (çünkü bazı Asya toplumlarında ergenliğin ancak 13 yaşında başladığı kabul edilir). Böyle bir sonuç elde edilmedi ve yazarlar, Asyalı katılımcılarda anı tümseğinin daha geç dönemde ortaya çıkmamasının nedenlerinden birinin, son 15 yılda Asya kültürlerinde giderek artan Batılılaşmanın olabileceğini düşündüler.

Batılılaşmadaki artış, erginlik ve erişkinliğe adım atma zamanı ile ilgili kültürel normlarda değişikliklere neden olmuş olabilir. Bunun bir başka açıklaması, bütün kültürlerde nörogelişimsel değişikliklerin çocukluk ve erişkinlik boyunca önbeyin lobunda gerçekleşmesine bağlı olarak, anı hatırlama eğrilerinin evrensel nitelik taşıması da olabilir.

Anı ağlarının farklı konular etrafında şekillenmesi de kültürler arasında değişiklikler gösterir (Wang, 2006). *Kendilik*, *anne*, *aile*, *arkadaş* ve *çevre* ipucu sözcükleriyle hatırlanan en erken çocukluk anılarında, en erken yaşa ait anıların *anne* sözcüğü ile ilgili olduğu (Amerikalılarda 3,8 yaş; Tayvanlılarda 5,4 yaş), *çevre* ile ilgili anıların da yaklaşık aynı yaşlara ait olduğu saptanmıştır. Bu bulgular, fiziksel ortamla ilgili bilgilenmenin erken yaşta geliştiğini göstermektedir. *Kendilik* ile ilgili en erken anı yaklaşık 6 ila 8 ay sonrasına aittir. *Arkadaş* ile ilgili anı, her iki kültürde de en geç hatırlanan anıdır (Amerikalılarda 5 yaş; Tayvanlılarda 6,33 yaş). Bu bulgu, arkadaşlıkla ilişkili sosyal kendiliğin okul öncesi dönemin sonlarında geliştiğini ortaya koyan önceki bulguları da destekler niteliktedir. Bu, sosyal kendilik ve özellikle de anneyle ilişkili kendilik ile ilgili anıların, bireyin kendi benliği ile ilgili anılardan daha önce oluştuğunu gösterir. Koşulları karşılaştırdığımızda, Avrupalı Amerikalıların en erken anıları, yine Tayvanlılardan daha erken yaşa aittir ve Avrupalı Amerikalılar, Tayvanlılara kıyasla daha özgün olayları hatırlama ve bireysel rollere ve otonomiye odaklanma eğiliminde olmuştur.

Anneyle çocuk arasındaki etkileşimler ve bunların otobiyografik anı biçimlerine etkileri, aynı kültür içinde ve kültürler arasında incelenmiş, Batılı annelerin, Doğulu annelere kıyasla geçmişten daha ayrıntılı ve coşkulu bir şekilde söz ettiği saptanmıştır (Leichtman, Wang ve Pillemer, 2003). Batı kültürlerinde anneler, çocuklarıyla yaptıkları konuşmalarda çocuğun yeteneklerine ve duygularına odaklanırlar. Geçmiş olaylardan bahsederken, söz konusu olayla ilgili zengin ve renkli bilgiler verir, çocuğun yanıtlarını ayrıntılarla güçlendirirler. Buna karşılık Doğulu anneler, çocuğu daha kolektif bir konuma yerleştirip, çocuğu gruptan ayırabilecek

öfke gibi duyguları en aza indirme, bunun yerine ahlaki duygular ve öğütlere öncelik verme eğilimindedirler. Doğulu annelerin çocuklarıyla konuşmalarını süsleyerek renklendirmedikleri, bunun yerine tartışılan olayla ilgili daha fazla bilgi alabilmek için soruları tekrarlamakla yetindikleri de saptanmıştır (Wang ve Brockmeier, 2002). Bu hatırlama biçimleri sırasıyla "yüksek düzeyde ayrıntılandırıcı" ve "düşük düzeyde ayrıntılandırıcı" olarak adlandırılır. Bunların çocuğun benimsediği ayrıntılandırma biçimini ve anıların paylaşıldığı konuşmalarda sağlanan ayrıntı miktarını etkiledikleri gösterilmiştir. Dolayısıyla, geçmiş deneyimlerin anne ve çocuk arasında paylaşılması, anı içeriğinin kültürel biçimini sürekli kılar ve bu da bireylerin Otobiyografik Bellek Ağları'nda anıları birbirine bağlayan bağlantıların ve temaların türünü etkiler.

Bilişselliğin, farklı ağlardan anıların geri çağrılmasını etkileyebilen bir başka yönü de dildir. Otuz yıl önce Polonya'dan Danimarka'ya giden orta yaşlı göçmenler üzerinde yapılan bir çalışmada, katılımcılara anılarını hatırlamaları için yarısı Danca, yarısı Lehçe olmak üzere ipucu sözcükler verilmiştir. Katılımcılar Polonya'da yaşadıkları olaylara ait anılarını Lehçe, göç ettikten sonra yaşadıkları olaylara ait anılarını ise Danca hatırladıklarını ifade etmişlerdir (Larsen, Schrauf, Fromholt ve Rubin, 2002). Daha genç yaşta (ortalama 24 yaş) göç edenler, daha ileri yaşta (ortalama 35 yaş) göç edenlere kıyasla daha fazla Danca içsel konuşma davranışı gösterdiklerini bildirmişlerdir. Bu bulgu, ilk gruptakilerin Danca düşündüklerini gösterir. Bu sonuçlar, otobiyografik anıların kodlanmasında dilin de dikkate alındığı, ya da en azından, bazı özgün anıların kodlanmasında ve sonradan hatırlanmasında dille ilgili bazı unsurların rol oynadığı izlenimini uyandırmaktadır. Bu da, bir dilde kodlanan anıların, başka bir dilde kodlanan anılardan ayrı Otobiyografik Bellek Ağları'nda depolandığı ve bu ağlar arasındaki bağların zayıf veya sınırlı olduğu anlamına gelir.

Bununla birlikte, anılarımızdan söz etme şeklimiz, anılarımızdan ne hatırladığımızı her zaman yansıtmayabilir. Wang ve Ross (2005), Beyaz ve Asya kökenli Amerikalıların ilk çocukluk anıları ile ilgili çalışmalarında, hatırlama öncesinde "kişiye özel kendilik

kavramları" (örn. "Ben akıllıyım") veya "kolektif kendilik kavramları" (örn. "Ben Hıristiyanım") ile hazırlamanın, geri çağrılan anıların odağını (kişiye özel veya kolektif odaklı anılar) ve anılarda bildirilen sosyal etkileşimlerin sayısını etkilediğini saptamışlardır. Bununla beraber, kültürün etkilerinin daha güçlü olduğu ve anı içeriği üzerinde ayrı bir etki gösterdiği bulunmuştur. Bu bulgular, hatırlama sırasında aktive edilen bilişsel çerçevenin hatırlamayı etkileyen tek unsur olmadığını, bellekteki tasvirlerin kodlanmasının da kritik önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu, daha önce de tartışıldığı üzere, işler kendiliğin hedeflerindeki değişikliklerle ilişkilidir. Kodlama ve hatırlama arasındaki zaman açıldıkça, işler kendiliğin hedeflerindeki değişiklikler, bellekteki bir tasvirin farklı yönlerine verilen önemi veya olay bilgisinin yeniden yorumlanmasını etkileyebilir. Buna bağlı olarak, aynı anıyı farklı zamanlarda farklı kişilere anlatırken, öykü büyük ölçüde değişiklik gösterebilir (Wang ve Ross, 2005).

Sonuçlar: Kendilik Ağları Belleği

Bu bölümde *kendilik ağları* adını verdiğimiz bir kavramı tartıştık. Bu ağların kritik öneme sahip bir bileşeni, hatırlanan gerçeklik temelinde benliğe bir zemin oluşturan özgün otobiyografik anılardır. Önemli kendilik ağlarından biri, ergenliğin sonları ve erişkinliğin başlarında şekillenen benliği ileri derecede erişilebilir bir şekilde yansıtır. Bu ağ hiç kuşkusuz kendilik için kalıcı bir öneme sahiptir ve kim olduğumuzu, daha da önemlisi kim olabileceğimizi tanımlamamızda temel rol oynar. Bir başka anılar ağı ise benliği toplum ve tarihle ilişkilendirir; bu ağ flaş anılardan (toplumsal önem taşıyan haberlerin önemli sonuçlarını öğrendiğimiz zamana ait canlı anılar) oluşur. Bu iki kendilik ağı, birbiri üzerine binen iki bellek ağı çerçevesinde kendi arasında bağlantılı hale gelebilir, çünkü hem kişisel deneyimlerden hem de toplumsal önem taşıyan haberlerle ilgili flaş anılardan gelen kolay erişilebilir anılar, 15-25 yaşları arasına karşılık gelen "anı tümseği" dönemine tarihlenir (bkz. Şekil 2.3, Şekil 2.4 ve Tablo 2.1). Kişisel kimliğimiz ve kül-

türel veya kuşaksal kimliğimiz belki de bu sırada oluşmakta ve yaşamımız boyunca devam etmektedir.

Kaynakça

Baddeley, A. D. (1986). *Working memory*. Oxford: Clarendon Press.

(1987). But what the hell is it for? M. M. Gruneberg, P. E. Morris veR. N. Sykes (Ed.), *Practical aspects of memory: Current research and issues* (s. 3-18). Chichester: Wiley.

(2000). The episodic buffer: A new component of working memory? *Trends in Cognitive Science*, *4*, 417-423.

Barsalou, L. W. (1988). The content and organization of autobiographical memories. U. Neisser veE. Winograd (Ed.), *Remembering reconsidered* (s. 193-243). Cambridge: Cambridge University Press.

Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bauer, P. (1997). Development of memory in early childhood. N. Cowan (Ed.), *The development of memory m childhood* (s. 83-112). Sussex: Psychology Press.

Beike, D. R. ve Landoli, S. L. (2000). Striving for a consistent life story: Cognitive reactions to autobiographical memories. *Social Cognition*, *18*, 292-318.

Berntsen, D. (1996). Involuntary autobiographical memories. *Applied Cognitive Psychology*, *10*, 435-454.

Berntsen, D. ve Thomsen, D. K. (2005). Personal memories for remote historical events: Accuracy and clarity of flashbulb memories related to World War II. *Journal of Experimental Psychology: General*, *134*, 242-57.

Blagov, P.S. ve Singer, J.A. (2004). Four dimensions of self-defining memories (specificity, meaning, content, and affect) and their relationships to self-restraint, distress, and repressive defensiveness. *Journal of Personality*, *72*, 481-511.

Bluck, S. (2003). Autobiographical memory: Exploring its functions in everyday life. *Memory*, *11*, 113-123.

Bluck, S., Alea, N., Habermas, T ve Rubin, D. C. (2005). A tale of three functions: The self-reported uses of autobiographical memory. *Social Cognition*, *23*, 91-117.

Bluck, S. veHabermas, T. (2001). The life story schema. *Motivation and Emotion*, *24*, 121-147.

Brown, R. ve Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition*, 5, 73-99.

(1982). Flashbulb memory. U. Neisser (Ed.), *Memory observed: Remembering m natural contexts*. San Francisco, CA: W.H. Freeman.

Burgess, P. W. veShallice, T. (1996). Confabulation and the control of recollection. *Memory*, *4*, 359-411.

Burt, C. D. B., Kemp, S. ve Conway, M. A. (2003). Themes, events, and episodes in autobiographical memory. *Memory and Cognition*, *31*, 317-325.

Cantor, N. ve Kihistrom, J. F. (1985). Social intelligence: The cognitive basis of personality. P. Shaver (Ed.), *Self, situations, and social behavior. Review of personality and social psychology* (s. 15-34). Beveriy Hills: Sage.

Chu, S. ve Downes, J. J. (2002). Proust nose best: Odors are better cues of autobiographical memory. *Memory and Cognition*, *30*, 511-518.

Cohen, G. (1989). *Memory in the Real World* (1. Baskı.). Erlbaum.

Cohen, G., Conway, M. A. ve Maylor, E. (1994). Flashbulb memory in older adults. *Psychology and Aging*, 9, 454-463.

Conway, M. A. (1990). *Autobiographical memory: An introduction.* Buckingham: Open University Press.

(1996). Autobiographical memories and autobiographical knowledge. D. C. Rubin (Ed.), *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory* (s. 67-93). Cambridge: Cambridge University Press.

(1997). *Recovered memories and false memories.* Oxford: Oxford University Press.

(2004). Autobiographical memory and the self. J. H. Byrne, H. Eichenbaum, H. Rodiger III ve R. F. Thompson (Ed.), *Learning and Memory* (2. Baskı) Michigan: Macmillan Reference USA, and imprint of the Gale Group.

(2005). Memory and the self. *Journal of Memory and Language*, *53*, 594-628.

(2007). *Autobiographical memory.* Oxford: Oxford University Press. Hazırlık aşamasında.

Conway, M. A. ve Williams, H. L. (2008). The nature of autobiographical memory in J. H. Byrne (Ed.), *Learning and Memory: A Comprehensive Reference*, (s. 893-909). Oxford: Elsevier Ltd.

Conway, M. A. ve Bekerian, D. A. (1987). Organization in autobiographical memory. *Memory and Cognition*, *15*, 119-132.

Conway, M. A. ve Holmes, A. (2004). Psychosocial stages and the accessibility of autobiographical memories across the life cycle. *Journal of Personality*, *72*, 461-480.

Conway, M. A- ve Pleydell-Pearce, C. W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self memory system. *Psychological Review*, *107*, 261-288.

Conway, M. A. ve Rubin, D. C. (1993). The structure of autobiographical memory in A. E. Collins, S. E. Gathercole, M. A. Conway ve P. E. M. Morris (Ed.), *Theories of memory* (s. 103-137). Hove, Sussex: Lawrence Erlbaum Associates.

Conway, M. A., Wang, Q., Hanyu, K. ve Haque, S. (2005). A cross-cultural investigation of autobiographical memory-On the universality and cultural variation of the reminiscence bump. *Journal of Cross-cultural Psychology*, *36*, 739-749.

Crovitz, H. F ve Schiffman, H. (1974). Frequency of episodic memories as a function of their age. *Bulletin of the Psychonomic Society*, *4*, 517-518.

Csikszentmihalkyi, M. ve Beattie, O. V. (1979). Life themes: A theoretical and empirical exploration of their origins and effects. *Journal of Humanistic Psychology*, *19*, 45-63.

de St. Aubin, E. ve McAdams, D. P. (1995). The relations of generative concern and generative action to personality traits, satisfaction/happiness with life, and ego development. *Journal of Adult Development*, *2*, 99-112.

Ebbinghaus, H. (1885/1964). *Memory: A contribution to experimental psychology.* (Çev. H. A. Ruger ve C. E. Bussenius). New York: Dover Publications.

Ehlers, A., Hackmann, A., Steil, R., Clohessy, S., Wenninger, K. ve Winter, H. (2002). The nature of intrusive memories after trauma: The warning signal hypothesis. *Behaviour Research and Therapy*, *40*, 995-1002.

Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society.* New York: W.W. Norton and Company.

(1997). T*he life cycle completed.* New York: W.W. Norton and Company.

Fitzgerald, J. M. (1988). Vivid memories and the reminiscence phenomenon: The role of a self narrative. *Human Development*, *31*, 261-273.

Fitzgerald, J. M. ve Lawrence, R. (1984). Autobiographical memory across the lifespan. *Journal of Gerontology*, *39*, 692-698.

Fivush, R., Hayden, C. ve Reese, E. (1996). Remembering, recounting, and reminiscing: The development of memory in a social context. D. Rubin (Ed.), *Remembering our past: Studies in autobiographical memory* (s. 341-359). Cambridge: Cambridge University Press.

Franklin, H. C. ve Holding, D. H. (1977). Personal memories at different ages. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 29, 527-532.

Freud, S. (1905/1953). Childhood and concealing memories/infantile sexuality. A. A. Brill (Ed.), *The basic writings of Sigmund Freud* (s. 62-68/580-585). New York: The Modern Library.

Freud, S. (1938). Interpretation of dreams. A. A. Brill (Çev. ve Ed.), *The basic writings of Sigmund Freud* (s. 181-549). New York: Modern Library-Random House.

Galton, F. (1883). I*nquiries into human faculty and its development* (1. Baskı). London: Macmillan and Co.

Han, J. J., Leichtman, M. D. ve Wang, Q. (1998). Autobiographical memory in Korean, Chinese, and American children. *Developmental Psychology*, *34*, 701-713.

Kvavilashvili, L., Mirani, J., Schiagman, S. ve Kornbrot, D. E. (2003). Comparing flashbulb memories of September 11 and the death of Princess Diana: Effects of time delays and nationality. *Applied Cognitive Psychology*, *17*, 1017-1031.

Lancaster, J. S. ve Barsalou, L. W. (1997). Muitiple organisations of events in memory. *Memory*, *5*, 569-599.

Larsen, S. F., Schrauf, R. W, Fromholt, R ve Rubin, D. C. (2002). Inner speech and bilingual autobiographical memory: A Polish-Danish cross-cultural study. *Memory*, *10*, 45-54.

Leichtman, M., Wang, Q. ve Pillemer, D. P. (2003). R. Fivush and C. A. Haden (Ed.), *Autobiographical memory and the construction of a narrative self: Developmental and cultural perspectives* (s. 73-98). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Mannheim, K. (1952). The problem of generations. K. Mannheim (Ed.), *Essays on the sociology of knowledge* (s. 276-321). London: Routledge and Keegan Paul Ltd.

McAdams, D. R, Reynolds, J., Lewis, M., Patten, A. H. ve Bowman, P. J. (2001). When bad things turn good and good things turn bad: Sequences of redemption and contamination in life narrative and their relation to psychosocial adaptation in midlife adults and in students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *27*, 474-485.

McCloskey, M., Wible, C. G. ve Cohen, N. J. (1988). Is there a special flashbulb mechanism? *Journal of Experimental Psychology: General*, *117*, 171-181.

McLean, K. C. ve Thorne, A. (2003). Late adolescents' self-defining memories about relationships. *Developmental Psychology*, *39*, 635-45.

Neisser, U. (1982) (s. 43-48). Snapshots or benchmarks? U. Neisser (Ed.), *Memory observed: Remembering in natural contexts* (s. 43-48). San Francisco, CA: Freeman.

Norman, D. A. ve Bobrow, D. G. (1979). Descriptions an intermediate stage in memory retrieval. *Cognitive Psychology*, *11*, 107-123.

Ohta, N. (2006). Introduction: Harmony between principle-seeking and problem-solving research. L.-G. Nilsson and Ohta (Ed.), *Memory and society: Psychological perspectives* (s. 1-4). Hove, UK, and New York: Psychology Press.

Peterson, C. (2002). Children's long-term memory for autobiographical events. *Developmental Review*, *22*, 370-402.

Pillemer, D. B. (1998). *Momentous events, vivid memories.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Pillemer, D. B., Picariello, M. L., Law, A. B. ve Reichman, J. S. (1996). Memories of college: The importance of specific educational episodes. D. C. Rubin (Ed.), *Remembering our past: Studies in autobiographical memory* (s. 318-337). New York: Cambridge University Press.

Pillemer, D. B. ve White, S. H. (1989). Childhood events recalled by children and adults. *Advances in Child Development and Behavior*, *21*, 297-340.

Proust, M. (1925/1981). *Remembrance of things past: The fugitive* (Çev. C. K. Scott-Moncrieff, T. Kilmartin ve A. Mayor). New York: Random House.

Ribot, T. (1882). *Diseases of memory: An essay in the positive psychology* (Çev. W. H. Smith). New York: D. Appleton.

Robinson, J. A. (1976). Sampling autobiographical memory. *Cognitive Psychology*, *8*, 578-595. (1992). First experience memories: Contexts and function in personal histories. M. A. Conway, D. C. Rubin, H. Spinnier ve W. Wagenaar (Ed.), *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (s. 223-239). Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.

Röttger-Rössler, B. (1993). Autobiography in question: On self presentation and life description in an Indonesian society. *Anthropos*, *88*, 365-373.

Rubin, D. C., Rahhal, T. A. ve Poon, L. W. (1998). Things learned in early adulthood are remembered best. *Memory and Cognition*, *26*, 3-19.

Rubin, D. C., VVetzler, S. E. ve Nebes, R. D. (1986). Autobiographical memory across the life span. D. C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory* (s. 202-221). Cambridge: Cambridge University Press.

Salaman, E. (1970). A *collection of moments: A study of involuntary memories*. London: Longman.

Schank, R. C. (1982). *Dynamic memory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Singer, J. A. (2005). *Memories that matter: Using self-defining memories to understand and change your life*. Oakland, CA: New Harbinger.

Singer, J. A., King, L. A., Green, M. C. ve Barr, S. C. (2002). Personal identity and civic responsibility: "Rising to the occasion" narratives and generativity in community action interns. *Journal of Social Issues*, *58*, 535-556.

Singer, J. A. ve Salovey, A. P. (1993). *The remembered self*. New York: The Free Press.

Thorne, A. (1995). Developmental truths in memories of childhood and adolescence. *Journal of Personality*, *63*, 138-163.

Thorne, A., McLean, K. C. ve Lawrence, A. M. (2004). When remembering is not enough: Reflecting on self-defining memories in late adolescence. *Journal of Personality*, *72*, 513-542.

Tulving, E. ve Thomson, D. M. (1973). Encoding specificity and retrieval processes in episodic memory. *Psychological Review*, *80*, 353-373.

Wang, Q. (2001). Cultural effects on adults' earliest childhood recollection and self-description: implications for the relation between memory and the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, *81*, 220-233.

(2003). Infantile amnesia reconsidered: A cross-cultural analysis. *Memory*, *11*, 65-80.

(2006). Earliest recollections of self and others in European American and Taiwanese young adults. *Psychological Science*, *17*, 708-714.

Wang, Q. ve Brockmeier, J. (2002). Autobiographical remembering as cultural practice: Understanding the interplay between memory, self and culture. *Culture and Psychology*, *8*, 45-64.

Wang, Q. ve Conway, M. A. (2004). The stories we keep: Autobiographical memory in American and Chinese middle-aged adults (s. 9-27). *Journal of Personality*, *72*, 911-938.

(2006). Autobiographical memory, self, and culture. L.-G. Nilsson and Ohta (Ed.), *Memory and Society: Psychological Perspectives* (s. 9-27). Hove, UK, and New York: Psychology Press.

Wang, Q. ve Ross, M. (2005). What we remember and what we tell: The effects of culture and self-priming on memory representations and narratives. *Memory, 13, (6),* 594-606.

Weintraub, K. J. (1978). *The value of the individual: Self and circumstance in autobiography.* Chicago: University of Chicago Press.

Williams, D. M. ve Santos-Williams, S. M. (1980). A method for exploring retrieval processes using verbal protocols. *Attention and Performance, VIII.* Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Williams, H. L., Conway, M. A. ve Cohen, G. (2007). Memories for personal events. G. Cohen ve M. A. Conway, *Memory in the Real World* (3. Baskı). Hove: Psychology Press.

3

Kültürel Yaşam Senaryoları ve Bireysel Yaşam Öyküleri

Dorthe Berntsen ve Annette Bohn

Kısa süre önce tanıştığınız ve dolayısıyla da geçmişiniz hakkında hiçbir şey bilmeyen yeni bir arkadaşınıza yaşam öykünüzü anlatacağınızı hayal edin. Bu, tam olarak güvendiğiniz ve kendisine karşı tamamen dürüst olabileceğiniz bir kişi olsun. Ona, kendi yaşamınızdan yaşam öykünüzde en fazla önem taşıdığını düşündünüz olayları anlatmak istiyorsunuz. Hangi olayları seçerdiniz?

Büyük olasılıkla anlatmak isteyebileceğiniz pek çok olay olacaktır, ama bazı olaylar insanın aklına diğerlerinden daha hızlı gelir. Siz de insanların büyük bir çoğunluğuna benziyorsanız, örneğin, ilk kitabınızı okuduğunuz, kendi isminizi yazmayı öğrendiğiniz, cüzdanınızın çalındığı, dişinizin ağrıyıp kanal tedavisine gittiğiniz günü veya ilk kez uçağa binmenizi anlatmak istemeyeceksiniz. Yeni arkadaşınıza öncelikle anlatmak isteyeceğiniz olaylar kardeşinizin doğumu, okula ilk başladığınız gün, ilk aşkınız,

sporda veya okulda kazandığınız başarılar, evden ayrıldığınız veya mezun olduğunuz gün olabilir. Eğer belirli bir yaşın üzerindeyseniz, ilk işinizi, evliliğinizi, çocuklarınızın veya torunlarınızın doğumunu da anlatmak isteyebilirsiniz.

Neden bu olayları anlatmayı diğerlerine tercih ettiniz? "Bu olayları seçtim, çünkü bunlar önemli olaylar; örneğin, kitap okumayı öğrenmekten çok daha önemliler," diyebilirsiniz. Pekiyi burada "önemli" derken neyi kastediyoruz? Çocukken sizin için bir kitabı okuyabilmek veya ayakkabılarınızı bağlayabilmek önemli değil miydi? Ve neden farklı insanlar kendi yaşam öykülerine aynı önemli olayları dahil etme eğiliminde? Bütün yaşamlar büyük oranda birbirine mi benziyor, yoksa burada başka durum mu söz konusu? Bu bölümde yaşam öykülerimizin içeriğinin, kültürel normlar (kültürün belirlediği yerleşik davranış kuralları) tarafından sınırlandırılmasını tartışacağız. Bu normlar, bir yaşam öyküsünü anlatırken bazı şeyleri önemli, bazı şeyleri ise daha az önemli olarak görmemizde etkilidir. Bu kolektif normlar, "yaşam senaryoları" olarak adlandırılır. Yaşam senaryosunu, prototipik bir yaşam seyrinde belirli olayların sırası ve zamanlaması ile ilgili kültürel beklentiler belirler (Berntsen ve Rubin, 2002-2004; Rubin ve Berntsen, 2003). Bu bölümde kültürel olarak paylaşılan yaşam senaryoları, bunların bireysel yaşam öyküleri açısından anlamları ve yaşam senaryolarının ve yaşam öykülerinin çocuklukta nasıl şekillendiği konuları ele alınacaktır.

Kuramsal Arka Plan

Modern bir Batı toplumunda bireyin, daha eski zamanlarda insanların yaşamına yön veren kültürel kısıtlamalardan kurtulmuş olduğu kabul edilir (Ziehne ve Stubenrauch, 1982). Feodal bir toplumda birey, nerede yaşayacağı, yaşamak için ne yapacağı, kiminle evleneceği, ne zaman çocuk sahibi olacağı vb. konularda çok az özgürlüğe sahiptir. Çağdaş Batı toplumunda ise birey, nasıl bir yaşam sürdürmek istediği konusunda çok daha bağımsız kararlar alabilir. Artık bireyler önceden çizilmiş yaşamlar sürdürme-

ye yazgılı olarak doğmamakta, bunun yerine, kuracakları yaşamı kendi görüşleri çerçevesinde belirlemektedir. Yaşam öyküleri genellikle, bireyin çok az sayıda sabit kültürel normu kılavuz alarak, bir kimlik ve süreklilik duygusunu devam ettirmeye çalıştığı bir süreç olarak tanımlanır (örn. Giddens, 1991). Bu görüşle uyumlu olarak, otobiyografik bellekle ilgili psikolojik kuramlar genellikle bireye odaklanmış, kültürün ve geleneklerin otobiyografik belleğin içeriği üzerindeki etkisi hafife alınmıştır (konuyla ilgili bir inceleme için bkz. Berntsen ve Rubin, 2004). Otobiyografik bellek kuramları genellikle, otobiyografik bellek organizasyonunun temel yapılarının bireyin içinde bulunduğu kültürün yerleşik kuralları-na bağlı olarak tanımlanan yaşam planından değil, kişinin kendi yaşam seyrinden kaynaklandığını varsayar. Örneğin Conway ve Pleydell-Pearce (2000) tarafından tanımlanan kendilik bellek sisteminde, kendiliğin hedef yapılandırmasının otobiyografik anılara erişimi belirlediği varsayılır. Otobiyografik bellek ve kişisel yaşam öykülerinin, bir kültür içinde paylaşılan yaşam senaryolarıyla ilişki olarak değerlendirilmesi, bireye odaklanan dar görüş açısından bir adım ileriye giden bir yaklaşımdır.

Yaşam Senaryosu Nedir?

Modern birey, "geleneksel" olarak nitelenen bir toplumda yaşayan bireye kıyasla, kendi kişisel yaşamıyla ilgili daha fazla seçeneğe sahiptir. Bununla birlikte, kurallara uygun bir biyografi düşüncesi, kendi yaşamları bir dereceye kadar bu örnek yaşam seyrinden sapmış da olsa, hâlâ pek çok kişinin zihninde varlığını sürdürür. Her şey yaşamın herhangi bir döneminde yaşanamaz. Örneğin bizim kültürümüzde 15 yaşında hamile kalmak "çok erken", 50 yaşında mezun olmak "çok geç" olarak kabul edilir. Kültürel olarak onaylanan yaş normları, antropolojide ve sosyolojide araştırmalarla belgelenmiştir. Neugarten, Moore ve Lowe'un işaret ettiği üzere, "Önemli yaşam olaylarının sırası için yerleşmiş ve uyulması beklenen bir tarife vardır. Bu tarifede, yaşam seyrinde erkeklerin ve kadınların evlenmesi, çocuk büyütmesi, emekliye ayrılması beklenen

yaşlar önceden belirlenmiştir" (1965). Herkes bu yaş normlarının ve kendi zamanlamalarının bu normlarla ilişkisinin farkındadır.

Yaşam senaryosu, kültürel olarak gerçekleştirilmesi beklenen yaşam olaylarının ve bunların yaş normlarının zihinsel bir ifadesidir. Yaşam senaryosu, antropoloji ve sosyolojide ele alınan "kültürce onaylanan yaş normları" görüşü ile Schank ve Abelson'un (1977) bilişsel psikoloji alanında geliştirdiği "senaryo" kavramını birleştirir. "Senaryo", tekrarlanan gündelik olaylar (örneğin bir lokantada yemek yemek veya uçağa binmek) hakkında düşünce şeklimizi düzenleyen genel bilgi yapısıdır. Uçak yolculukları için bir senaryosu olan kişi, bazı şeyleri belirli bir sırayla yapması gerektiğini bilir. Yolcunun önce uçuş öncesi kontrol işlemlerini yaptırması, biniş kartı alması, güvenlikten geçmesi, bildirilen çıkış kapısına gitmesi, uçağa binmesi vs. gerekecektir. Bu küçük olaycıkların sırasını tersine çevirmek mümkün değildir. Daha soyut ifadelerle anlatılacak olursa "senaryo", belirli bir sıraya göre birer birer gerçekleştirilen bir olaylar dizisidir. Her olay daha sonra gelen olayların yapılmasını mümkün kılar ve hepsi bir araya gelerek "stereotipik bir epizod" oluşturur (Schank, 1982, 1999; Schank ve Abelson, 1977). Senaryolar, tekrarlanan karmaşık durumlar konusunda iletişim kurmamıza ve bu durumlara uyum sağlamamıza imkân veren, herkes tarafından paylaşılan bilgi dağarcığıdır. Aynı şekilde yaşam senaryosu da, belirli bir sıra izleyen bir dizi yaşam olayını temsil eder ve belli bir kültürdeki prototipik yaşam seyrini yansıtır (Bernsten ve Rubin, 2004; Rubin ve Bernsten, 2003). İletişim kurma, yaşamımızı tasarlama ve geleceğimizi planlama şeklimizi etkiler. Nasıl ki uçağa biniş kapısına gitmeden önce biniş kartı almanız gerekiyorsa, ilk gerçek işinizde çalışabilmeniz için de önce mezun olmanız ve (en azından bazı kültürlerde) çocuk sahibi olmadan önce evlenmeniz beklenir. Schank ve Abelson'un (1977) tanımladığı şekliyle "senaryo" ve Berntsen ve Rubin'in (2004) tarif ettiği şekliyle "yaşam senaryosu", toplumsal olarak onaylanan davranış kurallarının bilişsel ifadeleridir.

Yaşam Senaryolarının İçeriği

Aşağıdaki özet, Berntsen ve Rubin'in (2004) çalışmalarını temel alıyor. Yaşam senaryolarının içerikleri kültürel açıdan önem taşıyan geçişli olaylar ve bunların beklenen zamanlaması ve sıralamasıdır. Kültürel açıdan önem taşıyan geçişli olaylar, bir sosyal rolden diğerine kültürel olarak onaylanmış geçişi belirten olaylardır (örneğin, bekârlıktan evliliğe geçiş veya çocuksuzluktan anneliğe/babalığa geçiş). Bazı olaylar bu ölçütleri karşılamasa da kişisel olarak büyük önem taşıyabilir (ciddi bir kaza geçirmek veya piyangodan para kazanmak gibi). Bu tür olaylar yaşam senaryosunun bir parçası sayılmaz ve yaş normları da bulunmaz. Kültürel açıdan daha fazla önem taşıyan geçişli olayların, yaşamın diğer dönemlerinden çok, genç erişkinlikte yaşanması beklenir. Yaşam senaryolarının, yaşamın bu döneminde otobiyografik anıların diğer yaş dönemlerine kıyasla daha baskın olmasını açıklamaya yardım etmesinin nedeni de budur (bu konu daha sonra ele alınacaktır).

Yaşam senaryoları toplum tarafından onaylanan davranış kurallarını ele aldığından, "zamanında" gerçekleşen yaşam senaryosu olayları genellikle olumlu olarak kabul edilir (Luborsky, 1993; Rubin ve Berntsen, 2003). Bu olaylar toplum tarafından olumlanır ve kutlanır, buna karşılık yaşam senaryosuyla örtüşmeyen (örn. mezun olmak yerine okulu bırakmak) veya "zamansız" olarak gerçekleşen geçişli olaylar (örn. ergenlik döneminde hamile kalmak) çoğunlukla stres yaratan, kişini toplum tarafından damgalanmasına yol açan olaylar olarak görülür (Neugarten ve Hagestad, 1976). Öyleyse yaşam senaryosu idealize bir yaşam öyküsüdür. Bir lokanta senaryosunun birçok kez tekrarlanan lokantaya gidişlerin ortalama bir versiyonu olduğu söylenebilirse de (Abelson, 1981), yaşam senaryosu ortalama bir yaşamı tanımlamaz çünkü ortalama bir yaşam, kültürel olarak beklenmeyen ama çok yaygın rastlanan (işten çıkarılmak gibi) birçok olay içerir. Hayata yalnızca bir kez geldiğimiz için, Schank ve Abelson'un (1977) tanımladığı olay senaryosunun aksine, yaşam senaryosu tekrarlanan durumlarda gerçekleştirdiğimiz kişisel davranışlarla öğrenilemez. Buna karşılık

yaşam senaryosu eski kuşaklardan, öykülerden ve aynı kültürden genellikle daha yaşlı insanların davranışları gözlemlenerek kuşaktan kuşağa aktarılır (ayrıntılı bilgi için bkz. Berntsen ve Rubin, 2004). Bu bölümün ilerleyen kısımlarında yaşam senaryolarının çocukluk çağında nasıl şekillendiğini tartışacağız.

Yaşam Senaryoları Otobiyografik Anıların Hatırlanmasını Nasıl Yapılandırır?

Birçok görüşe göre, otobiyografik bellekten isteyerek yapılan hatırlama, ne tür bir anının aranacağının kabataslak belirlenmesini sağlayan bir arama tanımıyla başlayan döngüsel bir süreçtir. Hatırlamanın başarısızlıkla sonuçlanması, arama tanımı değiştirilerek yeni hatırlama girişimlerinde bulunulmasına yol açar ve bu –eninde sonunda– doyurucu bir sonuç elde edilene kadar sürer (örn. Conway ve Pleydell-Pearce, 2000). Bu bölüm başında sorduğumuz soru karşısında, kişinin kendi yaşam öyküsüne dahil edebileceği anılarla ilgili bir arama tanımı oluşturması gerekecektir. Bu tür bir arama tanımı genellikle –kısmen de olsa– yaşam senaryosu temel alınarak oluşturulur. Bir yaşam senaryosunda belirli bir zaman dilimi belirli bir olay türüne ayrılmamışsa, bu olaylar anı hatırlamayı destekleyen veya yapılandıran bir yaşam senaryosundan yararlanmayacaktır. Buna bağlı olarak, bu tür olaylar, belirli bir zaman diliminin ayrılmış olduğu olaylara kıyasla daha az temsil edilecektir. Bu, yaşam senaryolarının yaşam öykülerimizi yapılandırma yolları arasında en önemlilerinden biridir. Yaşam senaryoları, anı hatırlamanın yapılandırılmasının yanında, senaryoya uyan olayların (örn. sosyal kutlamalar) bilinç düzeyinde tekrarlanarak uzun süreli belleğe aktarılmasına, senaryoya uymayan olaylara kıyasla daha fazla kültürel önem ve fırsat sağlayarak, anıların kodlanmasını ve akılda tutulmasını etkileyebilir. Böylelikle senaryoya uyan olayların erişilebilirliği artar (daha ayrıntılı tartışma için bkz. Berntsen ve Rubin, 2004).

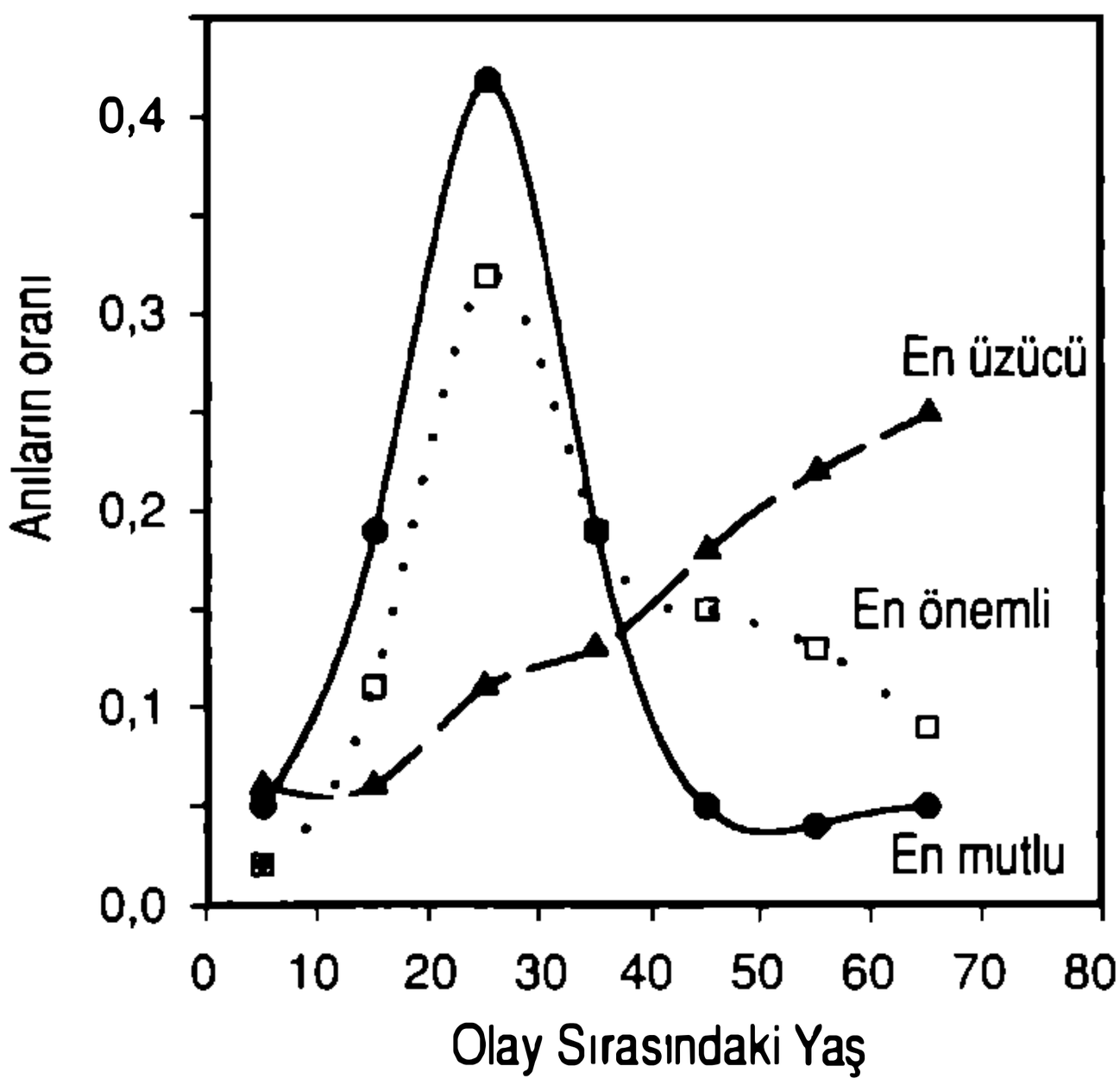
Yaşam senaryoları bireysel yaşam öykülerinin yapılandırılmasına yardımcı olsalar da, iki kavram kuramsal ve deneysel olarak ay-

rıdır. Bir yaşam senaryosu, anlamsal bilgi dağarcığımızın kültürel olarak paylaşılan bir parçasıdır; buna karşılık bir yaşam öyküsü kişiseldir, çünkü belirli bir kişiye aittir ve onun otobiyografik bilgi dağarcığının parçasıdır. Yaşam senaryosu, belirli bir kültürde stereotipik yaşama dahil olan olaylara taleple ölçülür. Yaşam öyküsü ise, bir kişiden kendi yaşamının öyküsünü anlatması istenerek değerlendirilir (Berntsen ve Rubin, 2002, 2004; Rubin ve Berntsen, 2003).

Erişkinlerde Yaşam Senaryolarının ve Otobiyografik Belleğin İncelenmesi

Kültürün beklentisine uygun olayların otobiyografik bellek açısından önemine birçok otobiyografik bellek araştırmacısı tarafından değinilmiş olsa da (örn. Bluck ve Habermas, 2000, Cohen ve Faulkner, 1988; Fitzgerald, 1988; Robinson, 1992; Robinson ve Taylor, 1998), bu normların ve bilişsel yapılarının özgül içeriklerinin açığa kavuşturulmasına yönelik sistemik deneysel çalışmalar, ancak Berntsen ve Rubin'in (2002) şaşırtıcı bir bulguya rastlamalarıyla başlar. Daha önce yapılan birçok çalışmada, 40 yaş üzerindeki insanların, önceki veya sonraki dönemlere kıyasla 15-30 yaş dönemine ait daha fazla anı hatırladıkları gösterilmişti. Anı tümseği olarak adlandırılan bu durum, anıların ipucu sözcük verilerek hatırlandığı birçok çalışmadan elde edilen verileri yeniden değerlendiren Rubin, Wetzler ve Nebes tarafından keşfedilmiş (1986) ve daha sonra defalarca tekrarlanmıştır (konuyla ilgili bir inceleme için bkz. Rubin, 2002). Berntsen ve Rubin (2002), Danimarkalılardan oluşan geniş bir örneklem grubuna en önemli, en mutlu, en üzücü ve en travmatik anıları sırasında kaç yaşında olduklarını sormuşlardır. Şaşırtıcı bir şekilde, bu çalışmada en üzücü ve en travmatik anılar için bir tümsek saptanamamıştır, buna karşılık 40 yaş üzerindeki katılımcıların en önemli ve en mutlu anıları için 20 yaş civarında belirgin bir tümsek saptanmıştır (bkz. Şekil 3.1). Olumsuz olaylar için bir tümseğin bulunmaması sonucu, Rubin ve Berntsen tarafından yürütülen bir başka çalışmada tekrarlanmıştır

(2003, Çalışma 1). Bu çalışmada yine Danimarkalılardan seçilen başka bir örneklem grubuna, korku, gurur, kıskançlık, sevgi ve kızgınlık hissini en yoğun hissettikleri sırada kaç yaşında oldukları sorulmuştur. Katılımcılara ayrıca, yaşamlarının en önemli olayının (olumlu veya olumsuz) ne zaman başlarından geçtiği de sorulmuştur. Bu çalışmada da yine olumlu anılar için bir tümsek saptanmış, ama olumsuz anılar için saptanmamıştır.

Şekil 3.1. Altmışlı yaşlarındaki katılımcıların en üzücü, en mutlu ve en önemli anılarının dağılımı (Rubin ve Berntsen'den alınmıştır; 2003, Şekil 1).

Bu bulgular yalnızca, yaşamın genç erişkinlikte diğer dönemlere kıyasla daha güzel olduğunu gösteriyor olabilir mi? İpucu sözcüklerle uyarılan hatırlamada olumlu ve olumsuz anılar arasında benzer bir ayrışmanın görülmemesi bu açıklamayı geçersiz hale getirmektedir (Rubin ve Schulkind, 1997). Ancak, bu durumun başka birçok açıklaması olabilir; aslında yapılabilecek açıklamaların sayısı haddinden fazladır. Berntsen ve Rubin (2002, Tablo 2) olumsuz anılar için tümsek bulunmamasına sekiz farklı açıklama getirmişlerdir. Tutumluluk ilkesine* göre en uygun görünen açıklama, yaşam senaryolarının genç erişkinlikte geçen olayları öne çıkarmasına ve olumlu olayları olumsuzlara tercih etmesine dayanır.

---

* Modern bilimde, bir duruma, olguya, vb. ilişkin olası farklı kural veya açıklamadan, daha az karmaşık olanının seçilmesi gerektiği görüşü. (ç.n.)

Rubin ve Berntsen (2003, Çalışma 2), bu görüşü değerlendirmek amacıyla Danimarkalı psikoloji öğrencilerinden, ortalama 70 yaşında hayali bir kişiyi zihinlerinde canlandırmalarını ve duygusal açıdan yoğun olaylar sırasında kaç yaşında olabileceğini tahmin etmelerini istemiştir. Burada da, Rubin ve Berntsen'in bir önceki çalışmalarındaki (2003, Çalışma 1) olaylar değerlendirilmiştir. Her iki çalışma arasındaki en önemli fark, Çalışma 2'ye katılan öğrencilerin yaş tahminlerini kendi anılarına göre değil, bu farklı duygusal olayların prototipik bir yaşam seyrinde yaşanmaları beklenen yaşlara göre yapmış olmalarıdır. Öğrencilerin tahminleri, duygusal olaylara ait anıların Çalışma 1'de gösterilen yaşam seyrindeki dağılımıyla aşağı yukarı aynı olmuştur ve bu da yaşam senaryosu görüşünü destekler bir bulgudur. Yine, genç erişkinlikte olumlu anılara ait bir tümsek bulunduğu halde, olumsuz olaylar için tümsek bulunmadığı görülmüştür. Diğer taraftan, öğrenciler olumlu olaylarla ilgili yaş tahminleri üzerinde daha çok uzlaşmış ve bu tahminlere, olumsuz olaylara kıyasla daha çok güvenmişlerdir. Kültürel olarak paylaşılan yaşam senaryosunun olumsuz değil de olumlu olaylarla ilgili yaş tahminlerini etkilediği düşünüldüğünde beklenecek olan da zaten budur.

Rubin ve Berntsen'in (2003) ikinci çalışmasının bir sınırlılığı, katılımcıların olayları kendilerinin tasarlamamış olmalarıdır. Bu nedenle Berntsen ve Rubin (2004), 103 Danimarkalı psikoloji öğrencisinden, prototipik bir çocuk yaşamında gerçekleşmesi beklenen yedi önemli olay tasarlamalarını istemişlerdir. Öğrencilerden bu yedi olayı akıllarına geldiği sırada yazmaları ve her birine, olayın içeriğiyle ilgili kısa bir başlık bulmaları istenmiştir. Katılımcı yedi olayı kaydettikten sonra kitapçığın bir sonraki sayfasına geçmiş ve yedi olayın her birinin önemini, gerçek yaşamdaki prevalansını (100 kişiden kaçının bu olayı yaşamış olabileceğini) ve duygusal içeriğini değerlendirmiştir. Katılımcılar bu olayın ortalama bir kişinin yaşamında hangi yaşta gerçekleşebileceğini de tahmin etmişlerdir. Berntsen ve Rubin (2004), olumlu olayları olumsuz olaylara tercih eden ve genç erişkinlikte yaşanan olayları diğer dönemlerde yaşananların önüne geçiren ortak bilişsel yapıya dayanan

yaşam senaryoları kavramı çerçevesinde şu tahminlere varmışlardır: (1) Katılımcılar arasında yüksek oranda bir örtüşme vardır. (2) Olumlu olarak değerlendirilen olaylar baskındır. (3) Katılımcılar, olumlu olaylarla ilgili yaş tahminlerinde, olumsuz olaylara kıyasla daha yüksek oranda görüş birliği içindedirler. (4) Olumlu olayların çoğu 15-30 yaş arasında (anı tümseği dönemi) görülme eğilimindeyken, olumsuz olayların yaşam seyrine dağılımı nispeten düzdür veya hafif bir artış göstermektedir (tam liste için bkz. Berntsen ve Rubin, 2004).

Katılımcılar toplam 721 olay kaydetmiştir. Bununla beraber, ilk tahminlerle uyumlu olarak, bu olaylar büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu olaylar iki uzman tarafından bağımsız olarak sınıflandırıldığında 36 farklı kategori ortaya çıkmıştır (bkz. Tablo 3.1).

Bu kategoriler, ikinci tahminle uyumlu bir şekilde, ağırlıklı olarak olumludur. Olumsuz olayların yaş tahminlerinin standart sapmalarına baktığımızda (bkz. Tablo 3.1), olumsuz olayların olumlu olaylara kıyasla daha fazla değişkenlik gösterdiği görülmektedir (ki bu sonuç üçüncü tahminle uyumludur). Sıklıklar (kayıt sayıları), gerçek yaşam prevalansı değerlendirilmelerinde öngörülmemiştir. Bununla birlikte, dördüncü tahminle uyumlu olarak sıklık, (olumlu) değerlik ve olayın anı tümseği döneminde gerçekleşme tahmininde bulunulup bulunulmamasına göre tahmin edilmiştir. Bu son nokta, olumlu, olumsuz ve nötr yaşam senaryosu olayları için yaş tahmini dağılımını gösteren Şekil 3.2'de daha açık bir şekilde gösterilmektedir. Bir takip çalışmasında, Rubin, Berntsen ve Hutson (2009), Danimarkalı psikoloji öğrencilerinden ve Amerikalı üniversite öğrencilerinden, daha önce açıklanan yaşam senaryosu çalışmasını yapmalarını istemişlerdir. Öğrencilere ayrıca, bu bölümün başında yer alan soru da sorulmuş, yeni bir arkadaşa kendi yaşam öykülerini anlatmaları gerekse, bahsedecekleri en önemli yedi olayı düşünmeleri istenmiştir. Yaşam senaryosuyla ilgili bulgular, büyük oranda Berntsen ve Rubin'in çalışmasının (2004) tekrarı niteliğindedir. Danimarkalılardan oluşan örneklemde bulgular neredeyse aynıdır, buna karşılık Amerikalı öğrencilerin tasarladığı yaşam senaryosuyla ilgili ufak tefek değişiklikler sap-

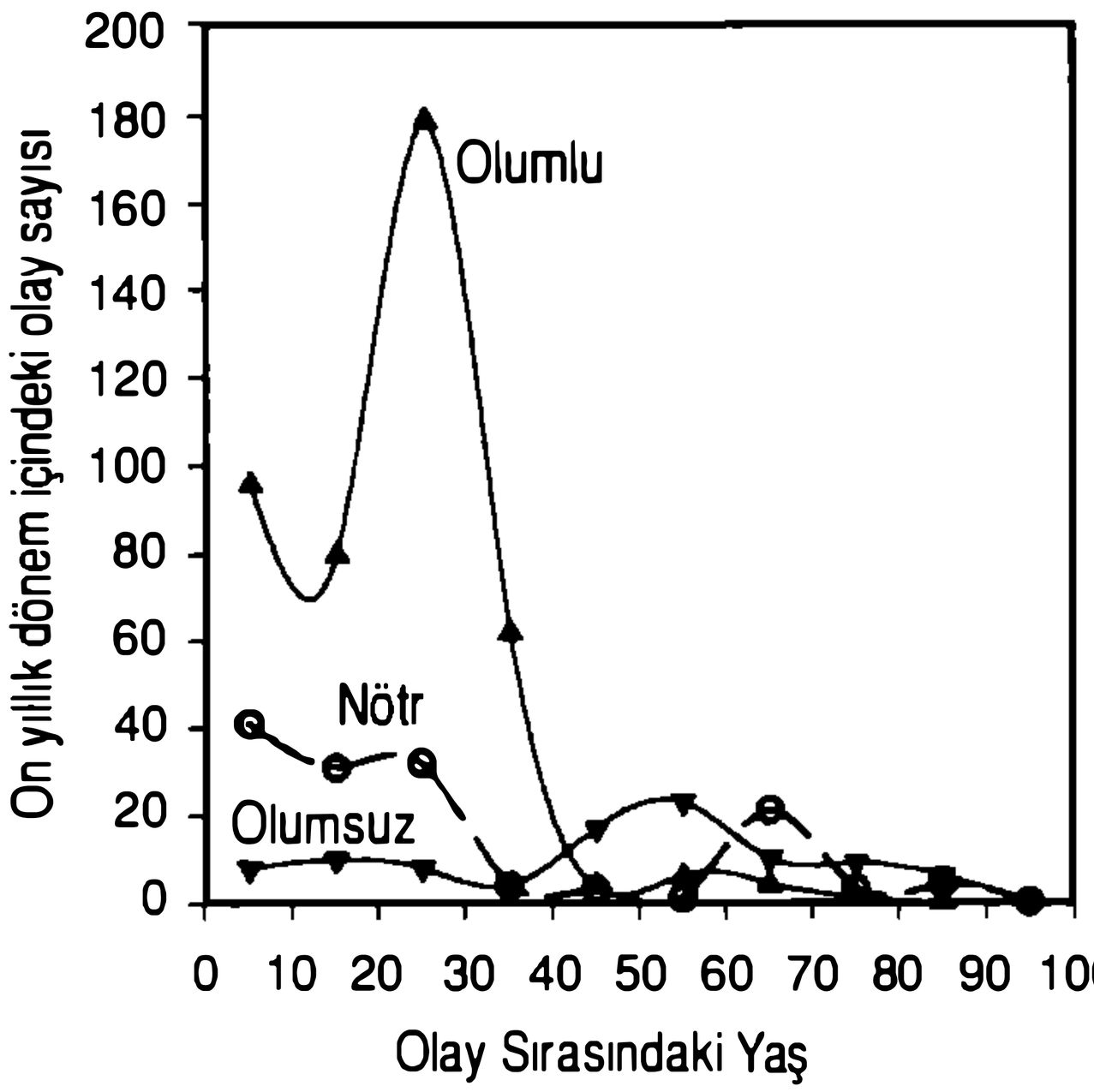
Tablo 3.1. Üç defadan fazla dile getirilen olaylar ve kayıtları, yaşam seyrindeki tahmini prevalansları, önemleri, olay sırasındaki yaş ve duygu içeriği değerleri (Berntsen ve Rubin'den [2004; Tablo 3] alınmıştır).

Olay	Kayıtlar	Prevalans (0-100)		Önem 1-7		Olay sırasındaki yaş (yıl)		Duygu içeriği (-3-3)	
	Toplam	Ort.	SD	Ort.	SD	Ort.	SD	Ort.	SD
Çocuk sahibi olma	93	79,91	12,32	6,70	0,66	28,08	2,45	2,58	0,87
Evlenme	77	81,27	13,33	6,17	0,94	26,90	3,11	2,52	0,77
Okula başlama	68	99,34	1,17	5,69	1,04	6,13	0,42	1,24	1,03
Üniversite	56	84,20	11,30	5,67	0,88	22,05	3,86	1,30	0,97
Âşık olma	52	94,80	8,82	6,06	1,35	16,33	5,26	2,44	0,89
Bir tanıdığın ölümü	32	97,81	4,69	6,41	0,76	34,35	17,32	-2,56	0,98
Emeklilik	31	89,97	14,44	5,55	1,06	65,10	2,36	-0,06	0,81
Evden ayrılma	26	98,50	2,16	6,12	0,95	19,42	0,95	1,12	0,91
Anne veya babanın ölümü	24	97,04	3,64	6,29	0,81	49,09	11,51	-2,46	1,25
İlk iş	22	90,36	7,24	5,41	1,10	25,64	3,06	1,00	0,87
Yuvaya başlama	17	91,88	9,34	5,00	0,94	2,82	1,67	0,29	0,92
Kendi ölümü	12	100,00	0,00	6,50	1,73	72,42	23,24	-0,92	1,24
Boşanma	12	60,42	19,12	5,92	0,90	39,45	8,65	-2,00	1,04
Kardeşlerin doğumu	12	66,67	16,28	5,75	0,87	3,42	0,90	0,58	1,38
İlk arkadaş	11	98,64	1,75	6,64	0,92	4,78	2,22	2,91	0,30
Okula gidiş	11	95,73	11,89	6,36	0,67	8,56	4,36	1,18	1,33
Ergenlik	11	99,55	0,69	6,36	0,92	13,18	1,17	-0,18	0,60

Tablo 3.1. (devam)

Olay	Kayıtlar	Prevalans (0-100)		Önem 1-7		Olay sırasındaki yaş (yıl)		Duygu içeriği (-3-3)	
Torun sahibi olma	11	71,64	14,75	5,91	1,22	54,22	5,04	2,73	0,47
Uzun yolculuk	10	67,50	21,89	5,20	1,32	21,33	2,45	1,30	1,57
Yürümeye başlama	9	98,89	0,33	6,67	0,71	1,33	0,50	2,11	1,05
Ağır hastalık	9	69,89	19,34	6,67	0,50	50,63	17,20	-1,33	1,94
Önemli başarı	8	75,63	13,21	5,38	0,74	25,63	7,82	2,00	1,07
Kariyere karar verme	7	77,00	27,07	5,29	1,89	26,67	2,58	0,71	0,95
İlk cinsel deneyim	7	98,43	1,51	5,71	1,11	16,00	1,41	1,50	1,05
Eşin ölümü	6	69,50	24,79	6,80	0,45	75,00	4,47	-3,00	0,00
Konuşmaya başlama	6	98,67	0,52	7,00	0,00	2,20	0,45	2,17	0,75
Kiliseye kabul edilme	6	75,00	11,83	4,33	1,63	13,67	0,52	2,33	0,82
Erişkinliğe geçiş	6	94,00	7,87	6,67	0,52	19,40	6,39	1,17	1,72
Akranlarla dostluk kurmak	5	72,00	21,68	6,60	0,89	14,20	2,39	2,60	0,55
Çocukların evden ayrılması		4	84,25	9,88	5,50	1,00	46,25	2,50	-0,75
İlk reddedilme	4	97,25	4,86	6,50	0,58	7,50	7,78	-3,00	0,00
"Uygun" iş	4	81,25	8,54	6,75	0,50	30,00	0,00	3,00	0,00
İlk ilişki	4	96,25	4,79	6,75	0,50	1,00	1,15	1,50	1,73
Vaftiz;	4	77,50	9,57	4,75	1,50	0,00	0,00	1,50	1,29
İlk para kazanma;	4	95,00	4,08	5,75	0,96	16,25	4,79	0,75	0,50
Diğer	40	87,47	17,17	5,97	1,13	20,56	18,96	0,75	2,10

tanmıştır. Örneğin Amerikalıların büyük bir çoğunluğu ehliyet almayı örnek verirken, Danimarkalılar bu olaya hiç değinmemiştir. Her iki örneklemde de yaşam öyküsü için tasarlanan olaylar, her bir popülasyonun yaşam senaryosuyla büyük ölçüde örtüşmüştür.

Şekil 3.2. Olumlu, olumsuz ve nötr yaşam senaryosu olayları için yaş dağılımı (Rubin ve Berntsen'den alınmıştır; 2004, Şekil 2).

Berntsen ve Rubin'in çalışması (2004), Erdoğan, Baran, Avlar, Çağlar Taş ve Tekcan (2008) tarafından 220 Türk üniversite öğrencisinden oluşan bir örneklemde tekrarlanmıştır. Yazarlar, bazı kültürel farklılıklar olmasına rağmen (Danimarka yaşam senaryosundaki "kiliseye kabul" töreninin yerini, Türk yaşam senaryosunda "sünnetin" alması gibi), Danimarka ve Türk yaşam senaryolarının büyük oranda örtüştüğünü saptamışlardır.

Collins, Pillemer, Ivcevic ve Gooze (2007), 92 katılımcıdan 8-18 yaşları arasına ait iki olumlu, iki de olumsuz anılarını tanımlamalarını istemişlerdir. Olumsuz anıların yıllara düz bir çizgi oluşturacak şekilde dağıldığını, buna karşılık olumlu anıların liseden üniversiteye geçiş gibi yaşam senaryosu olayları çevresinde kümelendiğini ve olumlu anıların neredeyse yarısının 17-18 yaşları arasına ait olduğunu saptamışlardır. Bu çalışmayı, bariz kültürel yaşam senaryosu olaylarının görülmediği bir yaş dönemi (10-15

yaş) için tekrarladıklarında ise, hem olumlu hem de olumsuz olaylara ait anıların düz bir çizgi şeklinde dağılım gösterdiğini saptamışlardır.

Özetleyecek olursak, şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz çalışmalar, ortak bilişsel bir yapı olarak yaşam senaryosunun varlığını kanıtlar niteliktedir. Bu yapı incelendiğinde, otobiyografik anıların dağılımıyla büyük oranda örtüştüğü görülür. Bununla beraber, bu iki fenomenin yaşam seyrinde olayların dağılımı açısından çok benzer özellikler taşıması, birinin (yaşam senaryosu) diğerini (yaşam öyküsü) şekillendirdiği anlamına gelmez. Bunun yerine, altta yatan ortak bir etken her ikisini de şekillendirmektedir. Pekiyi bu altta yatan etkenin en akla yakın adayı ne olabilir? Düşünebileceğimiz tek olası aday, aslında çoğu insan için yaşamın gidişatının zaten böyle olmasıdır. Bu alternatif görüşe göre, otobiyografik anılar yaşamla ilgili oldukları ve yaşam senaryoları da yaşamın gidişatının gerçekçi bir resmini çizdikleri için, otobiyografik anıların ve yaşam senaryosu olaylarının dağılımları büyük ölçüde benzer olacaktır.

Bununla birlikte, pek çok gerçek bu açıklamayla çelişmektedir. Öncelikle, bir çok önemli ve yaygın rastlanan olay (örn. kazalar, ilk âdet görme, menopoz, tecavüzler, işini kaybetme gibi) Tablo 3.1'de yer almamaktadır. İkincisi, gerçek yaşam prevalansı değerlendirmeleri, Berntsen ve Rubin'in ikinci çalışmasında (2004) bir olayın ne kadar sık kaydedildiğiyle ilişkisizdir. Üçüncüsü, daha önce de belirtildiği üzere, olumlu olayların tümsek dönemindeki baskınlığı, anıların ipucu sözcüklerle hatırlaması istendiğinde (örn, Rubin ve Schulkind, 1997) saptanmayan bir olgudur. Dördüncüsü, tümsek döneminde olumlu anıların baskın olması ve olumsuz anıların yaşamın ilerleyen dönemlerinde gerçekleşmesinin beklenmesi, yaşam boyunca duygulanımın gelişimiyle ilgili çalışmalarla da çelişmektedir. Bu çalışmalarda, daha ileri yaştaki erişkinlerin, sıklık ve yoğunluk bakımından daha az olumsuz duygulanım yaşadıkları ortaya konulmuştur (değerlendirmeler için bkz. örn. Charles, Reynolds ve Gatz, 2001; Mroczek, 2001.) Gerçek yaşamı referans alarak tatmin edici alternatif bir açıklama getirmek mümkün olamayacağından, bugüne kadar yapılan değerlendirmeleri temel alarak,

ortak kültürel yaşam senaryolarının erişkinlerin kendi yaşamlarını hatırlamalarını ve anlatmalarını önemli ölçüde etkilediği sonucuna varmak mantıklı görünmektedir. Bir sonraki bölümde çocuklukta kişisel yaşam öyküsünü yapılandırma yeteneğinin, kültürel olarak paylaşılan bir yaşam senaryosunun içselleştirilmesinden ne derecede etkilediğini ele alacağız.

Kültürel Yaşam Senaryoları ve Kişisel Yaşanı Öykülerinin Geliştirilmesi

Otobiyografik bellekte otobiyografik anıların birey ile içinde büyüdüğü kültür arasındaki yakın temas sonucunda geliştiği konusunda, araştırmacılar arasında genel bir fikir birliği var gibi görünmektedir (genel bakış için bkz. Nelson ve Fivush, 2004; Reese, 2002). Bununla birlikte, otobiyografik anıları hatırlama ve nakletme becerisi, kişinin yaşam öyküsünü tutarlı olarak anlatmasıyla aynı şey değildir (Habermas ve Bluck, 2000) ve gelişimsel bellek araştırmacılarının pek azı insanı çevreleyen kültür ile kişinin yaşam öyküsünü anlatma yeteneğinin gelişimi arasındaki ilişkiyi dikkate almıştır.

Habermas ve Bluck, tutarlı bir yaşam öyküsü anlatabilmenin önkoşullarından birinin, özgeçmişin kültürel kavramının içselleştirilmesi ve bununla birlikte, zamansal tutarlılığın "kültürel olarak tanımlanmış, önemli yaşam olaylarının düzenli sıralamasından oluşan temel yaşam öyküsü çatısının kurulmasında" kullanılması olduğunu öne sürmüşlerdir (2000). Bununla beraber, Habermas'a (2007) göre, kültürel özgeçmiş kavramı, otobiyografi anlatmaya ilişkin öyküleme âdetleri ve amaçlarıyla ilgili bilgiye de başvurduğundan, kültürel yaşam senaryosundan daha fazla özellik içerir. Aynı şekilde Nelson da, "kültürel kendiliğin" oluşmasını, çocuğun bir otobiyografi kurgulayabilmesinin ön şartı olarak tanımlar. Bu "kültürel kendilik", bir taraftan "kişinin yaşamının sosyokültürel zamansal çerçevesinden" (2003) –yani, "okul, işler, evlenme" gibi yaşam senaryosu olaylarından– ama aynı zamanda da kültürel mitler ve kolektif anılardan oluşur. Habermas ve Bluck (2000),

kültürel kendiliğin geç çocukluk veya erken ergenlikte oluştuğunu savunurken, Nelson (2003) kültürel kendiliğin ortaya çıkışını erken okul çağına (5-7 yaş) tarihler. Bu otobiyografik bellek araştırmacıları, çocuğun bir yaşam öyküsü kurgulamasında kültürel çerçevenin gelişiminin önemine değinmişlerse de, bu konuda yapılmış deneysel çalışma pek nadirdir (Habermas, 2007). Bununla birlikte, Berntsen ve Rubin'in (2004) kültürel yaşam senaryosu kavramını ortaya atması, yaşam öykülerinin kurgulanmasında kültürel çerçevenin gerekliliği görüşünü işlevselleştirmiş ve böylelikle kültürel yaşam senaryosunun kazanılması ve kişinin yaşam öyküsünü kurgulaması arasındaki ilişkinin test edilmesini daha olanaklı hale getirmiştir.

Biz (Bohn ve Berntsen, 2008) kültürel yaşam senaryolarının gelişimini ve bununla kişinin yaşam öyküsünü tutarlı bir şekilde anlatması arasındaki ilişkiyi, çocuklarda ve ergenlerde araştırdık. Çalışmamızı, ilkokul ve ortaokul öğrencisi 140 Danimarkalı öğrenci ile gerçekleştirdik. 3. sınıf (9-10 yaş), 5. ve 6. sınıf (11-13 yaş) ve 8. sınıf (14-15 yaş) öğrencilerinden veri topladık.

Her biri 45 dakika süren 3 seansta, yakın zamanda gerçekleşmiş otobiyografik olayların yazılı anlatımlarını, çocukların yaşam öykülerini ve kültürel yaşam senaryolarını derledik. Yakın zamanda gerçekleşen otobiyografik olayları sorgulamak için, çocuklardan ara tatilinde başlarından geçen bir olayı yazmalarını istedik. Bu konuyu seçtik, çünkü böylelikle aynı zamanda gerçekleşen olaylar elde edebilecektik ve bu öyküler çocukların başından geçen benzer olaylarla ilgili olacaktı. Bu strateji başarılı oldu ve çocukların büyük bir çoğunluğu aileleriyle yaptıkları gezilerden, tatil yolculuklarından, arkadaşları veya aileleriyle birlikte çıktıkları alışverişler veya gittikleri sinemalar hakkında yazdılar. Tatil öykülerini, çocukların otobiyografik bir olayı anlatma yetenekleri için temel ölçüt olarak kullandık. Yaşam öyküsünü sorgulamak için çocuklara, kendileri ve doğduklarından beri başlarından geçen olaylar hakkında daha çok şey öğrenmek isteyen bir kişiye yaşam öykülerini yazmaları için sözel ve yazılı talimatlar verildi. Kültürel yaşam senaryolarını sorgulamak içinse, çocuklara ve ergenlere, kendi

cinsiyetlerinden yenidoğan bir bebek hayal etmeleri ve yaşamı boyunca bu bebeğin başından geçeceğini düşündükleri en önemli 10 olayı yazmaları istendi. Ayrıca, bu olayların hemen hemen hangi yaşlarda hayali çocuğun başından geçeceğini de belirtmeleri gerekiyordu. Çocuklara bu görevde doğru veya yanlış cevap olmadığı, onların kendi görüşleriyle ilgilenildiği söylendi.

Ölçümler

Kültürel yaşam senaryolarının gelişimini ölçmek için, erişkinlerden oluşan bir gruptan kültürel yaşam senaryoları derlenerek bir norm oluşturuldu. Erişkin grup, yaş ortalaması 28,5 olan 111 Danimarkalı psikoloji öğrencisinden oluşuyordu. Erişkin normu için, Berntsen ve Rubin'in (2004) kültürel yaşam senaryosu normlarını kullanmak yerine yeni veriler toplamaya karar verdik, çünkü çocuklardan 10 olay oluşturmaları istenmişti, oysa Berntsen ve Rubin katılımcılardan yalnızca 7 olay belirlemelerini istemişti. Bununla birlikte, çalışmamıza katılan erişkin grup, Bernsten ve Rubin'in (2004, bkz. Tablo3.1) ve Rubin, Berntsen ve Hudson'un (2009) çalışmalarında saptadıklarına çok benzer yaşam senaryoları oluşturdular. Çocukların yaşam senaryolarının erişkin yaşam senaryosu normuna uygunluğu, aşağıdaki iki skora göre ölçüldü:

Bir yaşam senaryosu olayının erişkin grubu tarafından ne sıklıkta dile getirildiğini temel alan "tipiklik skoru". Buna göre, bir çocuğun "tipiklik skoru" ne kadar yüksekse, yaşam senaryosu erişkin normuna o kadar yakın olacaktır.

Yaşam senaryosu gibi ortak bir bilişsel yapının bireyler arasında çok da fazla değişkenlik göstermemesi gerektiğini temel alan "kişiye özgülük skoru". Yaşam senaryosundaki bireysel farklılıklar, yaşam senaryosunda dile getirilen kişiye özgü olayların sayısına göre ölçüldü. Erişkinler tarafından dile getirilen kişiye özgü yaşam olaylarına örnek olarak, "ilk terfi", "ikinci evlilik" ve "soyulmak" verilebilir. Çocuklar ise, "diş çıkarma", "düşünmeye başlama", "emzik kullanmayı bırakma", "kendisine ait cep telefonu edinme" veya "ünlü olma" gibi kişiye özgü olaylar bildirmiştir.

Ara tatil öyküleri, 0-3 arasında değişen bir ölçek kullanılarak (ölçek Peterson ve McCabe, 1983'ten uyarlanmıştır; ayrıca bkz. Fivush ve ark., 2002), genel tutarlılık yönünden değerlendirildi. Yaşam öyküleri daha karmaşık olduğu ve birden fazla otobiyografik olay anısı içerdiği için, yaşam öyküsünün tutarlılığı, öykülerin başlangıçları ve sonları, yaşam öyküsünde dile getirilen yaşam senaryosu olaylarının sayısı gibi farklı parametreler kullanılarak ve genel yaşam öyküsü tutarlılığı temel alınarak değerlendirildi.

Bulgular

Aşağıda, Bohn ve Bernsten'in (2008) bildirdiği bulgulara dayanarak, çalışmamızın temel sonuçlarının kısa bir özetini sunuyoruz. Kültürel yaşam senaryolarının tipikliğinin, çocukluk ve ergenlik süresince sistematik olarak arttığı ve aynı zamanda, yaşam senaryolarının kişiye özgülüğünün azaldığı saptanmıştır. 3. sınıf öğrencilerinin yaşam senaryolarına dahil ettikleri kişiye özgü olaylar, daha büyük çocukların neredeyse iki katı kadardır; erişkin kontrol grubuyla kıyaslandığındaysa, bunların dört kattan da daha fazla olduğu görülmüştür. Katılımcılarımızın kültürel yaşam senaryoları, yaş ilerledikçe erişkinlerinkine daha fazla benzer hale gelmiştir. Bununla birlikte, 14 yaşında bile bütün katılımcılar erişkin kültürel yaşam senaryosu normuna erişmemiştir.

Kültürel yaşam senaryolarının tipikliğinde ve çocuklar tarafından yazılan yaşam öykülerinin tutarlılığında, önemli bireysel farklılıklar saptanmıştır. Kültürel yaşam senaryosunun tipikliği ve yaşam öyküsünün tutarlılığı arasında anlamlı bağıntı bulunmakla beraber, ara tatili öykülerinin tutarlılığı ile yaşam senaryosunun tipikliği arasında bir ilişki saptanmamıştır. Bu ilişki örüntüsü, katılımcıların yaşı ile tatillerinin ve yaşam öykülerinin uzunluğu dikkate alındığında bile mevcuttur. Bu bilgiler ışığında, daha az tipik ve daha kişiye özgü kültürel yaşam senaryoları olan çocuklar, daha az tutarlı yaşam öyküleri yazıyor gibi görünmektedir. Buna karşılık, daha tipik yaşam senaryoları olan çocuklar daha tutarlı yaşam öyküleri yazabilmektedirler.

Aşağıdaki paragraflarda, bu konuları açıklamak için nitel verilere ağırlık vereceğiz (sayısal verilerin analizi için bkz. Bohn ve Berntsen, 2008). Bu bulguları örneklendirmek için, 9 yaşındaki iki oğlan çocuğunun, Jakob ve Erik'in yaşam senaryolarını ve yaşam öykülerini sunacağız.

Daha önceki bulgularla uyumlu olarak (inceleme için bkz. Habermas ve Bluck, 2000), her iki çocuk da ara tatilleriyle ilgili hemen hemen aynı uzunlukta olan tutarlı öyküler yazabilmişlerdir.

Tablo 3.2. Bir "kişiye özgü", bir de "normatif" yaşam senaryosu.

Kişiye özgü yaşam senaryosu ("Jakob")	**Olay sırasındaki yaş**
Araba kazası geçirme	29
Profesyonel futbolcu olma	20
Doğum	0
Brøndby Futbol Kulübü'nde oynama	24
Okulu bitirme	16
Yeni bir ev alma	34
Milli futbol takımına girme	23
Brøndby Futbol Kulübü'nde takım kaptanı olma	26
Brøndby ile ülke şampiyonu olma	27
Kupayı kaldırma	28
Normatif yaşam senaryosu ("Erik")	**Olay sırasındaki yaş**
Doğum	0
Vaftiz	2
Yürümeyi öğrenme	3
Konuşmayı öğrenme	3
Anaokuluna başlama	3
Okula başlama	6
İşe girme	19
Kız arkadaş	18
Evlilik	29
Ölüm	99

Jakob Türkiye'de geçirdiği tatilinden, Erik ise büyük bir kapalı tropik yüzme havuzunda geçirdiği günden bahsetmiştir. Tablo 3.2'de Jakob'un ve Erik'in kültürel yaşam senaryoları yer almaktadır. Jakob'un yaşam senaryosu oldukça kişiye özgü niteliktedir ve kronolojik sıraya konmamıştır, oysa Erik'in yaşam senaryosu hemen hemen mükemmel bir kronolojik sıradadır ve normatiftir, yani erişkin grubu tarafından sıkça dile getirilen olaylardan oluşmakta ve hiç kişiye özgü olay içermemektedir.

Her iki çocuk da ara tatilleriyle ilgili anıları hakkında hemen hemen eşit uzunlukta ve tutarlılıkta yazmış olmalarına rağmen, yaşam öyküleri dikkat çekici derecede farklıdır:

> - "Jakob" (kişiye özgü yaşam senaryosu olan çocuk): Mallorca'da, sahilde annemi ve babamı kaybettim. Onlar da başka kimselerden beni aramaya yardım etmelerini istemek zorunda kaldılar. Sonunda beni sahilde buldular ve eve dönmek zorunda kaldık.
>
> - "Erik" (normatif yaşam senaryosu olan çocuk): 25 Ekim 1996'da doğdum. Futbolu ve hentbolu severim. İki erkek kardeşim var. Birinin adı Per, diğerininki Gustav. Okula gitmeyi hep sevmişimdir. Bisiklete binmeyi öğrendiğimde 4 yaşındaydım.

Jakob bir tek otobiyografik anısını, çocuklar (ve anne babaları) için klasik veya prototipik "kabus gibi bir olay" olan kaybolma olayını anlatıyor: Sahilde kayboluyor ve sonra bulunuyor. Bu olayın İspanya'nın Mallorca Adası'nda geçtiğini öğreniyoruz ama bu olay olduğunda Jakob'un kaç yaşında olduğunu veya yaşamının diğer ayrıntılarını öğrenemiyoruz. Erik'in yaşam öyküsü de Jakob kadar kısa, ama bize kendisi, ailesi ve hatta kişiliğiyle ilgili bilgi verebiliyor. Erik'in kültürel yaşam senaryosunu içselleştirmiş olması, daha tutarlı ve bilgilendirici bir yaşam öyküsü oluşturmasını sağlıyor.

Bu örnekler, kültürel yaşam senaryolarının tutarlı bir yaşam öyküsü anlatma yeteneğinin gelişimi açısından önem taşıdığını göstererek, normatif yaşam senaryosu oluşturma ile tutarlı bir yaşam öyküsü anlatma yeteneği arasındaki ilişkiyle ilgili sonuçlarımızın

genel örüntüsünü ortaya koymaktadır (Bohn ve Bernsten, 2008). Erişkinlerle yapılan deneysel çalışmalar, kültürel yaşam senaryolarının yaşam öyküsünü oluştururken kişi için "arama motoru" işlevi gördüğüne dair kanıtlar sunsalar da (Collins ve ark., 2007; Rubin, Bernsten ve Hutson, değerlendirme aşamasında), çalışmamız, kültürel yaşam senaryosunun ortak bilişsel yapısının gelişiminin, kişinin yaşam öyküsünü kurmasında önemli bir önkoşul olduğunu ortaya koymaktadır.

Kişiye özgü olaylar ortak yaşam senaryosu normlarına uymasa da, çoğu olguda çocuğa özgü olmayıp, daha ziyade diğer kültürel streotipik düşüncelerden etkilenmiştir. Nelson (2003), kültürel kendilik modeline, gelişim sürecinin bir parçası olarak kültürel mitlerin ve örnek hikâyelerin içselleştirilmesini dahil eder. Buna örnek olarak, Nicolopoulou ve Weintraub'un (1998) bir çalışmasını gösterir. Bu çalışmada okul öncesi dönemdeki erkek çocukların süper kahramanlar hakkında; okul öncesi dönemdeki kız çocukların ise, ev ve aile yaşamı ya da krallar ve kraliçeler ile ilgili öyküler anlatmaya eğilimli oldukları gösterilmiştir. Biz de bazı yaşam senaryolarında bunlara benzer örüntüler bulduk. Bazı erkek çocuklar (örneğin Jakob, bkz. Tablo 3.2), yaşam senaryolarında, –muhtemelen bugünün süper kahramanlarına karşılık gelen– ünlü bir sporcunun (futbol, boks) yaşamını anlatırken, bir kız bir prensesin peri masalı şeklindeki yaşamını anlatmıştır. Aşağıda 9 yaşındaki başka bir erkek çocuğun "ünlü sporcu yaşam senaryosu" ve 9 yaşında bir kızın "prenses yaşam senaryosu" yer alıyor (AGF Danimarka futbol kulüplerinden biridir; kızın yaşam senaryosunu daha iyi anlamak açısından, Danimarka'da hâlâ bir prens olduğunu hatırlatmakta fayda var).

Bu iki yaşam senaryosu, kişiye özgü olayların çokluğu açısından erişkinlerin kültürel yaşam senaryosu normundan ayrılsa da, normal yaşam senaryosu zaman çizelgesine uygundur, yani yaşamın ilk yıllarından başlayıp kronolojik olarak ölüme kadar ilerlemektedir. Bu kronolojik sıra bu çalışmaya katılan bütün yaş gruplarının kültürel yaşam senaryolarının çoğunda görülebilir ve olayları kronolojik olarak sıralama yeteneğiyle ilgili önceki ça-

Yaşam senaryosu (erkek çocuk)	Olay sırasındaki yaş
Futbol oynamaya başlar	4
Playstation oyunu alır	6
Profesyonel futbol oyuncusu olur	18
AGF'de oynamaya başlar	19
Milli takıma seçilir	22
Danimarka Futbol Ligi şampiyonu olur	25
Dünya şampiyonu olur	28
Çocuk sahibi olur	30
Hastalanır	75
Aniden ölür	95

Yaşam senaryosu (kız çocuk)	Olay sırasındaki yaş
Hırvatistan'a yolculuk eder	3
Okula başlar	6
Erkek arkadaşı olur	10
Okulu bitirir	15
Oyuncu olmak ister	20
Kraliyet Tiyatrosu'nda oynar	30
Prens ona âşık olur	32
Evlenirler	32
Hamile kalır	36
Ölür	59

lışmaların bulgularıyla uyumludur (inceleme için bkz. Habermas ve Bluck, 2000). Bizim çalışmamız genel olarak, kültürel yaşam senaryolarındaki başlıca gelişimsel farklılıkların, kronolojik sıra veya yaşam senaryosu olaylarının öngörülen zamanlamasıyla ilgili olmayıp, daha çok yaşam senaryosu için seçilen olayların türüyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Daha önce de bahsedildiği üzere, daha küçük çocuklar yaşam senaryolarında kişiye özgü olayları kullanmaya daha çok eğilimlidir. Bu olayların büyük bir çoğunluğu, "peri masalı" veya "süper kahraman" yaşamı mitlerine karşılık gelebilir. Kişiye özgü olay-

ların başka bir ilham kaynağı da, çocukların kişisel deneyimleri veya ailede geçen olaylardır, çünkü pek çok çocuk, yaşam senaryolarında kendileri için önemli olan veya gerçekte yaşanan olayları kullanır. Örneğin, bazı çocuklar "İlk Noel" veya "İlk Yılbaşı" deneyimini yaşam senaryosu olayı olarak dile getirmiştir. Verilerin kasım sonu-aralık başı döneminde toplanmış olmasının, bu seçimi etkilemiş olması mümkündür. "Tatile gitmek" veya "taşınmak" gibi olaylar, çocukların kendi başlarından geçen ve onlar için önem taşıyan yaşam olaylarıdır. Bunu açıklamak için, 9 yaşında bir kızın, kendi kültüründen başka bir kız için bir yaşam senaryosu oluşturması istendiğinde kaydettiği olaylar serisi örnek verilebilir: (1) "İki tavşan alır" (2) "Tavşanlar ölür" (3) "İki kobay alır". Yine 9 yaşında, annesi yoğun bakım hemşiresi olan başka bir kız, yaşam senaryosu olayı olarak "doğduktan sonra oksijen alması gerekti" yazmıştır. Burada, iş yerinde geçenlerle ilgili anneden duydukları, kızın bu kişiye özgü olayı eklemesine neden olmuş olmalıdır.

Yaşam senaryosu olaylarını hayali bir yaşamdan veya kişi için o sırada önemli olan olay veya konulardan seçme eğilimi, orta çocukluktan ergenliğe doğru giderek azalmaktadır. Aynı dönemde, kişiye özgü olaylar da, yerini normatif kültürel yaşam olaylarına bırakmaktadır.

Özet ve Yorumlar

Yaşam öykülerini büyük oranda kişisel uğraşlar olarak görmeye eğilimli olduğumuz söylenebilirse de, yaşam öyküleri belirli bir kültürün kolektif olarak paylaşılan normlarından büyük ölçüde etkilenmektedir. Kültürel yaşam senaryoları, kültürel olarak birbiri ardınca gerçekleşmesi beklenen olaylar ve bunların ortalama bir yaşam seyrindeki zamanlamalarıyla ilgili şemalardır. Kültürel yaşam senaryoları, insanların gelecek planlarını etkilemesinin yanı sıra, otobiyografik anıların hatırlanmasını şekillendirir ve kişisel yaşam öykülerimize dahil edeceğimiz olayların seçimini etkiler. Bu bölümde, otobiyografik anıların yaşam seyrine dağılımı ile; bir tarafta insanlara önemli veya duygusal yoğunluğu yüksek olay-

larla ilgili anıları sorulduğunda; diğer tarafta insanlardan yaşam senaryoları oluşturmaları istendiğinde gözlenen normatif yaşam olaylarının dağılımının, büyük ölçüde örtüştüğüne dair kanıtları gözden geçirdik. Her iki durumda da, bildirilen olayların sayısı genç erişkinlik döneminde bir artış göstermiştir ve her iki durumda da bu artış (veya tümsek) olumlu duygusal içeriğe sahip anılarla sınırlıdır. Yaşam senaryolarının, kültürel bilgi dağarcığının diğer formlarıyla aynı şekilde öğrenilmesi gerekir. Kültürel yaşam senaryolarının öğrenilmesinin, çocukluk ve ergenlik boyunca gerçekleştiğini gösteren bulguları gözden geçirdik. Okul çağındaki çocuklar tek tek olayları hatırlayıp anlatabilseler de, yaşam öykülerini naklетmekte büyük zorluk yaşamaktadırlar. Kültürel yaşam senaryosunun içselleştirilmesi, yaşam öyküsünü anlatma yeteneği açısından önemli bir önkoşul gibi görünmektedir. Bizim çalışmamızda çocuklar, tipik yaşam senaryoları oluşturabildikleri ölçüde, tutarlı yaşam öyküleri kurgulayabilmişler, buna karşılık, tek bir tatil anısını anlatma yeteneği, yaşam senaryosunun tipiklik düzeyinden etkilenmemiştir. Daha az normatif yaşam senaryoları olan çocuklar, yaşam senaryosu olayları için ilginç ve alışılmamış önerilerde bulunmuşlardır (futbol yıldızı veya ülkenin prensesi olmak gibi). Bu tip kişiye özgü olayların kültürel mitlerden kaynaklandığı söylenebilir. Kişiye özgü yaşam olaylarının bir başka kaynağı da, çocuğun kendi yaşamında başından geçen ve normatif yaşama yansıtılan deneyimler olabilmektedir.

Gelecekte bu konuyla ilgili yapılacak çalışmalarda, kültürel farklılıkların ve cinsiyet farklılıklarının yaşam senaryolarının içeriğine etkisi ve bu farklılıkların aynı toplumlarda yaşam öykülerinin içerik ve yapısını nasıl etkilediği incelenebilir.

Teşekkür

Berntsen ve Rubin'den (2004) Tablo 3.1 ve Şekil 3.2'nin ve Rubin ve Berntsen'den (2003) Şekil 3.1'in alınmasına izin verdikleri için *Memory and Cognition*'a teşekkür ederiz. Bu bölümün bazı kısımlarının temel alındığı Berntsen ve Rubin'de (2004), yaşam senaryosu kavramıyla ilgili kapsamlı görüşler yer almaktadır. Bu çalışma Danimarka Beşeri Bilimler Araştırma Konseyi'nin ödeneğiyle desteklenmiştir.

Kaynakça

Abelson, R. P. (1981). Psychological status of the script concept. *American Psychologist*, *36*, 715-729.

Berntsen, D. ve Rubin, D. C. (2002). Emotionally charged autobiographical memories across the life span: The recall of happy, sad, traumatic, and involuntary memories. *Psychology and Aging*, *17*, 636-652.

(2004). Cultural life scripts structure recall from autobiographical memory. *Memory and Cognition*, *32*, 427-442.

Bluck, S. ve Harbermas, T. (2000). The life story schema. *Motivation and Emotion*, *24*, 121-145.

Bohn, A. ve Berntsen, D. (değerlendirme aşamasında). Culture and Coherence: Life story development and the acquisition of cultural life scripts in childhood and adolescence. *Developmental Psychology*, *44*, 1135-1147.

Charles, S. T, Reynolds, C. A. ve Gatz, M. (2001). Age related differences and change in positive and negative affect over 23 years. *Journal of Personality and Social Psychology*, *80*, 136-151.

Cohen, G. ve Faulkner, D. (1988). Life span changes in autobiographical memory. M. M. Gruenberg, P. E. Morris ve R. N. Sykes (Ed.), *Practical aspects of memory: Current research and issues: Vol. 1. Memory in everyday life* (s. 277-282). New York: Wiley.

Collins, K. A., Pillemer. D. B., Ivcevic, Z. ve Gooze, R. A. (2007). Cultural scripts guide recall of intensely positive life events. *Memory and Cognition*, *35*(4), 651-659.

Conway, M. A. ve Pleydell-Pearce, C. W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*, *107*, 261-288.

Erdoğan, A., Baran, B., Avlar, B., Çağlar Taş, A. ve Tekcan, A. I. (2008). On the persistence of positive events in life scripts. *Applied Cognitive Psychology*, *22*(1), 95-112

Fitzgerald, J. M. (1992). Autobiographical memory and conceptualizations of the self. M. A. Conway, D. C. Rubin, H. Spinnier ve W. Wagenaar (Ed.), *Theoretical perspectives on autobiographkal memory* (s. 99-114). Utrecht: Kluwer Academic Publishers.

Fivush, R., Hazzard, A., McDermott Sales, J., Sarfati, D. ve Brovvn, T. (2003). Creating Coherence out of chaos? Children's narratives of emotionally positive and negative events. *Applied Cognitive Psychology*, *17*, 1-19.

Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity. Self and society on the late modern age*. Cambridge: Polity Press.

Habermas, T. (2007). How to tell a life: The development of the cultural concept of biography. *Journal of Cognition and Development*, 1-31.

Habermas, T. ve Bluck, S. (2000). Getting a life: The emergence of the life story in adolescence. *Psychological Bulletin, 126*, 748-769.

Luborsky, M. R. (1993). The romance with personal meaning in gerontology: Cultural aspects of life themes. *Gerontologist, 33*(4), 445-452.

Mroczek, D. K. (2001). Age and emotion in adulthood. *Current Directions in Psychological Science, 10*, 87-90.

Nelson, K. (2003). Narrative and self, myth and memory: Emergence of the cultural self. In: Fivush, R. ve Haden, C. A. (Eds). *Autobiographical memory and the construction of a narrative self: Developmental and cultural perspectives* (s. 3-28). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publisher.

Nelson, K. ve Fivush, R. (2004). The emergence of autobiographical memory: A social cultural developmental theory. *Psychological Review, 111*(2), 486-511.

Neugarten, B. L. ve Hagestad, G. O. (1976). Age and the life course. R. Binstock ve E. Shanas (Ed.), *Handbook of aging and social sciences* (s. 35-55). New York: Van Nostrand Reinhold.

Neugarten, B. L., Moore, J. W. ve Lowe, J. C. (1965). Age norms, age constraints, and aduit socialization. *The American Journal of Sociology, 70*, 710-717.

Nicolopoulou, A. ve Weintraub, J. (1998). Individual and collective representations in social context: A modest contribution to resuming the interrupted project of a sociocultural developmental psychology. *Human Development, 41*, 215-235.

Peterson, C. ve McCabe, A. (1983). *Developmental psycholinguistics: Three ways of looking at a narrative*. New York: Plenum.

Reese, E. (2002). Social factors in the development of autobiographical memory: The state of the art. *Social Development, 11*(1), 124-142.

Robinson, J. A. (1992). First experiences: Contexts and functions in personal histories. M. A. Conway, D. C. Rubin, H. Spinnier ve W. Wagenaar (Ed.), *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (s. 223-239). Utrecht: Kluwer Academic Publishers.

Robinson, J. A. ve Taylor, L. R. (1998). Autobiographical memory and self-narratives: A tale of two stories. C. P. Thompson, D. J. Herrmann, D. Bruce, J. D. Read, D. G. Payne ve M. P. Toglia (Ed.) *Autobiographical memory: Theoretical and applied perspectives* (s. 125-143). Mahwah, NJ: Lavvrence Erlbaum Associates.

Rubin, D. C. (2002). Autobiographical memory across the lifespan. in P. Graf ve N. Ohta (Ed.), *Lifespan development of human memory* (s. 159-184). Cambridge, MA: MIT Press.

Rubin, D. C. ve Berntsen, D. (2003). Life scripts help to maintain autobiographical memories of highly positive, but not highly negative, events. *Memory and Cognition, 31*, 1-14.

Rubin, D. C., Berntsen, D. ve Hutson, M. (2009 değerlendrime aşamasında). The normative and the personal life: individual differences in life scripts and life story events among USA and Danish undergraduates. *Memory, 17*, 54-68

Rubin, D. C. ve Schulkind, M. D. (1997). Distribution of important and word-cued autobiographical memories in 20, 35, and 70 year-old adults. *Psychology and Aging, 12*, 524-535.

Rubin, D. C., Wetzler, S. E. ve Nebes, R. D. (1986). Autobiographical memory across the adult lifespan. D. C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory* (s. 202-221). New York: Cambridge University Press.

Schank, R. C. (1982). *Dynamic memory.* New York: Cambridge University Press.

(1999). *Dynamic memory revisited.* New York: Cambridge University Press.

Schank, R. C. ve Abelson, R. P. (1977). Scripts, plan, and knowledge. P. N. Johnson-Laird ve P. C. Wason (Ed.) *Thinking. Readings in cognitive science* (s. 421-435). Cambridge: Cambridge University Press.

Ziehe, T. ve Stubenrauch, H. (1982). *Plädoyer für ungewöhnliches Lernen.* Ideen zur Jugendsituation. [A pledge for unusual learning. Ideas for the situation of the young]. Reinbek: Rowohlt.

4

Belleğin Özgüllüğü: Bireysel ve Kolektif Hatırlamanın Etkileri

Daniel L. Schacter, Angela H. Gutchess ve Elizabeth A. Kensinger*

Bireylerde belleğin doğası ve altında yatan mekanizmalar geniş kapsamlı araştırmalarla aydınlatılmaya çalışılmıştır; toplumlarda ve kültürlerde kolektif hatırlamayla ilgili çalışmaların sayısı da giderek artmaktadır. Bununla beraber, bu iki analiz düzeyi arasındaki boşluğu doldurmaya yönelik girişimlerin sayısı fazla değil ve bu kitap bu yönde bir adım niteliğindedir. Hiç kuşkusuz, bireysel ve kolektif bellek arasındaki uçurumu birleştirmeye çalışmanın pek çok olası yolu var. Bu bölümde, bireysel bellek alanında araştırma

* Bu bölümün hazırlanmasındaki yardımları için Alana Wong'a teşekkür ederiz. Bu bölüm NIMH MH60941 ve NIA AG08441 (D.L.S.), NIA AG026920 (A.H.G.) ve MH070199 (E.A.K.) numaralı fonlarla desteklenmiştir.

yapan uzmanlar olarak bilgi birikimlerimizi yansıtacak bir yaklaşım benimsedik: Bireysel bellek konusundaki düşünce şeklimizi büyük oranda etkileyecek ve kolektif belleği anlamamıza yardımcı olacak geniş bir kavrama odaklandık.

Bu kavramı *belleğin özgüllüğü* olarak adlandırıyoruz Belleğin özgüllüğü, "bir bireyin belleğinin, eski bir deneyime özgü özellikleri akılda tutmaya ne ölçüde ve hangi bakımlardan dayandığı veya özelleştirilmiş, yüksek özgüllüğe sahip bellek işlemlerinin etkisini yansıttığını" ifade eder. Bazı durumlarda bellek yüksek özgüllüğe sahiptir ve geçmiş bir deneyime ait kesin ayrıntılar içerebilir. Bazı durumlarda ise bellek çok daha genelleyici olabilir ve başımızdan geçen olayın genel anlamı veya temel hatları akılda tutulur. Örneğin, geçen yılki yaz tatiliyle ilgili bir soru sorulduğunda, en beğendiğimiz lokantada yediğimiz yemeğin tam olarak ne olduğunu, nerede oturduğumuzu, yanımızda kimlerin olduğunu, lokantanın nasıl göründüğünü ve yediğimiz yemek hakkında ne düşündüğümüzü ayrıntılarıyla hatırlayabiliriz. Ancak tatil yerine nasıl gittiğimiz sorulduğunda, uçak yolculuğunu yalnızca genel hatlarıyla hatırlayabiliriz; aklımızda büyük bir uçak veya havaalanı bekleme salonunun genel bir görüntüsünden ancak biraz daha fazlası kalmıştır. Farklı bir anlamda da olsa, özgüllüğün önem taşıdığı başka bir alanı, becerilerin öğrenilmesini ele alalım. Bazen bir beceriyle ilgili alıştırma yapmak, çok özgül bir uzmanlaşma sağlar: Örneğin piyano çalışmak, belirli bir parçayı çalabilme yeteneğini iyileştirir, ama bu iyileşme diğer parçalara aktarılabilir nitelik taşımaz. Ancak bazı piyano egzersizleri, genel olarak birçok parçaya uyarlanabilecek beceriler kazanılmasını sağlayacaktır. Nasıl ki hatırlama özgülden genele değişebiliyorsa, aynı durum bir beceriyle ilgili alıştırma yapma konusunda da geçerlidir.

Bu değerlendirmeler ışığında, belleğin özgüllüğüyle ilgili soruların bireysel bellek araştırmalarının birçok farklı alanında ağır basması şaşırtıcı olmayacaktır (Schacter, Dobbins ve Schnyer, 2004; Schacter, Gallo ve Kensinger, 2006). Belleğin özgüllüğünü bütün yönleriyle ele alan kapsamlı bir değerlendirme bu bölümün kapsamı dışında kalsa da, belleğin özgüllüğü konusunda farklı araştırma

alanlarında ortaya konan önemli bulgu ve kavramların bazılarını anlamlandırmaya çalışacağız. Öncelikle, insan belleğinin geçtiğimiz yirmi yıl içinde en çok incelenen fenomenlerinden biri olan *hazırlamanın* özgüllüğüyle ilgili konuların kısa bir değerlendirmesini sunacağız. Hazırlama, bir bireyin kısa süre önce maruz kaldığı bir uyaranı tanıma veya üretme yeteneğinin kolaylaşması veya değişmesidir (Tulving ve Schacter, 1990). Hazırlama, örtük belleğin, yani daha önceki bir deneyimin bilinçli veya açık bir şekilde hatırlanmasını gerektirmeyen, bilinçli olmayan bellek formunun bir örneğidir (Graf ve Schacter, 1985; Schacter, 1987). Burada, hazırlamanın özgüllüğüne (yani, hazırlamanın, daha önce algılanmış öğelere veya bu öğelere verilmiş belirli yanıtlara özgü özellikleri yansıtmasına) odaklanacağız (Schacter ve ark., 2004). Hazırlama etkilerinin özgüllüğüne ilişkin sorular, neredeyse otuz yıldır deneysel ve kuramsal araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır ve bu araştırmaların değerlendirilmesi, belleğin özgüllüğünden bahsederken tam olarak ne kastettiğimizi açığa kavuşturacaktır. Daha sonra, hazırlamanın özgüllüğüyle ilgili son veriler ile yeni anıların kodlanmasındaki özgüllük arasındaki bağlantıyı irdeleyecek ve böylece belleğin özgüllüğü üzerinde düşünmenin, bellek araştırmalarının farklı alanları arasında bağlantı kurulmasını nasıl sağlayabileceğini anlatacağız.

Ardından, kodlama süreçlerini mercek altına almayı sürdürerek, hem bireysel hem de kolektif bellek araştırmaları açısından önem taşıyan bir konuyu, "belleğin anıların kodlanmasındaki rolünü" ele alacağız. Kendilikle ilgili konular bireysel ve kolektif belleklerin arayüzünde yer aldığından, konu bu kitapla doğrudan ilgilidir. Bellek araştırmacıları özellikle, yeni bilgilerin bellekle ilişkili olarak kodlanmasının yararları konusuna odaklanmışlar ve bu yararların özellikle kendilikle ilgili süreçleri mi, yoksa hangi tipte olursa olsun anlamlı kodlama etkinlikleriyle ilişkili daha genel yararları mı yansıttığını açıklığa kavuşturmaya çalışmışlardır.

Son olarak, duygunun bellek üzerindeki etkisi konusuna gireceğiz. Duygunun belleğin özgüllüğünü (ve gerçeğe uygunluğunu) mu, yoksa geçmişte yaşanan olayların genel özelliklerini hatırlama

yeteneğini mi güçlendirdiği sorusuna yanıt arayacağız. Duygunun bellek hatalarını hafifletici rolüne odaklanan araştırmaları ele alacak ve bu hafifletmelerin, daha genel bellek mekanizmalarından ziyade duyguya özgü süreçlere mi bağlı olduğunu sorgulayacağız.

Bu bölümdeki tüm alt başlıklarda, farklı bellek fenomenlerinin psikolojik/davranışsal özelliklerini açıklayan bilişsel çalışmaları ele alacağız. Son dönemde yapılan ve belleğin ve diğer bilişsel süreçlerin nöral bağıntılarının iç yüzünü anlamamızı sağlayan beyin görüntüleme (örn. fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme) çalışmalarını da tartışacağız. Beyin görüntüleme yöntemlerinin sunduğu kanıtların, belleğin farklı alanlardaki özgüllüğüyle ilgili kuramsal kavrayışımızı şekillendirmeye yardımcı olacağına inanıyoruz ve alt başlıklarda bu konuyu açıklamaya çalışacağız.

Hazırlama: Özgüllük Etkilerinden Öğrendiklerimiz

Daha önce de belirtildiği üzere "hazırlama", bir öğeyi tanıma, üretme veya sınıflandırma yeteneğinde, bu öğeyle veya ilişkili başka bir öğeyle daha önce karşılaşmaya bağlı olarak görülen değişiklikleri tanımlar. Hazırlama testlerinde, deneklerden daha önceki belirli bir deneyimi hatırlamaları istenmez. Bunun yerine, kısaca sunulan bir nesneyi tanımaları, yalnızca üç harfi verilen sözcük kökünden bir sözcük üretmeleri veya anlamsal karar testinde, bir harf dizisinin gerçek bir sözcük mü (örn. tablo) yoksa anlamsız bir harf yığını mı (örn. bltao) olduğuna karar vermeleri istenir. Hazırlama; denek görevi daha önceden prova edilmiş öğeleri, yeni, prova edilmemiş öğelere kıyasla daha doğru ve hızlı bir şekilde gerçekleştirdiğinde ortaya çıkar. Hazırlamayla ilgili çalışmalar 1970'li yıllarda, sözcük ve dil işlemenin doğasına ilgi duyan araştırmacıların, sözcük ifadelerinin niteliğine ve yapısına ışık tuttuğu düşünülen sözcüksel kararlarda hazırlama etkilerinin görüldüğünü bildirmeleriyle, temel bellek araştırmalarından tamamen ayrı olarak başlamıştır (Scarborough, Cortese ve Scarborough, 1977). Bellek araştırmacılarının hazırlamaya ilgi göstermesi kısmen, son dönemde başından geçenleri –genellikle hipokampus ve temporal

lobdaki ilgili yapıların hasarına bağlı olarak– çok az hatırlayan veya hiç hatırlayamayan amnezik hastalarda yapılan çalışmalarla ilişkilidir (örn. Squire, Stark ve Clark, 2004). Şaşırtıcı bir şekilde, 1970'lerde ve 80'lerde yapılan çalışmalarda, hastaların açık belleklerinde ağır bozukluk olmasına rağmen, bilinçli hatırlama gerektirmeyen görevlerde (örn. deneğe sözcüğün ilk üç harfi verilip, aklına gelen ilk sözcüğü söylemesinin istendiği sözcük kökü tamamlama çalışması) hastaların normal hazırlama etkisi gösterdiği saptanmıştır (örn. Graf, Squire ve Mandler, 1984; Schacter, 1985; Warrington ve Weiskrantz, 1974). Hemen hemen aynı zamanlarda, sağlıklı genç erişkinlerde yapılan çalışmalarda, çalışma ve test aşamaları arasındaki gecikmenin süresi veya uygulanan kodlama görevinin tipi gibi farklı deneysel manipülasyonların, hazırlama görevlerinde, hatırlama veya tanıma gibi açık bellek görevlerine kıyasla çok farklı etkiler oluşturduğu ortaya konulmuştur (örn. Jacoby ve Dallas, 1981; Graf ve Mandler, 1984; Tulving, Schacter ve Stark, 1982).

Hazırlamayla ilgili araştırmaların en başından beri, kuramsal ve deneysel ilgi esas olarak gözlenen etkilerin özgüllüğüne, hazırlamanın, uzun süreli bellekte daha önceden var olan soyut bir temsilin etkinleştirilmesine kıyasla, daha önce yaşanan bir olay sırasında edinilen ayrıntılı bilgilerin akılda tutulmasını ne ölçüde yansıttığına odaklanmıştır. Örneğin, denekler bir sözcüğü (örn. tablo) çalıştığında ve daha sonra bir sözcük kökünü (örn. tab__), çalışmadığı başka bir sözcük seçeneği (örn. tablet) yerine çalışmış olduğu sözcükle tamamladığında, bu hazırlama, listede sunulan sözcüğün kendine has özelliklerinin hatırlandığını mı, yoksa çalışma görevi sırasında "tablo"nun daha genel uzun süreli bir temsilinin etkinleştirildiğini ve sonraki test performansını etkilediğini mi gösterir? Birçok önemli deneysel çalışma, hazırlama etkisinin farklı testlerde modalite özgüllüğü gösterdiğini (örn. hazırlama, duyu modalitesinde "değişimleri sınama sürecinden geçiren çalışmalar" ile anlamlı düzeyde azalır) ve bazen bir modalite içinde de özgüllük gösterebileceğini (örn. çalışma ve test aşaması arasında bir sözcüğün yazı tipinin ya da büyük veya küçük harfle yazılışının

değiştirilmesi hazırlamayı azaltır; bkz. örn. Roediger ve Blaxton, 1987; Weldon ve Roediger, 1987) ortaya koymuştur.

Bu ilk çalışmalardan bu yana, hazırlamada özgüllüğün niteliği ve kapsamı birçok deneyle değerlendirilmiştir (Bowers 2000). Bir dizi farklı özgüllük etkisi tipi saptanmıştır. Örneğin, Schacter ve arkadaşları (2004), kısa süre önce, "uyaran özgüllüğü", "ilişkilendirmeli özgüllük" ve "yanıt özgüllüğü" olmak üzere üç ayrı özgüllük tipi bulunduğunu öne sürmüşlerdir. *Uyaran özgüllüğü*, çalışma ve test aşamaları arasında bir uyaranın fiziksel özelliklerinin değiştirilmesine bağlı olarak hazırlama etkisi azaldığında ortaya çıkar (bir sözcüğün yazı tipinin veya bir nesnenin şeklinin değiştirilmesi gibi). *İlişkilendirmeli özgüllük*, hedef öğeler arasındaki ilişkilerin değiştirilmesine bağlı olarak hazırlama etkisi azaldığında ortaya çıkar (örn. "görevli-bahçe" veya "masa-bulut" gibi sözcük çiftleri arasında ilişki kuran denekler, "görevli-bahçe" sözcük çiftiyle test edildiğinde "görevli-bulut" sözcük çiftine kıyasla daha fazla hazırlama etkisi gösterirler). *Yanıt özgüllüğü*, deneğin çalışma ve test aşamalarında aynı uyarana farklı yanıtlar vermesine bağlı olarak hazırlama etkisi azaldığında ortaya çıkar. Uyaran özgüllüğü ve ilişkilendirmeli özgüllük etkileri, hazırlamayla ilgili bilişsel çalışmalarla ve son dönemde yapılan beyin görüntüleme çalışmalarında ayrıntılı bir şekilde belgelenmiştir. Buna karşılık yanıt özgüllüğü ancak son dönemlerde deneysel araştırmalara konu edilmeye başlanmıştır. Şimdi, önce beyin görüntüleme çalışmalarında elde edilen yanıt özgüllüğüyle ilgili bulguları, sonra da uyaran özgüllüğüyle ilgili nörolojik görüntüleme çalışmalarını ele alacağız.

Yanıt Özgüllüğü

Hazırlama Mekanizmalarıyla İlgili Çıkarımlar

Beyin görüntüleme çalışmalarında, hazırlamayla ilişkili olarak beyin aktivitelerinde birtakım değişiklikler ortaya çıktığı gözlenmiştir. Son yıllarda yapılan, "hazırlamada yanıt özgüllüğü" ile ilgili çalışmaların amacı, bu değişiklikleri açıklamaya yönelik görüşleri test etmektir. Bu çalışmalarda, hazırlama etkisini değerlen-

dirmeye yönelik bir görevi gerçekleştirdikleri sırada (örneğin üç harfli bir sözcük kökünü akla ilk gelen sözcükle tamamlarken veya tanıdık nesnelerin resimlerini yorumlarken), katılımcıların beyin aktiviteleri beyin taramasıyla incelenmektedir. Hazırlamalı beyin taramalarında, katılımcılara deney sırasında daha önce gösterilmiş hedef öğeler (örn. sözcük kökleri veya nesneler) verilir; hazırlamasız beyin taramalarında ise hedef öğeler daha önceden gösterilmez. Bu tür malzeme ve prosedürlerin kullanıldığı neredeyse bütün çalışmalarda, hazırlamalı beyin taramaları sırasında, hazırlamasız taramalara kıyasla birçok kortikal bölgede* (özellikle de frontal lob ve "extrastriate" görme korteksi bölgelerinde) *azalmış* aktivite bildirilmiştir (incelemeler için bkz. Henson, 2003; Schacter ve Buckner, 1998; Wiggs ve Martin, 1998).

Wiggs ve Martin (1998; ayrıca bkz. Grill-Spector ve Malach, 2001; Schacter ve Buckner, 1998), insanlardaki beyin görüntüleme çalışmalarında, nesne, sözcük veya diğer uyaranların nöral temsillerinde gözlenen hazırlamayla ilişkili azalmaların, tekrarlarla keskinleştiğini veya "ayarlandığını" öne sürmüşlerdir (daha yeni tarihli bir tartışma için bkz. Grill-Spector, Henson ve Martin, 2006). Bu görüşe göre, bir nesne tekrar tekrar sunulduğunda, nesneyi tanımak için gerekli olmayan özellikleri kodlayan nöronların cevabında azalma kaydedilir; böylelikle, bu nöronlar nesnenin kodlanmasıyla ilişkili diğer nöronlarla bağlantılarını zayıflatır. Sonuçta, nesneyi kodlayan nöron ağı daha seçici hale gelir ve bu nöral "ayarlama" veya keskinleşme, daha hızlı ve daha etkin yanıtla ilişkilendirilir (Wiggs ve Martin, 1998).

Nöral ayarlama görüşü, görsel nesnelerin algısal hazırlamasıyla ilgili çalışmalardan kaynaklansa da, hazırlama benzeri diğer fenomenlere de genişletilebilir. Örneğin, Raichle ve arkadaşları (1994) tarafından, ipucu sözcüklerle sözel bağ kurmanın**, uyaranın yal-

---

* Beyin korteksi, beyin yarıkürelerinin en dışında yer alan gri maddeden oluşan örtüdür. Bu kısım, oldukça özelleşmiş alanlar (kortikal bölgeler) içerir. İnsan beyni dört loba ayrılır: Ön (frontal) lob -bilişsel süreçler, istemli kas hareketlerinin kontrolü, duyusal işlevler; yan (parietal) lob -duyusal işlevler; arka (oksipital) lob -görme; şakak (temporal) lobu -ses ve koku algısı. (ç.n.)

** Örneğin "bisiklet" sözcüğü ile "sürmek" eylemini ilişkilendirmek ve bunu sesli olarak söylemek. (ç.n.)

nızca okunmasına kıyasla birçok beyin bölgesindeki aktiviteyi artırdığı bildirilmiştir. Burada önemli olan diğer bir nokta, sözel bağ kurma görevinin tekrarlanmasıyla aktivasyonun azalmasıdır ve bu azalmaya reaksiyon zamanında kısalma eşlik eder. Nöral ayarlama görüşüne uygun olarak, aktivasyon azalmaları ve buna eşlik eden reaksiyon zamanındaki kısalma, malzemenin anlamsal analizinin tekrarla keskinleştiğini veya kolaylaştığını gösterebilir. Başka bir olasılık da, uygun cevabı doğrudan gösteren önceki örneklerin hızla bilince geri getirilmesi adına, tekrarlanan uyaranın anlamsal analizinin büyük ölçüde devre dışı bırakılmasıdır. Daha genel olarak, daha önceki bazı hazırlama çalışmalarında gözlenen aktivasyon azalmalarının, nöral ayarlamadan ziyade, bu tür yanıta özgü etkileri yansıtıyor olması da mümkündür.

Dobbins, Schnyer, Verfaellie ve Schacter (2004), ayarlama ve yanıt sonuçlarını, daha önceki beyin görüntüleme araştırmalarında kullanılan ve nesneyle ilgili karar vermeye dayanan bir hazırlama göreviyle doğrudan karşılaştırmak istediler. Deneklerden, bir nesnenin "ayakkabı kutusundan daha büyük olup olmadığını" belirtmeleri istendi. Bu görev, beynin prefrontal ve fuziform korteks bölgelerinde hazırlamayla ilişkili aktivasyon azalmalarına neden oldu (örn. Koutstaal ve ark., 2001). Bununla birlikte, daha önceki çalışmalarda denekler, tekrarlanan nesnelere hep aynı yanıtı vermişlerdi; Dobbins ve arkadaşları görevi, deneklerin tekrarlanan nesnelere bazen aynı, bazen de farklı yanıtlar verecekleri şekilde değiştirdiler. İlk beyin taraması aşamasında, sıradan nesneler ya bir kere, ya da üç kere gösterildi ve deneklerden, her uyaranın bir ayakkabı kutusundan büyük olup olmadığına "evet" ya da "hayır" şeklinde yanıt vermeleri istendi. Bir sonraki aşamada, ipucu değiştirildi ve bu kez de deneklerden her öğenin "ayakkabı kutusundan küçük" olup olmadığını belirtmeleri istendi. Denekler bu değerlendirmeyi, yeni öğeler ve daha önce gösterilen öğelerin bir kısmı üzerinde gerçekleştirdiler. Son tarama aşamasında, ipucu yeniden ilk haline çevrildi ("ayakkabı kutusundan büyük") ve denekler yeni öğeler ve ilk aşamada kullanılan öğelerin geri kalanlarıyla test edildi.

Eğer, bu görevin tipik olarak neden olduğu "nöral aktivitedeki hazırlamayla ilişkili azalmalar", nöral temsillerin "ayarlamayla" ilişkili yönlerine atfedilebilen büyüklük tahminini kolaylaştırıyorsa, ipucunun ve ilişkili cevabın değiştirilmesinin (yeni ve hazırlamalı öğeleri etkileyerek genel görev performansını bozabilecek olmakla beraber), hazırlamayı büyük oranda etkilememesi gerekir. Nöral ayarlama görüşüne göre, soru ister ayakkabı kutusundan "büyük" isterse "küçük" olmaya odaklansın, nesne büyüklüğüyle ilgili aynı ifadelere erişilebilmesi gerekir. Buna karşılık, eğer denekler daha önceki yanıtları hızlı bir şekilde yeniden bulurlar ve bu "yanıt öğrenme mekanizması", büyüklük ifadelerini yeniden bulma gereksinimini devre dışı bırakırsa, ipucu/yanıt değiştirilmesi, hazırlamayla ilgili azalmaları aksatacaktır. İpucu değiştirildiğinde, denekler öğrenilen yanıtları bırakıp, bunun yerine hedef nesneleri yeniden kontrollü bir şekilde değerlendirerek, büyüklük bilgisini yeniden bulmaya çalışacaklardır.

Fonksiyonel MR verileri ve davranışsal veriler bu son görüşü desteklemiştir. İlk tarama aşamasında, sol prefrontal ve fuziform bölgeler de dahil olmak üzere, daha önce hazırlamayla ilişkilendirilen bölgelerde, beyin aktivasyonunda hazırlamaya bağlı standart azalmalar gözlenmiştir. Buna karşılık, ipucu ters çevrildiğinde bu azalmalar sol fuziform kortekste ortadan kalkmış, prefrontal kortekste ise aksamıştır. Ancak, ipucu tekrar eski şekline geri döndürüldüğünde, davranışsal yanıt süreleri üzerinde paralel etki gözlenmiştir. Bu sonuçlar, azalmaların çalışmalar sırasında deneklerin önceki yanıtları kullanma yeteneğine göre değiştiğini göstermektedir (bununla birlikte, etkinin ipucu tersine çevrilmeden önce üç kez tekrarlanan öğelerde daha açıkça görüldüğünü belirtmek gerekir; bu konunun önemli etkileriyle ilgili daha ayrıntılı bir tartışma için, daha yeni çalışmalara bakınız Schnyer, Dobbins, Nicholls, Schacter ve Verfellie, 2006; Schnyer ve ark., 2007).

Fonksiyonel MR sinyal değişiklikleriyle ortaya konan "nöral hazırlamada yanıt özgüllüğü" ve yanıt gecikmesi değişiklikleriyle ortaya konan "davranışsal hazırlama" ile ilgili bu kanıtlar şaşırtıcı bulunabilir, çünkü hazırlamayla ilgili daha önceki araştırmalarda

bu tür etkiler saptanmamış, hatta bu etkilerin var olabileceği bile göz önünde bulundurulmamıştır (yanıt özgüllüğünü ele alan daha önceki çalışmalarla ilgili tartışma için bkz. Dobbins ve ark., 2004; Schacter ve ark., 2004). Açıkça görülüyor ki, yanıt özgüllüğünün sınırları vardır: Katılımcılar çalışma ve test aşamalarında farklı yanıtlar verdiklerinde bir dizi iyi bilinen hazırlama etkisi ortaya çıkar. Sözgelimi, üç harflik bir sözcük başlangıcı verilip, denekten ilk aklına gelen sözcüğü söylemesinin istendiği kök tamamlama görevinde, farklı bir yanıt gerektiren anlamsal veya algısal kodlama görevlerinden sonra, tipik olarak hazırlama etkileri gözlenir. Bununla birlikte, yanıt özgüllüğünü varlığı, fonksiyonel MR sinyallerinde görülen hazırlamayla ilişkili azalmalarla ilgili farklı kuramsal görüşlere ve yalnızca davranışsal verileri hedef alan kuramlara bir engel oluşturmaktadır (bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Schacter ve ark., 2006).

Uyaran Özgüllüğü Kodlama İşlemi Bağıntısı

Yalnızca bilişsellikle ilgili çalışmalarda, yanıt özgüllüğünü destekleyen beyin görüntüleme bulgularına daha önce pek rastlanmasa da, uyaran özgüllüğünü destekleyen kanıtlar daha önce birçok bilişsel çalışmada gösterilmiştir. Bu araştırmaların çoğu, hedef uyaran olarak sözcüklerin kullanıldığı çalışmaları içerir. Bulgular, hazırlamanın büyüklüğünde duyusal (işitsel/görsel) modaliteyi veya modalite içi algısal özellikleri (yazı tipi, büyük-küçük harfle yazılma) değiştiren etkilerin olduğu durumların bulunduğunu göstermiştir. Deneysel uyaran olarak sıradan nesnelerin resimlerinin kullanıldığı başka çalışmalarda, çalışma ve test aşamalarında aynı nesnenin farklı örnekleri (örn. iki farklı masa, köpek, araba vb. resmi) gösterildiğinde veya aynı nesnenin bazı özellikleri değiştirildiğinde (örn. yönü), hazırlamanın azalabileceği gösterilmiştir (inceleme için bkz. Schacter ve ark., 2004; Tenpenny, 1995).

Nesne hazırlama özgüllüğünü değerlendiren ilk beyin görüntüleme çalışmaları Koutstaal ve arkadaşları (2001) tarafından bildirilmiştir. Daha önceki çalışmalarda görsel nesnelerin tekrarlanan

işlemlerinin birçok kortikal bölgede (fuziform ve lateral oksipital korteks ile inferior prefrontal korteksteki farklı bölgeler) aktivasyonda azalmaya neden olduğu gösterilmiştir (bkz. Henson, 2003; Schacter ve Buckner, 1998; Wiggs ve Martin, 1998). Koutstaal ve arkadaşları, hazırlama fenomenini birbirinin eşi nesneler ve aynı adı taşıyan farklı örnekler için karşılaştırmışlardır. Çalışmada kullanılan görevde, nesneler tekrar tekrar sunulmuş ve her sunumda deneklerden nesnenin 33 santimetreden geniş olup olmadığını değerlendirmeleri istenmiştir. Deneklerin, tekrarlanan sunumlarda ilk sunuma kıyasla daha çabuk yanıt vermesi davranışsal hazırlamanın bir göstergesidir. Bu hazırlama etkisine, beynin birçok bölgesindeki aktivitede azalma da eşlik etmiştir. Daha da önemlisi, yanıtlamadaki hızlanma ve buna karşılık gelen aktivasyon azalmalarının, aynı nesne tekrar tekrar sunulduğunda, tekrarlarda aynı nesnenin farklı örneklerinin sunulmasına kıyasla daha fazla olduğu gözlenmiştir. Bu bulgu, uyaran özgüllüğünün bir kanıtıdır. Bilateral oksipital ve fuziform korteksler de dahil olmak üzere, görsel işleme katılan farklı beyin bölgelerinde nöral özgüllük etkisi gözlenmiştir. Belki de en ilginç veri, aynı ve farlı örnekler için sağ ve sol fuziform bölgelerdeki aktivasyon azalmalarının karşılaştırılmasıyla elde edilmiştir: Nesne hazırlamasıyla ilgili görselliğe özgü aktivasyon azalmaları, sağ fuziform kortekste, sol tarafa kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Bu bulgu, sağ fuziform bölgenin, tekrarlanan nesnelerin çok özel algısal özelliklerinin işlem ve anılarının sağ fuziform bölgede gerçekleştiğini göstermektedir. Bu örüntü ilgi çekicidir, çünkü sözcük hazırlama etkisinin değerlendirildiği ve uyaranın ya sol ya da sağ beyin yarıküresine yansıtıldığı daha önceki davranışsal çalışmalarda, uyaran özgüllüğü etkilerinin (örn. çalışma ve test aşamaları arasında yazı karakterinin değiştirilmesi), sağ yarıkürede sol yarıküreye kıyasla daha fazla olduğu gösterilmiştir (örn. Marsolek, Schacter ve Nicolas, 1996).

Koutstaal ve arkadaşları (2001) tarafından bildirilen sonuçların örüntüleri –aynı nesne için, farklı nesne örneklerine kıyasla, sağ fuziform bölgede sola kıyasla daha fazla aktivasyon azalması– daha sonra Simons ve arkadaşları (2003) tarafından yapılan bir

çalışmada tekrarlanmıştır. Bu son çalışmada da sol fuziform bölgedeki aktivasyon azalmasının, çalışılan nesnelerin algısaldan ziyade anlamsal özelliklerine duyarlı olduğu gösterilmiştir. Aynı konuyla ilgili bir başka çalışmada (Vuilleumier ve ark., 2002), deneklerden resimsel imgelerin gerçek nesneleri mi yoksa anlamsız nesneleri mi gösterdiğine karar vermeleri istenmiştir. Tekrarlanan uyaranlar olarak, birbirinin eşi nesneler, boyut veya bakış açısı yönünden farklı nesneler veya aynı nesnenin farklı örnekleri kullanılmıştır. Sağ fuziform korteksteki hazırlamayla ilişkili aktivasyon azalmaları, hem örnekler hem de bakış açısındaki değişikliklere duyarlı bulunmuştur. Dolayısıyla, beyin görüntüleme yöntemleriyle elde edilen veriler, sağ fuziform bölgede görsel nitelikte güçlü uyaran özgüllüğü etkisine işaret etmektedir.

Peki, bu etkiler hazırlama paradigmalarıyla mı sınırlı; yoksa sağ fuziform bölgenin, nesne uyaranının görsel özelliklerine ilişkin anılarla ilgili daha geniş bir rolü olduğunu mu gösteriyor? Garoff, Slotnick ve Schacter (2005), görsel nesnelerin kodlanmasına ve daha sonra tanınmasına odaklanan bir beyin görüntüleme çalışmasında bu konuyu ele aldılar. Kişinin daha önce sunulan bir nesnenin tamı tamına bütün görsel ayrıntılarını hatırladığı "özgül tanıma" ile kişinin bir nesneyle ilgili genel bilgiyi hatırladığı, ama ayırt edici görsel ayrıntıları hatırlayamadığı "özgül olmayan tanıma" arasındaki farkı belirttiler. Örneğin, bir kaplan resmini çalışan bir kişi, daha sonra nesnenin görsel ayrıntılarını hatırlayabilir ve çalışılan kaplan için "özgül tanıma" gösterebilir. Diğer taraftan kişi, bir kaplan resmi gördüğünü hatırlar, ama bu resme özgü ayrıntıların hiçbiri aklında kalmamış olabilir. Bu ikinci durumda "özgül olmayan tanıma" söz konusudur. Garoff ve arkadaşları, eğer sağ fuziform korteks nesnelerin ayırt edici özelliklerinin kodlanmasında rol oynuyorsa, kişi daha sonra "özgül tanıma" gösterdiğinde, bu bölgenin "özgül olmayan tanımaya" kıyasla kodlama sırasında daha aktif olacağını düşünmüşlerdir.

Garoff ve arkadaşları bu konuyu değerlendirmek amacıyla, beyin görüntüleme araştırmaları alanında bilinen adıyla "müteakip bellek" paradigmasını kullandılar (örn. Wagner ve ark., 1998).

Müteakip bellek paradigmasında, denekler bir öğe listesi kodlar ve araştırmacılar tarafından listedeki her bir öğeyle ilişkili beyin aktivitesi ölçülür. Daha sonra deneklere daha önce çalıştıkları öğeler için bir bellek testi verilir. Bu son veriler, öğeleri deneklerin yanıtlarına göre "hatırlanan" ve "unutulan" veriler olarak ayırmada kullanılır. Ardından, kodlama sırasındaki beyin aktivitesi her iki öğe tipi için karşılaştırılır. Beynin belirli bir bölgesinde kodlama sırasındaki beyin aktivitesi, daha sonra hatırlanan bir öğe için, hatırlanmayan bir öğeye kıyasla daha yüksekse, araştırmacılar bu bölgenin kodlama işleminde rol oynadığı sonucuna varırlar. Garoff ve arkadaşlarının çalışmasında, deneklerden fonksiyonel MR taraması altında sıradan nesnelere ait bir dizi fotoğrafı kodlamaları istendi. Ertesi gün deneklere, bir gün önce gördükleri öğelerin bir kısmını, bir gün önce çalıştıkları resimlere benzeyen öğeleri (örn. bir gün önce deneğe bir kaplan resmi gösterilmişse, ertesi gün de başka bir kaplan resmi gösterilir) ve bir gün önceki çalışma listesinde görülen resimlerle tamamen ilgisiz yeni resimleri içeren bir test verildi. Deneklerden, bir gün önce çalıştıkları resimlerden birinin aynısı olduğunu düşündükleri bir resim gördüklerinde "evet"; bir gün önce çalışılan resimlerden birindeki nesnenin farklı bir örneği olduğunu düşündükleri bir resmi gördüklerinde "benzer" (örn. listede görülen kaplandan farklı bir kaplan); bir gün önceki çalışma listesinde aynı adı taşıyan bir resim görmediklerini düşündüklerindeyse "yeni" demeleri istendi. Aynı olan öğelere "aynı" denmesi özgül tanımanın; benzer öğelere "aynı" denmesi ve aynı öğelere "benzer" denmesi özgül olmayan tanımanın göstergesi olarak kabul edildi.

Garoff ve arkadaşları şöyle düşünmüşlerdir: Eğer fuziform bölge bir nesnenin görsel ayrıntılarının kodlanmasında rol oynuyorsa, daha sonra "özgül tanıma" sağlanacak çalışmaların kodlanması sırasında bu bölge, "özgül olmayan tanıma" sağlanacak çalışmalara kıyasla daha aktif olacaktır. Gerçekten de tam olarak bu durum gözlenmiştir: Sağ fuziform bölge, ertesi gün "aynı" yanıtı alınan ve gerçekten aynı olan resimlerin kodlanması sırasında, aynı olup da "benzer" yanıtı alınan resimler veya benzer olup da "aynı" yanıtı

alınan resimlere kıyasla anlamlı olarak daha aktif bulunmuştur. Dahası, sağ fuziform bölge bütün beyinde çalışma sonrası özgül tanıma ile özgül olmayan tanımanın kodlanmasında daha yüksek aktivasyon örüntüsü gösteren tek bölgedir.

Bu sonuçlar, özgül tanımayı destekleyen kodlama işlemlerinin nöral mekanizmalarına ışık tutmanın yanı sıra, hazırlamada ve kodlama/tanımada uyaran özgüllüğüne hizmet eden süreçler arasında daha önce var olduğu bilinmeyen bir bağlantı olduğunu da ortaya koymuştur. Bu çalışma böylelikle belleğin özgüllüğü üzerinde düşünmenin, aksi takdirde ayrı ayrı ele alınabilecek alanlar arasında nasıl kavramsal köprüler oluşturabileceğine bir örnektir.

Şimdi de, yine beyin görüntüleme yöntemlerinin, araştırmacıların bellek özgüllüğüyle ilgili farklı tipte bir sorunu irdeleyebilmelerini sağladığı bir araştırma alanını değerlendireceğiz: Yeni bilgileri kendilikle ilişkilendiren değerlendirmelerde bulunmada rol oynayan kodlama süreçlerinin özgüllüğü.

Özgüllük, Kendilik ve Kodlama Süreçleri

Bir önceki kısımda, özgül ve özgül olmayan tanımanın kökenlerinin kodlanmasıyla ilgili "müteakip bellek paradigmalarının" beyin görüntülemesine dayanan kanıtlarını değerlendirdik. Bu araştırma alanı nispeten yakın zamanda gelişmiş olmasına rağmen, bellek araştırmacıları kodlama süreçlerinin belleği nasıl etkilediğiyle öteden beri ilgilenmişlerdir. Örneğin, bu çerçevedeki süreçlerle ilgili araştırmaların yoğunluklu derinliği bize şunu göstermektedir ki (Craik ve Lockhart, 1972), anılar gelen bilginin analizi sırasında gerçekleştirilen kodlama işlemleriyle yakından ilişkilidir. Bu çerçevede, gelen bilginin anlamını değerlendiren derin veya anlamsal kodlama işlemleri, daha yüzeysel, anlamsal olmayan bilgiye odaklanan sığ kodlama işlemlerine kıyasla, sonradan daha yüksek bellek düzeyleri yaratmaya eğilimlidir. Bununla birlikte, işleme derinliği görüşünün ortaya atılmasından kısa süre sonra, bilgiyi kendilikle ilişkilendiren kodlama işlemlerinin, benliği işin içine katmayan anlamsal kodlama işlemine kıyasla, daha da yüksek düzeyde kalıcılık sağladığı bildirilmiştir.

Örneğin, bu alanda yapılan ilk çalışmalardan birinde (Rogers, Kuiper ve Kirker, 1977) katılımcılardan bir dizi sözcük için yönlendirici sorgulamalara yanıt vermeleri istenmiştir. Bazı sorgulamalar katılımcının dikkatini sözcüğün kendini referans almasına çekmiş (örn. "bu sözcük sizi tanımlıyor mu?"), bazıları katılımcıyı sözcüğün anlamına yönlendirmiş ("bu sözcük 'mutlu' sözcüğün eş anlamlısı mıdır?"), bazıları ise katılımcının sözcüğün yapısal özelliklerine odaklanmasını sağlamıştır ("bu sözcük büyük harflerle mi yazılmış?"). Diğer durumlara kıyasla en yüksek hatırlama düzeyi, kendini (kendi kendiliğini) referans almada elde edilmiştir. İşleme derinliği görüşü, anlama odaklanan her görevin belleği aynı şekilde güçlendirmesi gerektiğini öngörse de, kişinin kendi kendiliğini referans aldığı sözcükler, anlam temelli diğer değerlendirmelerle (örn. eşanlamlılık) kodlananlara kıyasla daha sık hatırlanmıştır. Sonraki çalışmalar da hatırlamadaki bu güçlenmenin, bir başka kişi veya sosyal bilgi türünden ziyade, kendini referans almaya özgü olduğunu kanıtlamıştır (örn. Kuiper ve Rogers, 1979).

"Kendini referans alma" denilen etkinin, yani kendilikle ilişkilendirilerek kodlanan bilgilerin daha iyi hatırlandığının belirlenmesi, kendiliğin bellekte benzersiz ve özel bir yapı oluşturduğu şeklinde yorumlanmıştır. Kendiliğin çağrıştırdığı zengin şemanın (Cantor ve Mischel, 1977; Markus, 1977), belleği destekleyen ayrıntılı ipuçları ve organizasyonel bir yapı sağladığı, bu özelliklerin, anlamsal bilginin diğer tipleri tarafından karşılanmadığı öne sürülmüştür (örn. Rogers ve ark., 1977). Bu, kendiliğin "özel" olduğu ve belleği güçlendirebilen tek yapıyı oluşturduğu iddialarına neden olmuştur.

Bununla birlikte, daha sonraki araştırmalarda kendiliğin özel olması kavramının doğruluğu sorgulanmıştır. Kendini referans alma etkisi, kişisel olarak tanınan diğer samimi kişilere (Bower ve Gilligan, 1979; Ferguson, Rule ve Carlson, 1983) veya sosyal istenirliğe (Ferguson ve ark., 1983) yönlendiren diğer görevlerle kıyaslandığında en aza indirgenebilir, hatta yok sayılabilir. Bu sonuçlar, denek içi çalışma tasarımlarında (McCaul ve Maki, 1984) ve bir meta-analizde (Symons ve Johnson, 1997) bu karşılaştırılan

durumlara kıyasla kendini referans alma lehine bir avantaj gözlense de, bütün yoğun, çok tanıdık bilişsel yapıların belleği güçlendirmek için kullanılabileceğini düşündürmektedir. İyi/kötü gibi değerlendirmeci boyutlar, belleği güçlendirmede birincil örgütleyici ilke olabilir ve "kendini referans alma" etkisinin temelini oluşturabilir, çünkü "kendilik" kavramı kendiliğinden bu değerlendirmeci boyutlara yönelmektedir. Dolayısıyla kendini referans alma, kodlama manipülasyonunun derinliğinin bir başka örneğini teşkil eder (Craik ve Lockhart, 1972; Craik ve Tulving, 1975).

Bu düşünceler, kendiliğin belleği güçlendirmesinde ayırt edici bir rolü olup olmadığı konusunda şüphelere yol açmıştır; kendilik üzerinde düşünmek, herhangi bir bilgi türünün hatırlanmasını güçlendiren süreçleri de devreye sokabilir. Örneğin, Rogers ve arkadaşları (1977) tarafından kullanılan sıfat değerlendirme görevinde, kendini referans alma, örtük "ben" ve "ben değil" kategorilerine ilişkisel bir örgütlenme yapısı sağlar (Klein ve Kihlstrom, 1986). Burada, kendiliğe uyan bir sözcüğün hatırlanması, "kendilik" kavramı etrafındaki ortak örgütlenme temelinde diğer bir öğenin hatırlanmasını sağlayabilir (Einstein ve Hunt, 1980). Anlamsal durumlar aynı zamanda kategorik bir ilişkiyi de paylaşıyorsa, hatırlama ve örgütlenme (hatırlamada çıktıların sırası), kendiliğin referans alındığı ve anlamca ilişkili sözcüklerde benzerdir. Klein ve Loftus (1988), Klein ve Kihlstrom'un "örgütlenmenin, kendini referans almanın belleğe yarar sağlamasının tek yolu olmadığını" öne süren çalışmasını genişleterek, öğeye özgü ayrıntılandırıcı süreçleri açıklamışlardır. Ayrıntılandırma, bazı durumlarda etkileri yönlendirebilir. Bu görüş bir meta-analizle de desteklenmiştir (Symons ve Johnson, 1997). Bu bulgular Greenwald ve Banaji'nin (1989), kendini referans almanın "sıradan" bellek sistemlerine dayandığı sonucuna varmalarına ve yoğun ipuçları oluşturulduğunda, bu gelişigüzel yeni bilgilerin anlamlı bir şekilde ilişkilendirilmeleri ve kolayca erişilebilir olmalarında, kendiliğin diğer hatırlatıcı yapılara benzer olduğunu öne sürmelerine zemin hazırlamıştır. Kendini referans almada ipuçları kolayca hatırlanabilir, çünkü çok ayrıntılandırılmış ve örgütlenmiş olan mevcut bilgi birikimini temel alarak, kendilik tarafından üretilmişlerdir.

Yapılan çalışmalarda benliği hatırlanır kılan özel bir süreç tanımlanamayınca, bellekte "özel" bir yapı olarak kendiliğin yeriyle ilgili tartışmalar duraksadı. Araştırmacılara "kendilik kodlaması" ile diğer kodlama türleri arasındaki olası ayrımları değerlendirmek için yeni bir araç sunan fonksiyonel beyin görüntüleme yöntemlerinin gelişiyle, tartışma yeniden alevlendi. Kendilik kodlaması ile anlamsal kodlamanın karşılaştırılmasında pozitron emisyon tomografisinin (PET) kullanıldığı bir çalışmada, katılımcılara bazı sıfatların kendilerini, Brain Mulroney'i (eski Kanada başbakanlarından biri) veya sosyal açıdan sahip olunması istenen özellikleri tanımlayıp tanımlamadığını değerlendirdikleri ya da anlamsal olmayan bir kontrol koşulunda hece saydıkları sırada beyin taraması yapılmıştır (Craik ve ark., 1999). Yazarlar, kendilikle ilişkili durumlarla ilgili anıların, diğer durumlara kıyasla daha fazla olduğunu saptamışlardır. Ancak, nöral aktivasyon örüntüsü, bu üç anlamsal durum ve anlamsal olmayan hece saymada benzer bulunmuştur. İlk analizlerde kendilikle ilgili süreçlerin özel bir izine rastlanamamış olsa da, Kısmi En Küçük Kareler analiziyle, baskın olarak sağ beyin yarıküresinde kendilikle ilgili değerlendirmelerle ilişkili prefrontal aktivasyon saptanmıştır. Daha önceki literatürde kodlama işlemleri öncelikle sol beyin yarıküresinde gözlendiğinden, kendilikle ilgili değerlendirmelerin, daha çok hatırlama süreçleriyle ilişkilendirilen sağ yarıkürede yer alması şaşırtıcı olmuştur (Tulving, Kapur, Craik, Moscovitch ve Houle, 1994). Yazarlar kendilikle ilişkili değerlendirmenin yeriyle ilgili bu bilgiyi, anısal (epizodik) geri getirmenin büyük oranda kendini referans almadan yararlandığı şeklinde yorumlamışlardır.

Daha sonra bu bulguların genişletilmesi amacıyla başka bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada, daha geniş bir örneklem ve fonksiyonel MR kullanılmıştır (fMR'da PET değerlendirmesinin görev tasarlama ve uzaysal konumlandırmayla ilgili kısıtlılıkları söz konusu değildir). Yazarlar, kendilikle ilgili değerlendirmelere karşılık gelen beyin bölgelerinin, anlamsal değerlendirmelere veya başka bir kişiyle ilgili değerlendirmelere karşılık gelen beyin bölgelerinden farklı olduğunu saptamışlardır (Kelley ve ark., 2002). Bu çalış-

mada katılımcılara bir dizi sıfat gösterilmiş ve sırayla, bu sözcüklerin kendilerini tanımlayıp tanımlamadığını (kendini referans alma durumu), George Bush'u tanımlayıp tanımlamadığını (diğer bir kişiyi referans alma durumu) veya küçük harfle mi büyük harfle mi yazılmış olduğunu (büyük/küçük harf durumu) değerlendirmeleri istenmiştir. Bazı bölgeler (sol inferior prefrontal korteks ve anterior singulat korteks gibi), değerlendirmelerin anlamlılığını izlemiş, kendilik ve diğer kişilerle ilgili değerlendirmelerde, büyük/küçük harf değerlendirmesine kıyasla aktivitede artış saptanmıştır. Can alıcı bir diğer nokta, kendilikle ilişkililik açısından diğer kişiler ve büyük/küçük harf durumundan ayrılan bölgelerin olmasıdır (medial prefrontal korteks ve posterior singulat korteks). Eğer kendini referans almanın üstünlüğüne yalnızca kodlamanın derinliği aracılık ediyor olsaydı, tek bir bölgenin (örn. sol inferior prefrontal korteks) farklı kodlama manipülasyonları sırasında aktivitesini artırması ve en yüksek aktivitenin kendilikle ilgili değerlendirme sırasında burada gözlenmesi gerekirdi. Aksine, Kelley ve arkadaşlarının bulguları, kendini referans almaya dayalı kodlamanın, diğer sosyal veya sosyal olmayan kodlama manipülasyonlarına kıyasla farklı beyin bölgeleriyle ilişkili olduğunu ve bu kendine özgü beyin bölgelerinin, muhtemelen kendiliğin yürüttüğü ayrı bir bilişsel işlemler setine karşılık geldiğini göstermektedir.

Bu çalışma, kendilik ile diğer kişilerin işlemesi arasında şaşırtıcı bir ayrıma işaret etse de, Kelley ve arkadaşları (2002) medial prefrontal aktiviteyi doğrudan bellek performansıyla ilişkilendirmemişlerdir; dolayısıyla, medial prefrontal aktivite kişinin kendisi hakkında düşünmesine verilen yanıtın göstergesi olabilir, ama anıların başarılı bir şekilde kodlanmasıyla ilişkisiz olması olasılığı vardır. Bir takip çalışmasında, Macrae ve arkadaşları, medial prefrontal korteksin kodlama süreçlerindeki rolünü araştırmak amacıyla bir başka bellek yaklaşımını hayata geçirdiler (Macrae, Moran, Heatherton, Banfield ve Kelley, 2004). Sözcükler önce kendini tanımlama açısından değerlendirildiğinde, bu öğelerin daha sonra hatırlananları, sonradan unutulanlara kıyasla medial prefrontal korteksi ve parahipokampal girus'u daha çok aktive

ediyordu. Bu veriler, medial prefrontal bölgelerin, kendiliğin kodlama süreçlerinde işlevsel ve özel bir rol *oynamasıyla* ilişkili olduğunu göstermektedir. Macrae ve arkadaşları, medial prefrontal korteksin, amigdalanın duygusal bellekteki rolüne benzer bir modül oluşturabileceğini ve "insan bellek sisteminin son derece önemli bir bileşeni" olarak katkı sağladığını kabul etmişlerdir. Medial prefrontal korteksin, yalnızca kendilikle ilgili bilgilerin hizmetine adanmış kendi başına bir bellek yapısı mı, yoksa anısal bellek sistemiyle etkileşerek kendilikle ilgili bilgiye öncelik veren bir bölge mi olduğu henüz bilinmemektedir. Gerçek mekanizma ne olursa olsun, medial prefrontal korteksin kendiliğin referans alındığı bellek için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu açıktır. Her ne kadar laboratuvarımızda yapılan ve bu bölümün diğer kısımlarında bahsedilen araştırmalar, sağ fuziform bölgenin, belirli algısal anıların oluşturulmasında ve geri getirilmesinde veya amigdalanın duygusal anıların hatırlanmasında rol oynadığını ortaya koymuş olsa da, bunlar medial prefrontal korteksin bu önemini değiştirmez.

Birçok başka çalışmada, kişinin "kendisi" ile "diğerleri" arasındaki ayrımın güçlü olduğu ve genellikle medial prefrontal korteksin aktivitesine yansıdığı gösterilmiştir. Önceden çalışılan olumlu ve olumsuz sözcüklerin tanınması sırasında, medial prefrontal korteksin bir bölgesinin, kişinin kendini referans aldığı olumsuz sözcüklerde, diğerlerinin referans alındığı olumsuz sözcüklere kıyasla daha aktif olduğu gözlenmiştir (Fossati ve ark., 2004). Medial prefrontal kortekste ikinci pik, önceden çalışılan, kişinin kendini referans aldığı sözcüklerin değerliğine karşılık gelmektedir (olumlu > olumsuz). Medial prefrontal korteks, hem olumlu hem de olumsuz özellikler hakkında kişinin kendisini referans aldığı değerlendirmeler sırasında aktive olmaktadır (Fossati ve ark., 2003). Değerliğin ve kendilik tasvirinin kodlama süreçlerine katkılarını değerlendirmek için yeni çalışmalara gereksinim olsa da, kişinin kendisini referans aldığı özelliklerde bu bölgedeki aktivite artmaktadır. Yoğun bilişsel değişikliklere rağmen, kendilik/diğerleri ayrımı yaşla uyumludur: Genç ve yaşlı erişkinler medial prefrontal bölgelerini benzer şekilde çalıştırmakta ve kendilerini referans alan

sözcükleri, diğerlerini referans alan sözcüklere kıyasla daha iyi tanımaktadırlar (Gutchness, Kensinger ve Schacter, 2006).

Pek çok farklı yöntemle elde edilen kanıtların birleştirilmesi de, beyin görüntüleme yöntemleriyle ortaya konmuş olan, kişinin kendini ve diğerlerini referans alan sözcükleri tanıması arasındaki ayrımı desteklemektedir. Bu çalışmaların büyük bir bölümü, deneğin yüzüyle, tanıdık veya ünlü başka bir kişinin yüzünün farklı parçalarının harmanlanarak tek bir yüz halinde birleştirildiği değiştirilmiş yüzlerin tanınması esasına dayanır. Bu görevlerde katılımcılardan, farklı düzeylerde değiştirilmiş her bir yüzün, ne derece kendi yüzlerine, ne derece diğer kişinin yüzüne benzediğini bulmaları istenir (örn. yüzde 80 ben, yüzde 20 diğer kişi). Hastaların sol veya sağ beyin yarıkürelerinin uyuşturulduğu Wada testinde, sağ yarıkürenin kendini tanımayı yönettiği ortaya konulmuştur (Keenan, Nelson, O'Connor ve Pascual-Leone, 2001). Bu bulgu, Craik ve arkadaşları (1999) tarafından gerçekleştirilen ilk PET çalışmasıyla da uyumludur. Beynin iki yarıküresi arasındaki ayrım, Transkraniyal Manyetik Uyarım yöntemiyle de (önceden belirlenen beyin bölgelerinde sinirsel iletimi etkileyen manyetik akımların kullanıldığı bir yöntem) saptanmıştır: Sağ alt parietal bölgelerdeki geçici lezyonlar kendini tanımayı bozarken (Udin, Molnar-Szakacs, Zaidel ve Iacoboni, 2006), sağ yarıkürede kendini tanımayla ilişkili motor uyarılmış potansiyeller saptanmıştır (Keenan ve ark., 2001). Corpus Callosum'un* epileptik nöbet aktivitesinin azaltmak amacıyla kesilmesiyle beynin iki yarısının birbirinden ayrıldığı bölünmüş beyinli hastalarda elde edilen bulgular da, kişinin "kendisi" ve "diğerleri" ayrımını destekler niteliktedir. Bununla birlikte, sol ve sağ beyin yarıkürelerinin rolü konusundaki çalışmalar arasında çelişkiler vardır. Bazı çalışmalar sağ yarıkürenin kendini tanımayla ilişkisini desteklerken (Keenan, Wheeler, Platek, Lardi ve Lassonde, 2003), bazı çalışmalarda kendini tanıma işlevinde sol yarıkürenin baskın olduğu ortaya konmuştur (Turk ve ark., 2002). Çalışmalarda sol ve sağ yarıkürelerin rolü konusunda farklı bulgular elde

---

* Beynin iki yarıküresini birbirine bağlayan, sinir ağlarından oluşan yapı. (ç.n.)

edilmesi, görevler arasındaki farklılıklara ve hatta bölünmüş beyinli hastalardaki bireysel farklılıklara bağlı olabilir. Burada önemli olan nokta, farklı yöntemlerin hepsinde diğerlerinden ayrı/belirli bölgelerin kendilikle ilişkili bulunmuş olmasıdır.

Kendilik şimdiye dek, öncelikle bellek performansını genel olarak destekleyen bir yapı olarak ele alınıyordu. Bu bölümün diğer alt başlıklarında tartışılan diğer bellek tiplerinin aksine, bu anılarla ilişkili ayrıntıların miktarına ve bu ayrıntıların önceki deneyimlerin gerçek ifadesi olup olmadığına pek dikkat edilmiyordu. Kendini referans almanın yararı öncelikle kendiliğin şematik yapısından kaynaklanıyorsa, geri getirilen bilgiler ayrıntılardan çok ana fikre dayanıyor olmalıydı. Ayrıca, şematik kendiliğin temel alınması, sistematik yanlış kalıplarına ve anıların çarpıtılmasına neden olmalıydı. "Yanlış alarm etkisinin" (kendilik prototipiyle ilişkili yeni bilgilerle ilgili yüksek yanlış alarm düzeylerinin) değerlendirildiği bir araştırmada, bunlara dair bazı kanıtlar bulundu (Rogers, Rogers ve Kuiper, 1979). Bu çalışmada katılımcıların, sıfatları kendilerine uymaları veya kendilerine uymamaları temelinde bir ölçeğe göre değerlendirmeleri gerekiyordu. İki buçuk ay sonra, aynı katılımcılar tesadüfen bu sıfatların bir kısmıyla çalıştılar ve bütün sıfatlarla ilgili eski/yeni tanıma testinden geçirildiler. Her katılımcının verileri, kişinin kendini tanımlamasıyla ilgili ilk değerlendirmeler temel alınarak, kendini en iyi tanımlayandan en az tanımlayana kadar değişen setler halinde dört bölüme ayrıldı. İsabet oranları kendini referans alma düzeyinden etkilenmese de, yeni öğelerle ilgili yanlış alarmlar kendilikle en az ilişkili bulunan öğelerde en az olup, kendilikle ilişkililik oranı arttıkça her çeyrekte artış gösterdi. Bu bulgular, kendiliğin belleğe ipuçlarının geri getirilmesini ve örgütlenmeyi güçlendirerek katkıda bulunmasının yanı sıra, bellek hatalarına da neden olabileceğini göstermektedir. Bu bellek hataları, kendilikle ilişkili bilgilerin sürekli aktivasyonunun bir aşinalık hissi doğurmasına bağlı olabilir.

İleride yapılacak çalışmalarda aşılması gereken zorluklardan en önemlisi, kendiliğin belleği hangi yolla çarpıttığını sistematik olarak değerlendirerek, kendiliğin bellek üzerindeki etkisinin açıklığa

kavuşturulmasıdır. Örneğin, kendilik kavramıyla yakından ilişkili bir bilgi, aşinalık hissi yaratarak mı yanlış alarmlara neden oluyor ("Cana yakınlık benim için sürekli aktive olan bir özellik, çünkü benim kendilik kavramım açısından önem taşıyor," gibi), yoksa aslında kişinin otobiyografik deneyimleri temelinde hatırlanabilir nitelikleri mi iletiyor? ("Cana yakın sözcüğünü gördüğümde, cana yakın davranışlarımla ilgili geçmişte yaşadığım olaylar zihnimde canlanıyor," gibi). Yanlış alarmların, kendiliğin kendisinden çok sosyal istenirlikle bağlantılı olma olasılığı da vardır (Ferguson ve ark., 1983). Olumlu özellikleri kendilikle ilişkili olarak sınıflandırma eğilimi, olumlu özellikler için yüksek yanlış alarm düzeylerinin ortaya çıkmasına neden olabilir ve (bu etkilerin temelinde ayrı beyin bölgeleri yatsa da; Moran ve ark., 2006) kendilik ve duyguyla ilişkili bellek sistemleriyle yakın bir ilişkinin varlığına işaret eder.

Bu kısımda ele alınan çalışmalar, kendiliğin "kendilikle ilişkili bilgilerin" kodlanmasını ve geri getirilmesini özelleşmiş yapılar aracılığıyla gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte literatürde, kendiliğin bellekte "özel" bir modalite temsil edip etmediği konusunda bir uzlaşma yoktur (Gillihan ve Farah, 2005). Kendi kendini algılayış biçiminin doğasını ve diğer süreçlerle ilişkisini tanımlamak için daha fazla çalışma yapılması gerekecektir. Kendilik ve bellekle ilgili beyin görüntüleme çalışmalarında kullanılan paradigmaların tipi sınırlıdır. Bugüne kadar kullanılan tasarımların, başlangıçta davranışla ilgili literatürde olduğu gibi, kendiliğin "özel" niteliğini gereğinden fazla şişirmiş olması da mümkündür. Örneğin, medial prefrontal korteksin bazı bölgelerinin genel olarak sosyal bilgilenmeye karşılık geldiği gösterilmiştir (Mitchel, Heatherton ve Macrae, 2002 gibi). Kendiliğin özellikle belirli bir anı tipiyle ilişkili olduğuna dair kanıt elde edebilmek için; bu birbiriyle ilişkili süreçleri ve kişinin kendini referans aldığı anıların ayırt edici özelliklerini ve niteliklerini daha geniş bir şekilde araştırmak gerekir. Bunun yanı sıra, kişinin benliğiyle ilgili gerçek anıların (ve farklı koşullar altında sahte anıların) oluşumu ve geri getirilmesi sırasında medial prefrontal korteksin ve diğer beyin bölgelerinin rolleri de ayrıntılı bir şekilde belirlenmelidir.

Duygusal Anıların Özgüllüğü ve Doğruluğu

William James *The Principles of Psychology*'de (Ruhiyat), "Diğer koşullar sabitken bizi en fazla ilgilendiren şeyin en iyi hatırladığımız şey olduğu bilinen bir gerçektir. Bir izlenim insanı, neredeyse beyin dokusunda nedbe bırakacak derecede, duygusal olarak heyecanlandırabilir," der. Pek çok kişi, James'in bu görüşünü paylaşır: Bir olay duygusal önem taşıdığında, bu olayı çok özel bir şekilde, bütün ayrıntıları ve açıklığıyla hatırlarız. Brown ve Kulik (1977) tarafından ortaya atılan "flaş anılar" terimi, insanların çok şaşırtıcı ve duygusal heyecan yaratan olaylarla ilgili anılarında bulunan "resim kadar canlı olma" özelliğini yansıtır. Örneğin, insanlara dokunaklı bir olayı (Prenses Diana'nın ölümü veya 11 Eylül 2001'deki terörist saldırı gibi) ilk duyduklarında içinde bulundukları şartlarla ilgi neler hatırladıkları sorulduğunda, çoğu o anda nerede oldukları ve ne yaptıkları ile ilgili çok özel ayrıntıları hatırlayabildiklerini iddia edeceklerdir (Budson ve ark., 2004; Christianson, 1989; Kensinger, Krendl ve Corkin, 2006; Paradis ve ark., 2004). Dolayısıyla duygusal hatırlama, anıların özgüllüğüyle ilgili önemli bir tartışma konusudur. Bu konuyu ele alırken, önce duygusal anıların gerçeğe uygunluğunu ve çarpıtılıp çarpıtılmadıklarını değerlendiren ilk araştırmaları irdeleyeceğiz; daha sonra duygusal ve duygusal olmayan anıların özgüllüğünü karşılaştırmayı deneyen çalışmalara geçeceğiz.

Dokunaklı olaylarla ilgili bu anıların zaman içinde çarpıtıldığını ortaya koyan birçok çalışma vardır. İnsanların olaydan 6-12 ay sonra aktardığı ayrıntılar, olaydan hemen sonra aktardıkları ayrıntılarla çelişir. Dahası, insanlar anılarının doğruluğuna çok güvenseler de, bu güvenleri ve anılarının gerçeğe uygunluğu arasında sıklıkla ya çok az tutarlılık bulunur ya da hiç bulunmaz (Neisser ve Harsh, 1992; Schmidt, 2004; Schmolck ve ark., 2000; Talarico ve Rubin, 2003). Bu veriler duygusal olayların silinmez izler bırakmadığını vurgulamaktadır; aksine, duygusal anılar da, duygusal olmayan anılar gibi çarpıtılmaya yatkındır. Bununla birlikte, flaş anılarla ilgili çalışmalarda, duygusal anıların duygusal olmayan

anılara kıyasla gerçeğe daha uygun (ve dolayısıyla özgül) olup olmadığına dair sağlam sonuçlara ulaşılamamıştır. Bütün yönleriyle (medyada yer bulma, olayın tartışılmasına ayrılan süre vb.) duygusal toplumsal olaylarla kıyaslanabilecek, duygusal nitelik taşımayan toplumsal olay örneği bulmak neredeyse imkânsızdır. Katılımcıların anılarının nesnel doğruluğunu değerlendirmek de imkânsız olmasa da çok zordur; bunun için anıların gerçeğe uygunluğunda temsilci olarak kullanılabilecek tutarlılık ölçütleri gerekir.

Son yıllarda yapılan bir çalışmada (Kensinger ve Schacter, 2006e), katılımcıların bir olayla ilgili anılarının bu olayın onlar için duygusal öneminden ne şekilde etkilendiğini araştırarak ilk zorluğu aşmaya çalıştık. Bu amaçla, katılımcıların 2004 Amerikan Lig Şampiyonluğu Serisi'nin, Boston Red Sox ile New York Yankees takımları arasında oynanan final maçıyla ilgili anılarını değerlendirdik. O yıl, Red Sox takımının uzun yıllardır yenemediği Yankee'ler, 3-0 öne geçtikleri seriyi 4-3 kaybetmişlerdi. Genç erişkinlere, önce maçtan sonraki birkaç gün içinde, ardından maçtan altı ay sonra, maçla (önemli ataklar vb.) ve maçı seyrettiklerinde içinde bulundukları ortamla ilgili (kimlerle birlikte oldukları, nerede oldukları vb.) neler hatırladıklarını sorduk. Maçın sonucunu olumlu (Red Sox taraftarları), olumsuz (Yankee taraftarları) veya duygusuz (her iki takımın da taraftarı olmayanlar) değerlendiren katılımcıların anılarını inceleyerek, duygunun anının tutarlılığına etkisini araştırdık. Bu çalışmanın en önemli bulgusu, maçın sonucunu olumsuz karşılayanların yanıtlarının, diğer katılımcılara kıyasla her iki değerlendirme aşamasında da daha tutarlı olmasıydı. Aksine, maçın sonucunu olumlu bulanların yanıtları daha tutarsızdı, üstelik bu katılımcılar yanıtlarının doğruluğuna aşırı güveniyorlardı (yanlış veya ilk verdikleri bilgilerle uyumsuz olsa bile, yanıtlarına çok güveniyorlardı; O. J. Simpson duruşmasında verilen mahkeme kararından memnun olan katılımcıların kendilerine olan aşırı güvenleriyle ilgili örnek için ayrıca bkz. Levine ve Bluck, 2004). Bu veriler şu şaşırtıcı durumu ortaya koymaktadır: Duygusal olaylar çarpıtılamaz olma ayrıcalığına sahip olmasalar da, olumsuz duygu, anının gerçeğe uygunluğu açısından yarar sağlayabilmektedir.

Olumsuz duyguların anıların gerçeğe uygun olmasını sağlayan yararlı etkisini güçlendiren kanıtlar laboratuvar araştırmalarından elde edilmiştir. Duygunun, anının gerçeğe uygunluğu üzerindeki etkilerini incelemek için yapılan ilk çalışmalardan birinde katılımcılara, kendilerine sunulmayan ayartıcı (tuzak) sözcüklerle yazılış yönünden bağlantılı sözcük listeleri verilmiştir: Bunların bir kısmı duygusal ayartıcılarla (örn. cinnet, ihanet, cesaret sözcüklerinin hepsi cinayetle), bir kısmı ise nötr ayartıcılarla (örn. tek, sek, yek sözcüklerinin tümü kekle) bağlantılıdır. Katılımcılar yazılış yönünden bağlantılı bu sözcük listelerini çalıştıktan sonra, duygusal ayartıcı sözcükleri, duygusal ayartıcılığı bulunmayan sözcüklere kıyasla daha az oranda yanlış olarak hatırlama veya tanıma eğilimi göstermişlerdir (Kensinger ve Corkin, 2004a; Pesta, Murphy ve Sanders, 2001).

Bu veriler duygunun anıların gerçeğe uygunluğu üzerindeki etkisine açık kanıt oluşturmaktadır. Ancak, yazılış listesi paradigmasında, çalışılan öğelerin büyük bir kısmı nötrdür. Bu yüzden, duygusal ayartıcıların reddedilmesinin nedeni, duygunun özel etkilerinden ziyade, çalışılan öğelere kavramsal uyumsuzlukları olabilir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak katılımcılar, "cinayet" sözcüğü, çalışma aşamasında sunulan (duygusal ayartıcılığı bulunmayan) sözcük tipleriyle uyumlu olmadığı için, bu sözcüğün çalışma listesinde olduğunu reddetmiş olabilirler. Duygusal belirginliğin anıların çarpıtılması üzerindeki etkileriyle ilgili daha kesin kanıtlar, duygunun gerçeği izleme yeteneği üzerindeki etkisiyle (algılananı hayal edilenden ayırma yeteneği) ilgili araştırmalardan elde edilmiştir (Johnson ve Raye, 1981).

İç veya dış kaynağın doğru bir şekilde belirlenmesi, tipik olarak olayla ilişkili bilgi türünün hatırlanmasıyla sağlanabilir: Algı veya deneyim kaynaklı anılara, genellikle daha algısal ayrıntılar (örn. renk, ses) ve olayın geçtiği zaman ve yerle ilgili daha bağlamsal bilgiler eşlik eder. Buna karşılık, içgözlem veya hayal gücünden köken alan anılar, bilginin üretimine yön veren bilişsel işlemlerle ilgili daha fazla ayrıntı içerir (Johnson, Hashtroudi ve Lindsay, 1993; Johnson ve Raye, 1981). Katılımcıların, bir öğenin algının mı yok-

sa hayal gücünün mü ürünü olduğuna karar vermek için, geri getirilen bilginin türüne baktığı ileri sürülmüştür. Son dönemde beyin görüntüleme yöntemleriyle elde edilen kanıtlar, geri getirme (hatırlama) sırasında duysal kortekslerin aktivasyonunda artış olduğunda, kişinin öğenin algılanmış olduğuna inandığını; oysa hatırlama sırasında, kendi kendine hayal üretme ve kendini referans alma işlemlerini desteklediği düşünülen bölgelerin aktivasyonunda artış olduğunda, kişinin öğenin hayal edilmiş olduğunu düşündüğünü destekler niteliktedir (Kensinger ve Schacter, 2006b). Bu özelliklerin hatırlanması genellikle bellektekilerin doğru yorumlanmasına imkân verse de, bazen gerçekten sapan hatalar olabilmektedir.

Kensinger ve Schacter (2006d), duygunun gerçeği izleme performansı üzerindeki etkisini araştırmışlar ve bu amaçla, gerçeği izleme hatalarını yüksek oranda açığa çıkardığı gösterilmiş olan bir paradigmayı uyarlamışlardır (bkz. Gonsalves ve Paller, 2000). Katılımcılardan, yarısı olumsuz (örn. yılan, bomba), yarısı nötr (örn. barometre, blender) sözcükleri incelemeleri ve her objenin zihinsel bir görüntüsünü oluşturmaları istenmiştir. Çalışmanın yarısında sözcüğün ardından fotoğrafı, diğer yarısında beyaz bir kare gösterilmiştir. Hatırlama sırasında sözcükler katılımcılara kulaklıktan dinletilmiş ve bu sözcükle ilgili fotoğraf görüp görmediklerini belirtmeleri istenmiştir. Bu çalışmanın en önemli bulgusu, gerçeği izleme hatalarının, olumsuzluk hissi uyandıran öğelerde, herhangi bir duygu uyandırmayan öğelere kıyasla daha az sıklıkta ortaya çıkmış olmasıdır. Olumsuzluk hissi uyandıran öğelerle ilgili bu ayrım, katılımcıların daha sonra yapılan hatırlama görevi hakkında bilgilendirilmiş olup olmamasından bağımsızdır ve bu etki, hem sözel uyaranlar hem de tek tek nesneler için gözlenmiştir.

Bu bulgu, duygusal içeriğin farklı öğe tiplerini ve hatta ayrıntıların ilişkilendirilmesini veya birleştirilmesini güçlendirdiğinin bir kanıtıdır. Örneğin, duygusal bir his uyandıran öğeler, sözcüğün yazıldığı renk veya karakter ya da sözcüğün ekrandaki yeri gibi ayrıntılarla birlikte hatırlanma eğilimindedir (D'Argembeau ve Van der Linden; 2004; Doerksen ve Shimamura, 2001; Kensinger ve Corkin, 2003; MacKay ve ark., 2004; MacKay ve Ahmetzanov,

2005). İlişkilendirmedeki bu güçlenme, çeşitli yollarla gerçeği izleme hatalarının önüne geçer: Katılımcıların sunulanı hayal edilenden ayırmak için gereksindiği önemli olay ayrıntılarını hatırlama olasılığını artırabilir (örn. duysal, algısal, anlamsal ayrıntılar; Johnson ve ark., 1993). Uyaranlarla ilgili karışıklıkları da engelleyebilir. Örneğin bir domates resmini inceledikten sonra, kişi yalnızca nesneyle ilgili genel bilgileri hatırlarsa (örn. kırmızı, yuvarlak bir nesne), daha sonra bir elma görmüş olduğu yanılgısına düşebilir. Buna karşılık bu tür bir karıştırma, duyguları uyaran öğelerle daha nadir yaşanır, çünkü bu öğelerin daha fazla ayrıntıyla hatırlanması, diğer öğelerden ayırt edilmelerini sağlar.

Kensinger, Garoff-Eaton ve Schacter (2006), insanların sunulan olumsuz bir öğeye özgü görsel ayrıntıları hatırlamaya daha eğilimli olup olmadığını incelemek amacıyla, çalışma aşamasında katılımcılara, bazıları olumsuz, bazıları nötr olan renkli nesneler sunmuşlardır. Hatırlama sırasında, Garoff ve arkadaşları (2005) tarafından daha önce tanımlanan bir yöntem kullanılmış, katılımcılara üç farklı örnek tipi gösterilmiştir: Çalışılan nesnelerin "aynısı" olan örnekler; çalışılan nesneyle aynı adı taşıyan, ama bazı görsel özellikleri (örn. rengi, büyüklüğü, şekli veya yönü) farklı olan "benzer" örnekler ve çalışılan nesnelerle ilişkisiz "yeni" örnekler. Veriler, katılımcıların "aynı" ve "benzer" örnekleri, nesne olumsuz olduğunda, nötr nesnelere kıyasla daha iyi ayırt edebildiklerini göstermiştir.

Bu davranışsal çalışmalar, olumsuz duygusal içerikli öğelerin, duygusal anlam taşımayan öğelere kıyasla daha ayrıntılı olarak hatırlanabildiğini göstermektedir. Ancak, olumsuz bir his uyandıran bilgilerle ilgili anıların gerçeğe uygunluğunun daha yüksek olmasının, duygusal bilginin işlenmesine mi bağlı olduğu, yoksa nötr bilgilerde anıların çarpıtılmasını azaltan süreçlerin devreye girmesinden mi kaynaklandığı sorularına hâlâ cevap bulunabilmiş değildir. Bir başka şekilde ifade edecek olursak, duygunun anıların gerçeğe uygunluğu üzerindeki etkileri, acaba duygusal ve duygusal olmayan bilgilerle ilgili anıların gerçeğe uygunluğunu artıran alana özgü süreçlerin daha etkin rol oynamasının bir sonucu mu?

Yoksa bu etkiler duyguya özgü süreçlerin devreye girmesinden mi kaynaklanıyor?

Bu sorunun davranışsal olarak yanıtlanması güçtür. Bu nedenle, son dönemde yapılan araştırmalarda, duygusal ve duygusal olmayan bilginin gerçeğe uygun olarak kodlanması ve geri getirilmesi sırasında devreye giren nöral süreçlerin incelenmesi amacıyla beyin görüntüleme yöntemlerine başvurulmaktadır. Kensinger ve Schacter'in çalışmalarında (2005a, 2005b), katılımcılardan yukarıda anlatılan gerçeği izleme görevini yerine getirmeleri istenmiş, bu sırada MR taraması gerçekleştirilmiştir. Yukarıda tartışılan davranışsal çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da, olumsuz öğelerle ilgili gerçeği izleme hatalarının sıklığı, nötr öğelere kıyasla daha düşük bulunmuştur. Buradaki kritik soru, bu iki öğe tipinde gerçeği izleme hatalarının sıklığını etkileyen nöral süreçlerin farklı olup olmadığıdır.

Çalışmada, olumsuz ve nötr öğelerin başarıyla kodlanması ve geri getirilmesiyle ilişkili nöral süreçlerde çakışmalar olduğu gözlenmiştir. En ilginci, sol posterior hipokampustaki aktivite, her iki öğe tipinin gerçeğe uygun bir şekilde kodlanmasıyla ilişkili bulunmuş (çalışma aşamasından sonraki test aşamasında, önceden sunulan veya sunulmayan kaynakla doğru bir şekilde ilişkilendirilen öğelerin kodlanması sırasında, sonradan yanlış ilişkilendirilen öğelerin kodlanmasına kıyasla daha yüksek aktivite); anterior hipokampustaki aktivite ise, her iki öğe tipinin gerçeğe uygun bir şekilde hatırlanmasıyla ilişkili bulunmuştur (Kensinger ve Schacter, 2005b). Bu veriler, duygusal içerikleri ne olursa olsun bütün öğelerin başarılı bir şekilde kodlanması ve hatırlanması sırasında, belleği güçlendiren bazı hatırlatıcı süreçlerin yaygın olarak devreye girdiğini göstermektedir.

Bununla birlikte, duygusal ve nötr öğelerle ilgili belleğin gerçeğe uygunluğuyla ilişkili nöral süreçler arasında da farklılıklar saptanmıştır: Amigdala ve orbitofrontal korteksteki aktivitede güçlenme, özellikle olumsuz öğelerle ilgili hatalı ilişkilendirme eğiliminde azalmaya karşılık gelmiştir. Bu bölgelerdeki aktivasyon, hem kodlama (Kensinger ve Schacter, 2005a) hem de hatırlama sırasında

(Kensinger ve Schacter, 2005b) olumsuz öğelerle ilgili belleğin gerçeğe uygunluğuyla güçlü bir ilişki göstermiştir. Buna karşılık bu iki bölge, nötr öğelerle ilgili belleğin gerçeğe uygunluğuyla ilişkili bulunmamıştır. Amigdala da orbitofrontal korteks de duygusal bilgilerin işlenmesi sırasında sıklıkla devreye giren bölgelerdir (Bechara, Damasio ve Damasio, 2000; Kensinger ve Schacter, 2006c; Phan ve ark., 2002; Zald, 2003). Dolayısıyla, duygusal bilginin işlenme yolu, belleğin gerçeğe uygun olması avantajını sağlayabilir.

Bu duyguya özgü süreçlerin etkilerinin bir kısmı, hem duygusal hem de duygusal olmayan öğelerin gerçeğe uygun bir şekilde kodlanmasını teşvik eden bölgelerle etkileşimleri aracılığıyla gerçekleşiyor gibi görünmektedir. Sonradan gerçeğe uygun olarak ilişkilendirilen duygusal öğelerin kodlanması sırasında, amigdaladaki aktivite hipokampustaki aktiviteyle yüksek düzeyde ilişkili bulunmuştur (Kensinger ve Schacter, 2005a). Bu bulgu, duygusal bilginin kodlanması sırasında amigdala ve hipokampus arasında etkileşimler olduğuna kanıtlar sunan birçok başka çalışmayla da uyumludur (Dolcos, LaBar ve Cabeza, 2004; Kensinger ve Corkin, 2004b; Kilpatrick ve Cahill, 2003; Richardson ve ark., 2004).

Sonuçlar, duygusal öğelerle ilgili belleğin gerçeğe uygunluğundaki güçlenmenin, sadece bütün öğelerin gerçeğe uygunluğunu güçlendiren alana özgü süreçlerin ek olarak devreye girmesinden kaynaklanmadığına dair sağlam kanıtlar sunmaktadır. Aksine, amigdalada ve orbitofrontal kortekste, kodlama sırasında devreye giren alana özgü süreçler, duygusal öğelerle ilgili belleğin gerçeğe uygunluğun güçlendirilmesine hizmet etmektedir. Bununla beraber sonuçlar, duygusal içerikli öğelerin, duygusal olmayan bilgilerle ilgili belleği destekleyen süreçlerden tamamen ayrı süreçlerin devreye girmesi nedeniyle hatırlanmadığını da düşündürmektedir. Daha ziyade, duygusal içerikli olan veya olmayan anıları destekleyen medial temporal lob kaynaklı hatırlatıcı süreçler arasında çakışmalar var gibi görünmektedir (ayrıca bkz. Kensinger ve Schacter, 2006a).

Birlikte ele alındığında, bu çalışmalar, olumsuz duygusal içerikli bilgilerin, belirgin duygusal nitelik taşımayan bilgilere kıyasla daha

doğru ve belirgin bir şekilde hatırlandığını göstermektedir. Anıların gerçeğe uygunluk düzeyindeki bu artış, geniş bir davranışsal paradigma aralığında gerçekleşmekte ve hem kodlama hem de geri getirme sırasında, –özellikle amigdala ve orbitofrontal kortekste– duyguya özgü süreçlerin devreye girmesinden kaynaklanıyor gibi görünmektedir.

Son Yorumlar

Bu bölümde, bireysel belleğin bellek özgüllüğü ile ilgili konuların öne çıktığı farklı alanlarıyla ilgili kanıtları gözden geçirdik. Hazırlama etkilerinde uyaran özgüllüğünü ve yanıt özgüllüğünü ortaya koyan kanıtları tartıştık ve bu özgüllüğün anıların kodlanmasıyla ilişkisini değerlendirdik. Daha sonra kendiliğin anıların kodlanmasındaki rolünü ele aldık. Bu amaçla, "kişinin kendi kendiliğini referans aldığı kodlamanın", bir dizi farklı alanda etkinlik gösteren genel süreçlerin etkinliklerini basitçe yansıtmakla kalmayıp; kendine has, özelleşmiş bir bellek süreci olduğunu gösteren son dönem beyin görüntüleme çalışmalarının verilerine odaklandık. Son olarak, duygusal belleğin özgüllüğünü vurgulayan kanıtları gözden geçirdik.

Bireysel belleğin özgüllüğü ile ilgili araştırmaların kolektif bellekle ne denli ilişkili olduğu konusunda pek fazla bir şey söyleyemesek de, özgüllük kolektif bellek araştırmalarının önemli bir boyutu gibi görünmektedir: Bir toplumun geçmişini özel veya genel bir şekilde hatırlaması, o toplumun kendini nasıl gördüğünü önemli ölçüde etkiliyor olmalıdır. Değerler ve dünyaya uyumdaki toplumsal farklılıklar, hangi boyutların bellek tarafından ayrılıp değer verildiğini belirleyebilir. Örneğin kültürler, benliği gruptan ayrı, bağımsız bir varlık olarak görmeleri ölçüsünde birbirlerinden ayrılır ve bu, duyguların dışavurumunu ve yaşanmasını da yönlendirebilir (Markus ve Kitayama, 1991). Kültürler, duygusal ve kendini referans alan belleğin kendine has ve özel süreçleri devreye sokması oranında çeşitlilik kazanıyor olabilir. Diğer taraftan, kolektif belleğin özgüllüğünü değerlendirecek bir yöntem geliştirmek

çetin bir iş gibi gözükmektedir. Bireysel bellek araştırmacıları farklı alanlarda belleğin özgüllüğünü değerlendirmek için çeşitli yöntemler geliştirmiş olsalar da, kolektif bellek alanında buna benzer araştırmalar yapıldığını duymuş değiliz.

Özgüllüğe bireylerin kendi geçmişlerini hatırlamalarının önemli bir boyutu olarak odaklanmış olsak da, özgüllüğün bireylerin kendi geleceklerini öngörmeleri/zihinlerinde canlandırmaları açısından da önem taşıdığını gösteren kanıtlar vardır. Örneğin, Williams ve arkadaşları (1996), depresif hastalara ve kontrol grubunu oluşturan sağlıklı kişilere ipucu sözcükler vermişler ve geçmişten bir olayı hatırlamalarını veya gelecekte yaşanacak bir olayı hayal etmelerini istemişlerdir. Depresif hastalar, geçmişteki ve gelecekteki otobiyografik olayları anlatırken daha az özgüllük göstermişlerdir (kontrol grubuna kıyasla daha belirsiz, daha genel olaylar hatırlamışlar veya hayal etmişlerdir). Aynı çalışmada Williams ve arkadaşları, sağlıklı bireyleri, daha genel bir hatırlama şekli benimsemelerini teşvik eden görev talimatlarıyla, daha genel olaylar hatırlamaya yöneltebildiklerini de göstermişlerdir. Bu tür talimatlar, daha sonra hayal edilen gelecek olayların özgüllüğünü de kayda değer ölçüde azaltmıştır. Bu bulgular, davranışsal çalışmalar ve beyin görüntüleme çalışmalarından elde edilen bulgularla birlikte, geçmişi hatırlamanın ve geleceği hayal etmenin büyük ölçüde ortak bilişsel ve nöral süreçlere bağlı olduğunu ortaya koymuştur (son dönem çalışmalarının bir değerlendirmesi ve tartışma için bkz. Atance ve O'Neil, 2005; Buckner ve Caroll, 2007; Schacter ve Addis, 2007; Suddendorf ve Busby, 2005).

Geçmiş ve gelecek olayların özgüllüğü arasındaki bu tür bir bağlantının kolektif bellek alanından kaynaklanıp kaynaklanmadığını değerlendirmek ilgi çekicidir. Toplumların geçmişlerini hatırlamadaki özgüllüklerinin, geleceklerini kendilerine özgü hayal etme şekilleriyle ilişkili olduğunu varsaymak makul görünmektedir. Geçmiş olayları hatırlama ve gelecekte olacak olayları zihinde canlandırma özgüllüğünün daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, bireysel ve kolektif belleklerle ilgili araştırmalar arasında bir bağlantı kurmak açısından umut vaat etmektedir.

Kaynakça

Atance, C. M. ve O'Neill, D. K. (2005). The emergence of episodic future thinking in humans. *Learning and Motivation*, 36, 126-144.

Bechara, A., Damasio, H. ve Damasio, A. R. (2000). Emotion, decision making and the orbitofrontal cortex. *Cerebral Cortex*, *10*, 295-307.

Bower, G. H. ve Gilligan, S. G. (1979). Remembering information related to one's self. *Journal of Research in Personality*, *13*, 420-432.

Bowers, J. S. (2000). In defense of abstractionist theories of repetition priming and word identification. *Psychonomic Bulletin and Review*, *7*, 83-99.

Brown, R. ve Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cogmtion*, *5*, 73-99.

Buckner, R. L. ve Carroll, D. C. (2007). Self-projection and the brain. *Trends in Cognitive Sciences*, *11*, 49-57.

Budson, A. E., Simons, J. S., Sullivan, A. L., Beier, J. S., Solomon, P. R., Scinto, et al. (2004). Memory and emotions for the 9/11/01 terrorist attacks in patients with Alzheimer's disease, mild cognitive impairment, and healthy older adults. *Neuropsychology*, *18*, 315-327.

Cantor, N. ve Mischel, W. (1977). Traits as prototypes: Effects on recognition memory. *Journal of Personality and Social Psychology*, *35*, 38-48.

Christianson, S.-A. (1989). Flashbulb memories: Special, but not so special. *Memory and Cognition*, *17*, 435-443.

Craik, F. I. M. ve Lockhart, R. S. (1972). Levels of processing: A framevrork for memory research. *Journal of Verbal Learning* and *Verbal Behavior*, *11*, 671-684.

Craik, F. I. M., Moroz, T. M., Moscovitch, M., Stuss, D. T., Winocur, G., Tulving, E., et al. (1999). In search of the self: A positron emission tomography study. *Psychological Science*, *10*, 26-34.

Craik, F. I. M. ve Tulving, E. (1975). Depth ofprocessing and the retention of words in episodic memory. *Journal of Experimental Psychology: General*, *104*, 268-294.

D'Argembeau, A. ve Van der Linden, M. (2004). Influence of affective meaning on memory for contextual information. *Emotion*, *4*, 173-188.

Dobbins, I. G., Schnyer, D. M., Verfaellie, M ve Schacter, D. L. (2004). Cortical activity reductions during repetition priming can resuit from rapid response learning. *Nature*, *428*, 316-319.

Doerksen, S. ve Shimamura, A. (2001). Source memory enhancement for emotional words. *Emotion*, *1*, 5-11.

Dolcos, F., LaBar, K. S ve Cabeza, R. (2004). Interaction between the amygdala and the medial temporal lobe memory system predicts better memory for emotional events. *Neuron*, *5*, 855-63.

Einstein, G. O. ve Hunt, R. R. (1980). Levels ofprocessing and organization: Additive effects of individual-item and relational processing. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, 6, 588-598.

Ferguson, T. J., Rule, B. G. ve Carison, D. (1983). Memory for personally relevant information. *Journal of Personality and Social Psychology*, *44*, 251-261.

Fossati, R, Hevenor, S. J., Graham, S. J., Grady, C., Keightley, M L., Craik, F., et al. (2003). In search of the emotional self: An fMRI study using positive and negative emotional words. *American Journal of Psychiatry*, *160*, 1938-1945.

Fossati, R, Hevenor, S. J., Lepage, M., Graham, S. J., Grady, C., Keightley, M. L., et al. (2004). Distributed self in episodic memory: Neural correlates of successful retrieval of self-encoded positive and negative personality traits. *Neuroimage*, *22*, 1596-1604.

Garoff, R. J., Slotnick, S. D. ve Schacter, D. L. (2005). The neural origins ofspecific and general memory: The role of fusiform cortex. *Neuropsychologia, 43*, 847-859.

Gillihan, S. J. ve Farah, M. J. (2005). Is self special? A critical review of evidence from experimental psychology and cognitive neuroscience. *Psychological Bulletin, 131*, 76-97.

Gonsalves, B. ve Paller, K. A. (2000). Neural events that underlie remembering something that never happened. *Nature Neuroscience, 3*, 1316-1321.

Graf, R ve Mandler, G. (1984). Activation makes words more accessible, but not necessarily more retrievable. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior, 23*, 553-568.

Graf, R ve Schacter, D. L. (1985). Implicit and explicit memory for new associations in normal and amnesic subjects. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 11*, 501-518.

Graf, P, Squire, L. R. ve Mandler, G. (1984). The information that amnesic patients do not forget. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 10*, 164-178.

Greenwald, A. G. ve Banaji, M. R. (1989). The self as a memory system: Powerful, but Ordinary. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*, 41-54.

Grill-Spector, K., Henson, R. ve Martin, A. (2006). Repetition and the brain: Neural models of stimulus-specific effects. *Trends m Cognitive Sciences, 10*, 14-23.

Grill-Spector, K. ve Malach, R. (2001). Fmr-adaptation: A tool for studying the functional properties of neurons. *Acta Psychologica, 107*, 293-321.

Gutchess, A. H., Kensinger, E. A. ve Schacter, D. L. (2006). Aging and memory for self and social contexs. Presentation at the 4th international Conference on Memory, Sydney, Australia.

Henson, R. N. (2003). Neuroimaging studies of priming. *Progress in Neurobiology, 70*, 53-81.

Jacoby, L. L. ve Dallas, M. (1981). On the relationship between autobiographical memory and perceptual learning. *Journal of Experimental Psychology: General, 110*, 306-340.

Johnson, M. K., Hashtroudi, S. ve Lindsay, D. S. (1993). Source monitoring. *Psychological Bulletin, 114*, 3-28.

Johnson, M. K. ve Raye, C. L. (1981). Reality monitoring. *Psychological Review, 88*, 67-85.

Keenan, J. R, Nelson, A., O'Connor, M. ve Pascual-Leone, A. (2001). Self-recognition and the right hemisphere. *Nature, 409*, 305.

Keenan, J. R, Wheeler, M., Platek, S. M., Lardi, G. ve Lassonde, M. (2003). Self-face processing in a callosotomy patient. *European Journal of Neuroscience, 18*, 2391-2395.

Kelley, W. M., Macrae, C. N., Wyland, C. L., Çağlar, S., Inati, S. ve Heatherton, T. F. (2002). Finding the self? An event-related fMRI study. *Journal of Cognitive Neuroscience, 14*, 785-794.

Kensinger, E. A. ve Corkin, S. (2004a). The effects of emotional content and aging on false memories. *Cognitive, Affective, and Behavioral Neuroscience, 4*, 1-9.

(2004b). Two routes to emotional memory: Distinct neural processes for valence and arousal. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA, 101*, 3310-3315.

(2003). Memory enhancement for emotional words: Are emotional words more vividiy remembered than neutral words? *Memory and Cognition, 31*, 1169-1180.

Kensinger, E. A., Garoff-Eaton, R. J. ve Schacter, D. L. (2006). Memory for specific visual details can be enhanced by negative arousing content. *Journal of Memory and Language, 54*, 99-112.

Kensinger, E. A., Krendi, A. C. ve Corkin, S. (2006). Memories of an emotional and a nonemotional event: Effects of aging and delay interval. *Experimental Aging Research, 32*, 23-45.

Kensinger, E. A. ve Schacter, D. L. (2005a). Emotional content and reality-monitoring ability: FMRI evidence for the influence of encoding processes. *Neuropsychologia*, *43*, 1429-1443.

(2005b). Retrieving accurate and distorted memories: Neuroimaging evidence for effects of emotion. *Neuroimage*, *27*, 167-177.

(2006a). Amygdala activity is associated with the successful encoding of item, but not source, information for positive and negative stimuli. *Journal of Neuroscience*, *26*, 2564-70.

(2006b). Neural processes underlying memory attribution on a reality-monitoring task. *Cerebral Cortex*, *16*, 1126-1133.

(2006c). Processing emotional pictures and words: Effects of valence and arousal. *Cognitive, Affective, and Behavioral Neuroscience*, 6, 110-127.

(2006d). Reality monitoring and memory distortion: Effects of negative, arousing content. *Memory and Cognition*, *34*, 251-260.

(2006e). When the Red Sox shocked the Yankees: Comparing negative and positive memories. *Psychonomic Bulletin and Review*, *13*, 757-763.

Kilpatrick, L. ve Cahili, L. (2003). Amygdala modulation of parahippocampal and frontal regions during emotionally influenced memory storage. *Neuroimage*, *20*, 2091-2099.

Klein, S. B. ve Kihistrom, J. F. (1986). Elaboration, organization, and the self-reference effect in memory. *Journal of Experimental Psychology: General*, *115*, 26-38.

Klein, S. B. ve Loftus, J. (1988). The nature of self-referent encoding: The contribution of elaborative and organizational processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, *55*, 5-11.

Koutstaal, W., Wagner, A. D., Rotte, M., Maril, A., Buckner, R. L. ve Schacter, D. L. (2001). Perceptual specificity in visual object priming: fMRI evidence for a laterality difference in fusiform cortex. *Neuropsychologia*, *39*, 184-199.

Kuiper, N. A. ve Rogers, T. B. (1979). Encoding ofpersonal information: Self-other differences. *Journal of Personality and Social Psychology*, *37*, 499-514.

Levine, L. J. ve Bluck, S. (2004). Painting with broad strokes: Happiness and the malleability of event memory. *Cognition and Emotion*, *18*, 559-574.

MacKay, D. G. ve Ahmetzanov (2005). Emotion, memory and attention in the taboo Stroop paradigm: An experimental analogue of flashbulb memories. *Psychological Science*, *16*, 25-32.

MacKay, D. G., Shafto, M., Taylor, J. K., Marian, D. E., Abrams, L ve Dyer, J. R. (2004). Relations between emotion, memory, and attention: Evidence from taboo stroop, lexical decision, and immediate memory tasks. *Memory and Cognition*, *32*, 474-488.

Macrae, C. N., Moran, J. M., Heatherton, T. F., Banfield, J. E ve Kelley, W. M. (2004). Medial prefrontal activity predicts memory for self. *Cerebral Cortex*, *14*, 647-654.

Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, *35*, 63-78.

Markus, H. R. ve Kitayama, S. (1991). Culture and the self: implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, *98*, 224-253.

Marsolek, C. J, Schacter, D. L. ve Nicholas, C. (1996). Form-specific visual priming for new associations in the right cerebral hemisphere. *Memory and Cognition*, *24*, 539-556.

McCaul, K. D ve Maki, R. H. (1984). Self-reference versus desirability ratings and memory for traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, *47*, 953-955.

MitcheU, J. R, Heatherton, T. E ve Macrae, C. N. (2002). Distinct neural systems subserve person and object knowledge. *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 99, 15238-15243.

Moran, J. M-, Macrae, C. N., Heatherton, T. E, Wyland, C. L. ve Kelley, W. M. (2006). Neuroanatomical evidence for distinct cognitive and affective components of self. *Journal of Cognitive Neuroscience, 18*, 1586-1594.

Neisser, U. ve Harsch, N. (1992). Phantom flashbulbs: False recollections of hearing the news about Challenger. E. Winograd ve U. Neisser (Ed.), *Affect and accuracy in recall: Studies of "flashbulb" memories.* New York: Cambridge University Press.

Paradis, C. M., Solomon, L. Z., Florer, E ve Thompson, T. (2004). Flashbulb memories of personal events of 9/11 and the day after for a sample of New York City residents. *Psychological Reports, 95*, 304-310.

Pesta, B. J., Murphy, M. D. ve Sanders, R. E. (2001). Are emotionally charged lures immune to false memory? *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 27*, 328-338.

Phan, K. L., Wager, T., Taylor, S. E ve Liberzon, I. (2002). Functional neuroanatomy of emotion: A meta-analysis of emotion activation studies in PET and fMRI. *Neuroimage, 16*, 331-348.

Raichie, M. E., Fiez, J. A., Videen, T. O., Macleod, A. M., Pardo, J.V., Fox, P. T., et al. (1994). Practice-related changes in human brain functional anatomy during nonmotor learning. *Cerebral Cortex, 4*, 8-26.

Richardson, M. R, Strange, B. A. ve Dolan, R. J. (2004). Encoding of emotional memories depends on amygdala and hippocampus and their interactions. *Nature Neuroscience, 7*, 278-285.

Roediger, H. L. III ve Blaxton, T. A. (1987). Effects of varying modality, surface features, and retention interval on priming in word fragment completion. Memory and Cognition, *15*, 379-388.

Rogers, T. B., Kuiper, N. A. ve Kirker, W. S. (1977). Self-reference and the encoding of personal information. *Journal of Personality and Social Psychology, 35*, 677-688.

Rogers, T. B., Rogers, P. J. ve Kuiper, N. A. (1979). Evidence for the self as a cognitive prototype: The "false alarms effect". *Personality and Social Psychology Bulletin, 5*, 53-56.

Scarborough, D., Cortese, C. ve Scarborough, H. (1977). Frequency and repetition effects in lexical memory *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, 3*, 1-17.

Schacter, D. L. (1985). Priming of old and new knowledge in amnesic patients and normal subjects. *Annals of the New York Academy of Sciences, 444*, 44-53.

(1987). implicit memory: History and current status. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 13*, 501-518.

Schacter, D. L. ve Addis, D. R. (2007). The cognitive neuroscience of constructive memory: Remembering the past and imagining the future. Philosophical Transactions of the Royal Scoeity (B), 362, 773-86.

Schacter, D. L. ve Buckner, R. L. (1998). Priming and the brain. *Neuron, 20*, 185-195.

Schacter, D. L., Dobbins, I. G. ve Schnyer, D. M. (2004). Specificity of priming: A cognitive neuroscience perspective. *Nature Reviews Neuroscience, 5*, 853-862.

Schacter, D. L., Gallo, D. A. ve Kensinger, E. A. (2006). The cognitive neuroscience of implicit and false memories: Perspectives on processing specificity. J. S. Naime (Ed.), *The foundations of remembering: Essays honoring Henry L. Roediger III* (s. 353-377). New York: Psychology Press.

Schmidt, S. R. (2004). Autobiographical memories for the September 11th attacks: Reconstructive errors and emotional impairment of memory. *Memory and Cognition, 32*, 443-454.

Schmolck, H., Buffalo, E. A. ve Squire, L. R. (2000). Memory distortions develop over time: Recollections of the O. J. Simpson trial verdict after 15 and 32 months. *Psychological Science, 11*, 39-45.

Schnyer, D. M., Dobbins, I. G., NichoUs. L., Davis, S., Verfaellie, M. ve Schacter, D. L. (2007). Item to decision mapping in rapid response learning. *Memory and Cognition, 35*, 1472-1482.

Schnyer, D. M., Dobbins, I. G., Nicholis, L., Schacter, D. L. ve Verfaellie, M. (2006). Rapid response learning in amnesia: Delineating associative learning components in repetition priming. *Neuropsychologia, 44*, 140-149.

Simons, J. S., Koutstaal, W., Prince, S., Wagner, A. D. ve Schacter, D. L. (2003). Neural mechanisms of visual object priming: Evidence for perceptual and semantic distinctions in fusiform cortex. *Neuroimage, 19*, 613-626.

Suddendorf, T. ve Busby, J. (2005). Making decisions with the future in mind: Developmental and comparative identification of mental time travel. *Learning and Motivation, 36*, 110-125.

Squire, L. R., Stark, C. E. L ve Clark, R. E. (2004). The medial temporal lobe. *Annual Review of Neuroscience, 27*, 279-306.

Symons, C. S. ve Johnson, B. T. (1997). The self-reference effect in memory: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 121*, 371-394.

Talarico, J. M., LaBar, K. S. ve Rubin, D. C. (2004). Emotional intensity predicts autobiographical memory experience. *Memory and Cognition, 32*, 1118-1132.

Tenpenny, P. L. (1995). Abstractionist versus episodic theories of repetition priming and word identification. *Psychonomic Bulletin and Review, 2*, 339-363.

Tulving, E., Kapur, S., Craik, E I. M., Moscovitch, M. ve Houle, S. (1994). Hemispheric encoding retrieval asymmetry in episodic memory: Positron emission tomography findings. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA, 91*, 2016-2020.

Tulving, E. ve Schacter, D. L. (1990). Priming and human memory systems. *Science, 247*, 301-306.

Tulving, E., Schacter, D. L. ve Stark, H. (1982). Priming effects in word-fragment completion are independent of recognition memory. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 8*, 336-342.

Turk, D. J., Heatherton, T. E, Kelley, W. M., Funneli, M. G., Gazzaniga, M. S. ve Macrae, C. N. (2002). Mike or me? Self-recognition in a split-brain patient. *Nature Neuroscience, 5*, 841-842.

Uddin, L. Q., Molnar-Szakacs, I., Zaidel, E. ve Lacoboni, M. (2006). rTMS to the right inferior parietal lobule disrupts self-other discrimination. *Social Cognitive and Affective Neuroscience, 1*, 65-71.

Vuiileumier, P, Henson, R. N., Driver, J. ve Dolan, R. J. (2002). Multiple levels of visual object constancy revealed by event-related fMRI of repetition priming. *Nature Neuroscience, 5*, 491-499.

Wagner, A. D., Schacter, D. L., Rotte, M., Koutstaal, W., Maril, A., Dale, A. M., et al. (1998). Buliding memories: Remembering and forgetting of verbal experiences as predicted by brain activity. *Science, 281*, 1188-1190.

Warrington, E. K. ve Weiskrantz, L. (1974). Ihe effect of prior learning on subsequent retention in amnesic patients. *Neuropsychologia, 12*, 419-428.

Weldon, M. S. ve Roediger, H. L. (1987). Altering retrieval demands reverses the picture superiority effect. *Memory and Cognition, 15*, 269-280.

Wiggs, C. L. ve Martin, A. (1998). Properties and mechanisms of perceptual priming. *Current Opinion in Neurobiology, 8*, 227-33.

Williams, J. M., Ellis, N. C., Tyers, C., Healy, H., Rose, G. ve MacLeod, A. K. (1996). The specificity of autobiographical memory and imageability of the future. *Memory and Cognition*, *24*, 116-125.

Zald, D. H. (2003). The human amygdala and the emotional evaluation of sensory stimuli. *Brain Research: Brain Research Review*, *41*, 88-123.

III. BÖLÜM

PAYLAŞILAN KOLEKTİF ANILARI NASIL YAPILANDIRIRIZ?

Birçok insan grubunda insanların kolektif geçmişlerinin özel bir versiyonunu yarattıklarını hepimiz biliriz. Grup üyelerinin çoğu bu kolektif geçmişi aşağı yukarı benzer şekillerde anlatır. Buraya kadar bir sorun yok. Peki, bu nasıl oluyor?

Muğlâk kavramlar, özellikle derin ve aynı anda birçok şey çağrıştırır nitelikte olduklarında, kesin sonuçlar veren deneysel araştırmalara genellikle engel oluşturur. Bu, sosyal bilimler ve davranış bilimlerinde çok rastlanan bir durumdur. Böyle kışkırtıcı kavramlarla ilgili bu uyarının en geçerli olduğu alanların başındaysa, hiç kuşkusuz ortak anılar ve kolektif geçmiş ile ilgili çalışmalar gelir. "Kolektif bellek" kavramının, insanların kolektif geçmişlerinin farklı versiyonlarını nasıl yarattıklarını ve bunları nasıl paylaşır hale geldiklerini anlamlandırmamızda bize tam olarak nasıl yardımcı olabileceği açık değildir. James Wertsch'in bu kitapta belirttiği gibi, metafor kafa karıştırıcı olmakla kalmayıp yanıltıcıdır da. Öncelikle, "hatırlama eylemi" değil de "bellek" üzerinde konu-

şulması, devreye giren aracılar (geçmişlerinin belirli versiyonlarını aktif olarak dinleyen, seçen, değiştiren veya değişmez hale getiren insanlar) konusunun karmaşıklığını gündeme getirmektedir. İkincisi, bu durum geçmişle değil, özellikle bugünün çıkarları ve çatışmalarıyla ilgili olan anıların işlevlerini de bulanıklaştırmaktadır. Bu, bilimsel tarih ile kolektif hatırlama arasındaki en basit çelişkiyi ortaya koyar (kolektif hatırlamada bir "yöntem" değil bir "gündem" ve "net standartlar" yerine "özel amaçlar" söz konusudur; Wertsch, 2002). Yapılandırma süreci, bireysel anılardaki gibi büyük ölçüde örtüktür. Önceden planlanmış propagandayı bir istisna olarak bir kenara ayırırsak, insanlar psikolojik süreçlerin geleneklerini şekillendirme yollarından genellikle habersizdir. Wertsch'in Ruslarla ilgili örneğinde görülebileceği gibi, özel ve idealize senaryolar aracılığıyla ulusal tarihin ilgi çekici versiyonları oluşturulmaktadır.

Bu, genel olarak psikologların araştırmalarına konu olan bellek süreçlerinin, geçmişten gelen kültürel bilgi içeriğini ve aktarımını doğrudan etkileme yollarından yalnızca biridir. Roddy Roediger ve arkadaşlarının bu kitapta açıkladıkları üzere, deneysel psikolojinin standart manipülasyonlarından birçoğunun, kolektif geçmiş simgeleri alanında bir karşılığı vardır. Deneysel protokoller geri getirmenin hatırlama üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur (erişilen ve özellikle de sık erişilen bilginin, genel hatlarıyla aslına uygun bir şekilde hatırlanma olasılığı daha yüksektir). İşte bu yüzden, tekrarlanan anma törenlerinin ortak bir geçmişle güçlü bir şekilde özdeşleşmeyi desteklemesini bekleriz. Geribildirimin bellek üzerindeki etkileri laboratuvar çalışmalarında da ortaya konmuştur. Bu sonuçlar bize, toplumsal geribildirimin (örneğin, okullarda ulusal tarihin öğretilmesinin) geçmişin farklı şekillerde temsil edilmesi açısından özel etkiler yarattığını düşündürmektedir. Son olarak, özel duygular ve duygusal içerikli sahneler veya bilgiler ile ilgili parametreler, özel hatırlama kalıplarını belirler: Genellikle çok canlı olarak ("11 Eylül saldırısını duyduğunda neredeydin?") ve doğruluğuna güvenerek hatırlanan meşhur "flaş anılar" bu etkinin bir örneğidir (Neisser ve Harsch, 1993).

Bireysel süreçler ve bunların geçmişe dair herkesçe paylaşılan temsiller üzerindeki etkileriyle ilgili bu tür sistematik tanımlamalar, kolektif belleği muğlâklıktan kurtarıp, insanların geçmişleriyle ilgili düşüncelerinin yinelenen özelliklerine deneysel açıklamalar getirmede ne derece ilerleyebileceğimizi gösterir. Yapılması gereken diğer bir çalışma da, belirli bir olayın tetiklediği bireysel süreçlerin zaman içinde herkesçe kabul edilen bir şekle dönüşmesi sırasında tarihsel anıların izini sürmektir. Jamie Pennebaker'ı saymazsak, bu tür alan çalışmalarına pek az psikolog veya sosyal bilimci girişmiştir (Pennebaker, Páez ve Rimé, 1997 ve bu kitap). Pennebaker'ın 11 Eylül saldırıları, devlet başkanlarına düzenlenen suikastlar ve diğer pek çok travmatik olay gibi tarihi felaketleri konu alan natüralistik çalışmaları, bu alanda örtük süreçlerin ve dolayısıyla da örtük yöntemlerin önemli bir rol oynadığını ortaya koyar. Ortak bir tarihin zaman içinde kademe kademe oluşturulması, oyuncuların kendisi için pek de bariz olmayan belirli aşamalar ve süreçlerin bir sonucudur (örn. bkz. insanların böyle çarpıcı olaylardan hemen sonra birinci tekil şahıstan ("ben") birinci çoğul şahısa ("biz") geçmeleri [Pennebaker ve Gonzales, bu kitapta] veya olayla ilgili anlattıkları hikâyenin zaman içinde değişmesi).

Sosyal bilimler ve tarih, aslında genellikle aktörlerin tarihsel süreçler ve bunların sonuçları hakkında ne söylediklerine odaklandığından, bu tür örtük süreçler herkesçe paylaşılan tarih temsillerinde dikkate alınmaz. Siyaset alanında da bazı örtük süreçlerin rol oynadığı, Alan Lambert ve arkadaşlarının gösterdiği üzere, deneysel çalışmalarla kanıtlanmıştır. Çarpıcı tarihi olaylar, genellikle aynı derecede çarpıcı siyasal olayların öncüsüdür (ancak geleneksel siyaset biliminin, bu tür değişimlere zemin oluşturan mikrosüreçler konusunda söyleyecek çok fazla şeyi yoktur). Eksiksiz bilgiye sahip ve açıkça ifade edilen tercihleri olan aktörlerin rasyonel seçim modelleri, siyasal tutumların değişiminde yalnızca kısmen rol oynar. Bu durum, son yıllarda deneysel siyasal psikolojinin gelişimini teşvik etmiştir (Lane, 2003). Lambert ve arkadaşları, sıradan siyasal olayların –ulusal bir tehlikenin algılanması üzerine insanların birleştiği durumlarda– hangi koalisyonun özellikle teh-

dit altında olduğunun belirlenmesinin ve tehdit ve karşı-tehdidin mantığına dair güçlü sezgilerle ilgili karmaşık bilişsel süreçlerin bir sonucu olduğunu göstermişlerdir (Navarrete, Kurzban, Fesler ve Kirckpatrick, 2004).

Kaynakça

Lang, R. E. (2003). Rescueing Political Selence from itself. D. O. Sears, L. Huddy ve R. Jervis (Ed.), *Oxford Handbook of Political Psychology* (s. 755-794). Oxford: University Press.

Navarrete, C. D., Kurzban, R., Fessler, D. M. T. ve Kirkpatrick, L. A. (2004). Anxiety and intergroup Bias: Terror Management or Coalitional Psychology? *Group Processes and intergroup Relations*, 7(4), 370-397.

Neisser, U. ve Harsch, N. (1993). Phantom flashbulbs: False recollections of hearing the news about Challenger. E. Winograd ve U. Neisser (Ed.), *Affect and accuracy in recall: Studies of "flashbulb" memories* (s. 9-31). New York, NY: Cambridge University Press.

Pennebaker, J. W., Paez, D. ve Rime, B. (1997). *Collective memory ofpolitical events: Social psychological perspectives.* Mahwah, N): Lawrence Erlbaum Associates.

Wertsch, J.V. (2002). *Voices of collective remembering*. New York: Cambridge University Press.

5

Kolektif Bellek

James V. Wertsch

"Kolektif bellek" medyada ve günlük konuşmalarda çok sık karşılaştığımız bir terim. Etnik şiddet ve yanlış jeopolitik hesapların nedenleri hakkında konuşurken bu terimi kullanıyoruz. Siyasi liderler kriz zamanlarında bu terimi sıkça anıyor. Müzelere ve bayramlara yapılan muazzam yatırımların ardında yine kolektif bellek yatıyor. Şurada veya burada bu kavramla karşılaşmadan geçirebileceğimiz günlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmese de, kolektif belleğin ne olduğunu açıklamaya çalıştığımızda, aslında bu konuda ne kadar az şey bildiğimizi fark ediyoruz.

Bu kavram karmaşasına rağmen (veya tam da bu kavram karmaşası nedeniyle), geçtiğimiz yirmi yıl içinde yeni bir "bellek endüstrisi" (Klein, 2000) türedi. Konuyla ilgili yazılarda yer alan terim bolluğu, bu girişimin gelişmeye açık niteliğinin bir göstergesi: "Toplumsal bellek" (Bodnar, 1992), "sosyal bellek" (Burke, 1989; Connerton, 1989), "kültürel bellek" (Berliner, 2005), "bedensel

bellek" (Young, 1996), "tarihi bilinç" (Seixas, 2004) ve "hatırlatıcı savaşlar" (Zerubavel, 2003).

Bu farklı araştırma kollarını bir araya getirmenin zorluğu kısmen konuyla ilgili bilim dallarının çokluğundan kaynaklanmaktadır. Bu listeye antropoloji (Berliner, 2005; Cole, 2001), tarih (Novick, 1999), psikoloji (Pennebaker, Paez ve Rimé, 1997) ve sosyoloji (Schuman, Schwartz ve D'Arcy, 2005) dahil edilebilir. Kolektif belleğin, açık tanımlara pek önem verilmeyen kamuoyu ve popüler medyada (genellikle pek hararetli) tartışmalara konu olması da karışıklıklara neden olmaktadır. 1939'da imzalanan Molotov-Ribbentrop Paktı'nın nasıl hatırlanması gerektiği konusunda Estonya ile Rusya arasındaki anlaşmazlık; 1915'te Osmanlı Ermenilerine ne olduğuna dair hatırlananlar konusunda Türkler ile Ermeniler arasındaki görüş ayrılıkları veya ABD'de kölelikle ilgili çözümlenememiş anlaşmazlıklar buna örnek verilebilir.

Kısacası, kolektif bellek çok değinilen ve tartışılan, ancak henüz pek anlaşılamamış bir kavramdır. Herkesçe kabul edilen bir tanımı olmayıp, bu konuyu tartışan tarafların sayısı kadar tanımı olduğu söylenebilir. Bu tanımların bazısı birbiriyle örtüşürken, bazısı çelişebilir; hatta bu tanımlar birbiriyle tamamen ilgisiz olabilir. Bütün bu rakip kavramları sıkı yapılandırılmış kavramsal bir çerçeveye oturtmaya çalışmak zor –hatta yanıltıcı– bir iş olacağı için, burada böyle bir çabada bulunmayacağım. Bunun yerine, kolektif bellekle ilgili tartışmaların sürdüğü kavramsal düzlemi ana hatlarıyla özetlemeye yönelik karşıtlıkları ortaya koyacağım. Bu karşıtlıklar, katı ayrımlar olarak değil de, sıklıkla gerilimlerin ve çakışmaların söz konusu olduğu süreçler olarak ele alındıklarında daha iyi anlaşılabilir. Burada bellek çalışmalarının verimliliğini artıracak kavramsal bir alan yaratmayı ümit ediyorum.

Aşağıdaki altbaşlıklarda sırasıyla, kolektif bellekle ilgili kuvvetli ve dağınık bellek görüşleri, kolektif ve bireysel bellek, tarih ve bellek, özgül bellek ve derin bellek arasındaki karşıtlıklar özetlenecektir.

Kuvvetli Kolektif Belleğe Karşı Dağınık Kolektif Bellek Görüşleri

Kolektif belleği tartışırken, bireysel bellekle kabaca benzerliklerini temel alma yaklaşımı çok cezbedicidir. Örneğin, Amerika'nın Vietnam'la ilgili anılarını konu alan tartışmalarda Amerika, tek tek bireylerin yönelimleri, arzuları, anıları ve inançlarına sahip, yekvücut halinde büyük bir varlık olarak ele alınır. "Vietnam'la ilgili anıları, Amerika'yı Irak'ın bir bataklığa dönüştüğüne dair suçlamalara karşı hassaslaştırıyor," tarzı ifadelerin arkasında da bu tip ön kabuller yatmaktadır.

Bu türde varsayımlar, genellikle meşru eleştirilerin hedefi olmaktadır. Psikoloji alanında yapılan modern bellek çalışmalarının babası sayılan Frederic Bartlett, "sosyal gruplar ve bireyler arasına çizilmiş neredeyse mutlak nitelikte benzerlikler"i eleştirmiş (1995) ve bizleri kolektiflerin özünde bir bellek olmadığı konusunda uyarmıştır. Bartlett'in bu eleştirisi, kolektif belleğin ilk modern kuramcısı olarak anılan Fransız sosyolog Maurice Halbwachs'a yöneliktir. Mary Douglas'ın belirttiği gibi (1980), Bartlett'in Halbwachs'ı "alaya alan görüşü" yanlış yorumlanmış olabilir ama Bartlett'in yorumunun ardındaki genel gözlem çok isabetli ve değerlidir.

Aslında Bartlett'in kendisi de belleğin toplumsal boyutuyla ilgilenir. Savlarının çoğu, bireylerin belleklerinin, temelde içinde bulundukları toplumsal yapıdan nasıl etkilendikleriyle ilgilidir. Bu konudaki temel savlarından biri, "toplumsal yapının, her ayrıntılı hatırlamanın uyması gereken ve hatırlamanın hem şeklini hem de içeriğini güçlü bir şekilde etkileyen sürekli bir çerçeve oluşturduğudur" (1995). Sonunda, "*grupta* bir bellek olduğunu, ama bunun *grubun* belleği olmadığını" kabul ettiği bir noktaya ulaşmıştır. Bu görüş de aslında temelde Halbwachs'ın düşünceleriyle çelişmez (Wertsch, 2002). Bununla birlikte, "*grubun*" belleğiyle ilgili yanlış yöne sapmış varsayımlar ortaya atılmaya devam etmektedir. Bu görüşler, kolektif belleğin deyim yerindeyse "kuvvetli halini" oluşturmaktadır (Wertsch, 2002). Bunlar açıkça ifade edildiklerinde

genellikle reddedilse de, bireysel ve kolektif süreçlerin örtük benzerlikleri, birçok tartışmada gündeme gelmeye devam etmektedir.

Gruptaki belleği, grubun belleğiyle ilgili tartışmalı varsayımlara kaymadan ortaya koyan bir diğer alternatifse kolektif belleğin "dağınık hali"dir. Bu görüşe göre bellek, (a) sosyal olarak ve (b) "araçsal olarak" dağılmıştır. Sosyal olarak, küçük grup etkileşimleri; araçsal olarak, aktif aracılar ve hatırlamayı yönlendiren araçlar söz konusudur (Wertsch, 2002). Örneğin Mary Sue Weldon (2001) sosyal dağılım konusunda, birey gruplarının geçmişle ilgili bilgileri veya olayları hatırlamak için birlikte çalışmaları sonucu ortaya çıkan "işbirliğiyle hatırlama" üzerinde çalışmıştır.

Araçsal dağılım, bir yandan aktif aracıları, diğer yandan takvimler, yazılı kayıtlar, bilgisayarlar ve hikâyeler gibi kültürel araçları içerir; bunların aracılığıyla gerçekleşir. Lev Semyonoviç Vygotsky'nin psikolojideki "araçsal yöntem" ile ilgili fikirlerinden türetilmiş bir kavramdır (Vygotsky, 1981). Vygotsky, ortaya attığı aracılık kavramıyla, o günlerde psikolojinin simgesi olan ve hâlâ da bu disiplinin bir parçası olmayı sürdüren "metodolojik bireyselciliğin" (Lukes, 1977) ötesine geçmeye çalışmıştır. Temel noktası, zihinsel süreçleri de içeren insan eyleminin, ancak araçlara ve sembollere bağlılığı değerlendirmek suretiyle anlaşılabileceğine dayanır. "Bireysel indirgemecilikten" kaçınmaya yönelik bu çaba, aktif aracıların, kullandıkları araçların birer piyonu haline geldiği, bir çeşit "araçsal indirgemecilik" gibi düşünülmemelidir. Aslında buradaki mesele, düşünme, hatırlama ve diğer zihinsel süreçleri de içeren insan eylemine, aktif aracı ve kültürel araç arasında indirgenemez bir gerilim içermesi açısından bakmaktır (Wertsch, 1998).

Bu görüşte aracılı *eyleme* vurgu yapılması, bir "kolektif bellekten" ziyade "kolektif *hatırlamadan*" söz edilmesinin daha uygun olduğu anlamına gelir. Bu bağlamda, Bartlett'in klasik çalışmasının başlığında "bellek" yerine "hatırlama" sözcüğünün kullanılması önemli bir noktadır. Buradan hareketle, bu metinde sıkça "hatırlama" terimi kullanılacaktır. Ancak "bellek" ve "kolektif bellek" terimlerinin yaygın kullanımı nedeniyle bu terimlerden büsbütün kaçınmak imkânsızdır.

Aracılı eylem ve araçsal olarak dağınık kolektif hatırlamaya odaklanan bu yaklaşımda can alıcı nokta, geçmişi hatırlamada kullanılan araçların, diğer bir deyişle "kültürel araçların" türüdür (Wertsch, 1998). Her biri belirli bir hatırlama formunu gündeme getiren çok farklı araçlar ortaya atılmıştır. Bu kültürel araçların tam bir dökümünü yapmaya kalkışmasak da, bu tartışmadan doğan aracı formları temel olarak ikiye ayırabiliriz: Açık sözel formlar (özellikle de geçmişi anlatan hikâyeler) ve açık sözel temsillerden ziyade kuralları belirlenmiş uygulamalara dayanan aktarım formları.

Kolektif hatırlamayla ilgili birçok görüşte, hikâyeler ve diğer sözel formlar temel araçlar olarak kabul edilir; bu nedenle biz de bu bölümde dile odaklanacağız. Bununla birlikte, Paul Connerton gibi analistlerin bu önkabulü eleştirdiklerini belirtmekte fayda vardır. Connerton, *How Societies Remember*'da (Toplumlar Nasıl Anımsar, 1999), hatırlamanın "kayda geçirilmiş bir şey" olduğuna dair güçlü bir önyargı bulunduğuna dikkat çeker. "Bedene uyarlanmış pratikler prensipte yorumbilim araştırmalarına dahil edilebilir öğeler olarak kabul edilseler de, yorumbilim önceliği kayda geçirilmiş öğelere verir," diyerek, bunu yorumbilimdeki sözel yanlılıktan kaynaklanan bir sınırlılık olarak görür.

Bu eleştiri Connerton'un "alışkanlık belleği" kavramının temelini oluşturmuştur: "Eğer toplumsal bellek diye bir şey varsa... bunu ancak anma törenlerinde bulabiliriz. Anma törenleri ancak edimsel oldukları ölçüde anmaya hizmet eder; gelenek görenek kavramından bağımsız bir edimsellik düşünülemez ve bedensel otomatizm (bedene uyarlanmış pratikler) kavramından bağımsız edimsellik mümkün değildir." Halbwachs gibi Connerton da bellekle ilgili bu görüşünün temel yönlerini Emile Durkheim'ın toplum kuramından alarak, törenlere ve törensel uygulamalara odaklanır.

Gelenek-görenek kavramı ve eylem kalıpları kolektif hatırlama çalışmalarında bir yeri hak etmektedir ve özgül bellek, derin bellek değerlendirmesinde önerdiğim gibi, sözel aracılıkta rol oynamaktadır. Ancak öncelikle, hikâye şeklindeki sözel aracılığa odakla-

nacağım. Jerome Bruner (1990), insan bilişinin "alet çantasında" hikâyelerin özel bir yeri olduğunu ve hikâyelerin, gerek tarih gerekse bellekte, geçmişin ifadesinde çok önemli bir kültürel araç olarak kabul edilebileceklerini söyler. Bu açıdan, kolektif belleği kolektif yapan, bir grubun üyelerinin aynı hikâye kaynaklarını paylaşıyor olmasıdır. Grup, bu hikâye kaynaklarından yararlanarak ve bunları tartışarak şekillenir ve Brian Stock'un (1990) deyimiyle "metinsel topluma" dönüşür.

Hikâyelerin ve diğer sözel aracılık formlarının kolektif belleğin dağınık halindeki merkezi rolünün çeşitli etkileri vardır. Hikâyelerin ve diğer sözel aracılık formlarının, bizim için hatırlamanın bir kısmını üstlendiğini söylemek daha önce dışlanan araçsal indirgemecilikle aynı anlama gelse de, bu formülasyon kültürel araçların süreçte ne denli merkezi olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kolektif Hatırlama - Bireysel Hatırlama

Kolektif hatırlama ve bireysel hatırlama konusundaki çalışmalar, ilgili disiplinler ve uygulanan yöntemler açısından büyük farklılıklar gösterir. Bireysel hatırlama, yüzyılı aşkın bir süredir psikolojinin ana konularından biri olduğundan daha oturmuş bir kavramdır ve bu süre zarfında bu alanda kabul gören terimler ve yöntemler belirlenmiştir. Hâlâ birçok görüş ayrılıkları olsa da, psikologlar tartışmalarına, "kısa-süreli bellek", "uzun-süreli bellek", "anlamsal/semantik bellek", "anısal/epizodik bellek" gibi kavramları kullandıklarında bunların herkesçe anlaşılacağını bilerek başlamaktadırlar.

Bellekle ilgili psikolojik çalışmaları kolektif bellek çalışmalarıyla karşılaştırırken dikkat edilmesi gereken iki tanımlayıcı özellik daha vardır. İlki, belleğin zihinsel yaşamın diğer yönlerinden ayrı olarak incelenebileceği varsayımı, diğeri doğruluğun/gerçeğe uygunluğun değerlendirmede temel ölçü olmasıdır. Belleğin kendi başına incelenebileceği varsayımı, belleği bir yetenek veya özelleşmiş bir beceri olarak kabul eden görüşlerle uyumludur. Beynin özel bölgeleri veya nöral ağlarla ilgili iddialar da bu görüşleri des-

teklemektedir. Ancak bu kavramsal bağıntılardan daha da önemli olan, psikolojide belleği araştırmak için uygulanan yöntemlerdir. Biliş, dikkat ve diğer zihinsel işlevlerle ilgili çalışmalarda olduğu gibi, belleği araştırmak için gereken kural, değişkenlerin kontrol edilebileceği ve varsayımların test edilebileceği deneysel şartların yaratılmasıdır.

Değişkenlerin kontrolü yaklaşımı, üzerinde çalışılabilecek konuları önemli ölçüde kısıtlasa da, çığır açan kavramsal ve deneysel ilerlemeler elde edilmesini sağlamıştır. Henry Roediger ve Kathleen McDermott'un (1995) üzerinde durdukları "anıların çarpıtılması" fenomenini buna örnek gösterebiliriz. Bu araştırmacıların uyguladıkları deneysel yöntemler olmasaydı, belki de bu fenomen hiç ortaya çıkarılamamış olacaktı. Araştırmacılar, titizlikle kontrol edilmiş sözcük listeleri ve deneysel koşullardan yararlanarak, deneklerin hatırlama ve tanıma deneylerinde bazı sözcükleri sistematik ama hatalı bir şekilde ayırt etme eğilimi gösterdiklerini ortaya koydular. Örneğin, *kapı, cam, levha, korniş, pervaz, ev, açık, perde, çerçeve, manzara, meltem, kanat, jaluzi* ve *kepenk* sözcüklerini içeren bir liste gösterilen denekler, yanlış öğeleri dahil etmeye yönlendirilebilecekleri konusunda açıkça uyarıldıklarında bile, "*pencere*" sözcüğünün listede yer aldığını "hatırlama" eğilimi göstermişlerdir.

Bellekle ilgili araştırmaların çoğunda olduğu gibi, bu çalışmada uygulanan metodolojik standartlar da, belleğin diğer zihinsel işlevlerden nispeten yalıtılarak incelenebilen ayrı bir fenomen olduğu varsayımıyla ilintilidir. Bu açıdan bakıldığında, belleği ayrı olarak ele alıp kendi başına incelemek tamamen mantıklıdır –aslında, daha uygundur. Diğer taraftan bazı çalışma tasarımlarının, deneklerin hatırlamayı tam anlamıyla hatırlamak adına kullanabilmelerini sağladığı düşünülmektedir.

Bu yaklaşım kolektif bellekle ilgili tartışmaların çoğundaki yaklaşımla çelişir. Temel varsayım, hatırlamanın ayrı olarak ele alınıp kendi başına incelenebileceğine değil de, her zaman başka bir şeyle ilişkili olduğuna dayanır. Kısmen bu nedenle, kolektif hatırlama değişkenlerin kontrolünü temel alan bir metodolojiyle

değerlendirilmeye pek elverişli değildir. Bunun yerine, karmaşık bir düzenlemede olduğu ve "kullanılabilir bir geçmiş" (Nietzsche'den türetilmiş bir kavram, 1874) sağlamaya hizmet ettiği düşünülür. "Kullanılabilir geçmiş", hemen her zaman, bir milleti bir düşmana karşı koymaya teşvik gibi bir kimlik projesinin değişmez parçasıdır. Buna bağlı olarak, kolektif hatırlama daha kapsamlı bir gündemin parçası olarak görülür ve tek başına değerlendirilmesine veya deneysel bir paradigmaya yatkın bulunmasına yönelik girişimler, incelenecek fenomeni bozmak gibi görülecektir.

Bu gözlemler bireysel ve kolektif bellek çalışmalarını ayıran bir başka noktayla daha ilgilidir. Bunu "doğruluk ölçütü" olarak adlandıracağız. Bellek kavramının kendisi, önkoşul olarak geçmişi –en geniş anlamıyla– temsil etmeyi gerektirir ve genellikle bu temsilin doğru olma iddiasında olduğu varsayılır. Bununla birlikte, kolektif hatırlama için daha önce belirtildiği üzere, diğer faktörler ve dolayısıyla da belleğin gerçeğe uygunluğunu ve gücünü değelendirmeye yönelik diğer ölçütler işin içine girebilir. Demek ki burada mesele, bir bellek performansının değerlendirmesinde "doğruluğun" ne derecede ölçüt olarak kullanılabileceğidir.

Bireysel belleğin psikolojik değerlendirmesinde, doğruluk ölçütü ön safta yer alır. Burada psikologların bireysel belleğin özellikle doğru olduğuna inandıklarına dair bir iddia söz konusu değildir. Aksine, onlarca yıllık araştırma, belleğin doğru *olmayabileceği* sayısız yönü ortaya koymuştur. Yine de bu, psikolojide pek çok bellek araştırmasının değerlendirilmesinde kullanılan temel ölçütün doğruluk olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu alanda hiç kimse, geçmiş olayların doğru temsilini karşılaştırma noktası olarak almadan, anıların "çarpıtılması" (Roediger ve McDermott, 1995), "sahte" anı (Schacter, 1996, Bölüm 9) veya diğer birçok konu üzerinde yorumda bulunamaz.

Ancak, iş kolektif hatırlamayla ilgili araştırmalara geldiğinde, her şey biraz daha farklı bir boyut kazanmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere, bu konuyla ilgili araştırma geleneği, kolektif hatırlamanın ancak büyük resmin bir parçası olarak anlaşılabileceğini kabul eder. Örneğin, araçsal olarak dağınık belleği değil

de sosyal olarak dağınık belleği konu alan çalışmalarda, David Middleton ve arkadaşları (Middleton ve Edwards, 1990) hatırlamanın genellikle sosyal farklılıklar ve kimlik ile ilgili söylemsel tartışmalar bağlamında ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir. John Bodnar (1992) "toplumsal bellek" ile ilgili bir başka araştırma alanında, hatırlamayı bir toplumda "resmi kültür" ile "yerel kültür" arasındaki sonu gelmez mücadelenin bir parçası olarak görür.

Kolektif belleğin bir parçası olduğu büyük resim, gerçeğe uygun temsile yakınlıktan ziyade, genellikle görüş ayrılıkları ve tartışma temelinde formüle edilir. Bu görüş ayrılıkları ve tartışmalar, "bellek politikalarının" (Hacking, 1996) toplumsal ve siyasal alanında (Bodnar, 1992; Wertsch, 2002) gerçekleşir ve bazı kimlik projelerine kullanılabilir bir geçmiş sağlanmasına hizmet eder. Bu, böylesi hatırlamalarda doğruluğun önemli olmadığı veya kabullenilmediği anlamına gelmez; doğruluğun ikinci derecede önem taşıdığını ve diğer işlevlere hizmet etmek uğruna feda edilebileceğini gösterir.

Martin Conway'in bireysel bellek alanında yaptığı çalışmalar, kolektif bellekle ilgili bu tartışmalara bir nevi köprü oluşturmaktadır (Conway ve Playdell-Pearce, 2000; William ve Conway, bu kitapta). Conway ve Playdell-Pearce, belleğin zihnin diğer yönlerinden ayrı bir şekilde tek başına incelenebileceğini varsayan pek çok psikoloji analizinin aksine, otobiyografik belleğin kendilik ve yaşam hedeflerinden oluşan daha geniş bir sistemin parçası olarak incelenmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu konuyla ilgili bir başka araştırma alanı geliştiren Michel Ross (1989), kendimizle ilgili "örtük kuramların" otobiyografik belleğimizi şekillendirdiğini iddia etmiştir. Birçok psikolog gibi Ross da, hatırlamanın genellikle pek doğru olmadığını, bunun özellikle ayrıntılar konusunda geçerli olduğunu kabul eder, ama kişisel hikâyelerin hatırlanmasının, örtük kuramlar da dahil olmak üzere, güçlü yanlılık faktörleriyle sistematik olarak şekillendirildiğini kabul eder.

Özetle, kolektif bellekle ilgili araştırmalar, pek çok yönden bireysel bellekle ilgili araştırmalarla tam bir karşıtlık içindedir ve bu da işin içindeki disiplinler ve yöntemlerle ilişkilidir. Bireysel bellekle ilgili psikolojik araştırmalar, kontrollü deneylere imkân ve-

ren laboratuvar yöntemlerine dayanır ve bu durum, belleğe ayrı bir zihinsel süreç olarak odaklanılmasını ve araştırma sorularını formüle ederken doğruluk ölçütüne öncelik verilmesini teşvik etmiştir. Buna karşılık kolektif hatırlamayla ilgili çalışmalar, belleğin nasıl grup kimliğinin sorgulanması gibi karmaşık süreçlerin bir parçası haline geldiğine odaklanır. Bu da, hatırlamanın toplumsal ve siyasal alanlardaki görüş ayrılıkları ve tartışmalar cephesinden ele alınmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu odaklanma, doğrulukla ilgili meseleleri ikinci plana atmıştır.

Bireysel ve kolektif hatırlamayla ilgili araştırmalarda uygulanan farklı yöntemler, hatırlamanın ne olduğuna dair farklı kavramların ortaya atılmasına neden olmuşsa da, birçok araştırmacı her iki yönelime de hizmet eden analizler gerçekleştirmiştir. Bu araştırmacılar arasında belki de en ileri görüşlü olanı –yine–, psikoloji alanında yapılan modern bellek çalışmalarının babası sayılan Frederic Bartlett'tir. Bartlett, aktif hatırlama süreçlerinin "anlamlandırma çabası" içerdiğini öne sürmüştür (1995). Bu formülasyon, Roediger ve McDermott'un laboratuvar deneyleri ve Bodnar'ın toplum belleği görüşü ile de uyumludur.

Tarih ve Bellek

Tarih ve bellek anlayışının kendisi de geçtiğimiz yüzyıllar içinde dönüşüm geçirmiştir. Özellikle okuryazarlık oranının artması ve okuryazarlıkla ilişkili zihinsel alışkanlıklar, insan belleğini derinden etkilemiştir. Okuryazarlık, biliş bilimi uzmanlarının deyimiyle bilginin yazılı metinlere "boşaltılmasına" imkân verir (Bechtel ve Abrahamsen, 1991). Bu sürecin tarihçesi Merlin Donald (1991) gibi analistlerce araştırılmıştır. Burada temel nokta, okuryazarlık oranındaki artışın –özellikle de Aydınlanma Dönemi'nde yaygınlaşmasının– eleştirel düşünce ve söylemlerin yeni formlarını desteklemiş olmasıdır. Bu da, geçmişin yeni bir şekilde temsil edilmesine neden olmuştur.

Geçmişin temsilinin bu yeni şekli genellikle "tarih" olarak adlandırılır ve bellekle karşıtlık içindedir. Halbwachs'ın 1920'lerde

"resmi tarihin" kolektif bellekten nasıl ayrıldığına ilişkin yorumunda bir versiyonunu formüle ettiği (1950) bu karşıtlık, şu veya bu şekilde tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Bununla birlikte bu tartışmaların birçoğunda, kolektif bellek kavramı tam bir belirsizlik göstermese de, kesin olarak açıklığa kavuşturulabilmiş de değildir. Tarihçi Kerwin Lee Klein'ın deyişiyle, "bazı yazarlar belleğin tarihe alternatif olduğu bir dünya kurmaya çalıştıklarını açıkça iddia etseler de, günümüzde tarih yazıcılığı çoğu zaman bellekle tarihi birbiriyle yarıştırmaktadır" (2000).

Bu ayrımda çıkış noktası olarak, Halbwachs'ın görüşlerini temel alan tarihçi Peter Novick'in şu yorumuna (1999) bakalım:

> Bir olguyu tarihsel olarak anlamak demek, bu olgunun karmaşıklığının farkında olmak, olguyu çok çeşitli bakış açılarından görebilecek nesnelliğe sahip olmak, kahramanların güdü ve davranışlarındaki belirsizlikleri (ahlaki belirsizlikler de dahil olmak üzere) kabul etmek demektir. Kolektif bellek basitleştirir; olayları adanmışlıkla tek bir bakış açısından görür; her türlü belirsizliğe karşı tahammülsüzdür; olayları efsanevi arketiplere indirger.

Resmi veya analitik tarihin bellekten ne kadar ayrıldığına dair güncel tartışmalar, Pierre Nora'nın (1989) son dönemde başını çektiği tartışmaların temelinde yer almaktadır. Pierre Nora, geçmişe ait analitik tarihi hikâyeler yaratan uygulamaların, tamamen ortadan kaldırmasalar da, "gerçek belleği" büyük ölçüde arka plana attıkları iddiasındadır. Sonuç: "Bellek konusunda bu kadar çok konuşmamızın nedeni, ondan geriye pek az şey kalmış olmasıdır"; "bellek mekânları" (*lieux de mémoire*) yaratmak için istek duyarız "çünkü artık 'bellek ortamları' (*milieux de mémoire*) kalmamıştır".

Nora'ya göre bellek ve tarih yalnızca farklı değil, aynı zamanda temel, hatta amansız bir karşıtlık içindedir. Ona göre bellek "sürekli evrim halindedir" ve "manipülasyonlara yatkın, ardı arkası kesilmeyen deformasyonlarının farkında değildir". Buna karşılık "tarih, entelektüel ve seküler bir üretim olduğundan analiz ve eleştiriye açıktır... tarihin temelinde, kendiliğinden hatırlamaya karşıt,

kritik öneme sahip bir söylem vardır". Bu karşıtlık şu şekilde kendini gösterir: "Tarih bellekten hep şüphe eder ve asıl misyonu onu bastırmak ve yok etmektir." Nora'nın akıl yürütme şekli, belleğin analitik tarihin yerini almasını şart koşmaz. Daha ziyade, tarihle arasındaki bu üstü kapalı karşıtlık, belleğin tanımında süregiden bir farklılaşmaya ve yeniden tanımlamaya neden olmuştur. Bu konuyla ilgili mücadele, geçtiğimiz yirmi otuz yıllık süre zarfında alevlenen yeni tartışmalarla devam etmektedir.

Tarihin giderek bellekten farklılaşmasının bir sonucu olarak, görüşleri kesin olarak bunlardan biri veya diğerine dahil etmek zorlaşmış, bunun yerine bir süreklilik içinde konumlandırılarak, bu iki farklı geçmiş temsilinin bir karışım olduklarını kabullenme gerekliliği doğmuştur. Örneğin, modern devletler tarafından üretilen resmi tarih, açıkça hem kolektif bellekten hem de tarihten öğeler taşır. Louis Mink (1978) ve Hayden White (1987) gibi bilim insanları, geçmişin *herhangi bir* temsilinin (analitik tarihin nesnelliği konusunda en fazla titizlenenler tarafından yazılanlar dahil) gerçekten de bağımsız ve nesnel olup olamayacağı ve dolayısıyla da bu ayrımın korunup korunamayacağı konusunda şüphelerini dile getirmişlerdir.

Tarih ve bellek arasındaki ayrımı en çok eleştirenler bile, bunun bir şekilde kabul edilmesi gerektiğini kabullenmektedir. Örneğin, tarihin nesnelliğine ilişkin "soylu hayali" eleştiren Novick (1988), tarihin "tüm karmaşıklıklar ve çok yönlü bakış açısıyla ele alma istekliliği" ile kolektif belleğin "basitleştirme", olayları "adanmışlıkla tek bir bakış açısından" görme ve "her türlü belirsizliğe tahammülsüzlük" özelliklerini karşılaştırır (1999).

Novick, tarih ve kolektif bellek ayrımıyla ilgili kendi görüşünü geliştirirken, kolektif belleğin "gerçek anlamda tarihdışı, hatta tarih karşıtı olduğunu" söyleyecek kadar ileri gider. Çünkü:

> Tarihi bilinç, doğası gereği olayların *tarihselliğine* –şimdi değil de o zaman gerçekleşmiş olmasına, şimdikinden farklı koşulardan doğmuş olmasına– odaklanır. Bellek ise "zamanın akışı" anlayışına sahip değildir; konularının "geçmiş zamanda olma durumunu" yadsır ve hâlâ varlıklarını sürdürdüklerinde diretir.

> Kolektif bellek genel olarak... grupla ilgili ebedi ve vazgeçilemez (ve genellikle de trajik) bazı gerçeklerin ifadesine inandırılmıştır. Bellek bir kez oluşturuldu mu, grup üyeleri için ebedi gerçek ve onun yanı sıra ebedi bir kimlik tanımlanmış olur.

Kolektif hatırlamayla yakın ilişkili bir uygulama olan anma törenleriyle ilgili son çalışmalarda, belirsizlikten kaçınma ve geçmişi adanmışlıkla tek bir bakış açısından görme eğilimi konusunda benzer saptamalar yapılmıştır. Örneğin, Edward Linenthal (1996) tarih müzesi sergilerindeki "anma dili" ile "tarihi dil" arasındaki farkla ilgili tartışmasında, 1995 yılında Enola Gay'in Ulusal Havacılık ve Uzay Müzesi'nde halkın ziyaretine açılmasıyla başlayan ve bir "tarih savaşına" dönüşen tartışmaları değerlendirirken bu noktaya değinir (Linenthal ve Engelhardt, 1996). Linenthal, adanmış tek bir bakış açısının benimsenmesinin müzeyi bir "tapınak" olarak görmeye yol açtığını, oysa belirsizliklerin araştırılması teşvik edildiğinde, müzenin bir "mahkeme" olarak algılanacağı sonucuna varır. Mahkeme kimliğindeki müzede, "olayların, olayın olduğu anda hemen hemen hiç dikkate alınmayan karmaşık nedenlerini ve sonuçlarını" değerlendirme eğilimi vardır. Burada, "saygıyla sunulan hikâyenin" yerini, bu karmaşık nedenler, eylemler ve sonuçların "sonradan yeniden değerlendirilmesi" almaktadır.

Tarihçi John Dover (1996), Enola Gay sergisi çerçevesinde çıkan tarih savaşlarını başlatan itici güçlerle ilgili analizinde, tarihi genel olarak "anma"dan ve bellekten ayıran özelliklere yeni açılımlar sunmuştur: "Tarihçilerin çoğu şu iki kavramı doğal karşılar: 'Tarihin yorumlanmaya devam edildiği bütün süreçlerde uyuşmazlık kaçınılmazdır ve politika oluşturma birçok değerlendirme ve zorunluluk tarafından yönlendirilir.'" Dower, anma ve kolektif belleğin tarihle ters düşme yönlerini formüle ederken, kahramanlık hikâyelerinin tarihçiyi yönlendiren varsayımlara, doğası gereği düşman olduğu kavramına da değinmiştir.

Kahramanlık hikâyeleri basit, tek doğrultulu bir olay örgüsü izler. Halk tarafından tekrar tekrar anlatıldıkça, bu basit örgü genellikle kişisel bir hikâyeye dönüşür... Atom bombalarıyla ilgili Ame-

rikan anlatıları, hemen hemen değişmez bir şekilde, meşhur uçağın pilotu Albay Paul W. Tibbets Jr. ile uçağın cesur ve sadık uçuş ekibine yöneliktir. Pilot ve ekibi bize, dürüstçe, onlardan söylemelerini beklediğimiz şeyleri söylerler: Onlar yoldaşlarını korumak ve savaşı sonlandırmak için hiç tereddütsüz görevlerini yapmışlardır. Bu görüşler, üstdüzey kararların nasıl alındığı (bu kişileri kimin harekete geçirdiği, kimin emir verdiği ve neden verdiği) hakkında pek bilgi vermez. Bu soruları gerçekten sormak demek, çoklu emirler alanına adım atmak demektir.

Bu noktaları özetleyerek, kolektif belleği analitik tarihten ayıran bir dizi karşıtlığı gözden geçirmek mümkündür. Bu ikisinin kolay ve düzgün bir şekilde ayrılabileceğine dair yanlış bir izlenim vardır. Bunu güçlendirmek pahasına, ayırt edici özellikleri aşağıda listeliyoruz. Burada listelenen karşıtlıkların, bu kavramlara atfedilen değişmez özelliklerden ziyade, kolektif bellek ve tarihin *eğilimleri* ve *niyetleri* olduğunu ve zıt eğilimlerin genellikle birbirleriyle gergin bir etkileşimde bulunduğunu belirtmekte fayda var.

Kolektif bellek	**Tarih**
"Öznel"	"Nesnel"
Tek bir adanmış bakış açısı	Her türlü şahsi bakış açısından uzak
Belli bir grubun temel yapısını yansıtır	Belirli bir sosyal yapıyı yansıtmaz
Kendiliğe sahip olmayan şekilde, bilinçli	Eleştirel, yansıtıcı bakış açısı
Dürtüler ve harekete geçiren istek /ihtiyaçların ve olayların yorumlanmasında belirsizliklere tahammülsüzdür	Belirsizliği kabullenir
Olayların "geçmiş zamanda olma durumunu" yadsır	Tarihselliğe odaklanır
Geçmişi bugünle ilişkilendirir	Geçmişi bugünden ayırır
Tarihdışı ve tarih karşıtıdır	Geçmiş olayları "o zaman, şimdi değil" şeklinde tanımlar
Anma ifadesi	Tarihi ifade
Müzeyi bir tapınak olarak görür	Müzeyi bir mahkeme olarak görür
Sorgulanmayan kahramanlık hikâyeleri	Süregiden tarihi yorumlama çerçevesinde anlaşmazlık, değişme ve çelişme

Özgül Bellek ve Derin Bellek

Schacter, Gutchess ve Kensinger (bu kitapta) bireysel bellekte "özgüllük" kavramını ana hatlarıyla çizmiş ve kolektif hatırlama için de benzer bir girişimde bulunmanın ilginç olabileceği düşüncesini ortaya atmışlardı. Özgüllüğü, "bir bireyin belleğinin, eski bir deneyime özgü özellikleri akılda tutmaya ne ölçüde ve hangi bakımlardan dayandığı veya özelleştirilmiş, yüksek özgüllüğe sahip bellek işlemlerinin etkisini yansıttığı" üzerinden tanımlayarak, bazı durumlarda, belleğin ileri derecede özgül olabileceğini ve yaşanmış bir olayla ilgili kesin ayrıntıları içerebileceğini; bazı durumlarda ise çok daha genel olup, olanların yalnızca genel çerçevesinin veya anafikrinin hatırlanabildiğini belirtmişlerdi.

Kolektif hatırlamayı bireysel hatırlamaya indirgeme riskiyle ilgili önceki yorumları da akılda tutarak, bu kısımda, bireysel düzlemin özgüllüğünün kolektif düzleme tamamen paralel olmasının beklenebileceğini öne sürecek değiliz. Bu ikisi arasında önemli farklılıklar bulunur; bu farklılıklar özellikle de bir grubun üyelerinin yaşadıkları dönemde tanık olmadıkları olaylara ait kolektif bellek için geçerlidir. Winter'ın da belirttiği üzere (bu kitapta), örneğin geçmiş olaylar ve bunlarla ilişkili bellek mekânları, bir kuşağın yaşam deneyimindeki yerlerine göre büyük oranda değişiklik gösterebilir. Bununla birlikte, Schacter ve arkadaşlarının "özgüllüğün kolektif bellek araştırmalarının önemli bir boyutu olabileceği" görüşü anlamlı ve dikkate değerdir.

Araçsal dağılım kavramına göre, kolektif hatırlamanın özgüllüğüyle ilgili tüm görüşlerde, işin içine karışan kültürel araçların (özellikle de anlatıların) dikkate alınması gerekir. Bu açıdan "özgül anlatılar" ile "şematik anlatı kalıpları" arasında bir ayrım yapmakta yarar vardır (Wertsch, 2002). "Özgül anlatılar" başlığı altında, ahlak felsefesinin önde gelen isimlerinden Alisdair MacIntyre'ın (1984) deyişiyle toplumu şekillendiren "hikâye deposuna" dahil öğeler yer alır. Bu hikâyeler, geçmişin kurgusal olmayan dökümleri veya ibret alınacak kıssalar ya da kurgusal öyküler (Batı geleneğinin "kötü üvey anneler, kayıp çocuklar, özünde iyi

olup da kötü yönlendirilen krallar, ikiz oğlanları emziren kurtlar, mirastan mahrum kalıp kendi yolunu çizmesi gereken en küçük kardeş ve sefahat içinde mirası çarçur ederek sürgüne gönderilen ağabeylerle" ilgili hikâyeleri) şeklinde olabilir. Burada önemli olan nokta, bu hikâyelerin gerçekle ilişkili olsalar da olmasalar da özgül koşullara, karakterlere ve olaylara gönderme yapmasıdır.

Özgül anlatılar, "şematik anlatı kalıpları" olarak adlandırabileceğimiz daha genel, soyut versiyonlarla tezat oluşturur (Wertsch, 2002). Şematik anlatı kavramının kavramsal temelleri, çeşitli kuramsal gelenek ve figürlere dayanır. Bunun belki de en önemli örneğini Rus halkbilim uzmanı Vladimir Propp'da (1928) görürüz. Propp, Rus halk hikâyeleriyle ilgili görüşünü geliştirirken, belirli anlatılarda yer alan olay ve kişilerden ziyade, bütün bir anlatı grubunun genel "işlevlerine" odaklanmak gerektiğini öne sürmüştür. "Temel karakterlerin tekrarlanan, değişmez öğeleri... masalın temel bileşenlerini oluşturur." Genel işlevlere odaklanmak, bir anlatıda farklı birçok olayın ve karakterin daha soyut bir rol oynayabileceğini gösterir: "Karakterlerin görevleri, nasıl ve kim tarafından gerçekleştirildiklerinden bağımsız olarak, bir masalda değişmez, sabit bileşenler olarak rol oynar."

Propp, kişilerin genel işlevlerini masallardaki genel düzene göre sıralar (örn. "Saldırgan Kurbanıyla İlgili Bilgi Toplar", "Saldırgan Yenik Düşer") ve bunları Rus halk hikâyelerinin biçimbilimini oluşturmakta kullanır*. Bu görüşleri kolektif hatırlama açısından açımlarken önemli olan nokta, Propp'un özel işlevler veya bunların masallardaki karşılıklarıyla ilgili ayrıntılı görüşlerinden ziyade, temel düşünce şeklinin esas alınmasıdır.

Halkbilimden psikolojiye geçersek, benzer bir düşünce şekline Bartlett'te (1995) rastlarız. Barttlet, büyük olasılıkla Propp'un yazılarından bihaber olarak, bunlara şaşırtıcı ölçüde benzeyen iddialar ortaya atmıştır. Barttlet'e göre hatırlama bir uyarıcı oluşturmaktan ziyade "yapılandırıcı" bir süreçtir. Buradan yola çıkarak,

---

* *Masalın Biçimbilimi*, Vladimir Propp, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat. (ç.n.)

yapılandırmayı gerçekleştiren aracının bu sürece getirdiği genel kalıpları veya "şemaları" incelemeye girişmiştir.

Propp'un ve Barttlet'in yazıları, şematik anlatı kalıplarının anlaşılmasına farklı açılardan katkı sağlamıştır. Görüşlerinden çıkarılabilecek ortak noktalar şunlardır: (a) Propp'un halk hikâyelerinin biçimsel analizinde veya Barttlett'in şemasal bilgi yapıları başlığı altında tartıştığı üzere, "anlatı kalıpları" soyut, genelleştirilmiş işlevlerle ilgili oldukları ölçüde şematiktirler; (b) Düzenleyici form anlatıdır (bu nokta Propp'un yazılarında açıkça belirtilmiştir ve Barttlet'in görüşleriyle de uyumludur); (c) anlatı kalıpları kavramı, bu soyut yapılar, her biri farklı koşullarda, farklı karakterlerle, farklı tarihlerde vs. geçen bir dizi özgül anlatıyı belirlediği için devreye girmektedir.

Propp'un ve Barttlet'in yazılarında, anlatı kalıplarını irdelerken akılda tutulması gereken başka özellikler de yer almaktadır. Öncelikle, bunlar evrensel arketipler olarak değerlendirilemez. Aksine, bir sosyokültürel yapıdan diğerine değişebilecek, kendine özgü anlatı geleneklerine özgüdürler. Aslında bu kalıplar, Halbwachs'ın "ne kadar toplum varsa o kadar kolektif bellek vardır" ilkesinin anlaşılmasında kilit öneme sahiptir. İkincisi, anlatı kalıpları, bu kalıpları kullananların bilinçli düşünceyle erişebilecekleri bir nitelik taşımaz. Barttlet'in belirttiği üzere bu kalıplar, "düşünmeden, analiz etmeden, farkında olmadan" kullanılır (1985).

Anlatı kalıplarının düşünmeden kullanılması, kısmen anlatı araçlarının genel anlamda "şeffaflığından" kaynaklanmaktadır (Wertsch, 2002); bu kalıpları kullananların bakışları dosdoğru içlerinden geçip gitse de, geçmişin temsil edilme şeklini nasıl biçimlendirdikleri fark edilemez. Bruner'e göre, "masal formunu, gerçeği şekillendiren bir kurabiye kalıbı olarak değil de, gerçeğe açılan şeffaf bir pencere olarak" kabul etmek daha kolaydır (2002). Bu anlatı araçları kimliğe adanmışlıkla/bağlılıkla iç içe geçmiştir: Şematik anlatı kalıpları, geçmişte "gerçekten ne olduğunu" anlatmaya girişiğimizde fark edilmeyen, ama çok güçlü etki gösteren "yardımcı yazarlar" olarak devreye girer (Wertsch, 2002, Bölüm 1).

Şematik anlatı kalıpları, kolektif bellek üzerindeki tutucu, ama pek de fark edilmeyen güçleriyle, onu değişime dirençli hale getirir

(Wertsch, 2008a). Bu kalıplar, gerek şeffaf ve bilinçdışı nitelikleri gerekse derin kimlik bağlılıklarının parçası olmaları nedeniyle, bütünleşik özelliktedir. Bütün bu özellikler bir arada ele alındığında, anlatı kalıplarının "derin kolektif bellek" olarak adlandırılabilecek bir düzeyde işlev gördüğü söylenebilir.

Dolayısıyla, Schacter ve arkadaşlarının (Schacter, 1996; Schacter ve ark., bu kitap) "özgüllük" ve "olanların genel anlamı veya anafikri" arasında çizdiği karşıtlığın bir benzeri kolektif hatırlama için de geçerlidir. Yine de tam bir paralellikten söz edilemez, çünkü burada olmuş olayın *anafikrine* odaklanma söz konusu değildir. Odak noktası, farklı toplumların *farklı* anafikirleri olabileceği olgusudur. Toplumlar, belirli bir olayı anlamlandırmada –genellikle büyük ölçüde– farklılık gösterebilirler. Bu bağlamda, bir toplumun şematik anlatı kalıpları, diğer toplumlardan farklı "derin anılar" oluşmasına neden olabilir.

Wertsch'in (2002) tanımladığı bir şematik anlatı kalıbını ele alalım. Rusların önemli tarihi olayları anlamlandırmasında özel bir önem taşıyan bu kalıp, bir dizi özgül karakter, olay ve koşul açısından temel olay örgüsü oluşturmaktadır. "Dış düşmanların yurttan kovulması" olarak adlandırılabilecek bu şematik anlatı kalıbı, aşağıdaki öğeleri içerir:

1. Rusya'da barışın hüküm sürdüğü, başka ülkelerle ilişkinin olmadığı bir "başlangıç durumu" (Propp, 1968).
2. Yabancı bir düşmanın, herhangi bir provokasyon olmadan alçakça ve sebepsiz yere Rusya'ya saldırmasıyla sorunların başlaması.
3. Düşmanın Rus uygarlığını yok etme çabaları karşısında Rusya'nın bozguna uğrayarak neredeyse her şeyini kaybetmesi.
4. Rusya'nın bütün eşitsizliklere rağmen eşi görülmemiş kahramanlıklarla ve tek başına zafer kazanması ve düşmanı yurttan kovması.

İlk bakışta, bu anlatı kalıbında Ruslara özgülük yokmuş gibi görünebilir. Örneğin, "Rusya" yerine "Amerika" denilse, bu ka-

lıp Japonların 1941'de düzenlediği Pearl Harbour saldırısına karşı oluşan Amerikan kolektif belleğinin temeli olarak görülebilir. Yani, bu anlatı kalıbı yalnızca Rus anlatı geleneği üyeleri için geçerli değildir veya bu gruba özgü tek anlatı kalıbı değildir. Bununla birlikte, Rus anlatı geleneğinde ve kolektif hatırlamada özellikle önemli bir rol oynadığı pek çok durum vardır.

Bunlardan ilki, "aynı anda her yerde bulunma" durumudur. Amerikalıların ve diğer birçok toplumun geçmişinde kimi açılardan bu anlatı kalıbına uyan olaylar olmakla birlikte, bu kalıp Rus geleneğinde diğer ülkelerden daha yaygın kullanıyor gibi görünmektedir. Burada, Musatova'nın (2002) Rusya'nın geçmişiyle ilgili yorumlarına bir göz atalım. Musatova, "Yabancılar tarafından işgal edilme ve esaret altına alınma deneyimlerinden ders alma" yazgısına dikkat çekerek, Rus tarihinde bu tür olayların sorumlusu olarak görülen grupları listeler: "Tatarlar, Almanlar, İsveçliler, Polonyalılar, Türkler ve yine Almanlar." Kahramanlar, tarihler ve koşullar değişse de, temel olaylar dizisinin tümü için geçerli olduğunu kabul ederek bu listeyi ezberden sayar. Bütün bu düşmanlar, Rusya için özel önem taşıyan "ortak bir anafikre" sahip aynı temel kalıpla defedilmişlerdir.

Bazı gözlemciler, yabancı düşmanların yurttan kovulması anlatı kalıbının, Rus kolektif belleğinin temelinde yatan *tek* hikâye olduğunu ve bunun diğer toplumlarla temel karşılaştırma kıstası oluşturduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Bu kalıp örneğin, "Kader Bildirgesi inancı"* (Lowenthal, 1994), "gönülsüz egemen"** hikâyesi (Kagan, 2006) veya "özgürlük arayışı" (Wertsch ve O'Connor, 1994) gibi Amerikan öğelerinden tamamen farklıdır. "Yabancı düşmanların yurttan kovulması" kalıbı –en azından bu geleneğin "anadilini konuşmayanlarca"– konuyla ilgili görülmeyen durumlarda bile (Lotman ve Uspenskii, 1985), Rus kolektif bilincinde merkezi bir rol oynar.

---

* [İng.] Manifest Destiny. Tanrının ABD'ye tarihin seyri içinde diğer ırkları "medenileştirme" görevi verdiğini savunan doktrin. (ç.n.)

** [İng.] Reluctant hegemon. ABD'nin uluslararası arenada ancak ısmarlama bir istikrar peşinde olan statükocu bir güç olduğuna dair inancı. (ç.n.)

Bu şematik anlatı kalıbının, Sovyet ve Sovyet sonrası Rusya'daki devlet destekli resmi tarih üzerinde önemli etkisi olmuştur (Wertsch, 2002). Bu kalıp, resmi açıklamalara çarpıcı bir süreklilik kazandırmıştır. (Bütün devlet destekli resmi tarihlerde olduğu gibi, bu açıklamalar da bir kimlik projesinin parçasıdır ve hem bellek hem de tarih bileşenleri içermektedir.) Örneğin bu kalıp, Molotov-Ribbentrop Paktı'nın yorumlanması gibi olaylara temel oluşturur. On yıllarca gündemde kalan özgül anlatının yanlışlığını açıkça ortaya koyan arşiv belgelerinin su yüzüne çıkmasına rağmen, Molotov-Ribbentrop Paktı'na bakışta pek bir değişiklik olmamıştır (Wertsch, 2008a). Bu şematik anlatı kalıbı öylesine güçlüdür ki, Stalin yıllarca önemsiz gibi gösterdikten, hatta baskıladıktan sonra bu söylemi tozlarını silkeleyerek tekrar günışığına çıkarmış ve II. Dünya Savaşı'nda Sovyet halkını seferber etmekte kullanmıştır (Wertsch, 2008b).

Derin belleğin tutucu bir niteliğe sahip olması ve temelinde yatan şematik anlatı kalıplarıyla ilgili savlar, geçmişi ifade şeklinin özgül bellekten farklı olduğunu düşündürmektedir. Connerton'un dikkati çektiği gibi, örneğin gelenek görenek belleği, derin bellekte özgül belleğe kıyasla daha önemli bir rol oynar. Farklı bellek formlarıyla ilgili savların izini sürdüğümüzde, Maurice Halbwachs'ın ve dolayısıyla kolektif bellek çalışmalarının üzerinde Durkheim ile birlikte güçlü etki yaratan bir başka kişilik olan Henri Bergson'un (1911) çalışmalarında bunun ilk örneklerine rastlarız. Bergson, bir yanda "alışkanlıklar" ve "motor mekanizmalar", diğer yanda "kişisel bellek imajları" üzerinde yazdıklarıyla, hâlâ çözülememiş bir meseleyi ortaya atmıştır.

Kolektif Hatırlamanın Toplumsal Organizasyonu

Kolektif hatırlama, tanımı gereği bir topluluğun varlığını gerektirir, dolayısıyla doğası gereği toplumsaldır. Ancak işin içine karışan toplumsal süreçlerin organizasyonu, farklı bilim insanlarınca farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz "kolektif hatırlamanın dağınık hali", ortak belleğe sahip bir toplulu-

ğun, başta anlatılar olmak üzere ortak yazılı kaynaklar etrafında kurulabileceği varsayımından yola çıkar. Yine de bu, topluluğun bütün üyelerinin tek bir örnek bilgi ve inanç sistemine sahip olduğu anlamına gelmez. Brian Stock'un (1990) belirttiği üzere, "metinsel/yazısal toplumlar" temel aldıkları metinler kadar, iç farklılaşma ve kurumsallaşma tarafından da şekillendirilir. Bu süreçte çok çeşitli toplumsal ve siyasal dinamikler, karmaşık ve farklılaşmış toplulukların oluşmasına neden olur.

Bilim insanları, kimi durumlarda bu dinamiklerin, kolektif hatırlamanın bilgi tabanından ziyade, bir siyasi müzakere ve çekişme alanı olarak görüldüğüne dikkat çekmişlerdir. Örneğin Bodnar (1992), "toplumsal bellek" görüşünde, hatırlamayı öncelikle "resmi kültür" ve "yerel kültür" arasındaki mücadele açısından ele alır. Bunun sonuçlarından biri de, psikolojik çalışmalarda merkezi rol oynayan doğruluk ölçütünün burada ikinci plana düşmesidir.

Toplum yapısıyla ilgili değerlendirmeler, öteden beri kolektif hatırlamayla ilgili sosyolojik çalışmaların bir parçasını oluşturmuştur. Örneğin, Karl Mannheim (1952) ilk kez 1928'de yayımlanan "Das Problem der Generationen" (Kuşakların Arası Sorun) adlı ünlü makalesinde, her kuşağın, genç erişkinliğin gelişim yıllarında yaşadığı deneyimlere bağlı olarak farklı bir siyasal ve toplumsal gerçeklik geliştirdiğini öne sürer. Bu düşünce şekli, kuşakların biyolojik değil toplumsal yapılar olduğu savını içerir. Bunun bir sonucu olarak, yeni olayların nadir görüldüğü yavaş değişen geleneksel toplumlarda, kuşaklar arasındaki fark daha az olacaktır.

Howard Schuman ve Jacqueline Scott (1989) Mannheim'ın bu kavramını kullanarak, farklı kuşakların II. Dünya Savaşı, Vietnam Savaşı ve İnsan Hakları Çağı ile ilgili hatırladıkları üzerine varsayımlar oluşturmuşlardır. Amerikalı deneklerin, özellikle onlu yaşlarında veya yirmili yaşlarının başlarında gerçekleşen önemli olayları hatırladıklarını saptamışlardır. Bu bulgu, önemli siyasal olaylar ve toplumsal değişikliklerle ilgili anıların yaşa göre yapılandırıldığı kuşaksal varsayımı destekler niteliktedir.

Hatırlamayla ilgili psikoloji çalışmaları, sosyoloji alanında yapılan bu çalışmaları tamamlar niteliktedir. David Rubin ve arkadaş-

larının (Rubin, Wetzler ve Nebes, 1986; Berntsen ve Rubin, 2002) ve Joseph Fitzgerald da (1988, 1995) dahil olmak üzere diğer bilim insanlarının yaptıkları çalışmalardan, anıların yaşam süresince nasıl bozulduğuna ilişkin genel varsayımlarla çelişen "anı tümseği" kavramı doğmuştur. Bu araştırmalar, daha eski olaylara ait anılarında sürekli bir azalma görülmediğini, aksine, ileri yaştaki erişkinlerin genç erişkinlik yıllarında olan olayları, bu gelişme yıllarından önce veya sonra olan olaylara göre daha ayrıntılı bir şekilde hatırladıklarını ortaya koymuştur. Anı tümseğinin nedeniyle ilgili tartışmalar halen devam etse de, analizler kendilik ve kimlik gelişimiyle ilgili konulara (Conway ve Playdell-Pearce, 2000; Williams ve Conway, bu kitapta) ve yaşam öyküsünün dönüm noktalarına (Fitzgerald, 1988) odaklanmıştır. Yaşam seyri psikolojisindeki bu tartışmanın nihai sonucu ne olursa olsun, bu konu, bu bilim dalı ve kolektif hatırlamayla ilgili sosyolojik analizler arasında verimli bir işbirliğine gebedir.

Daha yakın bir tarihte, Howard Schuman, Barry Schwartz ve Nancy D'Arcy (2005) tarafından kolektif hatırlama üzerine etki eden toplumsal yapının diğer boyutları ortaya konmuştur. Amerikalılardan oluşan bir örneklemin cevaplarının incelenmesiyle, ırk, din ve ABD'ye yönelik eleştirel bakış açısı temelinde, Christophorus Columbus ve Amerikan tarihindeki yeri konusunda çok farklı görüşler bulunduğunu saptamışlardır. Örneğin, "beyaz denekler arasında Columbus'un kötü bir adam olarak görülmesi genellikle, –muhtemelen liberal veya radikal yöndeki– normatif olmayan inançların benimsenmesinden kaynaklanmaktadır".

Schuman ve arkadaşları tarafından yürütülen çalışmanın belki de en ilginç noktası, Amerika'ya ayak basmasının 500. yıldönümünde gündeme gelen tamamen yeni ve eleştirel tanımlamalara rağmen, geçtiğimiz yıllarda Amerikalıların Columbus ile ilgili düşüncelerinde pek az değişiklik olduğunu göstermesidir. Yazarlar şu sonuca varmışlardır: "Her ne kadar eski yıllardaki gibi ondan bir kahraman olarak bahseden az sayıda (genellikle de ileri yaşta) denek olsa da, Amerikalıların çoğu Columbus'a hayranlık duymaya devam etmektedir, çünkü geleneksel görüşe göre o 'Amerika'yı keşfetmiştir.'"

Schuman ve arkadaşlarının işaret ettiği bu "bellek eylemsizliği", derin belleğin değiştirilmeye dirençli olma özelliğinin bir göstergesidir. Kolektif hatırlamanın kimliğe ve geçmişle ilgili görüşlerin değişmesinin grup için oluşturabileceği tehlikeye ne kadar bağlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu belki de çok şaşırtıcı gelmemelidir insana. Eşit kuvvetle karşı koyan kanıtların arada sırada olsa da yeni bir anlatı yaratabildiği analitik tarihin aksine, kolektif bellek bu türlü dönüşümlere neredeyse tamamen kapalıdır. Resmi tarihte kayda değer revizyonlar yapılsa bile (örneğin, Amerikan eğitiminde Columbus'un farklı şekilde tanıtılması [Schuman ve ark., 2005] veya Sovyet döneminden sonra Rus tarihinin tamamen yeniden yazılması) durum pek değişmez.

Sonuç

Kolektif hatırlama, bireysel belleğe kıyasla pek az kavramsallaştırılmıştır. Bu bölümün en önemli amacı, bu alandaki kuramsal ve deneysel araştırmaları sürdürmek için bir çerçeve oluşturmaktır. Bu bölümde kolektif belleğin bir tanımını vermeye çalışmak yerine (ki bu, bulunduğumuz noktada düpedüz yanıltıcı değilse bile fazlaca kolay olurdu), halen devam eden tartışmayı şekillendiren temel karşıtlıkları ve sorunları ortaya koymayı amaçladık. Bunlar, kolektif belleğin "sağlam" ile "dağınık" halleri, bireysel ile kolektif hatırlama, tarih ile bellek ve özgül ile derin kolektif bellek arasındaki kavramsal karşıtlıklardır.

Birçok noktada bireysel ve kolektif bellek arasında paralellikler belirlenmiş olsa da, kolektif süreçleri bireysel süreçlere indirgeme yanılgısına düşmemek için bu noktalarda dikkatli olmak gerekir. Bireysel ve kolektif hatırlamayla ilgili araştırmaların hiç şüphesiz ki kesişen noktaları vardır ve gelecekte bellek araştırmalarına genel bir yaklaşım geliştirmek için bu noktalara odaklanılması gerekir. Örneğin, kuşakların sosyolojik analizi ve psikoloji çalışmalarında elde edilen anı tümseği ile ilgili bulguların birleştirilmesinden yararlı sonuçlar çıkarılabilir. Özgül ve derin bellek formları arasındaki karşıtlık, bireysel hatırlamaya odaklananlar ile kolektif

fenomenlere odaklananların el ele verip birlikte çalışmasını gerektirmektektedir. Daha genel anlamda ifade edecek olursak bu bölümde, eğer kesin hatlarla belirlenmiş, yaygın kabul gören bir bellek araştırmaları alanı oluşturmak istiyorsak, kolektif hatırlamaya dağınık yaklaşım için daha geniş bir işbirliğine ihtiyacımız olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Kaynakça

Bartlett, F. C. (1995). *Remembering: A study in experimental and social psychology.* Cambridge: Cambridge University Press. (İlk yayın tarihi: 1932).

Bechtel, W. ve Abrahamsen, A. (1991). *Connectionism and the mind: An introduction to parallel processing in networks.* Oxford: Blackwell.

Bergson, H. (1911). *Matter and memory.* London: George Allen and Unwin. (Çev. Nancy Margaret Paul ve W. Scott Palmer).

Berntsen, D. ve Rubin, D. C. (2002). Emotionally charged autobiographical memories across the life span: The recall of happy, sad, traumatic, and involuntary memories. *Psychology and Aging, 17,* 636-652.

Bodnar, J. (1992). *Remaking America: Public memory, commemoration, and patriotism in the twentieth century.* Princeton: Princeton University Press.

Burke, P. (1989). History as social memory. T. Butler (Ed.), *Memory: History, culture and the mind* (s. 97-113). Oxford: Basil Blackwell.

Bruner, J. (1990). *Acts of meaning.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Cole, J. (2001). *Forget colonialism? Sacrifice and the art of memory in Madagascar.* Berkeley: University of California Press.

Connerton, P. (1989). *How societies remember.* Cambridge: Cambridge University Press.

Conway, M. A. (1997). The inventory of experience: Memory and identity. J. W. Pennebaker, D. Paez ve B. Rime (Ed.), *Collective memory of political events: Social psychological perspectives* (s. 21-45). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Conway, M. A. ve Playdell-Pearce, C. W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review, 107*(2), 261-288.

Donald, M. (1991). *Origins of the modern mind.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Douglas, M. (1980). Introduction: Maurice Halbwachs (1877-1945). Halbwachs, M. (Ed.), *The collective memory.* New York: Harper ve Row. (Çev. Francis J. Didder, Jr. ve Vida Yazdi Ditter).

Dower, J. W. (1996). Three narratives of our humanity. Linenthal, E. T. ve Engelhardt, T. (Ed.), *History wars: The Enola Gay and other battles for America's past* (s. 63-96). New York: Metropolitan Books.

Fitzgerald, J. M. (1988). Vivid memories and the reminiscence phenomenon: The role of a self narrative. *Human Development, 31,* 261-273.

(1995). Intersecting meanings of reminiscence in adult development and aging. D. C. Rubin (Ed.), *Remembering our past: Studies in autobiographical memory* (s. 360-383). Cambridge: Cambridge University Press.

Hacking, I. (1996). Memory sciences, memory politics. P. Antze ve M. Lambek (Ed.), *Tense past: Cultural essays in trauma and memory* (s. 67-87). New York: Routledge.

Halbwachs, M. (1980). *The collective memory*. New York: Harper ve Row. (Çev. Francis J. Didder, Jr. ve Vida Yazdi Ditter).

(1992). *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press. (Ed. ve çev. Lewis A. Coser).

Klein, K. L. (2000). On the emergence of memory in historical discourse. *Representations*, 69, 127-150.

Leont'ev, A. N. (1981). The problem of activity in psychology. J.V. Wertsch (Ed.), *The concept of activity in Soviet psychology* (s. 37-71). Armonk, NY: M.E. Sharpe.

Linenthal, E. T. (1996). Anatomy of a controversy. Linenthal, E. T. ve Engelhardt, T. (Ed.), *History wars: The Enola Gay and other battles for America's past* (s. 9-62). New York: Metropolitan Books.

Linenthal, E. T ve Engelhardt, T. (Ed.) (1996). *History wars: The Enola Gay and other battles for America's past*. New York: Metropolitan Books.

Lotman, Yu. M. ve Uspenskii, B. A. (1985). Binary models in the dynamics of Russian culture (to the end of the eighteenth century). A. D. Nakhimovsky ve A. S. Nakhimovsky (Ed.), *The semiotics of Russian cultural history. Essays by lurii M. Lotman, Lidiia Ia. Ginsburg, Boris A. Uspenskii* (s. 30-66). Ithaca: Corneli University Press.

Lowenthal, D. (1994). Identity, heritage, and history. J. R. Gillis (Ed.), *Commemorations: The politics of national identity* (s. 41-57). Princeton: Princeton University Press.

Lukes, S. (1977). Methodological individualism reconsidered. S. Lukes (Ed.), *Essays in social theory* (s. 177-186). New York: Columbia University Press.

Madntyre, A. (1984). *After virtue: A study in moral theory*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.

Mannheim, K. (1952). *The problem of generations. Chapter VII in: K. Mannheim. Essays on the sociology of knowledge* (s. 276-320). London: Routledge and Kegan Paul Ltd. (Ed. Paul Kecskemeti).

Middleton, D. ve Edwards, D. (1990). Conversational remembering: A social psychological approach. D. Middleton ve D. Edwards (Ed.), *Collective remembering* (s. 23-45). London: Sage Publications.

Mink, L. O. (1978). Narrative form as a cognitive instrument. R. H. Canary ve H. Kozicki (Ed.), *The writing of history: Literary form and historical understanding* (s. 129-149). Madison: University of Wisconsin Press.

Nora, P. (1989). Between memory and history: *Les lieux de memoire. Representations*, 26, 7-25.

Novick, P. (1999). *The Holocaust in American life*. Boston: Houghton Mimin Company.

Pennebaker, J. W., Paez, D. ve Rime, B. (Ed.). (1997). *Collective memory of political events: Social psychological perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Propp, V. (1968). *Morphology of the folktale*. Austin, TX: University of Texas Press. (Çev. Laurence Scott).

Roediger, H. L. ve K. B. McDermott (1995). Creating false memories: Remembering words not presented in lists. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, *21*, 803-814.

Ross, M. (1989). Relation of implicit theories to the construction ofpersonal histories. *Psychological Review*, 96(2), 341-357.

Rubin, D. C., Wetzler, S. E. ve Nebes, R. D. (1986). Autobiographical memory across the adult lifespan. D. C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory* (s. 202-221). New York: Cambridge University Press.

Schacter, D. L. (1996). *Searching for memory: The brain, the mind, and the past.* New York: Basic Books.

Schuman, H., B. Schwartz ve H. D'Arcy. (2005). Elite revisionists and popular beliefs: Christopher Columbus, hero or villain? *Public Opinion Ouarteriy*, 69(1), 2-29.

Schuman, H. ve J. Scott. (1989). Generations and collective memories. *American Sociological Review*, 4(54), 359-381.

Seixas, P. (Ed.). (2004). *Theorizing historical consciousness.* Toronto: University of Toronto Press.

Stock, B. (1990). *Listeningfor the text: On the uses of the past.* Philadeiphia: University of Pennsylvania Press.

Vygotsky, L. S. (1981). The instrumental method in psychology. J.V. Wertsch (Ed.), *The concept of activity in Soviet psychology* (s. 134-143). Armonk, NY: M.E.Sharpe.

Weldon, M. S. (2001). Remembering as a social process. D. L. Medin (Ed.), *The psychology of learning and motivation* (s. 67-120). San Diego: Academic Press.

Wertsch, J.V ve O'Connor, K. (1994). Multivoicedness in historical representation: American college students' accounts of the origins of the U.S. *Journal of Narrative and Life History*, 4(4), 295-310.

Wertsch, J. V. (1998). *Mind as action.* New York: Oxford University Press.

(2002). *Voices of collective remembering.* New York: Cambridge University Press.

(2008a). Blank spots in collective memory: A case study of Russia. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 617 (May), 58-71.

(2008b). A *clash of deep memories. Profession 2008.* New York: Modern Language Association, 2008, s. 46-53.

White, H. (1987). *The content of the form: Narrative discourse and historical representation.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Young, A. (1996). Bodily memory and traumatic memory. P. Antze ve M. Lambek (Ed.), *Tense past: Cultural essays in trauma and memory* (s. 89-102). New York: Routledge.

6

Kolektif Belleğin Şekillendirilmesinde Tekrarlanan Hatırlamanın Rolü

Henry L. Roediger III,
Franklin M. Zaromb ve Andrew C. Butler

Bu kitabın konusunu kültür ve bellek oluşturuyor: İçinde büyüdüğümüz toplum ve kültür, bireysel belleklerimizin, kolektif belleklerin ve kimliğin biçimlenmesine acaba ne şekilde katkıda bulunuyor? Bu bölümde, tekrarlanan hatırlama/geri getirme sürecinin, belleklerimizin şekillendirilmesine nasıl yardım ettiğini ele alacağız. Ancak asıl konumuza geçmeden önce, biraz arka plan bilgisi vermekte yarar var.

Belleği inceleyen bilim insanları arasında, insancıl yaklaşımlardan çok çeşitli bilimsel yaklaşımlara kadar çok farklı anlayışlar egemendir (bkz. Roediger, Dudai ve Fitzpatrick, 2007). Bu bölümde, bellek araştırmalarına farklı yaklaşım anlayışlarını harmanlamaya çalışacağız. Özellikle de, deneysel bilişsel psikoloji

araştırmalarından çıkan ilkeleri, kolektif bellekle ilgili sorunlara uygulayacağız. Böylelikle, farklı disiplinlerin anlayışlarını birleştirerek, bellek araştırmaları alanında daha fazla sorunun anlaşılmasında bir ilerleme kaydetmeyi umuyoruz.

Bu bölümde yedi alt başlık yer alıyor. İlkinde, kolektif bellekle ilgili konular (konuya bizim bakış açımız) tartışılacak ve bunu yaparken üç kavramsal karşıtlık göz önünde bulundurulacak (Wertsch ve Roediger, 2008). Ardından, bu konuların ders kitaplarından tarih öğrenmeye ne gibi etkileri olabileceğini tartışacağız. Daha sonra, kolektif belleğin şekillendirilmesinde kritik rol oynadığını düşündüğümüz üç temel mekanizmayı tanımlayacağız: Bellekten bilgilerin geri getirilmesi, bu geri getirme işleminin uzun süreler zarfında tekrarlanması ve son olarak belleklerin değiştirilmesinde geribildirimin rolü. Üçüncü, dördüncü ve beşinci kısımlarda bu mekanizmalar ve kolektif belleklerin oluşturulmasına nasıl katkıda bulunabilecekleri değerlendirilecek. Altıncı kısımda kolektif bellekte doğruluk konusu ve doğruluğun geri getirme ve geribildirim mekanizmalarından nasıl etkilendiği ele alınacak. Nihayet bu bölüm, sonuç ve yorumlarla sona erecek.

Kolektif Bellek Nedir?

Kolektif bellek, kesin tanımı olan bir terim değildir. 1920 yılında ilk kez Maurice Halbwachs tarafından ortaya atıldıktan sonra, bugüne kadar çok farklı şekillerde kullanılmıştır. Tarihçiler, sosyologlar, antropologlar, psikologlar ve edebiyat araştırmacıları, kolektif belleği nelerin oluşturduğuna dair birbirinden biraz farklı tanımlar sunmuşlardır. Bu terimin bütün kullanımlarını birleştiren genel özellik, kolektif belleğin bireyleri aşan ve grupça paylaşılan bir bellek formu olmasıdır. Bu bölümdeki değerlendirmelerimizde, çoğunlukla Dudai (2002) ve Wertsch ve Roediger'in (2008) gözlemlerini temel alacağız.

Yadin Dudai, *Memory from A to Z* (A'dan Z'ye Bellek, 2002) adlı kitabında, "'Kolektif bellek' terimi aslında üç şeye gönderme yapar: bir bilgi tabanı, bir nitelik ve bir süreç" demektedir. Bilgi ta-

banı, bir toplumun veya kültürün (örn. Avrupa kültürü), alt gruplara ayrılabilen (İtalyanlar, Floransalılar, 60 yaş üzerindeki Floransalı kadınlar) ortak bilgi dağarcığını temsil eder. Elbette, kolektif belleğin giderek daha özgül nitelik kazanacağı aileler, arkadaşlar ve hatta çiftler düzeyine kadar ilerlemek de mümkündür. Grubun büyüklüğü ne olursa olsun, grubun her bir üyesi, bu grubun diğer üyeleriyle pek çok ortak anıya sahip olacaktır. Burada önemli olan nokta, kolektif belleğin her bireyde var olmasıdır; yani, grubun bütün üyeleri, bellekleri sorgulandığında hemen hemen aynı bilgileri vereceklerdir. Bu açıdan, insanların birbirleri için birer dış bellek işlevi gördüğü "aktif geçişli bellek" kavramından farklıdır (Wegner, 1986). Dudai'nin bahsettiği "nitelik" ise, "grubun kendine özgü bütüncül geçmiş imgesidir" (ABD'de kimi zaman "Umut Kuşağı" (Greatest Generation) olarak adlandırılan II. Dünya Savaşı gazileri gibi; Brokaw, 2001). Son olarak "süreç", birey ve grup arasındaki anlayışın sürekli evrimleşmesidir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bireyler grubun kolektif belleğini etkileyip değiştirebilir; grup da, bireyin "grubun ve grubun geçmişinin bir üyesi olma anlayışını" değiştirebilir.

Bu üç özellik (bilgi tabanı, nitelik ve süreç) kolektif belleğin anlaşılmasında kritik önem taşır. Kavramı daha kapsamlı olarak anlatabilmek için Wertsch ve Roediger'i (2008) izleyip, terimin farklı kullanımlarını aydınlatan üç karşıtlığı ele alacağız.

Kolektif Bellek ve Kolektif Hatırlama

Kolektif bellek terimi bazen, Dudai'nin (2002) "bilgi tabanı" ve ya Tulving'in (1972) "anlamsal bellek" kavramlarındaki gibi nispeten statik bilgilere gönderme yaparken kullanılır. Örneğin, İngiltere'de yaşayanların 1066'da olanlar hakkında bildiklerine veya çoğu Amerikalının Amerikan Bağımsızlık Savaşı veya 11 Eylül olayları ile ilgili bildiklerine gönderme yapabilir. Buna karşılık, kolektif hatırlama dinamik bir süreci tanımlar, yıllar içinde farklı görüş açılarının ve yeniden yapılandırmaların, geçmişin temsilinde nasıl tartışmalı bir yönlendirme sağlayabileceğine işaret eder. Buna

Amerikan tarihinden bir örnek verecek olursak, Amerikan yerlilerine (Kızılderililer) ve Afrikalı Amerikalılara bakışın yıllar içinde değişmesini gösterebiliriz: Genellikle her grubun desteklediği "yeni" bakış, dominant kültürünkine ters düşmüştür. Bazı önemli olayların nasıl hatırlanacağıyla ilgili bu tür uyuşmazlıklar, müzeler ve anıtlar yapılırken, ders kitapları yazılırken, ulusal bayramlar yaratılırken ortaya çıkar. Farklı çıkar grupları arasında görülen, geçmişin nasıl hatırlanması gerektiğine dair bu tür uyuşmazlıklar, "bellek politikaları" (Kramer, 1996) olarak adlandırılmıştır.

Tarih ve Kolektif Hatırlama

Halbwachs (1980, 1992) kolektif belleğin (geçmişin bir temsilinin) tarihten nasıl farklı olabileceği sorusunu ortaya atmıştır. Güncel düşüncede, genellikle tarih ve kolektif belleğin çeliştiği kabul edilir. Bunun nedeni, öğrenmenin iki biçiminin geçmişin temsilinde farklı niyetleri olmasıdır. Tarih geçmişin doğru bir dökümünü vermeye çalışır (bu kayıt temsil ettiği insanlara leke sürse bile). Buna karşılık, kolektif hatırlamada geçmiş genellikle bugünle bağlantılıdır; bireyin kendi kimliği ve grubun kimliği, toplumun şanlı tarihiyle desteklenir. Kolektif bellekte, ne tür insanlar olduğumuzu göstermek amacıyla geçmişin olumsuz yönleri çıkarılmış veya görmezden gelinmiştir. Bugün Amerikalılar, geçmişte Amerika yerlilerine, Afrikalı kölelere ve kıtaya geldikten hemen sonra birçok göçmene yapılan mezalimle (daha yakın geçmişte tutsaklara uygulanan taciz skandalları da bunlara eklenmelidir), "İyi Amerikalılar" kavramını bağdaştırmak için ter dökmektedirler. Tarihçi Peter Novick buna ilişkin görüşleri şöyledir (1999):

> Bir olguyu tarihsel olarak anlamak demek, bu olgunun karmaşıklığının farkında olmak, olguyu çok çeşitli bakış açılarından görebilecek nesnelliğe sahip olmak, kahramanların güdü ve davranışlarındaki belirsizlikleri (ahlaki belirsizlikler de dahil olmak üzere) kabul etmek demektir. Kolektif bellek basitleştirir; olayları adanmışlıkla tek bir bakış açısından görür; her türlü belirsizliğe karşı tahammülsüzdür; olayları efsanevi arketiplere indirger.

Bireysel ve Kolektif Hatırlama

Hatırlama genellikle, bir bireyin içinde gerçekleşen bir olay olarak görülür: Bazı ipuçları, geçmişte olmuş olay veya durumlardan birini akla getirir. Bartlett (1932) tartışmayı, kolektif belleğin var olup olmayacağını (en azından bir grubun [grup olarak] "kendine ait bir çeşit belleğe sahip olarak nitelendirilebilmesi" anlamında) sorgulamaya kadar götürmüştür (Wertsch, 2002). Her şeyden öte, anıların bireysel sinir sistemlerinde taşınması gerekir. Buna karşılık Schudson (1992) belleğin kolektif olmamasının mümkün olup olamayacağını sorgulamıştır, çünkü "bellek toplumsaldır... tek tek insanların zihinlerinden ziyade, kurallar, kanunlar, standart prosedürler ve kayıtlar, yani insanların geçmişin hesabını tutmasını sağlayan tam takım kültürel pratikler halinde kurumlarda tutulur." Bu görüşler birbirinden oldukça farklı olsa da, "toplum içinde yaşayan bireylerin, hatırlamanın aracıları olduğu noktasında birleşmeleri" ortak noktaları olabilir (Wertsch ve Roediger, 2008).

Wertsch'in (2002) belirttiği üzere, bireyler geçmişin temsiline yardımcı olmak için bir dizi kültürel araçtan (kitaplarda yazılı semboller, resimler ve ikonlar, müzeler ve anıtlar ve günümüzde internet üzerinden dağılan oldukça büyük miktarda bilgi) yararlanırlar. Hiç kuşkusuz, bu kitabı okuyanların büyük bir kısmı bazı olay veya durumları hatırlamak için Google veya Vikipedi'yi kullanmışlardır. Diğer taraftan belleklerimiz, olaylarla ilgili anılarımızı güncellemek için diğerlerinin verdikleri bilgilere bel bağlamaya programlı toplumsal bir yapıya sahiptir. Bu durum, verilen bilginin niteliğine göre hatırladıklarımızı artırabileceği gibi, hatırladıklarımıza yanlışlar da ekleyebilmektedir (Roediger, Bergman ve Meade, 2001). Kısacası, bireyler hatırlar ama bunu diğer insanların anılarıyla ilgili bildirimleri de dahil olmak üzere, toplumsal ve kültürel yardımlarla gerçekleştirebilirler. Sonuçta kolektif anılar bireylerin sinir sistemlerine yerleşebilir, ama anılarımızın ve anılarımızın niteliğinin temelini karmaşık toplumsal süreçler belirler.

Yukarıda kolektif belleğin doğasıyla ilgili düşüncelerimizi açıkladık (bu konuyla ilgili nitelikli değerlendirmeler için bkz. Wertsch

[2002; 2008]). Şimdi kolektif anıların (aslında bütün anıların) yaratılmasında ve uzun süre korunmasında rol oynadığına inandığımız özgül süreçleri ele alacağız. Önce bellekte saklanan anıların geri getirilmesine bakalım. Geri getirmenin, daha sonra hatırlamada kritik rol oynadığını gösteren pek çok bulgu vardır (Roediger ve Karpicke, 2006a). Elimizde bunu tam olarak destekleyecek kanıt olmasa da, bugün gerçekleşen olaylar içinde çok uzun zaman sonra hatırlanabilecek olanların, yalnızca daha önce de geri getirilmiş/hatırlanmış olan olaylar olacağına şiddetle inanıyoruz. Bunu şöyle de açıklayabiliriz: Diyelim ki 20 yaşın üzerindesiniz. 10 yaşında başınızdan geçen bir olayı bugün hatırlayabilmenizin tek şartı, aradan geçen süre zarfında daha önce de bu olayı anılarınızın içinden geri getirerek hatırlamış olmanızdır. Daha sonra, "kullan veya kaybet" bakış açısıyla, anıların uzun süre korunabilmesinde kilit rol oynayan "tekrarlanan geri getirme" ve "aralıklı geri getirme" konularına geçeceğiz. Diğer taraftan, geri getirme işleminin kendisi de, diğer insanlar veya tarih kitapları, romanlar, televizyon vb. kaynaklardan gelen geribildirimlerle şekillenir. Kolektif bellekte gerçek ve mit (doğrular ve yanlışlar) sorununa devam etmeden önce sırasıyla bu konuları da ele alacağız.

Kolektif Anılar İçin Potansiyel Bir Kaynak Olarak Tarih Dersi Kitapları

Sınıf, birçok kolektif anının oluşturulması için uygun bir ortamdır, çünkü insan tarih bilgisinin büyük bir kısmını okul çağlarında edinir. Bazen öğrencilere tarihi olaylara farklı perspektiflerden bakmaları öğretilse de, öğrencilere sunulan tarihi bilgiler genellikle tarihin amaçlarından çok kolektif belleğin amaçlarına hizmet eder (hatırlayacağınız gibi bu amaçlar daha önce tartışılmıştı). Yani tarihi bilgi, geçmişin nesnel bir dökümünü vermek yerine, çoğunlukla mevcut kültürel değerlere veya siyasi hedeflere uygun şekilde sergilenir. Aslında okulda öğretilen tarih söz konusu olduğunda öğrenciler, öncelikle, belirli bir toplumsal grubun veya ulus devletin mevcut önyargı, hedef ve inançlarını yansıtan bir geçmişi öğren-

mektedirler (Loewen, 1995; bkz. Blatz ve Ross, bu kitapta). Bu karşıtlık, tarihin öğretildiği, anıldığı veya –örneğin müzelerde ve milli bayramlarda– sembolik olarak temsil edildiği birçok farklı bağlamda da gözlenebilir (bkz. Blatz ve Ross, bu kitapta; Blight, bu kitapta; Pennebaker ve Gonzales, bu kitapta; Winter, bu kitapta).

Okulda, öğretmen tarafından kullanılan ders kitabı genellikle öğretilmek istenen tarihi dayatır ve bunun sonucunda ders kitapları, kolektif bellekler için birer bilgi kaynağı işlevi kazanır. Bu tarihi olaylarla ilgili bilgilerin ve bu olaylara bakış açısının zaman içinde pek de değişmediğini öne sürenler çıkacaktır; ancak aslında bu açıdan büyük bir değişkenlik söz konusudur. ABD'de 1794-1999 yılları arasında okutulan tarih dersi kitaplarıyla ilgili bir incelemede (Ward, 2006), ders kitaplarının ABD ve modern dünya tarihindeki çığır açıcı olayları tanımlama şeklinin zaman içindeki değişimi değerlendirilmiştir. Tarih dersi kitapları kolektif belleğin incelenmesi için özellikle elverişlidir, çünkü Ward'ın savunduğu üzere, her ülkede belirli bir zamanda en yaygın olarak okunan tarih dökümlerini tipik olarak yansıtırlar ve öğrenciler bu kitapları ergenlik dönemindeki gelişim yıllarında kullanırlar.

Bu nokta, laboratuvarımızda yürütülen bir çalışmayla da doğrulanmıştır: Amerikalı üniversite öğrencilerinden Amerikan İç Savaşı (1861-1865), II. Dünya Savaşı (1939-1945) ve halen devam eden Irak Savaşı (2003-günümüz) sırasında gerçekleşen en önemli 10 olayı hatırlamalarını istedik. Daha sonra öğrencilere, akıllarına gelen olaylarla ilgili bilgileri ve yaklaşımları konusunda bir dizi soru soruldu. Hatırladıkları her olayı ilk öğrendikleri kaynak sorulduğunda öğrenciler, Amerikan İç Savaşı ile ilgili olayların yüzde 85'ini ilk olarak ders kitaplarından (% 55) veya öğretmenlerinden (% 30) öğrendiklerini ifade ettiler. Aynı şekilde, II. Dünya Savaşı ile ilgi listelenen olayların yüzde 77'si ilk olarak ders kitaplarından (% 48) veya öğretmenlerden (% 29) öğrenilmişti. Irak Savaşı okulda okutulamayacak kadar yeni bir olay olduğu için, öğrenciler bu savaşla ilgili olayların büyük bir kısmını ilk olarak medya kaynaklarından (% 87) öğrendiklerini ifade ettiler (% 62 oranında televizyon, % 19 oranında yazılı basın, % 6 oranında internet).

Ward (2006), kolektif bilgi dağarcığımızın ve tarih anlayışımızın şekillendirilmesinde ders kitaplarının önemi konusunda şu görüşleri de öne sürmektedir:

> Ders kitapları, bağımsız olarak yazılan tarihi anlatılardan farklı olarak, tarihin yarı-resmi, devlet destekli bir yorumunu içerir. Hemen hemen bütün ülkelerde devlet, uygun kültürel, siyasi ve toplumsal tarih standartlarının belirlenmesinde (otoritelerin yeni kuşağın kendi ulusal mirası hakkında öğrenmesini istediği şeyler) ve bunların kolektif ulusal kimliğe katılmasında belirli bir rol oynar. Şüphesiz bütün ders kitaplarının temel katkısı, bir ulusun önceliklerini ve değerlerini ön plana çıkaran bir tarih olacaktır. Tarih dersi kitapları, o ülkenin yazarları tarafından o ülkenin okuyucularına hitaben yazılmış ulusal anlatılar içerdiklerinden, ulusal kimliği çok derin ve kendine özgü bir şekilde biçimlendirir.

1945 yılında Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan atom bombalarıyla ilgili olayları ele alalım. Bu olayların nerede ve ne zaman gerçekleştiği ve asıl faillerin kimler olduğu konusunda hiçbir şüphe bulunmamasına rağmen, geçtiğimiz 60 yıl içinde Amerikan tarih dersi kitaplarında bu olayların gerekçesi ve anlamı, Amerikan toplumunda nükleer silahlar ve kullanımlarının sonuçlarıyla ilgili farklı dönemlerde geçerli olan yaklaşımı yansıtacak şekilde tanımlanmıştır. Amerikan tarih dersi kitapları, 1947'de atom bombalarının Japonya'nın yenilgiyi kabul etmesini hızlandırmadaki rolüne değinirken; nükleer silahlanma yarışının en yüksek noktaya ulaştığı 1954'te, bombaların geliştirilmesi ön plana çıkarılmış, savaşın sonuçlandırılmasındaki stratejik rolleri es geçilmiştir (Ward, 2006). 1961 Küba Füze Krizi'nin ardından ABD ve Sovyetler Birliği nükleer bir savaşın eşiğine geldiklerinde, 1966 yılına ait bir tarih dersi kitabında 1945'te atılan atom bombaları konusu tartışılırken, öğrencilere "'kalıcı bir barış' sağlanamaması halinde sonuç bir nükleer katliam olabilir" denilmiştir. II. Dünya Savaşı sonunda atom bombalarının neden kullanıldığıyla ilgili farklı yorumlar ise, Amerikan tarih dersi kitaplarında ancak 1990'larda, Soğuk Savaş ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında yer almaya başlamıştır.

Dünyanın farklı ülkelerinde kullanılan tarih dersi kitaplarının karşılaştırılmasıyla, tarihi olayların anlatımında daha da çarpıcı farklılıklar saptanmıştır. Güncel Japon ders kitaplarında, Amerika'yı atom bombalarını atmaya iten güdüler sorgulanmakta, bombaların yıkıcı etkileri ve insan yaşamı üzerindeki zararları anlatılmaktadır. Kanada'da okutulan ders kitaplarında, Kanadalıların atom bombasındaki uranyum madeninin çıkartılmasında ve güçlendirilmesindeki rolü vurgulanmaktadır. Aynı şekilde İngiliz kitaplarında, İngilizlerin ve diğer Avrupalı bilim insanlarının atom bombasının geliştirilmesine yaptıkları katkılardan bahsedilmektedir. Buna karşılık İtalyan ders kitaplarında, nükleer silah kullanımının askeri yönden hiçbir haklı gerekçesinin olmadığı açıkça belirtilmekte, Başkan Truman'ın asıl kaygısının, savaş sonrasında ABD'nin –özellikle Sovyetler Birliği karşısında– egemen rol kazanmasını sağlamak olduğuna değinilmektedir (Lindaman ve Ward, 2004).

Tarih dersi kitaplarında vurgulanan veya hiç bahsedilmeyen bilgileri değerlendirdiğimizde, öğrencilerin bilgilerinin kuşaklar veya ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermesine şaşmamak gerekir (Liu ve ark., 2005; Wertsch, 2002). Örneğin, Wertsch (2002) Rus ve Amerikalı öğrencilerin II. Dünya Savaşı'nı hatırlamalarında iz bırakan olayların bir dökümünü yapmış, her iki grubun hatırladıkları olaylar ve savaşın hikâyesini anlatırken kullandıkları temel yapı arasında çok büyük farklıklar olduğunu ortaya koymuştur.

Wertsch (2002; ayrıca bkz. Wertsch, 2008), katılımcılardan II. Dünya Savaşı'nın en önemli olaylarını listelemelerinin istendiği bir çalışma yapmıştır. Amerikalı öğrenciler tarafından listeye en sık alınan olaylar: (a) Pearl Harbour Saldırısı (7 Aralık 1941); (b) Midway Muharebesi (Haziran 1942); (c) Normandiya Çıkarması (6 Haziran 1944); (d) Bulge Muharebesi (1944 kışı-1945); Nazi Soykırımı (savaş boyunca); (f) Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası atılmasıdır (Ağustos 1945). Laboratuvarımızda Amerikalı üniversite öğrencilerinden derlenen verilerde de aşağı yukarı aynı bulgular tekrarlanmıştır. En sık listeye alınan olaylar şöyledir: (a) Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası atılması; (b) Pearl Harbour Saldırısı; (c) Normandiya Çıkarması;

(d) Nazi Soykırımı; (e) Almanya'nın Polonya'yı işgali (Eylül 1939); (f) ABD'nin II. Dünya Savaşı'na girişi. Buna karşılık 1990 yılında Rus öğrencilerle yapılan bir araştırmada tamamaen farklı olaylar listelenmiştir: (a) Almanya'nın SSCB'ye saldırması (22 Haziran 1941); (b) Moskova Muharebesi (1941 kışı- 1942); (c) Stalingrad Muharebesi (1942 kışı-1943); (d) Kursk Muharebesi (1943 yazı); (e) Leningrad Kuşatması (1942-1944); (f) Savaşı sonuçlandıran Berlin Muharebesi (1945).

Bu olay listelerinin en ilginç özelliği, aralarında hiç örtüşme olmamasıdır. Wertsch (2008), örtüşme olmamasının, katılımcıların listelenen diğer olaylardan haberdar olmamasıyla ilişkili olmadığını belirtmiştir. Burada söz konusu olan, bir grup tarafından listelenen olayların diğer grup için çok daha önemsiz bulunmasıdır. Örneğin, Amerikalı öğrenciler tarafından "Normandiya Çıkarması" olarak listelenen olay, Rus öğrenciler tarafından "Haziran 1944'te ikinci cephenin açılması" olarak bilinmektedir. Onlara göre ilk açılan cephe, Doğu Cephesi'dir.

Tarihi bellekte grupla ilişkili olarak gözlenen farklılıklar, öğrencilerin farklı ülkelerde okulda ne öğrendikleriyle açıklanabilir. Öğrencilerin tarihi nasıl öğrendikleri de aynı derecede, belki de daha fazla önem taşımaktadır. Hangi eğitici uygulamalar okulda okutulan derslerin daha iyi öğrenilmesini sağlıyor? Şimdi de kolektif anıların şekillendirilmesinde sırasıyla, geri getirme/hatırlama, tekrarlanan (veya aralıklı) geri getirme/hatırlama ve geribildirim mekanizmalarını ele alacağız. Her mekanizma için, önce bazı laboratuvar araştırmalarını gözden geçirecek, ardından bu araştırmalardan çıkan ilkelerin kolektif belleğe nasıl uygulanabileceğini tartışacağız.

Kolektif Anıların Oluşturulmasında "Geri Getirme/Hatırlama" Mekanizması

İnsanın bilgiyi öğrenme yollarından biri de, bu bilgiyi bellekten geri getirmektir. Olayların uzun süre akılda tutulmasında geri getirmenin güçlü etkisini gösteren laboratuvar bulgularına bir ba-

kalım. Şüphesiz geri getirmenin belleği güçlendirici etkileri laboratuvarla sınırlı değildir. Örneğin, geri getirme uygulaması sınavlar aracılığıyla okulda düzenli olarak kullanılır. Buradan yola çıkarak, geri getirme mekanizmasının kolektif belleklerin oluşturulmasında nasıl bir rol oynayabileceğini değerlendirmeye çalışacağız.

Test Etkisiyle İlgili Laboratuvar Araştırmaları

Bilişsel psikoloji ve eğitim psikolojisi literatürünün en sağlam bulgularından biri, deneklerin daha önce öğrendikleri materyalleri hatırlama yeteneklerinin sınava tabi tutulmasının, uzun süreli akılda tutmayı, materyali yeniden aynı süreyle çalışmaya kıyasla iyileştirmesidir (Carrier ve Pashler, 1992; inceleme için bkz. Roediger ve Karpicke, 2006a). "Test etkisi" olarak bilinen bu bulgu, herhangi bir geribildirim veya daha çok çalışma imkânı sağlanmasa da ortaya çıkar (Gates, 1917; Glover, 1989; Roediger ve Karpicke, 2006b; Spitzer, 1939). İlginç bir şekilde, sınava tabi tutmanın konuyla ilişkili ama test edilmemiş bilgilerin akılda tutulmasını da desteklediği gösterilmiştir (Chan, McDermott ve Roediger, 2006). Daha da önemlisi, sınava tabi tutmanın çok etkili olduğu hem laboratuvarda hem de okulda kanıtlanmıştır (meta-analiz için bkz. Bangert-Drowns, Kulik ve Kulik, 1991). Örneğin Jones (1923-1924), sınıfta ders anlatıldıktan sonra sınav uygulanan öğrencilerin, sekiz hafta sonra yapılan sınavda, daha önce hiç sınav uygulanmayanlara kıyasla iki kat yüksek notlar elde ettiklerini bildirmiştir.

Test etkisi konusunda yapılan araştırmalara her geçen gün yenileri eklenmektedir. Bu araştırmalarla ilgili kısa süre önce yapılan bir değerlendirmede Roediger ve Karpicke (2006a), sınava tabi tutmanın öğrenme üzerine doğrudan pozitif etki gösterdiğini ve bunun yanı sıra birçok dolaylı yararlarının da olduğunu öne sürmüşlerdir. Sınavın doğrudan etkisi, "bellekten geri getirmenin" bilginin uzun vadede akılda tutulmasını güçlendiren bir mekanizma olarak kullanılmasından gelir. Bir bilgiyi bellekten geri getirmek nötr bir olay değildir; aksine, bellek izinin değişmesine yol açar (Bjork, 1975). Sonuç olarak, bilgilerin bellekten geri getirilmesi, unutulmaya kar-

şı daha dirençli bir bellek izi oluşturur. Sınav uygulamanın dolaylı yararları ise, öğrencilerin çalışma stratejilerinin odak noktasını belirlemesine yardımcı olması ("öğrenmeyi öğrenme"); öğrencileri daha sık çalışmaya teşvik etmesi; notların yalnızca birkaç sınava (örn. vize ve final) bağlı olmamasından dolayı öğrencilerin sınav kaygısını azaltması ve sonraki sınavlarda çıkabilecek sorulara aşina hale gelmelerini sağlamasıdır.

Literatürde yer alan, sınav etkisiyle ilgili çalışmaların çoğu, kesintili sözel çalışma materyalleri (örn. sözcük listeleri) kullanılarak laboratuvarda yapılmış olsa da, ilkokul öğrencilerinden oluşan nispeten daha geniş gruplarla gerçekleştirilen klasik çalışmalarda da, sınava tabi tutmanın güçlü ve pozitif etkileri gösterilmiştir (Gates, 1917; Jones, 1923-1924; Spitzer, 1939). Son yıllarda, sınav etkisinin eğitim açısından daha uygun metinlerle ve ders kitaplarıyla değerlendirildiği çalışmalarda da bir artış gözlenmiştir (örn. Foos ve Fisher, 1988; Kang, McDermott ve Roediger, 2007; McDaniel, Roediger ve McDermott, 2007; Roediger ve Karpicke, 2006b).

Butler ve Roediger (2007), tarih eğitimiyle ilgili bir çalışmada, temsili sınıf şartlarında verilen tarih derslerinin uzun vadede akılda tutulmasında sınav uygulamanın yararlarını araştırdılar. Denekler-den arka arkaya birkaç gün boyunca videoya kaydedilmiş bir dizi dersi izlemeleri ve her dersten sonra şu üç etkinlikten birini gerçekleştirmeleri istendi: (a) dersin özetini çalışma; (b) çoktan seçmeli testi yanıtlama; (c) soruların kısaca yanıtlandığı bir sınav olma. Bir ay sonra öğrencilere, sorulara kısa yanıtlar vermeleri gereken son bir sınav uygulandı. Beklendiği üzere, ders özetlerine çalışan veya çoktan seçmeli testi yanıtlayan öğrenciler, bir ay sonra yapılan hatırlama sınavında, hiçbir etkinlik yapmayan kontrol grubuna kıyasla daha yüksek başarı gösterdiler. Daha da önemlisi, soruların kısaca yanıtlandığı sınavın uygulanması, bir ay sonraki hatırlama düzeyini, ders özetine çalışma ve çoktan seçmeli test yanıtlamaya kıyasla anlamlı derecede artırdı. Soruların kısaca yanıtlandığı sınav uygulamasının çalışmaya ve hiçbir etkinlikte bulunmamaya kıyasla üstün bulunması, sınava tabi tutmanın doğrudan uzun sü-

reli yararını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, soruların kısaca yanıtlandığı sınavın çoktan seçmeli teste göre avantajlı bulunması, test formatının ve daha belirgin olarak bazı testlerin bellekten geri getirme süreçleri üzerindeki bilişsel taleplerinin sınav etkilerinin belirlenmesinde kritik önem taşıdığını göstermektedir (Kang ve ark., 2007). Öğrenciler, çoktan seçmeli test sorularını yanıtlarken tanıdık gelen yanıtları işaretlemekte, ancak soruları kısaca yanıtlamak için daha güçlü bir bellekten geri getirme çabası içine girmeleri gerekmektedir.

Kolektif Belleklerin Oluşturulmasında Hatırlama/Geri Getirme

Deneysel olarak araştırılmamış olsa da testlerin, ikincil öneme sahip veya nispeten önemsiz bilgilerde olduğu gibi, bilinmesi önem taşıyan tarihi bilgi ve bakış açılarını belirlemede de ek bir rol oynayabileceği iddia edilebilir. Bu özellikle, eyalet veya ülke genelinde uygulanan standart testler veya AP testleri* için geçerlidir. Örneğin, Amerikalı öğrencilerin sınavlarında, Almanya'nın Leningrad Kuşatması yerine Japonların Pearl Harbor Saldırısı ile ilgili sorular çıkması daha olasıdır (oysa bu iki olay, II. Dünya Savaşı'nın seyrini etkileme açısından aynı derecede önemlidir). Diğer bir deyişle, sınavlar bazı tarihi olayların ve kavramların öğrencilerin zihnindeki önemini belirlemektedir.

Amerikalı ve Rus öğrencilerin II. Dünya Savaşı ile ilgili hatırladıklarına dönecek olursak, Wertsch (2002), öğrencilerin ifadelerindeki temel anlatı yapısında kedine özgü motifler bulunduğuna dikkat çekmiştir. Bu motiflerin, tarihi olayları anlatmakta kullanılan "şematik anlatı kalıplarının" kullanımını yansıttığını öne sürmüştür. Bartlett'in (1932) şema anlayışına benzer şekilde, şematik anlatı kalıpları, anlatıcı tarafından kolaylıkla ulaşılabilen ve hatırlamanın yeniden yapılandırma sürecini yönlendiren soyut bilgi temsilleridir. Wertsch'in (2002) "Yabancı Düşmanların Yurttan Kovulması" olarak adlandırdığı Rus şematik anlatı kalıbını buna

---

* ABD ve Kanada'da lise öğrencilerinin üniversite seviyesinde dersleri takip etmesine olanak veren program. (ç.n.)

örnek olarak gösterebiliriz. Bu kalıp özünü, 1800'lerin başında Napoléon'un ve II. Dünya Savaşı'nda Almanların Rusya'yı işgal etmesi gibi Rus tarihi boyunca tekrarlanan olaylardan alıyor olabilir. Bu şematik anlatı kalıbının temel öğeleri şöyle özetlenebilir: (a) Başlangıçta Rusya'da barış hüküm sürmektedir, başka ülkelerle bir ilişki söz konusu değildir; (b) Yabancı bir düşman, herhangi bir provokasyon olmadan alçakça ve sebepsiz yere Rusya'ya saldırır; (c) Rusya bozguna uğrayarak neredeyse her şeyini kaybeder ve (d) Rusya, bütün eşitsizliklere rağmen eşi görülmemiş kahramanlıklarla zafer kazanır.

Sınavlar, belirli tarihi olayların önemine dikkat çektikleri veya bunları vurguladıkları ölçüde, öğrencileri tarih bilgilerini aktif olarak bellekten geri getirmeye ve bu bilgileri ülke veya dünya tarihi ve günümüzle ilişkili olarak daha geniş bağlamda ilişkilendirmeye yönlendirmektedirler. Aynı şekilde sınavlar, Amerika'da kutlanan Başkan Washington'un Doğum Günü, Bağımsızlık Günü, Gaziler Günü veya Martin Luther King Jr'ın Doğum Günü gibi ulusal bayramlara benzer bir işleve sahiptir, çünkü temelde ulusal bayramların da amacı, ulusal tarihe yön veren belirli tarihi olayların ve kişiliklerin önemine dikkat çekmektir. Anma günleri gibi ulusal bayramlar da, vatandaşları eski savaşların, önderlerin, ulusal trajedilerin veya siyasi kurumların kuruluşunu hatırlamaya, tartışmaya ve bunların üzerinde düşünmeye teşvik eder. Okullarda yapılan tarih sınavları ve önemli tarihi olayların her yıl anılması, tarihi bilginin elbirliğiyle uzun süre bellekte saklanmasını ve kolektif bellekle-
rin şekillendirilmesini destekleyen önemli araçlar olarak kullanılır.

Tekrar Eden Hatırlama ve Kolektif Anıları Güçlendirme

Nasıl ki hatırlama/geri getirme kolektif belleklerin oluşturulmasını sağlayan bir mekanizmaysa, tekrarlanan geri getirme de bu kolektif bellekleri güçlendiren ve uzun süre korunmasını sağlayan bir süreçtir. Bilgilerin bellekten tekrar tekrar geri getirilmesinin, tek bir kez geri getirilmeye kıyasla, daha uzun süre akılda tutmayı

sağladığı gösterilmiştir (örn. Wheeler ve Roediger, 1992). Bunun yanında, bir zaman diliminde tekrarlanan geri getirme girişimleri ne kadar aralıklı olursa, bilginin akılda tutulma düzeyi o kadar artmaktadır (yani, aralıklı geri getirme, geri getirme girişimlerinin belirli bir zaman aralığına kümelenmesine kıyasla daha etkilidir). Öğeler çalışma için sunulduğunda ve daha sonra bellekten geri getirildiğinde ortaya çıkan bu bulgu, "ara verme etkisi" olarak da adlandırılmaktadır ve ilk deneysel çalışmalara kadar uzanan en eski yayınlarda bile yer almaktadır (Ebbighaus 1885/1967; bkz. Roediger, 1985). Şimdi tekrarlanan ve belirli bir süre ara verildikten sonra hatırlama ile ilgili bazı laboratuvar bulgularını gözden geçirecek ve konuyu kolektif belleklerin uzun süre korunması açısından ele almaya çalışacağız.

Tekrarlanan Hatılama ve Belirli Bir Ara Verildikten Sonraki Hatırlma ile İlgili Laboratuvar Çalışmaları

Tekrarlanan hatırlama zamanlamasının ve aralıklarının bilgilerin uzun süre akılda tutulmasını nasıl etkilediği, bilişsel psikoloji uzmanları tarafından "çiftler halinde öğrenme" deneysel paradigması kullanılarak araştırılmıştır. Denekler birbirine bağlanmış (A-B) çiftini öğrendiklerinde (örneğin burada A "at", B de atın İspanyolcası olan "caballo" olabilir), bu çifti hatırlamak için en iyi yöntem nedir? Bellekten geri getirme girişimlerinin öğrendikten hemen sonra yapılması mı (yanaşık düzen), yoksa öğrenmeden sonra arayı açarak geri getirme girişiminde bulunulması mı daha iyi sonuç verir? İlk bakışta yanaşık geri getirme uygulaması daha cazip görünebilir: İlk öğrenmeden kısa süre sonra, daha unutma düzeyi çok düşükken gerçekleştirildiğinden, geri getirme büyük olasılıkla yanlışsız olacaktır. Diğer taraftan, aradan bir zaman geçtikten sonra yapılan aralıklı geri getirme daha üstün olabilir (aynı üstünlüğün, öğrenilmesi gereken öğelerin yanaşık değil de, aralıklı olarak tekrarlandığı "tekrarlanan geri getirme" için de geçerli olduğunu yukarıda söylemiştik [Glenberg, 1976; Melton, 1970; inceleme için bkz. Cepeda, Pashler, Vul, Wixed ve Rohrer, 2006;

Dempster, 1989]). Peki, aralıklı geri getirme daha avantajlıysa, aralıkları nasıl programlamalıyız? Denekler bilgileri eşit aralıklarla mı geri getirmeye çalışmalılar, yoksa geri getirmelerin giderek uzayan aralıklarla gerçekleştirildiği bir program mı kullanılmalı?

Landauer ve Bjork (1978), bu farklı geri getirme programlarını karşılaştırmak üzere iki deney gerçekleştirdi. Denekler önce birbirine bağlanmış çiftleri çalıştılar (örn. isimlerle eşleşmiş soyadları veya yüzlerle eşleşmiş isimler). Daha sonra deneklere, çalışılan her çift için bir dizi geribildirimsiz "ipucuyla hatırlama testi" uygulandı. Her çift, "çiftler halinde öğrenme" görevi sırasında, yanaşık veya aralıklı (eşit veya uzayan aralıklar) programlara göre dağıtıldı. Ardından denekler, öğrenme aşamasından 30 dakika sonra son bir hatırlama testi yaptılar. Son hatırlama testinde, eşit aralıklı geri getirme düzeneğiyle, yanaşık geri getirmeye kıyasla daha iyi sonuçlar elde edildiği gözlendi. Aralıklı geri getirme uygulamasının, yanaşık uygulamaya kıyasla uzun vadede hatırlama avantajı sağlaması daha sonra birçok çalışmayla doğrulandı (örn. Cull, 2000; Cull, Shaughnessy ve Zechmeister, 1996). Ayrıca, uzayan aralıklarla geri getirme programının, son hatırlama testi performansı üzerinde, eşit aralıklı geri getirme düzenine kıyasla daha olumlu etki yarattığı saptandı. Bununla birlikte, daha sonra yürütülen çalışmalarda, bu "aralıklı geri getirme" programlarından birinin diğerine üstünlüğü gösterilemedi (bkz. Balota, Duchek ve Logan, 2007).

Son dönemde yapılan çalışmalarda, odak noktası ilk testin veya geri getirme girişiminin zamanlamasına çevrilerek bu çıkmaz çözülmeye çalışılmıştır (örn. Karpicke ve Roediger, 2007a; Logan ve Balota, 2007). Bu çalışmalar, aralıklı, tekrarlanan geri getirme programı dahilinde, ilk hatırlama testinin zamanlamasının programın başarısını artırabileceğini veya azaltabileceğini göstermiştir. Genellikle, geri getirmelerin giderek uzayan aralıklarla gerçekleştirildiği programlarda tercih edildiği üzere, ilk test öğrenmenin hemen ardından uygulanırsa, bu testin hatırlama üzerindeki etkisi minimal olmaktadır, çünkü az önce sunulan bilginin başarıyla hatırlanması için çok az çaba harcanmıştır. Buna karşılık ilk test, çok

uzun olmak kaydıyla belirli bir süre geçtikten sonra uygulandığında, bu ilk test belirli bir geri getirme çabası gerektirecek ve bilginin uzun süre hatırlanmasına katkıda bulunacaktır.

Tekrarlanan Geri Getirme Kolektif Belleklerin Devamlılığını Sağlar

Tekrarlanan geri getirme, kolektif belleğin oluşturulmasında ve şekillendirilmesinde önemli bir rol oynar. Tekrarlanan geri getirme ve aralıklarla hatırlama ile ilgili laboratuvar çalışmaları da tarihi olayların hatırlanmasına ışık tutmak açısından aynı derecede önem taşır. Öncelikle, hatırlamada ara verme etkisini konu alan literatürde, toplumda tarih bilgisinin farklı zamanlarda öğrenilmesinin ve hatırlanmasının önemi vurgulanır. Örneğin, okulda tarih bilgilerinin büyük bir kısmı ilk ve ortaöğretim düzeyinde öğrenilmekte, yanaşık düzende (öğrenildikten hemen sonra) test edilmekte ve daha sonra bu bilgilerle bir daha yıllarca hiç karşılaşılmaması mümkün olabilmektedir. Buna karşılık 4 Temmuz gibi bayramlar sayesinde, Bağımsızlık Bildirgesi'nin imzalanmasıyla ilgili olaylar bir yıllık aralıklarla düzenli olarak yeniden hatırlanmaktadır. Diğer anma etkinlikleri, örneğin mezunlar buluşması, eğitimden kısa süre sonra yapılmaya başlar (örn. 5 yıl), sonra giderek artan aralıklarla (örn. 10 yıl, 25 yıl, 50 yıl) tekrarlanır. Programların çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda, bireylerin tarihi bir olayı ilk defa ne zaman öğrendiklerine veya yaşadıklarına ilişkin anılarını tekrar tekrar düşündükleri veya tartıştıkları zamanın, bu olayla ilgili belleklerini nasıl etkilediğini araştırmakta fayda vardır. Bu soruyu cevaplandırmak için, "flaş bellek" fenomeniyle ilgili çalışmaları değerlendireceğiz. Bu çalışmalarda, tekrarlanan geri getirmenin yanı sıra geri getirme sıklığının ve zamanlamasının, kolektif belleklerin oluşturulması ve uzun vadede korunması üzerindeki etkilerine ilişkin kanıtlar elde edilmiştir.

Eğitim uygulamaları ve sosyal grupların kolektif ritüelleri kolektif belleklerin oluşmasında ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynasa da, süreç üzerinde mutlak bir denetime sahip değildir.

Çünkü tarih akışını önemli ölçüde değiştiren pek çok olay beklenmedik bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu tür olaylara örnek olarak 1929'da borsanın çöküşünü; ABD'de John F. Kennedy, İsrail'de Yitshak Rabin suikastini veya 11 Eylül saldırılarını gösterebiliriz. "Flaş bellek" fenomeniyle ilgili çalışmaların gösterdiği üzere, şok etkisi yaratan tarihi olaylar, yalnız bireyler üzerinde değil, daha geniş sosyal grupların belleği üzerinde de uzun süreli etkiler oluşturabilmektedir.

Flaş anılar, belirli olaylarla ilgili çok canlı ve kişisel anılardır; öyle ki kişi, çok uzun bir süre boyunca, olayı ilk öğrendiği veya yaşadığı anı en ince ayrıntılarına kadar hatırlamaya devam eder (Brown ve Kulik, 1977). Brown ve Kulik'in bu alanda öncülük eden çalışmalarında (1977) bildirdikleri üzere, insanlar kişisel önem taşıyan, çok şaşırtıcı veya şoke edici her olayla ilgili (örneğin yakın bir akrabanın ölümü) flaş anılar oluşturabilirler. Buna karşılık bazı durumlarda, örneğin bir siyasi lidere suikast yapılması veya suikast girişiminde bulunulması gibi, tüm toplumu ilgilendiren ve şok etkisi yaratan olaylarda, flaş anılar çok sayıda insanda oluşabilmektedir. Brown ve Kulik'in 1970'lerin sonlarında yürüttükleri çalışmaya katılan genç erişkin katılımcılar için, John F. Kennedy'nin 1963 yılında öldürülmesi bu tür bir olaydır ve bugüne kadar flaş bellek fenomeninin en iyi bilinen örneği olarak kalmıştır. Son 30 yılda, flaş anıları değerlendirmede kullanılabilecek yöntemler ve doğrulukları araştırmacılar tarafından çok tartışıldı (örn. Conway, 1995; Neisser ve Harsch, 1992; Rubin ve Kozin, 1984). Bununla beraber, geri getirme süreçlerinin sosyal grupların 11 Eylül gibi olaylarla ilgili anılarının oluşması ve şekillendirilmesindeki rollerinin açığa kavuşturulmasına yönelik bulgular bizi daha çok ilgilendirmektedir.

Brown ve Kulik'in çalışması (1977) flaş anıların farklı gruplarda farklı şekillerde oluşup oluşmadığına ilişkin yönüyle daha az bilinir. Yazarlar beyaz ve Afrikalı Amerikalılara bir soru listesi verip, bazı çağdaş siyasi liderlerle ilgili olayları hatırlayıp hatırlamadıklarını sorguladılar. Soruların bir kısmı hükümette resmi görev alan siyasi liderler, bir kısmı insan hakları hareketi liderleri ile

ilgiliydi. Listelenen olayların çoğunu suikastlar veya suikast girişimleri oluşturmaktaydı. Listede ayrıca, bir kaza sonucu boğulma olayı (Ted Kennedy'nin kullandığı arabanın göle uçması sonucu boğularak ölen Mary Jo Kopecke) ve doğal nedenlerden kaynaklanan bir ölüm de (İspanyol diktatör General Francisco Franco) yer alıyordu. Katılımcılardan, bir arkadaş veya yakının ölümü ya da ciddi bir kaza gibi, kendileriyle ilgili beklenmedik bir olayı da hatırlamaları istendi. Denekler, eğer belirli bir olayı hatırlıyorlarsa, olayı öğrendikleri anda içinde bulundukları durumu ayrıntılarıyla anlatan bir yazı da yazdılar. Katılımcılardan son olarak, olayın önemini, sonuçlarını ve bu olayı başkalarına kaç kez anlattıklarını belirtmeleri istendi.

Brown ve Kulik (1977) şaşırtıcı ve önemli sonuçlar doğuran olayların flaş anıların oluşmasına yol açtığını saptamışlardır. Ayrıca bu tür olayları defalarca başkalarına anlatma eğilimi de yüksektir. Daha da önemlisi, çalışmaya katılan Afrikalı Amerikalılar, Medger Evers, Malcolm X, Martin Luther King Jr. ve George Wallace suikastleriyle ilgili olarak, beyaz Amerikalılardan daha fazla flaş anı bildirmişlerdir.

Bu ilk çalışmadan sonra, son dönemde yapılan çalışmalarda da tarihi olaylarla ilgili anılarda buna benzer grupsal farklılıklar bildirilmiştir. Örneğin, Berntsen ve Thomsen (2005), Danimarkalıların Danimarka'nın 1940'ta Almanlar tarafından işgali ve 1945'te işgalin sona ermesiyle ilgili anılarını değerlendirdiler. Araştırmada direniş hareketiyle ilişkisi olan veya olmayan kişilerin anıları arasındaki farklar incelendi. Berntsen ve Thomsen (2005), Danimarka'da direniş hareketiyle ilişkisi olanların, diğer katılımcılara kıyasla daha canlı ve gerçeğe uygun anılar bildirdiğini saptadılar. Direniş hareketiyle ilişkili Danimarkalılarda, direniş hareketine katılmamış olanlara kıyasla, bu olaylar üzerinde daha sonra tekrar tekrar düşünme ve başkalarıyla tartışma eğilimi de daha yüksekti. Tekrarlanan geri getirme, anıların canlı kalmasını sağlamış olmalıydı.

Curci ve Luminet (2006), ulusal kimliğin 11 Eylül saldırısıyla ilgili anıların doğruluğu, kalıcılığı ve öznelliği üzerindeki etkisini

değerlendirdiler (ayrıca bkz. Luminet ve ark., 2004). Altı ülkedeki katılımcılardan (Belçika, İtalya, Hollanda, Romanya, Japonya ve ABD), 11 Eylül saldırılarıyla ilgili anılarını değerlendiren soru formlarını doldurmaları istendi. Formda, olayı ilk öğrendiklerinde içinde bulundukları şartlar ve olayın kendisiyle ilgili sorular yer alıyordu. Deneklerin flaş anılarının doğruluğunu ve kalıcılığını sınamak amacıyla, soru formları ilk olarak olaydan birkaç hafta sonra, ardından olaydan bir yıl sonra doldurtuldu.

Beklendiği üzere, Amerikalıların 11 Eylül saldırılarıyla ilgi anıları, diğer ülkelerdeki katılımcılara kıyasla daha doğruydu ve daha özgül nitelikteydi. Bunun yanı sıra Amerikalılar, olayla ilgili duygusal yönü daha ağır basan, daha fazla arka plan bilgisi içeren anılar bildirdiler ve olayı tekrar tekrar düşünme eğilimleri (Hollandalılar hariç) diğer ülkelerdeki katılımcılara kıyasla daha yüksekti. İlginç bir şekilde, Amerikalıların sonuç örüntüleri, flaş anıları yüksek özgüllük ve tutarlılık gösteren ve olayla ilgili hatırladıkları genellikle doğru olan İtalyan ve Hollandalı katılımcılarla benzer bulundu. Her üç grup da saldırıları öğrenme anında güçlü duygusal tepkiler verdiklerini, olayla ilgili haberleri diğerleriyle paylaşarak tekrar tekrar yaşadıklarını, olayın üzerinde sık sık düşündüklerini ve medyadaki haberleri takip ettiklerini bildirdiler. Buna karşılık, Belçika, Romanya ve Japonya'daki katılımcılar 11 Eylül saldırılarıyla ilgili yüksek özgüllük ve tutarlılık gösteren anılar bildirseler de, olayın kendisiyle ilgili hatırladıklarının doğruluk oranı daha düşüktü.

Bu sonuçlar, tarihsel bellekte grupla ilişkili üç farklılığa dikkat çekiyor. İlk olarak, depremlerle ilgili önceki flaş bellek çalışmalarında, olaya fiziksel yakınlığın katılımcıların hatırladıklarını etkilediği bildirilmiştir (Er, 2003; Neisser ve ark., 1996); oysa Curci ve Luminet'in (2006) bulguları, bu sonuçlarla kısmen tutarlıdır. Amerikalılar daha özgül, tutarlı ve doğru anılar bildirmiş olsalar da, özel durumlarla ilgili bazı sonuçların, kültüre özgü açıklamaları dikkate almadan yorumlanması güçtür. Örneğin, Japon katılımcılar 11 Eylül saldırılarına duygusal yönden en zayıf yanıtı verdiklerini bildiren gruptur. Romanyalılar, belki de geçmiş dik-

tatörlüklerin kültürel mirası nedeniyle, saldırılarla ilgili haberleri başkalarıyla paylaşmaya ve medyada haberleri takip etmeye daha az eğilimli bulunmuştur. Üçüncüsü, olaylarla ilgili anıların doğruluğu açısından ülkeler arasında anlamlı farklılıklar saptanmıştır.

Brown ve Kulik (1977) başlangıçta iki farklı sosyal, mesleki veya ırksal gruba dahil bireyler arasında farklılıklar olabileceğini öne sürmüşseler de, beyaz ve Afrikalı Amerikalıların hatırladıklarını kıyaslarken pek fazla kanıt sunmamışlardır. Sezgileri onları İnsan Hakları Hareketi içinde yer alan bazı siyasi liderlere yönelik suikastlerin, Afrikalı Amerikalılarda beyaz Amerikalılara kıyasla daha fazla yankı uyandırdığını düşünmeye itmiştir (bkz. Brown ve Kulik, 1977). Brown ve Kulik, tarihi bellekte grupla ilişkili farklılıklarda grup kimliğinin farklı yönleri konusunda başka açıklama yapmamışlardır. Bununla birlikte şaşırtıcı veya çok önemli sonuçlar doğuran bir olayın biyolojik anlam taşıdığını ve bu nedenle olayın ilk yaşandığı koşullarla ilgili bilgilerin kodlanmasını artıran beyin mekanizmalarını aktive edebileceğini öne sürmüşlerdir. Grup içindeki bireylerin ilgileri ne kadar farklıysa, farklı olayların şaşırtıcı veya sonuçları açısından önemli bulunma derecesi de o ölçüde değişecektir. Ayrıca, bu tür olayların psikolojik etkisi, bireylerin bu deneyimlerle ilgili anılarını örtük (tekrar tekrar düşünme) veya açık (yazmak veya başkalarıyla konuşmak gibi) olarak "prova etmesine" neden olabilir; bu da, kişinin özgün olayla ilgili anılarının ayrıntı düzeyini doğrudan etkiler.

Brown ve Kulik'in (1977) düşündüğü gibi, tarihsel bellekte gözlenen grup farklılıklarının öncelikle anının kodlandığı koşullar (olayın ilk tesiri ve grup kimliğinin bu deneyim üzerindeki etkisi) tarafından belirlendiği öne sürülebilir. Bizse, bilinçten geri getirmenin, zaman içinde gruplar genelinde anıların oluşmasını ve hatırlanmasını eşit derecede, hatta daha fazla etkileyebileceğini düşünüyoruz. Örneğin, daha önce anlatılan çalışmalarda, tarihi olaylarla ilgili anılar, olayı örtük olarak geri getirme (tekrar tekrar düşünme) veya sosyal bağlamda yeniden hatırlama (açık geri getirme) eğilimi yüksek olan gruplarda daha güçlüdür. Karpicke ve

Roediger'in (2007b) laboratuvar çalışmalarında gösterdikleri gibi, olayların tekrar tekrar bellekten geri getirilmesi, bu olaylarla ilgili anıların uzun vadede hatırlanması açısından kritik önem taşır.

Aralıklarla Hatırlamanın Zamanlaması ve Etkileri

Shapiro (2006), üniversite öğrencilerinin iki yıllık bir zaman aralığında 11 Eylül 2001 saldırılarıyla ilgili hatırladıklarını değerlendirerek, geri getirmenin etkilerinin anlaşılmasına katkıda bulundu. Shapiro, özel olarak flaş belleğin (olayın ilk öğrenildiği ana ait anılar) ve olayla ilgili hatırlananların, akılda tutma süresinden farklı şekilde etkilenip etkilenmediğini sorguladı. Ayrıca, tekrarlanan hatırlamaların sıklığının ve zaman aralığının, akılda tutma süresinin hatırlama üzerindeki etkilerini değiştirip değiştirmediğini araştırdı. Deneylerden birinde, üç ayrı grubun 11 Eylül ile ilgili hatırladıkları, bir veya üç kez test edildi. İlk iki grup, giderek uzayan aralıklarla veya eşit aralıklarla üç hatırlama testi doldurdu. Giderek uzayan aralıklarla test yanıtlayan grupta, denekler 11 Eylül olayından 1-2 gün, 2 hafta ve 11 hafta sonra test edildi. Eşit aralıkla test yanıtlayan gruba, olaydan 1-2 gün, 6 hafta ve 11 hafta sonra test uygulandı. Üçüncü grup ise kontrol grubu işlevi gördü ve 11 Eylül saldırısından 11 hafta sonra yalnızca bir kez test edildi.

Bellek testleri deneklerin 11 Eylül olaylarıyla ilgili flaş anılarını ve olayın kendisiyle ilgili bilgilerini değerlendirecek şekilde hazırlandı. Flaş bellek bildirimleri, Brown ve Kulik (1977) tarafından önerilen özgün kriterler temel alınarak, deneklerin 11 Eylül saldırısını ilk öğrendikleri anda nerede bulunduklarını, ne yaptıklarını, saldırı haberini ilk olarak hangi kaynaktan öğrendiklerini ve bunun kişisel anlamını bildirme yeterlikleri bazında değerlendirildi. İlk iki grupta, hatırlamanın zaman içindeki tutarlılığını değerlendirmek amacıyla, takip değerlendirmelerinde aynı sorular soruldu. Olayın kendisiyle ilgili bilgi düzeyini değerlendirmek içinse, deneklerden 11 Eylül saldırılarıyla ilgili bütün bildiklerini yazmaları istendi.

Shapiro (2006), akılda tutma süresinin uzunluğunun, hatırlananların ayrıntılarının veya olayın ilk duyulduğu anla ilgili ayrın-

tıların tutarlılığını etkilemediğini saptadı. Buna karşılık, 11 Eylül olaylarının farklı yönleriyle ilgili hatırlananlar, akılda tutma süresinin uzunluğundan olumsuz yönde etkilenmişti. Üç kez test edilen gruplarda gözlenen yüksek hatırlama performansı ve ayrıntı düzeyi, açık geri getirme veya tekrarlamanın, 11 Eylül olaylarıyla ilgili uzun süreli belleği güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Buna karşılık, değerlendirmeler arasındaki sürenin olayı hatırlamayı anlamlı derecede etkilememiş olması şaşırtıcıdır; bu sonuç, geri getirme girişimlerinin arasındaki sürenin değil, geri getirme sıklığının önem taşıdığını göstermektedir.

Shapiro (2006) gerçekleştirdiği takip çalışmasında, 23 hafta, 1 yıl ve 2 yıl gibi daha uzun akılda tutma sürelerinin, 11 Eylül olayları ve olayın haber alındığı şartlarla ilgili anılar üzerindeki etkilerini de araştırdı. İlk deneyin sonuçlarına benzer şekilde, olayın öğrenildiği anda içinde bulunulan durumla ilgili bilginin miktarı ve tutarlılığı, ne akılda tutma süresinden ne de olayı bellekten geri getirme girişimlerinin sayısından etkilenmedi. Buna karşılık, akılda tutma süresi uzadıkça, olayı hatırlama performası bozuluyor, ancak tutarlılığı değişmiyordu. Bununla birlikte, daha uzun akılda tutma süreleri geçse bile, bellekten geri getirme girişimleriyle olayın daha iyi hatırlanabildiği gözlendi. Shapiro, deneklerin belleklerıyle ilişkili öznel deneyimleri araştırmaya yönelik ek soru formları kullanarak, anılarının daha uzun süre canlı, değişmeden kaldığını veya içselleştirildiğini bildiren deneklerde hatırlamanın daha güçlü olduğunu gözlemledi. Ayrıca, anılarının doğruluğuna güvenen ve olayın tartışmalarda tekrar tekrar gündeme geldiğini belirten deneklerde hatırlama performansı daha yüksekti. Bu son bulgu, tekrarlanan açık geri getirmenin flaş anıların korunmasına katkıda bulunduğu görüşünü desteklemektedir.

Bu bulgular, flaş anı oluşumunun altında yatan süreçlerin, tarihi olaylarla ilgili bilgilerin öğrenilmesi ve akılda tutulmasıyla ilişkili süreçlerden farklı olması kavramıyla uyumludur. Akılda tutma süresi ve olayın bellekten geri getirilme sıklığındaki farklılıklar flaş anıları pek etkilemediği halde, 11 Eylül'de gerçekten olan olayların hatırlanmasını büyük oranda etkilemiştir. Bu bulgular, Brown ve

Kulik'in (1977) özgün flaş bellek kuramını dolaylı yoldan destekler. Bu kuram da, kodlama mekanizmalarının anıların oluşumunda belirleyici bir rol oynadığını, daha sonra olayın tekrar tekrar bellekten geri getirilmesinin, çevresel şartlarla değil, olayın kendisiyle ilgili anıların kalıcılığını sağladığını öne sürer. Eğer gerçekten de, Shapiro'nun (2006) gözlemlediği gibi, tekrarlanan geri getirme kişinin olayı öğrendiği andaki koşullarla ilgili anıları üzerinde çok az etkiye sahipse, flaş anıların temel belirleyicileri kodlama aşamasında etkileşiyor olmalıdır.

Flaş anıların kalıcılığına karşı, tarihi olay belleğinin kırılganlığı göz önünde bulundurulduğunda, 11 Eylül gibi trajedilerde toplumun bir paradoksla karşı karşıya kaldığını anlamak zor değildir. Bir yandan olayla ilgili öznel özellikler unutulmazken, diğer taraftan olayla ilgili temel bilgi, sürekli olarak akla getirilmediği takdirde unutulmaya mahkûmdur. Elbette bu konu yalnızca Shapiro'nun (2006) çalışmasında ele alınmış olduğundan, bu konuyla ilgili ek kanıtlara gereksinim vardır.

Kolektif Anıların Biçimlendirilmesinde Geribildirim Mekanizması

Geribildirim, bir olayın (veya bir davranış performansının) hatırlanmasından sonra elde edilen veya üretilen ve kişinin daha sonra olayı daha iyi hatırlamasına veya performansını güçlendirmesine yarayan bilgilerdir. Geribildirim dış veya iç kaynaklardan sağlanabilir. Böylesine kapsamlı bir tanıma sahip olan geribildirim, çok farklı fenomenlerde rol oynar: Küçük kas hareketlerinden sonra bedensel duyusal sistemde ortaya çıkan uyarılar da, bir sunumdan sonra dinleyicilerin yaptıkları yorumlar da geribildirim olarak adlandırılır. Bu bölümde geribildirimi, "bildirimsel bilgi" edinme veya bu bilgiyi kullanma bağlamında ele alacağız. Daha özgül olarak geribildirim, bir kişinin bellekten bir bilgiyi geri getirme görevindeki (örneğin bir test sırasında ABD'nin 16. Devlet Başkanı'nı hatırlama, birinin 18. yaş gününü hatırlama vb.) performansının doğruluğunun bir ölçütü olarak görülür. Bu bölümde,

test sonrası geribildirimin öğrenme ve akılda tutma üzerindeki etkisiyle ilgili laboratuvar araştırmalarını gözden geçireceğiz. Daha sonra, laboratuvar şartlarında öğrenmeyi etkileyen bu geribildirim mekanizmalarının, laboratuvar dışında kolektif bellekleri nasıl şekillendirebileceğini tanımlayacağız.

Geribildirimle İlgili Laboratuvar Araştırmaları

Laboratuvar çalışmalarında, bir test sonrasında yapılan geribildirimin etkinliği üzerine etki eden bir dizi faktör incelenmiştir (incelemeler için bkz. Bangert-Drowns, Kulik, Kulik ve Morgan, 1991; Butler ve Winne, 1995; Hattie ve Timperley, 2007; Kulhavy ve Stock, 1989). Geribildirimin zamanı, öğrenilmesi gereken materyalin türü, testin formatı, akılda tutma süresi ve daha önceden bilinenlerin düzeyi bu faktörlerden birkaç tanesidir. Bu çok sayıdaki faktörlerden en önemlisi, verilen bilginin niteliğidir. Geribildirim mesajı en temel haliyle, öğrenen kişiye yanıtın doğruluğu hakkında bilgi vermelidir. Bu temel geribildirim mesajının içeriği üç yönde (mesajın türü, şekli ve yükü) genişletilebilir (Kulhavy ve Stock, 1989). Farklı geribildirim türleri, genellikle içerdikleri bilgi türüne göre sınıflandırılır. Geribildirim mesajında testle ilgili bilgiler kullanıldığında (örn. sorunun doğru cevabıyla birlikte yeniden verilmesi), "göreve özgü geribildirim" söz konusudur. Geribildirim mesajı özgün çalışma materyallerinin (örn. testten önce okunan bir metnin) yeniden sunumunu da içerebilir; bu durumda "bilgilendirme temelli geribildirim" söz konusu olur. Son olarak, testten önceki öğrenme aşamasında veya uygulanan testte yer almayan ek bilgiler, geribildirim mesajına dahil edilebilir (öğrenilmesi gereken materyali, başka bir bilgi alanından bilinen bir kavramla ilişkilendirmek). Bu durumda, "ek bilgilendirmeli geribildirim" söz konusudur. Geribildirimin şekli, test sorusuyla geribildirim mesajı arasındaki (yapısal ve yüzeysel) benzerlik düzeyiyle ilgilidir. Örneğin, çoktan seçmeli bir sorunun ardından, aynı soru (bütün şıklarıyla birlikte) ama doğru cevap işaretlenmiş olarak verilirse, geribildirim mesajı temelde değişmemiştir. Oysa şıkların sırası değiştiril-

mişse, geribildirim mesajının şeklinde bir ayrıntılandırma söz konusudur. Son olarak, "geribildirim yükü" terimiyle, geribildirim mesajının içerdiği bilgi miktarı ifade edilir. Yalnızca doğru veya yanlış cevabın bildirilmesi durumunda az yüklü mesaj, çalışılan dokümanların yeniden açıklanması durumunda, yüklü mesaj söz konusu olacaktır.

Geribildirim mesajının içermesi gereken belki de en önemli bilgi doğru yanıttır. Bir testte yanlış yanıt verildiğinde, öğreniciye doğru yanıtı vermek yanlışın düzeltilmesini sağlar. Bu nedenle, doğru yanıt geribildirimi (soru kökünün doğru cevabıyla birlikte yeniden sunulması), sadece doğru/yanlış bilgisinin verilmesine kıyasla her zaman daha iyi bir öğrenme sağlar. Örneğin, Pashler ve arkadaşları (2005) tarafından yapılan bir çalışmada, deneklerden Uganda dili-İngilizce sözcük çiftlerinden (örn. leero-today [bugün]) oluşan bir listeyi çalışmaları istenmiş, ardından denekler ilk öğrenme oturumunda her çift için ikişer kez test edilmiştir (leero-?). İlk öğrenme testindeki her yanıtın ardından, deneklere ya hiç geribildirim yapılmamış, ya "doğru/yanlış" geribildirimi yapılmış ya da "doğru yanıt" geribildirimi verilmiştir. Bir hafta sonra denekler yeniden test edilmiş, "doğru yanıt" geribildirimi verilen deneklerin, "doğru/yanlış" geribildirimi yapılanlara veya hiç geribildirim yapılmayanlara kıyasla anlamlı düzeyde daha fazla doğru yanıt verdiği saptanmıştır (son iki grup arasında anlamlı fark gözlenmemiştir). "Doğru yanıt" geribildiriminin "yanlış/doğru" geribildirimine üstünlüğü, geribildirim literatüründe birçok başka çalışmada da ortaya konmuştur (örn. Gilman, 1969; Roper, 1977). Aynı şekilde, "doğru/yanlış" geribildiriminin, hiç geribildirim yapılmamasına kıyasla anlamlı bir yarar sağlamaması da yaygın bir bulgudur (meta-analiz için bkz. Bangert-Drows, Kulik, Kulik ve Morgan, 2001). Bu durum büyük olasılıkla, çalışma materyali yeniden gözden geçirilmedikçe veya doğru yanıtı belirlemenin başka bir yolu bulunmadıkça, bir yanıtın yanlış olduğu bilgisinin, öğrenicinin yanlışını düzeltmesi için yeterli olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, geribildirim literatüründe açıkça ortaya konmuş çıkarımlardan biri de, öğrenme başarısını artırmak için geribildirim mesajının en azından doğru yanıt bilgisini içermesi gerektiğidir.

Geribildirim mesajının doğru yanıtı içermesinin önemi konusunda görüş birliği bulunsa da, mesajın etkinliğini mesajın içeriğini üç yönde (tür, şekil ve yük) genişleterek daha da artırma konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Temel geribildirim mesajını genişletme yöntemlerinden bir kısmının öğrenme üzerinde olumlu etki gösterdiği, bazılarının ise hiç etki göstermediği, hatta olumsuz etki gösterdiği düşünülmektedir. Olumlu etkilere birkaç örnek verecek olursak, örneğin geribildirim mesajının şekliyle ilgili bazı çalışmalarda, öğrencilere özgün çalışma materyalleri yeniden verilerek kendi testlerini düzeltmelerinin istendiği "kendi kendini puanlama geribildirim" işlemi, yalnızca doğru yanıtların verilmesine üstün bulunmuştur (örn. Fazio, Huelser, Johnson ve Marsh, değerlendirme aşamasında; Andre ve Thieman, 1988). Bu etki büyük olasılıkla, kendi kendini puanlama görevinde materyalin aktif olarak işlenmesinin, yalnızca doğru yanıtın verildiği pasif işlemeye kıyasla bilgilerin akılda tutulmasını artırmasına bağlıdır. Şekil yönünden ele alacak olursak, deneğin doğru yanıtı harfleri yeniden sıralayarak bulmasını gerektiren geribildirim mesajları, soru ve doğru yanıtın özgün şekliyle yeniden sunulduğu mesajlara kıyasla daha etkili bulunmuştur (Lhyle ve Kulhavy, 1987). Geribildirimin yüküyle ilgili en iyi örnek, yukarıda da açıkladığımız gibi, doğru yanıt geribildiriminin, doğru/yanlış geribildirimine kıyasla daha yararlı olmasıdır. Geribildirim mesajının doğru yanıttan daha fazlasını içerecek şekilde genişletilmesi farklı sonuçlar doğurmuştur. Bazı çalışmalarda, bir yanıtın neden yanlış olduğunun ayrıntılı açıklamasının eklenmesinin öğrenmeyi pekiştirdiği saptanmış (Peeck, 1979; Phye, 1979), bazı çalışmalarda böyle bir etki gösterilememiştir (örn. McDaniel ve Fisher, 1991; Kulhavy ve ark., 1985). Geribildirim mesajının yükünü artırmanın yararı, öğrenilmesi gereken materyalin niteliğine göre değişiyor olabilir. İsimler, tarihler, yabancı dil sözcükleri vb. belirli ve olgusal materyallerde yalnızca doğru yanıt geribildirimi yeterli olabilirken, daha karmaşık materyallerin öğrenilebilmesi için (örn. kavramlar, uygulamalar vb.) doğru cevabın ayrıntılı bir şekilde açıklanmasına gereksinim duyulabilir.

Geribildirimin birincil işlevi bellek hatalarının düzeltilmesidir (Bangert-Drowns, Kulik, Kulik ve Morgan, 2001; Kulhavy ve Stock, 1989). İnsanlar belleklerinden bir bilgiyi geri getirirken iki tür hata yapabilirler: (1) tayin etme hataları, (2) eksiltme hataları. Tayin etme hataları, bellekten yanlış bilgi geri getirildiğinde ve bu bilginin doğru olduğu düşünüldüğünde (veya sanıldığında) ortaya çıkar. Eksiltme hatalarındaysa iki durum söz konusudur: Bilgi bellekten geri getirilmiş, ama yanlış (veya konuyla ilgisiz) olduğu düşünüldüğünden bildirilmemiştir ya da bellekte bilgiye hiç erişilemediğinden, bilgi geri getirilememiştir. Geribildirim bu iki tür hatanın düzeltilmesinde kritik rol oynar. Bir tayin etme hatasından sonra yapılan geribildirim, öğrenicinin yanlış yanıtın yerine doğru yanıtı geçirmesini sağlar. Bir eksiltme hatası yapıldığındaysa, geribildirim öğreniciye bildirilmesi gereken bilgileri öğretir ve bu bilgilerin daha önceden hiç bilinmiyormuş gibi kodlanmasını sağlar.

Geribildirim, bu iki tür hatanın da düzeltilmesini sağladığı için, test sonrasında bilginin akılda tutulmasının teşvik edilmesinde önemli bir araçtır. Örneğin, Butler ve Roediger (2008) deneklerden çeşitli konularla ilgili paragrafları okumalarını istediler ve ardından paragraflarda verilen bilgilerle ilgili çoktan seçmeli bir test uyguladılar. Bazı sorularda sorunun hemen arkasından doğru yanıt geribildirimi yapıldı, ama bazı sorularda hiçbir geribildirim yer almadı. Bir hafta sonra deneklere, ilk çoktan seçmeli testte sorulan sorularla birlikte, paragraflardaki bilgilerle ilgili yeni soruların da (kontrol amaçlı) yer aldığı son bir sınav uygulandı ve sorulara kısa yanıtlar vermeleri istendi. Sonuçlar, ilk çoktan seçmeli testte geribildirim olmayan soruları çözmenin, hiç test çözmemeye kıyasla, son testte daha fazla "araya girme hatasına" (ilk çoktan seçmeli testte tuzak olarak kullanılan yanlış yanıtların verilmesi) neden olduğunu gösterdi. Buna karşılık en yüksek performans, geribildirimin sağlandığı sorularda elde edildi: Son testte hem doğru yanıtların oranı arttı hem de araya girme hatalarının oranı azaldı.

Geribildirimin diğer bir işlevi de "üstbilişsel hataları" düzeltmesidir. Üstbiliş, kişinin kendi bilişsel süreçleriyle ilgili bildiklerini

ifade eder. İnsan bellekten bir bilgiyi geri getirirken, bu bilginin doğruluğunu değerlendirir; buna "üstbilişsel izleme" adı verilir (Barnes, Nelson, Dunlosky, Mazzoni ve Narens, 1999; Koriat ve Goldsmith, 1996; Nelson ve Narens, 1990). Verilen bir yanıta güvenme düzeyi, ardından sağlanan geribildirimin nasıl kullanılacağında önemli bir belirleyicidir. Örneğin, geribildirimin çalışılmasına ayrılan süreye denek kendisi karar verdiğinde, denekler çok güvenerek verdikleri yanlış yanıtlarla ilgili geribildirimlere, pek güvenmeden verdikleri yanlış yanıtlara kıyasla daha fazla zaman ayırmaktadır (bkz. Kulhavy, 1977; Kulhavy ve Stock, 1989). Bunun nedeni, emin oldukları bir şeyin yanlış çıktığını gördüklerinde şaşırmaları olsa gerektir. Genel olarak, insanlara bir yanıtın doğruluğuna güvenip güvenmedikleri sorulduğunda, değerlendirmeleri genellikle doğru çıkmaktadır. Bu durum özellikle kişiye yanıt verme veya vermeme seçeneği sunulmuşsa (serbest bildirim) geçerlidir, çünkü bu durumda kişi emin olduğu yanıtları verir, emin olmadığı yanıtlarda çekimser kalır (bkz. Barnes ve ark., 1999; Kelley ve Sahakyan, 2003; Koriat ve Goldsmith, 1996). Bununla birlikte, bazen bir yanıtın gerçekten doğru olması ile doğru sanılması arasında büyük bir uyuşmazlık olabilir. Örneğin, yanlış bir yanıt doğru olduğuna çok güvenerek verilebilir veya doğru bir yanıt pek de güvenmeden verilebilir. Geribildirim, bir yanıtın gerçek ve algılanan doğruluğu arasındaki uyuşmazlığı azaltarak, bu tür üstbilişsel hataların düzeltilmesine yardımcı olabilir. Araştırmalar, büyük bir güvenle verilen yanlış yanıtların geribildirimle düzeltilmeye özellikle daha yatkın olduğunu göstermiştir; buna "aşırı düzeltme etkisi" adı verilir (Butterfield ve Meltcalfe, 2001; 2006). Büyük olasılıkla, çok güvenilen bir yanıtın yanlış olduğu fark edildiğinde yaşanan şaşkınlık, geribildirim işlemini artırmakta ve doğru yanıtın daha iyi akılda tutulmasını sağlamaktadır. Geribildirim aynı şekilde, pek de güvenmeden verilen doğru bir yanıtın altında yatan üstbilişsel hatanın düzeltilmesinde de kritik rol oynuyor gibi görünmektedir (Butler, Karpicke ve Roediger, 2008).

Özetle, laboratuvar araştırmaları, geribildirimin test etmenin yararlarını artırdığını ortaya koymaktadır. Geribildirim literatürü

genelinde, geribildirim vermenin etkisi ezici bir üstünlükle olumlu bulunmuştur. Olumsuz bir etkinin gözlendiği az sayıda çalışmada, geribildirim öğrenmeyi baltalayacak şekilde verilmiştir. Örneğin, öğrenmenin hatasız olması gerektiği ilkesini esas alan en eski programlı öğretim deneylerinin çoğunda, sorular ve geribildirim aynı anda verilmiştir (geribildirimi vermeden önce sorunun yanıtlanması beklenmemiştir). Bunun sonucunda denekler, bellekten bilgileri geri getirmeye çalışmak yerine, soruları ekranın altında yer alan doğru yanıtlara bakarak yanıtlamışlardır (bkz. Bangert-Drowns, Kulik, Kulik ve Morgan, 2001; Kulhavy, 1977). Geribildirim, bellekte ve üstbilişsel izlemede yanlışların düzeltilmesine yardımcı olarak, öğrenicilerin istenen bilgi düzeyine ulaşmasını sağlar. Şimdi de geribildirimin laboratuvar dışında kolektif anıları nasıl şekillendirebileceğine bakalım.

Geribildirim Kolektif Anıları Şekillendirir

Bellekten geri getirme ve hatırlamada aralık etkisi mekanizmaları kolektif anıların oluşturulması ve korunmasında kritik öneme sahipse de, geribildirim kolektif anıların, sağlam, şematize anlatılara dönüştürülmesinde rol oynayan bir mekanizma işlevi görebilir. Bir gruptaki bireyler ortak bir olaydan anılar hatırladıklarında, hem dış (örneğin grubun diğer üyeleri) hem de iç kaynaklardan (her bireyin diğerlerini dinlemesi ve kendi hatırladıklarını kontrol etmesi gibi) gelen geribildirimler söz konusudur. Geribildirim, bellekten geri getirilen anıların doğruluğuyla olduğu kadar, olayın hatırlanamayan önemli yönleriyle (ayrıntılar, alt olaylar vs.) ilgili bilgileri içerir (sırasıyla tayin etme ve eksiltme hataları). Anıları tekrar tekrar bellekten geri getirme ve gruptan geribildirim alma sürecinde, grup tarafından olayın en önemli yönleri seçilir ve kolektif belleğin içinde eritilir.

Bu süreci şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: Düğünlerini hatırlayan bir çift düşünün. Balayına giderken düğünlerine ait anıları paylaşıyorlar. Damat, eşinin nikâh masasına yürürken nasıl göründüğünü, kokteyl sırasında babasının çiftin şerefine kadeh kaldırışı-

nı ve gecenin sonunda bütün davetlilere teşekkür edişini hatırlıyor. Gelin ise törenden sonraki ilk öpücüğü, düğün pastasının tadını ve sevdikleri bir şarkı eşliğinde arkadaşlarıyla dans etmelerini hatırlıyor. Anılarını paylaşırken, her biri diğerinin olaylarla ilgili hatırladıklarındaki yanlışları (tayin etme hatalarını) düzeltiyor. Örneğin, damat esprili bir cümleyi babasının söylediğini sanıyor olabilir, ama gelin bu şakayla herkesi güldürenin amcası olduğunu hatırlar. Ayrıca damat veya gelin, diğerine unuttuğu bazı ayrıntıları veya alt olayları hatırlatabilir (eksiltme hataları). Örneğin, gelin nikâh masasına oturmasını hatırlarken, damadın aklına uzun gelinliğe takılıp sendelemesi gelir. Bu süreç, çiftin evliliği süresince (evlilik töreni bir arkadaşa anlatılırken, fotoğraf albümüne bakılırken, evlilik yıldönümü kutlamalarında vs.) sayısız kez tekrarlanacaktır. Böylelikle, çiftin olayla ilgili kolektif belleği var oldukça, bazı ayrıntılar ve alt olaylar zaman içinde daha tutarlı ve değişmez bir hal alacaktır.

Elbette, geribildirimin bir çiftin kolektif belleğini şekillendirmesi, olabilecek en küçük grup örneğidir. Aynı düşünce daha geniş gruplara da uyarlanabilir: önemli bir maçı hatırlayan taraftarlar, askerliklerini hatırlayan aynı birlikteki askerler, şiddetli bir kar fırtınasını hatırlayan kasaba halkı gibi... Burada önemli olan nokta, süreç sırasında bir olayın grup üyeleri tarafından tekrar tekrar hatırlanması sırasında, her bireyin anılarının doğruluğuna ve olayın hatırlayamadığı önemli kısımlarına ilişkin geribildirim almasıdır. Muhtemelen bu geribildirimin büyük bir kısmı, daha önceki örnekte olduğu gibi olay topluca hatırlanırken, doğrudan grubun diğer üyeleri tarafından verilecektir. Ancak geribildirim dolaylı da olabilir. Dolaylı geribildirime örnek olarak, en başta sanat, kitaplar, filmler, televizyon ve popüler kültürün diğer araçları verilebilir. Örneğin, hepsi değilse bile Amerikalıların büyük bir çoğunluğu, 11 Eylül 2001'de New York City ve Washington DC'de gerçekleşen terörist saldırılarla ilgili olaylar hakkında kolektif bir belleğe sahiptir. Bu bağlamda, 11 Eylül Komisyon Raporu'nu okumak veya tartışma yaratan *Fahrenheit 9/11* filmini izlemek, grubun bazı üyelerinin, diğer üyelerin 11 Eylül olaylarını hatırlama şeklini etkile-

yen dolaylı etkilere örnek verilebilir. Laboratuvar araştırmalarında olduğu gibi, kolektif belleğin şekillenmesine yardım eden geribildirim çok farklı şekillerde olabilir ve farklı yollarla devreye girebilir, ama işlevi yine teyit etme ve eksiltme hatalarını düzeltmektir.

Bugüne kadar, laboratuvar dışında geribildirimin kolektif anılar üzerindeki etkilerini araştıran bir çalışma yapılamamıştır. Dolayısıyla, araştırmaların bu alana genişletilmesi, önceki paragraflardaki gibi spekülatiftir. Bununla birlikte, genellikle iki veya üç kişilik gruplarda yapılmış, birlikte hatırlamanın daha sonra bireysel hatırlamayı kolaylaştırdığını öne süren çalışmalar vardır (örn. Basden, Basden ve Henry, 2000; Weldon ve Bellinger, 1997). Örneğin, Rajaram ve Pereira-Pasarin (2007) deneklerden resim ve sözcüklerle çalışmalarını istemiş, daha sonra her iki durumdan birinde bir tanıma testi uygulamışlardır. İşbirliğiyle hatırlamada, üç kişiden oluşan gruptan, önce her öğeyi tartışması (herkesin birbirine daha önce bu öğenin çalışılıp çalışılmadığını söylemesi gibi), daha sonra herkesin sözcükle ilgili bireysel kararını (evet/hayır) söylemesi istenmiştir. İşbirliği yapılmayan hatırlamada, denekler hiçbir tartışma yapmadan öğelerle ilgili kararlarını belirtmişledir. Sonuçlar, bireysel karar vermeden önce grup içinde tartışma fırsatına sahip olan deneklerin, tek başına test edilenlere kıyasla tanımada daha yüksek performans gösterdiklerini ortaya koymuştur. Muhtemelen, işbirliğiyle hatırlamanın yapıldığı gruptaki denekler, her öğenin tartışılması sırasında aldıkları geribildirimle, teyit etme ve eksiltme hatalarını düzeltme imkânı bulmuşlardır.

Kolektif Anıların Doğruluğu ve Yanlışlığı

Kolektif anıların doğruluğu, bu anıları paylaşan insanlar başta olmak üzere, tarihçiler, antropologlar, psikologlar ve bu konu üzerinde çalışan diğer araştırmacı grupları için önemli bir sorundur. En iyi ihtimalle, kolektif bir anının doğruluğu konusunda görüş birliği içinde olmak bir grubu birleştirebilir (örneğin, Amerikalıların her yıl 4 Temmuz'da Bağımsızlık Bildirgesi'ni kutlamaları). En kötü ihtimalle, bir kolektif anının doğruluğuyla ilgili gruplar ara-

sındaki görüş karşıtlıkları korkunç sonuçlar doğurabilir. Örneğin, Muhammed Peygamber'in meşru halefleri konusunda Sünni ve Şii Müslümanlar arasında yüzlerce yıldır devam eden anlaşmazlık, hâlâ çatışmalara neden olmaktadır. Şii Müslümanlar Muhammed Peygamber'in damadı Ali'yi açıkça halefi olarak atadığını, Sünniler ise Muhammed Peygamber'in halefinin Müslüman camiası tarafından belirlenmesini istediğini öne sürmektedirler. Kolektif bir anının doğruluğu hakkında ister uzlaşma isterse görüş ayrılığı olsun, gerçeğin nesnel olarak belirlenmesi ya imkânsız ya da çok zordur. Ayrıca, bir uzlaşma olsa bile, olayların üzerinde uzlaşılmış olan versiyonu zaman içinde değişebilir (tarih kitaplarının zaman içindeki değişimini buna örnek olarak vermiştik). Dolayısıyla, kolektif anıların genellikle doğru mu yanlış mı olduğu konusunu bir kenara bırakıp, bu bölümde daha önce tanımladığımız "bellekten geri getirme", "hatırlamada aralık etkisi" ve "geribildirim" mekanizmalarının kolektif anıların doğruluğunu nasıl etkileyebileceğini kısaca ele alacağız.

Bilgilerin bellekten geri getirilmesi, insanların bu bilgileri uzun süre boyunca daha iyi hatırlamalarına yardımcı olur. Oysa tek başına ele alındığında, uzun süre akılda tutmayı sağlayan bu mekanizma bilginin doğruluğuyla tamamen ilgisizdir. Eğer bellekten yanlış bilgi geri getirilirse, bu yanlış bilgiyle ilgili bellek güçlenir. Bir örnek verecek olursak, Roediger, Jacoby ve McDermott (1996) deneklere bir cinayeti anlatan slaytlar izlettiler ve ardından bir başka tanığın yanlış bilgiler içeren ifadesini dinlettiler. İfadeden hemen sonra deneklere bir zorlamalı hatırlama testi verildi. Onlardan ya yalnızca slaytlardaki bilgileri ya da hem slaytlardaki hem de ifadedeki bilgileri hatırlamaları istendi. Her iki kaynaktaki bilgileri de hatırlamaları istenen denekler, yalnızca slaytlardaki bilgileri hatırlamaları istenen deneklerden daha fazla yanlış bilgi ürettiler. İki gün sonra yapılan son hatırlama testinde, yalnızca slaytlardaki bilgilerin hatırlanması istendi. Her iki koşulda da, ilk testte (yanlış olarak) hatırlanan ifadeden kaynaklanan yanlış bilgiler, son testte daha fazla hatırlanma eğilimi gösterdi. Yani, zorlamalı hatırlama testindeki bilgi üretme, anıları güçlendiriyor (test etkisi) ve denek-

lerin, yalnızca slaytlardaki bilgileri hatırladıklarından emin olmaları istendiğinde bile, hatalı bilgiler hatırlamalarına neden oluyor gibi görünüyordu (bkz. McDermott, 2006).

Şimdi de, çoktan seçmeli testlerle ilgili literatürden bir başka örnek verelim: Denekler (hataya düşüp) tuzak şıklardan birini işaretlediklerinde, geribildirim verilmediği takdirde (Butler ve Roediger, 2008) bir sonraki testte de aynı tuzağa düşmektedirler (örn. Butler, Marsh, Goode ve Roediger, 2006; Roediger ve Marsh, 2005). Burada kritik önem taşıyan nokta, bu etkinin yalnızca bilmeme sonucunda ortaya çıkmadığıdır: Eğer rasgele bir işaretleme değil de hatalı akıl yürütme söz konusuysa, tuzağın akılda kalması ve daha sonra tekrar aynı tuzağa düşülmesi olasılığı daha yüksektir (Huelser ve Marsh, 2006). Bu bulgular, bir testte yanlış bilginin bellekten geri getirilmesinin, bu yanlış bilginin öğrenilmesine ve akılda tutulmasına neden olabildiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla, oluşturulan kolektif anıların doğruluğunu belirleyen, hatırlanması gereken bilginin doğru olmasıdır.

Nasıl ki geri getirme mekanizması bilginin doğru olup olmamasını görmezden geliyorsa, tekrarlanan geri getirme (özellikle de aralıklı ise) doğru olsun ya da olmasın, bilginin akılda kalıcılığını artırmaya yarar. Zaman içinde yanlış bilgiler tekrar tekrar geri getirilirse, bu yanlış bilgi daha güçlü bir şekilde akılda tutulacaktır. Yanlış bilginin tekrar tekrar bellekten geri getirilmesinin etkileri özel olarak hiçbir çalışmada araştırılmamış olsa da, yanlış bilgilendirmeye tekrar tekrar maruz kalmanın daha sonra belleği nasıl etkilediği pek çok çalışmada değerlendirilmiştir. Örneğin, Roediger ve arkadaşlarınınkine (1996) benzer bir paradigma kullanan Zaragoza ve Mitchell (1996), bir cinayete ilişkin slaytları gösterdikten sonra yanlış bilgilendirmeye maruz kalma sayısını değiştirdiler. Deneklere bir veya üç kez yanlış bilgilendirme yapıldı. Yanlış bilgilerin daha çok kez sunulması, son yapılan hatırlama testinde daha fazla yanlış bilgi üretilmesine neden oldu. Aslında, tekrar tekrar yanlış bilgilendirmeye maruz kalmanın etkisi o kadar güçlüdür ki, denekler daha sonra bu bilgiler düzeltilse (Lewandowsky, Stritzke, Oberauer ve Morales, 2005) veya ma-

ruz kalma sırasında açıkça imlense bile (Skurnik, Yoon, Park ve Schwartz, 2005), yanlış bilgileri akıllarında tutarlar. Bu etkinin bir açıklaması, yanlış bilgilendirmeye tekrar tekrar maruz kalmanın bu yanlış bilginin bellekten geri getirilme akıcılığını artırmasıdır. Uzun bir aradan sonra, insanlar bilginin yanlış imlendiğini unuturlar ama akıcılık kalır ve insan bu akıcılığı bilginin doğruluğuna bağlar. Bu bulgular, kolektif anıların oluşturulmasında rol oynayan tekrarlanan geri getirmenin, doğru bilgiyle tamamen aynı şekilde yanlış bilginin de akılda tutulmasını artıracağını ortaya koymaktadır.

Bellekten geri getirme ve hatırlamada aralık etkisine karşılık geribildirim, yanlışlığı azaltan bir mekanizma olabilir. Daha önce de tanımlandığı üzere, geri getirme, insanların tekrarlanan geri getirmelerle kolektif anılar oluştururken bellek hatalarını düzeltmelerini sağlar. Bununla birlikte, geri getirme yalnızca geri getirme hataları yanlış olarak imlemede başarılı olmuşsa hataların düzeltilmesine yardımcı olabilecektir. Dahası, geribildirim kaynağındaki bilgi yanlışsa, geribildirim insanların yanlış bilgiler edinmesine neden olabilir. Roediger, Meade ve Bergman (2001) bu noktayı açığa kavuşturan bir çalışma yaptılar. Hatalı anıları araştırmak için yeni bir paradigma kullanarak, ikişer kişilik gruplardan sıradan bir eve ait altı sahneyi (örn. mutfak) incelemelerini istediler. Her grupta iki kişiden biri durumdan habersiz, ikincisi ise araştırmacıdan nasıl yanıt vermesi gerektiğine dair talimatlar almış bir müttefikti. Bir sahne çalışıldıktan sonra, her denek sırayla sahnedeki öğeleri hatırlıyordu. Bu birlikte hatırlama aşamasında, müttefik denek ya yalnızca doğru öğeleri ya da hem doğru öğeleri ya da sahnelerin hiçbirisinde bulunmayan bazı yanlış öğeleri bildiriyordu. Daha sonra, deneklerden sahnelerdeki öğeleri yeniden hatırlamaları istendiğinde, müttefik denek elbirliğiyle hatırlama aşamasında hatalı öğeler bildirmişse, daha fazla hatalı öğe bildirildiği saptandı: "belleğin sosyal bulaşıcılığı" etkisi. Bu çalışmadaki denekler müttefikin hatırladıklarını, kendilerinin hatırlamadığı öğelerle ilgili bir geribildirim olarak aldılar. Hatırlanan bazı öğelerin hatalı olduğundan habersiz olduklarından, bu geribildirimi eksiltme hatası

olarak algıladıklarını düzeltmede kullandılar. Buna bağlı olarak, geribildirimin ancak bilgiler doğru olarak tanımlandığında, kolektif anılarda doğruluğu teşvik ettiği söylenebilir... Yanlış bilgiler grubun diğer üyeleri tarafından doğruymuş gibi kabul edilirse, geribildirim bu yanlış bilgilerin akılda tutulmasını teşvik edecek ve sonuçta kolektif anıların doğruluktan sapmasına neden olacaktır. Grubun konuşkan bir üyesi bir olayı hatırlarken bazı ayrıntılarda veya olanlarda yanılırsa, bazı kolektif anılar bu şekilde oluşturulmuş hatalar içerebilir.

Sonuç olarak, yukarıda tanımlanan mekanizmalar, kolektif anıların oluşturulmasına, akılda tutulmasına ve düzenlenmesine katkıda bulunur, ama bu süreçte anıların doğru olup olmadığı dikkate alınmaz. Daha önce de tartıştığımız gibi, kolektif belleklerin oluşturulmasına katkıda bulunan kaynaklardan biri de okullarda okutulan tarih kitaplarıdır. Eğer bu kitaplar kasten veya kasıt olmadan hatalar içerirse, bu kitaplardaki bilgileri öğrenmek zorunda olan öğrenciler tekrar tekrar yanlış bilgileri bellekten geri getirecekler ve öğretmenlerinden (aynı zamanda diğer kaynaklardan da) bu bilginin doğru olduğuna dair geribildirim alacaklardır. Bellekten geri getirme, hatırlamada aralık etkisi ve geribildirim mekanizmaları sisteme yüklenen bilgilerin doğruluğuna kayıtsız olduğundan, sonuçta hatalar içeren bir kolektif bellek yaratılmış olacaktır. Tarih kitaplarında çoğunlukla ufak tefek veya basit görüş ayrılıklarından doğan hatalar olsa da, bazı yanlışlıklar öyle barizdir ki, yanlış bilgilendirme olarak kabul edilebilirler. Örneğin Kremlin'in son dönemde desteklemeye başladığı *Rusya'nın Modern Tarihi: 1945-2006: Tarih Öğretmenleri için Kılavuz* adlı ders kitabında, yakın Rus tarihi yeni bir bakışla ele alınmakta, diğer değişiklerle birlikte Stalin'in diktatörlüğü "hiç istenmese de kaçınılmaz olarak kabul edilmesi gereken bir durum" olarak sunulmaktadır. Diğer bir örnek, Amerikan yerlilerinin Avrupalı yerleşimciler tarafından katledilmelerine, son yıllara kadar Amerikan tarih dersi kitaplarında yer verilmemesi veya geçiştirilmesidir. Dolayısıyla, tekrar tekrar bellekten geri getirilen ve geribildirimle onaylanan bilginin doğruluğu, daha sonra oluşacak kolektif belleğin temel belirleyicisidir.

Sonuç

Kolektif bellekle ilgili çalışmalar bazı açılardan ancak başlangıç aşamasındadır. Konu hakkında çok şey yazılmış olsa da, sorunların sistematik bir şekilde ele alınmasına ve kolektif bellekle ilgili konuların psikologlar tarafından deneysel bellek çalışmalarıyla ilişkilendirilmesine yeni yeni başlanmıştır. Bizim bu bölümdeki amacımız, laboratuvar deneylerinden öğrenilenleri, kolektif bellek alanındaki konuların dile getirilmesine yardımcı olacak şekilde genişletmektir. Biz burada özellikle, tekrarlanan geri getirme ve geribildirimin, hem laboratuvar hem de gerçek dünya sahnesinde ne kadar önemli olduğunu ele aldık. Tekrarlanan geri getirme ve bazı olayları tartışırken diğer insanlardan alınan geribildirimler, insanların kolektif anılarını oluştururken ve hatırlarken kullandığı, Wertsch'in (2002) deyimiyle "şematik anlatı kalıplarının" geliştirilmesinde büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

Andre, T. ve Thieman, A. (1988). Level of adjunct question, type of feedback, and learning concepts by reading. *Contemporary Educational Psychology*, *13*, 296-307.

Balota, D. A., Duchek, J. M. ve Logan, J. M. (2007). Is expanded retrieval practice a superior form of spaced retrieval? A critical review of the extant literature. J. S. Nairne (Ed.), *The foundations of remembering: Essays in honor of Henry L. Roediger, III* (s. 83-105). New York: Psychology Press.

Bangert-Drowns, R. L., Kulik, J. A. ve Kulik, C. C. (1991). Effects offrequent classroom testing. *Journal of Educational Research*, *85*, 89-99.

Bangert-Drowns, R. L., Kulik, C. C., Kulik, J. A. ve Morgan, M. (1991). The instructional effect of feedback in test-like events. *Review of Educational Research*, *61*, 213-238.

Barnes, A. E., Nelson, T. O., Duniosky, J., Mazzoni, G. ve Narens, L. (1999). An integrative system of metamemory components involved in retrieval. D. Gopher ve A. Koriat (Ed.), *Attention and Performance XVII - Cognitive regulation of performance: interaction of theory and appiication* (s. 287-313). Cambridge, MA: MIT Press.

Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Basden, B. H., Basden, D. R. ve Henry, S. (2000). Costs and benefits ofcollaborative remembering. *Applied Cognitive Psychology*, *14*, 497-507.

Berntsen, D. ve Thomsen, D. K. (2005). Personal memories for remote historical events: Accuracy and clarity of flashbulb memories related to World War II. *Journal of Experimental Psychology: General*, *134*, 242-257.

Bjork, R. A. (1975). Retrieval as a memory modifier: An interpretation of negative recency and related phenomena. R. L. Solso (Ed.), *information processing and cognition* (s. 123-144). New York: Wiley.

Brokaw, T. (2001). *The greatest generation.* New York: Random House.

Brown, R. ve Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition*, 5, 73-99.

Butler, A. C., Karpicke, J. D. ve Roediger, H. L., III (2008). Correcting a meta-cognitive error: Feedback enhances retention oflow confidence correct responses. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, *34*, 918-928.

Butler, A. C., Marsh, E. J., Goode, M. K. ve Roediger, H. L., III (2006). When additional multiple-choice lures aid versus hinder later memory. *Applied Cognitive Psychology*, *20*, 941-956.

Butler, A. C. ve Roediger, H. L., III (2007). Testing improves long-term retention in a simulated classroom setting. *European Journal of Cognitive Psychology*, *19*, 514-527.

(2008). Feedback enhances the positive effects and reduces the negative effects of multiple-choice testing. *Memory and Cognition*, *36*, 604-616.

Butler, D. L. ve Winne, P. H. (2005). Feedback and self-regulated learning: A theoretical synthesis. *Review of Educational Research*, 65, 245-281.

Butterfield, B. ve Metcalfe, J. (2001). Errors committed with high confidence are hypercorrected. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, *27*, 1491-1494.

(2006). The correction of errors committed with high confidence. *Metacognition and Learning*, *1*, 69-84.

Carrier, M. ve Pashier, H. (1992). The influence of retrieval on retention. *Memory and Cognition*, *20*, 633-642.

Cepeda, N. J., Pashier, H., Vul, E., Wixted, J. T. ve Rohrer, D. (2006). Distributed practice in verbal recall tasks: A review and quantitative synthesis. *Psychological Bulletin*, *132*, 354-380.

Chan, C. K., McDermott, K. B. ve Roediger, H. L., III (2006). Retrieval induced facilitation: initialiy nontested material can benefit from prior testing. *Journal of Experimental Psychology: General*, *135*, 533-571.

Conway, M. A. (1995). *Flashbulb memories.* Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Cull, W. L. (2000). Untangling the benefits of muitiple study opportunities and repeated testing for cued recall. *Applied Cognitive Psychology*, *14*, 215-235.

Cull, W. L., Shaughnessy, J. J. ve Zechmeister, E. B. (1996). Expanding understanding of the expanding-pattern-of-retrieval mnemonic: Toward confidence in applicability. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, *2*, 365-378.

Curci, A. ve Luminet, O. (2006). Follow-up of a cross-national comparison on flashbulb and event memory for the September 11th attacks. *Memory*, *14*, 329-344.

Dempster, F. N. (1989). Spacing effects and their implications for theory and practice. *Educational Psychology Review*, *1*, 309-330.

Dudai, Y. (2002). *Memory from A to Z: Keywords, concepts and beyond*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Ebbinghaus, H. (1967). *Memory: A contribution to experimental psychology* (H. A. Ruger ve C. E. Bussenius, Çev.). New York: Dover. (Özgün eser ilk basımı 1885).

Er, N. (2003). A new flashbulb memory model applied to the Marmara earthquake. *Applied Cognitive Psychology*, *17*, 503-517.

Fazio, L.K., Huelser, B.J., Johnson, A. ve Marsh, E.J. (değerlendirme aşamasında). Receiving partial feedback: Consequences for learning.

Foos, P. W. ve Fisher, R. P. (1988). Using tests as learning opportunities. *Journal of Educational Psychology*, *80*, 179-183.

Gates, A. I. (1917). Recitation as a factor in memorizing. *Archives of Psychology*, 6(40), 1-104.

Gilman, D. A. (1969). Comparison of several feedback methods for correcting errors by computer-assisted instruction *Journal of Educational Psychology*, *60*, 503-508.

Glenberg, A. M. (1976). Monotonic and nonmonotonic lag effects in paired-associate and recognition memory paradigms. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, *15*, 1-16.

Glover, J. A. (1989). The "testing" phenomenon: Not gone but neariy forgotten. *Journal of Educational Psychology*, *81*, 392-399.

Halbwachs, M. (1980). *The collective memory*. New York: Harper ve Row. (Çev. Francis J. Didder, Jr. ve Vida Yazdi Ditter).

(1992). *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press. (Ed. ve Çev. Lewis A. Coser).

Hattie, J. ve Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of Educational Research*, *77*, 81-112.

Huelser, B. J. ve Marsh, E. J. (2006, November). Does guessing on a multiple-choice test affect later cued recall? Poster presented at the Annual Meeting of the Psychonomic Society, Houston, TX.

Jones, H. E. (1923-1924). The effects of examination n the performance of learning. *Archives of Psychology*, *10*, 1-70.

Kang, S. H. K., McDermott, K. B. ve Roediger, H. L., III (2007). Test format and corrective feedback modulate the effect of testing on memory retention. *The European Journal of Cognitive Psychology*, *19*, 528-558.

Karpicke, J. D. ve Roediger, H. L., III (2007a). Expanding retrieval practice promotes short-term retention, but equally spaced retrieval enhances long-term retention. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, *33*, 704-719.

(2007b). Repeated retrieval during learning is the key to, long-term retention. *Journal of Memory and Language*, *57*, 151-162.

Kelley, C. M. ve Sahakyan, L. (2003). Memory, monitoring and control in the attainment of memory accuracy. *Journal of Memory and Language*, *48*, 704-721.

Koriat, A. ve Goldsmith, M. (1996). Monitoring and control processes in strategic regulation of memory accuracy. *Psychological Review*, *103*, 490-517.

Kramer, J. (1996). *The politics of memory: Looking for Germany in the New Germany*. New York: Random House.

Kulhavy, R. W. (1977). Feedback in written instruction. *Review of Educational Research*, *47*, 211-232.

Kulhavy, R. W. ve Stock, W. A. (1989). Feedback in written instruction: The place of response certitude. *Educational Psychology Review*, *1*, 279-308.

Kulhavy, R. W., White, M. T, Topp, B. W., Chan, A, L. ve Adams, J. (1985). Feedback complexity and corrective efficiency. *Contemporary Educational Pscyhology*, *10*, 285-291.

Landauer, T. K. ve Bjork, R. A. (1978). Optimum rehearsal patterns and name learning. M. M. Gruneberg, P. E. Morris ve R. N. Sykes (Ed.), *Practical aspects of memory* (s. 625-632). London: Academic Press.

Lewandowsky, S., Stritzke, W., Oberauer, K. ve Morales, M. (2005). Memory for fact, fiction, and misinformation: The Iraq War 2003. *Psychological Science*, *16*, 190-195.

Lhyie, K. G- ve Kulhavy, R. W. (1987). Feedback processing and error correction. *Journal of Educational Psychology*, 79, 320-322.

Lindaman, D. ve Ward, K. (2004). *History lessons: How textbooks from around the worldportray U.S. history*. New York: The New Press.

Liu, J. H., Goldstein-Hawes, R., Hilton, D., Huang, L-L, Gastardo-Conaco, C., Dresler-Hawke, E., et al. (2005). Social representations ofevents and people in world history across 12 cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36, 1-21.

Logan, J. M. ve Balota, D, A. (2008). Expanded versus. equal interval spaced retrieval practice: Exploring different schedules of spacing and retention interval in younger and older adults. *Aging, Neuropsychology, and Cognition*, 15, 257-280.

Loewen, J. (1995). *Lies my teacher told me: Everything your American history text-book got wrong*. New York: W.W. Norton and Company.

Luminet, O., Curci, A., Marsh, E. J., Wessel, I., Constantin, T., Gencoz, E ve Yogo, M. (2004). The cognitive, emotional, and social impacts of the September 11 attacks: Group difference in memory for the reception context and the determinants of flashbulb memory. *The Journal of General Psychology*, 131, 197-224.

McDaniel, M. A., Anderson, J. L., Derbish, M. H. ve Morrisette, N. (2007). Testing the testing effect in the classroom. *European Journal of Cognitive Psychology*, 19, 494-513.

McDaniel, M. A. ve Fisher, R. P. (1991). Tests and test feedback as learning sources. *Contemporary Educational Psychology*, 16, 192-201

McDaniel, M. A., Roediger, H. L., III ve McDermott, K. B. (2007). Generalizing test-enhanced learning from the laboratory to the classroom. *Psychonomic Bulletin and Review*, 14, 200-206.

McDermott, K. B. (2006). Paradoxical effects of testing: Repeated retrieval attempts enhance the likelihood of later accurate and false recall. *Memory and Cognition*, 34, 261-267.

Melton, A. W. (1970). The situation with respect to the spacing of repetitions and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 9, 596-606.

Neisser, U. ve Harsch, N. (1992). Phantom flashbulbs: False recollections of hearing the news about *Challenger*. E. Winograd ve U. Neisser (Ed.), *Affect and accuracy in recall: Studies of flashbulb memories* (s. 9-31). New York: Cambridge University Press.

Neisser, U., Winograd, E., Bergman, E. T, Schreiber, C. A., Palmer, S. E. ve Weldon, M. S. (1996). Remembering the earthquake: Direct experience vs. hearing the news. *Memory*, 4, 337-357.

Nelson, T. O. ve Narens, L. (1990). Metamemory: A theoretical framework and new findings. G. H. Bower (Ed.), *The psychology oflearning and motivation* (Cilt 26, s. 125-141). New York: Academic Press.

Novick, P. (1999). *The Holocaust in American life*. Boston: Houghton Mimin Company.

Pashier, H., Cepeda, N. J., Wixted, J. T. ve Rohrer, D. (2005). When does feedback facilitate learning of words? *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 31, 3-8.

Peeck, J. (1979). Effects of differential feedback on the answering of two types of questions by fifth- and sixth-graders. *British Journal of Educational Psychology*, 49, 87-92.

Phye, G. D. (1979). The processing of informative feedback about multiple-choice test performance. *Contemporary Educational Psychology*, 4, 381-394.

Rajaram, S. ve Pereira-Pasarin, L. (2007). Collaboration can improve individual recognition memory: Evidence from immediate and delayed tests. *Psychonomic Bulletin and Review*, 14, 95-100.

Roediger, H. L., III (1985). Remembering Ebbinghaus. *Contemporary Psychology, 30*, 519-523.

Roediger, H. L., III, Bergman, E. T. ve Meade, M. L. (2000). Repeated reproduction from memory. A. Saito (Ed.), *Bartlett, culture, and cognition.* Cambridge, UK: Psychology Press.

Roediger, H. L., III, Dudai, Y. ve Fitzpatrick, S. M. (Ed.). (2007). *Science of memory: Concepts.* Oxford, UK: Oxford University Press.

Roediger, H. L., III, Jacoby, D. ve McDermott, K. B. (1996). Misinformation effects in recall: Creating false memories through repeated retrieval. *Journal of Memory and Language, 35*, 300-318.

Roediger, H. L., III ve Karpicke, J. D. (2006a). The power of testing memory: Basic research and implications for educational practice. *Perspectives on Psychological Science 1*, 181-210.

(2006b). Test-enhanced learning: Taking memory tests improves long-term retention. *Psychological Science, 17*, 249-255.

Roediger, H. L., III ve Marsh, E. J. (2005). The positive and negative consequences of muitiple-choice testing. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 31*, 1155-1159.

Roediger, H. L, III, Meade, M. L. ve Bergman, E. T. (2001). Social contagion of memory. *Psychonomic Bulletin and Review, 8*, 365-371.

Roper, W. J. (1977). Feedback in computer assisted instruction. *Programmed Learning and Educational Technology, 14*, 43-79.

Rubin, D. C. ve Kozin, M. (1984). Vivid memories. *Cognition, 16*, 81-95.

Schudson, M. (1992). *Watergate in American memory: How we remember, forget, and reconstruct the past.* New York: Basic Books.

Shapiro (2006). Remembering September 11th: The role of retention interval and rehearsal on flashbulb and event memory. *Memory, 14*, 129-147.

Skurnik, I., Yoon, C., Park, D. C- ve Schwarz, N. (2005). How warnings about false claims become recommendations. *Journal of Consumer Research, 31*, 713-724.

Spitzer, H. F. (1939). Studies in retention. *Journal of Educational Psychology, 30*, 641-656.

Tulving, E. (1972). Episodic and semantic memory. E. Tulving ve W. Donaldson (Ed.), *Organization and memory* (s. 381-403). New York: Academic Press.

Ward, K. (2006). *History in the making: An absorbing look at how American history has changed in the telling over the last 200 years.* New York: The New Press.

Wegner, D. M. (1986). Transactive memory: A contemporary analysis of the group mind. B. Mullen ve G. R. Goethals (Ed.), *Theories of Group Behavior* (s. 185-205). New York: Springer-Verlag.

Weldon, M. S. ve Bellinger, K. D. (1997). Collective memory: Collaborative and individual processes in remembering. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 23*, 1160-1175.

Wertsch, J. W. (2002). *Voices of collective remembering.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.

(2008). Collective memory. J. H. Byrne (Ed.), *Learning and Memory: A Comprehensive Reference.* (s. 927-939). Oxford, UK: Elsevier Ltd.

Wertsch, J.V. ve Roediger, H. L., III (2008). Collective memory: Conceptual foundations and theoretical approaches. *Memory*, 16, 318-326.

Wheeler, M. A. ve Roediger, H. L., III. (1992). Disparate effects of repeated testing: Reconciling Ballard's (1913) and Bartlett's (1932) results. *Psychological Science*, *3*, 240-245.

Zaragoza, M. S. ve Mitcheli, K.J. (1996). Repeated exposure to suggestion and the creation of false memories. *Psychological Science*, 7, 294-300.

7

Tarih Yazmak: Kolektif Belleğin Altında Yatan Sosyal ve Psikolojik Süreçler

James W. Pennebaker ve
Amy L. Gonzales

Tarih bilimi, geçmişimizi bilmenin gelecekteki davranışlarımızı yönlendirebileceği öncülünü temel alır. Aslında bu görüş, kişilik psikolojisi, gelişim psikolojisi ve klinik psikoloji alanlarında da birçok varsayımın merkezini oluşturur. Bu düşünce tarzında ima edilen, tarihin bir şekilde toplumun belleğine kazınmış kesin gerçeklerden oluştuğudur. Neticede, kim ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndaki rolünden, 1492'de Yeni Dünya'nın Christophorus Columbus tarafından keşfedilmesiyle ilgili gerçeklerden, 1845'te Alamo Kalesi'ni savunanların cesaretlerinden ve asil karakterlerinden veya 1215'te imzalanan Magna Carta'nın derin etkilerinden şüphe edebilir? Elbette bu olaylar, bizim okulda öğrendiğimiz kadar basit ve açık değildir. Bu gibi olayların kolektif belleğin kalıcı bir parçası

haline gelmesi için, üzerlerinde yeniden düşünülmesi, yeniden yorumlanması, hatta bazen unutulmaları gerekir. Kültürel değişimlerden tarihe geçiş bir anda olmaz. Kolektif bir anının yüzyıllar içinde oluşan makrokozmosu, bir olayı izleyen ilk günler, haftalar ve aylarda başlayarak, çok daha küçük ölçekte gerçekleşir.

Bu bölümün amacı, tarihi olaylar nasıl ki mevcut düşünce şekilimizi şekillendiriyorsa, mevcut psikolojik durumumuzun da tarihi olaylarla ilgili düşünce şeklimizi değiştirdiğini ortaya koymaktır. Geleceğin anahtarının geçmişte saklı olması gibi, geçmişin anahtarı da bugünde saklı olabilir. Bir olayı unutulmaz kılan nedir? Bir olayla ilgili anılar zaman içinde nasıl değişir? Olayların belleğe entegre oluşuna eşlik eden psikolojik etkiler nelerdir? Bellekle ilgili araştırmaların büyük bir bölümü bireysel belleğe odaklansa da, tarih birçok kişinin ortak anıları aracılığıyla yapılandırılır.

Tarihsel Anılar Nasıl Oluşturulur?

Bu soruya yanıt vermek için, önce bireysel anıların nasıl oluştuğunu ve akılda tutulduğunu sormamız gerekir. Bu kitaptaki diğer yazarlar tarafından çok daha ayrıntılı bir şekilde tanımlandığı üzere, bizler canlı, değişik, kişisel, duygusal, birçok duysal sistemi etkileyen, davranışlarla ilişkili ve zihinde tekrarlanan olayları hatırlama eğilimindeyiz. Bize bir dizi sözcükten oluşan bir liste sunulduğunda, *fincan*, *tip* ve *süreç* sözcüklerinden ziyade *seks*, *cinayet* ve babafingo sözcükleri aklımızda kalacaktır. Aynı şekilde, canlı görüntülerin ve büyük bir duygusal çalkantının eşlik ettiği olayları, öngörülebilen silik olaylardan daha çok hatırlarız. On yıl sonra, çoğumuz 11 Eylül 2001 gibi bir olayı, aynı yıl binlerce insanın ölümüne yol açan grip salgınından daha iyi hatırlayacağız.

Tarihsel bellek uzun vadeli değişim gerektirir. Tarihsel bellekle ilişkili bir diğer faktör, yaşamımızı değiştiren olayları daha çok hatırlamamızdır. II. Dünya Savaşı ve Vietnam Savaşı gibi Amerikan savaşları, ABD tarihinin akışını Kore Savaşı veya 1991 Körfez Savaşı'ndan daha fazla değiştirmiştir. Gerçeği söylemek gerekirse, büyük bir olay uzun vadedeki etkisi pek fazla değilse kolayca unu-

tulur. Bunun en iyi örneklerinden biri 1991 Körfez Savaşı'dır. Savaş patlak verdiğinde, ABD'nin büyük bir kısmı durma noktasına gelmiştir. Savaşın ilk haftasında, herkes televizyonlarına kilitlendiği için ABD sokakları her gece boşalmıştır. Altı haftalık savaşın hemen öncesinde, savaş sırasında ve sonrasında, araştırma ekibimiz Dallas'ta (Teksas) yüzlerce kişinin yanıtlarının izini sürdü (Pennebaker ve Harber, 1993). Rasgele tuşlanan telefon numaralarıyla ulaşılan yüzlerce kişiyle gerçekleştirilen anketler ve iki yüzü aşkın üniversite öğrencisiyle yapılan tekrarlanan sorgulamalarda, ortalama bir kişinin günde 7,1 kez Körfez Savaşı hakkında konuştuğu ve günde 11,2 kez savaş hakkında düşündüğü saptandı. Sovyet sonrası dünyanın adalet, özgürlük ve demokrasi için ilk kez bir araya gelmesi nedeniyle, büyük çoğunluk savaşın tarihsel anlam taşıdığı konusunda hemfikirdi.

Ancak bir yıl sonra, bütün birlikler evlerine dönmüş, Irak'ta rejim iktidarda kalmayı sürdürmüş ve dünyada uzun vadeli bir uzlaşma sağlanamamıştı. Savaştan iki yıl sonra, savaş sırasında birkaç kez savaşla ilgili anket dolduran 76 öğrenciyle temas kurduk. Telefonla gerçekleştirilen takip araştırmasında, katılımcılara savaşla ilgili bir dizi soru sorduk: ABD'nin başını çektiği koalisyon kiminle savaştı (Irak); Irak işgali ne kadar sürdü (altı hafta), çarpışmalarda ne kadar Amerikan askeri hayatını kaybetti (yaklaşık 150) vs. Öğrenciler iki yıl önce gün içinde defalarca savaş hakkında konuşmuş, birçok derste bu konuyu dinlemiş ve bu konuyla ilgili birçok anket doldurmuş olmalarına rağmen, savaşla ilgili anıları uçup gitmişti. Örneğin, savaşılan ülkenin Irak olduğu yalnızca yüzde 81 oranında hatırlanırken, ölen Amerikalı sayısı (± 150 kişi aralığında) yalnızca yüzde 28 oranında doğru tahmin edilebildi ve savaşın ne kadar sürdüğünü (± 3 hafta aralığında) doğru tahmin etme oranı yüzde 6 oldu. 1993 ortasında, Irak'ın işgalinin ne zaman başladığı sorulduğunda ise (17 Ocak 1991), ayı doğru bilenlerin oranı yüzde 57, yılı doğru bilenlerin oranı yüzde 68 oldu. İlginçtir ki, birçok öğrenci savaşla ilgili ilk sorulara yanıt veremeyince, daha fazla mahçup olmamak için telefonu kapadı (Crow ve Pennebaker, 2000).

O dönemde bilmiyor olsak da, Körfez Savaşı öğrencilerin dünyasında anlamlı bir değişikliğe neden olmamıştı. Bu nedenle de öğrencilerin anıları (ve çoğumuzun anıları da) hızla azalmıştı. Anıların ve tarihin oluşturulması, korunması ve yeniden yorumlanması, yeni bilgiler bazında zaman içinde değişmektedir. Önümüzdeki yıllarda, 1991 Körfez Savaşı, 2003'teki Irak işgalinin sonuçlarına bağlı olarak yeniden hatırlanır hale gelebilir.

Tarihsel Olaylar Doğru Yaş Grubuna (13-25 Yaş) Dokunmalıdır

40 yaşın üzerindekilere, bugüne kadar yazılmış en önemli şarkılar hangileridir diye sorsanız, büyük bir çoğunluğu 13 ila 25 yaşlarındaki dönemde popüler olan şarkıları listeleyecektir. Conway (1990), ileri yaştaki katılımcılardan en önemli kişisel anılarını listelemelerinin istendiği bir dizi otobiyografik anı çalışması tanımlar. Bu anıların büyük bir çoğunluğu bu yaşlar arasında gerçekleşmiştir. 13-25 yaşları arasında gerçekleşen olayların gelecekte hatırlanma olasılığının daha yüksek olduğu, sosyologlar tarafından da bildirilmiştir (örn. Schuman, Belli ve Bischoping, 1997). Bu veriler, Rubin ve arkadaşlarının (Rubin, Wetzler ve Nebes, 1986) rasgele ipucu sözcüklerin 11-20 yaşları arasında gerçekleşen olaylara ait anıları çağırdığına dair bulgularıyla da uyumludur. Anıların ilişkin olma eğiliminin yüksek olduğu ikinci grubu, 21-30 yaşları arasında olan olaylar oluşturur. Genellikle, 13-25 yaşları arasında oluşan anılar, kişisel öykümüzün en dikkat çekici olaylarına aittir. Dolayısıyla akılda kalan ve iletilen tarihsel anıların da aynı döneme ait olması şaşırtıcı değildir.

Ergenlik ve genç erişkinlik dönemlerinde gerçekleşen olayları daha fazla hatırlama eğilimi birçok yazar tarafından araştırılmıştır. Erik Erikson'a göre (1950), 12-19 yaşları arasında yaşanan deneyimler önemlidir çünkü tamamlanmış, kendine özgü bir kimliğin gelişimine katkıda bulunurlar. Erikson'a göre, 20'li yaşların ortalarından itibaren (ayrıca bkz. Levinson, Darrow, Klein, Levinson ve McKee, 1978), yaşamdaki değişimlerin çoğu kimlik gelişimi açı-

sından daha az önem taşır. Diğer taraftan, onlu yaşların sonunda ve yirmili yaşların başında yaşanan olaylara ait anıların daha güçlü olmasının bir nedeni de, bunların genellikle önemli yaşam olaylarında bir ilk niteliği taşıyan, daha altüst edici anılar olmalarıdır. Mannheim'ın (1952) deyimiyle, bu olaylar "taze" deneyimlerdir.

Tarihsel Olaylar Paylaşılmalıdır

Konuşma, hem içeriği oluşturarak hem de belleği güçlendirerek, tarihsel anıların temelini oluşturur. Bireysel düzeyde, nesneler veya olaylar ancak sözel olarak tekrarlanırlarsa akılda tutulabilir. Diğer taraftan, bir olayın ayrıntılarını sözel olarak tekrarlamak, bu olayın bellekte nasıl düzenleneceğini ve ileride nasıl hatırlanacağını da etkiler. Aynı süreç toplumsal düzeyde de geçerlidir. Shils (1981), bir toplumun zaman içinde varlığını sürdürebilmesi için, iletişimlerinin aktarılması, tekrar aktarılması ve tekrar tekrar canlandırılması gerektiğini öne sürer.

Önemli olayların toplumsal olarak tekrar tekrar dile getirilmesinin nedeni, yaşamlarımızı değiştirebilecek kadar önemli olayların mutlaka bir dereceye kadar stres içermesidir. Üzücü deneyimleri yazıya dökmek veya bu deneyimler hakkında konuşmak, insanların bu olayların etkisini anlamasına, düzenlemesine veya çözümlemesine yardımcı olan yaygın bir tepkidir (Pennebaker ve Chung, 2007). Bazı durumlardaysa konuşma, olayın akla takılıp tekrar tekrar düşünülmesinde olduğu gibi (Nolen-Hoeksema, Morrow ve Frederickson, 1993), duygusal rahatsızlığın uzamasıyla ilişkilendirmiştir (Rimé, 1995). Her iki durumda da, iletişimin artması toplumsal strese verilen doğal bir yanıt gibi görünmektdir. Konuyla ilgili iki çalışmada, 1989'da San Francisco Körfez Bölgesi'nde gerçekleşen Loma Prieta depreminde ve 1991 Körfez Savaşı'nda, her iki olaydan sonraki ilk iki haftada insanların kendi bildirimlerine dayanan konuşma ve düşünme düzeyi son derece yüksektir (Pennebaker ve Harber, 1993). 11 Eylül saldırıları sonrasında öğrenciler arasındaki konuşmalar doğal olarak kaydedildiğinde de

benzer bulgular gözlenmiştir. Bunların ve diğer çalışmaların gösterdiği üzere, duygusal açıdan önem taşıyan olaylar çevredekilerle konuşulur ve oluşum nedenlerini daha iyi anlamak için bu tartışmalar aracılığıyla olaylar yorumlanır ve şekillendirilir. Bu tekrar tekrar konuşma süreci, olayla ilgili anılar için temel oluşturur.

Tarihsel Olaylar Kültür Üzerinde İyi Bir Etki Bırakmalıdır

Zaman içinde bazı tarihi olaylar kutlanır, bazı olaylarsa unutulur (ya da en azından kabullenilmez). Can sıkıcı, utanç verici veya insanları bir şekilde olumsuz etkileyen olaylar, olumlanan olaylara kıyasla daha çok unutulur. Amerikan yerlilerinin katledilmesi, kölelik ve ABD genelindeki linç olayları tarih dersi kitaplarında genellikle yok sayılmış ya da geçiştirilmiştir. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında açıklanacağı gibi, bir toplumda veya kültürde ortaya çıkan ve orada yaşayanların suçu olmasa da topluma olumsuz etki eden olaylar daha az göze çarpar. John F. Kennedy'nin 1963'te Dallas'ta, Martin Luther King'in 1968'de Memphis'te öldürülmesi bu duruma iyi birer örnektir. Her iki durumda da, kentlerde ilk tepki cinayetlerin etkisinin hafife alınması şeklinde olmuştur (Pennebaker, 1997). Aynı fenomen, Pinochet rejimi sonrasında Şili'de de bildirilmiştir (Lira, 1997).

Travmatik Olayların Toplumsal Dinamikleri

Tarihsel olayların çoğu travmatik değişimlerden kaynaklanır. Savaşlar ve devrimler, ölümlere, kayıplara neden olur ve yeni bir düzene uymayı gerektirir. Yeni düşünme şekillerinin ortaya çıkması, eski düşünce kalıplarına tutunanları sarsar. Duygusal deneyimler ve tarih arasındaki sıkı ilişki göz önünde bulundurulduğunda, insanların travmatik olaylara yanıtlarının incelenmesi, tarihsel anıların yaratılma süreçlerini araştırmanın iyi bir yoludur.

Travmatik olaylar nihayetinde toplumsal olaylardır. Sevilen bir kişinin ölmesi, cinsel travma veya ciddi hastalık tanısının konması

gibi kişiyi altüst eden olaylar, kişinin yaşamının her yönünü etkiler. Son yirmi yılda, öğrenci olan veya öğrenimini tamamlamış binlerce kişiden yaşamlarındaki en travmatik deneyimleri yazmalarını istedik. En kişisel travmalar bile diğer insanları etkiler. Önemli, bomba etkisi yaratabilecek bir sır yakın arkadaşlardan gizli tutulduğunda, ilişkilerde hafif bir çatlak oluşabilir. İnsanlar, normalde paylaşılabilecek kişisel bir konuyu tartışmaktan çekinip kaçınabilir (bkz. Bok, 1983). Bu, gizli travmaların her zaman paylaşılması gerektiği anlamına gelmez. Can sıkıcı veya utanç verici deneyimler paylaşıldığında, genellikle kişinin sosyal ilişkileri bir daha düzelmeyecek şekilde bozulur. Daha aleni travmaların da sosyal sonuçları olur. Örneğin, bir aile ferdinin ölümünün ardından, arkadaşlarla konuşulur, onlara yemek yapılır, yakınını kaybeden kişiye günlerce, haftalarca ihtimam gösterilir. Bazı durumlarda, örneğin birisi çocuğunu kaybettiğinde, yakın arkadaşların olaydan duyduğu derin üzüntü, çocuğunu kaybeden aileden uzak durmalarına bile neden olabilir (Pennebaker, 1997).

Doğal afetler veya insan eliyle oluşturulmuş felaketler gibi toplumsal travmalar, altüst edici değişimlerin toplumsal dinamiklerini değerlendirmek için iyi birer örnektir. Geçtiğimiz yıllarda, araştırma ekibimiz toplumsal bir travmayı izleyen sosyal değişikliklerin izini sürmeye çalıştı. En ayrıntılı analizlerin yapıldığı olaylar, 11 Eylül, şenlik ateşi faciası*, Prenses Diana'nın ölümü, Loma Prieta depremi ve ABD'nin Körfez Savaşı'na müdahalesi oldu. John F. Kennedy'nin Dallas'ta, Martin Luther King'in Memphis'te öldürülmeleri ile ilgili yanıtlar bazında ise daha kapsamlı, ama daha az ayrıntılı analizler yapıldı. Bu çalışmalardaki amacımız, önemli olaylar sırasında insanların yaşamlarını mümkün olduğunca yakından ve doğru bir şekilde izleyebilmekti.

Bu bölümde daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, kültürel olarak paylaşılan travmaların "sosyal ayakizleri", olayın algılanan nedenine ve etkilerine göre değişebilir. Burada travmanın

---

* 1999 yılında, Texas A&M Üniversitesi'nin geleneksel şenlik ateşi kutlaması hazırlıkları sırasında, devasa bir ateş yakmak için kurulan odun yığını yıkılmış ve 12 öğrenci hayatını kaybetmişti. (ç.n.)

zaman dilimiyle ilgili farkındalık özellikle önem taşır. Travmaların toplumsal süreçleri, önemli bir olay olduktan sonraki günler, haftalar, aylar, yıllar, hatta kuşaklar boyunca insanların birbirleriyle ve travmayla ilişkilerinde gözlenen yön değiştirmeler nedeniyle, dinamik bir yapı çizer.

San Francisco Körfezi'nde 1989'da gerçekleşen Loma Prieta depremini ve ABD vatandaşlarının 1991 Körfez Savaşı'yla ilgili sorulara yanıtlarını konu alan önceki çalışmada, travmatik bir olay olduğunda üç farklı toplumsal durumdan söz edilebileceğini saptadık (Pennebaker ve Harber, 1993). Piaget'nin bilişsel gelişim, Kübler-Ross'un insanın kendi ölümüyle ilgili haberlerle başa çıkma konusunda önerdikleri psikolojik durum modellerinden farklı olarak, "sosyal durum modelleri", toplu olarak göğüs gerilen ani duygusal çalkantılar yaşandıkça, zaman içinde kişinin sosyal çevresinin değiştiğini kabul eder.

Acil durum aşaması, tipik olarak bir olayı izleyen ilk iki-üç hafta içinde ortaya çıkar. Deprem ve Körfez Savaşı projelerinde, insanların bu ilk aşamada olay hakkında çok yüksek oranlarda konuştuklarını ve düşündüklerini saptadık. Pek çok kişinin, daha önce hiç yapmadıkları bir şekilde komşularıyla veya tanımadıkları insanlarla konuştuğunu bildirdiği bu dönem, aslında bir toplumsal birleşme dönemiydi. Altüst edici bir durumun ardından diğer insanlarla konuşma düzeyinde artış, pek çok olayda gözlenen bir durumdur. Kanser hastalarında (Mitchell ve Glickman, 1977) veya kısa süre önce bir yakınını kaybedenlerde de (Shoenberg, Carr, Peretz, Kutscher ve Cherico, 1975), bir başkasıyla görüş paylaşma isteğinde artış olduğu saptanmıştır. Sıkıntılı zamanlarda sosyalleşme düzeyinin artması, sosyal baş etme kuramlarıyla da uyumludur (Cohen ve Willis, 1985; Psyzczynski, Solomon ve Greenberg, 2002; Schachter, 1959) ve bütün kültürlerde gözlenir (Rimé, Philippot, Boca ve Mesquita, 1998).

İnhibisyon aşaması, bir olay olduktan iki-üç hafta sonra başlar ve en az iki ay sonrasına kadar sürer. Bu aşamada insanların olay hakkındaki konuşmaları yavaş yavaş azalır, ama olayı düşünmeye devam ederler. Bizim görüşümüze göre, bu aşamada insanlar

kendi hikâyelerini anlatmayı hâlâ isteseler de, diğerlerinin hikâyelerini dinlemekten yorulmuşlardır. Loma Prieta depreminden bir ay sonra, San Francisco'da "Deprem hikâyenizi paylaşmadığınız için teşekkürler" yazılı tişörtlerin belirmesi, bunun en iyi örneklerinden biridir. En ilginç verilerden biri de, inhibisyon aşamasında olayla ilgili rüyaların artması, hastalık oranlarının yükselmesi ve dostlar ve iş arkadaşları arasında daha fazla darp vakası ve kavga görülmesidir. Depremden iki-altı hafta sonra, San Francisco'da bir önceki yıla kıyasla darp vakası oranlarının yüzde 10 arttığı bildirilmiştir (Pennebakeer, 1992). Saldırı oranlarında benzer bir artış, savaş başladıktan sonra Dallas'ta da görülmüştür.

Savaş sona erdikten iki hafta kadar sonra olanlar daha da şaşırtıcıdır. Hatırlarsanız, Körfez Savaşı başladıktan altı hafta sonra, savaşın tam bir zaferle sonuçlandığı açıklanmıştı. Bununla birlikte savaşın bitiminden bir hafta sonra, pek çok Amerikalı Irak hükümetinin değişmediğini ve Kürtlere uygulanan zorbalıkların daha da arttığını fark etti. Araştırmalarımızın sonuçlarına göre, artık insanlar savaş konusunda konuşulduğunu duymak veya düşünmek istemiyorlardı. İşte bu dönemde darp vakası oranları, bir önceki yıla göre yüzde 70'lik bir artış gösterdi (Pennebaker ve Harber, 1993).

Uyum aşaması ise gerçekte, insanların tekrar yaşamla barışık hale gelmesiyle kendini gösteren belirsiz bir "inhibisyon-sonrası" dönemiydi. Geriye bakıldığında, bunun özellikle önem taşıyan kuramsal bir gelişme olmadığını görüyoruz. Başlangıçtaki formülasyonumuzdan bu yana, bir olaydan sonraki aylar ve yıllar içinde ortaya çıkan birçok ek süreç olduğunu saptamış buluyoruz.

Daha çok çalışma yapıldıkça, sosyal aşamalar modelinin olsa olsa bir ön model olabileceği anlaşıldı. Proje, bir grup insanı nispeten kısa bir süre karışıklığa sürükleyen, ama altyapıyı pek bozmayan etkili olaylarla ilgili çalışmaları temel alıyordu. Uzayan bir savaşın, 2004 yılında yaşanan tsunaminin veya Katrina kasırgasının uzun vadedeki etkilerine aşina olan herkes, gerçekten etkisini çok geniş çapta gösteren altüst edici bir olayın, toplumsal dokuyu haftalar veya aylardan öte yıllarca, nasıl her düzeyde sekteye uğrattığını anlayacaktır.

Göz önüne alınması gereken bir başka husus da, kültürel çalkantıların, genellikle bir anda gerçekleşen tekil olaylar olmamasıdır. 11 Eylül saldırılarını, kamu görevlilerine gönderilen şarbonlu mektuplar ve ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleri gibi, bu saldırılarla ilişkili başka olaylar izledi. St. Helens Yanardağı 1980 yılında faaliyete geçtiğinde, sonraki birkaç ay devam eden püskürmeler, dağ yakınında oturanlara korkulu anlar yaşatmıştı (Pennebaker ve Newston, 1983). Leon Festinger (1964), bilişsel uyumsuzluk kuramıyla ilgili doğalcı deneylerinde, kargaşaya neden olan önemli olayların, gelecekte daha da çok kargaşa yaratan olaylar olacağına ilişkin söylentiler yarattığını şaşırarak görmüştü. Tarihsel olayları tarihsel yapan neden genellikle, kargaşa yaratan büyük bir olayın geniş insan gruplarını kuşaklar boyunca etkileyecek bir dizi olayı tetiklemesidir.

İki olay aynı olmasa da, kültürel çalkantıların zaman içinde nasıl çözüldüğünü takip etmek önemlidir. Bu bölümün devamında, bütün tarihsel olaylar gibi travmatik deneyimlerin de nihayetinde toplumsal olduğu anlayışıyla, farklı zamansal merceklere sahip, kültürel açıdan anlamlı bir dizi olayı değerlendireceğiz. İlk çalışma dizisi, kargaşaya yol açan bir olaydan sonraki ilk gün ve haftalarda olanlarla ilgili. İkinci bölüm, olaydan sonraki ilk yıllarda gözlenen değişiklikleri ele alıyor. Son bölümse, farklı kuşakların neyin tarihsel açıdan anlamlı olduğuna karar verirken, olaylar hakkında ne düşündüğünü gözden geçiriyor.

Tarih Yazılıyor: İlk Günler, Haftalar ve Aylar

Geniş çapta bir altüst olmaya neden olan olayları öğrendiklerinde insanların sosyal dünyası nasıl değişir? Burada, felaketlerin ve altüst edici olayların "izleyicilerine" (olaydan doğrudan etkilenenlere değil) odaklandığımızın altını çizmekte yarar var. Son yıllarda yaptığımız çalışmalarda, insanların altüst edici bir olayı öğrendiklerinde ve bu olaya tepki verirken neler düşündüğünü ve nasıl davrandığını izlemek için, birbiriyle örtüşen iki yöntemden yararlandık. Bunlardan ilkinde, tesadüfen 11 Eylül saldırıları dö-

nemine rastlayan bir dijital kayıt projesi söz konusuydu. Diğerinde ise insanların internette altüst edici olaylarla ilgili yazışmaları izlendi. Her iki yöntem de, insanların zaman içinde değişen etkileşimlerine bağlı olarak toplumsal bir yön değişimi oluştuğunu ortaya koydu.

11 Eylül Saldırılarından Onceki ve Sonraki Saatlerde Toplumsal Davranışlar

11 Eylül 2001'de New York City ve Washington DC'de gerçekleşen saldırılar ABD genelinde şok etkisi yarattı. Bir dizi rastlantı sonucu, Austin'deki (Teksas) laboratuvarımızda 10 Eylül'de iki günlük bir projeye başlanmıştı. Projede, ambulatuar kan basıncını ölçen* cihazlar ve elektronik olarak etkinleştirilen bir kayıt cihazı (Electronically Activated Recorder-EAR) kullanılıyordu. EAR, ortamdaki tüm sesleri 12,5 dakikalık aralıklarla 30 saniye boyunca kaydetmeye ayarlı, göze çarpmayan bir kayıt cihazıdır (Mehl, Pennebaker, Crow, Dabbs ve Price, 2001). Ortamda konuşulanları dönüştürerek aktarmasının yanı sıra, kayıtları dinleyen uzmanların katılımcıların nerede olduklarını, ne yaptıklarını ve kimlerle beraber olduklarını değerlendirmelerine de imkân verir. Altı katılımcı, EAR ve kan basıncı cihazını 10 Eylül sabahı taşımaya başlamışlardı ve cihazları önceki haftalarda taşımış olan katılımcılar da saldırılar sırasında çalışmamıza katılabildi. Çalışma yalnızca 11 üniversite öğrencisinden oluşan küçük bir grubu kapsasa da, kültürel açıdan önemli bir anda yaşamlarını izlememiz mümkün oldu.

Çalışmanın sonuçları, saldırıları öğrendikten hemen sonra en az iki kişinin daha dahil olduğu grup etkileşimin çok yüksek olduğunu ortaya koydu. Ancak, bu grup davranışı saldırıdan sonraki günlerde doğrusal bir şekilde azalırken, ikili etkileşimler artış gösterdi (Mehl ve Pennebaker, 2003). Yani, saldırılardan sonraki günlerde insanlar, geniş veya orta büyüklükte gruplarla bir araya gelmek yerine, bir başka kişiyle birlikte evde kalmaya giderek

---

* Hastaya takılan bir alet aracılığıyla, kan basıncının 24 saat boyunca belli aralıklarla ölçülerek kaydedilmesi işlemi. (ç.n.)

daha fazla zaman harcadılar. Diğer taraftan, çalışma sonunda gerçekleştirilen kendi kendine bildirim ölçümlerinde, ikili etkileşimler saldırılardan daha az pskilojik etkilenme ve kaçınmayla ilişkili bulunurken, grup etkileşimlerinin travma sonrası stresin sürmesiyle ilişkili olduğu saptandı. Diğer bir deyişle, 11 Eylül olayları hakkında konuşma isteği, başka bir kişiyle birlikte zaman geçirilmediği sürece, stresle başa çıkma konusunda yardımcı olmuyordu. Bu, tarihsel belleğin yapılandırılmasının özünde yer alan toplumsallaşmanın, öncelikle çok küçük ölçekte gerçekleştiğini göstermektedir. İnsanlar hikâyelerini güvendikleri bir başka kişiyle birlikte geliştirmelidirler; böylelikle, kendi hikâyelerini tarihsel bellekle kademeli olarak kaynaştırabilirler.

11 Eylül olayları olduğu sırada altı katılımcının kan basınçlarını ve kalp hızlarını, dil kullanımlarını ve televizyon/radyo izleme oranlarını da takip edebildiğimizi hatırlatmakta yarar var (Liehr, Mehl, Summers ve Pennebaker, 2004). Bütün bu veriler, yalnızca 10 Eylül ve 11 Eylül sabahı (saldırıların olduğu sabah) ve öğleden sonrası için elimizde bulunuyordu. Örneklem büyüklüğü oldukça kısıtlı olsa da, katılımcıların kalp hızlarında kayda değer bir artış saptandı (10 Eylül'de 79 atım/dakika olan kalp hızı, 11 Eylül sabahı 84 atım/dakikaya, 11 Eylül öğleden sonrasında 87 atım/dakikaya yükseldi). Aynı eğilim kan basıncı için de söz konusuydu. EAR kayıt dönemlerinde radyo veya televizyon sesi algılanma oranı 10 Eylül'de yüzde 14 iken, 11 Eylül sabahında ve öğleden sonrasında sırasıyla yüzde 42 ve yüzde 51'e yükseldi. Dil açısından tek anlamlı değişiklik, "biz" sözcüğü kullanımındaki artıştı. 10 Eylül'de bütün sözcükler içinde "biz" sözcüğünün kullanım oranı yüzde 0,62 iken, bu oran 11 Eylül sabahı yüzde 0,96'ya, öğleden sonra ise yüzde 1,90'a yükseldi.

Altüst Edici Bir Olaydan Önceki ve Sonraki Haftalarda Dil Kullanımı

İnsanların yazılı ve sözlü anlatımda dili kullanma şekilleri toplumsal ve psikolojik durumlarını yansıtır. Son dönemde yapılan

çalışmalar, "içerik sözcükleri" ve "işlevsel sözcükler" arasında önemli bir ayrım yapılabileceğini ortaya koymuştur (Miller, 1995). İsimleri ve kurallı fiilleri içeren içerik sözcükleri, insanların ne hakkında konuştuğunu yansıtır. Adılları, ilgeçleri, İngilizcede kullanılan artikelleri ve yardımcı fiilleri içeren işlevsel sözcükler, insanların nasıl konuştuğunu yansıtır. İşlevsel sözcüklerin en dikkat çekici özelliği, insanların duygu durumlarını, hormon düzeylerini, diğer insanlarla sosyal ilişkilerini ve birçok başka psikolojik süreci ince bir şekilde yansıtmalarıdır (Chung ve Pennebaker, 2007; Pennebaker, Mehl ve Niederhoffer, 2003).

İnternet ve bilgisayar temelli metin analizi programlarının yakınsayan teknolojileri, geniş kapsamlı travmatik olayların toplumsal ve kültürel etkilerinin araştırılmasında yeni yollar açmıştır. İnternette, her yaştan milyonlarca insanı çeken çeşit çeşit interaktif sistemler geliştirilmiştir. Bunlardan en yaygın kullanılanı ise bloglardır. Çevrimiçi bir günlük niteliğindeki bu bloglarda insanlar genellikle, dünya görüşlerini, en sevdiği yemek tariflerini, bir gece önceki buluşmalarında neler olduğunu, günlük planlarını vb. paylaşma eğilimindedir. İnternet ortamında iletişime imkân veren bir diğer platform "sohbet odalarıdır". Bu platformda insanlar gruplar halinde bir araya gelip, "odada" birbirlerine bir iki satırlık mesajlar gönderebilmektedir. Sohbet odaları daha çok, birbiriyle örtüşen birçok konuşmanın aynı anda yapıldığı kokteyl partilerine benzer. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında açıklayacağımız üzere, 11 Eylül'e verilen tepkileri takip etmek için binlerce blog (Cohn, Mehl ve Pennebaker, 2004); Prenses Diana'nın 1998'deki ölümünü araştırmak için binlerce sohbet odasını kullandık (Stone ve Pennebaker, 2002).

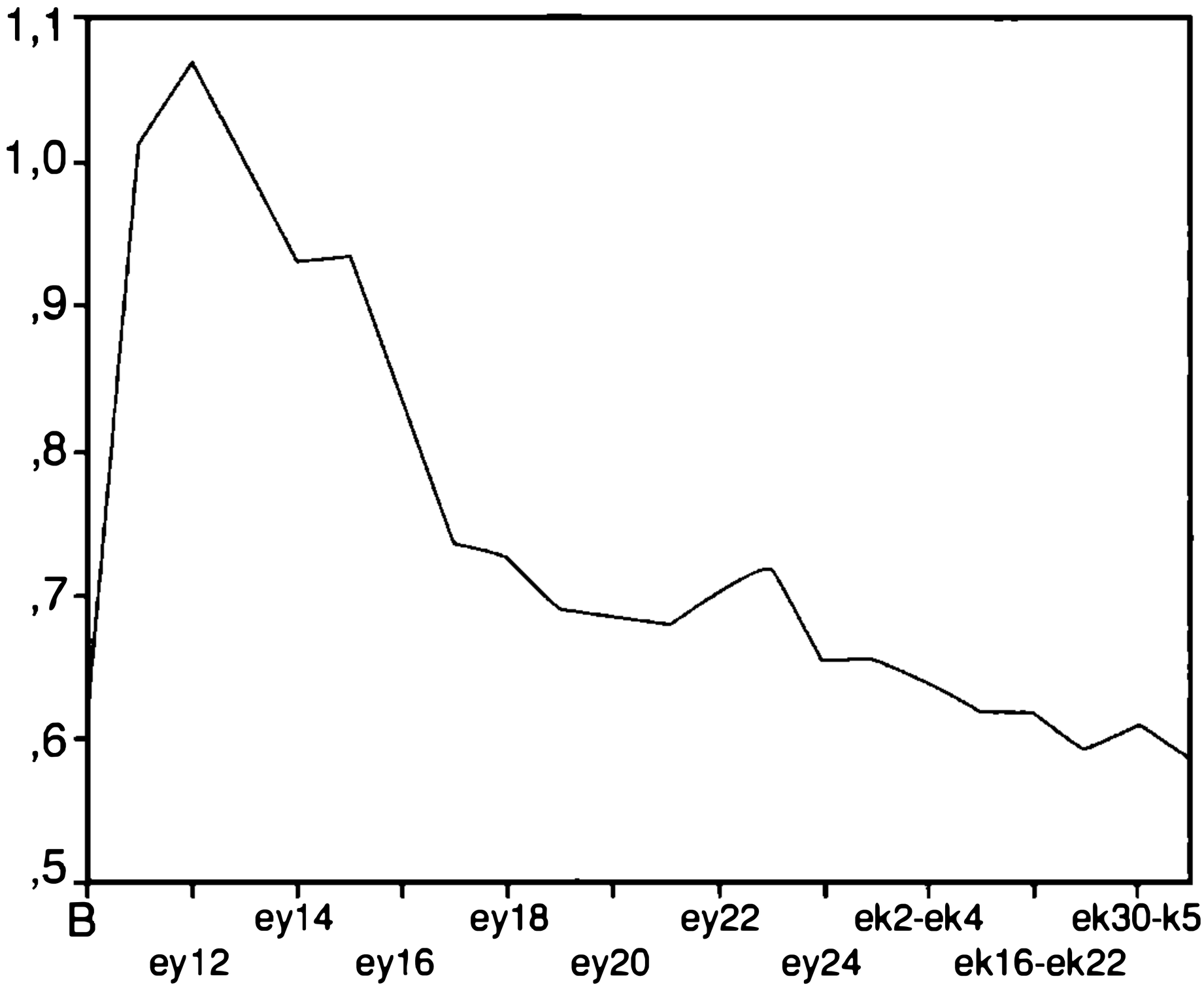
2001'de LiveJournal.com, milyonlarca aktif üyesi bulunan ve gönderi sayısı saatte on binlere ulaşan en geniş blog sitelerinden biriydi. LiveJournal ekibinin işbirliğiyle, sitenin 1000'den fazla müdaviminin 11 Temmuz-10 Kasım 2001 tarihleri arasında iletttikleri yaklaşık 75.000 blog gönderisini indirdik. Tüm gönderiler, *Linguistic Inquiry and Word Count* (LIWC) adlı bilgisayar metni analiz programı kullanılarak (Pennebaker, Francis ve Booth,

2001), farklı işlevsel sözcüklerin ve duygu sözcüklerinin kullanım düzeyini belirlemek amacıyla değerlendirildi. Kitabın bu bölümü açısından en anlamlı saptama, birinci tekil ve çoğul şahıs zamirlerinin kullanımıyla ilgili sonuçlardı (Şekil 7.1 ve Şekil 7.2).

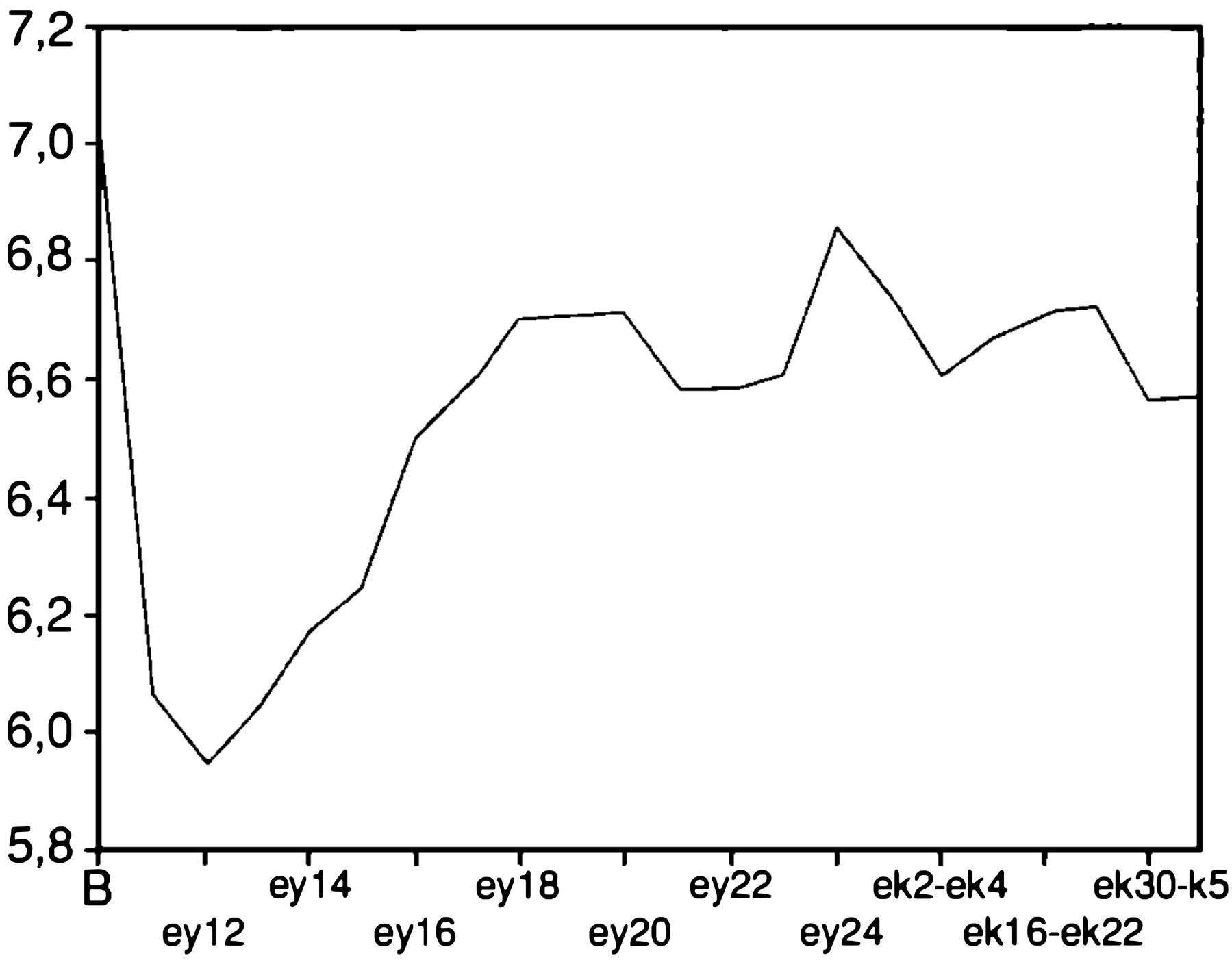
11 Eylül saldırılarının duyulmasıyla "ben" ve "biz" sözcüklerinin kullanımı yer değiştirmişti. Saldırılardan sonra "ben" ile ilişkili sözcüklerin kullanımı yüzde 15 azalmış ve daha sonra yavaş yavaş artarak, iki ay içinde yüzde 5 olan başlangıç değerlerine geri dönmüştü. Burada, birinci tekil şahsın kullanımının, ben merkezlilik, depresyon ve kendine güven azlığı ile ilişkili olduğunu belirtmekte yarar görüyoruz (literatür değerlendirmesi için bkz. Chung ve Pennebaker, 2007). İlginç olan, 11 Eylül saldırılarından sonra insanlar mutsuzluk, korku, kızgınlık ve bunun gibi olumsuz duygular hissettiklerini bildirmelerine rağmen, birinci tekil şahıs ("ben"li sözcükler) kullanımının artacak yerde azalmasıdır. Prenses Diana'nın ölümünün duyulmasının ardından America Online (AOL) sohbet odalarında da hemen hemen özdeş bir örüntü gözlenmiştir (Stone ve Pennebaker, 2002). Bu duruma bir açıklama olarak, insanların çok yoğun bir olumsuz deneyim yaşadıklarında, kısa vadede bununla baş etme stratejisi olarak dikkati kendilikten başka yöne çekmeye yöneldikleri öne sürülmüştür (Carver, 2007).

Yukarıda tanımlanan EAR çalışmasıyla uyumlu olarak, "bizli" sözcük kullanımı yüzde 75 oranında arttı. İlginç olan, "biz" kullanımın artmasının, milli duyguların kabarmasına değil, aile ve yakın arkadaşlara yönelik dikkatin artmasına bağlı olmasıydı. Yani, 11 Eylül'ü izleyen günlerde ve haftalarda, insanlar önceye göre daha çok "erkek arkadaşım ve ben" veya "komşularımız" hakkında konuşma eğilimi göstermeye başlamıştı. Aynı şekilde, daha az çarpıcı olmakla beraber benzer bir örüntü, Prenses Diana sohbet odası verilerinde de izlendi.

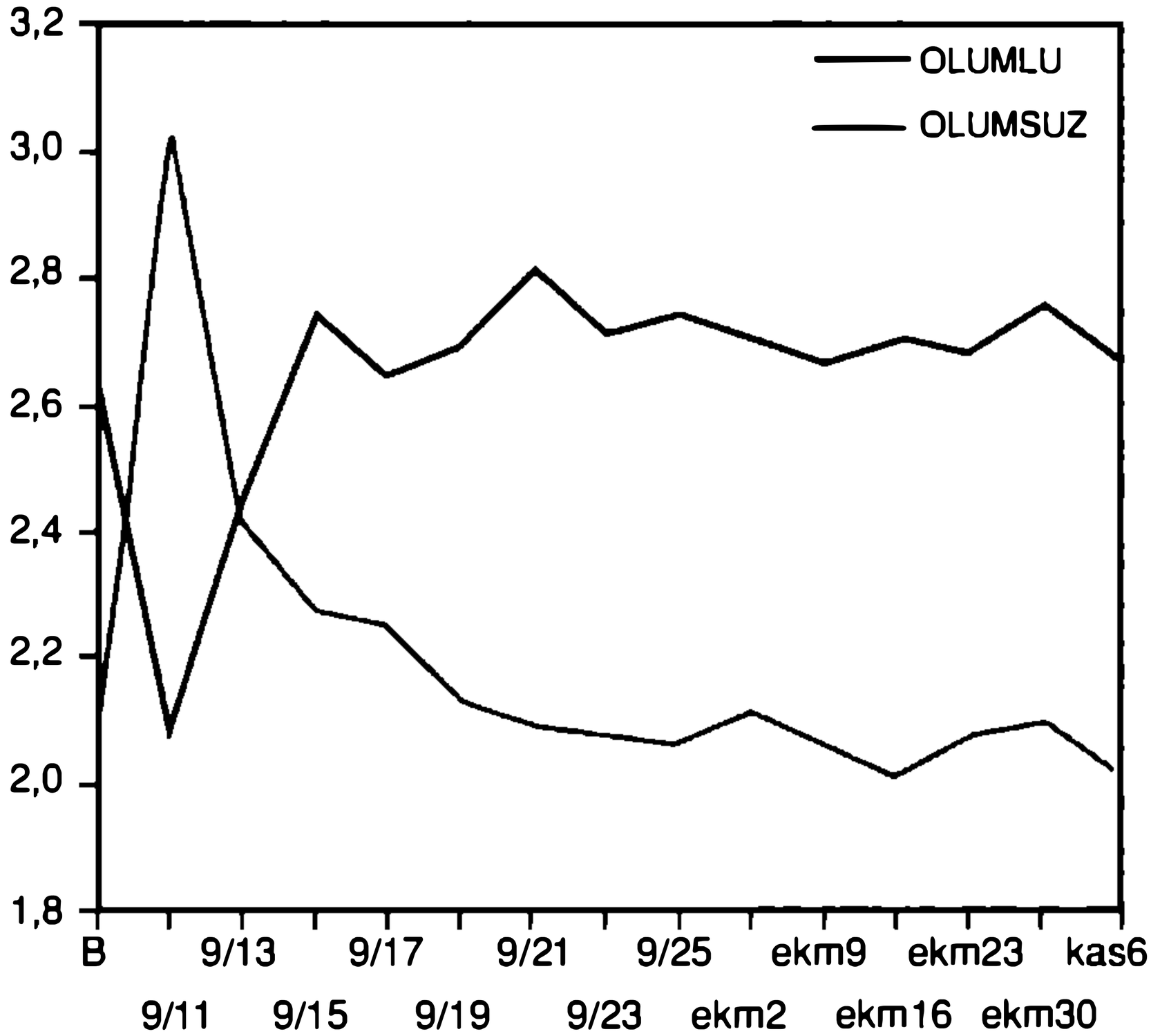
11 Eylül'le ilgili değinilmesi gereken bir diğer bulgu, olumlu ve olumsuz duygu sözcüklerinin kullanımıdır. Olumlu çağrışım yaratan sözcükler (örn. mutlu, iyi, tatlı, arkadaş) olumlu duygu sözcükleri, olumsuz çağrışım yaratan sözcükler (örn. üzgün, öldürmek, çirkin) olumsuz duygu sözcükleri olarak adlandırılır. Şekil 7.3'te

Şekil 7.2. 11 Temmuz-11 Kasım 2001 tarihleri arasında bloglarda kullanılan birinci çoğul şahısla ilgili toplam sözcüklerin oranı (B=11 Eylül 2001 öncesi bütün blogların birleştirilmiş taban değeri).

Şekil 7.3. 11 Temmuz-11 Kasım 2001 tarihleri arasında bloglarda kullanılan olumlu ve olumsuz duygu sözcüklerinin oranı (B=11 Eylül 2001 öncesi bütün blogların birleştirilmiş taban değeri).

Şekil 7.1. 11 Temmuz-11 Kasım 2001 tarihleri arasında bloglarda kullanılan birinci tekil şahısla ilgili toplam sözcüklerin oranı (B=11 Eylül 2001 öncesi bütün blogların birleştirilmiş taban değeri).

görülebileceği üzere, olumsuz duygu sözcükleri 11 Eylül'de büyük bir artış kaydetmiş, daha sonra iki hafta içinde başlangıç değerine geri dönmüştür. Olumlu duygu sözcüklerinin örüntüsüyse daha ilginçtir. Olumlu duygu sözcüklerinde de ani bir azalma kaydedilmiş, ama bu azalma yalnızca 4 gün sürmüştür. Beşinci günden itibaren olumlu duygu sözcükleri başlangıç değerinin hafifçe üzerine çıkmış ve çalışma süresince (iki ay) bu düzeyi korumuştur.

Dil analizleri birlikte değerlendirildiğinde, diğer araştırmalardakinden farklı bir 11 Eylül tablosu ortaya çıkmakta (örn. Silver ve arkadaşları, 2003), 11 Eylül'ün bir bütün olarak olumsuz bir deneyim olmayıp, bir toplumsallık duygusu ve olumlu hisler yaratan bir yönünün de olduğu gözlenmektedir.

Bir Olayın İlk Yılında Toplumsal Süreçler ve Sağlık Süreçleri

Altüst olmaya neden olan önemli bir olayı izleyen ilk günler, olayla ilgili bilgileri öğrenme ve olayı anlamlandırmaya çalışmakla

geçirilirken, sonraki aylarda odak noktası değişir. Birkaç ay geçtikten sonra insanların 11 Eylül hakkında konuşma oranları anlamlı ölçüde azalmıştır. Aslında hemen hemen bütün olayların ancak birkaç haftayla sınırlı bir "yarı ömrü" vardır. Bir olay gerçekleştikten sonraki ilk yılda, aslında neler olduğu hakkında kesin bir fikrimizin olmadığını kabul etmek gerekir. Bazı veriler, –1871'de Chicago'da yaşanan büyük Chicago Yangını'ndan sonra olduğu gibi– doğal düzenin altüst olmasıyla bir keşmekeş ve arbede ortamı doğduğunu ileri sürer (Sawislak, 1995). Başka veriler, başlı başına bir arbede yaşanmasa da, bölge sakinleri arasındaki iç gerilimin hayli arttığını belirtir. Örneğin, John F. Kennedy'nin Dallas'ta öldürülmesinin ertesi yılında, kalp hastalığından ölme oranları yüzde 4 oranında artmıştır (aynı dönemde ülke genelinde ve Teksas'ın diğer kentlerinde bu oran yüzde 2 azalmıştır). Suikast sonrasındaki iki yılda, Dallas'ta bildirilen cinayet ve intihar oranları da, kontrol grubundaki kentlere kıyasla anlamlı düzeyde artmıştır (Pennebaker ve Banasik, 1997).

Başka örnekler de bulunmakla birlikte, şimdi vereceğimiz örnek ise tam aksi bir örüntüye işaret eder. 1999 sonbaharında Teksas A&M Üniversitesi öğrencileri, ezeli rakipleri Teksas Üniversitesi (Austin) ile her yıl yaptıkları futbol maçı öncesinde, bir aydan beri kurdukları dev şenlik ateşi yığınını bitirmek üzereydiler. Sabaha karşı 3.00 sularında halatlar aniden kopunca, yığın tamamıyla çökerek 12 öğrencinin ölümüne neden oldu. Okul gazetesinin dil analizinde, 11 Eylül ve Prenses Diana projelerinde de bildirilen "ben" "biz" geçişinin aynısı bu olayda da saptandı.

Daha şaşırtıcı olan şey ise, öğrencilerin yerleşkedeki sağlık merkezlerini kullanımıyla ilgili bulgulardı (Gortner ve Pennebaker, 2003). Şenlik ateşi faciasından sonraki sekiz ay süresince, Teksas A&M'de ve Austin'deki komşusu Teksas Üniversitesi'nde, öğrencilerin yerleşkelerdeki sağlık merkezlerine başvuruları izlendi. Teksas Üniversitesi'nde yapılan başvurular, bir önceki yılın oranlarına kıyasla sabit kaldı. Buna karşılık A&M Üniversitesi'nde, bir ay süreyle bir önceki yıla kıyasla yüzde 15'e yaklaşan kısa süreli bir artış saptandı. Bununla birlikte sonraki dört ay boyunca, hastalığa bağlı

başvurular yüzde 40 oranında azaldı. Sonuç olarak, şenlik ateşi faciası öğrencilerin bedensel sağlığında bir iyileşmeye yol açmıştı.

Sağlıkla ilgili bu beklenmedik ani değişiklik, A&M camiasında sosyal destek düzeyinin yüksekliğiyle açıklanabilir. Gerçekten de, sosyal dayanışma ağlarının diğer felaketlerden sonra da sağlık sorunlarının azalmasına katkıda bulunduğu gösterilmiştir (Cohen ve McKey, 1984). Bir felaket sonrasında bedensel sağlığın kötüden iyiye değişimi, –kimi zaman toplumsal kargaşa bir topluluktaki yaşam kalitesini bozsa da– yekvücut halinde verilen güçlü bir tepkinin sağlık üzerinde yalnızca koruyucu değil, sağlık düzeyini daha öncesine kıyasla daha da yükseltici bir etki gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Yazılan Tarih: Onyıllar ve Yüzyıllar

Zaman geçtikçe, bazı olaylar kültürlerin belleğinde ön plandaki yerini korurken, bazıları gizemli bir şekilde silinir. Bir olayın bir toplum için ne zaman ve ne kadar önem kazandığını belirleyen nedir? Kalıcı bir belleğin oluşmasını ne teşvik eder? Birkaç yıldır bu soruyu, ABD'de popüler kültürün çeşitli göstergelerine bakarak ele almaya başladık. Bu çalışmanın büyük bir kısmı Kennedy suikastıyla ilgili projenin bir uzantısıydı. Suikastı izleyen yıllarda, Kennedy'nin Dallas'ta öldürüldüğüne açıkça bir gönderme yapılmıyordu. Bu olayı simgeleyen neredeyse hiçbir anıt dikilmedi. ABD'deki birçok başka kentin aksine, Kennedy'nin adı hiçbir okula, caddeye vaya binaya verilmedi. Tuhaftır, benzer bir durum 1968 yılında Martin Luther King Jr.'ın öldürüldüğü Memphis (Tennessee) için de geçerliydi. Ülkenin diğer bölgelerinin aksine, Memphis'te hiçbir okul, bina veya caddeye King'in adı verilmedi. (Oysa ölümünden hemen sonra Dallas'ta birçok bina ve caddeye King'in adı verilmiş; Kennedy'nin suikastından hemen sonra da Memphis'te okullara, caddelere ve binalara başkanın ismi konmuştu).

Dallas'ta, suikasttan yaklaşık 25 yıl sonra, Kennedy'nin vurulduğu bölgede, cinayetin şehir merkezinde gerçekleştiğini doğrula-

yan etkileyici bir müze/sergi açıldı. Oysa daha önceleri, kentte buna benzer sergi açma girişimleri muhalefetle karşılaşmıştı. King'in öldürülmesinden yaklaşık 25 yıl sonra, Memphis'te de ünlü insan hakları savunucusunun ölümünü anmak amacıyla büyük bir sergi açıldı. Benzer şekilde, Vietnam Gazilerini Anma Duvarı 1982'de, yani ilk Amerikalıların savaşta ölmesinden neredeyse 25 yıl sonra inşa edilmişti.

Travmatik bir olayla, bu olaya ait anıtın inşa edilmesi arasındaki bu 25 yıllık gecikme gerçek mi yoksa tesadüf mü? Bu görüşü sınamak için, son 100 yılda ABD'de belirli bir olay (felaket, çarpışma ya da olumlu veya olumsuz benzer bir olay) anısına dikilen anıtları araştırdık. Daha sonra olay ve anıtın dikilmesi arasında geçen zamanı hesapladık. Veriler anıtların ya olay olduktan hemen sonra dikildiğini ya da harekete geçmek için 20-30 yıl geçmesi gerektiğini gösteriyordu (Pennebaker ve Banasik, 1997).

Anıt dikmek, diğer kültürel verilerle birlikte, tarihin yazılışını izleme şekillerinden yalnızca biridir. Aslında filmler ve kitaplar da, genellikle geçmişte yaşanan olaylara olan kültürel ilgiyi yansıtırlar. Vietnam Savaşı'nı konu alan Amerikan filmleri bunun iyi bir örneğidir. Vietnam Savaşı ile ilgili tartışma ve yorumların 1968'de en yüksek noktasına ulaştığını hepimiz biliyoruz. Buna rağmen, 1986 yılında çevrilen *Platoon*'a (Müfreze) kadar, Vietnam'la ilgili ticari başarı elde edilen hiçbir film yapılmadı. Bunu izleyen iki üç yıl içindeyse, Vietnam Savaşı ile ilgili 12 kadar yeni film çevrildi (Adams, 1989). Laboratuvarımızda, filmlerin hangi dönemi anlattığını belirlemeye yönelik daha geniş ve daha sistematik bir çalışma başlattık. 1920-1990 yılları arasında çekilmiş 20.000'den fazla film içinden rasgele seçilen 1400 popüler filmden oluşan örneklem, vizyona giriş tarihi ve filmin anlattığı dönem açısından kodlandı. Beklendiği üzere, filmlerin çoğu "bugünü" (filmin vizyona girdiği zamanı) konu alıyordu. Bununla birlikte, bugünü konu almayan filmler genellikle 20-25 yıl öncesini aktarıyordu. Bu örüntü, gişe getirisi en yüksek olan filmlerde daha ön plandaydı. ABD'li film seyircileri, muhtemelen dünyanın diğer ülkelerindeki seyirciler de, 22 yıl önce ne olduğunu hatırlamak istiyorlardı.

Peki, önemli bir olayın anıtını inşa etmek veya filmini yapmak neden 20-30 yıl alıyor? Anıt dikmek veya pahalı filmler çekmek, bir düzeyde karmaşık eşgüdümlü sosyal etkinliklerdir. Örneğin, bir anıt dikebilmek için bölge sakinleri arasında belirli bir uzlaşma bulunması ve pek muhalefet olmaması, filmler için de büyük bir seyirci potansiyeli gerekir. Proje için gerekli fonun sağlanması amacıyla birçok komitenin eşgüdümlü olarak çalışması şarttır. Bir anıtın dikilmesinin bir coşku işareti mi, yoksa muhalefet eksikliğinden doğan bir durum mu olduğu bilinemez. Ayrıca bir olayın nasıl yorumlanacağına karar vermek de çetrefilli bir iştir. 11 Eylül saldırılarından itibaren son yıllarda New York'ta açıkça görüldüğü gibi, farklı seçmen grupları farklı yorumlar bekler. Anıt, orada çalışanlara mı, kurtarma çalışmalarında ölenlere mi, mağdur ülke/kent sakinlerine mi adanacak, yoksa teröristlere bir ders mi verecek? Farklı grupların alternatif görüşleri ancak yıllar içinde uzlaşabilir.

Birey grupları ve bir bütün olarak toplumlar, bazı özel zamanlarda topluca geriye dönüp bakmak ister. Bu geçmişi hatırlama dönemlerinde, insanlar bu olaylar hakkında açık açık konuşur ve olayların kendi kişisel gelişimleri açısından anlamının farkına varırlar. Geçmişe 20-30 yıllık döngülerle bakılmasının açıklaması ne olabilir? Bu soruyu yanıtlamak için, en başta sorduğumuz soruya geri dönmeliyiz: "Anılar nasıl oluşur?" Daha önce de açıklandığı gibi, belleğin dört bileşeni dikkate alınmalıdır: Uzun vadede tarihte anlamlı bir değişim yaratmak, insanları kritik bir yaş döneminde etkilemek, olay hakkında aktif olarak konuşmak ve olayın kültür üzerinde olumlu bir etkisi olduğuna inanmak. Yine de, Körfez Savaşı çalışmasında gördüğümüz üzere, konuşmak bazen hatırlamaktan çok unutmaya neden olabilir.

Öyleyse bir olayın sosyal farkındalığa yeniden kaydedilmesi için ne olmalıdır? Bunun iki mantıklı açıklaması vardır: kohort etkisi ve psikolojik uzaklaşma. Kohort etkisi gereği, en fazla etkilenen grubun (13-25 yaş arasındakiler) birkaç on yıl boyunca olayı hatırlanır kılma imkânı olmayacaktır. Bu gruptakiler, anıt dikecek ve popüler kültürü etkileyecek nüfuza ancak 38-50 yaşlarına geldiklerinde sahip olabilirler.

Psikolojik uzaklaşma etkisi, insanların kendilerini travmatik deneyimlerden uzak tutma eğiliminde olduklarını ortaya koyan klinik gözlemi temel alır. Travmayı hatırlatan her şey anksiyete ve rahatsızlık yaratır (örn. Horowitz, 1976). Travmanın sağlıklı bir şekilde üstesinden gelmenin yolu, insanın yeniden kendi dünyasıyla ilgilenmeye başlaması ve haftalar/aylar içinde olayı geride bırakabilmesidir. İnsanların bir kayıpla başa çıkma yöntemleri çeşit çeşittir, ancak iş ortak bir kayıpla başa çıkmaya çalışan grupların incelenmesine geldiğinde daha da karmaşıklaşır. Örneğin, Kennedy suikastından sonra Dallas'ta bazı kimseler olayı açık açık tartışma yoluna giderken, bazıları (belki de bir yüceltme şekli olarak) hayır işlerine yaptıkları bağışları artırmıştır. Diğer taraftan, cinayet işleyen, intihar eden veya kalp hastalığından ölenler de olmuştur. Dolayısıyla istatistiksel olarak, bir kültür veya topluluk, istenmeyen bir trajediyi izleyen aylar ve hatta yıllar içinde görünüşte birbiriyle uyuşmayan davranış kalıpları gösterebilir.

Dallas örneğinde olduğu gibi, büyükçe bir azınlık bir anıt inşa edilmesini desteklerken, ayrı bir grup buna karşı çıkacaktır. Bir grup hatırlamak isteyecek, diğeri unutmayı tercih edecektir. İlginç olan, bu iki gücün birbiri üzerindeki etkisinin zaman içinde değişmesidir. İnsanlar olayın kendi yaşamları ve kendi toplumları üzerindeki etkilerinin farkına varmaya başladıkça, dönüp geriye bakma isteği yavaş yavaş artar. Topluluğun başlangıçta anıt yapılmasına karşı çıkan üyelerinin bu davranışlarının nedeni, olayın çok fazla anksiyete ve rahatsızlık yaratmasıdır. Ancak bu olumsuz duygular zamanla ortadan kalkar. Anıt dikilmesine muhalefet etmeye iten duygusal itki de zamanla azalır. Bunun sonucunda toplum bir anıt dikilmesi ve bu kolektif anıya gereken önemin verilmesi konusunda uzlaşır. Zaman içinde olaylar daha gerçekçi bir görünüm kazandıkça ve gerçek anı daha bulanık hale geldikçe, olayın nasıl hatırlanması gerektiği konusunda uzlaşmak kolaylaşabilir.

Tarih: Uzun Vadede Geleceğe Bakış

Bir olaydan uzaklaşmak, yaraların iyileşmesinden öte bir etki yapabilir. Yeterince zaman geçtiğinde, tarihsel anılar yeniden yorumlanır ve kültürün gereksinimlerine karşılık verecek şekilde değiştirilir. Zaman içinde bedeller unutulup olumlu sonuçlar üzerinde duruldukça, anılar genellikle efsanevi bir nitelik kazanır. İlginçtir ki bu, her daim her kültürde yaşanan bir durumdur.

2000 yılı yaklaşırken, uluslararası bir araştırmacı grubu, yedi farklı ülkeden 1300'ü aşkın üniversite öğrencisine, geçtiğimiz 100 yıl ve 1000 yıl içinde gerçekleşen en önemli üç olayın hangileri olduğunu sormaya karar verdi (Pennebaker, Páez ve Deschamps, 2006). Sonuçlar, tarihsel belleğin olayların yakın zamanda gerçekleşme ve kendilikle ilişkililikten etkilendiğini ortaya koydu. Bir istisna dışında, son 1000 yılın en önemli olayları, binyılın ikinci yarısında gerçekleşmişti. Yine bir istisna dışında, yüzyılın en önemli olayları 1935'ten sonra olan olaylardan seçilmişti. Daha yakın zamanda olan olayları hatırlama yanlılığı, iletişimsel anılar şeklindeki kuşaksal hatırlama ile ölümsüzleşebilir (Laszlo, 2003). "İletişimsel anılar", anlamsal ve kültürel anıların aksine, yaşayan üç kuşağın aktif olarak birbirine aktardığı anılardır. Bu çalışmada ilk onda yer alan hiçbir olay Güney Yarıküre'de gerçekleşmemiştir. Aslında tarihsel olayların büyük bir çoğunluğu, katılımcıların yaşadıkları ülkelerde olmuştur. Düşünün! İnsanlar kişisel deneyimlerini zamansal ve fiziksel olarak geçmişteki tarihsel olaylarla ilişkilendirme eğilimi gösteriyor gibidir.

Hemen hemen bütün ülkeler genelinde, son 1000 yılın en önemli olayı Fransız Devrimi'dir. İlginç olan, Amerikalı öğrencilerin önemli olaylarla ilgili binin üzerindeki girdisi içinde Fransız Devrimi'nin yalnızca yedi kez listeye alınmış olmasıdır. Acaba Fransız Devrimi neden dünyada diğer herkesi ilgilendiriyor da, ABD vatandaşları yalnızca Amerikan Devrimi'ni önemli buluyor? Diğer ülkelerdeki katılımcıların, Fransız Devrimi sırasında monarşiyle yönetilen ülkelerde yaşadıkları göz önünde bulundurulduğunda, yönetimdeki kralın devrilmesinin, işgal güçlerinin yenilmesinden neden daha çok yankı uyandırdığı tahmin edilebilir (Tablo 7.1).

Tablo 7.1. Altı Ülke Genelinde Son 1000 Yılda ve Son 100 Yılda İlk 10 Sıraya Yerleştirilen Tarihi Olaylar.

Sıra	1000 Yıl	100 Yıl
1	Yeni Dünya'nın keşfi	II. Dünya Savaşı
2	Fransız Devrimi	I. Dünya Savaşı
3	Sanayi Devrimi	Uzaya gidiş
4	II. Dünya Savaşı	SSCB'nin yıkılması
5	I. Dünya Savaşı	Genel olarak savaşlar
6	Din, reformasyon	Soğuk Savaş
7	Genel olarak savaşlar	Vietnam
8	Amerikan Devrimi	İspanya İç Savaşı
9	Bilim kuramı	Büyük Bunalım
10	Uzaya gidiş	Bilgisayarlar

Not: Sıralamalarda İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, İspanya ve ABD'den seçilen öğrenci örneklemleri temel alınmıştır. SSCB'nin yıkılması ifadesiyle hem SSCB'nin dağılmasına hem de Almanya'nın birleşmesine gönderme yapılmaktadır.

Tarihsel anılar, her kültürün ve dönemin kendine özgü ilgi ve öznel deneyimlerince şekillendirilir. Diğer analizlerde katılımcılardan, farklı olayları olumlu veya olumsuz olarak derecelendirmeleri istenmiştir. Örneğin, II. Dünya Savaşı Polonyalılar tarafından çok olumsuz olarak, bazı Ruslar tarafından ise nötr, hatta olumlu olarak derecelendirmiştir. Olayların çoğunun katılımcı ülke tarafından olumlu olarak görülme derecesini değerlendirmek açısından Tablo 7.2'yi incelemek ilginç olabilir.

Tabloda da görüldüğü üzere, aslında tarih kaypaktır. Yirminci yüzyılın sonunda tarihsel açıdan anlamlı bulunanlar, hiç kuşkusuz bir sonraki kuşakta değişecektir. Christophorus Columbus'un konjonktürel popülerliğini izlemek, tarihsel olayların dinamik yapısına iyi bir örnek oluşturur. Wilford (1991) ilginç bir analizle Colombus'un popülerliğinin yüzyıllar içinde yükselme ve düşüşle-

Tablo 7.2. Ülke bazında Son 1000 Yılda (üstte) ve Son 100 Yılda (altta) İlk 10 Sıraya Yerleştirilen Tarihi Olaylar.

Sıra	İngiltere (N=86)	Almanya (N=248)	İtalya (N=91)	Japonya (N=167)	İsviçre (N=80)	İspanya (N=129)	ABD (N=351)
1	Yeni Dünya	Yeni Dünya	Fransız Devrimi	II. Dünya Savaşı	Yeni Dünya	Yeni Dünya	Yeni Dünya
2	Sanayi Devrimi	Fransız Devrimi	Yeni Dünya	Fransız Devrimi	Fransız Devrimi	Sanayi Devrimi	Amerikan Devrimi
3	II. Dünya Savaşı	Sanayi Devrimi	II. Dünya Savaşı	Sanayi Devrimi	Matbaanın icadı	Fransız Devrimi	II. Dünya Savaşı
4	I. Dünya Savaşı	II. Dünya Savaşı	İtalya-diğer	Yeni Dünya	Genel olarak savaşlar	Genel olarak savaşlar	Sanayi Devrimi
5	Hastings Savaşı	Din	Sanayi Devrimi	Amerikan Devrimi	II. Dünya Savaşı	I. Dünya Savaşı	ABD İç Savaşı
6	Irk çatışmaları	İletişim	Din	I. Dünya Savaşı	I. Dünya Savaşı	II. Dünya Savaşı	Rönesans
7	Elektrik	30 Yıl Savaşları	I. Dünya Savaşı	Atom bombası	Rus Devrimi	Tıptaki ilerlemeler	Sömürgecilik
8	Fransız Devrimi	Genel olarak savaşlar	Genel olarak savaşlar	Din	Sömürgecilik	Uzay	Uzay
9	Bilim kuramı	Bilim kuramı	Bilim kuramı	Rönesans	Uzay	İletişim	I. Dünya Savaşı
10	Din	Haçlılar, din savaşları	Sanat ve Edebiyat	Irk çatışmaları	Protestan reformu	Haçlılar, din savaşları	Genel olarak savaşlar

Sıra	İngiltere (N=86)	Almanya (N=248)	İtalya (N=91)	Japonya (N=167)	İsviçre (N=80)	İspanya (N=129)	ABD (N=351)
1	II. Dünya Savaşı	II. Dünya Savaşı	II. Dünya Savaşı	II. Dünya Savaşı	II. Dünya Savaşı	İspanya İç Savaşı	II. Dünya Savaşı
2	I. Dünya Savaşı	I. Dünya Savaşı	I. Dünya Savaşı	I. Dünya Savaşı	I. Dünya Savaşı	II. Dünya Savaşı	I. Dünya Savaşı
3	Uzaya gidiş	Genel olarak savaşlar	SSCB'nin çöküşü	SSCB'nin çöküşü	Mayıs 68 olayları	I. Dünya Savaşı	Uzay
4	Soğuk savaş	Uzay	Genel olarak savaşlar	Uzay	Savaşlar	Genel olarak savaşlar	Vietnam
5	Genel olarak savaşlar	Soğuk Savaş	Uzay teknolojisi	Büyük Bunalım	Vietnam Savaşı	Uzay	Büyük Bunalım
6	Kadın hareketi	SSCB'nin çöküşü	İtalya - diğer	Körfez Savaşı	SSCB'nin çöküşü	SSCB'nin çöküşü	Bilgisayarlar
7	Bilgisayarlar	Sanayi Devrimi	Faşizm	Vietnam	AIDS	Demokrasi	Irk çatışmaları
8	İnsanların neden olduğu felaketler	Ulaşım	Körfez Savaşı	Atom bombası	Teknoloji	İletişim	Genel olarak savaşlar
9	Teknoloji ile ilgili çeşitli olaylar	Atom bombası	Din	JFK suikastı	Kadın hareketi	AIDS	JFK suikastı
10	Irk çatışmaları	Tıbbi ilerlemeler	Vietnam	Kore Savaşı	Uzay	Kadın hareketi	Yahudi soykırımı

Not: Soru formları Ekim 1998'de doldurulmuştur ve yalnızca öğrenci örneklemleri temel alınmıştır. "Din" başlığı altında çoğunlukla reformasyonlar veya Roma Katolik Kilisesi'ndeki değişiklikler ifade edilmektedir. "İtalya-diğer" başlığı altında, adı geçen ülkedeki politik çekişmeler ifade edilmektedir.

rini sırasıyla kaydetmiştir. Örneğin, 1400'lerin sonunda Colombus bir kahraman olarak görülüyordu. 1500'lerin başlarına gelindiğinde ise Colombus'un keşfini görmezden gelen diğer kâşifler (örn. Cortez) Yeni Dünya'dan altın ve fantastik hikâyelerle geri döndüler. 1500'lerin ortalarında Colombus'un yıldızı yeniden parladı ve ileri görüşlü bir adam olarak görüldü. ABD'de, Amerikan Devrimi sırasında Colombus ulusal bir kahraman niteliği kazandı. 1800'lerin sonlarında, Colombus'un imajı Amerikalılar tarafından Amerikan rüyasının simgesi olan bir "sıfırdan zengin olma hikâyesi" olarak yeniden yapılandırıldı. Colombus Fransa'da hemen hemen aynı dönemde Hıristiyanlığı Yeni Dünya'ya taşıyan dini bir ikon olarak görülüyordu. Bu dönemde Fransızlar Colombus'u azizlik mertebesine çıkarmaya uğraşıyorlardı. Ancak 1900'lerin ortalarına gelindiğinde Colombus'un yıldızı sönmeye başladı. Küreselleşmenin, emperyalizmin ve soykırımın sembolü olarak görülmeye başlandı. Amerika'nın "keşfinin" 500. yıl dönümünde ise Atlantik'in her iki yakasındaki ülkeler tarafından neredeyse yok sayılır hale gelmişti.

Sonuçlar

Tek tek bireylerin ve grupların duygusal altüst olmaya neden olan olaylar hakkında neler düşündüklerini ve konuştuklarını değerlendirdik. Amacımız, önemli olayları nasıl kolektif olarak yapılandırdığımızı daha iyi anlamak için tarihsel olayların gelişiminin bir resmini çizmekti. Herhangi bir olayın zaman içinde hatırlanabilmesi için ne gibi sınır koşullar gerektiğini saptamak, ancak bireysel belleğin temel süreçlerini anlayarak mümkün olabilir.

Geleneksel bellek süreçlerinin yanı sıra, temel toplumsal dinamiklerin rolü de yabana atılamaz. Kültürel değişime neden olan önemli olaylar, nihayetinde duygusal niteliktedir ve insanların bu olaylar hakkında çok farklı şekillerde konuşmalarına neden olur. Olaylar hakkında sıkça tartışmak, bu olayların yorumlanma şeklini belirler ve güçlendirir. Altüst edici olayları izleyen haftalar ve aylarda, bu olayın yol açtığı kültürel değişimler, gelecekteki kolektif anıların zeminini oluşturur. Bir kültürel olayın uzun vadede tarih-

sel açıdan önem kazanması, insanlar tarafından bellekte yer eden bir işaret noktası/bir yer imi olarak kullanılma düzeyine bağlıdır. (Burada "yer imi" derken, "11 Eylül'den beri", " Vietnam'dan bu yana" şeklinde kullanılan ortak kültürel referans noktalarını kastediyoruz.)

Colombus, monarşiyle yönetilen ülkelerde yaşayanlar için Fransız Devrimi ve Amerikan vatandaşları için Amerikan Devrimi ile II. Dünya Savaşı hiç kuşkusuz, 11 Eylül, Loma Prieta Depremi ve Körfez Savaşı analizlerimizde saptadığımız kısa vadeli sosyal dinamiklerin çoğunun yaşandığı yer imleridir. Günümüzde yaşanan altüst edici olayların pek azı yüz yıl sonraki tarih kitaplarında dipnotun ötesinde bir yer edinebilir. 11 Eylül gibi bir olayın tarihsel açıdan önem kazanması için, bu olaya bağlı uzun vadeli kültürel değişimlerin olması gerekir. Diğer taraftan, 2001'de 13-25 yaşları arasında olanların, kitap yazma, film çekme ve anıt dikme faaliyetlerine girişmeleri gerekecektir. Bunların çocukları ve torunları da bu önemli olay hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaya ve bu olayı yüceltmeye istekli olmalıdır.

Sonuç olatak, kolektif bellekler insan doğasının "kendi kendine hizmet eden önyargılarını" yansıtmalıdır. Zaman geçtikçe, acı verici olaylar daha katlanılabilir hale gelir ve bir kültüre atfedilmek istenen kimliği yansıtacak şekilde kavramsallaştırılır. Acı veya utanç verici olaylar ya unutulur ya da toplum üzerindeki yansıması iyi olan deneyimlere dönüştürülür. Tarihçilerin, sosyologların ve psikologların ABD'de Christophorus Columbus'un nasıl hatırlandığına bakarak Amerikalıların son yüzyıllarda kendileri hakkında neler hissettiklerine ilişkin yargılara varmaları gibi, 11 Eylül benzeri olaylarla ilgili yapılacak yorumlar da gelecek kuşakların ruhlarına bir pencere açacaktır.

Kaynakça

Adams, W. (1989). War stories: Movies, memory, and the Vietnam War. *Comparative Social Research*, *11*, 165-189.

Bok, S. (1983). *Secrets: On the ethics of concealment and revelation.* New York: Pantheon.

Carver, C. S. (2007). Stress, coping, and health. H. Friedman and R. Silver (Ed.), *Foundations of health psychology* (s. 117-144). New York: Oxford University Press.

Chung, C. K. ve Pennebaker, J. W. (2007). The psychological function of function words. K. Fiedler (Ed.), *Social communication: Frontiers of social psychology* (s. 343-359). New York: Psychology Press.

Cohen, S. ve McKay, G. (1984). Social support, stress, and the buffering hypothesis: A theoretical analysis. A.Baum, S. E. Taylor ve J. E. Singer (Ed.), *Handbook of psychology and health, Volume IV: Social psychological aspects of health* (s. 253-268). Hillsdale, NJ: Lawrence Eribaum Associates.

Cohen, S. ve Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, *98*, 310-357.

Cohn, M. A., Mehi, M. R. ve Pennebaker, J. W. (2004). Linguistic markers of psychological change surrounding September 11, 2001. *Psychological Science*, *15*, 687-693.

Conway, M. A. (1990). *Autobiographical memory: An introduction.* Philadelphia: Open University Press.

Crow, D. M. ve Pennebaker, J. W. (1998). *Talking about, remembering, and forgetting the Persian Gulf War.* Department of Psychology, University of Texas at Austin: Unpublished technical report.

Erikson, E. (1950). *Childhood and society.* New York: Norton.

Festinger, L. (1964). *When prophecy fails: A social and psychological study.* New York: Harper-Collins.

Gortner, E. ve Pennebaker, J. W. (2003). The archival anatomy of a disaster: Media coverage and community-wide health effects of the Texas A&M bonfire tragedy. *Journal of Social and Clinical Psychology*, *22*, 580-603.

Horowitz, M. (1976). *Stress response syndromes.* New York: Jacob Aronson.

Laszlo, J. (2003). History, identity, and narratives. J. Laszlo-W. Wagner (Ed.), *Theories and controversies in societal psychology.* Budapest: New Mandate Publishers, 180-192.

Levinson, D. J., Darrow, C. M., Klein, E. B., Levinson, M. H. ve McKee, B. (1978). *The seasons of a man's life.* New York: Knopf.

Liehr, P, Mehi, M. R., Summers, L. C. ve Pennebaker, J. W. (2004). Connecting with others in the midst of a stressful upheaval on September 11, 2001. *Applied Nursing Research*, *17*, 2-9.

Lira, E. (1997). Remembering: Passing back through the heart. In: Pennebaker, J., Paez, D. ve Rime, B. (Ed.), *Collective memory of political events: Social psychological perspectives* (s. 223-235). Hillsdale, NJ, England: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Mannheim, K. (1968). *Essays on the sociology of knowledge.* London, England: Routledge ve Kegan Paul Ltd. (İlk basım tarihi 1952).

Mehl, M. R. (2004). The sounds of social life: Exploring students' daily social environments and natural conversations. Yayımlanmamış doktora tezi.

Mehl, M., Pennebaker, J. W., Crow, D. M., Dabbs, J. ve Price, J. (2001). The Electronically Activated Recorder (EAR): A device for sampling naturalistic daily activities and conversations. *Behavior Research Methods, instruments, and Computers*, *33*, 517-523.

Miller, G. A. (1995). *The science of words.* New York: Scientific American Library.

Mitchell, G. W. ve Glickman, A. S. (1977). Cancer patients: Knowledge and Attitude. *Cancer, 40,* 61-66.

Nolen-Hoeksema, S., Morrow, J. ve Fredrickson, B. (1993). Response styles and the duration ofepisodes of depressed mood. *Journal of Abnormal Psychology, 102,* 20-28.

Pennebaker, J. W., Francis, M. E. ve Booth, R. J. (2001). *Linguistic inquiry and word count (LIWC): LIWC2001 (this indudes the manual only).* Mahwah, NJ: Erlbaum Publishers.

Pennebaker, J. W. ve Harber, K. (1993). A social stage model of collective coping: The Persian Gulf and other natural disasters. *Journal of Social Issues, 49,* 125-145.

Pennebaker, J. W., Mehi, M. R. ve Niederhoffer, K. (2003). Psychological aspects of natural language use: Our words, our selves. *Annual Review of Psychology, 54,* 547-577.

Pennebaker, J. W., Paez, D. ve Deschamps, J. C. (2006). The social psychology of history. *Psicologia Politica, 32,* 15-32.

Pyszczynski, T. A., Solomon, S. ve Greenberg, J. (2002). *In the wake of 9/11: The psychology of terror.* Washington, DC: American Psychological Association.

Rime, B. (1995). Mental rumination, social sharing, and the recovery from emotional exposure. J. W. Pennebaker (Ed.), *Emotion, disclosure, and health* (s. 271-292). Washington, DC: American Psychological Association.

Rime, B., Philippot, P. ve Boca, S. (1991). Beyond the emotional event: Six studies on social sharing ofemotion. *Cognition and Emotion, 5,* 435-465.

Rubin, D. C., Wetzler, S. E. ve Nebes, R. D. (1986). Autobiographical memory across the life span. D. C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory* (s. 202-221). Cambridge, England: Cambridge University Press.

Sawislak, K. (1995). *Smoldering City: Chicagoans and the Great Fire, 1871-1874.* Chicago: University of Chicago Press.

Schachter, S. (1959). *The psychology of affiliation.* Stanford, CA: Stanford University Press.

Schoenberg, B. B., Carr, A. C., Peretz, D., Kutscher, A. H. ve Cherico, D. J. (1975). Advice of the bereaved for the bereaved. B. Schoenberg, I. Gerbner, A. Wiener, A. Kutscher, D. Peretz ve A. Carr (Ed.), *Bereavement: its psychological aspects* (s. 362-367). New York: Columbia University Press.

Schuman, H., Belli ve Bischoping (1997). The generational basis of historical knowledge. J. W. Pennebaker, D. Paez ve B. Rime, (Ed.), *Collective memory of political events: Social psychological perspectives* (s. 47-77). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, Assoc.

Shils, E. A. (1981). *Tradition.* Chicago: University of Chicago Press.

Silver, R. C., Holman, E. A., Mdntosh, D. N., Poulin, M. ve Gil-Rivas, V. (2002). Nationwide longitudinal study of psychological responses to September 11. JAMA: *The Journal of the American Medical Association, 288,* 1235-1244.

Stone, L. D. ve Pennebaker, J. W. (2002). Trauma in real time: Talking and avoiding online conversations about the death of Princess Diana. *Basic and Applied Social Psychology, 24,* 172-182.

Wilford, J. N. (1991). *The mysterious history of Columbus: An exploration of the man, the myth, the legacy.* New York: Knopf.

8

Kolektif Bellek Topluluk Ruhunu Nasıl Yaratır?

Alan J. Lambert, Laura Nesse
Scherer, Chad Rogers ve Larry Jacoby

11 Eylül saldırılarını ilk duyduğunuzda neredeydiniz? O sırada ne yaptığınızı hatırlıyor musunuz? Haberleri ilk duyduğunuzda ne hissetmiştiniz? Ya şimdi bu olayı düşünmek size ne hissettiriyor? Bu yazı yazıldığı sırada 15 yaşın üzerinde olan birçok Amerikalı için bu soruları yanıtlamak çocuk oyuncağı. Tarihteki bir olayın bu kadar çok kişi tarafından bu kadar iyi hatırlanabilmesi, bellek literatüründe en az iki araştırma alanında önem taşıyor.

Öncelikle, bu tür sorulara bu kadar kolay yanıt verilebilmesi "flaş anı" araştırmaları ve kuramıyla ilişkilidir (Brown ve Kulik, 1977; Kvavilashvili, Mirani, Schlagman ve Kornbrot, 2004; Sharot, Martorella, Delgado ve Phelps, 2006). İlk kavramsallaştırıldıkları dönemde flaş anılara, "beklenmedik duygusal yüklü bir olay olduğu sırada içinde bulunulan durumun, olağanüstü ayrıntılı, kalıcılığını koruyan ve alışılmadık derecede doğru 'anlık görün-

tüleri' olarak" bakılıyordu (Brown ve Kulik, 1977). Yıllar içinde, bu tür anılarla ilgili ilk iddiaların bazıları yeniden değerlendirildi. Örneğin, kişi bu anıların doğru olduğunu düşünse de, hatırlananlarda diğer anılardakine benzer şekilde çarpıtmalar olabiliyordu (Neisser ve Harsch, 1992). Buna rağmen, daha yakın dönemde yapılan çalışmalarda, olayın kişi için doğrudan kişisel bir anlam taşıması halinde flaş anıların bazen olağanüstü derecede doğru ve ayrıntılı olabileceği saptandı (Bernsten ve Thomsen, 2005). Bu bölümün ilerleyen kısımlarında daha ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere, bu şekilde hatırlananlar güçlü duyguları tetikleme özelliği taşıyabileceğinden, bu anıların canlılığı önemlidir.

İkincisi, bu tür canlı anıların belki de milyonlarca insana yayılmış olması, kolektif bellek araştırmaları ve kuramı açısından önemlidir (Halbwachs, 1992). Üzerinde görüş birliğine varılmış tek bir tanımı olmamakla beraber (bkz. Wertsch ve Roediger, 2008) bu tür anıların en önemli işlevlerinden biri de, başka türlü hiçbir anlamlı yakınlık duygusuna sahip olmayacak insanlar arasında bir birlik veya yekvücut olma hissi yaratma kapasiteleridir. Bu durum, bir ulus veya o ulusun insanları için vahim bir tehlike oluşturan diğer olaylarda olduğu gibi, "üyelerine ortak bir misyon ve kader duygusu aşılayarak onları birbirine bağlayan 'felaket ve acıların birleştirici anısıyla' ... kendini hatırlayan ve anlatan bir hatırlama ortaklığı" yaratan 11 Eylül saldırıları için çok doğru gibi görünmektedir (Zertal, 2005). Diğer bir deyişle, 11 Eylül saldırılarıyla ilgili anılar birçok kişi için önemli olabilir; ancak bu anılar Amerikalılar için özel bir önem taşır, çünkü kendilerini tanımlama şekillerinin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Balkin de (1999) benzer bir saptama yaparak, bu tür anıların Amerikalıları birbirine bağladığını, çünkü bu anıların "kendi geçmişleri" olan bir geçmişle ilgili olduğunu belirtir.

Kolektif Bellek ve Duygu

Bize göre, 11 Eylül saldırıları gibi felaketler, kolektif belleğin anlaşılmasında duygunun önemini vurguladıkları için özellikle

değerlidir. Kolektif bellek araştırmacıları duyguyu genellikle görmezden gelmişlerse de (Cohn, Mehl ve Pennebaker, 2004), bu faktör konusunda düşünüldüğünden daha az bilgi vardır. Özellikle de duygunun sosyal tutumları ve değerleri şekillendirme ve onlara yön vermedeki farklı sonuçları pek bilinmemektedir.

Bu bulgular bölümün ilerleyen kısımlarında ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Ancak bizi bu konulara yönelmeye asıl iten, geçtiğimiz yıllarda laboratuvarımızda gerçekleştirilen bir çalışmada elde edilen bazı provokatif ve oldukça mantık dışı sonuçlar oldu (Lambert ve ark., 2008; Olson, 2003). Örneklemdeki katılımcılar rasgele iki gruba ayrıldı. Gruplardan birine 11 Eylül saldırıları hatırlatılırken, diğer gruba hatırlatılmadı. Beklendiği üzere, saldırıların hatırlatıldığı katılımcılarda yüksek düzeyde mutsuzluk, kızgınlık ve anksiyete gibi olumsuz duygular anlamlı düzeyde tetiklendi. Daha da ilginci, bu duygusal deneyimler katılımcıların önemli sosyopolitik konularla ilgili görüşlerinde sistematik "yön değiştirmelere" neden oldu. Örneğin, 11 Eylül saldırılarının yarattığı kızgınlık, "savaş yanlısı" tutumları destekleme eğilimine yol açtı (buna Bush'un Irak'ı işgal etme kararı ve "terörle savaş" politikası da dahildi). Dahası, katılımcıların asıl politik görüşleri (ki deneyin önceki aşamasında değerlendirilmişti), etkinin yönünü ve şiddetini hiç etkilemiyordu. Mesela, örneklemimizde 11 Eylül'ün hatırlatıldığı grupta yer alan, Bush'tan nefret eden "süper-liberal" katılımcılar bile, bu kızgınlığın yönlendirmesiyle başkanın politikalarını daha fazla destekler hale geldiler. İleriki kısımlarda tartışılacak olan bu ve buna benzer bulguların, kolektif anıların gücüne ve bu bağlamda duyguların ne kadar önemli bir rol oynayabileceğine dair etkileyici bir örnek oluşturduğunu düşünüyoruz.

Bölümün geri kalan kısmında ise önce kolektif bellekle ilgili temel kuramsal konuları kısaca ele alacağız. Burada kapsamlı bir literatür taraması değil de, bazı kilit noktalarla ilgili birkaç önemli konuya açıklık getireceğiz. Daha sonra, kolektif bellekle ilişkili iki farklı anlamda duyguyu ele alacağız: duygulara dair anılar ve anıların duygular üzerindeki etkileri. Ardından duygunun, zamanın geçişi ve bu geçişin, insanların geçmişte yaşanan bir olay sırasında

hissettikleri ile aynı olay hakkında daha sonra hissettikleri arasında nasıl çarpıcı tutarsızlıklara neden olabileceği konusunda ilginç, ancak gereği kadar araştırılmamış etkilerini değerlendireceğiz. Bölümün son alt başlığında, kendi laboratuvar araştırmalarımızda elde edilen bulguları daha ayrıntılı olarak tartışacak ve daha önce de değindiğimiz gibi, kolektif bellek ve duygunun önemli sosyo-politik tutumların şekillendirilmesindeki etkileşimli rollerine dair kanıtlar sunacağız.

Kuramsal Altyapı

Kolektif anılar genellikle belirli bir ulusun vatandaşları için anlam taşırsa da, bu tür anılar başka topluluklar, örneğin dini gruplar için de kritik öneme sahip olabilir (örn. Yahudilerin Nazi Soykırımı anıları; bkz. Novick, 1999). Kolektif anıların teşvik ettiği "birliktelik" duygusunda olduğu gibi, bu etkiler farklı düzeylerde kendilerini gösterebilir. Örneğin, bu birlik bir grubun üyeleri arasında genel bir kimlik duygusu (örn. milliyetçilik, vatanseverlik) yaratabilir. Diğer taraftan bu etkiler daha öznel de olabilir ve örneğin "savaşa gitme kararı" gibi belirli bir tutum veya karara temel oluşturabilir. Campbell'in (1958) bireylerin uyumlu bir birlik oluşturacak şekilde toplanarak birbirine bağlanma düzeyini gösteren yekyücutluk* kavramıyla ilişkili olarak, insanların bir araya gelmesini sağlayan süreçler "gruplaşmayı" artırabilir veya azaltabilir (Lickel ve ark., 2000). Örneğin, yekvücutluk özelliği yüksek olan gruplarda grup üyelerinin birbirine duyduğu bağlılık ve kendini bir topluluk olarak "hissetme", yekvücutluk özelliği düşük olan gruplara kıyasla daha yüksektir (McDonnel, Sherman ve Hamilton, 1997). Yekvücutluk bir dereceye kadar homojenlikle ilişkili olsa da (Lambert ve Wyer, 1990; Lambert, Barton, Lickel ve Wells, 1998; Tajfel, 1981; Park ve Hastie, 1987), bu iki kavram eşdeğer değildir (Yzerbyt, Judd ve Corneille, 2003).

---

* [İng.] Entitativity. Bir şeyin saf, katışıksız, kendi içinde bütünlük gösteren bir oluşum olarak değerlendirilmesi. Psikolojide genellikle, bir grubun kendisini oluşturan bireylerden soyutlanmış, yekvücut halinde ayrı bir oluşum olarak algılanmasını ifade eder. (ç.n.)

Kolektif bellek literatüründe uzun süredir devam eden tartışmalardan biri de, bireysel anıların (daha çok deneysel psikologlar tarafından araştırılan türde anıların) altında yatan mekanizmaların araştırılmasının, kolektif anıların daha iyi anlaşılmasını sağlayıp sağlayamayacağıdır ya da aksinin de geçerli olup olmadığıdır (Velleman, 1997; Wilson, 2005). Kolektif belleğin basitçe bireysel bellek süreçlerine indirgenebileceğini kabul eden aşırı "indirgemeci" görüşe katılmasak da, deneysel psikoloji literatüründe "bireysel" anılarla ilgili elde edilen bulguların çoğunun kolektif anılar için de geçerli olduğuna inanıyoruz. Diğer bir deyişle, topluluğa odaklanmak, bireye odaklanmayı otomatik olarak saf dışı bırakmaz (aynı durum tersi için de geçerlidir).

Bu bölümü kaleme alırken, daha çok kolektif belleğin duyguyla ilişkili yönlerine eğildik. Ancak bu, bütün kolektif anı örneklerinin mutlaka güçlü bir duygusal deneyim içermesi gerektiği anlamına gelmiyor. Örneğin, Amerikalıların Bağımsızlık Bildirgesi ve İngilizlerin Hastings Savaşı ile ilgili anlıları kolektif bellek için mükemmel iki örnek oluşturur. Oysa bu iki olayın da özel olarak güçlü duygularla ilişkisi yoktur. Dolayısıyla, duygu, insanları birbirine bağlama özelliği taşıyan çok çeşitli faktörlerden yalnızca biridir. Örneğin yukarıda verdiğimiz iki örnekte, bu anılar büyük bir olasılıkla sembolik anlamları nedeniyle hedef toplulukları için önemlidir. Kolektif anıda duygunun varlığını/yoğunluğunu belirleyen faktörler, bize kendi başına önemli bir konu açar. Bildiğimiz kadarıyla, bu konuda usulüne uygun olarak yapılmış pek az çalışma vardır. Etkili faktörlerin olayın kendisiyle mi (örn. ne kadar önce gerçekleştiği, canlılığı) yoksa hatırlayan kişiye ait özelliklerle mi ilgili olduğunu açıklamak, ilerde yapılacak çalışmalar açısından da yararlı olacaktır.

Son olarak, kolektif anılar, doğaları gereği tek bir tarihsel/toplumsal bağlam içine yerleştirilmiştir. Bu nedenle, bir kolektif anıyı çevreleyen dinamiklerin bazıları bu anıya özgü olabilir ve farklı bir bağlamda gerçekleşen olaylar açısından önem taşıyan anılara genellenemeyebilir. Bu bölümde çok farklı kolektif anıları ele alacak olsak da, burada vurgulamak istediğimiz bazı temel noktaları açık-

lamak için, 11 Eylül saldırıları "tekrarlayan konu" olarak odak noktamızı oluşturacak. Yine de, duygunun çoğu zaman kolektif bellekte önemli bir rol oynadığına inanıyoruz ve bu bölümün asıl hedefi, bu olgunun, 11 Eylül saldırılarıyla ilişkili olanları kapsayacak ama bunlarla sınırlı kalmayacak şekilde farklı kolektif anı türlerinde nasıl farklı şekillerde kendini gösterdiğini ortaya koymak olacaktır.

Duyguların Hatırlamadaki Rolü: Duygusal Durumların Bellekte Saklanması ve Hatırlanması Üzerine

Kolektif bellek literatüründe, duygu genellikle "hatırlanan bir şey" olarak ifade edilir. Örneğin, bölümün başında sorduğumuz soru ("11 Eylül saldırılarını ilk duyduğunuzda ne hissetmiştiniz?") geçmişteki duygusal bir durumu sorgulamaktadır. Duygu bu anlamda, bildirimsel bellek sistemi içinde "olguların ve olayların bilinçli olarak hatırlanmasına zemin hazırlayan" bir anı türü olarak anlaşılabilir (Squire, 1994). Dolayısıyla, bir kişinin geçmişte yaşadığı duygusal bir durumun sorgulanması, temelde kişinin o gün yaşadığı diğer olayların sorgulanmasından pek de farklı değildir (örn. "Ailenizi arayıp aramadığınızı hatırlıyor musunuz?"). Geçmişte yaşanmış duygusal bir durumla ilgili hatırladıklarınız, şu anda hissettiklerinize örtüşüyor ya da örtüşmüyor olabilir. Örneğin, bir kişi 11 Eylül saldırılarıyla ilgili haberleri ilk duyduğunda allak bullak olduğunu ve çok üzüldüğünü hatırlıyor olabilir. Ancak bu, soruyu yanıtladığında da mutlaka aynı duygulara sahip olmasını gerektirmez.

Kısacası, burada duygularımızla ilgili anılarımızı ele alacağız. Kolektif anılarla ilgili sorunları bir süreliğine bir kenara bırakarak, bu tür anıların ne kadar önemli olduğuna değineceğiz. Bir kere, böyle anılarımızın sayısı hayli kabarıktır. Geçen hafta başınızdan geçen her şeyi yazacak olsanız, bu olayların çoğunda en az bir duygusal tepkinin söz konusu olduğunu görürsünüz (sıkıntı, şaşkınlık, zevk, rahatsızlık, mutluluk, üzüntü, sabırsızlık vs.). Kuşkusuz hiçbir duygu uyandırmayan tamamen sıradan olaylar da olacaktır;

örneğin bir bardak kahve içmek gibi (tabii bardak çok sıcak olup da elinizi yakmamışsa!) Yine de, sonuçları ne olursa olsun olayların çoğuna, geçici de olsa birtakım duygular eşlik eder (bkz. Zajonc, 1980). Diğer taraftan, kendi duygularımızla ilgili anılar, hemen her zaman kişisel kimliğin oluşumunda ve yapılandırılmasında bir rol oynar. Özellikle de bir birey olarak kimliğimiz ve gelecekteki davranışlarımızı öngörebilme yeteneğimiz, kısmen de olsa daha önceki olaylara verdiğimiz duygusal tepkilerle ilgili anılarımıza dayanır.

Kolektif Bellek Üzerindeki Etkileri

Bu hususların kolektif anılar açısından ne gibi bir önemi olabilir? Şimdi girişeceğimiz tartışmada, öncelikle duygularla ilgili anıların bu alandaki araştırmacılar tarafından sık sık değinilen "topluluk ruhunu" güçlendirme şekillerini ele alacağız. Bu iki yolla olabilir. Göstereceğimiz üzere, bu topluluk ruhunun mutlaka nesnel gerçekliğe dayanması gerekmez. Çünkü insanlar, diğer insanların kendi duygusal deneyimleriyle ilgili anılarını paylaşma düzeyini gözlerinde büyütebilir, abartabilirler. Bir sonraki bölümde bu konuya devam edecek, burada rol oynayabilecek farklı bellek yanlılıklarını ve bunların olası sonuçlarını ele alacağız

Etkileşim ve Sosyal Çıkarsama Aracılığıyla Ortak Olanı Yaratmak

Anılar insanların bire bir ilişkilerinde paylaştıkları şeylerdir (Boyer, 1992) ve bu paylaşım çoğunlukla duygusal deneyimlerle ilgili anıların paylaşımını da kapsar (Harber ve Cohen, 2005; Laurenceau, Barrett ve Pietromonaco, 1998; Rime, 2007). Paylaşılan bu anılar, içinde yalnızca olaya dahil olan kişilerin yer aldığı olaylara odaklanabileceği gibi (örn. "Boston'a gidişimizi hatırlıyor musun?), çok daha geniş kitleler tarafından yaşanmış olaylara da ait olabilir ("Televizyonun karşısına oturup Başkan Kennedy'nin cenaze törenini seyredeli 40 yıl olduğuna inanamıyorum!" gibi). İkinci örnekteki gibi geniş kitlelerce yaşanmış bir olaya ait anıların

paylaşılması, büyük insan gruplarının başka bir yolla elde edilmesi zor olan güçlü bir yakınlık hissi duymalarına neden olur. Bir kez daha altını çizmekte yarar var: Burada söz ettiğimiz, duygulanmaya neden olan olayın kendisi değil, duygularla ilgili anıların paylaşılmasıdır (duygulanmaya neden olan olayın kendisini birazdan daha ayrıntılı olarak ele alacağız). Bu tür anıları önemsiz veya saçma gibi görüp göz ardı etmek yanlış olur. Aksine, bir kişinin "o sırada ne hissettiğini" paylaşması, olayı yeniden anlattığında aynı hisleri duymuyor olsa da, kendisi için yararlı ve psikolojik açıdan da önemli olabilir.

Yine de, topluluk ruhunun mutlaka nesnel bir gerçekliğe dayanması gerekmez. Diğer bir deyişle, başkalarının da kendisiyle aynı anıyı paylaştığına inanmak, bu örtüşmenin gerçekten de mevcut olmasından daha etkili olabilir. Örneğin birçok Amerikalı, farklı tarihsel olaylarla ilgili duygusal deneyimleri konusunda en azından diğer Amerikaların bazılarıyla aralarında psikolojik bir bağ bulunduğuna inanır. Yaşa ve diğer demografik özelliklere göre bunlar, Pearl Harbor saldırısı (1941), Sputnik'in fırlatılması (1957), JFK suikastı (1963), Richard Nixon'ın istifası (1974), *Challenger* uzay mekiğinin patlaması (1986) veya Körfez Savaşı'nın başlaması (1990) ile ilgili anılar olabilir.

Teorik olarak, bu ve bunun gibi olaylarla ilgili anıların canlılığı ve bu olayların yarattığı duygular konusunda kişiler arasında büyük oranda örtüşme olması beklenir. Gerçekteyse, bu konulardaki görüş birliği genellikle sanıldığı kadar yüksek olmaz. Sosyal psikoloji literatüründeki araştırmalar insanların, özellikle de başkalarıyla ilgili mahrem bilgiler söz konusu olmadıkça, diğer insanların da kendileriyle aynı tutumları ve yaşantıları paylaştıklarına inanma eğiliminde olduklarını göstermiştir (Ross, Grene ve House, 1977). Bunu şöyle de ifade edebiliriz: İnsanlar başkaları hakkında çıkarımlar yaparken, aksi bir bilgi olmadıkça, genellikle kendi deneyimlerini "olağan" olarak kabul ederler. Örneğin, ellilerindeki bir eski hippi, kendi kuşağındakilerin Woodstock'ı aynı şekilde yaşadığı ve hatırladığı tarzında bir aşırı kabulde bulunma eğiliminde olabilir. Daha da önemlisi, aslında yaşadıkları çok kişisel olsa da

ve birçok kişi tarafından paylaşılmasa da, bu eğilimin söz konusu olmasıdır. Bu anlamda, bir kişinin bazı durumlarla ilgili olarak diğer kişilerin de aynı anıları/duyguları paylaştığı şeklinde bir algıya sahip olması, bu algısının gerçekten de doğru olduğunu göstermez.

Seçici/Yeniden Kurgulayıcı Belleğin Rolü Üzerine

Burada sıralanan hususlar, bir konuyu, "duygularla ilgili anıların ne ölçüde seçici veya yeniden kurgulayıcı önyargılar tarafından belirlendiği konusunu" gündeme getiriyor. 11 Eylül saldırıları gibi olaylarla ilgili anılar genellikle gerçeğe uygun olsa da, bu alanda böylesi önyargıların hiç olmadığı sonucu çıkarılamaz. Bu tür önyargılar, kişinin kendisinin eskiden yaşadığı duygular için de geçerlidir elbette. Diğer bir deyişle, hatırlama sırasındaki değerlendirmeler, diğer anı türlerinde olduğu gibi kişinin kendi duygu dünyasıyla ilgili hatırladıklarını da sistematik bir şekilde çarpıtabilir.

Önyargılar nereden kaynaklanıyor olursa olsun, nedenleri sezgisel olarak iki ayrı gruba ayırmak yararlı olacaktır. Bu tür önyargılar, hatırlayan kişiye özel "iç" faktörler tarafından yönlendirilebilir. Hiç kuşkusuz, deneysel psikoloji literatüründe kişinin daha önce yaşadığı duyguların, kendi kişilik özellikleri (örneğin nörotiklik düzeyi) ve uzun süredir devam eden veya birdenbire ortaya çıkan duygusal deneyimler (örneğin anksiyete) tarafından sistematik olarak saptırıldığını gösteren birçok kanıt vardır (Feldman-Barrett, 1997; Safer, Levine ve Lench, 2006). Bu gibi düşünceler tabii ki kolektif anılara neden olabilir. Örneğin, 11 Eylül saldırılarını ve bu olaylara ilk verdiğiniz tepkiyi düşündüğünüzde kaygılanıyorsanız, bu, kızgınlık gibi başka duyguların eşlik ettiği deneyimlere değil de, kaygı hissinin eşlik ettiği deneyimlere odaklanmanıza ve hatta belki de "yanlışlıkla" böyle deneyimleri hatırlamanıza neden olabilir (Levine, Whalen, Jamner ve Henker, 2005).

Diğer taraftan, kişinin daha önceki duygularıyla ilgili hatırladıkları, hatırlayan kişiye "dışarıdan" etki eden düşüncelerden de etkilenebilir. Kolektif bellek açısından en fazla anlam taşıyan edimlerden biri de politikacıların propaganda, söylevler veya diğer

politik göz boyamalarla belleklerimizi kasten etkileme girişimleridir (Ewen, 1996). Politikacıların, yönetmek istedikleri halkların duygularının manipülasyonundan yarar sağladıkları öteden beri bilinen bir gerçektir ve bu, herhangi bir dönemde halkın hissettiği duygularla ilgili anıların çarpıtılmasına yönelik ustalıklı veya pek de ustalıklı olmayan girişimleri içerir. Örneğin, Hillary Clinton'ın 2008 ABD başkanlık seçimi kampanyası, kısmen, Amerikalıların Bill Clinton'ın 1990'lardaki başkanlık dönemi nostaljilerini temel almıştır. Eğer bu çabalar başarılı olsaydı, bu başarı kısmen de olsa halkın olumlu duygularıyla ilgi anılarının (örn. ekonomik refah) çarpıtılmasına veya abartılmasına bağlı olacaktı. Politikacıların halkın mevcut duygularını kasten manipüle edip şekillendirerek kazanç sağladıklarına da hiç kuşku yoktur. Zaten bu konuyu da bölümün ilerleyen kısımlarında daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

Bu görüşlerden çıkan sonuç, duygularla ilgili anıların da diğer anılar gibi yapılandırılabileceğidir. Tekrar vurgulamak gerekirse, bu sonuç canlı olayların bütünüyle gerçeğe uygun bir şekilde hatırlanabilmesi kavramıyla çelişmez. Aslında insanların anılarının bir kısmı, özellikle de çok bariz "dış" olaylarla ilgili olduklarında (belirli bir günde gerçekleşen olayların anlık görüntüleri gibi) tamamen gerçeğe uygun olabilir. İçsel deneyimlerimiz söz konusu olduğundaysa, anıların doğruluk düzeyi duygusal deneyimin niteliğine ve olayın yaşandığı anda duyguların davranışlarla nasıl ifade edildiğine bağlı olsa da, bellek yanlılıkları daha sık görülür.

Belleğin Duygunun Aktif Olarak Yaşanmasını Tetiklemedeki Rolü

Duygu-bellek ilişkisiyle ilgili yaptığımız tartışma, geçmişteki duygulara odaklanıyordu. Oysa bu, bellek ve duygular arasındaki ilişkinin yalnızca bir yönünü oluşturur. Geçmişimizi hatırlamak, bugünkü duygusal yaşantımızı etkileyebilir. Bu hususta daha çok anısal bellek devreye girme eğilimindedir. Bu konu, Endel Tulving'in (2002) anısal belleğin "zaman kapsülü" özelliğinden bahsettiği ünlü makalesinde çok güzel bir şekilde anlatılmıştır:

> Zamanın oku dümdüz gider, ama bunun bir tek istisnası vardır. Zamanın tek-yönlülüğü doğanın temel yasalarından biridir. Bu yasa, evrenin başlangıcından bu yana, evrende gerçekleşen –kozmik, jeolojik, fiziksel, biyolojik, psikolojik– bütün olayları yönlendiregelmiştir. Galaksiler ve yıldızlar doğar ve ölür; canlılar önce gençtir, sonra yaşlanır; nedenler her zaman sonuçlardan önce gelir; düne dönüş yoktur... Zamanın akışı geri dönüşümsüzdür. Bunun tek istisnasını insanın geçmişte olanları hatırlama yeteneği sunar bize. Biri bugün durup da "dün neler yaptım" diye düşündüğünde, zamanın oku bükülerek bir ilmek oluşturur. Hatırlayan kişi zihinsel olarak geçmişe yolculuk yapmış ve zaman akışının geri dönüşümsüzlüğü yasasını çiğnemiştir. Elbette ki bu başarı fiziksel gerçeklikte elde edilmemiştir, ama hepimizin bildiği gibi, insanoğlu için zihnin gerçekliği, en az fiziksel gerçeklik kadar önemlidir.

Tulving analizinde özel olarak duyguya değinmemişse de, bu görüş anısal belleğin yalnızca hatırlamada değil, yaşanan olayın duygusal içeriğinin yeniden yaşanmasında da önemli bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin, 11 Eylül saldırılarıyla ilgili anılar, yalnızca olay sırasında yaşanan üzüntüyü hatırlatmakla kalmaz, bugün de üzülmeye neden olabilir.

Bellekle ilgili süreç odaklı literatüre aşina olan okurlar, burada bahsedilen "duygunun" anlamının bildirimsel olmayan bellek sistemleriyle (klasik şartlandırma gibi otomatikleştirilmiş, kullanılabilir süreçler; bkz. Squire ve Kandel, 1999) ilintili olabileceğini fark etmiş olmalılar. Ancak bu analizdeki sorun, literatürde bu ikili bellek sistemlerinin (örtük/açık; bildirimsel/bildirimsel olmayan) en iyi ne şekilde nitelendirilebileceği hakkında görüş karşıtlığı bulunmamasıdır. Konuyla ilgili bir diğer nokta da şudur: Bildirimsel olmayan süreçlerin her zaman bilinçli olmayabileceği varsayılır, ancak bu varsayım aktif olarak yaşanan duygu için geçerli değildir (bkz. Clore, 1994). Bu açıdan, yapılması gereken en önemli ayrım, "duygulara dair anılar" (ki bu bölümün başında açıklanmıştı) ile şimdi ele alacağımız "anıların duygular üzerindeki etkisi" arasındaki ayrımdır.

Duygu İletişimi, Yeniden Canlandırma

Bildirimsel olmayan diğer içsel süreçlerde olduğu gibi, insanlar duygusal deneyimleri sözel bildirimlere dönüştürme yeteneğine sahiptir. Ancak bazı dönüşümler diğerlerine kıyasla daha zor olabilir. "Duyguları sözcüklere dökme" sürecinin ne denli zor olduğu ve duygusal bir durumu anlatmak için kullanılan sözcüklerle, bu duygusal durumun gerçek özellikleri arasında ne kadar büyük bir uçurum bulunduğu, öteden beri araştırmacılardan şairlere herkesçe bilinir. Yine de, insanlar mevcut duygularını ifade etme güdüsüne sahiptir ve bu, kolektif bellekle ilgili konular da dahil olmak üzere, toplumsal davranışın farklı yönleri açısından önem taşır.

Bu bölümün başlarında, insanların geçmiş duygusal yaşantılarıyla ilgili anılarını, olayın bellekten geri getirilmesi kendiliğinden herhangi bir duyguyu uyarmasa da, paylaşma eğiliminde olduklarını söylemiştik. Eğer geçmişte yaşanan bir olay, hatırlandığında güçlü duyguları kendiliğinden harekete geçiriyorsa, paylaşma eğilimi daha da yüksek olur (Rime ve Christophe, 1997). Toplum psikolojisi literatüründe yer alan klasik çalışmalar, insanların güçlü duygular (ki bunlar çoğunlukla stresten kaynaklanan olumsuz duygulardır) yaşadıkları zaman, genellikle diğer insanlarla yakınlaşma eğilimi gösterdiklerini ortaya koymuştur. Bu aslında, kendi içlerindeki duyguları anlama çabasının bir parçasıdır (Schachter, 1959). Diğer taraftan, duygularını başkalarına ifade etmenin, diğer bir deyişle içini dökmenin psikolojik yararları da bu "paylaşma isteğini" teşvik edebilir (Harber ve Pennebaker, 1992). Böyle duyguları paylaşma/diğer insanlara iletme olgusu, kolektif bellek literatüründe araştırmacıların çok ilgisini çeken bir konu olan "birlik olma duygusuna" katkıda bulunan, özel bir sosyal psikolojik mekanizma niteliği taşıyabilir.

Ne Tür Anılar Duyguları Tetikler?

Bir sonraki bölüme geçmeden önce, ilginç ama yeterince araştırılmamış bir konuyu, ne tür kolektif anıların, şimdiye kadar tartışılan iki farklı şekilde duygu içerme eğiliminde olduğunu ele alaca-

ğız (depolanmış bir temsil olarak duygu veya aktif olarak yaşanan duygusal bir durum). Şimdiye kadar daha çok, "kişisel olarak yaşanan ve hatırlanan belirli olaylara ait anıları" içeren (Balota ve Coane, baskıda) anısal belleğe odaklanacağız. Daha önce de belirtildiği gibi, bu anıların mutlaka doğrudan duygu deneyimini içermesi gerekmez. Bununla birlikte, anılar duygu içerdiklerinde, söz konusu anının aslında epizodik anı olduğu anlaşılır. Elbette ki en güçlü duygusal tepkilerimiz (keder, coşku, depresyon, öfke, mutluluk gibi), az veya çok kişisel olarak deneyimlediğimiz bir olay veya bir olaylar dizisiyle ilgilidir.

Bir olayın "kişisel olarak deneyimlenmesi" ile kastedileni tanımlamak, göründüğünden daha karmaşıktır. Bunu açıklamak için, bir kişinin 11 Eylül saldırılarını farklı şekillerde öğrenmesine örnekler verelim: (a) 11 Eylül 2001'de bir New York'lu başını kaldırır ve ikinci uçağın Dünya Ticaret Merkezi Güney Kulesi'ne çarptığını görür, (b) 1 saat sonra, Seattle'da yaşayan bir kadın televizyondan bu anın görüntülerini izler, (c) 10 yıl sonra, 11 Eylül saldırılarını ilk kez öğrenen bir öğrenci, aynı görüntüleri sınıfta videodan izler. Çoğu kişi, kişisel olarak olay mekânında olmamasına ve olayı olduktan sonra öğrenmesine rağmen, Seattle'lı kadının saldırılarla ilgili epizodik anısı olduğu konusunda hemfikir olacaktır. Eğer bu böyleyse, prensip olarak üçüncü senaryodaki çocuğun bu olayla ilgili epizodik anısı olmadığını söyleyemeyiz. Bu görüşler, olayla ilgili anlamsal ve epizodik anılar arasındaki ayrımı bulandırmaya başlamış durumdadır. Bununla birlikte bu karmaşık durum, buradaki amaçlarımız açısından temel bir sorun oluşturmuyor; bu bölümün ilerleyen kısımlarında değineceğimiz üzere, bu ikisi arasındaki ayrım kolektif bellek kuramı ve bu alanda yapılan araştırmalar bağlamında kritik önem taşımayabilir.

Buna karşılık, anlamsal bellek, genel olarak insanların "dünyayla ilgili genel bilgileri" içeren bellek veritabanı olarak görülebilir: Kavramların ve sözcüklerin anlamlandırılması (örn. "memeli hayvan" kavramının anlamı), etrafımızdaki nesnelere dair düşüncelerimiz (örn. "domates kırmızıdır, yenebilir ve karpuzdan küçüktür"), kendimiz de dahil olmak üzere insanlar ve olaylarla ilgili

bildiklerimiz anlamsal bellek kapsamındadır. Örneğin, sizi annenizin doğurmuş olduğu bilgisi, anısal değil anlamsal belleğe dahildir, çünkü insanlar yaşamlarının ilk yıllarında geçen olaylara ait güvenilir bir anısal belleğe sahip değildir (bkz. Newcombe, Lloyd ve Ratliff, 2007).

Peki duygular anlamsal anılarda ne derece rol oynuyor? Kişisel olarak hiç deneyimimizin olmadığı olaylar veya durumlar hakkında olumlu veya olumsuz değerlendirmelerimiz olabilir. Örneğin, anlamsal bellek farklı tarihi olaylar ve kişiler hakkında bilgi içerebilir (Adolf Hitler, Mahatma Gandhi, *Hindenburg* faciası, Kral VIII. Louis'nin taç giymesi gibi). Hiçbir kişisel deneyimimiz olmamasına rağmen bunlar hakkında olumlu veya olumsuz hisler duyabiliriz. Üstelik söz konusu olay ve bu olayla ilgili edindiğimiz bilgilere göre, bu duyguların yoğunluğu bazen olaysal anılarla ilişkili duygularımızın üzerine bile çıkabilir. Örneğin, Yahudi Soykırımı'nın yaşayan pek az tanığı vardır. Yine de olayla ilgili bilgiler ve olayı belgeleyen etkili fotoğraflar, olay gerçekleştikten yıllar sonra doğan insanlarda bile güçlü tepkiler uyandırabilmektedir.

Geçmiş ve Bugün Arasındaki Duygusal Uyumsuzluk

Bir olay hakkında geçmişte hissettiklerimizle bugün hissettiklerimiz her zaman aynı olmayabilir. Örneğin, bir zamanlar bizi neşelendirmiş olan olaylar şimdi daha çok hüzün uyandırıyor olabilir. Aksine, daha önce hüzün veren olayları şimdi keyifle hatırlayabiliriz. Bu gibi durumlarda olayın aslını hatırlamak bir çelişki hissi yaratabilir ("zıt duygular"); örneğin sancılı bir boşanma sürecinde, düğünde eşiyle geçirdiği mutlu anları hatırlayan bir kişide hüzün, mutluluk ve kızgınlık karışımı bir his doğabilir. Bu gibi durumlarda çelişki, daha yeni olayları temel alan bugünkü duygular ile başlangıçta yaşananlarla ilgili olarak bellekte depolanan duygular ("bahçede bütün gece birlikte dans ettiğimizi hatırlıyorum") arasındaki uyuşmazlıklara dayanır. En az iki "çeşidi" olduğunu söyleyebileceğimiz bu uyuşmazlıklar, (a) ilk anıya olumlu duygular eşlik ettiği halde, bugün daha olumsuz duygular hissettiğimiz, (b) ilk anıya olumsuz duygular eşlik ettiği halde, bugün daha

olumlu duygular hissettiğimiz durumlarda ortaya çıkar. İlkine örnek olarak, bir zamanlar sevdiğimiz bir şeyden artık nefret etmeyi, ikincisine örnek olarak ise bir zamanlar nefret ettiğimiz bir şeyi sevmeyi verebiliriz.

Araştırmalar, uyumsuzluk hangi türde olursa olsun, bu çelişkiyi azaltmak ve hatta tamamen ortadan kaldırmak için, insanın kişisel hikâyesinde bir "revizyonizme" başvurma eğilimi gösterdiğini ortaya koymuştur. Örneğin, Michael Ross ve arkadaşları (Ross ve Wilson, 2003; Wilson ve Ross, 2001), insanların kendi geçmişlerine ait anıları sık sık çarpıttıklarını ortaya koymuşlardır. Bu revizyonist yaklaşım genellikle, şu anda hissettiklerimizle daha önce hissettiklerimiz arasında tutarlı bir denge kurmaya hizmet eder. Bu süreç genellikle bilişsel uyumsuzluk ilkeleriyle örtüşür (Festinger, 1957). Bu ilkeler uyarınca insanlar, değerlendirmeye dayanan uyuşmazlıkları hoş bulmadıklarından, olaya dahil olan öğelerden bir veya birkaçını değiştirerek çelişkiyi çözümlemeye çalışırlar. Bugünkü duygular ve eski duygular(ın anıları) arasında uyuşmazlık olması halinde, bu uyuşmazlığı ortadan kaldırmak için ya bugünkü duygular değiştirilecek (örn. "Belki de her şeye rağmen hâlâ onu seviyorum") ya da geçmişteki duyguların anlamı yeniden sorgulanacaktır (örn. "Aslında o zaman bile içimde bu evlilikle ilgili ciddi şüpheler vardı").

Kolektif Bellek Üzerindeki Etkiler

Bu hususların kolektif bellek üzerinde teorik ve pratik açıdan önem taşıyan bazı sonuçları vardır. Örneğin, Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılmasını ele alalım. Medyada da geniş yer verildiği üzere, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi genel bir coşku hali yaratmış gibiydi. Buna karşılık Almanların bugünkü hisleri tamamen farklı bir hikâye anlatmaktadır. Değişik kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalar, Almanların keskin sınırlarla ayrılan ve büyük oranda farklılık gösteren duygulara sahip olduğunu göstermiştir. Şaşırtıcı bir şekilde, "duvar yıkılmasa Almanya'nın çok daha iyi olacağını" düşünen Almaların yüzdesi hayli yüksektir (2004 yılı itibarıyla yüzde 25). Bu yalnızca tek bir örnek olsa da, bu duru-

mun pek de sıra dışı olmadığını düşünüyoruz. Bir olay ilk gerçekleştiğinde, geniş kitleler (az çok) aynı duygusal tepkiyi gösterebilir. Ancak bu hiçbir şekilde, grubun aynı duygudaşlığı hep koruyacağı anlamına gelmez. Zaman içinde, herkesin kişisel yaşamının kendine özgü gidişatına bağlı olarak, gruplar duyguları açısından heterojen bir yapı göstermeye başlar. Örneğin, Berlin Duvarı yıkıldıktan sonra ekonomik durumunu giderek düzelten Almanlar, o derecede başarı olamayanlara kıyasla, hiç kuşkusuz birleşmeye dair olumlu duygularını korumaya daha eğilimli olacaklardır.

Bu nokta şu açıdan çok önem taşır: Önemli bir tarihsel olay olduğunda, geniş kitleler hemen hemen aynı duyguları paylaşsalar da, bu olayın daha sonra hatırlanması, bir grup insanda psikolojik birliktelik hissini artırabilir veya artırmayabilir. Zaman görüşlerimizi değiştirme eğilimindedir, ama revizyonizm herkeste farklı yollar izleyebilir. Anılar belirli bir dönemde bir birliktelik duygusu yaratsa da, bu özelliği sonsuza kadar koruyamayabilir.

Kolektif İhanetin Gücü

Daha önce de belirttiğimiz üzere, insanlar arasındaki duygusal uyuşmazlıklar da hayal kırıklığı ve hatta ihanete uğramışlık hissi gibi güçlü duygular doğurabilir. Ancak, bu gibi hoşnutsuzluk duygularının tek bir kişide olması başka, aynı anda geniş insan kitlelerinin bunları paylaşması başka şeydir. Geniş kitlelerinin aynı anda güçlü duygular hissetmesi fenomeni, sosyal bilimlerde pek çok klasik araştırmada ele alınmıştır. LeBon'un (1895) "kitle davranışı" ile ilgili klasik çalışmasını ve güruh psikolojisi kapsamındaki pek çok diğer kuramsal modeli (örn. Reicher, 2004) buna örnek gösterebiliriz. Elbette ki gruplar, üyelerinin çoğu aynı duyguyu hissediyor olsa da her zaman eşgüdümlü olarak hareket etmez. Bununla birlikte bir duygunun kolektif olarak hissedilmesinin çarpıcı ve ani değişikliklere neden olduğu durumlar da vardır. Aslında tarih, yönetimin veya politik yapının değişmesiyle coşkuya kapılan, ama "yeni koruyucu" ile ilgili iyimser düşüncelerin hızla solup yerini hayal kırıklığına, hatta bazen ihanete uğramışlık duygusuna bırakmasıyla, halkları kısa bir süre sonra oldukça farklı hissetmeye baş-

layan ülke örnekleriyle doludur. Aslında bu duyguların gücü, geçmiş ile bugün arasında; insanların belirli bir dönemde hissettikleri ile bugün hissettikleri arasında keskin bir uyuşmazlık olmasından kaynaklanır.

Yakın dönemde bu durumun bir örneği, Eski Sovyet cumhuriyetlerinden biri olan Gürcistan'da görülmüştür. 2003'te, barışçıl bir halk hareketi olan "Gül Devrimi"nin mimarı Mihail Saakaşvili, Gürcülerin neredeyse tamamından destek almış, bu olay, Komünist Parti'nin usulsüzlükleriyle adı anılan Eduard Şevardnadze'nin görevinden ayrılmasına neden olmuştu. Ancak yalnızca dört yıl sonra Gürcüler, selefinin görevinden ayrılmasına neden olanlara benzer usulsüzlüklere karıştığını fark ettikleri Saakaşvili'nin istifa etmesi için geniş çaplı protestolara başladılar. Elimizde özel olarak bu konuyu ele alan veriler olmasa da, bu yaygın kızgınlığın en önemli nedenlerinden birinin (ironik olarak) Gül Devrimi'yle ilgili kolektif anılar ve özellikle de bu olayın yarattığı olumlu duygular ve iyimserlik olduğunu söyleyebiliriz. Toplumdaki hızlı değişimlere genellikle yoğun duygular eşlik eder. Kolektif anıların, geniş kitlelerde bu duygusal durumların uyarılmasında ve kendini göstermesinde kilit önem taşıdığı düşünülmektedir.

Olası Sonuçlar: Bir Ülkü Etrafında Birleşmek

11 Eylül saldırılarından yalnızca birkaç gün sonra, Başkan George W. Bush'un kamuoyu desteği 39 puan yükselerek yüzde 90'a ulaştı. 1991'de Körfez Savaşı başladıktan sonra Baba Bush'un yüzde 89 olan kamuoyu desteğini de geçen bu oran, ABD başkanları arasında kaydedilenlerin en yükseğiydi. Bunlar, tek bir tarihsel olayın ardından çarpıcı artış gösteren kamuoyu desteğini tanımlamak için kısaca "rally effect"* terimini kullanan Amerikalı siyaset

---

* [İng.] "Rally 'round the flag effect"in kısaltması. Türkçede "sancağın altında toplanmak" şeklinde karşılanabilir. İlk olarak Mueller tarafından ortaya atılan kuram, aşağıdaki durumlarda hükümet görevlilerine verilen desteğin artacağını öngörür: (1) Olay uluslararası nitelikteyse; (2) ABD de bu olaya dahilse; (3) Olay kendine özgü ve dramatik bir nitelik taşıyorsa ve belirli bir duruma odaklanmışsa. [Mueller, J.E. 1973. War, Presidents, & Public Opinion. New York: John Wiley & Sons., s. 209). (ç.n.)

kuramcıları için alışılmış durumlardır (Mueller, 1970). Biz bununla kolektif anılar arasında güçlü bir bağlantı olduğuna inanıyoruz. Bunun en az iki nedeni var. Birincisi; siyaset bilimciler "rally effect" tartışmalarında bellek süreçlerinden pek bahsetmeseler de, bu tür etkiler, doğaları gereği, tarihi olayların ardından siyasi tercihlerin yön değiştirmesine neden olur ve bu yön değişiklikleri aylar, hatta yıllarca devam eder (Brody ve Shapiro, 1989). Bu yüzden, tarihsel bir olayla ilgili kolektif belleğe derinden kök salarlar. İkincisi –ve bizce daha da önemlisi–, böylesi durumların sonucunda, kolektif bellek düşüncesinde ilk planda temel rol oynayan "topluluk ruhu" doğrudan etkilenir. Örneğin, George W. Bush'un geniş kamuoyu desteği almadan Irak Savaşı için gerekli zemini yaratabileceğini düşünmek zordur ve hiç kuşku yok ki 11 Eylül saldırıları, kamuoyu desteğinin rekor düzeye ulaşmasına neden olarak bu zemini fazlasıyla sağlamıştır.

Bush ile ilgili siyasi eleştiriler bir yana (Bush'un 11 Eylül saldırılarını, Irak ile ilgili planları için kötüye kullanması gibi), gerçek ortadadır: "Rally effect", başkanların çok önemli politikaları uygulamaya koymak ve kritik kararlar almak için kullanabilecekleri bir kamuoyu desteği sağlamakta ve dolayısıyla, yalnızca Amerikalılar için değil, dünyanın dört bir yanındaki insanlar için de çarpıcı sonuçlar yaratabilmektedir. Kolektif belleğin önemini ve neden sosyal bilimciler tarafından araştırılması gerektiğini daha iyi vurgulayacak bir örnek düşünemiyoruz. Bu bölümün geri kalan kısmında, bu konuyla ilgi anlamlı verileri ele alacağız.

"Rally Effects" Kuramına ve Konuyla İlgili Araştırmalara Kısa Bir Bakış

Bu etkilerin ilk modellerinde (Mueller, 1970), aniden patlak veren uluslararası düzeyde bir krizin, başkanın popülaritesini uzun süreli olarak artırabileceği iddia edilmiştir. Buna karşılık Baker ve O'Neal (2001), "rally effect"in başlangıçta düşünüldüğünden daha nadir görüldüğünü öne sürerek, bu varsayıma yönelik inancı

sarsmışlardır. Örneğin, en ciddi mali krizlerin bile, mutlaka başkana verilen destekte kayda değer bir değişime neden olacağı söylenemez. Baker ve O'Neal (2001), incelemeleri temelinde, askeri bir krizin – özellikle de aniden patlak veren, dramatik ve uluslararası boyutta bir krizse–, başkanın kamuoyu desteğinde sürdürülebilir artış sağlamak için kendi başına yeterli birkaç etkenden biri olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu görüş doğrultusunda, 11 Eylül saldırıları dışında yazılı kanıtlara dayandırılabilecek ancak bir avuç "rally effect" bulunmaktadır ve bunların hepsi Baker ve O'Neal'ın belirlediği kriterlere uyar. Bunlar Pearl Harbor saldırısı (1941), Domuzlar Körfezi krizi (1962), daha önce de değindiğimiz ABD'nin Körfez Savaşı müdahalesi (1991) ve Irak'ın işgalidir (2003).

"Rally effect"ler deneysel olarak iyi belgelenmiş olsalar da, altında yatan psikolojik dinamikler yeterli düzeyde anlaşılamamıştır. Bu durum kısmen de olsa "rally effect"lerin hemen her zaman başkanlıkla ilgili, çoğunlukla da telefon anketleri aracılığıyla yapılan araştırmaların analizlerini temel almasıdır. Bu anketlerin elbette ki çok önemli avantajları vardır (bir gecede çok geniş ve milleti temsil eden örneklemlere ulaşabilme gibi). Buna karşılık anketörlerin katılımcıya soru sormak için çok sınırlı zamanı –genellikle bir dakikadan az bir süresi– vardır. Bu durum sorulabilecek soruların kapsamını sınırladığı gibi, sorulan sorulardan da bazen muğlâk sonuçlara ulaşılabilir. Örneğin, başkanlıkla ilgili pek çok araştırmanın temelini oluşturan "kamuoyu oranları" genellikle başkana verilen genel desteğin bir göstergesi olarak yorumlansa da, aslında çok daha dar anlamda başkanın başkomutan rolüne verilen desteği yansıtıyor olabilir.

Bu bölümde, duygunun kolektif bellek açısından neden ve nasıl önemli olabileceğini tartıştık. Burada da duyguların, sosyal tutumlar ve değerler üzerinde güçlü bir etki oluşturma kapasiteleri ölçüsünde önemli bir rol oynadıklarını görüyoruz. Ancak bu etkinin gerçek niteliği, harekete geçirdiği duygunun türüne bağlıdır. Bu konuyu bu bölümde daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağız.

Duygulara ve Toplumsal Yargılara "İşlevsel Yaklaşım"

Belirli bir duygu harekete geçtiğinde, bu duygular içinde bulunduğumuz ortamla ilgili anlayışımızı güçlü bir biçimde şekillendirir (Forgas, 2002). Bu durum, tutum ve değerlerimizde, yani içinde bulunduğumuz ortamın "iyiliğini" ve "kötülüğünü" nasıl değerlendirdiğimizi belirleyen "bağlam temelli kaymalara" neden olabilir. Diğer bir deyişle, sosyal psikolojik tercihler sabit değildir; aksine, genellikle duruma bağlı olarak değişirler. Bu aslında yeni bir görüş değildir (Mischel, 1968; Wicker, 1969). Ancak, araştırmalar duygunun bu bağlamda nasıl özel bir rol oynadığını yeni yeni belirlemeye başlamıştır.

Oysa duygular yargı ve davranışı bir değil birden çok şekilde etkileyebilir. Örneğin, duygular sürecin nispeten "erken" aşamalarında rol oynayabilir; örneğin fark ettiğimiz uyaranların niteliğini ve belirsiz uyaranların yorumlanma şeklini etkileyebilirler. Bizim de ele aldığımız konular açısından en çok önem taşıyan nokta, duyguya işlevsel yaklaşımı temel alan bir araştırma kolunun hızla gelişmesidir. Bu araştırmalar, duygusal deneyimlerin genellikle bir veya daha fazla psikolojik hedef ve güdüyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Frijda ve Mesquita, 1994; Harmon-Jones, 2004; Keltner ve Gross, 1999; Schwarz, 1990). Bu işlevsel yaklaşımın ortaya attığı sorulardan biri şudur: "Güdüler, duyguların ortaya çıkışından önce mi harekete geçer; yoksa duygular, güdüler harekete geçmeden önce mi ortaya çıkar?" Örneğin, intikam güdüsü mü öfkeyi tetikler, yoksa öfke mi intikam dürtüsünü harekete geçirir? Bu konu, bu alanda araştırma yapan kuramcılar tarafından uzun süredir tartışılmaktadır, dolayısıyla burada güdü ve duyguları, hedeflerin duyguları, duyguların hedefleri harekete geçirdiği psikolojik bir küme veya "yığın" olarak görmek daha anlamlı olacak gibi görünmektedir.

Duygulara işlevsel yaklaşım, tek bir olayın, her biri yargı ve davranış üzerinde farklı etkiler oluşturabilen iki veya daha fazla farklı dürtü/duygu kümesini tetikleyebildiği durumlarda daha da önemli ve ilginç hale gelir. Tehdit örneğini ele alalım. Bir taraf-

tan, tehdit içeren durumların –hepsi değilse bile– çoğu, daha çok intikam ve cezalandırma dürtüleri, bu dürtüler de öfke ile bağdaştırılır. Oysa diğer taraftan, tehdit içeren durumlar korunma ve güvenlik dürtüleriyle bağlantılı olabilir. Bu dürtüler söz konusu olduğundaysa kaygı ve korku işin içine karışır. Demek ki, öfke de kaygı gibi genellikle olumsuz bir değerden kaynaklansa da (Lerner ve Keltner, 2001), bu iki duygu davranışları ve yargıları oldukça farklı şekillerde etkileme kapasitesine sahiptir.

Kolektif Belleğin Sonuçlarıyla İlgili Deneysel bir Çalışma

Kolektif bellek literatüründe deneysel yöntemler pek sık kullanılmaz. Ancak, bu tür anıların, özellikle de sonuçlarının incelenmesinde bu tür bir yaklaşımın etkili bir şekilde kullanılmaması için bir neden yoktur. Bu görüş, diğer anılar gibi kolektif anıların belirginliklerinin de, bu anıların akılda kalıcılıklarına (bilişsel erişilebilirliklerine) bağlı olarak değişebileceği varsayımına dayanır. Pek çok bilim insanının belirttiği üzere, yıldönümleri kolektif anıların bilinirliğini artırmanın "doğal manipülasyonlarından" biridir (Pennebaker ve Banasik, 1997; Schwalbe, 2006). Bununla birlikte laboratuvar temelli hazırlama işlemleri, anıların öne çıkmasındaki bu tür farklılıkların sonuçlarını daha kontrollü şartlarda inceleme imkânı sağlar. Örneğin katılımcılar, belirli bir olayla ilgili anılarının öne çıkarıldığı veya çıkarılmadığı gruplara rasgele dağıtılarak incelenebilir. Oldukça basit olmasına rağmen bu yaklaşım, belirli bir anının yargılama ve davranışa etkisiyle ilgili nedensel kanıtları sunması açısından çok değerlidir.

Biz de 11 Eylül saldırılarının insanların anıları üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için son yıllarda laboratuvarımızda bu yaklaşımdan yararlandık (Lambert ve ark., 2008; Olson, 2003). 2002-2007 arasında gerçekleştirilen birçok çalışmada, katılımcıların bu olayla ilgili anılarının belirginliğini değiştirmeye yönelik iki farklı bellek güdümlemesi yönteminden yararlandık. Bazı deneylerde katılımcılara, CNN'in Amerika Hatırlıyor (*America Remembers*) adlı videosundan alınmış 11 Eylül saldırılarıyla ilgili

sekiz dakikalık bir film izletildi veya bir dizi anagramı çözmeleri istendi. Bazı deneylerdeyse katılımcılardan, 11 Eylül saldırıları veya yaşamlarının olağan bir gününde başlarından geçen sıradan olaylar ile ilgili otobiyografik bir yazı yazmaları istendi. Önemli olan nokta, her iki tip bellek güdümlemesinin de benzer etkiler yaratması ve bunun, sonuçlarımızın anıların özel bir şekilde aktivasyonundan kaynaklanmadığını göstermesiydi.

11 Eylül olayları hatırlatıldıktan hemen sonra, PANAS'tan* (Watson ve Tellegen, 1985) uyarlanmış bir dizi kendini değerlendirme sorusuyla, katılımcıların mevcut duygusal durumu değerlendirildi (PANAS, duygusal yaşantının değerlendirilmesi amacıyla tasarlanmış, en sık kullanılan kendini değerlendirme ölçeğidir). PANAS'ın (veya değiştirilmiş şekillerinin) kullanıldığı çok sayıdaki çalışmada genel yaklaşım, çok genel iki duygulanım endeksi (olumlu ve olumsuz duygulanım) oluşturmak yönündedir. Bu kadar geniş bantlı göstergeler bazı durumlarda yararlı olabilse de, biz travmatik olaylarla ilgili anıların, yargı ve tutumlar üzerinde farklı etkiler oluşturabilecek farklı olumsuz duygulara neden olabilme olasılığını araştırmak istedik. Bu amaçla, iki çoksorulu gösterge oluşturduk: (a) öfke göstergesi (ortalama öfkeli, kızgın ve sinirli duygudurum temel alınarak); (b) kaygı göstergesi (gerektiğinde ters puanlama yapıldıktan sonra, ortalama kaygılı, gergin, sinirli, endişeli, rahatlamış, yatışmış, sakin duygudurum temel alınarak). Bu iki gösterge, deneye bağlı olarak 0,30-0,50 arasında orta derecede korelasyon gösterdi. 11 Eylül'ü düşünmeye teşvik edilen katılımcıların öfke ve kaygı düzeylerinin, bu olayın hatırlatılmadığı katılımcılara kıyasla anlamlı derecede daha yüksek olması pek de şaşırtıcı değildi. Bununla birlikte, duygulardaki bu örtüşmeye rağmen, harekete geçirilen öfke ve kaygı duyguları sosyopolitik tutumlarda farklı "yön değişikliklerine" neden oldu. Bu değişikleri birazdan anlatacağız.

Duygu değerlendirmesinin ardından, katılımcılarımızdan farklı sosyopolitik tutumlara değinen rasgele seçilmiş bir dizi soruyu ya-

---

* [İng.] Positive and Negative Affect Schedule: Olumlu ve Olumsuz Duygu Ölçeği. (ç.n.)

nıtlamalarını istedik. Devlet başkanı ve –Irak politikasını da içermek, ama bununla sınırlı olmamak koşuluyla– politikalarının yanı sıra, liberalizm ve muhafazakârlık ile ilgili daha genel sorulara yer verildi. Daha sonra, deneysel güdümlemenin tutumlar üzerindeki olası etkilerini ve bu etkilere duyguların aracılık edip etmediğini değerlendirmek amacıyla "dolayımla testleri" uyguladık. Genel olarak, etkilerin çoğunun gerçekten de duygular aracılığıyla ortaya çıktığını saptadık. Yani, bellek güdümlemesi duygular üzerinde önemli farklılıklar yarattı ve duygulardaki bu farklılıklar da tutumlar ve değerler üzerinde sistematik değişikliklere neden oldu. Duygulardaki değişimler istatistiksel olarak kontrol edildiğindeyse, bellek güdümlemesinin etkileri birkaç istisna dışında genellikle ortadan kalktı (daha ayrıntılı bilgi için bkz. Lambert ve ark., 2008).

Araştırmamızın en ilginç yönlerinden biri de, öfke ve kaygının tutumlar üzerindeki etkileri açısından "çift taraflı uyumsuzluk" saptamamız oldu. Yani, öfkenin etkilediği tutumlar kaygıdan; kaygıdan etkilenen tutumlar öfkeden etkilenmiyordu. Öfkeyi ayrı ele alacak olursak, bu duygunun düzeyindeki artış, siyaset bilimcilerin klasik "rally effect" olarak tanımladıkları durumu anımsatacak şekilde, başkana verilen destekte artışla ilişkili bulundu. Ancak bu etki daha geniş bağlamda "saldırganlık"ta genel bir artışa neden oldu (Irak Savaşı'na desteğin artması; asker yanlısı kişi, grup ve kuruluşlara karşı daha olumlu bir tutum ve Irak'ta devam eden savaştan tamamen bağımsız alanlarda bile cezalandırma hissinde ani bir yükselme). Bir kere daha tekrar etmek gerekirse, bütün bu etkiler öfke aracılığıyla ortaya çıkmıştı. Buna karşılık kaygı, kültürel bağlamda "geleneksel" olarak tanımlanan kurumlara ve güvenlik, düzen ve istikrarla ilişkili tutum nesnelerine karşı daha olumlu tutumlar geliştirilmesine neden olmuştu. Buna güçlü bir yönetim ve geleneksel dini değerlere karşı daha olumlu tutumlar da dahildi. (Bu sonuçlar ve diğer sosyal tutum modelleriyle ilişkileri konusundan daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Lambert ve ark., 2008).

Bu sonuçların bir başka ilginç yönü de, kolektif anıları belirginleştirmenin doğurduğu etkilerin temelde aynı olması ve bireysel

farklılıklardan etkilenmemesiydi. Katılımcıların (a) siyasi görüşleri (kendilerini liberal-muhafazakâr çizginin neresinde gördükleri) veya (b) siyasi deneyimleri (ABD ve diğer ülkelerdeki politik figürlerin kimliğiyle ilgili genel bilgiler) sonuçları etkilemedi. Bu durum verilerin iki önemli alanında geçerliydi. Öncelikle, bellek güdümlemesiyle tetiklenen öfke ve kaygının sınırı bu bireysel farklılıklardan bağımsız olarak birbirinden farksızdı (örneğin, bu anılar muhafazakârları olduğu kadar liberalleri de öfkelendiriyordu). İkinci olarak, belleğin duyguların yönlendirmesiyle sosyopolitik tutumlar üzerinde gösterdiği etkiler, siyasi görüş ve deneyimlerden bağımsız olarak birbirinin aynı oldu. Sonuç olarak burada açıklanan veriler, olayın üzerinden yıllar geçtikten sonra bile 11 Eylül saldırılarıyla ilgili anıları daha çok hatırlanır hale getirmenin dikkat çekecek derecede benzer etkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. Üstelik bu etkiler, katılımcının laboratuvarımıza ilk geldiğindeki kişisel tutum ve görüşlerinden de bağımsızdır.

Bu bölümde sürekli tekrarlanan bir noktayı tekrar vurgulayacak olursak, bu bulgular, geçmişle ilgili kolektif anıların, insanların yaşamlarında halihazırda gerçekleşmekte olan olaylara verdikleri tepkileri etkilemesine ilişkin özgül mekanizmalara ışık tutmaları açısından büyük önem taşır. Kısacası bu bulgular, kolektif anıların "kolektif şimdiki zaman" üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Kolektif bellek, bu anılar olmasaydı insanlar ve olaylar ile ilgili tutumları ve görüşleri apayrı olacak bireyleri olağandışı bir uzlaşmaya sürüklemektedir.

Araştırmamızın Daha Geniş Çıkarımları

Tartışmamıza özel olarak 11 Eylül saldırılarına odaklanarak başlasak da, bulgularımızın bu olayın ötesine geçerek, genel anlamda daha önemli bazı sorunları irdelediğine inanıyoruz. Sayıları milyonlara ulaşan geniş kitleler oluşturan insanların aynı anda aynı duyguyu hissetmesi gerçekten de fazlasıyla olağandışı bir durum. Ancak, tarihsel olaylarla ilgili anılar işte bu tür senaryolara neden olabilir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, bazı tarihsel olaylar, ister yakın iste uzak geçmişte yaşanmış olsun çok güçlü duygular uyandırabilmektedir. Üstelik bunda olayın doğrudan kişinin başından geçip geçmemesi de önem taşımaz. Bir kez harekete geçirildiğinde bu duyguların sosyal politikalar üzerinde ve dolayısıyla da toplumun büyük bir kesimini kapsayan çok önemli etkileri olabilir.

Kolektif bellek, duygu ve kamu politikalarının birbiriyle bağlantılı rollerini, 11 Eylül saldırılarıyla ilgili olaylardan tamamen ayrı bir şekilde ortaya koyan bir diğer örnek, John Kennedy'nin öldürülmesinden yalnızca dört gün sonra Başkan Lyndon Johnson ile Martin Luther King Jr. arasında geçen konuşma kayıtlarıdır (Beschloss, 1997). Yakın zamanda açığa çıkan kayıtlardaki konuşmaların temel unsurlarından biri, Johnson ve King'in Amerikalıların kolektif bir yas halinde olduğunun farkında olmalarıdır. Johnson, bu durumun Kennedy'nin gelişimine büyük katkıda bulunduğu Medeni Haklar Kanunu'na hızlı bir geçiş için mükemmel bir fırsat yarattığına inanmıştır ve tarih de bu görüşünde gerçekten haklı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla burada da, tek bir etkili olayla ilgili kolektif belleğin önemli sonuçlar doğurduğunu ve bu sonuçların büyük ölçüde, hemen hemen kesinlikle duygusal deneyimin bir sonucu olduğunu görüyoruz.

Özetle bu görüşlerin, duyguyla ilgili çalışmaların kolektif belleğin daha iyi anlaşılmasında, özellikle de bu tür anıların davranış kalıpları ve yargılar üzerinde pek çok yönden etkili olması açısından neden önem taşıdığına ışık tutacağına inanıyoruz. Ancak bunun yanında, genellikle kontrollü ve sterilliği tartışmalı laboratuvar koşullarında değerlendirilen duyguyu kolektif bellek çerçevesinde incelemek, duygu hakkında daha kapsamlı bilgiler edinmemizi de sağlamaktadır. Duygu ve bellek arasındaki ilişkiyle ilgili araştırmaların geçmişi çok eskilere dayansa da, özellikle kolektif bellek literatüründe, bu ilişkinin karmaşık yönleri ve ayrıntıları hâlâ tam olarak anlaşılabilmiş değildir. Bu bölümün, bu ilişkinin kuramsal ve pratik sonuçlarıyla birlikte daha kapsamlı olarak araştırılması gerektiğini yeterince vurgulayabilmiş olmasını diliyoruz.

Teşekkür

Bu bölümün taslaklarıyla ilgili yol gösterici yorumları için Franklin Zaromb'a teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

Baker, W. D. ve O'Neal, J. R. (2001). Patriotism or opinion leadership?: The nature and origins ofthe "Rally 'Round the Flag' Effect. *Journal of Conflict Resolution" 45*, 661-687.

Balkin, J. M. (1999). *The Declaration and the promise of a democratic culture. Unpublished manuscript.* Yale University: New Haven, CT.

Bernsten, D. ve Thomsen, D. (2005). Personal memories for remote historical events: Accuracy and clarity of flashbulb memories related to World War II. *Journal of Experimental Psychology: General, 134*, 242-257.

Beschloss, M. R. (1997). *Taking charge: The Johnson white house tapes*, 2963-1964. New York: Simon ve Schuster.

Boyer, P. (1992). *Tradition as truth and communication.* Cambridge: Cambridge University Press.

Brody, R. ve Shapiro (1989). Policy failure and public support: The Iran-ContraPolicy Failure and Public Support: The Iran-Contra affair and assessments of President Reagan. *Political Behavior, 11*, 353-370.

Brown, R. ve Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition, 5*, 73-99.

Cohn, M. A., Mehl, M. R. ve Pennebaker, J. W. (2004). Linguistic markers of psychological change surrounding September 11, 2001. *Psychological Science, 15*(10), 687-693.

Clore, G. L. (1994). Why emotions are never unconscious. P. Ekman ve R. J. Davidson (Ed.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (s. 285-290). New York: Oxford University Press.

Ewen, S. (1996). A *social history of spin.* New York: Bask Books. Festinger, L. (1957). A *theory of cognitive dissonance.* New York: Oxford University Press.

Foote, K. (1990). To remember and forget: Archives, memory, and culture. *American Archivist, 53*, 378-392.

Forgas, J. P. (2002). Feeling and thinking: The influence ofaffect on social cognition and behavior. L. Backman, E. Lars ve C. von Hofsten (Ed.), *Psychology at the turn of the millennium, Vol. 1: Cognitive, biological, and health perspectives* (s. 455-480). Hove, England: Psychology Press.

Frijda, N. H. ve Mesquita, B. (1994). The social roles and functions of emotions. S. Kitayama ve H. Markus (Ed.), *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence* (s. 51-87). Washington, DC: American Psychological Association.

Halbwachs, M. (1992). *On collective memory.* Chicago: University of Chicago Press.

Harber K. ve Pennebaker, J. (1992) Overcoming traumatic memories. S. Christianson (Ed.), *The handbook of emotion and memory: Research and theory* (s. 359-387). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Harber, K. D. ve Cohen, D. J. (2005). The emotional broadcaster theory of social sharing. *Journal of Language and Social Psychology, 24*, 382-400.

Harmon-Jones, E. (2004). From cognitive dissonance to the motivational functions of emotions. R. A. Wright, J. Greenberg ve S. S. Brehm (Ed.), *Motivation and emotion in social contexts: Jack Brehm's influence on contemporary psychological thought* (s. 39-55). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Keltner, D. ve Gross, J. J. (1999). Functional accounts of emotions. *Cognition and Emotion, 13*, 467-480.

Kvavilashvili, L., Mirani, J., Schiagman, S. ve Kornbrot, D. (2004). Comparing flash-bulb memories of September 11 and the death of Princess Diana: Effects of time delays and nationality. *Applied Cognitive Psychology, 17*, 1017-1031.

Kunst-Wilson, W. R. ve Zajonc, R. B. (1980). Affective discrimination of stimuli that cannot be recognized. *Science, 207*, 557-558.

Lambert, A. J. ve Wyer, R. S. (1990). Stereotypes and social judgment: The effects of typicality and group heterogeneity. *Journal ofPersonality and Social Psychology, 59*, 676-691.

Lambert, A. J., Nesse, L., Olson, K., Andrews, R., Zisser, A. ve Schott, J. P. (2008). A dual-emotion framework of threat and social attitudes. (değerlendirme aşamasında).

Lambert, A. J., Barton, L., Lickel, B. A. ve Wells, J. (1998). The influence of group variability and processing goals on the ease of making decisions about social categories. *Personality and Social Psychology Bulletin, 24*, 807-820.

Lerner, J. S. ve Keltner, D. (2001). Fear, anger and risk. *Journal of Personality and Social Psychology, 81*, 146-159.

Le Bon, G. (1895) *The crowd: A study of the popular mind.* Mineola, NY: Dover Publications. (İlk olarak *La psychologie des foule* adıyla yayımlanmıştır.)

Levine, L. J., Whalen, C. K., Jamner, L. D. ve Henker, B. (2005). Looking back on September 11, 2001: Appraised impact on memory for emotions in adolescents and adults. *Journal of Adolescent Research, 20*, 497-523.

Levine, L. J., Safer, M. A. ve Lench, H. C. (2006). Remembering and misremembering emotions. L. J. Sanna ve E. C. Chang (Ed.), *Judgments over time: The interplay of thoughts, feelings, and behaviors* (s. 271-290). New York: Oxford University Press.

Lickel, B., Hamilton, D., Wieczorkowska, G., Lewis, A., Sherman, S. ve Uhles, A. (2000). Varieties of groups and the perception of group entitativity. *Journal of Personality and Social Psychology, 78*, 223-246.

McConnell, A. R., Sherman, S. J. ve Hamilton, D. L. (1997). Target entitativity: implications for information processing about individual and group targets. *Journal of Personality and Social Psychology. 72*(4), 750-762.

Mischel, W. (1968). *Personality and assessment.* New Jersey: John Wiley ve Sons Inc.

Mueller, J. E. (1970). Presidential popularity from Truman to Johnson. *The American Political Science Review, 64*, 18-34.

Neisser, U ve Harsch, N. (1992). Phantom flashbulbs: False recollections of hearing the news about Challenger. E. Winograd ve U. Neisser (Ed.), *Affect and accuracy in recall: Studies of "flashbulb" memories* (Cilt 4, s. 9-31). New York: Cambridge University Press.

Newcombe, N. S., Lloyd, M. E. ve Ratlin, K. R. (2007). Development of episodic and autobiographical memory: A cognitive neuroscience perspective. R. V. Kail (Ed.), *Advances in child development and behavior* (Cilt 35, s. 37-85). San Diego, CA: Elsevier.

Novick, P. (1999). *The Holocaust in American life.* New York: Houghton Mifflin Co.

Olson, K., (2003). *Effects of priming 9-11 memories on social attitudes and values.* Undergraduate honors thesis, Washington University.

Pennebaker, J. W. ve Banasik, B. (1997). On the creation and maintenance of collective memories: History as social psychology. J. W. Pennebaker, D. Paez ve B. Rime (Ed.), *Colle-*

ctive memory of political events: Social psychological perspectives (s. 3-20). Mahvrah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Reicher, S. (2004). The psychology of crowd dynamics. M. B. Brewer ve M. Hewstone (Ed.), *Self and social identity* (s. 232-258). Malden, MA: Blackwell Publishing.

Rime, B. ve Christophe, V. (1997). How individual emotional episodes feed collective memory. J. W. Pennebaker, D. Paez ve B. Rim'e (Ed.), *Collective memory of political events: Social and psychological perspectives* (s. 131-146). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Ross, M. ve Wilson, A. E. (2003). Autobiographical memory and conceptions of self: Getting better all the time. *Current Directions in Psychological Science, 12*, 66-69.

Ross, L., Greene, D. ve House, P. (1977). The false consensus effect: An egocentric bias in social perception and attribution processes. *Journal of Experimental Social Psychology, 13*, 279-301

Safer, M. A., Levine, L. J. ve Drapalski, A. (2002). Distortion in memory for emotions: The contributions of personality and post-event knowledge. *Personality and Social Psychology Bulletin, 28*, 1495-1507.

Schachter, S. (1959). *The psychology of affiliation.* Stanford: Stanford University Press.

Schwalbe, C. B. (2006). Remembering our shared past: Visualiy framing the Iraq war on U.S. news websites. *Journal of Computer-Mediated Communication 12*(1), article 14.

Schwarz, N. (1990). Feelings as information: informational and motivational functions of affective states. E. T. Higgins ve R. M. Sorrentino (Ed.), *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior* (Cilt 2, s. 527-561). New York, NY: Guilford Press.

Sharot, T., Martorella, E. A., Delgado, M. R. ve Phelps, E. A. (2006). How personal experience modulates the neural circuitry of memories of September 11. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 104*, 389-394.

Squire, L. R., (1994). Declarative and nondeclarative memory: Muitiple brain systems supporting learning and memory. D. L. Schacter ve E. Tulving (Ed.), *Memory systems 1994* (s. 203-231). Cambridge, MA: The MIT Press.

Squire, L. R. ve Kandel, E. R. (1999). *Memory: From mind to molecules.* New York: W. H. Freeman.

Stryker, S. (2004). Integrating emotion into identity theory. J. Turner (Ed.), *Advances in group processes, Vol 21: Theory and research on human emotions* (s. 1-23). US: Elsevier Science/JAI Press.

Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories.* Cambridge: Cambridge University Press.

Tulving, E. (1991). Concepts of human memory. L. Squire, G. Lynch, N. M. Weinberger ve J. L. McGaugh (Ed.), *Memory: Organization and locus of change* (s. 3-32). New York: Oxford University Press.

Velleman, D. (1997). How to share an intention. *Philosophy and Phenomenological Research 57*, 29-50.

Watson, D. ve Tellegen, A. (1985). Toward a consensual structure of mood. *Psychological Bulletin, 98*, 219-235.

Wertsch, J.V. ve Roediger, H. L. (2008). Collective memory: Conceptual foundations and theoretical approaches. *Memory, 16*, 318-326.

Wicker, A. W. (1969). Attitudes versus actions: The relationship of verbal and overt behavioral responses to attitude objects. *Journal of Social Issues, 25*, 41-78.

Wilson, R. A. (2005). Collective memory, group minds, and the extended mind thesis. *Cognitive Processing*, 6, 227-236.

Wilson, A. E. ve Ross, M. (2001). From chump to champ: People's appraisals of their earlier and current selves. *Journal of Personality and Social Psychology, 80,* 572-584.

Yzerbyt, C., Judd, C. ve Corneille, O. (2003). *The psychology of group perception: Contributions to the study of homogeneity, entitativity and essentialism.* Philadeiphia, PA: Psychology Press.

Zajonc, R. B. (1980). Feeling and thinking. Preferences need no inferences. *American Psychologist, 35,* 151-175.

Zertal, I. (2005). *Israe's holocaust and the politics of nationhood.* Cambridge: Cambridge University Press.

IV. BÖLÜM

BELLEK TARİHİ NASIL ŞEKİLLENDİRİR?

Başka pek çok yazarla birlikte George Macauley Trevelyan'ın da mükemmel bir şekilde ortaya koyduğu üzere (bkz. Trevelyan, 1904), "Whig"* anlatısına göre dünya tarihi, insanoğlunun siyasi başarılarının bir şahikası olarak 1900'lü yıllarda Britanya İmparatorluğu'nun kurulmasıyla sonuçlanan, bir "uzun mücadeleler ve dolambaçlı yollar silsilesidir". Bu tarih görüşü, Britanya tarihini kibarca hicveden meşhur "*1066 and All That*" kitabındakine benzer (Sellar ve Yeatman, 1930). Yazarlar kitabı, "*103 İyi Şey, 5 Kötü Kral ve 2 Gerçek Tarih de dahil olmak üzere, hatırlayabileceğiniz bütün kısımlarıyla unutulmaz bir İngiltere Tarihi*" altbaşlığıyla okuyucuya sunarlar. Bellek ile Whig'lerin tarihi arasındaki bağlantı rastlantısal değildir. Tarihçilerin umacısı olan "bugüncülük", geçmiş olayları bugünün normları ve koşulları ışığında görmeye yönelik talihsiz ve kadim bir cazibeye sahiptir. Ancak bugüncülük

---

* Whig Partisi: Britanya'da 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdüren ve Tory'lerin karşısında yer alan siyasal parti. Mutlak monarşiye karşı parlamentonun üstünlüğünü savunan parti, sonradan yerini Liberal Parti'ye bırakmıştır. (ç.n.)

kendini, "bugünün gerekliliği" (tarih olması gerektiği gibi vuku bulmuştur) görüşünde de gösterir (Hawthorne, 1991; Tetlock, Lebow ve Parker, 2006). Eğer geçmişin utanç verici olduğu aşikârsa, güvenilir devletin dayandığı onurlu kendilik imajını yerle bir etmemesi için ya değiştirilmesi ya da bütünüyle yok sayılması gerekir.

Bütün bunlar size tanıdık geliyor olabilir, ama Craig Blatz ve Michael Ross tarafından yürütülen çalışmalar, önyargıların ne kadar derin olduğunu ve "tarihsel farkındalığın" en yüksek olduğu yerlerde bile nasıl etkili olduklarını ortaya koymaktadır. Frederic Bartlett, bellek araştırmalarının ilk dönemlerinde, "kulaktan kulağa" oyununu kullanarak, "karmaşık bir hikâyenin uzun bir iletim zincirinde bir kişiden diğerine iletildikçe nasıl basitleştirildiğini, ama aynı zamanda da nasıl kültürel olarak daha kabul edilebilir hale getirildiğini göstermiştir (Bartlett, 1932; Bergman ve Roediger, 1999). Ross ve arkadaşları, tarihsel anlatılara nasıl adım adım gurur verici pasajlar eklenip, utandırıcı kısımların değiştirildiğini hatta yok sayıldığını göstermek için benzer bir yöntemden yararlanmışlardır. Yazarların da değindiği üzere bu durum, devletlerin ve uluslararası kurumların (nadiren de kişilerin) geçmişte yapılanlar için özür dilemek için yarıştığı bu "pişmanlık" çağında paradoksal bir durumdur.

Muhafazakârlara yönelik bir hiciv niteliğindeki bu durum, geçen yüzyılda inanılmaz boyutlara ulaşan zulüm ve katliamlar nedeniyle karanlık bir nitelik kazandı. David Blight'ın da vurguladığı üzere, kamusal söylemde böyle bir "bellek patlamasına" tanık olusumuzun temel nedenlerinden biri de budur. Burada bilimsel tarih temel itici güç değildir. Tarih alanındaki bellek araştırmalarında kaydedilen çarpıcı gelişmeler, daha büyük bir sosyal fenomenin, ortak tarihsel anıların genellikle çekişmeli ve tartışmaya açık olduğu konusunda farkındalığın giderek artmasının bir sonucudur. Bu farkındalığın ilk kaynaklarından biri, hiç şüphesiz Yahudi Soykırımı sorunudur. Modern Almanya, II. Dünya Savaşı sırasında uygulanan zulümlerde payı olan diğer ülkelerin aksine, kolektif sorumluluğu gayet net bir şekilde üstlenen toplumların tarihteki

ilk örneğidir (Buruma, 1994). Güney Afrika, İspanya, Arjantin ve komünizm sonrası Avrupa demokrasileri gibi geniş bir yelpazede yer alan ülkelerde, tarihsel geçmiş ve birbirine girmiş kişisel ve kolektif sorumluluklar konusunda ne yapılması gerektiği, günümüzde de önemli bir toplumsal tartışma konusudur.

Blight'ın da değindiği üzere bu tartışmalar, kitabın önceki bölümlerinde tanımlanan şekliyle kolektif hatırlama ile bilimsel tarihin –başta güven boyutuyla ilgili– gerekleri arasında kaçınılmaz gerginlikler yaratmaktadır. Yine de, tarihçiler, bir dizi amaç yerine bir dizi usulden oluşan *meslekleri* ile gurur duyarlar. Açıklanıp ispatlanacaklar yerine, yöntemlere ve bilimsel çalışma şekline odaklanmak, dini tefsirde dogmanın teolojik ispatından (metnin doğru olduğunu biliyoruz ve bunu ispatlamak için mevcut olan bütün yöntemleri kullanabiliriz) tarihsel filolojiye (ulaşacağımız sonuç ne olursa olsun, metinleri incelemek için özel yöntemler kullanmalıyız) kaymaya benzetilebilir (Todorov, 1982). Bu, hatırlamanın bu denli yapmacık (bilişsel eğilimlerimizin doğasına aykırı olması bakımından yapmacık) bir şeklini yaratıp teşvik etmek için belirli tarihsel durumların öne çıkarıldığını aklımıza getirmelidir. Bunların hangi durumlar olduğu hâlâ az çok gizemini korumaktadır; ama en azından, mitlerden ve destanlardan açıkça ayrılan gerçekçi kronoloji anlayışının yalnızca Batılı zihniyetin başarısı olmadığı aşikârdır (Brown, 1988; Goody, 2006).

Bellek politikalarının geliştirilmesi, tarihçileri, kolektif hatırlamayı "sinir bozucu ve küstah bir rakipten" ziyade "bir araştırma konusu" olarak ele almaya itmiştir. Odak noktası tarih yazıcılığından bellek tarihine kayan bu tarihçilerden biri de Jay Winter'dır (Winter, 1995). Winter, özellikle toplumsallaşmayı veya –bizlere ortak bir geçmişin somut temsillerini sunan heykeller, müzeler ve anıtlar gibi– özel yerlerin kutsallaştırılmasıyla ortak bir geçmişin benimsenmesini tanımlar (bkz. Nora, 1984, 1986). Bu gibi yerlerin özel toplumsal işlevleri vardır. Törensellik bu işlevlerin başında gelse de, bu özel yerler, geçmişin ortak bir şekilde yapılandırılmasında sandığımızdan daha fazla öneme sahiptir. Örnek olarak, II. Dünya Savaşı anıtlarıyla, Washington DC'deki Vietnam Şehitle-

ri Anıtı arasındaki çarpıcı farka bakalım. II. Dünya Savaşı anıtlarının çoğu, gayret ve zaferi temsil eden, bariz bir şekilde savaşla ilgili, kahramanlığı ön plana çıkaran süslü heykellerdir. Oysa Vietnam Şehitleri Anıtı, hiç yorum ve süsleme içermeyen, basit bir isim listesi şeklindedir. Önceleri kolektif bir zafer olarak sunulan savaşın yerini, bireysel bir felaket olarak sunulan savaş almıştır. Burada, halka sunumda insanların kendi geçmişleri ve tarih arasında kurudukları bağlantılar açısından psikolojik bir değişim söz konusudur.

Kaynakça

Bartlett, F. C. (1932). *Remembering. A study in experimental and social psychology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bergman, E. T. ve Roediger, H. L. I. (1999). Can Bartlett's repeated reproduction experiments be replicated? *Memory and Cognition*, 27, 937-947.

Brown, D. E. (1988). *Hierarchy, history, and human nature: The social origins of historical consciousness.* Tucson: University of Arizona Press.

Buruma, I. (1994). *The wages of guilt: Memories of war in Germany and Japan* (1. Baskı). New York: Farrar, Straus, Giroux.

Goody, J. (2006). *Theft of history.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hawthorne, G. (1991). *Plausible worlds: Possibility and understanding in history and the social sciences.* Cambridge: Cambridge University Press.

Nora, P. (1984). *Les Lieux de memoire. I, La Republique.* Paris: Gallimard.

Nora, P. (1986). *Les Lieux de memoire. II, La Nation.* Paris: Gallimard.

Sellar, W. C. ve Yeatman, R. J. (1930). *1066 and all that: A memorable history of England, comprising all the parts you can remember, induding 103 good things, 5 bad Kings and 2 genuine dates.* London: Methuen London.

Tetlock, R, Lebow, R. N. ve Parker, G. (2006). *Unmaking the West: "what-if" scenarios that rewrite world history.* Ann Arbor: University of Michigan Press.

Todorov, T. (1982). *Symbolism and interpretation.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Trevelyan, G. M. (1904). *England under the Stuarts.* London: Methuen & Co.

Vidal-Naquet, P. (1992). *Assassins of memory. Essays on the denial of the Holocaust.* New York: Columbia University Press.

Winter, J. M. (1995). *Sites of memory, sites of mourning: The Great War in European cultural history.* Cambridge; New York: Cambridge University Press.

9

Tarihi Anılar

Craig W. Blatz ve Michael Ross

Princeton Üniversitesi tarihçilerinden Bernard Lewis, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan saldırıların ardından *New Yorker* dergisinde yayımlanan makalesinde, Amerikalılara Müslümanların düşünce ve davranışlarıyla ilgili açıklamalarda bulunmuştu (Lewis, 2001). Lewis, Müslümanların Amerikalıların aksine tarihi bildiğini ve ona önem verdiğini yazıyordu:

> Günümüz Amerika'sında "O artık tarih oldu" ifadesi, genellikle önemsiz, artık bir anlam taşımayan şeylerle ilişkiyi kesmek için kullanılır... Orta Doğulunun tarih anlayışı ise, vaiz kürsüsünden, okullardan ve medyadan beslenir ve taraflı ve hatalı olsa da –ki çoğunlukla öyledir– canlıdır ve hayatidir.

Lewis, Amerikalıların (ve muhtemelen çoğu Batılının) tarihsel belleğinin "vaiz kürsüsünden, okullardan ve medyadan beslenmediğini" söyler ve tarihe pek önem vermeseler de Amerikalıların tarihsel belleğinin hatasız olduğunu ekler.

Bu bölümde, bu iddiaları tek tek ele alacağız. Müslümanların tarih kullanımı veya kötüye kullanımı bir tek kendilerine mahsus değildir. İnsanların dahil oldukları ulusal, etnik veya dini grupların tarihiyle ilgili belleği, genellikle diğer gruplara karşı kendi iç gruplarının tarafını tutar niteliktedir. Burada, tarihin çocuklara ve erişkinlere seçici ve yanlı bir şekilde sunulmasına bağlı olarak, tarihi belleklerin kısmen de olsa çarpıtılmış olduğunu gösteren kanıtlar sunacağız. Eğitimciler, dini liderler, politikacılar ve medya, mevcut bilgiyi etkileme konusunda eşit öneme sahiptir. Burada ayrıca, insanların mevcut bilgiye verdikleri tepkinin tarihi bellek-lerini etkilediğini de ortaya koyacağız. İnsanların bellekleri, aldıkları bilgiye nasıl eriştiklerinden, bu bilgiyi nasıl işlediklerinden ve hatırladıklarından etkilenir. İnsanlar, olumsuz bilgiler edindikten sonra bile, içinde bulunduklar değerli grupları olumlayan tarihi bellekler yaratırlar. İç grupları olumlayan anıların, grupların ve bireylerin önemli gereksinimlerini karşıladığını düşünüyoruz. Bölümü, son dönemde ani bir yükselişe geçen, hükümetlerin geçmişte yapılan haksızlıklar için özür dileme furyasını tartışarak sonuçlandıracağız. Hükümetlerin bu telafi çabaları, grupların ve bireylerin kaygılarını giderebilecek ve daha dengeli tarihi belleklere katkıda bulunabilecek olmaları nedeniyle önemlidir.

Tarih Öğrenmek

Okullarda okutulan ve medyada sunulan tarih, geçmiş olayların tarafsız yorumlarını içermez; aksine, geçmişi bugünün tercihlerini, hedeflerini ve inanışlarını doğrulayacak şekilde yansıtan bir yanlılık içerir (Loewen, 1995). Geçmişi algılama biçimleri esnektir ve birbirini izleyen kuşaklar, tarihi kendi görüşlerini yansıtacak ve kendi hedeflerine ulaşacak şekilde yeniden yazarlar (Barkan, 2000; Mead, 1929/1964). Tarihçiler "bugüncülük" terimini, bu yanlı tasvirleri tanımlamak için kullanır (Butterfield, 1959). Bugüncülüğün bir sonucu olarak, dünyanın dört bir yanında gençlere, üyesi oldukları ulusal, etnik ve dini grupların yaptıklarını haklı çıkartan ve yücelten bir tarih öğretilir. Bu grubun üstünlüklerini vurgulayan

olayların üzerinde durulur; buna karşılık, grubun imajını bozma potansiyeli olan olayların üzerinde durulmaz veya bu olaylar tümden yok sayılır (Frijda, 1997; Loewen, 1995; Paris, 2000).

Okullarda okutulan metinlerde ve medyada, tarihin bu seçici sunumunun pek çok örneğine rastlayabiliriz. Kısa süre önce, Japon hükümeti yetkilileri tarafından yapılan bir açıklamada, tarih kitaplarının gözden geçirileceği ve II. Dünya Savaşı'nda yapılan Okinava Muharebesi'nde Japon ordusu tarafından verilen "sivillere yönelik toplu katliam" emriyle ilgili açıklamaların kaldırılacağı belirtilmiştir (Onishi, 2007). Fitzgerald (1979), farklı dönemlerde ABD'de tarih derslerinde okutulan metinleri incelemiştir. 1960'larda insan hakları mücadelesinin ön planda olduğu döneme kadar, köleler sanki belirsiz bir zamanda "sihirli bir şekilde" ortaya çıkıp, İç Savaş sonrasında ortadan kalkmışlar gibi bir anlatım söz konusuydu. Tarih metinlerinde kölelerin zor kullanılarak kaçırılıp, ailelerinden ve evlerinden koparılmasına hiç yer verilmiyordu. Üstüne üstlük, köle sahipleri cömert insanlar olarak tasvir ediliyor, Ku Klux Klan'ın "hak etmediği bir kötü üne sahip olduğundan" dem vuruluyordu. Fitzgerald ayrıca, Amerikan yerlilerinden 1830'larda ve 1840'larda daha olumlu şekilde bahsedilirken, İç Savaş sonrasında bunun yerini olumsuz ifadelere ("vahşiler", "yabaniler") bıraktığını ve yerlilerin 1930'lar-1960'lardan itibaren tarih kitaplarından tamamen çıkarıldıklarını da saptamıştı.

Tarih üzerinde benzer bir düzeltme Kanada'da da gerçekleşmiştir. Kanada'nın önde gelen hukuk profesörlerinden Backhouse, yakın tarihli bir çalışmasında (Backhouse, 1999), Kanadalıların ülkelerindeki yaygın ırkçılık konusunda "hayret verici bir saflık" sergilediklerini ve bu durumun kısmen, bu tür bilgilerin tarih dersi kitaplarından çıkarılmış olmasına bağlı olduğunu saptamıştır. Kanada'da okutulan tarih dersi kitaplarında, Kanada ordusunun I. ve II. Dünya savaşlarına katkıları da yüceltilerek anlatılmaktadır. Örneğin, I. Dünya Savaşı sırasında Kanada askerlerinin müttefiklerin Vimy Ridge zaferine katkıda bulundukları 4 günlük savaşa, pek çok metinde yer verilmiştir. Bu askeri başarı, sıklıkla, Kanada tarihinin belirleyici olaylarından biri olarak betimlenmektedir. Ta-

rihle ilgili bir internet sitesinde Kanada'nın kahramanlığı, çok sıkı tahkim edilmiş olan Vimy Ridge'in müttefiklerce ele geçirildiğini duyan bir Fransız askerinin tepkileriyle sunulur. Sözüm ona asker önce "C'est impossible!" ("Olamaz!") diye bağırır. Sonra savaşı kazananların Kanadalılar olduğunu öğrenince, "Ah! Les Canadiens. C'est possible!" ("Ha, Kanadalılar mı? O zaman olabilir!") der (*Return to Vimy Ridge*, 2007). Vimy Ridge'in ele geçirilmesiyle ilgili bu anlatılanlarda, Kanada birliklerinin katkılarının pek de olumlu olmadığı kısımlar atlanmıştır. Kanada kuvvetlerinin Vimy'deki çatışmayı kazanmasında, aylar süren bir planlamanın yanı sıra, Fransız ve İngiliz birliklerinin verdiği topçu desteği de önemli rol oynamıştır. Diğer yandan, Vimy Ridge'in ele geçirilmesi, müttefiklerin yenilgiye uğradıkları Arras Muharebesi'nin içinde sınırlı bir zaferdir (Valpy, 2007).

Askeri tarihle ilgili silme ve yüceltmelere kolaylıkla başka birçok örnek bulunabilir. Kısa süre önce, Japon hükümeti yetkilileri, Japon ordusunun "seks köleleri" sisteminin yaratılmasındaki suç ortaklığını artık tartışmayacaklarını duyurmuştur (Onishi, 2007). ABD askeri kuvvetleri, Onbaşı Pat Tillman'ın Afganistan'da ölümüyle ilgili bir hikâye uyduruvermiştir. Eski bir milli Amerikan futbolu oyuncusu olan Tillman, başka bir Amerikan askeri tarafından kazara vurulmuştur. Oysa ölümünden hemen sonra yapılan açıklamalarda, ordu Tillman'ın düşman ateşiyle kahramanca can verdiği şeklinde bir tablo çizmiştir (Herbert, 2007). Resmi soruşturma sonucunda, bir korgeneral de dahil olmak üzere, bu uyduruk hikâyeden sorumlu yüksek rütbeli askerler ortaya çıkarılmıştır ("Demotion Expected", 2007).

Sonuçta, Müslüman din adamları gibi diğer dinlerin liderleri de, geçmişi yandaşlarının görüşlerini ve davranışlarını etkileyecek şekilde anlatırlar. Hıristiyan din liderleri yüzyıllardan beri Yahudilerin aleyhine bir tarih yorumuyla, İsa'nın ölümünden Yahudilerin sorumlu olduğunu anlatma eğiliminde olmuşlardır. Papa II. Jean Paul, 1987'de kilisenin Yahudilerle ilgili telkinlerinin olumsuz etkilerini kabul etmiş ve Katolik-Yahudi ilişkilerini değiştiren yeni bir Kilise doktrini oluşturmuştur. Ekümenik ve Dinler Arası İlişkiler-

le ilgili Amerika Birleşik Devletleri Katolik Piskoposlar Komitesi 1988'de bu yeni doktrin uyarınca Yahudilerle ilgili olumsuz karikatürlerden kaçınılması gerektiği yönünde bir açıklama yapmıştır (Accattoli, 1998; Foxman, 2003). Bu örneklerin de gösterdiği gibi, dini liderler düzenli olarak geçmişe ait hikâyeleri gündeme getirir ve yorumlarlar. Dini gruplar arasında olumsuz veya olumlu ilişkiler oluşturabilecek tarih temsilleri yaratabilirler.

Halka yönelik tarih dökümlerinin içeriği ve etkileri hâlihazırda belgelenmiş olsa da, geçmişi kontrol çabalarının ardındaki nedenler daha karmaşıktır. Siyasi elitler, tarihi, gruplarının yaşama gücünü, dinamizmini ve üstünlüğünü pekiştirmede kullanırlar. Geçmişle ilgili hikâyeler grupların değerlerinin ve hedeflerinin belirlenmesine ve doğrulanmasına yardımcı olur. George Orwell, *1984* adlı romanında, "Bugünü denetleyen geçmişi de denetler," der (1949). Bunun tersi de geçerlidir: Geçmişi denetleyen bugünü de denetler.

Bireylerin tarihi belleklerini, kısmen, farklı siyasi elitlerin kendilerine sunduğu bilgilere dayanarak anlamak mümkün olsa da, her bireyin kendi psikolojik dürtüleri de önem taşır. İnsanlar, dahil oldukları grupların yaptıkları haksızlıkları/insafsızlıkları duymak ve hatırlamak istemezler. Bir sonraki alt başlıkta, bu tercihlerin psikolojik temellerini ve etkilerini ele alacağız.

Bireysel Tarihi Bellekler

Bellek genellikle zihinsel bir zaman yolculuğu olarak tanımlanır (Kandel, 2006). Bu metafora göre, insan zamanda geriye gidip başından geçenleri yeniden hatırlayabilir. Ancak bu, çok cazip olsa da yanıltıcıdır. İnsan genellikle olayları ilk yaşadığı şekliyle hatırlayamaz, çünkü ayrıntılar aklında kalmamıştır. İnsanlar çoğunlukla bir olayın yalnızca bazı yönlerini hatırlayabilmektedirler; ardından, boşlukları doldurmak ve anılarındaki tutarsızlıkları çözümlemek için şimdiki bilgilerinden ve tercihlerinden yararlanırlar (Bartlett, 1932; Neisser, 1967; Ross; 1989). Bellek de seçicidir. Örneğin, insanlar ülkelerinin tarihini hatırlarken öğrendikleri bütün

bilgileri bir araya getirmeye çalışmazlar. Sıradan insanlar da, aynı politikacılar ve dini liderler gibi, geçmiş olayları genellikle bugünkü bilgilerini, tercihlerini ve isteklerini destekleyecek şekilde hatırlama eğilimindedirler (Blatz ve Ross, 2009).

Aktarım Sırasında Kayboldu

İnsanlar tarihsel olayların çoğunu, yaşayarak değil başkalarından öğrenirler. Tarihin ders kitaplarında seçici bir şekilde sunulmasını daha önceden tartışmıştık. Ancak, tarihsel anıların aktarımı, bir kişiden diğerine veya anne babadan çocuğa, daha kişisel düzeyde de gerçekleşir. Tarihsel bilginin kişiden kişiye en basit aktarımında bile yanlılıklar ortaya çıkabilir. Anıların aktarımı, psikologlar tarafından çocukların "kulaktan kulağa" oyununa benzer bir yöntemle incelenmiştir (Allport ve Postman, 1947; Bartlett, 1932; Lyons ve Kashima, 2003). Zincirin başındaki kişi bir metni okur ve kısa bir aradan sonra bu metni ikinci katılımcıya aktarır. İkinci katılımcı ilk kişinin söylediğini dinler ve yine kısa bir aradan sonra bunu üçüncü bir kişiye aktarır. Bu işlem, üç veya daha fazla kişiden oluşan zincir boyunca tekrarlanır. Aktarılanlar zincirin sonlarına doğru giderek kısalmaya başlar; temel ayrıntılar korunurken, çevresel ayrıntılar kaybolur; sıra dışı veya beylik düşüncelerle çatışan öğeler ortadan kalkar veya değiştirilir.

Son dönemde yapılan bir çalışmada, tarihsel bir haksızlıkla ilgili bilgilerin, üç kişilik bir zincirde kişiden kişiye aktarılırken nasıl değiştiğini inceledik (Blatz ve Ross, 2006). Katılımcılara, katılımcının kendi ülkesinde (Kanada) veya uzak bir ülkede (Avustralya) gerçekleştiği varsayılan bir olay anlatıldı. Pasajda, hükümet yetkililerinin yerli çocuklara önyargılı ve acımasız davrandığı bir dizi olay yer alıyordu. Her zincirin ilk katılımcısına, Kanada veya Avustralya hükümetlerinin yerli çocukları ailelerinden ve toplumlarından zorla alarak yatılı okullara yerleştirmesini anlatan bir kayıt dinletildi. Okulların amacının, yerli çocukların anadillerini konuşmasını engelleyip, kültürel kimliklerinden uzaklaşmalarını sağlayarak çocukları "uygarlaştırmak" olduğu anlatılıyordu. Pek çok çocuk fiziksel, psikolojik veya cinsel tacize uğramıştı. Pa-

saj, Kanada'da gerçekten yaşanan olaylara dayanmakla birlikte (Krotz, 2007), benzer olaylar Avustralya'da da yaşanmıştı (Manner, 2006). İlk katılımcı, aklında kaldığı kadarıyla pasajı ikinci katılımcıya, o da üçüncü katılımcıya aktardı. Bütün katılımcılardan dinlediklerini mümkün olduğunca doğru bir şekilde anlatmaları istendi.

Daha önceki araştırmalarda olduğu gibi, bu kez de olayla ilgili hikâyenin zincirde aktarıldıkça kısalmasını bekliyorduk. Olay ister Kanada'da ister Avustralya'da geçsin, bu değişikliklerin olması gerekiyordu. Bununla birlikte, Kanada'da gerçekleşen olaylarda pasajdaki değişikliklerin sistematik olmasını bekliyorduk: Hikâyenin nihai versiyonunun hükümet yetkililerini yücelten ve yerli çocukların daha az zarar gördüğünü aktaran bir nitelik taşıması gerekiyordu. Bu değişikliklerin, belleğin bir özelliği, "insanların inandıklarıyla uyuşan ve tercihlerini destekleyen bilgileri daha kolay hatırlaması" nedeniyle ortaya çıkması bekleniyordu (örn. Ross, 1989). Kanada'ya karşı olumlu bir tutum benimsemiş olanların, pasajın Kanada'ya daha az dokunan kısımlarını daha iyi hatırlamaları beklenir. Diğer yandan, pasajın belirli bölümlerini unuturlarsa, eksik bilgileri Kanada'yla ilgili olumlu düşüncelerini kullanarak yeniden oluşturabilirler. Örneğin, katılımcının yatılı okullara "yerleştirilen" yerli çocukların sayısını unuttuğunu farz edelim. Kanada'yla ilgili olumlu görüşleri, onları gerçekte olduğundan daha yüksek değil de daha düşük bir sayı söylemeye itecektir. Avustralya'da geçen olaylar konusundaysa, birtakım tahrifatlar beklemekle beraber, olayın daha olumlu olarak değerlendirilmesini teşvik edecek değişiklikler beklemiyorduk. Kanadalı öğrencilerin, Avustralya hakkında, Kanada için olduğu kadar olumlu propagandaya maruz kalmamış olacağını varsayıyorduk. Aynı şekilde, Kanadalı öğrencilerin psikolojik olarak kendi yönetim sistemlerini daha adil olarak değerlendirmeye eğilimli olmaları bekleniyordu (Jost ve Banaji, 1994; Tajfel ve Turner, 1986).

Bu görüşlerimizi, pasajla ilgili hatırlananları, kötülük düzeyini azaltan ve olayı bugün yaşayan Kanadalılar ve Avustralyalılardan uzaklaştıran bellek hatalarını kodlayarak test ettik. Örneğin, bazı

katılımcılar yatılı okullara yerleştirilen çocuk sayısını olduğundan daha düşük olarak naklettiler veya olayların gerçek pasajda söylendiğinden çok daha uzun zaman önce olduğunu "hatırladılar". Olayların çok uzun zaman önce olması, bugün yaşayan insanların bu haksızlıklarda doğrudan pay sahibi olmaması anlamına gelir. Kanada'da geçen hikâyede, hikâyeyi ilk dinleyen kişide bu tür hatalar nadirdi, ancak hikâye zincir boyunca aktarıldıkça hatalar giderek artıyordu. Pasajın Kanada açısından olumsuz yargılar içerme düzeyi, her katılımcıda, bir önceki katılımcıya kıyasla biraz daha azalıyordu. Oysa Avusturalya'da geçen hikâyede bu değişiklikler gözlenmedi. Bu çalışma, yalnızca siyasi elitlerin değil, sıradan insanların da kendi istekleri doğrultusunda tarihsel anıları değiştirdiğini göstermektedir.

Toplumsal Kimlik ve Tarihsel Bellek

Bazı insanlar, içinde bulundukları grup hakkında olumlu düşünmeye daha yatkındır. Bunda etkili olan en önemli şey, bireyin kendini grubuyla özdeşleştirme düzeyidir. Kendilerini özdeşleştirme düzeyleri yüksek olan kişiler gruplarına güçlü bir şekilde bağlıdır. Bu kişiler gruplarına çok değer verme eğilimindedirler ve grubun kötü davranışlarını psikolojik bir tehdit gibi görürler (Ellemers, Spears ve Doosje, 2002; Hinkle ve Brown, 1990). Kendilerini gruplarıyla özdeşleştirme düzeyi yüksek olan kişiler, gruplarının uygunsuz davranışlarından dolayı, kendilerinin bu davranışta payı bulunmasa ve olay onlarca yıl önce gerçekleşmiş de olsa suçluluk hissederler (Branscombe ve Doosje, 2004; Doosje, Branscombe, Spears ve Manstead, 2006). Bütün bu sebeplerden dolayı, kendilerini gruplarıyla özdeşleştirme düzeyi yüksek olan kişiler, olumlu yanlılık taşıyan tarihsel belleğe sahip olmaya daha çok eğilimlidir.

Sahdra ve Ross (2007), Hindistan'da ve başka yerlerde birbirlerine karşı hayli şiddetli misilleme eylemleri yapan iki grubun, Sihlerin ve Hinduların tarihsel belleklerini araştırdılar. Sih ve Hindu katılımcılardan, Hinduların ve Sihlerin birbirlerine uyguladıkları şiddet eylemlerini hatırlamaya çalışmaları istendi. Araştırmacılar, katılımcıların kendilerini dini gruplarıyla ne derecede özdeşleştir-

diklerini de değerlenirdiler. Beklendiği üzere, kendilerini gruplarıyla yüksek düzeyde özdeşleştiren Sihler ve Hindular, düşük düzeyde özdeşleştirenlere kıyasla, grup üyeleri tarafından işlenen daha az sayıda şiddet ve nefret olayı hatırladılar. Kendilerini grupla düşük düzeyde özdeşleştirenler, tarihsel bellekte yanlılık göstermediler; iç grup tarafından dış gruba yöneltilen şiddeti, dış grup tarafından iç gruba yöneltilen şiddetle eşit düzeyde hatırlama eğilimindeydiler.

Kendilerini gruplarıyla yüksek düzeyde özdeşleştirenler, çalışmadan önce taraflı tarihsel bilgiye maruz bırakıldıklarından, taraflı anılar aktarabilirler. Diğer yandan, bireyin kendi psikolojik süreçleri nedeniyle de taraflılık oluşabilir. Örneğin, kendilerini gruplarıyla yüksek düzeyde özdeşleştirenler, düşük düzeyde özdeşleştirenlere kıyasla, gruplarıyla ilgili olumlu olayları hatırlamaya daha hazırdırlar. Sahdra ve Ross (2007), bireysel motivasyonun katkısını kanıtlamak için, Kanadalı katılımcıların Kanada'yla kendilerini özdeşleştirme düzeyini deneysel olarak değiştirdiler. Rasgele seçilen bazı katılımcılara, kendilerini Kanada'yla özdeşleştirme düzeylerini artıran bilgiler, bazılarınaysa kendilerini Kanada'yla özdeşleştirme düzeylerini azaltan bilgiler okutuldu. Ardından her iki gruptaki katılımcılardan, Kanadalılar tarafından diğer gruplara uygulanan şiddet ve nefret eylemlerini hatırlamaları istendi. Beklendiği üzere, kendilerini Kanada'yla özdeşleştirme düzeyleri deneysel olarak artırılan katılımcılar, diğer gruptakilere kıyasla daha az şiddet ve nefret eylemi hatırladılar. Bu çalışmada ortaya konan tarihsel yanlılık, kendilerini özdeşleştirme düzeyi yüksek olanların Kanada'yı olumlu açıdan görme motivasyonlarını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmaların sonuçları, tarihsel bellekteki yanlılıkların, göründüğü kadarıyla kasıtsız olarak, bellekte psikolojik temelli değişikliklere neden olabileceğini göstermektedir. Evet, eğitimciler, devlet yetkilileri ve diğer siyasi liderler sıkça kendi iç gruplarını yücelten tarih yorumları sunarlar. Ancak, her günkü bellek ve iletişim süreçleri de tarihsel belleğin çarpıtılmasına katkıda bulunabilir. Diğer taraftan, bu bölümün başında yer alan alıntının da ortaya koyduğu üzere, taraflı tarihsel bellek belirli dini veya etnik gruplara özgü de değildir.

Tarihteki Adaletsizliklerle Yüzleşmek

Pek çok dini, etnik ve ulusal grup, eski zaferleri kutlamak ve yeniden canlandırmak için her yıl bağımsızlık günleri ve askeri başarılarla ilgili kutlamalar yapar. Bunlar, iç grubun tarihinin olumlu yönlerini vurgulama isteğinin göstergesidir. Oysa etnik gruplar ve uluslar, onyıllar hatta yüzyıllar önce olmuş trajedileri de hatırlar. Yahudiler Nazi Soykırımı'nı, Ermeniler Büyük Felaket'i, Akadyalılar* 1755'te Doğu Kanada'dan kovulmalarını ve Filistinliler Nekbet'i (İsrail'in bağımsızlık savaşı sırasında yaşanan toprak ve can kayıpları) her yıl anarlar.

Gruplar trajedilerin anısını neden korur? Bu sorunun yanıtlarından biri, eski zaferler gibi, iç grubunun acılarını ve ortak ritüellerini yâd etmenin de iç grubun dayanışmasını artırmasıdır (Devine-Wright, 2003; Irwin-Zarecka, 1994; Novick, 1999; Roe, 2003). Trajik tarih öyküleri, hem iç grubun üyelerini birleştirir hem de onları diğer gruplardan ayrı tutar (Novick, 1999). Kimi zaman gruplar arasında gözlenen, kendi trajedisinin diğerlerinden daha büyük olduğu iddiasına dayanan tuhaf yarışma (Novick, 1999) belki de herkesin kendi grubunu diğerlerinden ayırma güdüsünün bir yansımasıdır. Gruplar güçlü yönlerini ve eski zaferlerini eşsiz olarak tanımladıkları gibi, trajedilerinin de bir benzeri olmadığını vurgularlar.

Tarihte bir gruba karşı işlenen insafsızlıkları anmanın olumsuz tarafı, bu hatıraların kötü duyguları ve gruplar arası düşmanlıkları ateşlemesidir. Gruplar, eski sıkıntılar çözülemeden kaldığı için bugünkü çatışmaları çözmekte başarısız olabilir. Çatışan taraflar, bugünle ve geçmişle hesaplaşmak isterken, geçmişi arkada bırakamazlar. Örneğin, bu bölümün ikinci yazarı, Orta Doğu'da barış beklentileri konusunda sıradan İsrailliler ve Filistinlilerle görüş alışverişinde bulunduğunda, konuşmaların odak noktası sık sık, onyıllar hatta yüzyıllar önce gerçekleşen olaylarla ilgili tartışmalara dönüyordu. Çatışma kuramcılarının sıklıkla gözlemlediği gibi,

---

* Kuzeydoğu Kanada'nın ilk Fransız yerleşimcileri. (ç.n.)

herhangi bir çözüm umudu varsa bu, karşıt tarafların geçmişte yapılan yanlışlar konusunda tartışmaktan vazgeçip, bozulan ilişkileri düzeltme amaçlı gelecek planları geliştirmesine bağlı olacaktır (Ross, Ross, Stein ve Trabasso, 2006).

Devlet Özürleri

Zaman zaman, geçmişte mağdur edilmiş grupların liderleri, karşı karşıya kaldıkları tarihsel haksızlıkları çözümlemek için özür ve tazminat talep etmektedirler. Örneğin, Afrika kökenli Amerikalılar topluluğu, federal hükümetlerden ve eyalet hükümetlerinden, yüzyıldan fazla devam eden kölelik için özür ve tazminat talebinde bulunmuştur (Brooks, 1999). Tazminat isteme eğilimleri son dönemlere ait bir olay olmasa da, devletler ve bazı dini liderler bu tür taleplere yanıt vermeye artık daha çok yanaşmaktadır (Accatoli, 1998; Brooks, 1999). 1988 yılında Kanada ve ABD, II. Dünya Savaşı'nda gözaltına alınan Japon kökenli Kanadalılardan ve Amerikalılardan özür dileyip, onlara maddi destekte bulunmuştur. 1993'te ABD, yüzyıl önce topraklarını zorla ele geçirdikleri için Hawaii yerlilerinden özür dilemiştir ("Apology Passed", 1993) ve son birkaç yıl içinde Kanada ve Yeni Zelanda, on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında ülkelerinin Çinli göçmenlere uyguladığı ayırımcı vergiler nedeniyle özür dileyip, maddi tazminat ödemiştir ("Compensation Offered, 2006; "Govenrment Offers Token Regret", 2004; "Government Sorry", 2002). Bu satırları kaleme aldığımız 2007 yılında, ABD'de köleliğin sürdürülmesindeki rollerini resmi olarak kabul eden ve pişmanlıklarını dile getiren eyalet parlamentolarının sayısı giderek artmaktadır (örn. "Virginia Expresses 'Profound Regret'", 2007).

Uzun zaman önce yapılan haksızlıkları kabul etme ve özür dileme çabaları çoğu zaman tartışmalara neden olmaktadır. Telafi yanlıları, resmi özürlerin, geçmişte yapılan haksızlıkların açtığı yaraların kapanmasına yardımcı olacağını savunurlar. Virginia eyalet senatosunda Afrika'dan getirilen köleler için sunulan özür tasarısı görüşmelerinde, teklifin destekçilerinden Donald McEachin, "Bu,

bir iyileşme sürecinin, bugün, 2007 yılında bile halen gerçekleşmesi gereken bir sürecin parçası olarak sunulan bir çözümdür," yorumunda bulunmuştu (Gibson, 2007). Tıpkı Virginia'daki özür tasarısında olduğu gibi bu görüşün muhalifleri yaraların çok uzun zaman önce kapanmış ve kurbanların artık bunu "aşmış" olmaları gerektiğini öne sürmektedirler (bu düşünce kurbanların yıllardır bir telafi bekleyişi içinde olabilecekleri gerçeğini göz ardı etmektedir). Muhaliflerin telafi girişimine karşı çıkmalarının bir diğer gerekçesiyse, özür dilemesi ve özrü kabul etmesi gerekenlerin çoktan göçüp gitmiş olmalardır (Thomson, 2002).

Hükümetlerin bir azınlığa karşı yapılan tarihsel haksızlıklar için özür dileme konusunda tereddütte kalmalarının nedenlerinden biri de, çoğunluğun bu tür tekliflere karşı olmasıdır. 2002'de yapılan bir kamuoyu yoklamasında, beyaz Amerikalıların çoğunluğu, hükümetin kölelikle ilgili pişmanlık ve özür teklifi sunmasına karşı olduklarını bildirmişlerdir (Viles, 2002). Bu karşı duruşa rağmen, bugünkü hükümetler önceki yönetimlere kıyasla özür dilemeye daha yatkın gibi görünmektedir. Özür dileme istekliliğinin nedenleri arasında, telafi taleplerinin devam edeceğinin anlaşılması ve diğer hükümetlerin benzer durumlarda özür dilemesinin kötü etkilere yol açmamış olması sayılabilir (Ross ve Schumann, 2007). Ayrıca, bazı durumlarda geçmişte haksızlığa uğramış azınlığın üyeleri de siyasi nüfuz kazanabilmektedir. Virginia meclisinde, kölelik için özür dilenmesini destekleyen Afrika kökenli Amerikalıların temsilcilerinden en az ikisi köle torunudur (Gibson, 2007). Virginia'nın özürlerini ifade etmesinin ardından, Maryland, Kuzey Carolina, Alabama ve New York da hemen kendi özürlerini sunmuş; başka eyaletler de sıraya girmiştir. Virginia, hükümetin özür dilemeye karşı yüz yıldan uzun zamandır süregelen katı karşıtlığı kırmıştır.*

Hükümetlerin özür dileme istekliliğindeki bu artış, sosyal bilimciler arasında telafinin yararlı olduğu konusundaki görüş bir-

---

* Bazı yazarlar Başkan Lincoln'ün ikinci açılış konuşmasında kölelik için özür dilediğini öne sürer (örn. Lazare, 2004). Lincoln köleliğin kötülüklerini güçlü ve etkili bir şekilde dile getirmiş olsa da, biz hükümet adına açıkça özür dilediğini kanıtlayan bir veriye rastlamış değiliz.

liğiyle örtüşür (Barkan, 2000; Blatz, Schumann ve Ross, 2007; Brooks, 1999; Dyzenhaus ve Moran, 2006; Minow, 1998, 2002). Hükümet, daha önce yapılan bir haksızlığı kabul ederek, haksızlığa uğramış azınlığın tarihsel belleğini doğrular. Özür dilemek, hükümetin ve çoğunluğun, azınlık bireylerinin büyük acılar çekmesine neden olan yanlışların sorumlusu olduğunu gösterir. Virginia Eyaleti pişmanlığını sunarak, köleliğin "Virginia ve ABD yasaları aracılığıyla onaylanıp sürdürüldüğünü" açıklamıştır. Senatonun beyanında, bazı Amerikan tarih kitaplarındaki cömert sahipler ve mutlu köleler ifadeleri yoktur (Fitzgerald, 1979). Bunun yerine beyanda, "kölelere merhametsizce davranıldığı, aşağılandıkları ve insan yerine konmadıkları" ve köleliğin "en korkunç insan hakkı ihlalleri arasında yer aldığı ve ulusumuzun tarihinin temelini oluşturan ideallere uymadığı" belirtilmektedir.*

Köleliğin yıkıcı etkilerinin bu şekilde kabul edilmesinin, sözü edilmeye bile değmeyecek kadar açık olduğu düşünülebilirse de, aslında bu durum psikolojik açıdan önemli olabilir. Bu kabuller, azınlıkların belleklerini doğrulamanın yanı sıra, hükümetler tarafından yapılan yanlışları haklı bulmaya yönelik psikolojik eğilimlerin önünü kesmeye de yardımcı olur (Blatz ve ark., 2007). Sosyal psikologlara göre insanlar, herkesin hak ettiğini elde ettiği ve elde ettiğini hak ettiği adil bir ülkede yaşadıklarına inanma eğilimindedirler (Jost, Banaji ve Nosek, 2004; Lerner, 1980). Mağdur olmayan çoğunluğun üyeleri bazen, haksızlıklar karşısında, ülkelerinin ve hükümetlerinin adil olduğuna dair inançlarını korumak için, yapılan haksızlıkların düzeyini asgariye indirmeye veya çektikleri eziyetlerden bizzat mağdurları sorumlu tutmaya yönelir (Lerner, 1980). Daha önce de gözlemlediğimiz üzere, çoğunluğa dahil olan kişiler adil ve dürüst bir ülkede yaşadıklarına olan inançlarını koruyabilmek için, tarihi olayların üstünü örtmeye de çalışabilir. Diğerleri gibi, mağdur olmuş azınlığın üyeleri de adil ve dürüst bir ülkede yaşadıklarına inanma ihtiyacı içindedirler. Adalet anlayışını teşvik etmek için, kendi gruplarını kısmen de olsa problemlerin-

---

* Beyanda, eyaletin Amerikan yerlilerine karşı tutumuyla ilgili pişmanlığı da dile getirilmiştir.

den sorumlu tutabilirler. Bu nedenle, hükümetler tarafından dilenen özürlerin, verilen zararın derecesini, azınlıkların masumiyetini ve mevcut sistemin adilliğini açıkça ortaya koyması gerekir. Özür, bugünün çoğunluk grubunu ve sistemi, daha önce yapılan bir haksızlıktan ayrıştırır; özür, hükümetin kendini önceki kuşakların haksızlıklarıyla ilgili sorunların dahi üzerine eğilmeye adadığını kanıtlar (Blatz ve ark., 2007).

Hükümet özürleri, bazen hem mağdur hem de çoğunluk gruplarına yönelik övgü içerir (Blatz ve ark., 2007). Örneğin, Virginia eyaletinin açıklamasında, "Afrika kökenli Amerikalıların... inanç, sabır, umut ve sonsuz başarılarına" ve "federal devlete ve ulusa yaptıkları önemli katkıların kabul edilmesi, kutlanması ve gelecek kuşaklara aktarılması gerektiğine" değinilmiştir. Daha genel anlamda Virginia'lılar, "ulusun önde gelen vatandaşlık hakkı savunucularını içlerinden çıkararak ve federal devletin en üst makamına kölelerin torunlarından birini seçerek... temel özgürlük ve eşitlik ideallerinin desteklenmesine" örnek oldukları için övülmüşlerdir. Bu övgü, çoğunluğun ve azınlığın, birbirleriyle ve hükümet sistemlerinin adilliğiyle ilgili görüşlerini güçlendirebilir ve özürle ilgili coşkularını artırabilir.

Hükümet özürlerinin potansiyel yararlarına birçok örnek verdik. Peki, bu yararları gerçekten sağladıklarına dair bir kanıt var mı? Bu soruyla ilgili deneysel çalışma sayısı azdır. Bazı uzmanlar, çeşitli ülkelerin tarihteki haksızlıklara nasıl tepki verdiklerini karşılaştırarak telafi çabalarının etkinliğini değerlendirmişlerdir (örn. Brooks, 1999). Örneğin, Japonya'nın savaş sırasındaki mezalimler için özür dilemeye razı olmamasının komşularıyla barışı engellemesini; Almanya'nın özür ve telafi dileğinin, komşularıyla ilişkilerini olumlu yönde etkilemesi ile karşılaştırmışlardır (Barkan, 2000). Bu tür araştırmalar öğretici olmakla beraber, ülkeler ve geçmişte yapılan haksızlıklar pek çok boyutta farklılıklar gösterdiğinden, kanıtlar bir sonuca varmamaktadır.

Biz, hataları teleafi çabasının etkilerini değerlendirmek için daha kontrollü bir çalışma gerçekleştirdik. Kanada hükümetinin Çinlilere yönelik kelle vergisi için (80 yılı geçkin bir süre önce Çin-

li göçmenlere uygulanan ayırımcı bir vergilendirme) resmi olarak özür dileyip, alınan vergiler için maddi tazminat ödemeyi teklif etmesinden bir ay önce ve bir ay sonra, Çin kökenli ve Çin kökenli olmayan Kanadalıları, kelle vergisiyle ilgili tepkilerini değerlendirmek için gözlemledik (Blatz, Ross, Day ve Schryer, 2007). Çin kökenli ve Çin kökenli olmayan Kanadalılar, kelle vergisinin Kanada yönetim sistemine sürdüğü lekenin hafiflediğini ve özürden sonra, Avrupa kökenli Kanadalılara daha olumlu bakılmaya başlandığını ifade ettiler. Özür her iki grubun da Çin kökenli Kanadalılara bakışını değiştirmedi. Hataları telafi girişimini değerlendirmeleri istendiğinde her iki grup da olumlu görüş bildirdi, ancak Çin kökenli olmayan Kanadalıların daha coşkulu oldukları gözlendi.

Bu çalışmanın bulguları, eski hataları telafi etme girişimlerinin yararlı olduğunu, ama bu yararın özellikle –en azından bu olayda– mağdur olmayan çoğunluk için geçerli olduğunu doğrulamaktadır. Şüphesiz tek bir çalışmayla kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir, ama sonuçlarımız, eski hataların telafisine yönelik girişimlerin çoğunluk tarafından desteklendiğini göstermektedir. Bu girişimler azınlığın da yararına gibi gözüküyor olmakla birlikte, ne gariptir ki yarar, ancak bir dereceye kadardır. Belki de, çoğunluğun daha saygılı ve uyumlu bir ilişki kurmasıyla azınlığın elde edeceği yararlar daha uzun vadede ortaya çıkmaktadır.

Şimdi de bu yazının temel konusuna gelelim: Eski hataları telafiye yönelik girişimlerin tarihsel bellekler üzerindeki etkisi nedir? Hükümetlerin telafi girişimleri tarih metinlerinin yeniden yazılmasına neden olur mu? Telafi girişimi sonrasında, tarihteki utanç verici haksızlıklar daha açık bir şekilde konuşulur hale gelebilir mi? Yönetimin ve çoğunluğun bu haksızlıklardaki rolü mercek altına yatırılır mı? Haksızlıkların mağdurlar üzerindeki etkileri ayrıntılarıyla ele alınır mı? Hükümetin özrünün, özür dilendikten uzun zaman sonra bile tarih bilincini artırabildiğini kanıtlayan anekdotlar vardır. Bu bölümün yazarlarından Ross, sınıf çalışmaları sırasında Kanadalı üniversite öğrencilerine tarihteki çeşitli haksızlıklar, özellikle de Kanada hükümetinin ırkçılık ve ayrımcılık eylemleri hakkında ne derece bilgi sahibi oldukları sormuştur. Öğrenciler

listede yer alan olayların çoğundan habersizdirler. Oysa hemen hemen hepsi, II. Dünya Savaşı sırasında Japon kökenli Kanadalıların hükümet tarafından toplama kamplarına gönderilmesinden ve daha sonra bu olay için özür dilenmesinden haberdardır. Öğrenciler listede yer alan haksızlıklar içinde, resmi özür ve telafiye yönelik girişimin yapıldığı olayı daha iyi biliyor gibi görünmektedirler. Özürler, tarihsel belleği değiştirme gücüne sahip olabilir.

Özet

Gruplar tarihlerini, geçmişle ilgili hatıralar önemli siyasal ve psikolojik amaçlara hizmet ettiğinde yüceltir. Siyasi elitler, tarihi kasıtlı olarak çarpıtırken, sıradan insanlar bunu bilinçsizce yapar. Hükümetlerin tarihte yapılan haksızlıklar için özür dileme ve bu hataları telafi etme girişimleri geçtiğimiz yıllarda giderek artmıştır. Konuyla ilgili çok az araştırma yapılmış olmasına rağmen, tarihi yönlendirerek karşılanan politik ve psikolojik gereksinimler, özür dilemeyle ve bir grubun geçmişteki uygunsuz davranışlarını telafi etmeye yönelik girişimlerle doyurulabilmektedir. Geçmişte yapılan haksızlıkların telafisi, daha dengeli tarihsel bellekler yaratma ve gruplar arasındaki uyumu teşvik etme açısından önemli bir adım oluşturabilir.

Teşekkür

Bu makalenin hazırlanmasında, Doğa Bilimleri ve Mühendislik Araştırma Konseyi (Natural Sciences and Engineering Research Council) tarafından Craig Blatz'a verilen doktora bursundan yararlanılmıştır.

Yazışma adresi: Craig Blatz, Department of Psyhology, University of Waterloo, 200 University Avenue West, Waterloo, Ontario, Kanada, N2L3G1; e-posta: cwblatz@uwaterloo.ca

Kaynakça

Accattoli, L. (1998). *When a pope asks forgiveness: The mea culpas of Pope John Paul II* (Çev. J. Auman). Boston: St. Paul Books & Media.

Allport, G. W. ve Postman, L. (1947). *The psychology of rumor.* New York: Holt, Rinehart ve Winston. Apology for 1893 rebellion (17 Kasım1993). *The New York Times Online.* Erişim tarihi: 18 Nisan 2007 http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html? res=9Fo-CE7D8i53BF934A25752C1A965958260.

Backhouse, C. (1999). *Color coded: A legal history of racism in Canada.* Toronto, Ontario, Canada: University of Toronto Press.

Barkan, E. (2000). *The guilt of nations: Restitution and negotiating historical injustices.* New York: Norton.

Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Biatz, C. W. ve Ross, M. (2006). *Transmitting collective memories of historical events.* Yayınlanmamış veri: University of Waterloo.

Biatz, C. W., Ross, M., Day, M. ve Schryer, E. (2007). *Reactions to a real apology for a historical injustice.* Yayınlanmamış veri: University of Waterloo.

Biatz, C. W., Schumann, K. ve Ross, M. (2007). *Government apologies for historical injustices.* Yayın için gönderildi.

Biatz, C. W. ve Ross, M. (2009). Principled ideology or racism: Why do modern racists oppose race-based social justice programs? *Journal of Experimental Social Psychology, 45*(1), 258-261.

Branscombe, N. R. ve Doosje, B. (2004). *Collective guilt: international perspectives.* New York: Cambridge University Press.

Brooks, R. L. (Ed.). (1999). *When sorry isn't enough: The controversy over apologies and reparations for human injustice.* New York: New York University Press.

Butterfield, H. (1959). *The Whig interpretation of history.* London: Bell.

"Compensation Offered". (22 Haziran 2006). PM unveils redress for Head Tax on Chinese. *CBC news online.* Erişim tarihi: 22 Mart 2007 Adres: http://www.cbc.ca/canada/story/2006/06/22/chinese-apology.html.

"Demotion Expected". (27 Temmuz 2007). Demotion expected for role in Tiliman case. *The New York Times Online.* Erişim tarihi: 30 Temmuz 2007 Adres: http://www.nytimes.com/2007/07/27/us/27tillman.html?_r=1veoref=slogin.

Devine-Wright, P. (2003). A theoretical overview of memory and conflict. E. Carins ve M. D. Roe (Ed.), *The role of memory in ethnic conflict* (s. 9-33). New York: Palgrave Macmillan.

Doosje, B. E. J., Branscombe, N. R., Spears, R. ve Manstead, A. S. R. (2006). Antecedents and consequences of group-based guilt: The effects of ingroup identification. *Group Processes and Intergroup Relations, 9,* 325-338.

Dyzenhaus, D. ve Moran, M. (2006). *Callingpower to account: Law, reparations and the Chinese Head Tax.* Toronto, Ontario, Canada: University of Toronto Press.

Ellemers, N., Spears, R. ve Doosje, B. (2002). Self and social identity. *AnnualReview of Psychology, 53,* 161-186.

Fitzgerald, F. (1979). *America revised: History schoolbooks in the twentieth century.* New York: Liftle, Brown and Company.

Foxman, A. H. (2003). *Never again? The threat of the new anti-semitism.* New York: Harper.

Frijda, N. H. (1997). Commemorating. J. W. Pennebaker, D. Paez ve B. Rime (Ed.), *Collective memory of political events: Social psychological perspectives* (s. 103-127). Hillsdale, NJ, England: Lawrence Erlbaum Associates.

Gibson, B. (16 Ocak 2007). Slavery apology ignites legislative debate. *The Daily Progress*. Erişim tarihi: 26 Temmuz 2007 Adres: http://www.dailyprogress.com/servlet/SateUite?pagename=CDP/MGArticle/CDP_BasicArticlevec=MGArtidevecid=1149192673260.

"Government Offers Token Regret." (12 Şubat 2004). Government offers token of regret to Chinese. *The New Zealand Herald*. Erişim tarihi: 26 Temmuz 2007 Adres: http://www.nzherald.co.nz/section/1/story.cfm?c_id=1veobjectid=3548790.

"Government Sorry" (12 Şubat 2002). Government to sorry for tax on Chinese. The New Zealand Herald. Erişim tarihi: 26 Temmuz 2007 Adres: http://www.nzherald.co.nz/section/1/story.cfm?c_id=1veobjectid=889867.

Herbert, B. (30 Nisan 2007). Working the truth beat (Op-ed). *The New York Times*, s. A21.

Hinkle, S. ve Brown, R. J. (1990). Intergroup comparisons and social identity: Some links and lacunae. D. Abrams ve M. A. Hogg (Ed.), *Social identity theory: Constructive and critical advances* (s. 48-70). New York: Harvester Weatsheaf.

Irwin-Zarecka, I. (1994). *Frames of remembrance: The dynamics of collective memory*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Jost, J. T. ve Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.

Jost, J. T., Banaji, M. R. ve Nosek, B. A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25, 881-920.

Kandel, E. R. (2006). *In search of memory*. New York: Norton.

Krotz, L. (Şubat 2007). Separate and unequal: Money for crimes committed at residential schools may be forthcoming, but problems with the reserve system remain. *The Walrus*. Erişim tarihi: 25 Temmuz 2007 Adres:http://www.walrusmagazine.com/articles/2007.02-national-affairs-separate-and-unequal/.

Lazare, A. (2004). *On apology*. New York: Oxford University Press.

Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum Press.

Lewis, B. (2001). The revolt of Islam. *The New Yorker*, *19 Kasım*, 50-63.

Loewen, J. (1995). *Lies my teacher told me: Everything your American history textbook got wrong*. New York: W. W. Norton and Company.

Lyons, A. ve Kashima, Y. (2003). How are stereotypes maintained through communication? The influence of stereotype sharedness. *Journal of Personality and Social Psychology*, *85*, 989-1005.

Manne, R. (9 Eylül 2006). The cruelty of denial. *The Age*. Erişim tarihi: 26 Temmuz 2007 Adres:http://www.theage.com.au/news/robert-manne/the-cruelty-of-denial/2006/09/08/1157222325367.html.

Mead, G. H. (1929/1964). The nature of the past. Reprinted in Selected Writings: G. H. Mead. Andrew Reck (Ed.). Indianapolis: Bobbs-Merrill.

Minow, M. (1998). *Between vengeance and forgiveness: Facing history after genocide and mass violence*. Boston: Beacon Press.

(2002). *Breaking the cycies ofhatred*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Neisser, U. (1967). *Cognitive psychology*. New York: Appleton-Century-Crofts.

Novick, P. (1999). *The holocaust in American life*. New York: Houghton Mirnin.

Onishi, N. (1 Nisan 2007). Japan's textbooks reflect revised history. *The New York Times Online*. Erişim tarihi: 25 Temmuz 2007 Adres: http://www.nytimes.com/2007/04/01/world/asia/01japan.html?ex=1333084000&en=5fa52832e2bd5db5&ei=5124&partner=-diggveexprod=dig.

Orwell, G. (1949). *Nineteen eighty-four: A novel*. New York: Harcourt, Brace ve Co.

Paris, E. (2000). *Long shadows: Truth, lies, and history*. London: Bloomsbury Publishing PLC.

"Return to Vimy Ridge" (2007). About Vimy Ridge (t.y.) Erişim tarihi: 26 Temmuz 2007 Adres: http://www.returntovimyridge.ca/aboutvimy.htm.

Roe, M. D. (2003). Cowlitz Indian ethnic identity, social memories and 150 years of conflict with the United States government. E. Carins ve M. D. Roe (Ed.), *The role of memory in ethnic conflict* (s. 55-74). New York: Palgrave Macmillan.

Ross, H., Ross, M., Stein, N. ve Trabasso, T. (2006). How siblings resolve their conflicts: The importance of first offers, planning, and limited opposition. *Child Development*, *77*, 1730-1745.

Ross, M. (1989). The relation of implicit theories to the construction of personal histories. *Psychological Review*, *96*, 341-357.

Ross, M. ve Schumann (2007). How and why governments apologize. Talk presented at the *11th Ontario Symposium: The psychology of justice and legitimacy*, University of Waterloo, Waterloo, Ontario, Canada.

Sahdra, B. ve Ross, M. (2007). Group identification and historical memory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *33*, 384-395.

Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1986). The social identity theory of inter-group behavior. S. Worchel and L. W. Austin (Ed.), *Psychology of intergroup relations* (s. 2-24). Chicago: Nelson-Hall.

Thompson, J. (2002). *Taking responsibility for the past: Reparation and historical justice*. Cambridge, UK: Polity Press. Valpy, M. (7 Nisan 2007). Vimy Ridge: The making of a myth. *The Globe and Mail. Erişim tarihi:* 30 Temmuz 2007 Adres: http://www.theglobeandmail.com/servlet/story/RTGAM.20070406.covero7/BNStory/VimyRidge/home.

Viles, P. (27 Mart 2002). Suit seeks billions in reparations. *Cable News Network (CNN)*. Erişim tarihi: 24 Ağustos 2006 Adres: http://archives.cnn.com/2002/LAW/03/26/slavery.reparations.

"Virginia Expresses 'Profound Regret'" (24 Şubat 2007). Virginia expresses 'profound regret' for role in slave-trade. CBC *news online*. Erişim tarihi: 14 Nisan 2007 Adres: http://www.cbc.ca/world/story/2007/02/24/virginia-slavery.html.

10

Bellek Patlaması: Neden ve Neden Şimdi?

David W. Blight

Bellek de duygulanım gibidir: Sevdiğimiz ve
nefret ettiğimiz şeyleri hatırlarız.

Ralph Waldo Emerson

Belki de başka hiçbir özelliğimiz, bizi eşsiz bellek kapasitemiz kadar insan kılmaz. Elbette diğer hayvanlar da biyolojik, hatta sosyal anlamda belleğe sahiptir. Sürü ve küme halinde inanılmaz şeyler yapabilirler. Ancak başka hiçbir canlı belleği, yaratmak; deneyimleri kaydetmek; bilinçli çağrışımlar kurmak; dil oluşturmak ve kullanmak; geçmişi bilmek, saklamak, anlatmak ve yazmak için kullanmaz. Bizse, geçmişimizin en azından bir kısmını bilmekle kalmaz, bunu bilebileceğimizi de biliriz. Bazen bellek, gerçekten de insan zekâsının temeli, kaynağı gibi görünür. Onu böylesine her yerde hazır ve nazır, insan yaşamı için bu kadar gerekli, ama aynı zamanda da bir sorun, sorgulanması gereken bir şey haline getiren,

belleğin derin insani gücüdür. İsrailli Profesör Avishai Margalit şöyle yazmıştır: "Bellek 'geçmişten gelen' bilgidir. Bu da mutlaka 'geçmişle ilgili bilgi' olduğu anlamına gelmez" (Margalit, 2004). Gündelik yaşamda ve bilim dünyasında (bilişsel psikoloji, nörolojik bilimler, antropoloji, edebiyat veya tarih), bellekle ilgili bütün yargılar, güven ve güvensizlik tahterevallisi üzerinde bir aşağı bir yukarı gider gelir gibidir. Güvensizlik daha ağır çeker ve güven de tahterevalliyi dengede tutmaya çalışır. Belleğin bize sunduklarına güvenebilir miyiz? Güvenmemeyi göze alabilir miyiz? Sadece sonsuza kadar belleğin kıskaçları arasına sıkışmak veya derinliklerinde yitip gitmek adına, belleksiz yaşamak için sürekli mücadele etmek insan doğasının bir parçası mı?

Fakat belleğin gücü her yerdedir ve tanıklıklar çok eskilere uzanır. Augustinus *İtiraflar*'da (*Confessiones*) belleği "engin bir meydan", zihnin "bilgi hazinesi" olarak tanımlar. Gücüne hayranlık duyduğu belleği, "kimsenin dibine ulaşamadığı" büyük bir "oda" olarak çizer. Augustinus, "Belleğin çok büyük bir gücü var, bu müthiş bir şey. Tanrım, ne derin ve sonsuz bir çeşitlilik; işte bu zihin; bu benim, bizzat kendimim," der. Augustinus, anılarımızdan ibaret olduğumuza inanmıştır: Bizi anılarımız yönlendirir; biz bu yönlendirmelere uyarız ve onları sürekli gözden geçiririz. Bellek bizi denetleyebilir, bunaltabilir, hatta zehirleyebilir. Yahut da bizi kafa karışıklığı ve umutsuzluktan koruyabilir. Bizler birer birey olarak bellek olmadan verimli bir yaşam süremeyiz. Ancak bir belleğe sahip olarak yaşamak, kısmen insanlığın acılarının da nedenidir. Pekiyi bütün bunlar belleğin kolektif, toplumsal, grup formu için de geçerli mi? Karşılaştığımızda bir kolektif belleği nasıl tanırız? Bütün toplumlar kendilerini ayakta tutan en önemli desteği, bireylerle aynı şekilde mi alırlar bellekten? Nostalji araştırmacısı Svetlana Boym, kolektif bellek için "karmakarışık, sistemsiz bir kavram" sözcükleriyle çok yerinde bir tanım sunar. Aslında gerçekten de popüler bellek ve kolektif bellek gibi terimleri kullanırken dikkatli olmak lazımdır. Bunları tarihsel ayrıntılara ve özel durumlara bağlamamız gerekir. Ancak kolektif bellek kavramı, insanların zaman içinde kendilerini nasıl algıladıklarını anlamak

açısından vazgeçilmez önem taşır. Boym, kolektif belleklerin "gündelik yaşamın ortak dönüm noktalarını" sağladığını yazar. İçgüdüsel olarak ve bence deneysel olarak da, belleğin bu güçlü toplumsal boyuta sahip olduğunu biliriz. Augustinus'un kişisel olarak kaygılandığı gibi, bizim de bellek için kolektif olarak kaygılanmamız gerekir. Çelişen toplumsal bellekler dünyada her gün olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Tarihçiler, büyük bir riske girerek belleğin toplumsal gücünü görmezden gelirler. Pierre Nora kolektif belleği, "grupların yaşanan gerçekliğinde geçmişten kalan veya bu grupların geçmişten ürettiği şey" olarak tanımlar (Augustine, [398] 1996; Boym 2001; Nora, 1998). Bu kolektif bellek yaratma süreci, bütün toplumlarda her gün devam eder. İşte bizim konumuz da, kolektif belleğin böyle çok çeşitli vasıtalar aracılığıyla oluşturulması süreci. Bu neden ve nasıl oluyor ve bu süreci kim denetliyor?

Tarihçiler genellikle belleğe güvenmezler. Oysa bellek, tarihin nasıl kullanılacağını ve anlaşılacağını açıklamada bize yardımcı olur; geçmişin farklı versiyonları, bugünü denetim altına almak için birbirleriyle mücadele eder durur ve belleği araştırmak demek aslında –ister kasıtlı, ister örgütlü, isterse bilinçsiz olsun– unutuşu da araştırmak demektir ve bizler bütün bu özellikleriyle belleğin cazibesine, anlamlılığına kapılmış durumdayız. William Faulkner, *The Hamlet*'de utanç verici veya travmatik anılar karşısında insanın ne denli zayıf olduğunu hatırlatır bizlere. Karakterlerden biri, "Tanrıya şükür, yalnızca insan iyileşmeyi deneyecek kadar cesur olmadığında, hızlıca unutabilmeyi öğrenmiştir," der. ABD'deki Bağımsızlık Savaşı anılarını ne kadar da iyi anlatan bir tanım! Mark Twain ise bizi, insani yeteneklerden biri olan belleğe hiçbir şekilde bel bağlamamak gerektiği konusunda uyarmıştır. Twain, "Gençliğimde gerçekten olan veya olmayan her şeyi hatırlardım. Ama artık yaşlandım ve yalnızca hiç olmamış şeyleri hatırlıyorum" (Faulkner, 1931; Rasmussen, 1995; http://www.twainquotes.com). Yine de, dünyanın çok fazla anı, çok fazla savaş, milliyetçilik ve bazı anılar adına yapılan sömürülerle dolu olduğunu bilsek de, hatırlama ve unutma bilançosunda unutmak çok daha tehlikelidir.

Doğu Almanya'da Weimar tren istasyonuna gelen turistler, eşine ender rastlanır bir yönlendirmeyle karşılaşırlar. Büyük bir

tabelada "Evet, burası çok önemli sanat eserlerinin yaratıldığı kent. Ancak bu kent aynı zamanda Buchenwald'ın* da komşusu. Weimar bu iki kimliği de taşıyor; burada olduğunuz süre boyunca bu korkunç çelişkinin farkında olmanızı istedik," yazar. (Acaba Amerikalılar kendi derin çelişkileriyle yüzleşmede ne derece başarılılar?) Heinrich Himmler, Buchenwald Nazi Kampı'nın inşası sırasında, Weimar'ın yukarılarında yer alan ormanlık tepelerdeki ağaçları kestirmiş, ama Goethe'nin meşhur meşe ağacı korunmuştu. Naziler çelişki dininin sapkın rahipleriydiler. James Young'ın yazdığı gibi, Himmler ve diğer Naziler, Goethe'nin "kültürel itibarını" (ve genel anlamda Alman romantizmini) etkisizleştirip kendilerine mal ederek, dikenli tellere ve kitlesel katliama dönüştürmede çok ustaydılar ("Weimar Claims", 2007; Young, 1993). Dolayısıyla, belki de hatırlama zorunluluğunu en derinden idrak ettiğimiz yer, en çarpıcı ve en acımasız tarihsel çelişkilerdir.

İroni veya trajedi duygusu olmayanlar, belki de tarihsel belleğin güçlü etkisini hiçbir zaman anlayamayacaklardır. Güzellik ve korku metaforlarıyla, neden sanata sahip olduğumuzu ve bellek olmasa sanatın da var olmayabileceğini anlarız. Frederick Douglass'ın *Yaşam Öyküsü*'ndeki** özgürlük metaforları unutulmaz hatıralarla doludur. Kayıp, umutsuz genç bir köle olarak Chesapeake Körfezi'ne bakan bir bayırda durup, denizdeki gemileri seyrettiğini hatırlar: "Beyazlara bürünmüş bu güzel gemiler, beni içinde bulunduğum sefil durumun düşünceleriyle korkutup üzen, kefenli hayaletler gibiydi." Douglass, "ruhunun şikâyetlerini" otobiyografik anılarına dökerken, kendi sesini tırnak içine alarak gemilere seslenir: "Sizler demir aldınız ve özgürsünüz; bense zincirlerime sıkışmış haldeyim ve bir köleyim. Siz fırtına öncesinde neşeyle salınırken, ben kanlı kırbaçlama öncesinde mutsuz bekliyoum. Siz dünyanın dört bir yanına uçan, özgürlüğün kanatlı meleklerisiniz; bense demir bağlarla hapsedilmiş haldeyim. Ah ben de özgür olsaydım! Ben de şimdi güzel güvertelerinizden birinde dursaydım!" (Douglass, [1845], 2003). Kendimize rağmen

---

* Almanya'daki en büyük toplama kamplarından biri. (ç.n.)

** *A Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave*, 1845. (ç.n.)

hatırlıyor oluşumuzun en güçlü nedenlerini, hatırlanan bu çelişkilerin derinliğinde ve bunların üstesinden gelme azminde buluruz. Douglass'ın, hatta Goethe'nin okurları gibi biz de, kendi ruhlarımızın karanlık gecelerinde, kendi Chesapeake Körfezi'mizin kıyısında veya kendi Ettersberg'mizde* şairlerle oturup, kendi geçmişimizdeki eziyetli ve çılgın zamanlarda içimizi burkan en derin arzularımız üzerine kafa yorabiliriz.

Aşağı yukarı son yirmi yıl içinde, hem bilim dünyasında hem de sivil yaşamda bir "bellek patlaması" veya bir "bellek endüstrisi" rüzgârı esmiştir. Partrick Hutton'un "tarih/bellek yapbozu" olarak adlandırdığı sorun, Avrupa tarihinde kolektif "zihniyetin" araştırılmaya başlanmasıyla, 1960'larda ve 1970'lerde tarihçiler arasındaki söylemlere sızmaya başlamıştır (Hutton, 1993, 2005; Klein, 2000). Sosyal tarihteki köklü devrim kuşkusuz zaman içinde bizi sosyal belleğe yönlendirmiştir; ancak ırk, cinsiyet ve sınıf kaygıları, pek çok kurt sosyal tarihçide, sıklıkla geniş anlamda ve belirsiz bir şekilde "kültürel bellek" olarak adlandırılan bir kavrama yönelim konusunda kuşkulara neden oldu. 1980'ler öncesinde başlıklarda "bellek" sözcüğüne pek rastlanmazken, bugün bu sözcük her yerde karşımıza çıkar hale geldi, hatta biraz da moda diye tepki ve suçlamalara hedef olmaya başladı. Anlatı ve bilginin yapılandırılmasının niteliği ve doğruluğu ile ilgili yaygın tartışmaların yanı sıra, entelektüel ve kültürel tarihte 1970'ler ve 1980'lerde yaşanan dilsel dönüşüm de, hiç kuşkusuz bazı tarihçileri bellek yoluna yönlendirdi. Artık, tarafsız anlatı "soylu düşüne" inanan pek kimse kalmadığına göre, yeni konu rakip anlatılar (anılar ve karşı anılar) ve bunların toplumsal ve siyasal güçle ilişkili olarak nasıl ortaya çıktığı olabilirdi.

Diğer taraftan, kanlı yirminci yüzyıl tarihi, bizi ulusların geçmişlerini nasıl düzenledikleri, nasıl yaratılış hikâyeleri oluşturdukları, gelenekler icat ettikleri ve bellek adına nasıl ve neden bu denli büyük şiddet uygulanabildiği gibi konularla daha fazla ilgilenmeye itti. İmparatorlukların yıkılması ve yönetimlerin farklı

---

* Buchenwald toplama kampının inşa edildiği Weimar yakınlarındaki tepe. (ç.n.)

milletlerden, giderek daha kuşkucu hale gelen kitlelere geçmişin hesabını vermek zorunda kalması sonucu, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ulusal kimlik pek çok alanda birincil konu haline geldi. Bu durumda "bellek araştırmaları" nasıl bu gelişmelerin gerisinde kalabilirdi? Ve tarihçiler, antropologlardan yıllar sonra Maurice Halbwachs'ın çalışmalarını keşfettiler. Halbwachs'ın, gruplar, birlikler, topluluklar, sistemler ve sürekli değişen ortamlarda nasıl kolektif olarak hatırladığımız konusundaki görüşleri, artık herhangi bir kültürde tarihsel bilincin nasıl oluştuğunu anlamak isteyen tarihçilere ışık tuttu. Tarihçilerin birçok yönden kuşku ve alayla "mit" olarak tanımlamaya alıştıkları şeyler, 1980'li ve 90'lı yıllarda bellek araştırmalarına dönüştü. Mitlerin, tarihten gelen ve zamanla her kültürde sembolik önem kazanan, derinde kodlanmış hikâyeler olduğunun, bir kez daha ve her zamankinden de çok farkına vardık. Roland Barthes ile birlikte mitlerin, "köken aldıkları belleği" kaybeden görüşler, değerler veya hikâyelerden ibaret olduğunu anlamaya başladık. Barthes, "bir mit, çelişkileri olmayan bir dünya kurar... bariz olanın içinde yuvarlanan bir dünya... keyifli bir berraklık: her şey kendi başına bir anlam taşıyor gibi görünmektedir," der (Barthes, 1957; Halbwachs, 1950). Tarihçinin rolüyse öteden beri, bu keyifli berraklığı halk nezdinde düzeltmek (burnumuzu çelişkilere sokmamıza neden olmak) olmuştur. Ancak öncelikle, bu gibi mitlerin neden ve nasıl yerleştiğini, yazma ve öğretme becerimizin ötesinde nasıl devam ettiğini bilmemiz gerekir.

Bellek üzerinde çalışan tarihçilerin şu gerçeği anlamaları lazımdır: Toplumların ve ulusların kolektif olarak geçmişi hatırlamalarını sağlayan sürecin kendisinin de bir tarihi vardır ve bizler, iyi kötü belleğin tarihlerini yazagelmişizdir. Yale Üniversitesi'nden meslektaşım Jay Winter da dahil olmak üzere bazı tarihçiler, "bellek" kavramının yaygın kullanımında belirsiz ve serbest bir tutum benimsendiğini öne sürmüşlerdir. Winter, belleğin gözler önüne serildiği belirli yöntem, yer veya pratikleri ayırt etmek amacıyla, "bellek" yerine "hatırlama eylemleri" ifadesini kullanmamız gerektiğini savunur. Winter, bellek "değişken, biçimlendirilebilir, sentetik ve yeniden şekillendirilmiş" olduğundan, daha iyi bir ter-

minolojiye ve belleği gözler önüne serecek iyi araştırmalarla, tarihsel ayrıntılara daha fazla dikkat edilmesine gereksinim olduğunu söyler (Winter, 2006). Bellek çalışmalarında ister eski isterse yaratıcı yeni yöntemlerle titiz araştırmalar yapılması gerektiğine ben de yürekten katılıyorum. Bazen bellek üzerinde çalışmak, sanki tarih birbiriyle yarışan geçit törenleri ve anıtlardan ibaretmiş gibi, birbirini izleyen anlamsız bir anma ve törenler yığını izlenimi verebilir. Yine de ben, *bellek* sözcüğünden vazgeçilmesi için geçerli bir neden göremiyorum ve belleği bilimsel tarih sanatının karşısına koymaktan kaçınabileceğimizi sanmıyorum.

Paul Hutton, "Bellek bugün bizim ilham kaynağımızdır," der ve şöyle devam eder: "Bir bellek sanatı olan tarih, zamanımızın tarih yazımı imzası olarak hatırlanacaktır." Winter da belleği, tarihçilerin "bir kuşağa ait imzası" olarak tanımlar. Bu doğru olabilir, ancak tarihin ve belleğin farklı sınırları vardır ve bu sınırları elimizden geldiğince korumamız gerekir. Tarih ve bellek geçmişe iki farklı bakış açısıdır; bir noktada birbirine karışması gereken iki tarihsel bilinç selidir. Tarihçiler geçmişin bekçileridir; bizler insanların sivil yaşamlarını imgelerken yararlandıkları gerçeklerin ve hikâyelerin koruyucuları ve kâşifleriyiz. Ancak halkın popüler belleği karşısında hem tevazu hem de sorumluluk duygusuna sahip olmamız gerekir. John Lukacs, "hatırlanan geçmişin, kaydedilen geçmişten çok daha geniş bir kategori" olduğu konusunda bizi uyarır (Hutton, 2005; Lukacs, 1968). Halkın daha eleştirel bir tarih yaklaşımına sahip olmasını; hocalarını, öğretmenlerini dinleyip, iyi tarih okumasını isterdik. Ancak geçmiş dönemlere duyulan merakı durdurmak Niagara'yı durdurmaya benzer. Çoğu zaman bir büyükanne veya büyükbaba bizden daha çok itibar görür. History Channel'da haftanın herhangi bir günü yayınlanan, bize kendimizi iyi hissettiren bir hikâyenin trajedilerimize ve çelişkilerimize baskın çıkması muhtemeldir.

Tarih, eğitilmiş tarihçilerin yaptığı bir şeydir; araştırmalar temel alınarak geçmişin mantıklı bir şekilde yeniden yapılandırılmasıdır. İnsan güdülerine ve eylemlerine kuşkuyla yaklaşma eğilimi gösterir ve bu nedenle, yaygın olarak "bellek" diye adlandırdığımız

kavramdan daha sekülerdir. Tarih herkese ait olabilir ve herkesçe okunabilir; daha görecelidir; zaman, yer ve kapsama bağlıdır. Ancak tarihin bu paylaşılan, seküler niteliğine karşılık, bellek genellikle, bir toplumun mirası veya kimliği olarak saklanan, kutsal bir "kesin anlamlar ve hikâyeler bütünü" olarak kabul edilir. Bellek sahip olunan, tarih ise yorumlanan bir şeydir. Bellek kuşaktan kuşağa aktarılır; tarih her kuşak tarafından yeniden yorumlanır. Bellek nesnelerin, mekânların ve anıtların içinde erir; tarih bağlamları bütün karmaşıklıklarıyla anlamaya çalışır. Tarih akademik eğitimin ve kanıt kurallarının yetkinliğini savunur; bellek toplum üyeliği veya aile deneyiminin yetkinliğini üstün tutar. Bernard Bailyn, köle ticareti ve bellek ile ilgili bir makalesinde belleğin cazibesini çok güzel ifade eder: "Geçmişle ilişkisi... entelektüel değil, daha ziyade duygusal bir kucaklaşmadır" (Bailyn, 2001). Peki, biz tarih ve bellek arasındaki bu karşıtlığın, en üst düzeydeki siyasi liderlerimizin, politikalarını eleştirenlerle alay etmek veya onları kınamak amacıyla kullandıkları "revizyonizm" sözcüğünün anlamını bile kavrayamadığı günümüzde, ne kadar önemli olduğunu biliyor muyuz?

"Tarih/bellek yapbozunun" son yirmi yılda çok rağbet görmeye başladığına hiç şüphe yok. Geçtiğimiz yüzyıl boyunca Batı dünyası en az iki bellek patlamasına sahne oldu. Bunlardan ilki kabaca 1890-1920 arasında yaşandı ve I. Dünya Savaşı'na ve sarsıcı kayıplarına neden oldu. Bu bellek patlaması temellerini, imparatorlukların yıkılması, yeni ulus devletlerin kurulması, kaybolan dünyalara ve kültürlere duyulan özlem, endüstriyel ve kentsel yabancılaşma, yaratılan yeni gelenekler ve yaygın anıt dikme faaliyetleri, ulusların takvimlerinde yerlerini alan kutlama günleri ve önde gelen birçok entelektüelin (Henri Bergson, Sigmund Freud, Marcel Proust, Virginia Wolf, Maurice Halbwachs gibi) belleği çalışmalarına dahil etmesinden alıyordu. Amerika'da hemen hemen aynı dönemlerde iki bellek patlaması daha yaşandı. Şimdi izin verirseniz sizlere, bir tarihçi bakış açısıyla, günümüzde yaşanan bellek patlaması fenomeninin altında yatan nedenleri içeren kendi listemi sunmak istiyorum. Herhangi bir öncelik sırası gözetmeden

oluşturduğum bu oldukça kapsamlı listenin, yalnızca bir önerme niteliğinde olduğunu belirtmekte fayda var.

Yirminci Yüzyılda Doruğa Ulaşan Şiddet

Milliyetçilik, emperyalizm ve savaş teknolojisi bir araya gelerek yirminci yüzyılı insanlık tarihinde şiddetin doruğa çıktığı dönem haline getirdi. Bu belki de, bütün insan toplumlarının değerlerini, kurumlarını ve beklentilerini tarttığı yeni bir paradigma yarattı (ya da biz öyle olmasını umuyoruz). On dokuzuncu yüzyıl "ilerleme" çağıydı. Oysa pek çok kişi yirminci yüzyılın, bilimsel gelişme ve hayal gücünün ortaya koyduğu onca mucizeye rağmen (tıp, kadın hakları ve ortalama yaşam süresi gibi alanlarda kaydedilen muazzam ilerlemeler), insanın içindeki kötülüğün anlaşılması açısından silinmez bir leke olarak tarihe geçtiği düşüncesinde birleşiyor. Eric Hobsbawm, 1994'te yazdığı *Aşırılıklar Çağı: Dünya Tarihi, 1914-1991* (*The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*) adlı kitabında bu tespitte bulunur. Kitabın girişinde, yirminci yüzyılın anlamı hakkında görüşlerine başvurduğu on iki önemli düşünür arasında, İspanyol antropolog Julio Carlos Baroja, bireysel yaşam ve konfor ile çağımızda hüküm süren korkunç şiddet arasındaki uyumsuzluğa dikkat çeker. Baroja, "Kişinin kendi yaşam deneyimi –önemli bir macera yaşanmaksızın usul usul geçen çocukluk, gençlik ve yaşlılık– ile yirminci yüzyılı gerçekleri... insanlığın görüp geçirdiği korkunç olaylar arasında büyük bir çelişki var," der (Hobsbawm, 1994). Türümüzün geçtiğimiz dört beş kuşak boyunca bu kadar zorbalık yapması, toplumsal belleğin yeni bir güç ve görünürlük düzeyine ulaşmasına neden olmuş olabilir. Geçtiğimiz yüzyılda (ve şu an içinde yaşadığımız 11 Eylül sonrası dönemde) yaşanan savaş ve soykırım, ardında, bilinmesi gereken hikâyeleriyle sayısız kurban ve tanık bırakmıştır. Yirminci yüzyılda, yalnızca savaşanlar değil, savaşa tanık olanlar da savaş kurbanı oldular. Bu yüzyılda, şiddete tanıklık etmek veya bizzat şiddet mağduru olmak, daha önce hiç olmadığı şekilde –savaş suçu mahkemeleri, hakikat komisyonları, otobiyografiler, filmler ve di-

ğer vasıtalarla hukuken veya manevi olarak– belleğin yeni ve en belirleyici itici gücü haline geldi.

Nazi Soykırımı

Bu belki de çok açık, ama dünya ülkelerinin vatandaşlarının yanı sıra Yahudilerin ve diğer Amerikalıların, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan Nazi Soykırımı ile ilişkili olarak nasıl ve ne derecede bir geçmiş muhasebesi yapmak zorunda kaldıkları (yapabildikleri), yirminci yüzyılın tarihsel bellek bilincinin temel simgesi haline geldi. Peter Novick'in son dönemde yazdığı ve Nazi Soykırımı'nın hatırasının Amerikalıları tedirgin edip çıkmaza soktuğunu öne sürdüğü *The Holocaust in American Life* (Amerikan Yaşamında Nazi Soykırımı) adlı kitabı, birçok kişinin canını sıktı ve "bellek şişkinliğinin" tehlikelerini bize hatırlattı. Ancak bu, sadece bellek çalışmalarını daha da alevlendirmeye yaradı ve sonu olmayan bir tartışma başlattı. Daniel Goldhagan'ın 1996 tarihli kitabı *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and Holocaust* (Hitler'in Gönüllü Cellâtları: Sıradan Almanlar ve Nazi Soykırımı), Nazi Soykırımı'nın yirminci yüzyılın ortasında Almanya'da normal bir tarihi geçmiş duygusu oluşturmak açısından ne denli rahatsızlık verici olduğuna dair bir ders veriyordu. Bundan on yıl önce Almanya'da başlayan meşhur "tarihçiler kavgası" (*Historikerstreit*) ve ardından 1990'larda başlayan "temsilin sınırları" tartışması, Yahudi Soykırımı'nı "tartışmanın" ıstırabını ortaya koydu. *Historikerstreit*, karşıt safların temsilcileri olarak tarihçi Ernst Nolte ve düşünür Jürgen Habermas arasında uzayan bir tartışmaya dönüştü. Nolte, Yahudi Soykırımı'nın tarihte bir eşi daha olmayan bir olay olarak görülemeyeceğini, tarihte yer alan ve aynı derecede vahşet içeren diğer zulümlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini öne sürdü (örneğin Stalin'in toplu katliamları). Habermas Nolte'yi ve savunucularını, Nazizm'i yeni ve tutucu bir Alman milliyetçiliği anlatısıyla "normalleştirmekle" (Goldhagen, 1996; Maier, 1988; Novick, 1999), Auschwitz'i Almanya gelişiminde uzun soluklu bir perspektife yerleştirmekle suçladı. Yahudi Soykırımı'yla ilgili çalış-

malar ve anma törenleri, tarih yazıcılığının ve kamu tarihinin bir konusu olarak, dünyanın dört bir yanında (Almanya'daki müzeler, Batı kentlerindeki anıtlar, Washington DC'deki Ulusal Yahudi Soykırımı Müzesi) bugün de tüm hızıyla devam etmektedir.

Yıldönümü Bilinci

ABD'nin kuruluşunun iki yüzüncü yıldönümü (1975-1976) ile başlayan, ama asıl 1980'lerde ve 1990'larda Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıldönümü, Özgürlük Anıtı'nın yüzüncü yıldönümü, II. Dünya Savaşı anma törenleri ve ardından Colombus'un keşfinin beş yüzüncü yıldönümü derken kökleşen etkinliklerle, sivil anma törenleri dünyada belki de hiç olmadığı kadar önem kazandı. Kısmen medyanın, kısmen de siyasal kaygıların yönlendirdiği bu eğilim, yirminci yüzyılın bitip yirmi birinci yüzyılın başladığı çağımızda kendini gösteren daha derin bir kültürel gereksinimin, sağaltıcı bir anma ve günah çıkarma gereksiniminin yansıması da aynı zamanda. Amerikalıların, Abraham Lincoln'ün doğumunun iki yüzüncü ve Bağımsızlık Savaşı'nın yüz ellinci yıldönümleri nedeniyle 2009 yılında karşı karşıya kalacakları kitap, konferans, film ve anma töreni selinden kaçınmaları da zor görünüyor.

Soğuk Savaşın Sonu

Belki de daha önce hiçbir şey, kimlik ve bellek ile ilgili söylemleri 1989-1991 yılları arasında gerçekleşen büyük değişimler kadar siyasallaştırıp çoğaltmamıştı. 1989'dan sonra, kamusal/ kolektif anılarla ilgili çatışmalar, şaşırtıcı bir hızla uluslararası bir tartışma boyutu kazandı. Bu da, yeni ulusların ortaya çıkmasına, yeni bölünmelere, yeni savaşlara ve soykırımlara yol açtı ve bütün bu gelişmeler, en azından kısmen bellek adına gerçekleştirildi. Öyle görünüyor ki dünyada uzun bir süre hüküm süren Soğuk Savaş, bu süre boyunca bir "belleği öldürme" dürtüsünü de içinde barındırmıştı. Olumlu açıdan bakacak olursak, bellek adına doğan demokrasiler de oldu. Ne yazık ki belleği öldürme dürtüsü, dünyada

her daim ve her kuşakta var olan, hem eski hem de yeni bir dürtü olmayı sürdürüyor.

Yeni Tarih Patlaması

Bilgi dağarcığının genişlemesi, beşeri bilimlerdeki "alan çalışmaları" başta olmak üzere yeni çalışma alanlarının gelişmesi ve postmodernizm adı altında pek çok kanı ve kuramın ortaya çıkması, tarih çalışmalarında nesnel bilgi görüşüne yeni ve güçlü bir meydan okumayı beraberinde getirdi. Rölativizm tarihçiler için yeni bir kavram olmasa da, bu meydan okuma, grup bellekleri ve hatta ırksal bellek ve bilmenin cinsiyetçi yolları kavramlarıyla ilgili sorunlara daha çok dikkat çekti. Yeni öznellik, geçmişin farklı versiyonlarına ve dil, davranış ve kültürel ifadede "otantiklik" ile ilgili hayali soruna olan ilgiyi de artırdı.

Çokkültürlülük ve Müze Çelişkileri

ABD'de artan çoğulculuk ve çeşitliliğin Soğuk Savaş sonrasında ulusal kaygılara bağlı içe dönüşle birleşmesi, gerek ırksal ve etnik bellek ve kimlikler, gerekse çıkar gruplarının bellek ve kimlikleri temelinde "kültür savaşlarına" neden oldu. Bunun sonucunda, müfredatta okutulacak ulusal tarih ve müzelerde yapılacak sergilerle ilgili yoğun tartışmalar ve kültürel ürünler, kemikler, mekânlar, mekân isimleri ve yorumların kime ait olduğu konusunda anlaşmazlıklar patlak verdi. Bu tartışmaları, alışıldığı üzere "çokkültürlülük" olarak adlandırma eğiliminde değiliz. Ancak kabul etmek gerekir ki bu tartışmalar, eğitimde ve siyasal kültürde Amerikan tarihinin müşterek ulusal anlatısına yeniden ulaşılıp ulaşılamayacağı konusunda bir tartışma başlattı. Parçalardan bütüne ulaşma arayışı, bireylerin ve yığınların hikâyesi, bellek yolunda zorlu ama yararlı bir yolculuk oldu. Müze, geçmişin sahibinin kim olduğu ve nasıl temsil edilmesi gerektiği ile ilgili tartışmalarımızın merkezi haline geldi. Kamusal alanda (Washington DC'de bulunan ve "Uy-

garlık Dini"mizin* tapınağı gibi görülen National Mall'da**) kimlerin hikâyesi anlatılacak? Ulusal Havacılık ve Uzay Müzesi'nde açılan Enola Gay sergisi fiyaskosu, bu tür tartışmaların en ünlü örneğidir. Ed Linenthal ve Tom Englehardt'ın *History Wars* (Tarih Savaşları, 1996) adlı kitabı, bu ve buna benzer diğer tartışmaları ele alır. Linenthal, Oklahoma'daki bombalama olayıyla ilgili olağanüstü bir kitap olan *Unfinished Bombing* (Tamamlanmamış Bombalama) adlı eserinde, kamu tarihi söyleminde "anma dili" ve "tarihi dil" arasındaki giderek büyüyen uçurumu etkili bir dille ortaya koyar (Linenthal, 2001; Linenthal ve Egelhardt, 1996).

Kültürel Miras Turizmi ve Belleğin Nesnelleştirilmesi

Tarihi ve kültürel alanlara yönelik devlet destekli ve ileri derecede ticari turistik faaliyetler, dünya genelinde en hızlı büyüyen sektörlerden biri haline gelmiştir. Bu kutsal "kültürel miras yolculukları" ve bilinçlilik, şüphesiz toplumun tarih düşkünlüğünü derinden etkilemektedir. Artık yolculuk ücretini karşılayabilen herkes, bu nostaljik ve egzotik diyarlara gidebilir. Bu turizm sektörü, nesnelerin, mekânların ve maddesel kültürün "otantikliği" ile ilgili yanılsamalara olan saplantıları daha da artırmıştır. Bu fenomeni, son yirmi otuz yıl içinde artan refah düzeyi ve demografik değişiklikler şekillendirmiştir. Gelişmiş Batı ülkelerinde eğitim düzeyi yüksek kişi sayısı artmış, bu kesim daha önce hiç olmadığı şekilde, serbest zamana ve "kültüre" yatırılabilecek maddi imkânlara sahip hale gelmiştir. Gilder Lehrman Center for the Study of Slavery and Abolition (Kölelik ve Köleliğin Kaldırılması ile İlgili Çalışmalar Merkezi) tarafından her yıl yayınlanan ve dünya genelinde "Köle-

---

* Sosyolog Robert N. Bellah'ın önemli eserlerinden *Uygarlık Dininin Türleri*'ne gönderme yapılmıştır. (ç.n.)

** Kent merkezindeki National Mall, içinde bahçeler, yeşil alanlar, abide ve anıtlar bulunan büyük bir açık hava parkıdır. Parkta Washington Anıtı, Lincoln Anıtı, Thomas Jefferson Anıtı, Franklin Roosevelt Anıtı ile Vietnam ve Kore gazileri adına dikilen anıtlar yer alır. (ç.n.)

lik ve Kaldırılması" ile ilgili çalışmaların toplandığı bibliyografyada yer alan, 2004 yılına ait kamu tarihi ve kültürel miras turizmi çalışmalarının sayısı elliden fazladır (Lowenthal, 1996).

Profesyonel Tarih İle Toplumsal Bellek Arasında Giderek Artan Mesafe

Film, roman ve popüler hikâyelerin daha fazla sevilir olması ve kitle kültürünün "akademik" tarihe olan güveninin belirgin bir şekilde sarsılması, elit tabakanın bilgi dağarcığı ile geniş halk kitlelerinin tarih ilgisi arasında derin bir uçurumun açılmasına neden olmaktadır. "İzleyici kitlenin kaybı", görsel medyanın gücü, bu kitle kültürü çağında bile akademik otoritenin ne anlama geldiğini ortaya koyan yeni bir paragidma kurma çabaları, bizim gibi, modern toplumlarda bellek çalışması yapanları kaygılandıran sorunlardır. Bellek Patlaması'nın, daha geniş kitlelere ulaşmak istediğimiz ve ilgisiz kalkmaktan korktuğumuz için ilgimizi (en azından bazı tarihçilerin ilgisini) çektiğini düşünüyorum.

Beklentilerin Azaldığı Bir Çağ

Belki de uzamış bir "yüzyıl sonu melankolisi" içinde, sivil kültürün azaldığı veya tükendiği bir dönemi yaşıyoruz. Birliklerin ve keskinliklerin Soğuk Savaş dönemindeki netliğinin (veya olaylı 1960'ların toplumsal karışıklıklarının) sona ermesinin ardından, üzerinde anlaşmaya varılmış kurumlar, değerler, diller veya uyum yöntemlerinde bir çöküş yaşadık. Bellek ve kimlik ile ilgili toplumsal kaygıların giderek artmasında kısmen bu çöküşün etkisi olduğu söylenebilir. Yirmi otuz yıldır birçok kişinin geriye veya içine bakmasının, nostaljik duygulara ve kendisine miras kalanlara sığınmasının nedeni, belki de ileriye bakmanın artık güven verici olmamasındandır. Ortak belleğe sahip bir topluluk bulmak, "yalnız takılmaktan" çok daha iyidir (Putnam, 2000).

Telafi Etme İsteği veya Tazmin Etme Arzusu

Yirmi birinci yüzyılın başında olduğumuz şu yıllarda, dünyanın dört bir yanında uluslar ve kültürler travmatik geçmişlerinden kaynaklanan yaraları sarma, geçmişi hatırlama, yargılama veya en azından anlama ve açıklama çabası içindeler. Bir çeşit itiraf, yüzleşme veya adalet arayışı içindeki bireyler ve toplumlarda, açığa vurulmamış sayısız yara kalmış durumda. Son yirmi yıl içinde, farklı ülkelerde en azından 20 ayrı Hakikat ve Uzlaştırma Komisyonu kuruldu. 1990'larda geçmişin mezarlarının açılmasıyla, "mağdur" grupların gücü önemli ölçüde arttı; askerler, diktatörlükler, hapishane sistemleri, ırk ayrımcılığı kaynaklı zulümler ve hatta ABD gibi demokratik yönetimlerin Japonları toplama kamplarına göndermesi gibi olaylar ortaya döküldü. Bu mezarlardan pek çok acı dolu soru da aktı dışarıya: Bugün geçmişe ne borçlu? Geçmişte yapılan yanlışların nasıl "telafi" edileceğine kim veya ne karar veriyor? (Brooks, 2004; Thompson, 2002; Torpey, 2006). Yüzyıllar öncesine uzanan geçmişte işlenen suçların veya toplumsal kötülüklerin hatırlanmasında ve tartışılmasında maneviyat ve uygulama hangi noktada birleşir? Geçmişle ilgili kolektif/kuşaklararası sorumluluk nedir? Ya kölelikle ilgili? Son yıllar şöyle dursun, geçen yüzyılda çağdaşlığın hangi yönü bu soruların düşünce piyasasında bu denli baskı yaratıcı ve itilaflı hale gelmesine neden oldu? Yeni Dünya'nın köleleştirilmesi gibi bir durumun telafisi günümüzde nasıl bir izlenim yaratıyor? Bu durumu haksızlığa uğrayanlar merceğinden bakarak, kölelerin torunlarının toplumdan hak talep ettiği yasal bir sınıf eylemi olarak mı görmeye çalışmalıyız? Yoksa kefaret ödeme, özür dileme ve sosyal politikaya hizmet edecek diğer simgesel eylemler merceğinden bakarak, gerçek bir telafi ve tazmin sağlayabilmeyi mi ummalıyız yalnızca? Bu şüphesiz uzun süre raftan inmeyecek, zengin ve ihtilaflı bir tartışma konusu.

9 Eylül 2001'de, New York ve Washington'da gerçekleşen saldırılardan iki gün önce, Güney Afrika'nın Durban kentinde yapılan ve Bush yönetimi tarafından boykot edilen Birleşmiş Milletler ırkçılık ve geriye dönük adalet konferansında bazı kararlar alınmıştı.

Bunların ilki, neredeyse ilkokullardaki "günün ibretlik sözüne" yakın bir basitlikteydi. Ancak bu yalın sözcükler, ibretlik olayları ve olanca kanıyla geçmişin hasadını yapmaya neden giriştiğimizi her yönüyle özetliyordu. Şöyle deniyordu BM bildirgesinde: "İnsanlık tarihinin, insanlık haklarının ihlal edilmesine bağlı büyük zulümlerle dolu olduğunun bilincindeyiz ve gelecekte ortaya çıkabilecek trajedileri önlemek için, tarihi hatırlayarak ders çıkarılabileceğine inanıyoruz." "Hiç unutma" günümüzde bir klişe haline gelmiş durumdadır. Ancak bu, bellek patlamasının en derinlerinde yatar ve hep öyle kalacaktır. Geçmişin en korkunç yönleriyle yüzleşmek günahlarımızdan arınmamızı sağlayamasa da, bizi bilgilenmeye ve aydınlanmaya götürür. Avishai Margalit bu düşünceden yola çıkarak şu sonuçlara varır: "En karanlık anıları hatırlama projesi bile umutlu bir projedir. Geçmişte yaşanan gerçek trajediyi, ilerlemeyen ve bir açmazla sonuçlanan bütün bu hikâyeleri derinlemesine araştırmak, her şeyin unutulup gideceğini öngören kötümser düşünceyi def eder..." Margalit şu soruyu sorar: "İnsanlık neden insanlığın zaferlerini (insanoğlunun onurlu davrandığı zamanları) değil de, ahlaki karabasanları hatırlamak zorunda?" ve "bizim asıl çözmemiz gereken, insanoğlu için neyi hatırlamanın daha iyi olduğunu değil, neyin hatırlanması gerektiğini belirlemektir," der (Margalit, 2001).

Tarihçiler sosyal ve kamusal bellekle ilgili konulara bakışlarını değiştirdikleri için, kuşkusuz bazı riskler söz konusudur. Günümüzde bellek konusunda bu kadar çok tartışmaya neden olan ilk "kültür savaşlarının" kölesi haline gelebiliriz. Belleğe genellikle ulus, etnik köken, ırk, din veya kişinin insandan sayılma ve mağduriyetinin anlaşılmasını isteme talepleri söz konusu olduğunda başvurulur. Genellikle şikâyetten beslenir; can damarını "mitler ve amaçlar" oluşturur. "Bellek hakkında düşünmek" yerine "belleğimizle düşünme" riski, deneklerimiz gibi bizim için de söz konusudur. Dünya çok fazla anıyla parçalanmış durumdadır; saplantıları bütün insanları felç edip, demokratik ve evrenselleştirici ilkeleri baskılayabilir. Fakat işte tam da bu ikilem nedeniyle tarihsel belleği araştırmak zorundayız. Yararlarını ve tehlikelerini, değerlerini ve

karanlık eğilimlerini bilmeliyiz. İnsanlar şu veya bu şekilde bir tarih bilinci geliştirecektir. Deneme yazarı Cynthia Ozick'in yazdığı gibi, bu geçmiş bilincini ancak kendi "Delphoi Tapınağı rahiplerinin" bildireceği "yeni vahiylerden" geliştirebilirler. Tarih, çoğu kez belleğin efsanevi gücü ve kehanetleri karşısında zayıf kalır. Ancak biz asıl bu zayıflığı görmezden gelip, halkın geçmişe daha eleştirel ve yorumlayıcı yaklaşımı benimsemesini beklersek riske gireriz. Ozick, herhangi bir kültürün Delphoi Tapınağı rahiplerinin "vahiylerinin", "tarih, deneyim ve bellekten uzak kaldığında, bir gelecek yaratma konusunda işe yaramayacağı" konusunda bizi uyarır (Ozick, 1991). Biz tarihçiler, mesleğimiz ve insanlığımız gereği bellek sorunu üzerinde çalışmak ve böylelikle geleceğin oluşturulmasına katkıda bulunmakla yükümlüyüz.

Şairlere ve rahiplere hürmet etmeli, çalışıp, onlardan öğrenilecekleri öğrenerek onları onurlandırmalıyız. Toplumları ve kültürleri belirleyen mitlerin gücünü araştırmalı ve anlamalıyız. Fakat öte yandan, iki akarsuyun (tarih ve bellek) kesiştiği yerde durmalı, oluşan girdapları gözlemleyip açıklayarak, belleğin tarihini yazmalıyız. Walt Whitman, "Bir Tarihçiye" (To a Historian) adlı şiirinde, bizi bu heyecan verici görevde marifetlerimizi şairin hünerleriyle birleştirmeye davet eder:

Sen, mazide kalanı göklere çıkaran
Sen, harici olanın, ırkların sathının, kendini izhar etmiş
yaşamın kâşifi
Sen, insandan siyasetin mahlûku diye söz açan,
Hükümdarları ve rahipleri bir araya toplayan
Ben, Allegeny Dağları'nın sakini, insandan kendi içinde,
Kendi çapında neyse öyle söz açan
Kendini nadiren ele veren yaşamın nabzını tutan
(insanın içindeki o fevkalade gurur)
Nefsin İlahicisi, henüz olmamış olanın tasavvuruyla
Geleceğin tarihi yansıtırım.

Whitman, insanın ta içini gören şairin, yalnızca yüzeyi araştıran bilim insanına kıyasla ileriyi daha iyi görebileceğini söyler. Belki de. Ama bu zorluğu göğüslemeye değer. Ne şairler ne de tarihçiler geçmişi kullanma ve açıklama konusunda tek başına yeterli olamaz. Çünkü tarih bir giriş müziği gibidir ve hep beraber söylenmesi gerekir.

Kaynakça

Augustine ([398]1996). *Confessions.* (Çev. E. B. Pussy) New York: Book of the Month Club.

Bailyn, B. (2001). Considering the slave trade: History and memory. *William and Mary Quarterly*, *58*(1), 245-252.

Barthes, R. (1957). *Mythologies*. London: Jonathan Cape.

Boym, S. (2001). *The future of Nostalgia*. New York: Basic Books.

Brooks, R. L. (2004). *Atonement and forgiveness: A new model for black reparations.* Berkley: University of California Press.

Douglass, F. ([1845]2003). *Narrative of the life of Frederick Douglass, Written by Himself.* Boston: Bedford Books.

Faulkner, W. (1931). *The Hamlet: A novel of the Snopes family*. New York: Random House.

Goldhagen, D. J. (1996). *Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Knopf.

Halbwachs, M. (1950). *The collective memory*. New York: Harper and Row.

Hobsbaum, E. (1994). *The age of extremes: A history of the world, 1914-191)1*. New York: Pantheom.

Hutton, P. H. (1993). *History as an art of memory*. Hanover, NH: University Press of New England.

(2005). Quickening memory and the diversification of historical narrative. *Historical Reflections/reflexions Historiques*, *31*(2), 201-216.

Klein, K. L. (2000). On the emergence of memory in historical discourse. *Representations*, 69, 127-150.

Linenthal, E. T. (2001). *The unfinished bombing: Oklahoma city in American memory.* New York: Oxford University Press.

Linenthal, E. T. ve Engelhardt, T. (Ed.). (1996). *History wars: The Enola Gay and other battles for the American past.* New York: Metropolitan Books.

Lowenthal, D. (1996). *Possessed by the past: The heritage crusade and the spoils of history*. New York: Free Press.

Lukacs, J. (1968). *Historical consciousness or the remembered past*. New York: Schocken Books.

Maier C. (1988). *The unmasterable past: History, holocaust, and German national identity*. Cambridge: Harvard University Press.

Margalit, A. (9 Eylül 2001). Ethics of memory. *New York Times*, s. 83-84.

(2004). *The ethics of memory.* Cambridge: Harvard University Press.

Nora, P. (1989). Between memory and history: Les Lieux de Memoire. *Representations*, 26, 7-25.

Novick, P. (1999). *The holocaust in American life.* Boston: Houghton Mifflin.

Ozick, C. (1991). *Metaphor and memory: Essays* (s. 281). New York: Vintage international.

Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community.* New York: Simon and Schuster.

Rasmussen, R. K. (1995). *Mark Twain A to Z: The essential reference to his life and writings.* New York: Facts on File.

Thompson, J. (2002). *Taking responsibility for the past: Reparation and historical justice.* Cambridge, UK: Polity.

Torpey, J. (2006). *Making whole what has been smashed.* Cambridge: Harvard University Press.

Weimar Claims its Past, Including the Horrors. (15 Mayıs 2007). *New York Times.*

Whitman, W. (1926). To a historian. E. Holloway (Ed.), *Leaves of Grass* (s. 3). Garden City, NY: Doubleday.

Winter, J. (2006). *Remembering war: The Great War between memory and history in the twentieth century.* New Haven: Yale University Press. www.twainquotes. com.

Young, J. E. (1993). *The texture of memory: Holocaust memorials and meaning.* New Haven: Yale University Press.

11

Tarihçiler ve Bellek Mekânları

Jay Winter

"Bellek mekânları" tarihçilerin ilgisini çeker. Bellek mekânlarını, insan gruplarının kamusal eylemlerde "grubun birlik duygusunun ve kendine özgülüğünün temelini oluşturan, geçmişe ait... ortak bir bilgiyi" ifade etmesine aracılık eden yerler olarak tanımlıyoruz (Assmann, 1995). Bu gibi mekânlara giden grup, olaya daha önce yüklenmiş olan anlamları geçmişten devralmakla kalmaz, olaya yeni anlamlar da yükler. Grubun yaptıkları, anma mekânlarının sergilenmesi ve korunması açısından vazgeçilmez önem taşır. Bu gruplar dağıldığında veya ortadan kaybolduğunda, bellek mekânları başlangıçtaki güçlerini yitirir, hatta tamamen kaybolabilir. Bu nedenle tarihçiler, "kültürel bir pratik olarak hatırlamayı", "bireyin geçmişi hatırlama veya yeniden şekillendirme yeteneği olarak bellekten" daha ilgi çekici bulurlar.

Pierre Nora (t.y.) tarafından baskıya hazırlanmış yedi ciltlik bir çalışmada kapsamlı olarak ele alınan "bellek mekânları" terimi,

farklı metinlerde efsanelerden hikâyelere ve kavramlara kadar genişletilmiştir. Bu kısa denemede ben bu terimi, anma eylemlerinin gerçekleştiği fiziksel mekân bağlamında daha dar anlamıyla ele alacağım. Yirminci yüzyılda, bu tür mekânların büyük bir çoğunluğunda savaşlardaki can kaybı öne çıkarılmıştır. Geçtiğimiz yirmi beş yıl içinde bu mekânlar birçok tarihçinin odak noktasını oluşturmuştur.

Bellek mekânlarını tarihsel araştırma açısından çekici kılan, bir yaşam öyküsüne sahip yerler olmalarıdır. Belirli anma amaçlarına uyarlanmadan veya bu amaçla kurulmadan önce, bir yaratım aşaması söz konusudur. Bunu, bir kurumsallaşma ve kullanımın yerleşmesi süreci izler. Belirli yerlerde belirli bir olayı anma zamanlarını gösteren bu önemli tarihler, onlarca yıl anılmaya devam edebilir veya bir anda ortadan kalkabilir. Çoğunlukla, uygulamayı başlatan grupların göçüp gitmesiyle, bu bellek mekânlarının toplumsal anlamı da unutulur. Bu seyrin tarihteki yerel, ulusal ve uluslararası örneklerine ilişkin özel kütüphaneler bile vardır.

Bu literatürün temelini arşivler oluşturmaktadır. Bellek mekânları, çok farklı düzeylerdeki birikimler üzerinden işler ve toplumsal yaşamın pek çok kesimine dokunur. Bu tür mekânlar eski çağlarda ve ortaçağda da yaygındır, ama son yıllarda sayıları giderek artmış, buna bağlı olarak da akademik ve popüler tartışmalara daha sık konu olur hale gelmiştir. Bu yüzden burada, öncelikle on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl ulus devletlerindeki bellek mekânlarına odaklanacağız. Devletler arkalarında dağlar kadar belge bırakmakta ve bu kaynaklar –yazılı veya görsel– tüm dünyada bilim insanlarının çalışmalarına kan ve can katmaktadır.

Bu konunun ikinci özelliği, son dönemde mesleki anlamda tarih alanında ilgi odağı olmasıdır. Weberci sekülarizasyon modeli giderek daha sert eleştirilmeye başlanmıştır. Tarihçiler modern yaşamda kutsal olanın izini sürmenin pek çok yolunu bulmuşlardır. Kutsallık büyük oranda kiliselerden dışarı çıkmış, dünyevi alanlara kaymıştır. Günümüzde kutsallık, müzeler ve sergiler gibi anma mekânlarında muhafaza edilir hale gelmiştir; anma mekânları modernitenin kiliseleri ve katedralleridir artık. Dini takvime para-

lel, ama kendilerine ait, ayrı takvimleri vardır. Modern dönemde, bellek mekânlarının çoğu, tarihleri özel olarak dini takvimle çakışmayacak şekilde belirlenen olayların içine yerleştirilmiştir. Yine de bazı çakışmalara rastlanabilmektedir. 1914-1918 savaşının bitişinin anma mekânlarını ziyaret ederek anıldığı ülkelerde Ateşkes Günü (11 Kasım); 2 Kasım'daki Katolik Aziz Yortusu kutlamasına çok yakındır. Katolik nüfusun yoğun olduğu bazı ülkelerde bu iki gün yarı-kutsal bir kutlama ortamı yaratır. Önce mezarlık ziyareti yapılır, ardından savaş anıtı veya diğer mekânlar ziyaret edilir. Avrupa'da II. Dünya Savası'nın bittiği gün olan 8 Mayıs, aynı zamanda azize Jeanne d'Arc'ı anma günüdür. İnsanlar o gün seküler veya Katolik anma kutlamasına katılabilir; tabii her iki kutlamaya katılanlar da çıkar. Anma günleri için seçilen mekânlar genellikle birbirinden farklıdır.

Burada da, tarihçilerin neden bu konunun peşine düştüğünü anlayabiliyoruz. Bu konu, modern toplumda ahlaki söylemin içine yerleştirilmiş enerjiyi çeken bir paratonerdir. Bellek mekânlarında gerçekleştirilen anma eylemi, geniş kitlelerin, hatırlanan olayın anlamlı olduğuna ve manevi bir mesaj içerdiğine ikna edilmesinden kaynaklanan bir eylemdir. Bellek mekânları bu mesajı somutlaştırır. Ulus için küçük düşürücü nitelikteki olaylar nadiren anılır veya somut bir şekilde imlenir, ancak bu durumun da nasihat verici istisnaları yok değildir. "Bir Daha Asla", Yahudilere uygulanan Nazi zulmünün kurbanlarının anıldığı İsrail Anma Günü'nün simgesidir. Hiroşima'daki bina iskeletleri, kentin ilk atom bombası saldırısında yanıp kül olduğu anı hatırlatır herkese. Bir savaş veya kamu politikası hakkındaki ahlaki şüpheler sürüyorsa, anma mekânlarının belirlenmesi pek de kolay olmaz veya itirazlara neden olur. Fransa'da Cezayir Savaşı'nın bitişini veya ABD'de Vietnam Savaşı'nın sona ermesini kutlamak isteyenler için belirli bir tarih veya yer olmamasının nedeni budur. Çatışmanın doğası konusunda ahlaki bir görüş birliği olmadığından, alenen neyin hatırlandığı ve olayın nerede ve ne zaman hatırlanmasının uygun olacağı konusunda da ahlaki bir görüş birliği yoktur (Prost, 1999).

Japonya başbakanı savaşta ölenlere adanmış bir yeri gezdiğinde, sıradan askerlerin yanı sıra savaş suçlularını da onurlandırır. Başkan Ronald Reagan'ın, –savaş suçlarıyla ilgisi olmayanların SS subaylarıyla yan yana mezarlarda yattığı– Bittburg'daki Alman mezarlığını ziyaretinde de aynı durum söz konusudur. Hal böyleyken, bunların ikisi de bellek mekânlarıdır; evet, tartışmalı ve körüklenmiş bir bellek, ama her şeye rağmen yine de bellek.

Bellek mekânlarıyla ilgili kritik nokta, bu mekânların yalnızca travmatik olayı bizzat yaşayanlar için değil, olaydan çok sonra doğanlar için de referans noktası oluşturmasıdır. "Bellek" sözcüğü, olayları bizzat yaşayanlar teker teker ölüp gittiğinde, geçmişle ilgili anlatıların şekillendirilmesinde bir metafora dönüşür. Bellek mekânları, kaçınılmaz olarak "ikincil bellek" veya "bellek sonrası" mekânlarına, yani insanların, başkalarının (burada altı çizilen olayı bizzat yaşayanların) anılarını yâd etikleri mekânlara dönüşür. Bu konu, son yıllarda tarihçiler tarafından üzerinde pek çok bilimsel araştırma yapılan bir konu haline gelmiştir.

Tarihsel Anma ve Bellek Mekânları

Önemli bir felsefi konu tarihçilerin ilgisini çekmiştir. Bir yanda belgelenmiş anlatılar halindeki tarih ile diğer yanda doğru olup olmadığı tartışmalı yüzer gezer hikâyelerden oluşan bellek arasında, biçimlendirilmiş, makul olmayan analitik bir ayrım yapılmasına karşı çıkmışlardır. Aksine tarihçiler, bellek ve tarihi birbirine yakınlaştırmaya çalışırlar. Yirminci yüzyılda ve sonrasında, tarih ve bellek arasındaki boşluk giderek daha çok yeniden şekillendirilir olmuştur. İkisi arasında "tarihsel anma" şekilleri olarak tanımlanabilecek çok farklı kültürel pratikler yer alır. Bu pratiklerin büyük bir çoğunluğu, insanlar bellek mekânlarıyla karşılaştıklarında ortaya çıkmaktadır. İnsanlar böylelikle, benim "tarihsel anma" olarak adlandırdığım bir uygulamaya kendilerini kaptırmaktadırlar. Bu terim, normalde kullandığımız iki tanımlayıcı kavramın, "tarih" ve "bellek" kavramlarının bu alanda yeterli yönlendirme sağlayamaması yüzünden gereksindiğimiz bir bileşik, bir alaşım-

dır. Anma tarihin referans alınmasını gerektirir, ama ardından tartışmalar başlar. Yazılan kimin tarihidir? Kimin yararına yazılmıştır? Yazılırken hangi kayıtlar temel alınmıştır? Günümüzde yaşanan bellek patlaması, şüphesiz tarihle ilgilidir, ama tarihçiler bu tarihin tek, hatta esas sahibi bile değillerdir. Tarihçiler ne söylüyor olurlarsa olsunlar tanıklar dinlenme hakkı talep etmektedir. Washington'daki Smithson Enstitüsü'nde açılan "Son Eylem: Atom Bombası ve II. Dünya Savaşı'nın Sonu" (The Last Act: The Atomic Bomb and the End of World War II) adlı Enola Gay sergisi 1995 yılında büyük bir özen gösterilerek kurulduğunda, bir tarihi bizzat yaşamış olan eski askerler sergiyi çok eleştirdiler ve karşı çıktılar. Ancak kazanan "tanıklar" oldu. Sergi yeniden düzenlendi. Burada yalnızca çıkarcı politik baskıların dayatması söz konusu değildi. "Tarih" ile "bellek" arasında bir çatışma, sergiye katılanların farklı özne konumlarından doğan bir görüş karşıtlığı söz konusuydu. Sonuç, hem tarihçilerin hem de tanımladıkları askerlerin yaşamları arasına mesafe koyan bir "tarihsel anma" oldu.

"Tarih" "belleğin" meydan okumalarına karşı koymada ne kadar zorlanıyorsa, aynı sorun tam tersi için de geçerlidir. Tanıklar unutur, anlatılarını bir çeşit kolaj şeklinde yeniden biçimlendirir veya gördükleriyle okuduklarını birleştirebilirler. Tek başına bellek, tarihi (geçmişin belgelenmiş bir dökümünü) imkânsız kılar. Diğer taraftan "bellek", kendi tarihi, kendi gizemleri olan bir kategoridir. Bilişsel psikologlar ve nörologlar, insanın nasıl hatırladığını anlamak için çok çaba harcamışlardır. Ancak konunun uzmanları, hâlâ yapılması gereken pek çok temel çalışma olduğunu kabul etmektedirler. İnsan gruplarının nasıl birlikte hatırladıklarını tanımlayacak bir model oluşturmak veya bir dizi sinirsel yolak belirlemek ne kadar daha zor olabilir?

Oysaki bütün bu izler etrafımızdadır. "Tarihsel anma" bir konudan diğerine atlayan, geleneklerden farklı kültürel çalışmalara kadar uzanan bir alandır. Kendilerini birleştirecek başka hiçbir bağı olmayan insanları birleştirebilme özelliğiyle ailesel anmadan; önceden belirlenmiş dini bir takvime tabi olmaması ve kutsal ritüel formlarının bulunmamasıyla ayinsel anmadan ayrılır. Hal böyley-

ken, tarihsel anma bir miktar ailesellik ve bir miktar kutsallık da barındırır içinde. Bazı güçlü savaş anıtlarında olduğu gibi (örneğin Maya Lin'in Washington DC'deki Vietnam Şehitleri Anıtı) bu üçünün birleşmesi, tarihsel anmayı gücünü hiç kaybetmeyen bir fenomen haline getirir.

"Tarihsel anma" teriminin benimsenmesinin başka yararları da vardır. Bu terimi kullanmak, belleği "aracısı olmayan müphem bir küme", tarihi "yaşamlarını tanımladığı insanların dışında vücuda gelen nesnel bir hikâye" olarak görme tuzağına düşmemizi engeller. Tarihçilerin de belleği vardır ve konuları nadiren rasgele seçerler. Yönlendirici kısmında olmasalar da, onlar da bellek patlamasının bir parçasıdır. Diğer insanlarla bir araya gelip geçmişi (kendi geçmişlerini) hatırlarken, sadece "tarih" veya sadece "bellek" olmayıp her ikisini de içeren bir anlatı oluştururlar. Yaptıkları tarihsel anmadır, tarih mesleğinin ötesine uzanan bellek patlamasına katkıda bulunma şekilleridir. Bellek mekânları tarihsel anmanın gerçekleştiği yerlerdir. Dünyanın her yerinde, birçok tarihsel anlatının merkezinde bu uygulamaların izlerine rastlanabilir.

Bu yaklaşım, bellek mekânları konusuyla ilgili bazı uyuşmazlıklara çözüm sağlar. Bunlardan özellikle üçü ön plandadır. Bazı muhalifler, anma pratiklerinin savaşı ve onu yöneten siyasi düzeni kutsallaştırdığını öner sürer (Klein, 2000). Ancak bu itiraz, barış yanlılarının bellek mekânlarını tam tersi bir amaç için kullanmış olduklarını gözden kaçırmaktadır. Yas edebiyatı kutsal öğeler içerir, ama hiçbir zaman yalnızca bunlardan oluşmaz. Tarihsel hatırlama, aile söyleminin insanların yas mekânlarına geldiklerinde kullandıkları dili belirlemedeki gücünü kabul ettiğinden, bu farklı ritimleri birleştirir.

İkinci itiraz, belleğin artık yaşamlarımızda var olmadığı ve dolayısıyla da yapay olarak üretilmesi gerektiği, buna bağlı olarak da bellek mekânlarının giderek çoğaldığı yönündedir. Nitekim Pierre Nora da artık ortadan kalkmış olan otantik *milieux de mémoire*'ın (bellek ortamları) yerini dolduran düzmece *lieux de mémoires*'dan (bellek mekânları) söz eder (Nora, 1992). Bu sav kökleşmiş bir Avrupa merkezciliğin göstergesidir. Örneğin Latin Amerika ve Hin-

distan'daki yaşayan bellek mekânlarının gücüne bir göz atan herkes, bu ayrımın devam etmeyeceğini anlayacaktır. Bellek mekânları gibi, bunları besleyen yazılı ve sözlü anma gelenekleri de canlı ve iyi durumdadır.

Üçüncü itiraz, bellek mekânlarının insanların siyasetten kaçtıkları yerler olduğunu öne sürer. Erişilebilir bir gelecek göremediğimiz için hatırlarız; bu nedenle, bellek mekânlarına olan ilginin çiçeklenme dönemi, 1960'larda Marksizm'in bir tarih kuramı, bir toplum kuramı olarak çöküşünün ardından yaşanan hayal kırıklığıyla aynı zamana rastlar. Bu açıdan bellek, gelecekten korkanlar ve geleceği yönetebileceklerine dair inançlarını kaybedenler için bir "tedavi"dir (Maier, 1993, 2001). Bu iddianın en iyimser görüşle eksik olduğu söylenebilir. Bazı durumlarda, belleğin peşine düşmek geleceğin planlanmasına bir alternatif oluşturmaz. Ancak, Guatemalalı Kızılderililer veya Filistinliler veya Vietnamlılar için, yakın geçmişte kitlesel şiddetle çirkinleşen bir geçmişle ilgili anlatılar oluşturmak, politikaya alternatif oluşturmaktan ziyade, onun doğrudan bir ifadesidir. Bellek mekânları, yerel politikaların gerçekleştiği yerlerdir. İnsanlar bu mekânlara, yönlendirme ve umutların bir karışımıyla gelirler; bu mekânlara politikalardan kaçtıkları için geldiklerini söylemek saçmadır.

Bununla beraber bir noktada, bellek mekânlarıyla ilgili eleştirel konuşmalar başarılı olamamıştır. Burada sayılan bütün eleştiriler, iddialarını tarih ile bellek arasında kesin bir ayrım oluşuna dayandırır. Böyle bir konumu sürdürmek mümkün değildir. Tarih ve belleği, birbirine rakip iki ayrı kavram olarak karşı karşıya getirmek anlamlı değildir. Daha önce de belirttiğim üzere, öyle çok yönden kesişirler ki, her biri kendi köşesinde görkemli bir yalıtılmışlık içinde duran saf kategoriler olarak değerlendirilmeleri mümkün değildir. Tarihsel anma, burada analitik bir kategoridir ve tarih ile bellek ve onu şekillendiren, kendine mal eden ve bellek mekânlarımıza yansıtan insanlar arasındaki kuvvet alanını daha iyi anlamamızı sağlar.

Anma ve Politik Güç

Bellek mekânlarıyla ilgili tarihsel fikir çatışmalarının çoğu, bu mekânların bir toplumdaki baskın politik güçlere ne derece alet olduğuyla ilgilidir. Bir düşünce okulu, bu mekanlardaki kamusal etkinliklerin siyasi elitler açısından yararına değinir: Bu etkinlikler, siyasal elitlerin hâkimiyetlerinin meşruluğunu sağladıklarından yararlıdır (Nora, t.y.). Bu etkinliklerin bazıları, iktidar kimin elinde olursa olsun kutlanır (Paris'te yapılan Bastille Günü kutlamaları veya Philadelphia ya da ABD'nin diğer bölgelerinde yapılan Bağımsızlık Günü kutlamaları gibi). Ancak bazı etkinlikler, eski rejimin devrilip yerine yeni bir rejimin kurulmasıyla yakından ilişkili olabilir: 7 Kasım, Bolşevik Devrimi'nin ve Rusya'da komünist rejimin kuruluşunun tarihi olarak takvimlerde işaretlenmişti. Bu tarih, yeni rejimin ve tüm dünyadaki düşmanlara yönelik meydan okumanın simgesiydi. Moskova'da düzenlenen askeri geçit töreni ve sergilenen Sovyet ordusunun silahları, hem bir anma hem de ordunun Rusya ve dünya tarihindeki yerini Kremlin'in dışına gösteren bir gövde gösterisiydi.

Bu tepeden aşağı yaklaşım, ulusal, kraliyet ailesine ait veya siyasal gücün somut bir temsili olarak bellek mekânlarının anlamını ortaya koymaktadır. Anzak Günü (25 Nisan), Avustralya ulusunun doğduğu gün olarak kutlanır. Avustralya ve Yeni Zelanda askeri birlikleri, Britanyalıların önderliğinde bir yurt dışı seferi kuvveti olarak 1915'te Türkiye'ye gönderilmişti. Çıkarmanın başarısız olması bu tarihin Avustralyalılar için taşıdığı sembolik özelliği değiştirmemiştir. Bu, Avustralyalılar için uluslarının rüştünü ispatladığı gündür (Inglis, 1992). Bu güne işaret eden birçok bellek mekânı vardır. Öncelikle, insanlar Avustralya'nın dört bir yanına dağılmış savaş anıtlarına gelmektedirler. İkincisi, Canberra'daki Avustralya Savaş Anıtı'nda (İstanbul'daki Aya Sofya şeklinde inşa edilmiş gösterişli bir yapıdır) bir devlet töreni yapılır. Bu binanın duvarlarında savaşta yaşamını yitiren Avustralyalı askerlerin adı yazılıdır. Üçüncüsü, Gelibolu kıyılarına düzenlenen kutsal yolculuğa, içinde bulunduğumuz yirmi birinci yüzyılda bile geniş katılım olmasıdır.

Avustralyalılar Gelibolu kıyılarına yaptıkları çıkarmaları yapıldıkları yerde kutlamaktadırlar.

Hiç şüphesiz bütün anma etkinlikleri veya bellek mekânları savaşla ilgili değildir. Monarşilerin doğuşu veya başkanların ölüm günleri de aynı şekilde anılır. Kraliçe Victoria'nın doğum günü olan 24 Mayıs, eskiden Britanya'da İmparatorluk Günü olarak kutlanmaktayken, bugün (1999) "İngiliz Milletler Günü" olarak kutlanmaktadır. Bu gibi anma günleri, bazı bilim insanları tarafından "geleneğin icadı" olarak adlandırılan daha geniş kapsamlı bir hareketin parçasıdır. On dokuzuncu yüzyılın sonunda, yeni ulus devletler ve önde gelen imparatorluk güçleri, törensel etkinlik repertuvarlarını genişlettiler. Ardından, iktidarın ihtişamını süsleyen bu törenlere hemen düzmece bir "soy kütüğü" uyduruldu. Törenlerin kökenleri uzak ve sisli bir geçmişin eski âdet ve kalıplarına dayandırılarak sunulması, siyasal değişiklik, istikrarsızlık veya güvensizliği gizlemeye yarayan etkili bir kılıf oluşturdu (MacKenzie, 1986; Ranger ve Hobsbawn, 1986). Bizim konumuz açısından ilginç olan şudur: Bu geleneklerin bir mekânla ilişkileri zayıftır ve bu da yeni gelenekler yaratmak isteyenler için mevcut seçeneklerin esnekliğini artırır.

Anmanın tarihi ile ilgili bu işlevselci yoruma karşı çıkanlar da olmuştur. Bir başka düşünce okulu, bellek mekânları ve bunları kuşatan kamusal anma törenlerinin, hükmedilen grupların bu ikincil konumlarına karşı çıkma yollarını ortaya koymuştur. Bununla birlikte birçok siyasal lider veya temsilcileri, anma etkinliklerini kendilerine göre biçimlendirmeye çalışırlar; resmi anma senaryolarının bozulması veya yeniden yaratılması için uygun bir zaman ve zemin vardır. 11 Kasım Ateşkes Günü, farklı gruplara farklı anlamlar ifade eder. Bazı kişiler savaş anıtlarını anma amacıyla ziyaret ederken bazıları, askeri değerleri aşağılamak için gelir. Barış yanlıları "bir daha asla" mesajlarını bu tür bellek mekânlarına gelerek vermişlerdir; askerler ve destekçileri ise, bu anları ve bu yerlerin atmosferini askerlik mesleğini yüceltmek ve vatandaşlara, gelecekteki bir savaşta gerekirse vatanları uğuna canlarını feda etme görevlerini göstermek amacıyla kullanırlar. Aynı gün ve

aynı mekân ile ilgili ifade biçimlerindeki bu çelişkiler hiçbir zaman çözümlenememiştir (Gregory, 1994; Winter, 1999).

Bellek mekânlarının politik anlamının bu farklı yorumu, anmanın çok sesli karakterini ve yeni grupların daha eski bellek mekânlarını kendilerine mal etmek için yeni nedenler yaratma potansiyelini vurgular. Bu bakış açısına göre, anma törenlerinde her zaman çok sesli bir koro vardır; bu koroda bazı sesler diğerlerinden daha yüksekken, bazı sesler asla tek başına duyulmaz. Anma törenlerinin tarihini merkezsizleşirmek, bu etkinliklerin bölgesel, yerel ve kişisel niteliğinin farkına varmamızı; siyasal güç merkezlerinin yanı sıra köyler, küçük kasabalar ve taşra kentlerindeki anma mekânlarının geçmişiyle ilgili senaryoların edimlerine "yukarıdan aşağı bir yaklaşımın" yerini, "aşağıdan yukarı bir yaklaşıma" bırakması gerektiğini anlamamızı sağlar.

Arada sırada, bu ahenksiz sesler birleşir ve ulusal bir hatırlama momenti ortaya çıkar. Bununla birlikte böyle durumlarda, liderlerin tek vücut olup yönlendirdiği tek bir bellek mekânı olmaz. Anmanın böyle yaygın şekline örnek olarak, Britanya'da 1919-1938 yılları arasında 11 Kasım'da sabah 11.00'de gerçekleştirilen iki dakikalık saygı duruşunu örnek gösterebiliriz. Bu sırada santral memurları konuşmaları keserdi. Trafik dururdu. Yaşamın olağan akışı kesintiye uğrardı. Sonra II. Dünya Savaşı çıktı ve savaş sırasında yaşamı iki dakikalığına kesintiye uğratan bu uygulanma ulusal düzeyde ilgi çeken bir etkinlik olmaktan çıktı. Hal böyle olunca, iki dakikalık saygı duruşu 11 Kasım'a en yakın pazar gününe alındı. Oysa bu iki dakikalık saygı duruşu, savaşlar arasındaki yirmi yıllık zaman diliminde ülke geneline yayılmış, ulusal düzeyde bir tefekkür anıydı. Mass Observation adlı, alanında öncü bir sosyal araştırma kuruluşu, Britanya'da yüzlerce kişiye saygı duruşu sırasında neler düşündüklerini sordu. Sorgulananlar ulusu veya orduların zaferlerini değil, savaşta yaşamını kaybeden yakınlarını düşündüklerini söylediler. Saygı duruşu artık aralarında olmayanlarla ilgili bir meditasyondu. Bu nedenle de politik bir düzenleme olmaktan çıkarak, aile geçmişi alanına kaymıştı. Elbette aileler kaybettikleri yakınlarını daha geniş bir sosyal ve siyasal çerçevede

hatırlamış oluyorlardı, ama "anmanın en zengin dokulusu", her zaman aile yaşamıyla ilgiliydi. Anma törenlerine yirminci yüzyılda güç veren ve zengin bir form çeşitliliği katan, işte bu kamusal ile özelin; "makro-tarihsel" ile "mikro-tarihselin" kesişimidir. Ancak bu süreçlerin çok karmaşık olması, bellek mekânlarının her zaman anma etkinliklerinin odak noktası olmadığı anlamına gelir.

Bunun yanında bazı binalar gayri resmi olarak bellek mekânlarına dönüştürülmüştür. İşçilerin grev düzenlediği bir sinema, kadınların ebelik yaptığı veya çocuk bakım merkezine dönüştürdüğü bir ev, doğal bir afet sonrasında evsiz kalanların sığındığı bir okul, buralarda önemli anlar yaşayanlarca bellek mekânlarına dönüştürülebilir (Hayden, 1992). Bir grup insan kendi başına hareket ettiğinde resmi onaya gerek olmaz.

Anma Sektörü

Gayri resmi bellek mekânlarının, insan gruplarının zamanı ve sermayesi aracılığıyla korunması gerekir. Bu, bellek mekânlarının temel belirleyici özelliğidir; inşa edilmeleri veya korunmaları için para ve zaman gerekir. Bu mekânlarda peyzaj mimarı, temizlikçi, inşaat ustası, marangoz, tesisatçı vb. farklı mesleklerden birçok insanın emeğine ihtiyaç vardır; binaların inşasında yapılan yatırımın, zaman içinde yeni yatırımlarla desteklenmesi şarttır. Bellek mekânlarının tarihinde iki tür harcama kalemi söz konusudur: sermaye masrafı ve cari harcamalar.

Bu mekânların arazisi satın alınmalı, uygun sembolik form tasarlanmalı ve anma etkinliklerine odaklanacak şekilde inşa edilmelidir. İlk aşamada önemli miktarda kamusal yatırım gerekebilir. Özel araziler, özellikle kentsel alanlardakiler büyük rağbet görecektir. Ardından, özellikle de farklı tekliflerin değerlendirileceği bir ihale açılmışsa, mimarlara ödenecek ücrete sıra gelecektir. Nihayet sembolik formun nasıl olacağına karar verildiğinde, bina seçilen malzemelerle inşa edilmeli ve mimarların veya sanatçıların tasarımlarına uygun olarak tamamlanmalıdır.

Bu projeler ulusal nitelik taşıdığında, üretim süreci kamuoyunun gözü önünde gerçekleşir. Ulusal sanat okulları ve "uzmanlar" görüşlerini ifade ederler. "Zevk" ve "görgü" standartları bildirilir. Mesleki çıkar ve çatışmalar gündeme gelir. Bu mesleki rekabetin çoğu ulusal anma projeleriyle sınırlı olsa da, aynı karmaşık prosedür yerel düzeyde de gerçekleşir, ancak tek fark bunun aynı derecede göz önünde olmamasıdır. Bu projelerle genellikle yerel yetkililer ilgilenir; bölgenin ileri gelenleri, halkın konuyla ilgili görüşünü almaksızın, kendi vizyonları doğrultusunda planları yapar.

Çoğu zaman, anma objeleriyle ilgili masrafların yalnızca bir kısmını devlet karşılar. Halkın yaptığı bağışlar, özellikle de işlevsel anıt kavramının hâkim olduğu Protestan ülkelerde kritik önem taşır. Katolik ülkelerde "yararlı" anıt kavramı terminolojik olarak çelişkilidir; sembolik dil ve işlevsel dil birbirinden tamamen ayrı olarak ele alınır. Protestan gönüllülük geleneği bunun tam tersini kabul eder. Protestan ülkelerde, anma projeleri en kutsalından en sıradanına kadar çok farklı şekillerde karşımıza çıkar: Britanya'da hastanelerde bir kimsenin/bir olayın anısına adanmış koğuşlar, okullarda ve üniversitelerde yine böyle anma bursları, kriket sahaları, hatta atlar için anma su yalakları bulunur. ABD'de ve Avustralya'da, bir kimse veya olayın anısına yapılmış karayolları vardır. Burada amaç, bu anıtsal formlar için gereken ödeneğin büyük bir kısmının sıradan vatandaştan sağlanmasıdır. Devlet bir miktar sübvansiyon ve ödenek sağlasa da, paranın çoğu sıradan vatandaşın cebinden çıkar. Aynı durum Britanya'da toplumda çok yaygın olarak paylaşılan anma formları için de geçerlidir: I. Dünya Savaşı'nın Kayıp Kuşağı'nın simgesi olan kâğıt gelinciklerin satışı buna örnek verilebilir. Yakaya takılan bu gelinciklerin satışından elde edilen gelir, savaş gazilerine ve ailelerine yardım amacıyla kullanılır.

Bellek mekânlarının sürekli giderleri hemen her zaman vergi mükelleflerince ödenir. Şehitliklerin bakımı için inşaat ustaları ve bahçıvanlara ihtiyaç vardır. İmparatorluk (günümüzde Milletler Topluluğu) Savaş Mezarları Komisyonu, dünyanın dört bir yanında böyle yüzlerce mezarlığın bakımından sorumludur. Bakım mas-

raflarını kamu karşılar. Özel hayır kurumları, özellikle de Hıristiyan gruplar, Alman savaş mezarlıklarının bakımını gerçekleştirir. Birinin veya bir olayın anısına yapılan heykeller, mezarlıklar veya karayolları, tamamlanmaları sonrasında kamu malı haline gelir ve bozulmalarını önlemek için kamu desteğine ihtiyaç duyulur. Bunlar da, anma etkinliklerinin gerçekleştirildiği mekânlar gibi korunur ve tarihçilerin şevkle kullandığı her türden kaydı oluştururlar.

Bu anma etkinlikleri aslında büyük ölçüde halkı halkla beraber hatırlamaya davet etmeye yöneliktir. Bu da halkı belirli anma mekânlarına yönlendirmek demektir. Bu mekânlardan bazıları evlerine yakındır. Britanya'da ve Fransa'da, her kentte, her kasabada, hatta her köyde savaş anıtları bulunur; Ateşkes Günü törenleri her yıl bu mekânlarda gerçekleştirilir. Avrupa'nın genelinde hangi mezhebe ait olursa olsun bütün kiliselerde, savaşta ölenlerin anısına çakılmış plaketler vardır. Yahudi dua kitaplarına, önce II. Dünya Savaşı'ndaki Nazi kurbanlarını, daha sonra İsrail ordusunda askerlik hizmetini yaparken ölenleri anmak için özel dualar eklenmiştir.

Yerel ibadethanelerde veya savaş anıtlarında yapılan anma törenlerinde, insanlar evlerinden kısa bir yolculuk yaparak bu mekânlara ulaşır. Ancak, iki dünya savaşındaki kayıpların çokluğu ve dünyanın dört bir yanına dağılmış mezarlıklarda yatan kadınlı erkekli milyonlarca insan göz önünde bulundurulduğunda, anma sektörünün uluslararası yolculukları da zorunlu hale getirdiği görülür. Bir çeşit hac yolculuğu şeklinde başlayan bu yolculukların çoğuna turizm de karışır (Lloyd, 1992). Ancak her iki durumda da mutlaka trenlere, gemilere binilir; otel rezervasyonları yapılır; rehberler tutulur; mezarlara konulmak üzere çiçekler alınır; incik boncuk ve hatıra eşyaları edinilir. Bazı yerlerde, "hacıların" öğrenmek ve paylaşmak üzere geldikleri hikâyeler hakkında daha fazla ayrıntı sunabilmek için müzeler de kurulmuştur. Müzelerde de aynı şekilde, para karşılığında anlatılar ve hatıra eşyaları edinilir.

Kutsal olanla olmayanın bu şekilde karıştırılması yeni bir durum sayılmaz. Ancak bu tür seküler bir hac yolculuğu anlayışı, İspanya'daki San Juan de Compostela'nın, orta yaşlı milyonlarca

insanın, ilk havarilerden birinin geleneksel bir şekilde düzenlenmiş mezarını ziyarete geldiği bir yer olmasını sağlayabilirdi. Savaşlarda ölenlerin yattığı mezarlıklara yapılan ziyaretler, uzun –hatta bazen çok uzun– yolculuklar gerektiren toplu anma etkinlikleridir. Bu gibi durumlarda anma ziyaretinin nerede bitip, turizmin nerede başladığı belli olmaz. Bunu kesin olarak söylemek mümkün değilse de, kesin olan anmanın bir sektör haline gelmiş olmasıdır. Ve tabii diğer bütün sektörler gibi, bu sektörün de bir tarihi vardır.

Estetik Kefaret

Bellek mekânlarının yaşam öyküsü, politik hareketler ve yapım/bakıma yönelik fiziksel işlerle sınırlı değildir. Bu mekânlar çoğunlukla bir sanat tarzını, yaratma, düzenleme ve belirli anlamlar yüklenmiş pratikleri yorumlama sanatını da içinde barındırır. Bu alan iki farklı düzeyde, estetik ve göstergebilimsel düzeylerde analiz edilebilir. Birbirleriyle çok yakın ilişki içinde olan bu iki düzey de, tarihçilerin giderek daha fazla ilgisini çekmeye başlamıştır.

Bazı ulusal anma şekilleri kendine özgüdür. Bazılarıysa birçok ülkede aynıdır. Fransa genelinde ulusal sembol olarak binlerce belediye binasına asılan Marianne figürüne, Almanya veya Britanya'da rastlayamazsınız. Anı plaketleri üzerinde yer alan Alman Demir Haçı, anma etkinliğinin ifade edildiği mevkii ve geleneği belirtir. Alman kahramanlarının ormanları ve kaleleri de eski Germen tarihiyle iç içe geçmiştir.

Bazen, bir ülkenin sembolleri diğer ülkelerinkilerle, hatta düşman ülkelerinkilerle bile örtüşebilir. Tamamen sanayileşmiş ülkeler arasındaki ilk sanayileşmiş savaş olan I. Dünya Savaşı'ndan sonra, anma formlarının birçoğunda ortaçağ simgeleri benimsendi. Avrupa genelinde, savaşın devrimci niteliğini yansıtmak için geçmiş dönemlerin simgeleri alınıp kullanıldı. Savaşların ağır silahlar ve insan arasında kişisellikten çıkmış dengesiz bir mücadele değil de bire bir dövüş şeklinde gerçekleştiği ortaçağın kahraman ve aziz mertebesine yükseltilmiş savaşçılarının imgeleri hatırlandı. Süregelen savaş bir şövalyelik romantizmine büründü. Hem kazanan

hem de kaybeden taraflarda bir ortaçağ ruhu filizlendi. Bunun izlerini, iki dünya savaşıyla ilgili bellek mekânının eski dini tasvirlere ve objelere yakınlığıyla anlam kazandığı kiliselerin vitraylarında görebiliriz. Böylelikle, bellek mekânları kutsal bir söylem ve kutsal bir bina içine yerleştirildiğinde yirminci yüzyılın savaşları kutsal bir renk kazanır. Belirli anlamlar yüklenmiş bütün bu pratikler bir tarihe sahiptir.

Sanatçıların ve hamilerinin bir olay veya dönemi tasvir etmek için seçtikleri formlara da aynı şekilde tarihsel ilgi vardır. Yirminci yüzyılın son dönemlerine kadar, savaş anıtlarında insan figürüne yer verilmeye devam edilmiştir. Bazı anıtlarda, "kayıp kuşağı" temsil etmek için klasik erkek güzelliği tasvirleri seçilmiş; bazılarındaysa, sabırla acıya katlanan, muzaffer imgesinden uzak, üniformaları içinde erkek pozları benimsenmiştir. Bunların çoğunda büyük bir kaybın hüznü, zafer duygusunu kısmen veya tamamen gölgede bırakmıştır. Bu estetik düzlemde, geleneksel Hıristiyan motifleri yer alır. Yas tutan kederli anne figürü –Stabat Mater*– kadını, yerel ve ulusal düzeyde "kederli seçkin kişiler topluluğuna" dahil etmiştir.

Burada mezheplerle ilişkili bir hikâye de söz konusudur. Protestan ülkelerde estetik tartışma yarı dini bir nitelik kazanmıştır. Üzerinde haç bulunan bazı savaş anıtları, on altıncı yüzyıl Reform hareketinin bu tür "Katolik" sembollerin yolunu kapadığını düşünen bazı Protestanları rahatsız etmiştir. Dikilitaşlar daha tercih edilir ve nispeten daha uygun maliyetli bulunmuştur. Fransa'da, savaş anıtlarının kilise arazilerine değil de kamusal alanlara kurulması yasalarla karara bağlanmışsa da, birçok yerel grup bu yasağı delmeyi başarmıştır. Okullarda ve üniversitelerde bu tür anıtların yerleştirilmesinde benzer sorunlarla karşılaşılmıştır. Anıtlar kutsal mekânlara (şapellere), yarı kutsal mekânlara (şapellerin etrafına) veya din dışı alanlara yerleştirilmiştir. İşlek caddeler ve tren istasyonları savaşta ölen askerlerin isimlerinin yer verildiği alanlardan bir diğeridir. Yalnızca anıta değil, yerleştirildiği yere de anlam yüklenmiştir.

---

* İsa'nın çarmıha gerilmesi sırasında Meryem'in çektiği acıyı anlatan 13. yüzyıl ilahisi. (ç.n.)

Yirminci yüzyıl savaşları, yakınların kaybını matem duygusunu tüm topluma yaymıştır. Önceleri ordular paralı askerler, gönüllüler ve profesyonellerden oluşurken, 1914'ten sonra "herkes" savaşa gider hale gelmiştir. Buna bağlı olarak da savaş kayıplarının toplumsal etki alanı bir dönüşüm geçirmiştir. Britanya, Fransa ve Almanya'da her aile bir yakınını –baba, oğul, kardeş, kuzen, arkadaş– kaybetmiştir. Savaşın Batı Cephesi'ndeki değişmez niteliği nedeniyle, ölenlerini çoğunun (belki de yarısının) bir mezarı yoktur. Dolayısıyla anıtlarda isimler ön plana çıkar. Ölenlerden geriye yalnızca adları kalmıştır; gerek yerel gerekse ulusal çapta anma etkinliklerinde, odak noktasını bu isimler oluşturmuştur.

Bellek mekânlarında, göçüp gidenlerin isimleri muhafaza edilir. Bazı nadir durumlarda (Avustralya bunun örneklerinden biridir) savaş anıtlarında, hizmet etmiş herkesin adına yer verilir. Bu gösterim, kendi yakınlarının isimlerinin anıtta yazılı olmadığından neredeyse emin olarak mekânı ziyarete gelenlere bir sitem niteliği taşır. Bununla birlikte çoğu zaman, asıl önemli olan ölenlerin isimleri olduğundan, toplumsal sınıfın yerini alfabetik sıralama almıştır. Savaş anıtlarının büyük bir çoğunluğunda ölenler bu şekilde listelenir. Rütbeye veya doğum ya da ölüm yılına göre sıralamaya ise çok nadir rastlanır. Bellek mekânları, yaşayan insanlar için, artık aramızda olmayanların aileleri için yapılmıştır ve bu insanlar ellerinde kalan tek belirleyiciye, yani ölen kişinin ismine, kolayca erişebilmek isterler.

Bu isimlendirme uygulaması pek çok tarihsel çalışmaya ilham vermiştir. II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki anma şekilleri için bir örnek oluşturdu. 1945'ten sonra yalnızca, Büyük Savaş (I. Dünya Savaşı) anıtlarına yeni ölenlerin isimlerini eklemekle yetinildi. Bu kısmen yirminci yüzyılın iki savaşı arasındaki bağların hatırına; kısmen de ekonomik nedenlerleydi. Vietnam Savaşı sonrasında isim listeleri önemini korudu ve I. Dünya Savaşı anıt formları yeni anıtlara ilham kaynağı olmaya devam etti. Bunun en bilinen örneklerinden biri Maya Lin'in Washington'daki Vietnam Şehitleri Anıtı'dır. Maya Lin bu çalışmasında, Somme Muharebesi'nde (Thiepval) yitenler anısına Sir Edwin Lutyens'in 1932'de tasarladığı anıttan etkilenmiştir.

Yirminci yüzyılın son yirmi otuz yılında, sanatsal görüş ve estetik zevkler büyük oranda değişti ve soyutluk anma ifadesinde temel dil haline geldi. Heykeller ve yerleştirmeler ulusal ifadelerden uzaklaştı; daha önceleri kullanılan insan figürü terk edildi. Bunun tek istisnası olan Sovyet anma sanatı ise, Büyük Vatan Savaşı* olarak adlandırdıkları sürecin anlamını vurgulamada abartılı romantizm yolundan hiç ayrılamadı. Batı Avrupa'da ise, bütün anıtlar için geçerli olmamakla birlikte, anma sanatında klasik, dini veya romantik kavramların yerini, yokluk ve hiçlik aldı.

Günümüzde başlı başlına bir tarih araştırması alanı olan Yahudi Soykırımı'nda, bu değişim çok çarpıcıdır. Yahudi Soykırımı'nın bellek mekânları (toplama ve imha kamplarının yanı sıra, soykırım öncesi Yahudilerin yaşadıkları yerler), iki dünya savaşında ölenleri yâd etmek için yapılan anıtlarla aynı kefeye konulamazdı. İlk zorluk, Yahudilerin başına gelen felaketi Hıristiyan simgeleriyle ifade etmekten kaçınma gerekliliğiydi. İkincisi, dinine bağlı Yahudilerin, Ortodoks Yahudi geleneğinin yasakladığı veya muhalefet ettiği temsili sanat anlayışından hiç hoşlanmamalarıydı. Üçüncüsü, kurbanların ölümünün yüceltilecek bir yönünün, bir anlamının, bir amacının olmamasıydı. Yahudi Soykırımı'nda ölenlerin bu vesileyle imanlarına bağlılıklarını göstermiş oldukları varsayılsa bile, bir milyon çocuğun katledilmesine nasıl bir anlam yüklenebilirdi? Ölümlerinin bir hiç uğruna olduğu söylenebilirdi; Yahudi Soykırımı bir "hiç" uğruna yapılmıştı.

Farklı yollarla "hiçin" ifadesinin zorluğunun üstesinden gelinmeye çalışıldı. Bazı sanatçılar, ziyaretçilerin varlığında sözcüğün tam anlamıyla görünmez hale gelen yerleştirmeler yaptılar. Bazıları Yahudi olmayanların oturduğu meskûn binaların cephelerine, yok olan dünyaya ait fotoğrafları projeksiyonla yansıttılar. Diğerleri, amaçsızlık, boşluk, hiçlik ifade eden postmodern formlar kullandılar. Berlin Tarih Müzesi bünyesinde yer alan, Daniel Liebeskind'in tasarladığı Yahudi Müzesi binası bunun bir örneğidir. Bu yapı deforme bir Yahudi yıldızına veya taş ve camdan bir şimşeğe benzer.

---

* Sovyet Rusya'nın 1941-1945 yılları arasında Nazi Almanya'sına karşı verdiği savaş. (ç.n.)

Seçilen bütün metaforlar, temsil edilemeyenin dolaylı, rahatsız edici, saldırgan bir ifadesidir.

1970'lerden bu yana, II. Dünya Savaşı ve Yahudi Soykırımı birlikte anılır olmuştur. Pek çok tarihçi, bu durumun doğurduğu gerek estetik gerekse sosyopolitik zorlukları belgelemiştir. Büyük Savaş'ın anma formları, muazzam sayıdaki kayba bir anlam bulmaya çalışmıştır. Bu anıtların çoğu gizli bir uyarı taşır. Bu uyarının nihai anlamı "bir daha asla"dır. Ancak "asla" ancak yirmi yıl dayanabilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra anlam arayışı çok daha karmaşık hale gelmiştir. II. Dünya Savaşı'nda askerden çok sivilin ölmesi, sanat aracılığıyla ifadeyi daha da zorlaştırmıştır.

Sonuç olarak, II. Dünya Savaşı'nın olağan sınırları aşan niteliği, sanatın –her türlüsünün– soykırım veya termonükleer yıkıma bağlı kayıpları anlamlandırma kapasitesini zorlamıştır. Auschwitz'in – bazı kimseler hâlâ olayı haklı gösterecek öğeler bulmaya çalışsalar da– "anlamın" klasik tanımlamalarına nasıl karşı geldiğini açıklamıştık. Aynı durum Hiroşima ve Nagasaki'de atom bombasıyla gerçekleştirilen yıkımda da söz konusudur. Bellek mekânları insanların "tarihin bir anlam taşıdığına dair" inançlarını doğruladıkları yerlerdir. Peki ya zaman ve mekâna damgasını vuran, ama çoğunluk tarafından hiçbir şekilde anlamlandırılamayan bir durum söz konusuysa nasıl bir bellek mekânı uygun olur? Auschwitz veya Hiroşima'yı görmezden gelmek mümkün değildir, ama bunları daha eski anma formlarına veya davranışlarına yerleştirmek de uygun olmaz veya saçma olur (aslında bu hem uygunsuz hem de saçma olur). İşte bu noktada, Yahudi Soykırımı'nın bilimsel düşünceyle ifade edilebilecek olana sınır koyan bir olaylar dizisi olarak ele alındığı tartışmada son sözü söylemek için tarihçiler devreye girmişlerdir.

Ritüeller

Fransız araştırmacılar Michel de Certeau ve Louis Morin'in çalışmaları başta olmak üzere, kültür çalışmaları ve antropolojinin farklı formlarının etkisiyle tarihçiler, geçmişin –kendi geçmişleri-

nin– belirli yönlerini hatırlamak için bellek mekânlarında toplanan insanların kullandıkları sözcükleri ve davranışlarını daha dikkatli inceler oldular. Bu toplanma anlarının, önceden belirlenmiş bir metnin; siyasi liderlerin iktidarlarını güçlendirmek için katı kurallar çerçevesinde hazırladıkları senaryoların yansıması şeklinde yaşanması pek sık rastlanan bir durum değildir. Anma etkinlikleri kaçınılmaz olarak siyasal çatışmalarla örtüşebilir, ama hiçbir zaman doğrudan iktidar ilişkilerine hizmet eden bir işleve indirgenemez. İşte bu noktada tek bir anlam değil, farklı anlamlar dünyasına adım atarız.

Tarihçiler, toplumsal anmayla ilgili ritüellerin tarihinde en az üç aşamaya odaklanmışlardır. Bunlardan ilkine, anıt formunun yapılandırılmasına zaten değindik. Ancak anıtların tarihinde dikkate değer iki aşama daha vardır. Bunlardan biri törensel etkinliğin "belirli günler ve haftalar takvimine" yerleştirilmesi için gereken çalışmaların yapılması ve bu etkinliklerin alışkanlık haline getirilmesi; diğeri, bu aktif bellek mekânlarının şekil değiştirmesi veya ortadan kalkmasıdır.

Bu süreci bir uç örnekle açıklayabiliriz. Britanya'da ulusal bayramlar arasında yer almayan 1 Temmuz 1916 tarihi, Britanya'nın saldırısının başlangıcını ve aynı zamanda endüstriyel savaşın korkunç yüzünü simgeleyen Somme Muharebesi'nin tarihidir. Britanya ordusu tarihindeki en büyük kaybını bu tarihte vermiştir. Bu tarihte, gönüllülerden oluşan bir ordu ve bu orduyu içinden çıkaran toplum, yirminci yüzyıl savaş ortamının dehşetiyle tanışmıştır. Bu tarih kanunlarla ulusal bayram olarak kabul edilmemiş olsa da, insanlar bu günü anmak için gruplar halinde Somme Muharebesi alanına gitmeye devam etmektedirler. Bu yerel bir ritüeldir. Her yıl Northumberland'li kadın ve erkekler, arazinin tarla olarak kullanılıp tarihi anlamının unutulmasını önlemek için satın aldıkları devasa bir bomba çukurunun başında Somme Muharebesi'nin başladığı günü anmak için gaydalarıyla toplanmaktadır. Newfoundland'liler ise 1 Temmuz 1916'da atalarının ağır bir yenilgiye uğradığı Beaumont Hamel'da günümüze kadar bozulmadan kalan siperleri ziyarete giderler. Buradaki bronz karibu, o zamanlar Bri-

tanya kolonisi olan Newfoundland'den (Kanada) Kral ve Vatan için çarpışmaya gelen gönüllülerin anavatanıyla savaş alanını birleştiren bir simgedir. 11 Kasım Fransa'da ulusal bayramdır, ama Britanya'da değildir. Kökenini ve gücünü yerelden alan etkinlikler mevzuatla düzenlenir. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesini anmak için kutlanan Ateşkes Günü 1939'dan sonra 11 Kasım'a en yakın pazar gününe alınmıştır. Bu değişikliğin en önemli yanı, anma törenlerinin kiliselerde gerçekleştirilmeye başlanmasıdır. Protestan kilise ritüelleri savaş anma törenlerini ehlileştirmiş ve cazibesini köreltmiştir. 11 Kasım hangi güne gelirse gelsin, savaş anma törenlerini olması gerektiği yere, yani yaşamın içine geri taşımaya yönelik çabalar bugün de devam etmektedir.

Toplumsal anma etkinlikleri, sivil toplumun içinde gelişir ve bu birliktelik, tarihçilerin incelikli yollarla sonuna kadar kullandığı kayıtlar bırakır. Bu durum diktatörlükle yönetilen ülkelerdeki tarihçiler için pek geçerli değildir. Stalinci Rusya sivil topluma öyle bir darbe vurmuştur ki, anma etkinlikleri parti ve devletten bağımsız olarak sürdürülemez hale gelmiştir (Merridale, 1999). Oysa diğer ülkelerde yerel örgütler ve aile kurumu önem taşır. Anma törenleri, toplumun ve özellikle de aile yaşamının ritmine kalıcı olarak işlendiği takdirde devamlılığını sürdürebilir. Toplumsal anma, gücünü ulusal geçmişin aile geçmişiyle örtüşmesinden aldığı takdirde kalıcı olabilir ve aile geçmişi tarih araştırmalarının gelişmekte olan bir koludur. Anma törenlerine katılmaya zaman ayıranların çoğu, törenlere bu önemli olaylardan etkilenen aile üyelerinin anılarıyla gelirler. Savaşlar ve devrimler olup bittikten yıllarca sonra doğan insanların bu olayları kendi yaşamlarının bir parçasıymışçasına hatırlayabilmelerini sağlayan da budur. Örneğin, I. Dünya Savaşı'ndan sonra doğan çocuklar, altmış yetmiş yıl sonra doğan torunlarını yetiştirirken onlara ailelerinin başından geçenleri de anlatırlar. Çocukluk anılarının bu şekilde sonraki iki, hatta üç kuşağa aktarılması, aile öykülerine zaman zaman hareketliliğe (anma etkinliklerine) dönüşen bir güç verir (Winter ve Sivan, 1999). Bu hareketliliğin bir tarihi, üstelik oldukça da zengin bir tarihi vardır.

Bizzat evin bellek mekânı haline geldiği durumlar da vardır. Önde gelen Alman heykeltıraş ve sanatçı Käthe Kollwitz, 1914'te gönüllü olarak savaşa giden ve yaşamını kaybeden oğlunun odasını, hiç değiştirmeden kutsal bir mabet gibi saklamıştır. Paris'te, işçi sınıfının yaşadığı bir semtteki sosyal konut projesinde, her dairenin kapısında I. Dünya Savaşı'nda ölen bir askerin adı yazılıdır. Bu daireler onların da evleri, geriye kalanlarımızın sahip olduğu, yaşamaktan ve zamanı gelince teker teker ölmekten mahrum kalanların metaforik yuvalarıdır aynı zamanda.

Geçmişle ilgili anlatıların aile içinde kuşaktan kuşağa aktarılması, toplumsal anmanın temel eksenini oluşturur. Ayrıca bazı anma formlarının neden değiştiğini veya öylece yok olup gittiğini anlamamızı da sağlar. Aile yaşamı ile toplumsal anma arasındaki bağ kırıldığında, anmanın temel dayanaklarından biri ortadan kalkmış olur. Arkasından, kısa zamanda anma faaliyeti zayıflar ve yok olup gider. Toplumsal teşvikler törenlerin ve anma faaliyetlerinin yaşatılmasına katkıda bulunabilir. Ancak etkinlik, ilk planda ona can veren sayısız küçük ölçekli sosyal birimin gündeminden düşürüldüğünde, içi boşalır. Küçük ve büyük ölçekli anma ortamları arasındaki fark, özellikle Afrika, Güney ve Güneydoğu Asya ve Güney Amerika kökenli tarihçilerin zihnini çok meşgul etmiştir. Anma mekânlarının ve bu mekânlarda gerçekleştirilen pratiklerin nasıl yeniden canlandırıldığı ve sahiplenildiği tarihçiler tarafından ortaya koyulmuştur. 1968'de Mexico City'de katliama sahne olan yerde (Tlatelolco) daha önce Aztekler de katliama kurban gitmişlerdi. Bu gerçek, katliam sırasında da bilinmekteydi. Bir amaçla kullanılan mekânlar, bir başka zamanda benzeri bir amaç için de kullanılabilir. Ancak çoğu zaman, bellek mekânları kendi yaşam döngüleri süresince yaşar ve biz insanlar gibi, kaçınılmaz olarak yok olup giderler.

Bu doğal çözünüp kaybolma süreci, bellek mekânlarının ve bu mekânlarda gerçekleştirilen toplumsal anma etkinliklerinin yaşam döngüsünü sona erdirir (hakkı da vardır, çünkü bu mekânlar ve anma etkinlikleri, insan gruplarının kendi yaşamları ile geçmişte yaşanan önemli olaylar arasında bir bağ kurma gereksiniminden

doğar). Bu gereksinim uçup gittiğinde, sosyal anma pratiklerini bir arada tutan harç da eriyip yok olur. Ardından kolektif anılar solup gider ve bellek mekânları çözünüp dağılır veya unutulur. Bu duruma iki örnek vermek istiyorum. Dublin'de bulunan ve Sir Edwin Lutyens tarafından tasarlanan ulusal savaş anıtının üzeri onlarca yıl boyunca otlarla kaplanmış haldeydi. Kimse dışarıdan bakıp da ne olduğunu anlayamazdı ve bu bir tesadüf değildi. Britanya Kralı ve Vatan uğruna 100.000 İrlandalının can vermesini 1918 sonrası İrlanda tarihine kolayca dahil etmek kolay değildi. Ancak, yirminci yüzyılın son yirmi otuz yılında mezhep kavgalarının azalmasıyla otlar biçildi ve anıt adeta yoktan var olurmuşçasına yeniden ortaya çıktı. Evet, bellek mekânları elbette ki gözden kaybolabilir; ancak insanlar eskiden andıkları bir olayı yeniden anmaya karar verdiklerinde, birdenbire tekrar ortaya çıkmaları da mümkündür. Bazense bu hortlama daha zor vuku bulur. Yıllarca, Cambridge'deki öğrencilerime tren istasyonundan şehir merkezine doğru gelirken ilk dört yol ağzında ne gördüklerini sordum. Çoğu hiçbir şey görmediklerini söyledi. Göremedikleri şey, şehir merkezine giderken ilk trafik ışıklarında yer alan, eve dönen muzaffer bir askerin betimlendiği savaş anıtıydı. Bu anıtı görmüyor olmalarının nedeni, onlar için bir anlam ifade etmemesiydi. Anıt onlar için hiçbir ilgi çekici yanı olmayan bir taş parçasıydı. Onu görür hale gelmeleri için birilerinin dikkatlerini çekmesi, birilerinin anıtın çevresinde anma etkinlikleri düzenlemesi gerekiyordu. Bu tür çabalar olmadığı takdirde, bellek mekânları yerlerinde kalsalar bile, gözden yitip gider.

Böylelikle Don Kişotvari bir sonuca ulaşmış olduk. Tarihsel kayıtlar, toplumsal anmanın hem karşı konulamaz hem de sürdürülemez olduğunu sayısız örnekle ortaya koymuştur. Bellek mekânları oluşturmak evrensel nitelik taşıyan toplumsal bir davranıştır ve bu çok çeşitli mekânlar, onları yaratan ve devamlılıklarını sağlayan insan toplulukları gibi geçicidir. Çoğu kez, insanlar geçmişte olan önemli olayları anlamlandırmak ve bu olaylarla kendi küçük toplumsal yaşam ağları arasında ilişki kurmak için belirli yerlerde bir araya gelme gereksinimi duyarlar. Bu birleşmeler çözülmeye,

yerlerini farklı gereksinimleri ve tarihleri olan yeni birleşmelere bırakmaya mahkûmdur. Bu aşamada, bellek mekânlarının oluşturulma, kurumsallaşma ve çözünüp kaybolma aşamalarından oluşan yaşam döngüsü sona erer.

Kaynakça

Assmann, J. (1995). Collective memory and cultural identity. *New German Critique*, 65, 125-134.

Gregory, A. (1994). *The silence of memory*. Leamington Spa: Berg.

Hayden, D. (1992). *The power of place*. Cambridge, MA: MIT Press.

Inglis, K. (1992). World War One memorial in Australia. *Guerres mondiales et confits contemporains*, 167, 51-58.

Klein, K. L. (2000). On the emergence of memory in historical discourse. *Representations*, 69, 127.

Lloyd, D. (1992). *Battlefield tourism: Pilgrimage and the commemoration of the Great War in the United Kingdom, Canada and Australia*. Oxford: Berg Press.

MacKenzie, J. (Ed.). (1986). *Imperialism and popular culture*. Manchester: Manchester University Press.

Maier, C. S. (1993). A Surfeit of memory? Reflections on history, melancholy and denial. *History* and *memory*, 5, 136-151.

(2001). *Hot Memory ... Cold Memory: On the Political Half-Life of Fascist and Communist Memory*. Paper presented at the conference on *The Memory of the Century*, institut für die Wissenschaften vom Menschen, Vienna, March 2001.

Merridale, C. (1999). War, death and remembrance in Soviet Russia. J. Winter ve E. Sivan (Ed.), *War and remembrance in the twentieth century* (s. 61-83). Cambridge: Cambridge University Press.

Nora, P. (1992). *The era of commemoration. Realms of memory, iii, Symbols* (s. 618). Paris: Gallimard.

Nora, P. (Ed.). (t.y.). *Les lieux de memoire* (Vols. 1-7). Paris: Gallimard.

Prost, A. (1999). The Algerian War in French collective memory. J. Winter ve E. Sivan (Ed.), *War and remembrance in the twentieth century* (s. 161-176). Cambridge: Cambridge University Press.

Ranger T ve Hobsbavvm E. (Ed.). (1986). *The Invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Winter, J. (1999). *Sites of memory, sites of mourning: The Great War in European cultural history*. Cambridge: Cambridge University Press.

Winter J. ve Sivan E. (1999). *Setting the framework. War and remembrance in the twentieth century* (s. 1-40). Cambridge: Cambridge University Press.

V. BÖLÜM

BELLEK KÜLTÜRÜ NASIL ŞEKİLLENDİRİR?

Kültür bir açıklama olarak kullanılamaz –bu kadarı bütün toplumbilimciler için gayet açıktır (veya olmalıdır). İnsanların "kültürleri nedeniyle" şöyle ya da böyle davrandıklarını veya şuna ya da buna inandıklarını söylemek, olsa olsa tanımlayıcı bir ifade olabilir (bu bize davranışın veya inanışın, değerlendirdiğimiz belirli bir grupta yaygın olduğunu anlatır), ama şu soruyu yanıtsız bırakır: Söz konusu grupta bu davranışların veya inanışların yaygın olmasının nedeni ne?

İşin garibi, sosyal bilimlerde bu oldukça yeni bir ilgi alanıdır. Bu tuhaf ilgisizliğin başlıca nedeni, toplum bilimcilerin çoğunun mikrosüreçler ve bunların kümelenmesine (yani, münferit süreç ve davranışların geniş kapsamlı toplumsal olaylar yaratmasına) yıllardır ilgisiz kalmış olmalarıdır (Schelling, 1978). Oysa son yirmi yılda, mikrosüreçlerin sistematik incelemesine dayanan yeni bir kültürel aktarım antropolojisi ve psikolojisi gelişmiştir. Bu alanın kendine özgü kuramsal temelleri (Boyd ve Richerson, 1985; Sperber, 1985; Tooby ve Cosmides, 1992) ve matematiksel biçimciliği (McElreath ve Boyd, 2007) vardır ve üzerinde birçok kuramsal çalışma yapıl-

mıştır (bkz. Atran, 1990; Boyer, 1994; Hirschfeld, 1996 ve diğerleri). Bu çalışmaların çoğunda asıl hedef, belirli bilişsel eğilimlerin ve kültürel aktarım açısından sonuçlarının araştırılmasıdır ki bu alan Pascal Boyer tarafından kitabın son bölümünde ele alınmıştır.

Bu alanın öncülerinden biri de, 1930'larda, henüz genç bir klasik edebiyat uzmanıyken "Homeros meselesi"ne özgün (ve pek çok bilim insanına göre skandal niteliğinde) bir açıklama getiren Milman Parry'dir. Homeros meselesi, *İlyada* ve *Odysseia*'nın birçok dizesinde karşımıza çıkan kalıp sıfatlarla ("gül parmaklı Şafak", "ayağı tez Akhilleus", "inek gözlü Here" "orduları sürükleyen Eris" vb.) ilişkilidir. Parry'nin varsayımına göre, Homeros'un metinleri önceleri sözlü olarak aktarılmış olan destanların birleştirilmesiyle oluşturulmuştu; bu destanlar okuma yazma bilmeyen ozanlar tarafından ezberlenmeyip, farklı yerlerde icra edilirken klasik konu ve plan temelinde yeniden oluşturuluyordu. Burada en önemli nokta, böylesi sözel icranın, cümleleri altı ölçülü dize formuna uydurmak için bir dizi hazır formül kullanılmasını gerektirmesiydi (Parry ve Parry, 1971). Batı uygarlığının "Urform" (Temel Düzen) metinlerinin okuma yazması olmayan çiftçilerin folklorundan kaynaklandığını savunan tez pek de iyi karşılanmadı. Parry, gözü kara bir şekilde işe koyularak etnografya çalışmaları alanında (klasistler arasında) benzeri görülmemiş bir adım attı. Sözlü kompozisyonu kullanan çağdaş ozanları araştırmaya karar verdi ve destanı oluşturan formüllerin ortaya çıkış sürecine canlı bir örnek sunmak için, Sırp saz şairleri üzerinde araştırmalar yaptı (Lord, 1960).

Parry'nin sunduğu kanıtlar, klasik edebiyata (Havelock, 1986) yönelik ilginin yeniden artmasına neden olmakla kalmayıp, bu bölümde ele alacağımız konuyla doğrudan ilgili olan sözlü aktarım psikolojisine ve sözlü ile yazılı gelenek arasındaki karşıtlığa yönelik yeni bir antropolojik ilgi yarattı (Goody, 1968, 1977; Ong, 1982). Bu iki gelenek yalnızca aktarım açısından değil, insan belleğinden talep ettikleri ve dolayısıyla da tipik olarak destekledikleri kavram ve normların nitelikleri açısından farklılık gösterir. Bu kitapta konuyu, otobiyografik belleğin yanı sıra (Rubin, 1986), gele-

neksel güney ABD halk şarkıları (Rubin, 1995) ve hatırlamanın bilişsel nörobilim alanlarında uzman olan David Rubin ele alacaktır. Rubin, genel olarak bellek için geçerli olan çeşitli süreç ve özellikleri açıklamak amacıyla, görüldüğü kadarıyla belleğin en mütevazı başarılarından biri olan sayışma tekerlemelerinden yola çıkıyor. "*O piti piti*"den otobiyografik belleğin nöral bağıntılarına uzanan yol çok uzun gibi görünse de, Rubin, akla uygun bir bellek kuramının bu iki fenomeni (ve diğerlerini), deneysel bellek ile bu kitabın asıl konusu kültür psikolojisini deneysel olarak birleştirmeyi başarıyor.

Kaynakça

Atran, S. A. (1990). *Cognitive foundations of natural history. Towards an anthropology of scilence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boyd, R. ve Richerson, P. J. (1985). *Culture and the evolutionary process*. Chicago: University of Chicago Press.

Boyer, P. (1994). *The naturalness of religious ideas: A cognitive theory of religion*. Berkeley, CA: University of California Press.

Goody, J. (1968). *Literacy in traditional societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Goody, J. (1977). *The domestication of the savage mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

Havelock, E. A. (1986). *The muse learns to write: Reflections on orality and literacy from antiquity to the present*. New Haven: Yale University Press.

Hirschfeld, L. A. (1996). *Race in the making: Cognition, culture and the child's construction of human kinds*. Cambridge, MA: The M.I.T. Press.

Lord, A. B. (1960). *The singer of tales*. Cambridge: Harvard University Press.

McElreath, R. ve Boyd, R. (2007). *Mathematical models of social evolution: A guide for the perplexed*. Chicago. London: University of Chicago Press.

Ong, W. J. (1982). *Orality and literacy: The technologizing of the word*. London; New York: Methuen.

Parry, M. ve Parry, A. (1971). *The making of Homeric verse: The collected papers of Milman Parry*. Oxford: Clarendon Press.

Rubin, D. C. (1995). *Memory in oral traditions: The cognitive psychology of epic, ballads, and counting-out rhymes*. New York: Oxford University Press.

Rubin, D. C. (2006). The basic-systems model ofepisodic memory. *Perspectives on Psychological Science, 1*(4), 277-311.

Rubin, D. C. (Ed.). (1986). *Autobiographical memory*. New York: Cambridge University Press.

Schelling, T. C. (1978). *Micromotives and macrobehavior* (1. Baskı). New York: Norton.

Sperber, D. (1985). Anthropology and psychology. *Towards an epidemiology of representations. Man, 20,* 73-89.

Tooby, J. ve Cosmides, L. (1992). The psychological foundations of culture. J. H. Barkow, L. Cosmides ve ark. (Ed.), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* (s. 19-136). New York, NY: Oxford University Press.

12

Kolektif Anılar Olarak Sözlü Gelenekler: Genel Bir Bireysel ve Kolektif Bellek Kuramı İçin Öneriler

David C. Rubin

Bu bölümün konusunu, kültürel bellek ve sözlü geleneklerin (özellikle de şiir ve müziği kullanan sözlü geleneklerin) aktarımı oluşturuyor. Müzik; çocuk tekerlemeleri, halk şarkıları (balad), şarkılar ve epik şiirler gibi, sözlü geleneklerin en kalıcı formlarını içerir. Sözlü gelenekleri ilgi çekici kılan özellik, yazılı geleneklerden farklı olarak, varlıklarını sürdürmek için belleğe gereksinim duyulmasıdır. Böylelikle, uzun süreleri kapsayan sözlü aktarım ürünlerini inceleyerek, kullanılan bellek süreçleri hakkında bilgi edinebiliriz. Tam ters yönden çalışıldığındaysa, bellekle ilgili bilgilerimizi kullanarak bu ürünlerin nasıl oluştuklarını ve sınırlılıklarını daha iyi anlayabiliriz. Günümüzde genellikle yalnızca sanat formları olarak görülmelerine rağmen sözlü gelenekler, uygulamalar ve

manevi değerler hakkında değerli bilgiler aktarmışlardır ve hâlâ da aktarırlar. Balkanlarda söylenen destanlar gibi çeşitli formları, önemli savaşlar konusunda da bilgi sağlar (Foley, 1991; Havelock, 1978; Lord, 1960; Ong, 1982).

Bu bölümün büyük bir kısmı, sözlü geleneklerle ilgili daha önceki çalışmalarımdan alınmıştır (örn. Rubin, 1995), ancak ben burada sözlü geleneğin, bilgilerin kültürel aktarımında kullanılan bellek konusunda daha fazla bilgi edinmemizi sağladığını göstermeye çalıştım. Ne var ki, bireysel ve kolektif belleği anlamada bize daha çok yardımcı olmalarını istiyorsak, mevcut bellek kuramlarını belirli ilkelere dayanarak, kuramsal olarak desteklenmiş yöntemlerle genişletmemiz gerekir. Amacım bunu ortaya koymak. Bunu tek bir bölümde kuramsal olarak göstermek çok zor, dolayısıyla önce iki sözlü gelenek formuyla başlayıp, bunlarla ilgili verileri sunduktan sonra konuyu genel olarak belleğe genişletmek istiyorum.

Çocukların Sayışma Tekerlemeleri ve Halk Şarkıları

Konuyu daha somut hale getirmek için birkaç örnekle başlamak istiyorum. Her şeyden önce, sözlü geleneklerin içerikleri soyut değildir, ama somutu kullanarak soyutu anlatmaya çalışırlar (Havelock, 1978). Okuyucularımızın çoğunun en iyi bildiği sözlü gelenek ürünü şu olsa gerek:

*Eeni, meenie, miney, mo**
Catch a tiger by the toe. (Başparmağından bir kaplan yakala)
If he hollers, let him go. (Bırak gitsin, avaz avaz bağırırsa)
Eeni, meenie, miney, mo.

Bu dörtlük, şirin ama anlamsız bir parça gibi görünse de, İngilizce konuşulan ülkelerde herkesçe bilinen, popüler bir tekerleme olarak yüzyılı aşkın bir süredir değişmeden kalmayı başarmıştır. İnce ve eksiksiz bir şiirselliğe sahiptir. Sözcüklerin çoğu, sözcük

* Tekerlemenin ilk ve son dizeleri anlamı olmayan, bir sonraki veya önceki dizeyle uyak oluşturmak üzere dörtlüğe eklenen sözcüklerden meydana gelmiştir. (ç.n.)

tekrarı, uyak veya ses yinelemesi (aliterasyon) gibi tekrarlanan bir ses kalıbı içerir ve anlamı desteklemeyen bütün sözcükler, bu yollardan biriyle şiirselliğe hizmet eder.

İlk dizeyi ele alalım. *Eenie, meenie*'nin içinden alınmıştır. *Meenie, miney* ve *mo*'da ses yinelemesi vardır. *Eenie, meenie* ve *miney*, aynı *mo, toe* ve *go* gibi uyaklıdır. Telaffuzda, *meenie, miney* ve *mo*'da ilk ünlü (*e, i, o*) önden arkaya ilerleyen bir dizi şeklindedir. Aynı diziyi, "*fee, fi, fo, fum, I smell the blood of an Englishman*"* veya "*Old McDonald had a farm, ee eye, ee eye, oh*"da** da görürüz. Nitekim "*meenie, miney, mo*" sıralaması, kulağa "*miney, meenie, mo*" sıralamasından daha hoş gelir ve bu sesli harf sıralaması hiç değişmez. Diğer ses olan "n" üç sözcükte de aynı yerde tekrarlanır. İlk dize, dörtlüğün sonunda tekrar eder ve tek hecelik *mo* sözcüğü, sayışmayla seçilen kişiye karşılık gelir. İki heceli kalıbın bu şekilde değişmesi (iki heceyle devam edilse *monie* olacak sözcüğün yerine *mo* kullanılması) bir kapanış hissi sağlar ve dize "bir kuvvetli vurgulu hecenin ardından, bir zayıf vurgulu hecenin geldiği" *trokaik* hece ölçüsü ile yazılmış olduğundan, son heceye kuvvetli vurgulu hece getirerek uyak şemasını belirler. Özetle, ilk dizede bir kalıbı kırmadan değiştirilebilecek bir sesbirim, hatta ayırt edici tek bir özellik bile yoktur. Ortadaki iki dize daha esnektir ve bu esnekliğin izin verdiği ölçüde veya toplumsal etkilerle zaman içinde tekrar tekrar söylendikçe değişiklikler olabilir, ama bu değişiklikler dörtlüğün ritmik, şiirsel ve diğer özelliklerini ve türünü hiçbir şekilde değiştirmez (Rubin, 1995).

Eenie, Meenie, Abraham ve Rankin'in (1980) sayışma tekerlemeleri derlemesinde en sık rastlanan tekerlemedir ve 1880'lerden bugüne kadar 82 farklı çeşidi (versiyon) kaydedilmiştir. Sözlü geleneklerde, "doğru versiyon" diye bir şey yoktur; daha önce standart olarak kabul edilen versiyon kullanılarak, temel şiirsel, ritmik, imgesel ve anlamsal düzen bozulmamak kaydıyla tekerlemelerde değişiklikler yapılması söz konusu olabilir. 1910'dan önce, daha çok ABD dışındaki Anglosakson ülkelerde, ilk ve son dizenin çe-

---

* Bir diğer tekerleme. "Fi, fay, fo, fum, İngiliz kanı kokusu alıyorum." (ç.n.)

** Türkçeye "Ali Baba'nın bir çiftliği var..." şeklinde çevrilmiş olan tekerleme/şarkı. (ç.n.)

şitlemelerine rastlarız (*Eena meena mina mo* ve *Eena deena dina do* gibi). Görüldüğü gibi, uyak ve ses yinelemesi kalıbını koruyabilmek için bütün dizenin değiştirilmesi gerekmiştir. Ortadaki iki dizede de, nadir olmakla beraber bazı değişiklikler olmuştur. Burada da, ilk dizedeki değişiklikte olduğu gibi, tamamen yeni dizeler oluşturularak düzen korunmuştur. Bunların arasında benim en sevdiğim, bir hippinin yakalandığı ve "'Ah babacığım bırak beni' diye bağırırsa, sakin ol ve bırak onu" şeklindeki uyarlamadır.

Tek tek sözcüklerde de değişiklikler yapılmıştır. "*Hollers*" sözcüğü İngiliz değil Amerikan kökenli olduğundan, Büyük Britanya'da ve Yeni Zelanda'da (yalnızca bu ülkelerde) genellikle "*squeals*" sözcüğü kullanılmış, ancak zamanla "*hollers*" tüm dünyada yaygınlaşmıştır.* *Cries*, *chatters*, *quarrels*, *roars* ve *screams* sözcüklerinin kullanıldığı uyarlamalar da bulunmakla beraber, bunlar daha nadirdir.** "*If he hollers*" derken *he* ile birlikte ses yinelemesi sağlayan *hollers*, en yaygın olanıdır. Diğer tek sözcüklük değişiklikler, şiirselliği etkilemeyen ve aynı hece sayısına sahip eşanlamlıları olan sözcüklerde görülür. Bunlar genellikle vurgusuz sözcüklerdedir (*he* yerine *his*, *if* yerine *when*, *a* yerine *for* kullanılması gibi). 1940'lardan önce, yakalanan "şey" ile ilgili sözcük genellikle ırksal bir hakaret içerir. Bu zaman içinde değişmiştir; günümüzde en yaygın kullanılan sözcük *tiger*'dır (kaplan). Ancak eskiden, tekerlemenin söylendiği topluluklarca çok çeşitli iki heceli sözcüklerin kullanıldığı olmuştur: *baby* (bebek), *beatnik* (bitnik), *beggar* (dilenci), *feller* (herif), *lamb* (kuzu), *lion* (aslan), *lizard* (kertenkele), *monkey* (maymun), *neighbor* (komşu), *pig* (domuz), *robber* (hırsız), *rooster* (horoz) gibi. *Tiger* ve *toe* sözcükleri arasında ses yinelemesi vardır. İki heceli ve trokaik yapısıyla *tiger* sözcüğü, aynı zamanda tekerlemedeki bu yere en iyi uyan İngilizce sözcüktür. Dolayısıyla, tek tek sözcükler değişse bile, düzenleme şekilleri değişmez. Türü kullananlar aracılığıyla aktarılan, belirli

---

* Anglosakson kökenleri farklı olmakla beraber, "holler" ve "squeal" fiillerinin her ikisi de, haykırmak, bağırmak, ciyaklamak anlamına gelir. (ç.n.)

** [İng.] cry: ağlamak, bağırmak; chatter: (hayvan, kuş vb.) konuşur gibi sesler çıkarmak; quarrel: kavga etmek, çekişmek; roar: kükremek; scream: bağırmak, feryat etmek. (ç.n.)

sözcüklerin ezberlenerek hatırlanması değil, türün düzenleniş şekline uygun çözümlerin akılda tutulmasıdır. Bilişsel psikolojide, bu tür düzenlenişlerine Bartlett'in deyimiyle (1932) "şema" adı verilir. Burada yalnızca anlamla ilgili değil, ritim, şiirsellik, imgesellik ve anlam bütünlüğüyle ilgili bir şema söz konusudur.

Oyunda pek de istenilmeyen bir rolde oynayacak çocuğun nispeten sorunsuz bir şekilde seçilmesine hizmet eden buna benzer sayışma tekerlemelerine, pek çok kültürde rastlanır. Romence, İngilizcenin Latin dil ailesinden gelen temellerini paylaşsa da, dilbilimsel olarak Macar, Slav ve Türk dilleriyle kuşatılmıştır. Bu nedenle tekerlemeler benzer özelliklere sahiptir, ama bu benzerlik İngilizce tekerlemelerin basitçe aktarılmasından doğmaz ve dolayısıyla da İngilizce tekerlemelerle ilgili görüşlerin test edilmesine imkân verir (Rubin, Ciobanu ve Langston, 1997). En sık rastladığımız tekerleme aşağıdaki gibidir:

Din Oceanul Pacific (Pasifik Okyanusu içinden)
A iesit un petse mic (Küçük bir balıktı çıkagelen)
Si pe coada lui scria (Ve şöyle yazıyordu kuyruğunda)
Iesi afară dumneata (Haydi çık dışarıya)

Bu tekerlemenin 63 uyarlamasını derledik. Bunlardan 49'u yukarıdaki dizelerin çeşitlemeleriydi. Diğer 14 uyarlamanın son iki dizesi birbirinden farklıydı. Birinde, *Iu, iu, iu / Iesi afară tu* (Sen, sen, sen / Haydi çık dışarıya). Bir diğeri ise şöyleydi: *A B C / Iesi afară dumneata* (A B C / Haydi çık dışarıya). Geriye kalan 12 çeşitleme yalnızca kızlar tarafından söyleniyordu ve şöyleydi: *Te iubesc / nu mă uita* (Seni seviyorum / beni unutma). Tekerleme İngilizce örneklerine (ve stereotipik kültürel cinsiyet rollerine) uygun gibi görünmektedir ve derlediğimiz tekerlemeler genel olarak dörder vuruşlu dört dizeden oluşmaları; iç uyaklar ve son uyak; ses yinelemeleri ve tekrarlamaya ve anlamsız sözcüklerin kullanımına izin vermeleri gibi pek çok özellikleriyle İngilizcedeki tür örneklerine benzerdir.

Henüz okuma yazma bilmeyen çocuklar sözel gelenekleri "hatırlamak" için kullanırlar, çünkü bu dönemde yazıya bel bağlayamazlar. Bununla birlikte erişkinler de bazı olayları hatırlamaya yardımcı olarak şarkı ve şiirleri kullanırlar. Buna örnek olarak pek de eski olmayan bir baladı seçtim. Bu balad, yaşanmış, gazeteler hakkında yazılar çıkmış bir olay üzerine yazılmış, telif hakkı tartışmalarına bile konu olmuştu. Bu somut veriler, şarkıdaki varyasyonlar ve zaman içindeki değişimleri hakkında ek bilgi sağlamaktadır. Dolayısıyla, bilginin ne derece doğru aktarıldığını ve bu tür baladlarla gazete haberleri arasında ne gibi farklılıklar olduğunu incelemek mümkündür (daha ayrıntılı bilgi için bkz. A. Cohen, 1973).

27 Aralık 1903'te, 97 numaralı hızlı posta treni, Monroe'ya (Virginia) tarifesinden daha geç varır. Monroe'da görevi devralan makinist arayı kapatmak ister ama Southern Railway şirketinde yenidir ve yolun tehlikeli noktaları hakkında bilgi sahibi değildir. Danville'in (Virginia) hemen kuzeyinde raylar bir kavis çizerek yokuş aşağı inmekte ve yaklaşık 30 metre yüksekteki bir köprüyle bir dereyi geçmektedir (daha ayrıntılı bilgi için bkz. N. Cohen, 1981; Lyle, 1991; Wallace ve Rubin, 1988). Aşağıdaki iki kıta, öykü akışını ana hatlarıyla anlatır. Kıtalar, Temyiz Mahkemesi'nde görülen telif hakkı davası kayıtlarından alınmıştır (White, 1952):

It's a mighty rough road from Lynchburg to Danville
(Lynchburg'tan Danville'e çok engebeli bir yol)
And a line on a three mile grade.
(Ve beş kilometrelik bir yokuş vardı.)
It was on this grade when he lost his air-brakes
(Havalı frenlerin kontrolünü kaybettiğinde işte bu yokuştaydı)
And you see what a jump he made.
(Ve gördünüz işte, nasıl bir atlayış yaptı.)

He was going down grade making ninety miles an hour
(Saatte yüz elli kilometre hızla yokuş aşağı giderken)
When his whistle began to scream,
(Düdüğü sanki bir feryat kopardı,)

He was found in the wreck with his hand on the throttle
(Enkazda bulunduğunda, eli gaz kolunda)
And was scalded to death by the steam.
(Buharda haşlanarak teslim emişti canını).

Öykü, tren ve gemi kazalarıyla ilgili diğer birçok balatta olduğu gibi, balad geleneğine uydurulmuştur. Bu geleneğe uygun olarak dört dizelik kıtalardan oluşmaktadır. Her dizede tempo dört ölçüden oluşur ve ikinci ve dördüncü dizelerin son ölçüsü genellikle bir esle sonlanır. İkinci ve dördüncü dizelerin son sözcükleri uyaklıdır. Anlam öylesine imgesel ve hareketle doludur ki, her kıta kendi başına anlam ve imge yüklü bir birim oluşturur. Kökleri ortaçağa uzanan bu karmaşık türün üzerinde çok çalışma yapılmış ve pek çok bilgi elde edilmiştir (daha ayrıntılı bilgi için bkz. Rubin, 1995; Wallace ve Rubin, 1991).

Sayışma tekerlemelerinde olduğu gibi, baladın pek çok kez söylenmesiyle zaman içinde ortaya çıkan değişiklikler, türün düzenleniş şeklini değiştirme eğilimi göstermez. Bunu *The Wreck of the Old 97* (Old 97'nin Enkazı) adlı balad üzerinden farklı açılardan kanıtlayabiliriz. Bildikleri baladların çoğunu başka bir şarkıcıyı dinleyerek öğrenmiş olan Kuzey Carolina'lı geleneksel şarkıcılar üzerinde bir araştırma yaptık (Wallace ve Rubin, 1988). *The Wreck of the Old 97*'yi bilen beş şarkıcıdan, baladı altı ay arayla söylemelerini istedik. Bu şarkıcıların hepsi, yorumlarını derlediğimiz baladı söylerken kullanmasalar bile, telli bir enstrüman çalıyordu. Bu enstrümanlarda şarkıları dörtlük notalarla çalmaktaydılar. Bu da, baladın bu notalarına, "parmak belleği" adı altında gruplandırabileceğimiz müzikal ve motor düzenleme şekilleri katıyordu.

Her şarkıcının şarkıyı söyleyişi kendine mahsustu. Şarkının söylenme şeklindeki değişkenlik şarkıcılar arasındakine kıyasla her şarkıcıda daha azdı. Melodi, sözlerden daha az değişkenlik gösteriyordu. Ortaya çıkan değişkenlik, türün düzenliliği dışına çıkma eğilimi göstermedi. Son uyak, her dizedeki vuruş sayısı, kıtalardaki dize sayıları, kıtaların anafikri, bir kıtadaki dizelerin sırası ve

kıtaların sırası hemen hemen aynı kaldı. Şarkıcılar öyküyü süsleyen bazı dizeler eklediler veya çıkardırlar. Melodik değişiklikleri, kullanılan gam, zaman işareti ve dörtlük notaların temel melodik dizisi gibi kısıtlamalar da sınırlandırdı. Sözcükler ve müzik bütünleşmişti. Şarkıcılar, sözcükleri hatırlayabilmek için genellikle melodiyi enstrümanda çalma veya mırıldanma gereksinimi duydular. Sözcüklerin, müziğin ritmik kalıbına, vuruş yapısına ve zaman işaretine uyması gereken vezinli bir kalıbı vardı. Bunlar da değişiklikleri sınırlandırmaktaydı.

Görüşlerimizi sınamak için, bu daha gözlemsel yaklaşımın yanı sıra, baladı daha önce duymayan ve bu konuda uzman olmayan 27 üniversite öğrencisiyle deneyler gerçekleştirdik. Düzenlemenin fark yarattığını göstermek için, balad üniversite öğrencilerine on kez dinletildi, 10 dakika beklendi ve şarkıyı mümkün olduğunca kelimesi kelimesine hatırlamaları istendi. Görsel imgesi güçlü olan dizelerin daha iyi hatırladığını ($r = 0,49$), ancak şarkının anlamı açısından önem taşımayan dizelerin aynı deecede hatırlanamadığı ($r = 0,06$) gözlendi. Buna karşılık, anlamı taşıyan ve nedensellik açısından diğer dizelerle ilişkili olan dizelerin ($r = 0,44$) ve müziğin sözcüklere daha iyi uyduğu dizelerin ($r = 0,44$) daha iyi hatırlandığı saptandı.

Daha sonra, aynı prosedürü kullanarak başka bir 27 kişilik üniversite öğrencisi grubunu deneye aldık, ama 24 sözcüğü, şiirsel bağlantıyı ortadan kaldıracak şekilde değiştirdik. Örneğin *saying Steve* yerine *telling Steve*, *mighty rough road* yerine *mighty though road* ifadelerini kullandık.* Bu değişiklik şarkının genel hatırlanma oranını hafifçe düşürdü (yüzde 60 yerine yüzde 55). Buna karşılık, şiirsel bağlantılı sözcükler, şiirsel bağlantılı olmayan sözcüklere kıyasla daha iyi hatırlandı (sırasıyla, yüzde 51 ve yüzde 24). Daha anlamlı olan, yapılan hataların türüydü. *Saying Steve* 9 kişi tarafından doğru olarak hatırlandı, 3 kişi bu kısmı atladı, diğer katılımcılar bu kısmı değişik bir şekilde hatırladılar. *Telling Steve* olarak değiştirdiğimiz yorumda, kimse *telling Steve*'i doğru

---

* Buradaki değişikliklerde anlamca aynı sözcükler kullanılmış, ancak sözcüklerin ilk harfleri arasındaki benzerlik (s-s, r-r) ortadan kaldırılmıştır. (ç.n.)

olarak hatırlayamadı; 13 kişi bu kısmı atladı; 2 kişi, daha önce hiç dinlemedikleri halde, özgün yorumdaki şekliyle hatırladı. Yani bu kişiler yaptığımız değişikliği, daha şiirsel olan *saying Steve* ile değiştirerek düzeltti. Benzer şekilde, *mighty rough road* 13 kişi tarafından doğru olarak hatırlandı ve 4 kişi bu kısmı atladı. Hiç kimse *mighty tough road* ifadesini doğru olarak hatırlayamadı, 5 kişi bu kısmı atladı, 1 kişi bu kısmı *mighty rough road* şeklinde düzelterek hatırladı (Wallace ve Rubin, 1988).

Diğer bir deneyde, şarkıyı üç farklı şekilde kaydettik: (a) normal tonlama ve ritmiyle söylenmiş şekilde, (b) şarkının ritmi tutularak söylenmiş şekilde, (c) şarkının ritmi, aynı zamanda elle hafifçe tempo tutularak söylenmiş şekilde. Uygulanan prosedürün diğer kısımları değiştirilmedi. Grupların hatırlama oranları arasında anlamlı bir fark saptanmadı (sırasıyla, yüzde 57, yüzde 56 ve yüzde 64), ancak en iyi hatırlanan dizeler ve üç dinleme koşulu arasında bir etkileşim olduğu görüldü. Neden bazı dizelerin farklı dinleme koşullarında daha iyi hatırlandığını incelemek amacıyla, her dizenin vezine uygunluk ölçütümüzle bağıntılı olarak hatırlanma yüzdesini araştırdık. Ritmik ses koşulunda ve ritmik sesle birlikte tempo tutma koşulunda, anlamlı bağıntılar vardı (sırasıyla, $r = 0{,}52$ ve $r = 0{,}57$). Buna karşılık normal ses koşulunda, vezine uygunluk ile hatırlanma yüzdesi arasında anlamlı bağıntı saptanmadı ($r = 0{,}38$). Demek ki, ritim vurgulandığında, ritme iyi uyan dizeler daha iyi hatırlanıyordu (Wallace ve Rubin, 1988).

Bu denli karmaşık ve birbiriyle ilişkili düzenlemelerin öğrenilmesinin ne kadar zor olduğunu araştırmak için, üniversite öğrencilerinden baladları öğrenmeleri istendi (Rubin, Wallace ve Houston, 1993). Her baladın öğrenme süreci, şarkının bir kez dinlenmesi, hatırlanması, dört kez daha dinlenmesi ve tekrar hatırlanması şeklinde gerçekleştirildi. Bu süreç her hafta yeni bir baladla, beş hafta üst üste tekrar edildi. Her biri 10 dizelik olan baladlar içerdikleri farklı düzenleme şekillerini belgelemek üzere incelendiler. Hatırlamalarda değerlendirilecek, tanımlanması kolay 30 özellik saptandı. Beş şarkının öğrenilmesi sırasında, üniversite öğrencilerinin bir kez duydukları bir şarkıyı öğrenme yetenekleri çarpıcı bir şekilde

arttı. Öğrenilen beşinci şarkıda, ilk öğrenilen şarkıya kıyasla hatırlanan sözcük sayısı bir buçuk kat, uyaklı sözcük sayısı iki kat, dize yapısı üç kat arttı.

Bütün hatırlamalar tamamlandıktan sonra, üniversite öğrencilerine dinlediklerine uygun yeni bir balad yazmaları için 20 dakika verildi ve bunu yaparken hangi kurallara uyduklarını listelemeleri istendi. Yazılan baladların uzunluğu, dinlenenlerin üçte ikisi kadar oldu. Tanımladığımız 30 özelliğin yaklaşık yarısını içeriyorlardı ve bunların dörtte biri açık kurallar olarak listelendi. Ancak, listelenen kurallarla uygulanan kurallar arasında ilişki yoktu. Örneğin, baladlarda sıkça görüldüğü üzere, öğrenilen beş şarkının hiçbirisinde olayların geçtiği yer ve zaman belli değildi, iki heceden uzun olan pek az sözcük vardı, isimler soyut değil, somut ve kolayca göz önüne getirilebilecek cinstendi ve ana karakter muhakkak ölüyordu. On dört üniversite öğrencisinin tamamı, olayın geçtiği yer ve zamanı örgüye dahil etmekten kaçındı, on biri, iki heceyi aşan çok az sözcük kullandı, on ikisi çoğunlukla somut sözcükleri tercih etti, ancak on dört kişi içinde bunlardan herhangi birini kural olarak listeleyen çıkmadı. Üniversite öğrencileri, kısmen şarkılardaki bazı düzenleri bilinçli olarak gözlemleyerek, kısmen de nasıl yaptıklarını sözel olarak ifade edemeseler de tarzı taklit ederek, karmaşık bir türe hâkim olmaya başlamışlardı.

Baladların metinsel analizi, geleneksel şarkıcılardaki değişikliklerin gözlemlenmesi ve laboratuvar deneyleri aracılığıyla görüşlerimizi doğruladık. Bu farklı araştırma yöntemlerinin güçlü yönlerini birleştirerek, görüşlerimizden daha emin olduk. Araştırma yöntemlerinden herhangi birini tek başına kullanarak bunu başaramazdık. Baladlar da, sayışma tekerlemeleri gibi, tür konusunda uzman olmayan üniversite öğrencileri tarafından bile, belirli bir ezberleme şekliyle öğrenilmez. Belleği yapılandırmaya yardımcı olan düzenleme şekillerinin, beğenilen ve biraz uzmanlaşmakla hatırlanması gereken materyaldeki yapının beğenilmesini artıran herhangi bir düzenleme şekli olabileceğini saptadık. Kuşkusuz bilişsel psikoloji alanında eğitim almamış bir kişi, insanların herhangi bir şeyi, hatırlamalarına yardımcı olacak bütün düzenleme şekillerini

kullanmadan hatırlayıp hatırlayamayacağını merak edebilir. Ancak aslında psikolojik ve psikolinguistik kuramların çoğu, hatırlamaya yardımcı olarak yalnızca metnin soyut anlamını kullandığımızı öne sürmektedir.

Standart Bellek Kuramları Ne Diyor?

Bilişsel psikoloji, sözlü geleneklerin nasıl korunduğu konusunda bize çok şey söyler. Açık ve örtük bellek arasındaki ayrımı; düzenleme ve şemanın rolünü; ipucuyla hatırlama ve hatırlama esnasında ipuçlarını, kodlamadaki ipuçlarıyla birleştirme, aktarım, engelleme, aralıklı uygulama, aşırı öğrenme ve üzerinde çok çalışılan ve çok iyi anlaşılan diğer birçok kavram ve fenomeni açıkça ortaya koyarak, sözlü geleneklerle ilgili çalışmalara önemli katkı sağlar. Bu katkıyı, genel kolektif bellek çalışmalarına genişletmek kolaydır.

Bununla birlikte, bilişsel psikoloji alanındaki görüşlerin çoğu, sözlü geleneklerin farklı aktarım koşullarından daha kısıtlı görevlerde geliştirilmiştir ve bu nedenle tam olarak genellenemeyen bazı görüşler vardır. Bunlar bile sözlü geleneklerle ilgili çalışmalar açısından aydınlatıcıdır ve psikoloji kuramlarının yetersizliklerini veya sınırlılıklarını gösterdikleri için, genel olarak bellek araştırmaları açısından özel bir öneme sahiptirler. Örneğin, yüzeysel kafiye süreci çok güçlü olduğundan, işlemenin derinliği yetersiz kalır. Benzer şekilde, bilişsel ve sosyal psikolojide kullanılan standart söylenti paradigması, sözlü geleneklerde görülmeyen hızlı bir değişimi öngörürken (Allport ve Postman, 1947; Bartlett, 1932), halkbilimciler tarafından önerilen aktarım modelleri daha fazla şey söyler (bunun nedenleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Rubin, 1995). Bellek araştırmalarında anıları somutlaştırmak, diğer bir deyişle anıları, bir sürecin aksine, tek bir yere yerleştirilmiş ve tek bir birim halinde depolanmış tek bir şeye dönüştürme eğilimi daha ağır basar (Kolers ve Roediger, 1984). Buradan, sözlü gelenekler ve diğer gerçek dünya anıları ile ilgili verileri ve gözlemleri açıklayacak bir görüşe ulaşmak için, belleğin nasıl işlediğini yeniden değerlendirmek gerekir.

Önceki sayfalarda gözden geçirdiğimiz sözlü geleneklerin hatırlanmasını ele alalım. Laboratuvar terimleriyle bu, "klasik seri hatırlama"dır. Sözcükler sırasıyla hatırlanmalıdır. Bu nedenle, birbiriyle ilişkisiz sözcük listelerinin ya da düzyazı ve şiirlerin ezberlenmesiyle ilgili laboratuvar araştırmaları sayesinde, seri hatırlamada devreye giren mekanizmaların bazıları hakkında önemli bilgiye sahibiz. Sözlü gelenek çalışmaları, seri hatırlamanın özelliklerini, önceki çalışmalara kıyasla daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hiç kimse, şiir veya müziğin kullanıldığı bir sözlü gelenek parçasının genel anlamını, parçayı özetleme amacıyla parçanın tamamını hatırlamadan özetleyemez. Parçanın ortasında ne olduğunu veya herhangi bir ayrıntının nasıl sonuçlandığını, parçanın başından bu bölüme kadarki kısmı hatırlamadan söyleyemez. Aynı şekilde, uyak şemasını veya görsel imgeyi veya parçanın bir bölümündeki mekânsal konumu, bağlantı kurmadan söyleyebilmek mümkün değildir. "Hızlı bir başlangıca" gereksinim vardır. Pekiyi bunun nedeni ne? Bilgisayar terimiyle ifade edecek olursak, bilgi neden "içerik düzeyinde adreslenebilir" bir nitelik taşımıyor? Hatırlanan her sözcük, bir sonraki sözcük için ipucu verir. İpuçları, bir sonraki sözcüğün hatırlanmasında rol oynayabilen bütün düzenleme şekillerini kapsar. Böylelikle, bir baladda bir sonraki sözcüğün hatırlanmasında, sözel çıktı ve melodiye eşlik eden anlam, imge, mekânsal konum, uyak, ses yinelemesi, asonans, ritim ve motor hareketleri içeren şema veya düzenleme şekilleri ipucu oluşturur.

Bu sistemlerin yalnızca biriyle ilgili ipucu vermek (parçanın genel anlamını veya özel bir bölümün anlamını sorgulamak) yeterli olmaz. Oysa bu kısma gelene kadar şarkıyı söylemek, gereken bütün sistemlerdeki ipuçlarını harekete geçirir (ayrıntılı bilgi için bkz. Rubin, 1995, 2006). Bu tür ipucuyla hatırlama çok güçlü olabilir. Aşağıdaki dokuz ipucunu değerlendirip, sırayla cevaplayın. Şu özelliklerle ilgili birer sözcük düşünün: (a) bir inşaat malzemesi, (b) efsanevi bir yaratık, (c) bir zaman birimi, (d) "eel" ile uyaklı bir sözcük, (e) "post" ile uyaklı bir sözcük, (f) "beer" ile uyaklı bir sözcük, (g) "eel" ile uyaklı bir inşaat malzemesi, (h) "post"

ile uyaklı efsanevi bir yaratık, (i) "beer" ile uyaklı bir zaman birimi.* Aklımda üç hedef sözcük var. Yanıtlarınızı düşünürken göremeyeceğiniz için, bu hedef sözcükleri bir sonraki paragrafın sonuna ekledim. Bu sözcükler (g), (h) ve (i)'ye verilen en yaygın yanıtlardır ve sizlerin de bu ipuçlarına aynı yanıtları verdiğinize bahse girerim. Oysa ilk altı ipucundan birine yanıt olarak bu üç hedef sözcükten birinden fazlasını vermiş olduğunuzdan şüpheliyim ve çalışmalarımızın sonuçlarına göre, bunların hiçbiri listelenmemiş olacaktır. Görüldüğü üzere, tek başına verilen ipuçlarının birleştirilmesi, bunların tek başına sağlayacağı etkinliğin çok üzerinde bir isabet oranı sağlar (ayrıntılar ve matematiksel hesaplar için bkz. Rubin ve Wallace, 1989). Sözlü gelenekler açısından baktığımızda, bir balad, şarkının anlamını ve bir sonraki dizenin uyak şemasının nasıl olması gerektiğini anlayacak kadar söylendiğinde, son sözcüğün ne olduğunu hatırlamak gerekmez, bu sözcük zaten bilinir. Bellek açısından bu şekilde ipucuyla hatırlama, "hızlı başlangıç" bir kez sağlandı mı, bellek yükünü sıfıra indirir. Bu ve bir önceki paragraf, Rubin'in 1995 tarihli çalışmasında daha ayrıntılı olarak tanımlanan sözlü geleneklerde seri hatırlama kuramının bir özeti niteliğindedir.

Genişletilmiş Bir Bireysel ve Kolektif Bellek Kuramı

Amacımız, belleğin belirli bir durumda yalnızca bir yönteme ve yalnızca bir düzenleme şekline yönelik olduğu durumlardan yola çıkarak, normalde kolektif bellek açısından önem taşıyan daha karmaşık durumları kapsayacak şekilde kuramımızı genişletmek. Bunun için, basit durumlar için geliştirilenden daha karmaşık, ama pek çok sözlü gelenekteki seri hatırlamayla da sınırlı kalmayan bir bellek modelini göz önünde bulundurmamız gerekir (Cabeza ve ark., 2004; Greenberg ve Rubin, 2003; Rubin, 2005, 2006). Bu arada, hedef sözcüklerimiz şunlardı: *steel* (çelik), *ghost* (hayalet) ve *year* (yıl).

---

* Kuşkusuz bu alıştırma İngilizce düşünmeyi gerektiriyor. (ç.n.)

Bir gerçek dünyada karşılabileceğiniz bir durum düşünün. Eğer orada olsaydınız otobiyografik belleğinizin ve yaşam öykünüzün parçası olabilecek ve sözlü geleneğin içinde yer alabilecek bir durum olsun bu. *Old 97* treni raydan çıkıp aşağı uçtuğunda köprünün altında oynayan iki çocuktan biri olduğunuzu düşünün. Tren oynadığınız alanın hemen yanına düşmüş. Eylül sonlarında, sıcak bir gün. Düdüğün kesintisiz ve şiddetli sesi, bir trenin kontrolden çıktığını haber veriyor. Ardından bir çatırdama sesi geliyor ve lokomotif, birçok posta vagonuyla birlikte raydan çıkıp dereye düşüyor. Bir sessizliğin ardından, en son posta vagonu rayda asılı kaldığı yerden kurtulup diğer vagonların üzerine iniyor. Buhar ve toza, kısa süre içinde başlayan yangının dumanları karışıyor. Yük vagonunda taşınan yüzlerce sarı kanarya serbest kalıp, bu felaket manzarasının dört bir yanında uçuşmaya başlıyor. Ardından yaralananların çığlıkları duyuluyor ve yarım saat içinde yardım geliyor. Hemen herkes size kazanın nasıl olduğunu ve iyi olup olmadığınızı soruyor. Ertesi yıl, anma etkinlikleri çerçevesinde bir gazeteci yazacağı öykü için otobiyografik anılarınızı derliyor. Peki, on yıl sonra bir bellek kuramcısı olarak bu anıyı tanımlamak isteseniz neye ihtiyacınız olurdu?

En azından aşağıda sıralayacağımız yarıotonom sistemlerde depolanıp işlenen bilgilere ihtiyacınız olacağını düşünüyorum. Genel tabloyu tanımlamak, nesneleri ve olayları bu tablo içinde konumlandırmak için iyi bir mekânsal sisteme ihtiyacınız olacaktı. Bunu görsel sistemden ayırmak gerekir; böylelikle, buhar, toz ve duman nedeniyle hiçbir şey göremeseniz bile, sesler ve dokunma aracılığıyla genel tabloyu bilebilecektiniz. Nesneleri tanımlamak, buharı ve sarı kanarya sürüsünü fark edebilmek için bir görsel sisteme ihtiyacınız olacaktı. Ayrıca sesleri ayırt edebilmek için işitme sistemi; kokuları alabilmek için koklama sistemi gerekecekti. Kısacası her duyu için özel bir sistem.

Her türlü duysal bilginin işlenmesi ve depolanması için tek bir soyut bellek sistemi yerine, ayrı ayrı duyuların olmasının nedeni nedir? Bunun birçok nedeni var. Öncelikle, her sistem kendine özgü bir şemaya sahiptir ve bu deneyimle değiştirilebilir. Kişinin

dünyanın görsel örgütlenmesiyle ilgili bildikleri, kolayca kokulara aktarılamaz. İkincisi, her sistem işlevsel olarak farklıdır. Her biri farklı girdileri değerlendirip yönetir ve bu girdi farklı şeyler için kullanılır. Örneğin koklama, hedonistik açıdan önem taşıyan bilgileri çok hızlı bir şekilde sağlar, ama kokunun kaynağını belirlemez. Üçüncüsü, her sistem biyolojik olarak farklıdır ve bu, belleğin hizmetine sunması gereken mekanizmalar açısından önem taşır. Duysal bilgi deposuna duyulan gereksinim ve bu deponun özellikleri, işler bellek verileri ve uzun süreli bellek bütün duyular için aynı değildir. Bunların bir kısmı, değerlendirilecek uyarana, bellek dışı duysal sistemin birincil işlevlerine ve beynin duyu tarafından kullanılan alanlarının diğer işlevlerine bağlıdır. Görsel uyaranlar, tatlardan ve kokulardan daha hızlı değişir; tatlar ve kokular kimyasallar aracılığıyla vücuda alınır ve vücut, bunların duysal bilgi deposu olarak işlev görebilir.

Duysal sistemler ve bunları bütünleştiren bir mekânsal sistem yeterli değildir. Duyulan lisana ve linguistik olmayan verileri kodlamak için kullanılan lisana da gereksinim olacaktır. Olayın öyküsünü anlaşılabilir, birbiriyle nedensel ilişkiler içeren ayrı olayları bir araya getirerek yapılandıracak bir anlatı da gerekecektir. Anlatı lisandan farklıdır. Pandomimler, sessiz filmler, karikatürler ve hatta tek bir resim veya fotoğrafla, tek bir sözcük bile kullanmadan tutarlı bir anlatı oluşturulabilir. Diğer taraftan, anlatı ve lisan (cümle düzeyinde veya altındaki yapılar), aynı duyular gibi, farklı beyin alanlarını meşgul eder ve türlü nörolojik tacizlere maruz kalır (değerlendirme için bkz. Rubin ve Greenberg, 2003). Rasyonel düşünce temelinde yapılan bütün bu çıkarsamalara ek olarak, bir olay sırasında ne hissettiğinizi ve ne yaşadığınızı tam olarak tanımlayabilmeniz için duygulara gereksinim olacaktır. Duyguların iki önemli rolü vardır. Bunlardan ilki, uyarılmanın temelinde kodlama düzeyini artırarak, bellek üzerinde modülatör etki göstermeleridir. İkincisi ise daha çok duyuların, lisanın ve anlatının rolüne benzer. Gösterdiğiniz duygusal tepkiler, yalnızca biyolojinize ve kişilik özelliklerinize değil, o güne kadarki deneyimlerinize de bağlı olacaktır.

Sonuç olarak, bilgiyi bu farklı sistemlere entegre etmek için, bütünleşmiş tek bir bellek oluşturacak bir sisteme, daha doğrusu iki sisteme ihtiyacınız olacaktır. İlk sistem, genellikle bellek kaybı olgularında araştırılan standart medial temporal, hipokampus tabanlı bellek sistemidir (Nadel ve Moscovitch, 1997; Squire 1987; Squire, Stark ve Clark, 2004). Yukarıda saydığımız diğer sistemlerde depolanan bilgiyi otomatik ve oldukça saçma bir şekilde, duygu sisteminin bir miktar uyarlamasıyla birleştirir. İkincisi, frontal lob bilgi arama ve çıkarma sistemidir. Daha önce depolanmış bilgileri daha akılcı bir şekilde arayan bu sistem, engelleyici işlem ve hatırlamada rolü olmayan bir dizi süreçle ilişkilidir. Anıları bir araya getirmedeki rolü, bellek kuramına yeni bir katkı olup, büyük ölçüde nörolojik görüntüleme çalışmalarının bir ürünüdür.

Bu bölümde, otobiyografik bir anıda oynamış olmaları gereken role odaklanarak farklı sistemlerle ilgili görüşler sundum (*Old 97* kazasına tanık olma veya bu kaza sonrasında yazılan balad ile ilgili önerdiğim farazi görüş gibi). Bu durumda otobiyografik anı daha zengin, değişikliğe uğramaya daha yatkın ve daha az müzikal olacaktı. Balad, "balad türünün" ve "tren veya gemi kazası alttürünün" şemalarının eklenmesine bağlı olarak daha kısıtlı ve değişmez olacaktı (edebi terminolojide "tür çakışması"). Bununla birlikte, her biri kendi düzenleme şekline veya şemasına sahip, hatırlamayı etkileyebilecek farklı sistemlerin varlığının kanıtlanması, bu tarz bir analizin çok ötesindedir. Farklı sistemlerin varlığıyla ilgili kanıtlar, nöroanatomi, nöropsikoloji, nörolojik görüntüleme, bilişsel/deneysel psikoloji ve bireysel farklılık araştırmalarından elde edilmiştir. Medial temporal açık bellek sistemi hariç bütün sistemler, bellekten farklı görevlerde de kullanıldığından, her sistemin hatırlamada rolü olmayan işlevleriyle ilgili kayda değer miktarda bilgi vardır ve bunlar sistemin bellekteki rolü hakkında da bilgi sağlar (ayrıntılı inceleme için bkz. Rubin, 2006).

Nörolojik hasar ve erken nörolojik görüntüleme, bu sistemlerin fiziksel ayrımı açısından önemli kanıtlar sunar; nörolojik görüntüleme, devreye giren süreçlerin sırasını ortaya çıkararak, temporal ayrımlarını da göstermeye başlamıştır. Örneğin, otobiyografik

bellekte frontal ve medial temporal bellek sistemleri görsel sistemden önce etkindir (Daselaar ve ark., 2008) ve sözlü geleneklerdeki seri hatırlamada, parça söylenirken birçok sistemin ritmik katılımı beklenir. Örneğin, *Old 97'nin Enkazı*'nda bir kıtanın ikinci dizesinin sonuna gelindiğinde, uyakla ilgili beyin bölgeleri bu kıtanın dördüncü dizesinin son sözcüğünü aramak üzere aktif hale geçer. Benzer şekilde, bir kıta söylenirken görsel ve mekânsal alanların daha etkin olması ve kıtanın sonunda etkiliklerinin azalması beklenir.

Kolektif Bellek İçin Genişletilmiş Yöntemler

Burada etolojik bir yaklaşım önereceğim. Bu yaklaşımın belki de en iyi tanımlandığı eser, Tinbergen'in (1960) *The Herring Gull's World* (Bayağı Martıların Dünyası) adlı kitabıdır. Otobiyografik belleğin içeriğiyle ilgili uygulamalarından biri ise Linton'da (1986) bulunabilir. Newell (1973), biliş biliminin bu konuya ilişkin yaklaşımının mükemmel bir tanımını yaparak, "insan davranışının gerçek bir kesitini" veren bir kuram oluşturmaya çalışılması gerektiğinden bahseder; Brown, bu tür bir yaklaşımın sosyal psikolojideki başarısına değinir (1989); Neisser de benzer bir yaklaşımı destekler (1982). Yöntemsel düzeyde, ben de bellek araştırmasının farklı alanlarında etolojik yaklaşımı kullanma girişimlerim konusunda yazdım (Rubin, 1989). Dünyanın doğasına dair güçlü bir kuramın bu kuramı çürüten ideal koşullarla ilgili bir başka kuram oluşturulmasında kullanıldığı, kuram odaklı araştırmalar veya varsayım test etme araştırmaları bu yaklaşımla doğrudan çelişir. Bu yaklaşım uygulanabilir olduğunda şüphesiz en zarif ve yararlı yaklaşımdır, ama bireysel ve kolektif bellek alanında bu tür çabaların pek de uygun olduğunu düşünmüyorum. Mevcut bilişsel psikoloji kuramları çerçevesinde, bahsettiğim bu karşıtlık bazı uyaranları anlamaya çalışan bir bireyde, yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarı işlemeler arasındaki karşıtlığa paraleldir.

İlk aşama, anlamak istediğiniz bireysel veya kolektif anının niteliğini gözlemlemenize, önemli özelliklerini tanımlamanıza ve

mümkünse bu tanım için ölçütler belirlemenize dayanır. Bu ölçüt belirleme işlemi, yalnızca iyi kötü bazı kıyaslamalar yapmaktan ibaret olmamalıdır; değişkenler arasındaki ilişkiler daha sabit ve daha önemli olabilir. Gözlemleme ve tanımlama aşaması tamamlandıktan sonra, artık bir kuram geliştirebilirsiniz. Burada önemli olan, araştırmakta olduğunuz fenomeni başlangıçta tanımlama şeklinize ve özellikle de bu fenomenle ilgili geliştirdiğiniz kurama çok fazla bağlanmamanızdır. Sorun çözme ve yaratıcılık çalışmalarından bildiğimiz üzere, çalışmanın amacını tanımlamak için kullandığınız temsil çok önemlidir. Tanımlama ve kuram birbirini etkileyerek değiştirecektir. Bir sonraki adımda sıra, önsezi, görüş veya kuramlarınızı test edecek deneyleri tasarlamaya gelir (bu şekilcilik ve kibirlilik düzeyinize göre değişecektir). Burada Tinbergen'in erişkin martılara, üzerinde kuluçkaya yatmaya çalışacakları farklı büyüklük, renk ve şekillerde yumurtalar veya farklı gaga şekline sahip civcivler verdiği deneyler çok etkileyici örneklerdir. Daha sonra kuramın yeniden gözden geçirilmesi gerekebilir. Daha etolojik bir yaklaşım seçecekseniz, harika, bu doğal bir ilerleme sayılabilir. Kuramın gözden geçirilmesi, kuram odaklı yukarıdan aşağı araştırmalar için çok uygundur; sıfır varsayımını her zaman reddediyor ve böylece kuramınızı destekliyorsanız, işbilir bir araştırmacı olma yolunda olduğunuzu söylemek zor olacaktır. Eğer kuramınız bu kadar iyi idiyse, zaten test edip durmaya gerçekten ihtiyacınız yoktu veya deneyleriniz çok kolaydı; başka deneyler yapmalıydınız. Bununla birlikte pratikte, kuram odaklı araştırmacılar kuramlarını alenen değiştirmekten pek hoşlanmazlar.

Bu bölüme sözlü geleneklerin iki türü ve geleneklerden seçilmiş az sayıda örnekle başladım. Asıl araştırma ise pek çok tanımla başladı. Aslında, incelediğimiz türler, bize gereken tanımların daha önce folklor araştırmacıları tarafından yapılmış olması nedeniyle seçildiler. Sonra, mümkün olan her durumda deneyler yaptık. Çocuk tekerlemelerinde alışılmış anlamıyla deney yapmak daha zordu, çünkü bu sözlü geleneğin kullanıcılarını sorgulamak erişkinlerdeki kadar kolay değildi. Eğer çocuk psikoloğu olsaydık, bu tür deneyler yapmış veya daha büyük çocuklarca söylenen ve

bu tekerlemelerin bir kısmının kullanıldığı "ip atlama tekerlemelerine" geçebilirdik. Bunun yerine, tekerlemelerde zaman içinde oluşan değişimleri karşılaştırdık ve temel bir tekerleme metninden çıkardığımız sonuçların, bu tekerleme metnini inceledikten sonra elimize geçen yeni metinler için de geçerli olup olmadığını sorguladık. Baladları kullanarak, araştırmacıların psikoloji laboratuvarlarında onlarca yıldır yaptıkları türde deneyler yaptık. Farklı olan tek şey öğrenilmesi gereken materyaldi. Bu süreçte, çoklu ipuçlarıyla seri hatırlama kuramını kurduk ve bu kuramı değerlendirmek için testler saptadık.

Bir araştırmacı, önerildiği üzere bir kuramla değil de, örneğin sözlü geleneklerde nelerin sabit kalıp nelerin değiştiğini açıklamak gibi bir olgudan yola çıktığında, ona iki önerimiz olabilir. İlki, açıklayamayacağın bir şeyle karşılaşmaya hazırlıklı ol. Tekrarlanabilirlik oranı yüksek bir bulgu için iyi bir açıklama bulmak, bunun neden ortaya çıktığını mutlaka anlamanı gerektirmez. İkincisi, alabileceğin her türlü yardımı almaya çalış. Bir kuramı test etmek için gereken hazırlıkları yaparak işe başlamadıysan, çok farklı kuramları okuman gerekecektir. Laboratuvar işiyle değil de, gerçek dünyada yaşanan bir olayla ilgileniyorsan, bir dizi yöntemin olmalı, hatta yeterince ilerleyebilirsen, bir dizi laboratuvar deneyinde kullanılacak görevler belirlemiş olmalısın. Böylece en azından odağının çok dar olmasıyla suçlanmazsın. Bir bilim insanı mı, yoksa yalnızca bir amatör mü olduğuna bizzat kendinin karar vermesi gerekecektir.

Teşekkür

Bu bölümün yazımında, National Institute on Aging'in sağladığı maddi destek (R01 AG023123) kullanılmıştır.

Yazışma adresi: davidrubin@duke.edu.

Kaynakça

Abrahams, R. D. ve Rankin, L. (Ed.). (1980). *Counting-out rhymes: A dictionary*. Austin: University of Texas Press.

Aliport, G. W. ve Postman, L. (1947). *The psychology of rumor*. New York: Henry Holt.

Brown, R. (1989). Roger Brown. G. Lindzey (Ed.), A *history of psychology in autobiography* (Cilt 8, s. 36-60). Stanford, CA: Stanford University Press.

Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. London: Cambridge University Press.

Cabeza, R., Prince, S. E., Daselaar, S. M., Greenberg, D. L., Budde, M., Dolcos, R. et. al. (2004). Brain activity during episodic retrieval of autobiographical and laboratory events: An fMRI study using a novel photo paradigm. *Journal of Cognitive Neuroscience*, *16*, 1583-1594.

Cohen, A. B. (1973). *Poor Pearl, poorgirl!: The murdered-girl stereotype in ballad and newspaper*. Austin: University of Texas Press.

Cohen, N. (1981). *The longsteel rail: Ihe railroad in American folksong*. Urbana, IL: University of Illinois Press.

Daselaar, S. M., Rice, H. J., Greenberg, D. L., Cabeza, R. LaBar, K. S. ve Rubin, D. C. (2008). The spatiotemporal dynamics of autobiographical memory: Neural correlates of recall, emotional intensity, and reliving. *Cerebral Cortex*, *18*, 217-229.

Foley, J. M. (1991). *Immanent art: From structure to meaning in traditional oral epic*. Bloomington: Indiana University Press.

Greenberg, D. L. ve Rubin, D. C. (2003). The neuropsychology of autobiographical memory. *Cortex*, *39*, 687-728.

Havelock, E. A. (1978). *The Greek concept of justice: From its shadow in Homer to its substance in Plato*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Kolers, P. A. ve Roediger, H. L. III (1984). Procedures of mind. *Journal of verbal learning and verbal behavior*, *23*, 425-449.

Ong, W. J. (1982). *Orality and literacy: The technologizing of the word*. London: Methuen.

Lord, A. B. (1960). *The singer of tales*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Linton, M. (1986). Ways of searching and the contents of memory. D. C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory* (s. 50-67). Cambridge: Cambridge University Press.

Lyle, K. L. (1991). *Scalded to death by the steam*. Chapel Hili, NC: Algonquin Books.

Nadel, L. ve Moscovitch, M. (1997). Memory consolidation, retrograde amnesia and the hippocampal complex. *Current Opinion in Neurobiology*, *7*, 217-227.

Neisser, U. (1982). *Memory observed*. San Francisco: W. H. Freeman.

Newell, A. (1973). You can't play 20 questions with nature and win: Projective comments on the papers of this symposium. W. G. Chase (Ed.), *Visual information processing* (s. 283-308). New York: Academic Press.

Rubin, D. C. (1989). Issues of regularity and control: Confessions of a regularity freak. L. W. Poon, D. C. Rubin ve B. A. Wilson (Ed.), *Everyday cognition in adult and later life* (s. 84-103) Cambridge: Cambridge University Press.

(1995). *Memory in oral traditions: The cognitive psychology of epic, ballads, and counting-out rhymes*. New York: Oxford University Press.

(2005). Abasic-systems approach to autobiographical memory. *Current Directions in Psychological Science*, *14*, 79-83.

(2006). The basic-systems model of episodic memory. *Perspectives on Psychological Science*, *1*, 277-311.

Rubin, D. C., Ciobanu, V. ve Langston, W. (1997). Children's memory for counting-out rhymes: A cross-language comparison. *Psychonomic Bullletin and Review*, 4, 421-424.

Rubin, D. C. ve Greenberg, D. L. (2003). The role of narrative in recollection: A view from cognitive and neuropsychology. G. Fireman, T McVay ve O. Flanagan (Ed.), *Narrative and consciousness: Literature, psychology, and the brain* (s. 53-85). New York: Oxford University Press.

Rubin, D. C. ve Wallace, W. T. (1989). Rhyme and reason: Analyses of dual cues. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 15, 698-709.

Rubin, D. C., Wallace, W. T. ve Houston, B. C. (1993). The beginnings of expertise for ballads. *Cognitive Science*, 17, 435-462.

Squire, L. R. (1987). *Memory and brain*. New York: Oxford University Press.

Squire, L. R., Stark, C. E. ve Clark, R. E. (2004). The medial temporal lobe. *Annual Review of Neuroscience*, 27, 279-306.

Tinbergen, N. (1960). *The Herring Gull's World*. New York: Basic Books.

Wallace, W. T. ve Rubin, D. C. (1988). "The Wreck of the Old 97": A real event remembered in song. U. Neisser ve E. Winograd (Ed.), *Remembering reconsidered: Ecological and traditional approaches to the study of memory* (s. 283-310). Cambridge: Cambridge University Press.

(1991). Characteristics and constraints in ballads and their enects on memory. *Discourse Processes*, 14, 181-202.

White, N. I. (Ed). (1952). *The Frank C. Brown collection ofNorth Carolina folklore. (Vol. II)*. Durham, NC: Duke University Press.

13

Bilişsel Yatkınlıklar ve Kültürel Aktarım

Pascal Boyer

Bir grup içinde paylaşılıyormuş gibi görünen ve diğer gruplar tarafından paylaşılanlardan farklı olan kavram ve normları, "kültürel kavram ve normlar" olarak adlandırıyoruz. Kavramları ve normları, eğer insanlar, içinde bulundukları gruptaki diğer insanlar bu kavram ve normlara şimdi veya geçmişte sahip oldukları *için* sahiplerse "kültürel" olarak niteleriz. Bu, kavram ve normların aktarımının insan kültürlerinin oluşumunun temelinde yer aldığını gösterir.

Kültürel aktarım ne ölçüde bellek gerektirir? Modern bilişsel antropolojinin bu soruya yanıtı biraz şaşırtıcıdır. Eğer "belleği" alışılmış tanımıyla, yani "geçmişte yaşanan durumlarla ilgili, erişip üzerinde açıkça düşünebileceğimiz bilgiler" anlamında ele alırsak, yanıt, kültürel aktarımın genel olarak varsayıldığı gibi *bu* tür belleğe pek de gerek duymadığı şeklindedir. Aslında kültürel aktarımın büyük bir kısmı, burada anlatacağım üzere açık anıların dışında

gerçekleşir. Oysa psikologlar için bellek, açık anılardan çok daha fazlasını içerir (Roediger, Wheeler ve Rajaram, 1993). Bellek, "anlamsal bellek" olarak adlandırılan, toplumsal ve doğal çevreyle ilgili sistematik bilgileri ve "işlemsel bellek" olarak adlandırılan, beceriler ve alışkanlıklarla ilgili bilgileri de kapsamaktadır. Biz de belleği psikologların gözüyle görüp, bilinç düzeyinde bir irdeleme olmaksızın bütün bu süreçleri kapsadığını kabul ettiğimizde (Roediger, 1990), bellek gerçekten de kültürel aktarımın dönüm noktası haline gelir. İlerleyen sayfalarda, bu önermeleri (geniş anlamıyla) belleğin görevinin yoğun bir şekilde araştırıldığı kültürel alanlardan birkaç örnekle doğrulayacağım.

Kültürel Aktarım Nedir?

Antropologların üzerinde çalıştığı aktarım fenomeninin niteliğiyle ilgili birkaç örnek vermek istiyorum. İki farklı alanda, bir dizi varyasyonun ilk göstergesi olarak, bir bilinen bir de "egzotik" örnek vereceğim:

Dini kavramlar. [a] ABD ve Avrupa ülkelerinde bazı insanlar, görünmez bir failin (Tanrı) ne yaptıklarını bildiğini, onları önemseyip, davranışlarının ahlaki yönleriyle ilgilendiğini sorgusuz sualsiz kabul etmiş gibi görünmektedir. [b] Solomon Adaları'nda ise pek çok insan, ölmüş atalarıyla sık sık etkileşimde bulunur; ataları mutlu eden bir iyi niyet gösterisi olarak onlara arada sırada bir domuz kurban ederler.

Etnik sınıflandırma. [a] ABD'de yaşayanların çoğu, mevcut birkaç "etnik" sınıftan hangisine dahil olduğunu bilir. Bu sınıflar bazen belirli bir fenotipe göre (deri rengi veya diğer fiziksel özellikler) tanımlansa da, grubun bazı üyeleri grubun sterotipine hiç benzemez. Asıl önemli olan, dış görünüş değil soydur. [b] Batı Afrika'da yaşayan pek çok kişi, demircilik, çömlekçilik, dokumacılık vb. yapan zanaatkârların doğaları gereği kirli olduğunu kabul eder; bu kişilerle kimse yemeğini paylaşmaz, cinsel ilişkiye girmez. Bu grupların zanaatla uğraşmayan üyeleri bile kirli olarak görülür. Asıl önemli olan, yapılan iş değil soydur.

Ayinlerde yapılan hareketler. [a] Dini cemaatlerin –örneğin bir sinagog veya kilisenin– üyeleri, önceden yazılmış ve katı kurallarla belirlenmiş, ancak aslında gözlemlenemeyen etkiler yaratması beklenen çeşitli ayinlere katılırlar. [b] Kenya'da yaşayan Turkana'ların düzenledikleri bir ayinde, insanlar sırayla bir boğaya doğru yürüyüp vücutlarını hayvanın başına sürttükten sonra, boğayı öldürür ve cesedini çiğnerler.

Tanrılar, atalar, sosyal sınıflar ve özel törensel davranışlarla ilgili bu özel kavram ve normların, belli bir grubun üyelerinin büyük bir kısmı tarafından (genel hatlarıyla da olsa) paylaşılması ve yıllar, hatta kuşaklar öncesinde gözlenenlere benzemesini nasıl açıklayabiliriz? Genellikle, insanların yalnızca içinde büyüdükleri toplumun "havasında olanı" "gözlemledikleri" ve "içselleştirdikleri" için gruplarının diğer üyeleriyle aynı kavram ve normları paylaştıklarını düşünme eğilimindeyizdir. Kısa süre öncesine kadar kültürel antropolojinin kültürel aktarım konusunda söyleyebilecekleri aşağı yukarı bununla sınırlı olsa da, bunun pek de tatminkâr bir açıklama olduğu söylenemez. Yine de, son yirmi yılda kültürün edinilmesine temel oluşturan evrimsel ve bilişsel arka planla ilgili araştırmalarda kayda değer gelişme kaydedilmiştir (Sperber ve Hirschfeld, 2004). Bu bölümün konusunu işte bu araştırmalar oluşturuyor.

Zihinsel Bir Salgın Olarak Kültür

Kültür, sayısız bireysel aktarımların birikimidir. Kültürel evrimle ilgili antropolojik modeller, kültürel temsiller ve uygulamalar olarak gözlemlediğimiz her şeyin, sayısız edinim, birikim, çıkarım ve iletişim süreçleriyle değişmeye ve bozulmaya direndikleri için, belirli bir yerde veya grupta oldukça benzer şekillerde görülen kültürel özelliklerin varyantları olduğu varsayımına dayanır (Boyd ve Richerson, 1985; Sperber, 1996). Böylelikle, insan zihni tarafından ifade edilen –belirli bir inanç veya kavram gibi– kültürel ifadelerin kendine özgü varyantlarının yayılması, biçimsel olarak bir gen havuzunda alel genlerin yayılımına benzetilebilir. Popülasyon genetiği araçları, kültürel özelliklerin yayılımına da uygulanabilir ve

bir özelliğin başlangıçtaki yaygınlığı, aktarılma olasılığını ve çeşitli yanlılıklar gibi parametreler temelinde yaygınlıklarını saptamamızı sağlar (Boyd ve Richerson, 1985). Bu modeller ayrıca, genetik evrim ve kültürel aktarım arasındaki olası farklı bağlantıların tanımlanmasını da sağlar (Durham, 1991).

Biyolog Richard Dawkins, kültürü genler gibi "kendini kopyalatan programlardan" ibaret olan bir *mem*ler* yığını olarak tanımlayarak, bütün bu kavramları özetlemiştir (Dawkins, 1976). Genlerin ortaya çıkardığı organizmalar, genlerin kopyalanma şekline uygun hareket eder (aksi halde söz konusu genin varlığından söz edilemez). Memler de kültür birimleridir: İnsanların belirli bir şekilde konuşmasına veya davranmasına neden olan ve diğer insanların da bu zihinsel birimlerin bir kopyasını saklamasını sağlayan kavramlar, değerler, öyküler vb. Bir espri veya popüler bir şarkı, bu tür kendini kopyalatan programlara örnek olarak gösterilebilir.

Sperber ve arkadaşları, memlerin aktarımını açıklamak amacıyla kültürel aktarım mekanizmalarını tanımlamaya yönelik *epidemiyolojik* bir yapı oluşturmuşlardır (Altran, 1990; Boyer, 1994a, Hirschfeld, 1994; Sperber, 1985). Bir grup insanda benzer belirtiler görüldüğünde salgın ortaya çıkar. Ne olduğunu açıklamak için, insan vücudunun bu özel mikroba karşı geliştirdiği özgün tepkileri anlamak gerekir. İnsanların zihinleri büyük bir "zihinsel temsiller yığınıyla" işgal edilmiş durumdadır. Bunların çoğu yalnızca tek bir kişide bulunsa da, bazıları bir grubun farklı üyelerinde hemen hemen benzer şekillerde mevcut olabilir. Benzer bir durumun istatistiksel olarak çok sayıda organizmayı etkilediği durumlar, örneğin salgınlar, bu olgunun daha iyi anlaşılmasını sağlar.

Bellek, Kültürel Entropi ve Bilişsel Yatkınlıklar

Devam etmeden önce, aktarım sürecine (antropolojik deneyimin gösterdiği şekliyle) yanlış yaklaşımın ne olduğu konusuna dik-

---

* Richard Dawkins'in, gen benzetmesinden yola çıkarak, kendini üreten fikirler veya yayılan diğer bilgi yapıları için kültürel kopyalama birimi olarak öngördüğü terim. (ç.n.)

kat çekmek isterim. Kültürel antropologlar, uzun yıllar boyunca Emile Durkheim'ın ve modern sosyolojinin diğer kurucularının önerilerini izlediler; insan psikolojisini büsbütün görmezden gelip, kültürel olguları, örneğin Amerikalıların ırksal görüşleri veya Solomon Adaları'ndaki din kavramı gibi kültürel olguları, yalnızca grup düzeyinde ele aldılar (bkz. örn. Durkheim, 1947; Hertz, 1960). Diğer bir deyişle, kültürel aktarımın "göreceli başarısı" olduğu haliyle değerlendirilmeliydi; bu başarıyı destekleyen mevcut süreçler dikkate alınmasa da olurdu. (Dürüst olmak gerekirse, bilişsel gelişim, bellek ve diğer nörobilişsel süreçlerle ilgili kavrayışımızın henüz çok güdük olduğu ve insan kültürlerine pek fazla bir açıklama getiremediği bir dönemde bu durum çok akla uygundu).

Kültürel aktarımla ilgili daha yeni modeller, "kolektif bellek" ve "yaygın olanı içselleştirme" gibi "üretilmiş" kavramların yerine, aktarım süreciyle ilgili somut, ölçülebilir kavramlar koymaya yöneldi. İnsanlar birbirleriyle iletişim kurar, benzer veya farklı kavramları veya değerleri olan kişilerle karşılaşır, bu karşılaşmalar sonucunda düşünce şekillerini değiştirir, değiştirmeden korur veya bu düşünce kalıplarından tamamen vazgeçerler vs. Onların "kültürü", bütün bu karşılaşmaların bir sonucudur.

Ancak bu, bir sorunu da beraberinde getirir. Birbirinin tıpatıp aynısı olan iki zihin bulmak mümkün değildir. İnsanlar bazı bilgileri alıp işlediklerinde, bellekte yer alan ve çoğu duruma/kişiye özgü olan her çeşit bilgiyi bir araya getirerek, bu bilgiyi anlamlandıran çıkarsamalar yaparlar. Bu da kültürel "memlerin", mutasyona, rekombinasyona ve seleksiyona uğraması anlamına gelir.* Bu değişiklikler bireyin kendi zihninde olduğu düzeyde ve sıklıkta, hatta giderek daha sık olarak, zihinler arası aktarımda da gerçekleşir. Yalnızca aldığımız bilgileri aktarmakla kalmayız. Bilgiyi işler ve yeni bilgiler oluşturmakta kullanır, bu yeni bilgilerin bir kısmını diğer insanlara da iletiriz. Peki, nasıl oluyor da ifadeler bu kadar farklı kaynaklardan gelip, bu kadar çok değişime uğradığı halde bu derecede benzerlikler ortaya çıkabiliyor? Bir başka şekilde ifade

---

* Memlerin uğradığı değişimler, genetik alanındaki terminolojiyle ifade edilmiştir. (ç.n.)

edecek olursak, ayrı ayrı bireysel iletişimler aracılığıyla gerçekleşen kültürel aktarımın, prensipte, belirli bir grup içindeki insanların farklı norm ve kavramları benimsediği uç noktada bir kültürel entropiye neden olması beklenirdi. Pekiyi bu negatif entropinin veya fazladan düzenliliğin kaynağı ne?

Bilişsel antropoloji son dönemde, yanıtın deneysel ve gelişimsel psikoloji, dilbilim, nöropsikoloji ve nörolojik bilimlerin sayısız bulgu ve modellerinde saklı olduğunu öne sürmüştür. Bütün bu bilim dalları, normal insan zihinlerinin bazı kavram ve çıkarımların gerçekleşme olasılığını artıran bir dizi *bilişsel yatkınlığı* paylaştığı görüşünde birleşir. Bellek içerikleri her bireyde farklı olsa da, çoğu dışarıdan bakıldığında gözlemlenemeyen bazı ortak ilkeler, gelen bilgileri tamamlamakta ve düzenlemektedir. Buna bağlı olarak, başlangıç noktası ne olursa olsun bazı çıkarımlar belirli yönlere gitme eğiliminde olacaktır. Bunlar kültürel aktarım için istatistiksel "cazibe merkezleri" niteliğindedir (Claidière ve Sperber, 2007). İlerleyen kısımlarda, bu yatkınlıkların insan kültürünün farklı alanlarındaki etkilerini ele alacağım. Bilişsel yatkınlıklar, örneğin dışarıdan edinilebilecek materyalin miktarı veya dikkat ve bellek kapasitesi üzerinde *kısıtlayıcı* bir etki göstermez. Bilişsel yatkınlıklar, dünyada var olabilecek erek ve gereçlerle ilgili *alana özgü beklentilere* de karşılık gelmektedir. İnsanın doğal ve sosyal çevreyle ilgili deneyimi (ki bu sıklıkla "semantik bilgi" olarak adlandırılan bilgileri de içerir), farklı beceri *alanlarını* kapsayacak şekilde ele alındığında daha iyi çözümlenebilir. Bunların her biri tekrarlanan evrimsel sorunlara karşılık gelir, belirli ilkeler çerçevesinde düzenlenir, belirli bir gelişim yolunun ürünüdür ve belirli nöral süreçleri temel alır. Çeşitli bilim dallarından beslenen bu alana özgü biliş görüşü, ilk olarak gelişim psikologları tarafından popülerleştirilmiştir (Gelman, 1978; Gelman ve Baillargeon, 1983). Gelişim psikologları, farklı öğrenme ilkeleri temelinde, fiziksel-mekanik, biyolojik, sosyal ve sayısal beceriler arasında ayrımlar yapılmasını önermişlerdir (Hirschfeld ve Gelman, 1994). Anlamsal bilginin böyle parçalara ayrılması hem gelişim psikolojisi hem de özgül bilişsel bozukluk çalışmalarıyla desteklenmiştir (Caramazza, 1998).

Çocuklarda ve erişkinlerde yürütülen laboratuvar çalışmalarından elde edilen "ayrı ayrı gelişen beceriler tablosuna", son dönemde nörolojik görüntüleme ve bilişsel nörolojik bilimler de katkı sağlamaktadır.

Eğer bilişsel yatkınlıklar alana özgü ise, kültürel aktarım üzerindeki etkileri de kendine özgü olacaktır. Örneğin, erken yaşlardan itibaren seslerin birleşerek konuşmayı oluşturmasıyla ilgili belirli beklentilerimiz vardır. Çocukların sözel girdilerin bazılarına diğerlerinden daha fazla dikkat etmesinin nedeni budur. Aynı şekilde, eylemsiz nesneler ve istemli harekette bulunan nesneler arasındaki farktan doğan beklentilerimiz, hayvanlar, bitkiler ve doğada bulunan diğer şeylere özgü bilgilere gösterdiğimiz dikkatin şeklini belirler. Alana özgü yatkınlıklar kavramı, çok bilinen bir fenomeni, farklı alanlardaki kültürel edinimlerin farklı yönlere gitmesini açıklar. Örneğin, dil öğrenmek veya akrabalık ilişkileri, arkadaşlıklar ve aşk ile ilgili kavramları edinmek zahmetsizdir ve bunlar genellikle ifade edilmeye gerek olmaksızın anlaşılırlar; bu tür bilgileri farkına varmadan ediniriz. Sofra adabını veya toplumsal hiyerarşiyi öğrenmek de zor değildir, ama bunları açık bir yönlendirmeyle öğrenmek gerekir; bu gibi bilgileri öğrenirken, bir şey öğrendiğimizin farkındayızdır. Öğrendiklerimizin belirli bir grup veya topluluğa özgü olduğunu da biliriz. Son olarak, cebir kurallarını veya teolojiyi öğrenmek hem zordur hem de açık yönlendirme gerektirir. Tüm bunlar farklı bilişsel yatkınlıkların devreye girdiğini ve bunların kültürel malzeme aktarımının örtük veya açık ya da az veya çok zor olmasını etkilediğini gösterir.

Dini Kavramlar

İnsanlar benimsedikleri dini kavramların bilincinde midirler? Bu size tuhaf bir soru gibi görünse de, aslında çok önemli bir sorudur ve doğru yanıt da büyük olasılıkla "hayır" olacaktır. Zihinsel etkinliğin birçok alanında, beynimizde olup bitenlerin pek azı bilinç düzeyinde gerçekleşir. Örneğin, anadilimizde sürekli olarak mükemmel bir telaffuzla, dilbilgisi kurallarına uygun cümleler ku-

rarız, ama çoğu zaman bunu nasıl yaptığımızın farkında değilizdir. Yahut da etrafımıza bakar ve üç boyutlu nesnelerden oluşan dünyamızı algılarız, ama beynimizdeki görme merkezinin retinaya düşen iki görüntüyü üç boyutlu nesnelere nasıl dönüştürdüğünü büyük olasılıkla bilmeyiz. Aynı şey benimsediğimiz bütün kavram ve normlar için geçerlidir. Ne olduklarına dair bir düşüncemiz vardır, ama zihinlerimizin bunları nasıl yarattığı ve sürdürdüğünü kesinlikle tam olarak anlayamayız.

Aynı şekilde, dini kavramları yaşatan zihinsel süreçlerin çoğuna bilinçli olarak erişebilmek mümkün değildir. Gerçeği söylemek gerekirse, deneysel testler insanların mevcut dini kavramlarının, genellikle inandıklarına inandıkları dini kavramlardan farklı olduğunu ortaya koymaktadır (Barrett, 1998; Barrett ve Keil, 1996). Bu nedenle teolojilerin, açık dogmaların, dinle ilgili bilimsel yorumların, insanların inançlarının ne içeriğini ne de sebeplerini gerçeğe uygun bir şekilde tanımladığı söylenemez. Örneğin, psikolog Justin Barrett, Hıristiyanların Tanrı kavramının, inananların zannettiklerinden bile daha karmaşık olduğunu göstermiştir. Pek çok Hıristiyan, Tanrı kavramını aşkınlık ve olağandışı fiziksel ve zihinsel özelliklerle tanımlayacaktır. Tanrı her yerdedir, aynı anda her şeyi görendir. Bununla birlikte, incelikli bir şekilde hazırlanmış deneysel görevler, insanların inançlarını ortaya koymadıkları zamanlarda farklı bir Tanrı kavramına sahip olduklarını göstermiştir: Bu Tanrı, belirli bir bakış açısı, belirli bir konumu bulunan ve sıralı bir dikkat gösteren (sorunları sırayla ele alan), insana benzer bir varlıktır. Bu kavram genellikle örtüktür. İnsanların belirli olaylarla ilgili düşüncelerini ve Tanrı'yla etkileşimlerini yönlendirse de, insanlar kendi "inançlarının" böyle olduğunun farkında değillerdir (Barrett, 2002; Barrett ve Keil, 1996).

Bu görüşü ve Tanrılar ve ruhlarla ilgili diğer görüşleri örneklendirmek için, antropolog Roger Keesing'in Kwaio dini ile ilgili görüşlerine (Keesing, 1982) yer vereceğim (daha ayrıntılı bilgi için bkz. Boyer, 2001). Kwaio'lar Solomon Adaları'nda yaşar; Keesing'in tanımladığı üzere, dini etkinliklerinin büyük bir kısmını, atalarıyla ve özellikle de kendi klanlarının ölmüş üyelerinin

ruhlarıyla ve daha tehlikeli olan yabanıl ruhlarla etkileşimleri oluşturur (ataların ve yabanıl ruhların tümünü *adalo* olarak adlandırırlar). *Adalo*lar, Kwaio yaşamının değişmez bir parçasıdır. İnsanlar sık sık ölülere dua eder, onlara adak olarak domuzlar sunar veya onlarla yalnızca konuşurlar. İnsanlar, rüyalarında atalarıyla "buluşurlar" da. Birçok insanın kendini yakın hissettiği veya aşırı düşkün olduğu özel bir *adalo* vardır. Bu *adalo* genellikle yakın bir akrabanın ruhudur ve bu ruhla sık sık temas kurulur. Şimdi Kwaio'lara ruhların olup bitenden haberdar olduğunu veya dilekleriyle gerçekler arasında ayrım yapabildiklerini söylemeye gerek yoktur. Bunun yerine, örneğin "onlara bir domuz kurban etmediğimiz için ruhlar mutsuz" denmektedir.

Sistematik bir araştırma yapıldığında, önemli kültürel farklılıklara rağmen, bu tür dini temsil kavramlarının tüm dünyada büyük oranda benzerlik gösterdiği anlaşılır. Doğaüstü karakterler sınırlı bir çeşitliliğe sahiptir; bunların bir kısmını tanrılar, ruhlar veya din büyükleri oluşturur, ancak büyük bir bölümü halk hikâyelerinde ve diğer ikincil kültürel alanlarda boy gösterir (Boyer, 1994b, 2000a). Bütün bu kavramlar, geniş bir yelpazede yer alan kategorilerle ilgili (bir kişi, bir canlı veya insan yapımı bir nesne) çok genel kabullenimleri temel alır. Bir ruh, özel bir kişi; sihirli bir asa, insan eliyle yapılmış özel bir nesne; konuşan bir ağaç, özel bir bitki çeşididir. Bu kavramlar (a) alanla ilgili varsayılan beklentilere uymayan belirli özellikler ile (b) alanın tamamı için geçerli olarak kabul edilen beklentileri bir araya getirir. Örneğin, bilindik "hayalet" kavramı, (a) varlığı mantığa aykırı (bedeninden ayrılmış, duvarlardan geçebilen vs.) bir kişiyle ilgili toplumda aktarılan bilgileri, (b) zihinlerdeki genel kişi kavramından kaynaklanan çıkarımlarla birleştirir (hayalet neler olduğunu görür, gördüklerini hatırlar, gördüklerine dayanarak kanılar edinir ve bu kanılar temelinde planlar yapar).

Alan kavramlarını açıkça ihlal eden olgularla üstü örtülü çıkarımların bu şekilde birleştirilmesi kültürlerde yaygındır ve bellek açısından ideal bir ortam yaratabilir. Bu tür birleşmeler, daha standart birleşmelerden ve alan kavramı ihlali içermeyen tuhaflıklardan daha iyi hatırlanır (Boyer ve Ramble, 2001). Belirli bir

doğaüstü inanışa maruz kalınmasından bağımsız olarak bu etki görülür; nitekim Afrika ve Asya'daki farklı kültürlerde bunun benzerlerine rastlamak mümkündür (Barrett, 1998; Barrett ve Keil, 1996; Boyer ve Ramble, 2001).

Belirli bir kültürel kabulün (a) mantık dışı yönleri olduğu ve (b) sezgisel bir arka planı etkinleştirdiği bu durum, kültürel aktarım için en uygun bilişsel zemin olarak görülebilir: Kabulün en başta belirgin olması ve çıkarıma uygunluğu, aktarılanların içselleştirilip kullanılmasına katkıda bulunur (Boyer, 1994a). Bu, hiç kuşkusuz, dini simgelere eşlik eden "yüzeysel" özellikler için değil de, bu simgelerin altında yatan temel ilkeler için geçerlidir. Örneğin, mantıkdışı fiziksel özelliklere sahip olan ve bir amaca yönelik temsiller tüm dünya kültürlerinde yaygındır; ancak her kültür, bu unsurların özellikleri ve davranışları ile ilgi ayrıntılı ve kültürden kültüre büyük değişkenlik gösteren kavramlar yaratmıştır.

Özetleyecek olursak, türlü çeşitli doğaüstü kavramlarla ilgili insan duyarlılığı, insan zihninin sıradan, dinle ilgisi olmayan durumlardaki işleyişinin bir yan ürünü olarak görülebilir. Kişi, insan yapımı nesne, hayvan gibi temel kategorilerle ilgili inanışlarımız öylesine köklüdür ki, bu inanışların ihlal edilmesi çarpıcı ve akılda kalıcı kavramlar yaratır.

Tanrılar ve Ahlak

Sezgisel beklentilerin etkisi daha da ileri gider. Dini konularla ilgili bilgilerin büyük bir kısmı, doğaüstü *temsiller* hakkındadır. Bunlar ahlaki seçimlerimizde "sözleşmenin ilgili tarafları" olarak tanımlanırlar (Boyer, 2000b). Bu, Tanrılar veya ataların bizim yaptıklarımıza karşı ilgisiz olmadıkları anlamına gelir; işte bu nedenle bizlerin de belirli şekillerde davranmamız, bazı şeyleri yapmaktan kaçınmamız gerekir. Antropologlara göre, dünyanın birçok yerinde insanlar, doğaüstü unsurların verdikleri kararlarla ilgilendiklerini düşünmektedir. Bu farklı şekiller alabilir. Örneğin Hıristiyanlar, Tanrı'nın belirli bazı davranışlar beklediğini ve kuralların dışına çıkılmasına tepki göstereceğine inanır. Atalarıyla ilişki kuran bazı

topluluklar (örneğin Kwaiolar), ataların ne istediklerine dair bu kadar kesin tanımlara sahip değillerdir. Ancak *adalo*nun onları sürekli olarak izlemesi gündelik yaşamlarını etkileyen bir durumdur.

Doğaüstü unsurların ahlak anlayışımızda yer almasının nedeni nedir? Bu sorunun cevabıyla ilgili ipuçları, ahlak anlayışının gelişiminde aranabilir. Ahlak anlayışının temellerinin çocukluğun çok erken dönemlerine kadar uzandığı düşülmektedir. Eliot Turiel, henüz okula gitmeyen çocukların bile, görgü kuralları ile ahlak kuralları arasındaki farkı sezgisel olarak gayet iyi anlayabildiklerini ortaya koymuştur (kimse bu konuda bir şey söylememiş olsa da birini pataklamak yanlıştır; oysa gürültü yapmak, ancak sessiz durmanın gerektiği yerde yanlıştır) (Turiel, 1983, 1998). Çocuklar ahlak kuralları ile tedbir kuralları arasındaki farkı da anlarlar (defterini ateşin yanına koymamalısın). Bunları sonuçlarına göre gerekçelendirirler, ama sosyal sonuçların ahlaki kuralların çiğnenmesine bağlı olduğunu bilirler. Deneysel çalışmalar, eylemlere göre sonuçların tahmin edilmesini sağlayan özel bir çıkarsama sisteminin, ahlaki sezgilerin altında yatan özel bir ahlak duygusunun çok erken yaşta geliştiğini göstermektedir. Ahlaki kavramlar, çocukların erişkinlerin ahlaki görüşlerini anlamasını sağlayan bir zemin oluşturur. Davranış biçimlerinin ahlaki niteliğiyle ilgili soyut çıkarımlarda bulunulmasını sağlayan bu yetenek (şüphesiz bunlara açıklama getirememekle beraber), diğer çocuklarla farklı düzeylerde ilişkisi olan çocuklarda, farklı kültürlerde, hatta kötü muamele gören veya ihmal edilen çocuklarda bile bulunur.

Doğaüstü unsurların ahlaki yönden ilişkili bilgilere bütünüyle sahip olduğu kanısı yaygındır. Yani, kişi içinde bulunduğu durumu anlatır, bu durumla ilgili toplumsal etkileşimle ilişkili bilgiler verir ve doğaüstü unsurun da bu bilgiye sahip olduğuna inanır. Şüphesiz bütün bunlar dile getirilmeyen, örtük varsayımlardır. Belirli bir davranışın yanlış olduğu ve bundan suçluluk duyulduğu ifade edildikten sonra, doğaüstü unsurun da davranışın yanlış olduğu bilgisine sahip olacağına inanmak doğal karşılanır.

Yeniden özetlersek, "doğaüstü unsur" ve "dini ahlak" kavramları, temellerini dine özgü olmayan sezgisel beklentilerden alır. Bu

norm ve kavramların kültürel aktarımının başarılı olması için, kültürel bilginin, aracı unsur ve ahlaklılık ile ilgili sezgisel beklentilerin harekete geçmesini tetikleyen belirli bir formatta olması gerekir (aracı unsurla ilgi beklentilerin bir kısmı dini kavramlarca dışlansa da, çoğu kabul görür; aynı şekilde, ahlaklılıkla ilgili beklentilerin çoğu dini geleneklerce yüceltilir). Dinin aktarımı, o kültürün içindeki büyükler tarafından gençlere "yüklenen" ve gençler tarafından "akılda tutulan" kavram ve normlara indirgenemez. Bellek etkileri daha özgüldür. Dini unsurlar ve ahlaki nüfuzları, kültürün gençlerinin kendiliğinden çıkarımlarda bulunmalarına imkân verdikleri ölçüde korunur. Bu çıkarımlar semantiği, genellikle bütün normal zihinlerde benzer olan örtük bellek yapılarını temel alır ve insan kültürlerinde gözlenen, yinelenen dini kavramları yaratır.

Özselleştirilmiş Toplumsal Sınıflar

Dünyanın her yerinde, insanlar sosyal çevrelerini *sınıflandırırlar*. Etkileşim içinde oldukları insanları yalnızca bireyler olarak görmek yerine, onları aile, toplumsal sınıf, etnik grup, kast, ırk, soy veya cinsiyet gibi daha genel sınıfların üyeleri olarak görme eğilimindedirler (Hirschfeld, 1988). İnsanlar sosyal grupları, genellikle aralarında *doğal* farklılıklar olduğuna inanarak sınıflandırırlar (Haslam, Rothschild ve Ernst, 2000).

Grupların ortak bir "doğası" olduğuna inanmak, özellikle ırkçı ideolojilerde belirgindir. "Irk" kavramlarının genotipik benzerliklerle ilgili hiçbir gerçek temeli olmasa da (Marks, 1995), dünya genelinde bu kavramlar doğal ilkelere, biyolojik kalıtımla aktarılan belirsiz özelliklere dayandırılır; gelenek veya tesadüflerden kaynaklandıkları düşünülmez (Hirschfeld, 1996). Temelleri sözüm ona değişmez doğal farklılıklarına dayandırılsa da, bu tür anlayışların gruplar arası güç ilişkilerinden etkilendiği çok açıktır (Stoler, 1991). Bu da, örneğin, ABD'de önceleri biyolojik olarak farklı bir azınlık olarak görülen ve hükmedilen Yahudilerin, neden ancak yakın tarihte birçok Amerikalının gözünde "beyazlar" sınıfına dahil edildiğini açıklamaktadır (Brodkin, 1998).

Dünyanın dört bir yanında, keyfe keder belirlenmiş sosyal sınıfların üyeleri düşük bir sosyal (ve genellikle ekonomik) düzeyde tutulmaktadır. Bunlar, kültürel özellikleri farklı gruplar (örn. Japonya'da Aynular, Hindistan'da kabileler) veya farklı meslek grupları (örn. Afrika'da ve Asya'da demirciler ve çömlekçiler) olabilir. Meslek gruplarıyla ilgili bu sınıflandırma özellikle ilginçtir, çünkü bu grupların üyelerinin birçoğunun söz konusu meslekle ilgili hiçbir bilgiye sahip olmaması durumu etkilemez. Afrikalı demircilerin ve çömlekçilerin çoğu, gruplarında artık kimse demir dövmüyor ve çömlek yapmıyor olsa da aynı ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu kast sistemlerinde, farklı gruplardaki insanların "doğalarının" çok farklı olduğu kabul edilir; farklı gruptan kimselerle evlenememeleri, hatta yakın temasta bulunamamaları da bu şekilde gerekçelendirilir (Daniel, 1984; Quigley, 1993).

Bu tür görüşlerin "doğal" kabul edilip tüm dünyada yaygın olarak görülmesinin ve pek çok kişi tarafından sezgisel olarak kabul edilmesinin nedeni ne olabilir? Çok çeşitli bilişsel yatkınlıklar işin içine karıştığı ve bunların her biri "sosyal özcülüğün" farklı yönlerine ilişkin övgülerin aktarımına hizmet ettiği için, bu oldukça karmaşık bir konudur.

Öncelikle, birçok yazar tarafından sosyal grupların, *biyolojik özcülük* temelinde, hayvan türlerine benzer şekilde yapılandırılabileceği öne sürülmüştür (Atran, 1990; Boyer, 1990; Gil-White, 2001; Rothbart ve Taylor, 1990). Özcü sezgiler, doğal dünyanın temsillerinde çok güçlü ve açıktır. Hayvan türleri, türe özgü "nedensel özler" temelinde sezgisel olarak değerlendirilir (Atran, 1998): türün tipik özellikleri ve davranışları, her türün kendine özgü olan, tanımlanmamış, ama nedensel olarak anlamlı bir özelliğe sahip olmanın getirdiği sonuçlar olarak yorumlanır. Kedi kedidir; onun kedi olmasını sağlayan, şu veya bu dış görünüş özelliğine sahip olması değil (her ne kadar bu özelliklere bakarak onun kedi olduğunu anlıyor olsak da), ancak kedi olarak doğulduğunda sahip olunabilecek yapısal ve tanımlanmamış bazı özelliklere sahip olmasıdır. Bu inanış gelişimin erken aşamalarında ortaya çıkar (Keil, 1994); okul öncesi çocukları, hayvanlar için yalnızca "dış"

özellikleri tanımlama kriteri olarak kullansalar da, en önemli tanımlama kriteri olarak "iç" özellikleri değerlendirirler (Gelman ve Coley, 1991).

Sosyal sınıfların değerlendirilmesine özcülük yaklaşımının girdileri şunlardır: (a) bazı yaşayan varlıklar ortak dış özelliklere sahiptir (prototip); (b) hepsi aynı sınıfın üyelerinden doğmuştur; (c) sınıfın dışında üreme söz konusu değildir (Artan, 1998). İnsanlar, etnik grupları ve diğer sosyal sınıfları sanki ayrı "türlermiş" gibi değerlendirebilmektedirler, çünkü (a) aynı sınıftakilerle evlenme ve (b) üyeliğin aynı soydan gelmeyle kazanılması, bu grupları kısmen "canlı türlerine" benzer kılar (Gil-White, 2001).

Bu yorumda, sosyal dünya algısı sezgisel biyolojiden besleniyor gibidir. Gerçekten de, hedef grubun üyelerinin, (a) tanımlanamayan, (b) kalıtımla kazanılmış, (c) değiştirilemeyen ve (d) yararlı olan özel bir "şey" taşıdığı söylenir. ABD'deki ırkçı ideoloji, siyah insanların, hepsinde ortak olan ve onları beyazlardan ayıran bir "şeye" sahip olduklarını savunur; bu "şey", gelenekler veya eğitimle aktarılmamış veya özel durumlara bağlı olarak ortaya çıkmamıştır; kalıtımsal olarak edinilmiştir. Ancak ideoloji bu "şeyin" ne olduğunu açıklama noktasında durur. Modern ırk ideolojisi genleri öne sürse de, özcü yaklaşımları savunmak için kimsenin bu tür açıklamalara *gereksinimi* yoktur. Afrika'da ve Asya'da zanaatkâr kastları, doğuştan gelen özelliklerine göre oluşturulur: Bu insanların, atalarından miras kalan bazı içsel özellikleri nedeniyle diğer insanlardan farklı olduklarına inanılır. Batı Afrika'da demirciler sözüm ona farklıdırlar, çünkü hepsi demircilerin çocuklarıdır. Demirci olunamaz, ancak demirci doğulur.

Ancak biyoloji bilgileri, özcülük ilkesine göre belirlenen sosyal grupların diğer özelliklerini (örneğin bazı gruplarla temasın neden tehlikeli sayıldığını) açıklamada yetersiz kalır (Kurzban ve Leary, 2001). Amerikalı olmayanlara gerçekten yabancı bir kavram olan ve beyazlık "niteliğinin" siyahlıkla karıştığında saflığının bozulacağını öngören "beyazlarla siyahilerin evlenmesi" kavramını ele alalım. İç savaş öncesi ABD'de veya ırk ayrımcılığı döneminde Güney Afrika'da farklı şekillerde görülebilen "bir damla kuralı", si-

yah atalardan gelen bir damla kanın bile bir insanı siyah yapmaya yeteceğini öne sürüyordu (bunun tersi ise hiçbir şekilde geçerli olamazdı). Aslında, diğer kalıtımsal biyolojik özelliklere "baskın" gelen, her zaman "aşağı" kabul edilen sınıfın özellikleridir. Kraliyet ailesinden veya üst sınıflardan uzak bir akraba veya bu sınıflardan birisiyle evlilik kişiye onur veya statü kazandırsa da, bu hiçbir zaman onları bu yüksek sınıfların gerçek bir üyesi haline getiremez. Buna karşılık, kast ve "ırk" ideolojilerinde, aşağı sınıftan bir tek akraba bile, bu sınıftan sayılmak için yeterlidir. Ayrıca, özcülük yaklaşımıyla değerlendirilen sosyal sınıflarla ilgili birçok durumda, insanlar (a) aşağı sınıf üyelerinin görünmez tehlikeli maddeler taşıdığına, (b) en küçük bir temas halinde bile bu maddenin bulaşabileceğine, (c) temas sıklığının veya düzeyinin önemli olmadığına inanırlar. Dünya genelinde tüm kast sistemlerinde, her türlü temasın (cinsel ilişki, yiyeceklerin paylaşılması, hatta bazı durumlarda konuşmak) gruba özgü, ne olduğu tam olarak bilinmeyen, tehlikeli maddelerin bulaşmasına neden olacağı inancı yaygındır.

Bu kurallar, *bulaşıcılık/bulaşma sistemi* için geçerli olan kurallara çok benzer. Burada, hastalık oluşturma riski olan (patojen) kaynaklarla (çürüyen cesetler, pislik, dışkılar vs.) en ufak bir temasın bile güçlü bir tiksintiye neden olduğu bilişsel yatkınlıklar söz konusudur. Rozin ve arkadaşlarının gösterdiği üzere, sıçanlar ve insanlar gibi alışkanlıkları çeşitlilik gösteren canlılarda, bu tür iğrenme tepkilerinin kolayca kazanılması yaşamsal bir önem taşır (Nemeroff, 1995; Rozin, Haidt ve McCauley, 1993). Daha genel anlamda, patojenlerden kaçınmanın üç sezgi sayesinde çok etkin hale geldiği söylenebilir: (1) patojenler genellikle gözle görülemezler; (2) bulaşıcılık her türlü temas aracılığıyla gerçekleşebilir; (3) temasın düzeyi veya sıklığı önem taşımaz (Siegal, 1988). Bu üç özelliğin, sihrin arkasında yatan ilkelerle tamamen aynı olduğuna dikkatinizi çekmek isterim: (1) sihir etkisi de genellikle görünmezdir; (2) etkisini farklı şekillerde gösterebilir ve (3) sihirde "doz etkisi" yoktur.

Bu veriler, bu tür kavramların sezgisel, kolayca kazanılan ve güçlü kültürel aktarımını açıklamaktadır. Hiç kimse, bazı insanla-

rın neden tehlikeli olduğu veya bu kişilerle her türlü temasın neden tehlike taşıdığı konusunda net bir açıklamaya ihtiyaç duymayacaktır. Bu beklentiler insanların zihnine öylesine, kendiliğinden gelir. Bu durumda kültürel aktarımların bütün yaptığı, bu beklentileri hayvan, bitki ve madde türlerinden, sosyal sınıflara aktarmaktır.

Son olarak, bazı sosyal sınıfların özcü gözle değerlendirilmesi, ittifak halinde düşünmeye yatkınlığı da harekete geçirebilir. Sosyal psikolojinin en güçlü ve nam yapmış sonuçlarından biri de, rasgele seçilen gruplar arasında, çok güçlü "grubun üyesi olma" ve "dayanışma" duyguları yaratmanın son derece kolay olmasıdır (Tajfel, 1970). Bu çok iyi bilinen sonuçlar, insanın grup dayanışmasına eğilimliliğinin olağanüstü gücünü ortaya koymaktadır (Ridley, 1996). Bu eğilim Matt Ridley tarafından "grup olma hali" olarak adlandırılmıştır. İnsanlar, bir işi ortaklaşa yapacak kişiler arasında etkili bir güven oluşturarak müşterek bir çabayı sürdürmek için güç birliği yaratma konusunda son derece başarılıdırlar (Kurzban, 2001; Levine ve Kurzban, 2006). Belirli bir güven düzeyinin işbirliği ve karşılıklı çıkar ilişkisini sağlama aldığı grupları kendiliğinden kurarlar. Güç birliğinden doğan dayanışma, birleşmenin –büyük olasılıkla– gönüllülük esasına dayandığı, gruptan ayrılmanın mümkün olduğu, çıkarların güç birliği yapıldığında arttığı ve ayrılanlar olduğunda grup üyesi olarak kalmanın belirli bir bedel getireceği bir faaliyetin varlığını gerektirir. Artık ittifak psikolojisi (güven temelinde oluşturulan bu gruplar için geçerli olan, ancak diğer sosyal etkileşim türleri için geçerli olmayan belirli bir çıkarsama türü) için yeterli düzeyde psikolojik kanıt sunmuş olduk (Levine ve Kurzban, 2006).

Kurzban ve arkadaşları, yaptıkları bir dizi çarpıcı deneyle, Amerikalıların ırkla ilgili beyanlarında büyük olasılıkla bu ittifak psikolojisinin payı olduğunu göstermişlerdir (Kurzban, Tooby ve Cosmides, 2001). Sosyal psikoloji deneyleri, "ırk" kavramının otomatik olarak kodlandığını yıllar önce ortaya koymuştur. Ne kadar açık talimatlar verilirse verilsin, ırkın önemli olmadığı ne kadar vurgulanırsa vurgulansın, fazladan ne kadar bilişsel çalışma yapılırsa yapılsın, katılımcılar deney sırasında gördükleri yüzlerin

daima ırksal kimliklerini göz önüne almışlardır. Kurzban ve arkadaşları, evrimsel zeminde, "ırkın" otomatik olarak kodlandığını düşünmüşlerdir; çünkü ırk, güç birliği oluşturan gruplaşmalara zemin hazırlar. Gerçekten de, deneklerden güç birliğine yönelik bağlantıları kodlamaları istendiğinde, ırksal kimliklere ilişkin bellekleri önemli ölçüde karışmıştır.

İttifaka dayalı bu yorumun, daha genel bir *sosyal baskınlık* çerçevesinde de geçerli olduğu öne sürülmüştür (Sidanius ve Pratto, 1999). Bu modelde, toplumdan dışlama ve egemenlik kurma davranışları, yalnızca birinin grubunda kalma veya birinin klanının tarafını tutma isteğinden değil, birinin kendi grubunu, diğer grubu sinsice daha aşağı konumda tutacak şekilde desteklemesinden de kaynaklanmıştır. Yani, insanların davranışına yön veren, diğer grupların üyelerini daha kötü durumlarla yüz yüze kalmasına neden olacakları daha düşük bir konumda tutma konusunda üstünlük sağlayan bir güç birliği yapısı içinde yer almaktır. Bunun önemli sonuçları vardır. Klasik "kalıba sokma" modellerinde, hedef grubun bütün üyeleri eşit düzeyde ayrımcılığa maruz kalacaklardır. Baskınlık modelinde, ittifaka dayalı üstünlükler açısından çarpıcı bir tehlike teşkil ettikleri için, erkekler önyargıların başlıca hedefi olacaklardır. Bu gerçekten de doğru gibi görünmektedir (Sidanius ve Pratto, 1999).

Özetleyecek olursak, insanların kökenleri nedeniyle belirli bir "ırk" veya "kasta" dahil olmaları kavramı, sosyal etkileşimleri ilgilendiren etkileriyle birlikte ele alındığında, biyolojik özcülük, bulaşma yoluyla kirlenme ve güç birliği oluşturan gruplaşmalarla ilişkili çok çeşitli bilişsel yatkınlıkları da beraberinde getiriyor gibi görünmektedir.

Gruplarda ve Bireylerde Törensel Davranışlar

Bütün insan gruplarında törensel etkinliklere rastlanır. Kenya'da yaşayan Turkana'ların öküz kurban etme töreni bunun örneklerinden biridir (Lienard, 2003). Tören için seçilen hayvan

belirli bir renkte olmalı ve parlamalıdır. Hayvanı kurban eden kişinin bir ikizinin olması ve solak olması tercih edilir. Kurban etme öncesinde törene katılanlar tören alanının çevresinde üç kez döner ve yüzlerini doğu yönüne çevirerek bir yarım daire oluştururlar. Hayvan, dansçıların arasından üç kez saatin tersi yönünde geçirilir. Törenin belli bir yerinde, klanın boğayı kurban eden üyeleri teker teker kurbanlık boğanın yanına gelip, vücutlarının alından bele kadarki kısmını dikkatlice hayvanın alnına sürterler. Vücutlarını hayvana daha fazla bastırmaya başlarlar, ancak boğa kurtulmaya çalışırken ve kafasını sertçe sallarken bu hiç de kolay değildir. Töreni idare eden kişi, hayvanı diafram/üst karın kısmından boylu boyunca ikiye ayırır. Daha sonra hayvanın bedeni tören alanının merkezine yayılır. Törenin ikinci aşamasında, klanlar yeniden toplanıp sıra olur. Ardından, tören alanını batıdan doğuya doğru, ortasından yarılmış hayvanın tam üzerinden yürüyerek geçerler. Bunu yaparken hayvanın midesinden alınan ve öldürücü darbeyi indiren baltanın da içine yerleştirildiği besin bulamacına (kimüs) basmaya özen gösterirler. İlk geçiş hakkı, her klanın yaşlılarına ve erkeklerine verilir. Onları ergenlik çağındaki kızlar ve evlenme çağındaki kızlar, çocuklu kadınlar ve son olarak da evlenmemiş genç erkekler izler. Hayvanı kurban eden kişi ve yardımcısı, hayvanın bedeni üzerinden geçen herkesin besin bulamacı içindeki baltaya bastığından emin olmadan bir sonraki aşamaya geçmez.

İnsanları bu tür davranışlarda bulunmaya iten nedir? Elbette, belirli durumlarda belirli törenler yapmanın pek çok sebebi olabilir. Burada daha genel bir şeyden bahsediyorum. Törenselleştirilmiş davranışın bazı belirleyicileri vardır: *zorlanım* (belirli bir sıra ile yapmayı gerektirir), *değişmezlik* (usulüne göre yapılmalıdır), *çokluk* (törende aynı eylemler sık sık tekrarlanır) ve *erekten ayrılma* (eylemler olağan ereklerinden sapmıştır) (Bloch, 1974; Humphrey ve Laidlaw, 1993; Rappaport, 1999). Öyleyse, törenselleştirilmiş davranışın nasıl etkileri var ki, insanlar topluca yapılan törenleri bu kadar ilgi çekici buluyorlar ve bu törenlere katılmak bu denli cazip geliyor? Diğer koşullar sabitken, törensel davranışın insan kültürlerinde bu kadar sık karşımıza çıkmasının nedenlerini, bu

tür senaryolaştırılmış, değişmez vs. davranışların genel özelliklerinde veya etkilerinde aramamız gerekir.

Bunu açıklayabilmek için, törenselleştirilmiş davranışın başka durumlarda da gözlenebileceğini akılda tutmak lazımdır:

Çocukların törensel etkinlikleri. Birçok çocuk, gelişimin belirli dönemlerinde törensel davranışlar sergiler. Bu davranışlar iki yaş civarında başlar, beş yaşta en üst düzeye ulaşır ve yedi yaş civarında durulur. Mükemmeliyetçilik, gözde nesnelere bağlılık, kirlilik veya temizlik kaygıları, nesnelerin kesin olarak belli bir sıraya uygun olması takıntısı, evdeki gündelik alışkanlıklarla ilgili tercihler, bu gibi davranışlara örnek verilebilir (Evans ve ark., 1997; Zohar ve Felz, 2001).

Obsesif-kompülsif bozukluk. Bazı kişilerde, engellenemeyen düşünceler ve zorlanımlar, hiçbir mantıksal açıklaması olmadan tekrarlanan basmakalıp davranışların sergilendiği bir hastalık olan obsesif-kompülsif bozukluğa kadar ilerleyebilmektedir (American Psychiatric Association, 1995). Birçok hastada törensel davranışlar, saplantılı (obsesif) düşüncelere bir yanıt olarak ortaya çıkar. Bu saplantılı düşüncelere, tehlike olasılığı, bulaşma riski (başka insanlardan mikrop alma, mikrop veya zararlı/kirli madde bulaşmış besinleri yeme, hastalıkları diğer insanlara veya çocuklarına bulaştırma korkusu), diğer insanlara veya kendine zarar verme olasılığı (örn. mutfak gereçlerini kullanma ve insanları yaralama), utanç verici veya saldırgan hareketlerden sonra toplumdan uzaklaşma (insanlara saldırma, müstehcen şeyler söyleme, teşhircilik vb. ile ilgili düşünceler) örnek verilebilir.

Bu farklı bağlamlarda, yalnızca aynı davranış organizasyonuna değil, aynı zamanda bir dizi *tekrarlayan temaya* da rastlarız. Törensel davranışların çoğu şu temalar etrafında şekillenir: kirlilik ve temizleme, tehlike ve korunma, diğer insanlardan gelebilecek tehlikeler, belirli renklerin veya sayıların kullanılması, düzenli bir ortam kurma gereksinimi (Dulaney ve Fiske, 1994). Tören alanı veya araçları "temiz" veya "güvenli" (veya aksine aşırı "kirliliğin" olduğu yer) veya törenin amacı insanları veya nesneleri "temizlemek", zihni veya bedeni "arındırmak" olarak tanımlanır. Bu özel-

likler hiçbir şekilde evrensel olarak törenselleştirilmiş davranışlarla ilişkilendirilmezler, ama öylesine sık karşımıza çıkarlar ki, açıklamadan geçmek olmaz.

Antropolojik ve nöropsikolojik bulguları temel alarak, aşağıdaki noktalara odaklanan sentetik bir törenselleştirilmiş davranış modeli sunuyoruz (Boyer ve Lienard, 2006):

1. *Risk-Önlem Repertuvarı: potansiyel tehlike.* İnsanın bilişsel yapıları, *potansiyel* tehlikelerle uğraşmaya yönelik özel bir "Güvenlik Motivasyon Sistemi" içerir (Szechtman ve Woody, 2004). Bu sistem, *gerçek* tehlikelere karşılık veren korku sistemlerinden farklı nöral yapılara sahiptir (LeDoux, 2003). Bu sistem, yırtıcı hayvan saldırısı, yabancılardan gelen zararlar, mikrop bulaşması, mikroplar veya zararlı/pis maddelerle kirlenme, toplumsal suçlar ve çocuklara zarar vermeye odaklanmıştır. Sistem, daha yakın zamanlarda baş gösteren sigara kullanımı veya araba kazaları gibi potansiyel tehlikelere aynı şekilde yanıt vermiyor gibi görünmektedir (Mathews, Jang, Hami ve Stein, 2004). Bu sistemi "Risk-Önlem" sistemi olarak adlandırmamızın nedeni, olası tehlikelerle ilgili bazı temel tanımları da içermesidir. Bunlar, diğer insanlardan kaçınma, mikroplar veya zararlı/pis maddelerle kirlenmeye karşı temastan kaçınma ve iğrenme, yırtıcı hayvan saldırıları ve saldırılara karşı izlere ve dolaylı işaretlere dikkat etme, aşırı dikkatlilik ve artmış kaygıdır.

2. *Karmaşık törensel kurallar ve işler bellek.* Törensel talimatların birçoğu, olağan otomatik davranışları (konuşma, yıkama, giyinme vs.), sürekli dikkat gerektiren ileri derecede kontrollü davranışlara çevirir. Örneğin, ayakkabı bağcıklarının *üç* kere sağ elle, *dört* kere sol elle bağlanması gibi. Hastaların zorlanımlı (kompülsif) törensel davranışlarında, bu durum işler belleği "taşırır", dolayısıyla kişi törenselleşmiş davranışın dışında kalan uyaranlara ve durumlara yetişemez hale gelir (Ursu, Stenger, Shear, Jones ve Carter, 2003; Zalla, Verlut, Franck, Puzenat ve Sirigu, 2004). Biz aynı durumun topluca yapılan törensel davranışlar için de geçerli olduğunu düşünüyoruz. Olumsuz bir talimatla ("x'i yapmaktan

kaçınırken...") olumlu bir talimatın ("... x'i yap") sık sık bir arada verilmesi, işler belleği ve üst denetimi, gündelik rutinde pek rastlanmayan bir şekilde meşgul edebilir.

3. *İşler bellek ve davetsiz düşünceler*. Birçok hasta törensel davranışı gerçekleştirmenin, istenmeyen düşünceleri ortadan kaldırmanın veya baskılamanın yollarından biri olduğunu belirtmektedir (Salkovskis, 1985). Bizce, işler belleğin "taşması", *düşünceleri baskılamanın* spontan ve orta derecede etkili yollarından biridir ve Wegner ve arkadaşları tarafından deneysel olarak araştırılan baskılama süreçleriyle benzerlikler taşır (Wegner ve Erksine, 2003; Wegner ve Schneider, 2003). Buna göre, karmaşık kompülsiyonları olan hastalar, kendi kendilerine öylesine zorlayıcı bilişsel çaba gerektiren bir etkinlik tasarlarlar ki, istenmeyen düşünceler (belirli bir süreliğine de olsa) bilinçdışına itilir.

Bu model, patolojik olsun veya olmasın, bireysel törensel davranışların çoğunun nasıl düzenlendiğini açıklayabilir. Peki, bunlar topluluk halinde yapılan törenlerin özelliklerine nasıl yansıyor? Freud bu törenlerin toplu obsesif nörozun bir türü olduğunu öne sürmüşse de (Freud, 1906 [1948]), bu tatminkâr bir açıklama sayılamaz. Daha basit bir model, Risk-Önlem sisteminin varlığının, bazı kültürel tedbirleri daha dikkat çekici ve cazip hale getirdiğini öne sürebilir (Lienard ve Boyer, 2006).

Soruyu bir kez daha kültürel edinim ve aktarım açısından ele alalım. Önceki sayfalarda anlattığımız Turkana'ların töreni gibi bir tören düzenlendiğinde, kültürün genç üyeleri, talimatları önceden belirlenmiş olan eylemlerin sırasıyla ilgili her türlü bilgiyi, –çoğu örtük bir şekilde olmak üzere– alırlar. Tören gerekçeleri genellikle Risk-Önlem Repertuvarı'yla örtüşecek şekilde sunulur (örneğin, kıtlık veya hastalık, gözle görülemeyen mikroplar veya pis ve zehirli hava, yenidoğan bebeklerde bulunan gözle görünmez kirlilik, ölü bedenler ve âdet gören kadın gibi tehlikeler) (Bloch ve Parry, 1982; Metcraft ve Huntington, 1991). Ayrıca, daha önce de belirttiğim gibi, toplu yapılan törenlerin çoğu, yıkama ve temizleme, işlerin gerçekten yolunda olduğunu tekrar tekrar kontrol etme ve simetrik veya derli toplu bir ortam hazırlama gibi faaliyetler içerir

(Dulaney ve Fiske, 1994; Fiske ve Haslam, 1997). İletilen bilginin bütün bu unsurları, Risk-Önlem sisteminin (insanların tehlike potansiyeli işaretleriyle doğrudan karşılaştığı durumlar kadar yoğun olmasa da) bir dereceye kadar etkinleştirilmesiyle sonuçlanır.

Belirgin potansiyel tehlikelerin tipik işaretlerini içerdiklerinden, toplu törenler pek çok yönüyle Risk-Önlem sistemini etkinleştirir. Diğer bir deyişle, önceden belirlenen törensel eylemlere tanık olmak veya bunları gerçekleştirmek, Risk-Önlem sisteminin etkinleşmesini sağlar. Bu, toplu bir törene katılanların, töreni Risk-Önlem temalarını temsil etmek için kullanıyor oldukları veya bu tür törenlere katılmanın, bireysel törensel davranışların sağladığı anksiyete azaltıcı etkilere neden olduğu anlamına gelmez. Toplu törensel davranışlar kültürel açıdan başarılıdır, yani kuşaktan kuşağa aktarılır, çünkü diğer varyantlara kıyasla aktarılma avantajına sahiptirler. Bizim modelimizdeki en önemli faktörlerden biri, kültürel törenlerin Risk-Önlem sistemini etkinleştiren çeşitli işaretler içermeleridir. Görünmez bir tehlikenin varlığı, bir "kirlenmenin" söz konusu olduğu, belirli bir yerin "temizlenmesi" gerektiği vb. Risk-Önlem temalarının ifade edilmesi, bu tür toplu etkinlikleri, böylesi temaları içermeyen varyantlarına kıyasla daha dikkat çekici ve cazip hale getirmektedir.

Hatırlamaya Yardımcı Bir Yöntem Olarak Harici Bellek

Şimdiye kadar, büyük ölçüde örtük olan anlamsal bellek yapılarının, toplumsal olarak aktarılan bilginin edinilmesi ve işlenmesi üzerinde gösterdikleri, sezgisel beklentiler şeklindeki etkilerini ele aldık. İnsanlar, gerek diğer insanların söyledikleri ve jestleri, gerekse insan elinden çıkma çeşitli şeyler aracılığıyla bazı kültürel "girdilere" maruz kalırlar. Bu girdiler farklı insanlarda birbirine çok benzeyen çıkarım süreçlerini etkinleştirdiklerinden, insan kültürlerinde çok sık yinelenen özelliklerin ortaya çıkmasına neden olurlar.

Harici bilgi depolama sistemlerinin gelişmesiyle, artık bu aktarım süreçleri çok daha karmaşık hale gelmiştir. Bunun, yaygın

okuryazarlık, uzman bilim insanları ve karmaşık eğitim kurumlarıyla modern ya da en azından devletli toplumların bir özelliği olduğu düşüncesi yaygındır. Ancak, bilişsel eğilimlerin harici belleğin bu formuna katkısını açıklamak için daha basit bir sosyal örgütlenme formundan bir örnek vermek daha yerinde olabilir.

Okuryazarlık az sayıda devletli toplumda görülmeye başlamadan önce, birçok grup bilgiyi insan zihninin dışında depolamanın oldukça gelişmiş yöntemlerini geliştirmişti. Bunun en bilinen örneklerinden biri, Peru'daki *quipu*lardır. Uzun sicimlerin üzerine atılan düğümler önemli olayları ve nesnelerin miktarlarını belirtmeye yarıyordu. Bu sistem neredeyse tamamen muhasebe amacıyla kullanılmıştı (Ascher ve Ascher, 1981). Çok farklı toplumlar tarafından geliştirilen çeşitli resimyazı sistemleri, çok daha karmaşık bir şekilde, önemli olayları kaydetmek amacıyla veya efsaneleri aktarmada ya da törenlerde yardımcı olarak kullanılmıştı. Bu sistemler genellikle yüzlerce farklı stilize sembolden oluşuyordu. Bir "ön yazı" formu olan bu semboller, yazının öncüleri oldular (örn. bkz. Evans, 1908; Gelb, 1963).

Bu sistemler, "yazı" olarak şüphesiz çok sınırlıydı. Her sembol çok karmaşık bir kavramı temsil ediyordu, ama sınırlı sayıda (en fazla birkaç yüz) sembol içeren listenin bir ifade gücü veya katışımsal bir gücü yoktu. Kombinasyon yapmanın tek yolu sembolleri yan yana dizmekti ve bu da oldukça muğlak bir ifade şekliydi. Aslında karmaşık düşünceleri yazıyla ifade etmenin bilinen tek yolu, *kavramları* değil, *konuşmayı* kodlamaktır (DeFrancis, 1989) ve bu da kesinlikle resimyazı sistemlerinin başarabileceği bir şey değildi. Bununla birlikte, resimyazı sistemlerinin işlevlerinin tamamen anlaşılması yerine –okuryazarlığın nasıl geliştiği bilindiğinden– edinilmiş bilgi ve tecrübeye dayanan bu bakış açısı yanıltıcı olabilir (Severi, 1987). Resimyazı sistemleri genellikle ifadeye yönelik iletişim araçları olarak değil, hatırlamaya yardımcı etkili yöntemler olarak kullanılmıştır.

Örneğin, Panama'daki Kuna şamanları tarafından kullanılan resimyazı levhalarını ele alalım. Kunalarda, bilinen her hastalık için özel bir şarkı vardı ve bu şarkı bir uzman, bir şaman tarafın-

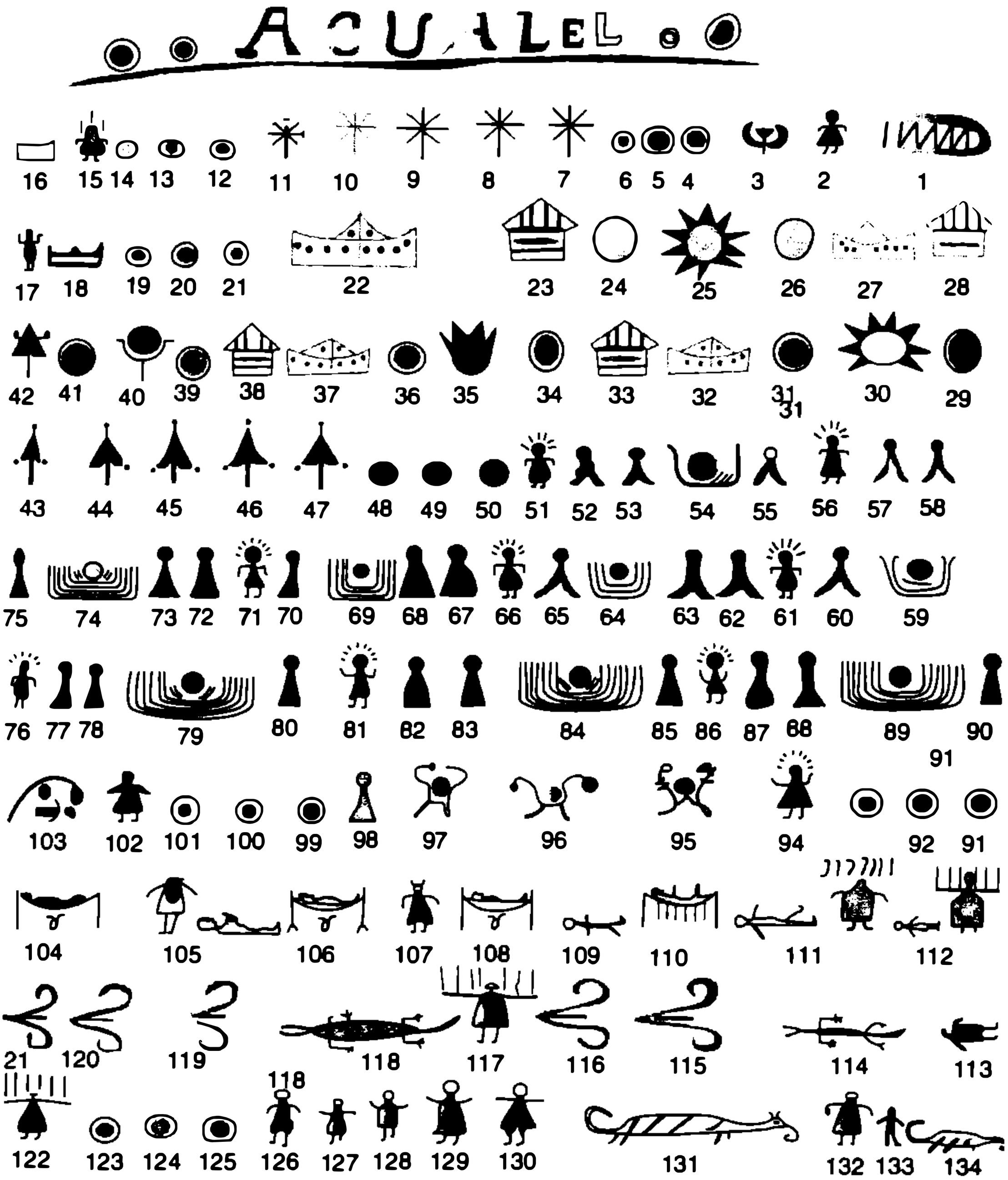
dan, sırası katı kurallarla belirlenmiş bir törenle söylenirdi (Haya, Holmer ve Wassén, 1947; Reverte, 1968; Severi, 1987). Kuna şamanları, bu şarkıları doğru bir şekilde belgelemek için uzun yıllar boyunca ayrıntılı bir resimyazı sistemi kullanmışlardı. Her şarkı, onlarca veya yüzlerce özgül sembol içeren bir dizi levhaya kaydedilmişti. Bu levhalar törenlerde değil, yeni şamanların eğitimleri sırasında, hatırlamaya yardımcı araçlar olarak kullanılırdı. Uzun ve karmaşık şarkıların, şamanlara özgü arkaik ve ezoterik bir dilde yazılmış olması bu yöntemi vazgeçilmez hale getiriyordu. Örnek olarak, bedenden ayrılmış ruhları yeniden bedene döndürmek için kullanılan *akualel* şarkısını inceleyelim (Nordenskiöld, 1938). Şarkı, hastanın ruhunu çalan kötü ruhların, çeşitli hastalık belirtilerine ve talihsizliğe neden olmasıyla ilgilidir. Şaman, hamisi olduğu ruhları, hırsızları yakalamaları, çalınan ruhu geri getirmeleri ve yeniden hastanın vücuduna yerleştirmeleri için gönderir (bkz. Şekil 13.1). Sembollerden her biri şarkının bir dizesini veya bir parçasını ifade eder:

1 Nehrin kıyısından aşağı
2 Tanrı
3 Sizin iyiliğiniz için, yerleştirdi evlerinizin yanına
4 Nelenusakele [adlı taşları]
5 Akualele
6 Kunakalele – budur size tavsiyem
7 İlaçlardan bahsediyorum
8 İyi bir ilaçtır bu size bahsettiğim...

Resimyazının hatırlamaya yardımcı olarak kullanımın önemli özelliklerine bakalım. Öncelikle, Kuna şamalarının standart şekiller ve beylik referanslarla, herkesçe bilinen kesin bir sembol sistemi oluşturduklarını gösteren bir kanıt yoktur. Bunun yerine, Nordenskiöld gibi etnograflar tarafından, şamanlar ve öğrencileri arasında kuşaktan kuşağa aktarılan kendine has bir dizi sistem bulunmuştur. İkincisi, aynı şaman levhasında yer alan semboller bile belirli ifadelere karşılık gelmemekte, daha ziyade ilgili ifadeyi

hatırlatacak ipuçları içermektedir (bir sembol bir bağlamda tek bir sözcüğü, bir başkasında bütün bir cümleyi ifade etmek için kullanılabilir). Üçüncüsü, resimyazılar yalnızca bu törenlerde kullanıma

LEVHA VII

Şekil 13.1. Kuna şamanlarının akualel şarkısının söylenmesine yardımcı olmak üzere hazırlanan resimyazı. Burada şarkının yalnızca ilk sayfası görülüyor. Sayılar editörler tarafından eklenmiştir. (Nordenskiöld, 1938, Levha VII).

yöneliktir, ipucu oluşturdukları cümleler bu özel durum dışında bir anlam ifade etmez (Severi, 2002). Şarkıların kendisi de ağırlıklı olarak yansımalıdır ve şaman törenlerinde sık rastlanan bir özellik olarak, birtakım jestler yaptığı sırada şifacının ne yaptığını anlatır.

Bu tür resimyazı sistemlerinde, semboller sabit anlamların karşılığı olarak değil, hatırlamaya yardımcı olarak kullanılır. Belirli bir bilginin hatırlamaya yardımcı unsurlar içinde "depolandığını" veya bu unsurlarla "ifade edildiğini" düşünmek pek anlamlı olmaz. Bu semboller, kullanıcıların zihninde belirli anlamların eksiksiz biçimde çıkarılmasını sağlayabildikleri ölçüde güçlü ve etkili olabilirler. Belirli bir zihinsel olay, ancak belirli bir kullanıcı hatırlamaya yardımcı olarak kullanılan fiziksel nesneyle karşılaştığında gerçekleşebilir. Yapışkanlı kâğıtlara yazılmış notlar, parmağa bağlanan ip, düğüm atılmış mendil için de, bir dizi resimyazı sembolü için de aynı şey geçerlidir.

Bu tür hatırlamaya yardımcı nesne ve yöntemlerin, Klasik Dönem'den, Rönesans'a ve çağımızın modern hatırlatıcılarına kadar uzanan uzun bir geçmişi vardır. Cicero'nun *Ad Herrennium*'u (Cicero ve Caplan, 1964) gibi klasik metinlerde bile, hatırlanması gereken şeylerin bilinen bir yol üzerinde belirli yerlere yerleştirilmesine dayanan ünlü *loci* yöntemi gibi hatırlamaya yardımcı yöntemlere yer verilir. Klasik kültürde bellek sanatları, uygar bir yaşamın temelini oluşturan retorik eğitiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Rönesans'ta yeniden geliştirilen bellek sanatları ile dış dünyada bulunan birçok "sembol" ve "işaret" mistik bir bakışla birleştirilir. (Doğanın gözlemlenebilen bütün görünümleri arasında bir örtüşme bulunması, Spence, 1984; Yates, 1966; özgün belgeler için Carruthers ve Ziolkowski'ye [2002] bakınız.) Bu "bellek sanatları" hiçbir zaman bilginin işlenmeden veya dönüştürülmeden saklanabileceğine hükmetmez. Aksine, asıl amaç bilginin hatırlamayı kolaylaştıracak şekilde birleştirilmesi, sıralanması ve zihinde canlandırılması için bir yol bulmaktır. Diğer bir deyişle, Klasik Dönem ve Rönesans'ta yaşayan uzmanlar, belleğin belirli ipuçlarıyla tetiklenen *çıkarımlarla* çalıştığını kabul etmişlerdir. Çıkarım sistemi olmazsa, ipucu ve depo işe yaramaz.

Buradan yalnızca bu sembol sistemlerini konu alan çalışmalarla değil, daha genel anlamda harici depolama sistemleriyle ilgili görüşlerimizle ilgili bir ders çıkarılabilir. Harici depolama sistemlerinin, bu sistemler olmasaydı zihnimizde tutmamızın gerekeceği bilgileri yüklediğimiz ve gereksinim duyduğumuzda benzer şekilde ulaşıp geri aldığımız "depolardan" ibaret olduğu kabul edilir. Bu arada, bazı başka harici araçlar da (kitaplardaki sözcükler, Kuna resimyazıları, bilgisayarlardaki dijital dizgeler) işe yarar bilgiler "içerir". Bununla birlikte bilgi, sembol dizilerinin statik bir özelliği olmayıp, bu sembol dizilerinin, yorumlandığı "aygıtta" (yazıysa insan, dijital bellek ise bilgisayar) tetiklediği süreçlerin mülkiyetindedir. Sözcükler yalnızca mürekkepten motiflerdir, dijital dizgeler ise akıp giden sıfır ve birlerden ibarettir. Çok beylik ama önemli bir noktaya değinecek olursak, ancak yorumlanırlarsa herhangi bir anlam ifade edebilirler.

Bir başka şekilde ifade edecek olursak, depolanan bilgi, özgül bir çıkarım süreci için –psikologların deyimiyle– "ipucu" olarak işlev görür. Depolama sisteminin etkinliği, bu çıkarım süreçlerinin ne kadar öngörülebilir olduğuyla ilişkilidir. İşte bu noktada, okuma yazma ve sonradan çıkan yöntemlerin bazı özellikleri yanıltıcı olabilir. Fiziksel semboller (sözcükler ve resimler) nispeten sabit olduğundan, bunları anlamlandıran yorumlama işinin oldukça öngörülebilir olduğunu ve pek de karmaşık olmadığını düşünürüz. Ama okuryazarlık eğitimi alan pek çok öğrencinin de fark etmiş olduğu üzere, bu varsayımlar yanlıştır. Elyazmalarının ve kitapların fiziksel kalıcılığı, hiçbir zaman çalışmanın kalıcılığını garanti etmez (Maybin, 1994). Kitaplar ancak, çoğunlukla örtülü, genellikle tarihsel açıdan anlam taşıyan belirli varsayımlar zemininde bir anlam taşır.

Okuryazarlık ve Belleğin Dindeki Yeri

Antropologlar bir süredir, yazılı kültür ürünlerine özgü özellikler ile –genellikle– şahsen tanınan kimselerle yüz yüze ilişkiye dayanan sözlü aktarımı karşılaştıran çalışmalar yapmaktadır (Ong,

1977, 1982). Okuryazarlık, tamamen yeni bir iletişim ve bilgiyi düzenleme şekli getiriyor gibi görünmekte ve bunu şu yollarla gerçekleştirmektedir: Birbirinden uzakta olan kişilerin iletişim kurmasına imkân vermek; iletişimi kişisellikten çıkarmak ve son olarak da, sözlü iletişimde yer almayan ifade şekilleri (listeler, tablolar, grafikler) sunmak (Goody, 1968, 1977).

Peki, bu olgu, önceki kısımlarda bahsettiğimiz bilişsel yatkınlıkları nasıl etkiler? Bu başlı başına bir bilimsel araştırma konusu oluştursa da, ben burada okuryazarlığın yalnızca tek bir alanla, dini düşünce ve uygulamalarla ilişkisine değineceğim. "Okuryazar" din genellikle, krallıklar ve şehir devletler gibi, açık bir sosyal katmanlaşma ölçüsü olan geniş yönetimlerde ortaya çıkar (Maryanski ve Turner, 1992). Bu yönetimler; krallıklar, şehir-devletler, zaman içinde belirli hizmetlerin sağlanmasında uzmanlaşmış birey ve gruplara özgü ekonomik nişler sağlamışlardır: Uzman zanaatkârlar, hizmetliler, memurlar, kâtipler (Greif, 2006) ve bir de din uzmanları (Goody, 1986). Dini loncalar, geçimlerini, nüfuzlarını ve güçlerini, verdikleri belirli hizmetlerden sağlayan gruplardı ve bu hizmetlerin başında da törensel etkinlikler geliyordu (Boyer, 2001).

Bu kurumsallaşmış grupların sağladıkları hizmetler, şamanların veya medyumların çevresinde şekillenen, genellikle sözlü temellere dayanan, gayri resmi dini gruplarınkinden farklıdır. "Mürekkep yalamış" din versiyonu genellikle, bir tür "mal ve hizmet paketinden" oluşan kendine özgü bir *marka* oluşturur. Bu mal ve hizmetler, (a) diğerlerinin sağlayabileceklerinden belirgin bir şekilde farklıdır, (b) loncanın hangi üyesi tarafından sağlanırsa sağlansın benzerdir, (c) yalnızca tek bir organizasyon tarafından sağlanır. Katolik bir rahip, Afrikalı cemaatinin alışık olduğu "ata temelli" törenlerden tamamen farklı törenler gerçekleştirir. Ancak Katolik törenleri, hangi rahip tarafından yapılırsa yapılsın tamamen aynıdır; bazı ayırt edici özellikler sayesinde dışarıdan bakan bir gözlemci bir ayinin Katolik Kilisesi tarafından mı, yoksa rakip kiliseler tarafından mı düzenlendiğini kolayca ayırt edebilir. "Mürekkep yalamış" din kurumlarının böyle markalaşmış kimlikler geliştirmesi, muh-

temelen bu grupların dinin gayri resmi, şamanizm özellikleri ağır basan versiyonlarıyla rekabet etmesinin en uygun yoludur. Kurumsal din baskın hale geçtiğinde bile, bu "ilkel" dinler her zaman varlıklarını sürdürür. Alternatif hep mevcuttur ve görünüşte "rahip temelli" dinden daha çarpıcı ve etkili olduğundan genellikle akıl çelicidir (Whitehouse, 2000).

Bu rekabette "okuryazarlık", bir markanın geliştirilmesi ve tanımlanması için gerekli olan, dışarıdan bakıldığında markanın sabit ve sürekli olduğu görüntüsünü veren bir yöntem olarak özellikle önemlidir. Dini gruplar, standart bir metin (kutsal kitap) kullanarak ve mürekkep yalamış uzmanlar (rahipler) yetiştirerek varlıklarını sürdürebilirler. Bunu, öngörülebilir ve ayırt edici hizmetler sunarak sağlarlar. Bu anlamda, okuryazarlık kültürel kavram ve normların içeriklerini ve organizasyonunu değiştirir (Goody, 1977). Örneğin, belirli bir bölgeyle kısıtlı, yerel atalar ve ruhlar yerine, evrensel çapta geçerli çok soyut tanrı ve tanrılar içeren dini ontolojileri destekler. Desteklediği bir başka kavram da, istisnai özelliklere sahip medyum niteliğindeki insanların karşısına yerleştirdiği "tören uzmanlarının", yerine yenisi getirilebilen "teknisyenler" olduğudur.

Kültür Bir Kapasite Gerektirir Mi?

İnsanlar kültürlerindeki yaşlılardan ve akranlarından büyük miktarda bilgi alırlar. Bu bilgiyi kavramsal yapılar oluşturmada kullanırlar. Kavramsal yapılar bazı yönleriyle gruba özgüdür ve sıklıkla "kültür" adını verdiğimiz şeyin temelini oluştururlar. Modern tarzdaki kültürlerin ortaya çıkışını, günümüzden 100.000-50.000 yıl öncesinde, modern insanların ürettikleri aletlerin nicelik ve nitelik açısından ani bir değişim geçirdiği sembolik "patlama" dönemine tarihlemek uygun olacaktır. İnsanlar bu dönemde, kiminin hiçbir pratik yararı olmayan çok çeşitli yeni objeler yapmışlar, aşıboyası kullanmaya başlamışlar, ilk mağara resimlerini çizmişler, ölü gömme uygulamalarını başlatmışlardır vs. Bunların daha önceki kültürel dışavurumlarla en önemli farkı, obje ve ifadelerin çeşit-

liliğinde saklıdır. Bu çeşitlilik, insan kültürlerinin bir karakteristiği olan grup düzeyindeki benzerliklerin ve gruplar arası farklılıkların ortaya çıkışını gösteriyor olabilir.

"Modern insanlaşma"yı, insan zihinlerinin daha esnek, yeniliğe daha yatkın, tek kelimeyle daha "açık" hale gelmesini sağlayan bir dönüm noktası olarak düşünmek çok cazip görünmektedir. Bazı bilim insanları içinse çığır açıcı olay, yinelemeli sözdizimine sahip karmaşık sözel iletişimin ortaya çıkışıdır (Bickerton, 1990) –ancak eski basit terimlerden modern dile geçişin kesin tarihi hakkında pek fazla bir bilgimiz yoktur. Diğer taraftan, kültürel patlamayı yeni kazanılan sembolik ifade yeteneği ve "çevrimdışı" zihinsel ifadelerde yeni bir esneklik kazanılmasına bağlayan bilim insanları da vardır (Donald, 1991); ancak bu görüşe de arkeolojik kayıtlardan ulaşmak kolay değildir. Son olarak, anısal belleğin "zihinsel zaman yolculuğu" şeklinde ortaya çıkışını, modern toplumsal ve kültürel fenomelere kapı açan en önemli gelişme olarak değerlendirenler de bulunmaktadır.

Tahminlere dayanan önerilerin ötesine geçmek için, bu sorunun evrimsel-psikolojik çerçevede enine boyuna ele alınması gerekir. Öncelikle, modern insan kültürlerinin doğuşunu, kültürel aktarımda rol oynayan ve bu alandaki deneysel kanıtlarca belgelenen özgül nörobilişsel yetenekler açısından tanımlamalıyız. Daha önce de gördüğümüz üzere, insanların "havada bulunanı emme" yeteneği yoktur; kültürleri edinmek karmaşık, alana özgü bir süreçtir. İkincisi, eskiden olduğu gibi bugün de küçük, marjinal genetik değişikliklerden etkilenen nörobilişsel sistemleri göz önünde bulundurmamız gerekir. Doğal seçilim, "simgesel olmayan" zihinden, "simgesel" zihne büyük bir sıçrayışa neden olmuş olmasa gerektir; burada olsa olsa modern zihne doğru yavaş bir evrilme söz konusudur. Üçüncüsü, bu kademeli değişimlerin organizmaların uygunluğu açısından giderek artan bazı olumlu sonuçlar doğurduğuna dair güçlü kanıtlara ihtiyacımız vardır. Daha "kültürlü" organizmaların, hangi yönden diğerine kıyasla daha uygun olduğu pek aşikar değildir (bu tür bilgilerin aktarımının avantajlarını sorgusuz sualsiz kabul etmek yerine belgelemek gerekir). Erken dönemdeki

kültürel gelişimin bu tür evrimsel bir tablosunu çıkarmaktan henüz çok uzağız.

Bununla birlikte bazı öneriler, hem arkeolojik kayıtlar hem de deneysel psikolojik kanıtlar açısından anlamlıdır. Örneğin, Steven Mithen, Üst Paleolitik Çağ'da yaşanan kültürel patlamanın bilişsel bir yorumunu sunmuştur (Mithen, 1996). Evrim, göreve özgü sorun çözümüne bağlı çok sayıda pan-spesifik bilişsel yeteneğin gelişmesine ve karmaşıklaşmasına imkân vermiştir. Bu "Darwinci algoritmaların" çok net "girdi koşulları" vardır: Yalnızca sezgisel fizik, "zihin teorisi" gibi belirli bir alandaki bilgi ve bunun yanı sıra ebeveynlik yatırımı, güç birliği oluşturma, eş seçimi, canlıların sınıflandırılması vb. gibi daha sınırlı alanlardaki bilgilerle ilgilenir ve onu işlerler (Tooby ve Cosmides, 1992). Mithen, kültürel patlamanın, bilişsel mimarideki anlamlı değişikliklerin, özellikle de birimsel yetenekler arasındaki sayısız bilgi alışverişlerinin etkisiyle gerçekleştiğini savunur. İlkel ve modern insan arasındaki fark, özel yeteneklerin (sezgisel biyoloji, alet yapımı, sezgisel fizik) yaşama geçirilmesinden ziyade, bir alanla ilgili bilginin, bir başka alandaki faaliyetlerde kullanılabilmesinde yatar. Böylelikle insan yapımı objeler, sosyal amaçlarla süs eşyası olarak kullanılmıştır; biyolojik bilgi görsel simgelerde kullanılmıştır; alet yapımı yerel gelenekleri geliştirmiş ve "doğa tarihi istihbaratı" bilgilerinden yararlanarak yerel kaynakların etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Daha da şaşırtıcı olan, görsel simgelerin bu dönemde "dini" bir görünüm almış olmasıdır.

Bu bilgiler, arkeolojik kayıtlar (ve özellikle de ilk insanların başardıkları ve başaramadıkları) açısından anlamlı olsa da, "bilişsel akıcılığı" ve özelleşmiş sistemler arasındaki bilgi alışverişini nelerin yönlendirdiği ve daha da önemlisi nelerin sınırlandırdığı sorusunu yanıtsız bırakmaktadır. Gerçekten de bu tür özelliklere sahip olan bir zihinde düşünce karışıklığı riski söz konusudur; bir dizi zararlı çağrışım ve kavramsal bağdaştırma ortaya çıkabilir (Cosmides ve Tooby, 2000). Kültürel gelişime en önemli katkı, tam da akışkanlığı sınırlandırma ve anlamlı kavramsal bağdaştırmaları seçebilme yeteneğinden geliyor olabilir.

Michael Tomasello ve arkadaşları, kültürlerin gelişmesi için insan bilişinin diğer yönlerinin gerekli olduğu görüşünü işte bu nedenle ortaya atmışlardır (Tomasello, Carpenter, Call, Behne ve Moll, 2005). Kültürel aktarım sezgisel psikoloji (veya "zihin teorisi") yeteneklerine ihtiyaç duyar. Örneğin, insanlarda alet yapımı, maymunlardaki yeteneklerden daha yüksek, karmaşık bir perspektif alma yeteneği gerektirir (Tomasello, 2000; Tomasello, Kruger ve Ratner, 1993) ve daha ziyade karmaşık norm ve kavramların aktarımıyla ilgilidir. Yine de bu bile yeterli olmayabilir. Tomasello ve arkadaşlarının gösterdikleri üzere, amaçların kavranması olgusunun temellerine diğer maymunlarda da rastlanır (Warneken ve Tomasello, 2006). Öyleyse, yalnızca insanlara özgü olan temel bileşenin, bir faaliyette bulunan diğer kimseleri izleyerek kendi yaptıklarını buna göre düzeltme ve davranışını bu amaçlara uyarlama *motivasyonu* olduğu söylenebilir. Normal "insan yavrularında" çok erken dönemde ortaya çıkan bu motivasyon, diğer maymunlarla yapılan deneysel ve gözlemsel çalışmalarda saptanamamıştır. Otistik çocuklardaki sosyal ve kültürel eksikliklerin altında da bu yetinin eksikliği yatıyor olabilir (Tomasello ve ark., 2005).

En önemli noktaysa başarılı kültürel aktarımın başarılı iletişim gerektirmesidir. Bu bölümde açıklanan çıkarım süreçleri, insanlardaki iletişimin genel bir özelliği olan bilginin "gösterime ve çıkarıma dayalı aktarımını" yansıtmaktadır. İnsanlarda iletişim, bilginin –balarılarının dansı örneğindeki gibi bir kod sistemi olarak– karşıdan yüklenmesine değil, karşılıklı iletişim için istekli olmaya dayanır (Grice, 1975; Sperber ve Wilson, 1995). Yani, en sıradan bir sohbet bile, dinleyicinin karşısındaki kişinin söylediklerini çıkarım yoluyla anlamlı şekilde yorumlamasını gerektirir; anlam söylenenden doğrudan deşifre edilemez.

Bu özellik insanlar arasındaki iletişimde o kadar temel bir rol oynar ki, bazı yazarlar bu özelliği modern kültüre giden yolda en önemli adım olarak görürler (Sperber, 2006a, 2006b). Gösterime ve çıkarıma dayalı iletişim, dilin anlatım gücü kazanması açısından gereklidir, ama insan evriminde gelişmiş, sözdizimi tabanlı dilden daha önceye tarihlenebilir. İlgi tabanlı, çıkarıma dayalı iletişim ye-

teneğine sahip organizmalar, kolayca kalıcı iletişim terimleri uydurabilirler (Hurford ve Kirby, 1995), ama bunun tersi pek mümkün değildir. Çocuklarda "ilgi tabanlı, çıkarıma dayalı iletişimin" çok erken geliştiğini ortaya koyan kanıtlar da bu görüşü destekler niteliktedir (Csibra, 2007; Gergely, Egyed ve Király, 2007).

Özetle, diğer hayvanların kültür ve geleneklerinden (Avital ve Jablonka, 2000), tam anlamıyla gelişmiş insan kültürlerine geçişi tetikleyen "sihirli kurşunun" peşinde koşmak pek anlamlı olmasa da (Boyd ve Richerson, 1996), artık en azından elimizde kültürel gelişimi mümkün kılan özel yeteneklerin bir listesi var. İnsanlar diğer maymunlardan birçok yetenekleriyle ayrılmaktadır ve bu yeteneklerin çoğu, kültürlerin ortaya çıkışı ve aktarımda rol oynar.

Sonsöz: Belleğin İki Rolü

Burada ele alınan farklı alanlarda, kültürel aktarım, genel olarak "anılar" diye adlandırdığımız geçmişte yaşanan olaylarla ilgili açık bilgilerin ötesinde, çok farklı bellek süreçlerini kapsıyor. Aslında burada daha çok, "bellek" denildiğinde akla gelen, açık, olaysal anıları kapsayan bilindik alana dahil olmayan bellek süreçlerine ağırlık verdim. Kültürel malzemelerin seçilmesinde ve düzenlenmesinde vazgeçilmez öneme sahip oldukları kanıtlandığı halde, doğaları gereği bilinçli bir incelemenin dışında kalan farklı süreçlerin üzerinde durdum.

Belleğin kültürdeki rolü söz konusu olduğunda, kuşkusuz bu yalnızca hikâyenin bir yarısını oluşturuyor. İnsanların, belirli jest ve sesli ifadelere bakarak kendiliğinden çıkarımlarda bulunduklarını söyledim (tabii bunun için önce söz konusu jest ve ifadelere dikkat etmek ve bunları hatırlamak gerekiyor). Örneğin, insanların atalarına kurban adamalarından ve görünüşte onlarla konuşmalarından yola çıkarak, amaca yönelik temsiller olarak "atalar psikolojisi" sonucuna ulaşılmasına değindim. Oysa insanların bunu yapabilmesi için bu törenlerde neler olduğunu hatırlamaları gerekir. Daha genel olarak, en anlamlı ifadeleri harekete geçiren malzeme, aktarılan ve hatırlanan malzemedir.

Dolayısıyla, belleğin kültürel aktarımda iki önemli rolü vardır:

a. Belirli bir girdi söz konusu olduğunda, insanlar bu girdinin "yüzey özelliklerini" de hatırlarlar (kullanılan belirli jestler ve sözcükler, kullanılan görsel kalıpların belirli özellikleri vb.). Anısal belleğin çalışma ilkeleri, bu hatırlamayı güçlü bir şekilde kısıtlar (burada dikkate almadığım bu noktayla ilgili eksiksiz bir inceleme için, bkz. Rubin, bu kitap);

b. Belirli bir kültürel girdi söz konusu olduğunda, insanlar çıkarım yaparak gruba özgü norm ve kavramlar oluştururlar (daha önce tanımladığım "bilişsel yatkınlıklar", diğer bir deyişle anlamsal belleğin değişmez özellikleri, bu çıkarımları güçlü bir şekilde kısıtlar).

Burada ele alınan alanlarda, açık anısal belleğin işleyişi ile bilgi edinmeyi ve inançların yerleşmesini yöneten büyük ölçüde örtük süreçler arasında sürekli bir etkileşim vardır. Örneğin, dini geleneklerin çoğunda insanlar, doğaüstü temsillerle ilgili çeşitli ifadeleri açık bir şekilde aktarırlar. Burada açıkça ifade edilmeyen kısım ise, örneğin bu unsurların olanı biteni fark edip hatırlamaları, daha çok bizim sezgisel ve büyük ölçüde örtük psikolojik kabullenişlerimizdir. Aynı durum, ahlaklılık veya temel niteliklerine göre etnik gruplarla ilgili benimsediğimiz kavramlar için de geçerlidir. Bütün bu alanlarda, geleneksel "kültürel yükleme" varsayımının yerine, daha açık bir bilişsel model koymaya çalıştım. İnsanların karşısına çıkan her çeşit fiziksel nesne ve olayı, belirli *çıkarımları* tetikleyen *ipuçları* olarak görebiliriz. Bu çıkarım süreçleri farklı zihinlerde benzerlik gösterir ve işte bu nedenle insan grupları, belirli bir sosyal grup bünyesinde kavramlar ve normlarda (kabaca) bir benzerliği sürdürebilirler, biz de buna "kültür" adını veririz.

Kaynakça

American Psychiatric Association. (1995). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4. Baskı). Washington, DC: American Psychiatric Publishing, Inc.

Ascher, M. ve Ascher, R. (1981). *Code of the quipu: A study in media, mathematics, and culture*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Atran, S. A. (1990). *Cognitive foundations of natural history. Towards an anthropology of science*. Cambridge: Cambridge University Press.

(1998). Folk biology and the anthropology of science: Cognitive universals and cultural particulars. *Behavioral & Brain Sciences, 21*(4), 547-609.

Avital, E. ve Jablonka, E. (2000). *Animal traditions: Behavioural inheritance in evolution.* Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.

Barrett, J. L. (1998). Cognitive constraints on Hindu concepts of the divine. *Journal for the Scientific Study of Religion, 37*, 608-619.

(2002). Smart Gods, dumb Gods, and the role of social cognition in structuring ritual intuitions. *Journal of Cognition and Culture, 2*(3), 183-193.

Barrett, J. L. ve Keil, F. C. (1996). Conceptualizing a nonnatural entity: Anthropomorphism in God concepts. *Cognitive Psychology, 31*(3), 219-247.

Bickerton, D. (1990). *Language and species.* Chicago: University of Chicago Press.

Bloch, M. (1974). Symbols, song, dance, and features of articulation: Is religion an extreme form of traditional authority? *European Journal of Sociology, 15*, 55-81.

Bloch, M. ve Parry, J, (Ed.). (1982). *Death and the regeneration of life.* Cambridge: Cambridge University Press.

Boyd, R. ve Richerson, P. J. (1985). *Culture and the evolutionary process.* Chicago: University of Chicago Press.

(1996). Why culture is common, but cultural evolution is rare. W. G. Runciman, J. M. Smith ve R. I. M. Dunbar (Ed.), *Evolution ofsocial behaviour patterns in primates and man* (s. 77-93). Oxford, England: Oxford University Press.

Boyer, P. (1990). *Tradition as truth and communication: A cognitive description of traditional discourse.* Cambridge: Cambridge University Press.

(1994a). Cognitive constraints on cultural representations: Natural ontologies and religious ideas. L. A. Hirschfeld ve S. Gelman (Ed.), *Mapping the mind: Domain-specificity in culture and cognition* (s. 391-411). New York: Cambridge University Press.

(1994b). *The naturalness of religious ideas: A cognitive theory of religion.* Berkeley, CA: University of California Press.

(2000a). Cultural inheritance tracks and cognitive predispositions: The example of religious concepts. H. Whitehouse (Ed.), *Mind, evolution and cultural transmission* (s. 57-89). Oxford: Berg Publishers.

(2000b). Functional origins of religious concepts: Conceptual and strategic selection in evolved minds [Malinowski Lecture 1999]. *Journal ofthe Royal Anthropological Institute*, 6, 195-214.

(2001). *Religion explained. Evolutionary origins of religious thought.* New York: Basic Books.

Boyer, P. ve Lienard, P. (2006). Why ritualized behavior in humans? Precaution systems and action-parsing in developmental, pathological and cultural rituals. *Behavioral and Brain Sciences, 29*, 1-56.

Boyer, P. ve Ramble, C. (2001). Cognitive templates for religious concepts: Cross-cultural evidence for recall of counter-intuitive representations. *Cognitive Science, 25*, 535-564.

Brodkin, K. (1998). *How Jews became whitefolks and what that says about race in America.* New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Caramazza, A. (1998). The interpretation of semantic category-specific deficits: What do they reveal about the organization of conceptual knowledge in the brain? *Neurocase: Case Studies in Neuropsychology, Neuropsychiatry, and Behavioural Neurology*, 4(4-5), 265-272.

Carruthers, M. J. ve Ziolkowski, J.M. (2002). *The medieval craft of memory: An anthology of texts and pictures.* Philadeiphia, PA.: University of Pennsyivania Press.

Cicero, M. T. ve Caplan, H. (1964). *Ad C. Herennium de ratione dicendi (Rhetorica ad Herennium).* London, Cambridge, MA: W. Heinemann; Harvard University Press.

Claidière, N. ve Sperber, D. (2007). The röle of attraction in cultural evolution. *Journal of Cognition and Culture*, 7(1-2), 89-111.

Cosmides, L. ve Tooby, J. (2000). Consider the source: The evolution of adaptations for decoupling and metarepresentation. D. Sperber (Ed.), *Metarepresentations: A muitidisciplinary perspective* (s. 53-115). New York: Oxford University Press.

Csibra, G. (2007). Teachers in the wild. *Trends in Cognitive Sciences, 11(3)*, 95-96.

Daniel, E.V. (1984). *Fluidsigns: Beingaperson the Tamil way.* Berkeley: University of California Press.

Dawkins, R. (1976). *The selfish gene.* New York: Oxford University Press.

DeFrancis, J. (1989). *Visible speech. The diverse oneness of writing systems.* Honolulu: University of Hawaii Press.

Donald, M. (1991). *Origins of the modern mind.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dulaney, S. ve Fiske, A. P. (1994). Cultural rituals and obsessive-compulsive disorder: Is there a common psychological mechanism? *Ethos*, 22(3), 243-283.

Durham, W. H. (1991). *Coevolution. Genes, cultures and human diversity.* Stanford: Stanford University Press.

Durkheim, E. (1947). *The elementary forms ofthe religious life.* New York: Collier Books.

Evans, A. (1908). *The European dijfusion ofpictography and its bearings on the origin of script.* Oxford: At the Clarendon Press.

Evans, D. W, Leckman, I. E, Carter, A., Reznick, J. S., Henshaw, D. ve Pauls, D. L. (1997). Ritual, habit, and perfectionism: The prevalence and development of compulsive-like behavior in normal young children. *Child Development*, 68(1), 58-68.

Fiske, A. P. ve Haslam, N. (1997). Is obsessive-compulsive disorder a pathology of the human disposition to perform socialiy meaningfül rituals? Evidence of similar content. *Journal ofNervous ü- Mentol Disease*, 185(4), 211-222.

Freud, S. (1906 [1948]). Zwangsbehandlungen und Religionsübungen. A. E. A. Freud (Ed.), *Gesammelte Werke von Sigmund Freud, chronologisch geordnet* (Cilt 7, s. 107-116). London: imago Publishing.

Gelb, I. J. (1963). *A study of writing.* (2. Baskı). Chicago: University of Chicago Press.

Gelman, R. ve Baillargeon, R. (1983). A revision of some Piagetian concepts. J. H. Flaveli ve E. M. Markman (Ed.), *Handbook of Child Psychology, vol.* 3: *Cognitive Development* (s, 121-143). New York: Wiley & Sons.

Gelman, S. ve Coley, J. (1991). Language and categorisation: The acquisition of natural kind terms. S. Gelman ve J. P. Byrnes (Ed.), *Perspectives on language and thought: interrealtions in development.* Cambridge: Cambridge University Press.

Gergely, G., Egyed, K. ve Kiraly, I. (2007). On pedagogy. *Developmental Science*, 10(1), 139-146.

Gil-White, F. (2001). Are ethnic groups "species" to the human brain? Essentialism in our cognition of some social categories. *Current Anthropology*, *42*, 515-554.

Goody, J. (1968). *Literacy in traditional societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

(1977). *The domestication of the savage mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

(1986). *The logic of writing and the organization of society*. Cambridge: Cambridge University Press.

Greif, A. (2006). *Institutions and the path to the modern economy. Lessons from medieval trade*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Grice, H. P. (1975). *Logic and conversation*. P. Cole ve J. L. Morgan (Ed.), *Speech acts* (s. 41-58). New York: Academic Press.

Haslam, N., Rothschild, L. ve Ernst, D. (2000). Essentialist beliefs about social categories. *British Journal of Social Psychology*, *39*(1), 113-127.

Haya, G., Holmer, N. M. ve Wassen, H. (1947). *Mu-Igala, or the way of Muu; a medicine songfrom the Cuna indians of Panama*. Göteborg: Elanders boktryckeri aktiebolag.

Hertz, R. (1960). A *contribution to the study of the collective representation of death*. London: Cohen & West.

Hirschfeld, L. A. (1988). On acquiring social categories. Cognitive development and anthropological wisdom. *Man*, *23*, 611-638.

(1994). The acquisition of social categories. L. A. Hirschfeld ve S. A.Gelman (Ed.), *Mapping the mind: Domain-specificity in culture and cognition*. New York: Cambridge University Press.

(1996). *Race in the making: Cognition, culture and the child's construction of human kinds*. Cambridge, MA: The M.I.T. Press.

Humphrey, C. ve Laidlaw, J. (1993). *Archetypal actions. A theory of ritual as a mode of action and the case of the Jain puja*. Oxford: Clarendon Press.

Hurford, J. R. ve Kirby, S. (1995). Neural preconditions for proto-language. *The Behavioral and brain sciences*, *18*(1), 1.

Hutchins, E. (1995). How a cockpit remembers its speeds. *Cognitive Science*, *19*(3), 265-288.

Keesing, R. (1982). *Kwaio religion. The living and the dead in a Solomon Island society*. New York: Columbia University Press.

Keil, F. C. (1994). The birth and nurturance of concepts by domains: The origins of concepts of living things. L. A. Hirschfeld ve S. A. Gelman (Ed.), *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture* (s. 234-254). New York: Cambridge University Press.

Kurzban, R. (2001). The social psychophysics of cooperation: Nonverbal communication in a public goods game. *Journal of Nonverbal Behavior*, *25*(4), 241-259.

Kurzban, R. ve Leary, M. R. (2001). Evolutionary origins of stigmatization: The functions of social exclusion. *Psychological Bulletin*, *127*(2), 187-208.

Kurzban, R., Tooby, J. ve Cosmides, L. (2001). Can race be erased? Coalitional computation and social categorization. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, *98*(26), 15387-15392.

LeDoux, J. (2003). The emotional brain, fear, and the amygdala. *Cell Molecular Neurobiology*, *23*(4-5), 727-738.

Levine, S. S. ve Kurzban, R. (2006). Explaining clustering in social networks: Towards an evolutionary theory of cascading benefits. *Managerial* and *Decision Economics*, *27*(2-3), 173-187.

Lienard, P. (2003). Le *comportement rituel: Communication, cognition et action. Generations, ages et territoire: contribution a l'ethnographie de deux populations du* Çerde

Karimojong (Les Turkana du Kenya et les Nyangatom d'Ethiopie). Universite Libre de Bruxelles, Bruxelles.

Lienard, P. ve Boyer, P. (2006). Why cultural rituals? A cultural selection model of ritualized behaviour. *American Anthropologist, 108*(4), 814-827.

Marks, J. (1995). *Human biodiversity: Genes, race, and history.* New York: Aldine de Gruyter.

Maryanski, A. ve Turner, J. H. (1992). *The social cage. Human nature and the evolution of society.* Stanford: Stanford University Press.

Mathews, C. A., Jang, K. L., Hami, S. ve Stein, M. B. (2004). The structure of obsessionality among young adults. *Depression and Anxiety, 20*(2), 77-85.

Maybin, J. (1994). *Language and literacy in social practice: A reader.* Clevedon, Avon, England; Philadelphia: Muitingual Matters Ltd. in association with the Open University.

Metcalf, P. ve Huntington, R. (1991). *Celebrations of death. The anthropology of mortuary ritual* (2. Baskı). Cambridge: Cambridge University Press.

Mithen, S. J. (1996). *The prehistory of the mind.* London: Thames & Hudson.

Nemeroff, C. J. (1995). Magical thinking about illness virulence conceptions of germs from "Safe" versus "Dangerous" others. *Health Psychology, 14*(2), 147-151.

Nordenskiöld, E. (1938). *An historical and ethnological survey ofthe Cuna Indians [arranged and edited by Henry Wassen].* Göteborg: Göteborgs Museum, Etnografiska Advelningen.

Ong, W. J. (1977). *Interfaces ofthe word: Studies in the evolution of consciousness and culture.* Ithaca, NY: Corneli University Press.

(1982). *Orality and literacy: The technologizing of the word.* London; New York: Methuen. Quigley, D. (1993). *The interpretation of caste.* Oxford; New York: Clarendon Press; Oxford University Press.

Rappaport, R. A. (1999). *Ritual and religion in the making of humanity.* Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.

Reverte, J. M. (1968). *Literatürü Oral de los indios Cuna.* Panama.

Ridley, M. (1996). *The origins of virtue* (1. Baskı). London; New York: Viking.

Roediger, H. L., III. (1990). implicit memory: Retention without remembering. *American Psychologist, 45*(9), 1043-1056.

Roediger, H. L., III, Wheeler, M. A. ve Rajaram, S. (1993). Remembering, knowing, and reconstructing the past. L. M. Dougias (Ed.), *The psychology of learning and motivation. Advances in research and theory,* (Cilt 30, s. 97-134): Academic Press, Inc, San Diego, CA.

Rothbart, M. ve Taylor, M. (1990). Category labels and social reality: Do we view social categories as natural kinds? K. F. G. Semin (Ed.), *Language and social cognition.* London: Sage Publications.

Rozin, P, Haidt, J. ve McCauley, C. R. (1993). Disgust. M. Lewis ve J. M. Haviland (Ed.), *Handbook of emotions* (s. 575-595). New York: The Guildford Press.

Salkovskis, P. M. (1985). Obsessional-compulsive problems: A cognitive-behavioural analysis. *Behav Res Ther, 23*(5), 571-583.

Severi, C. (1987). The invisible path. Ritual representation of suffering in cuna traditional thought. *Res. Anthropology and Aesthetics, 14,* 66-85.

(2002). Memory, reflexivity and belief reflections on the ritual use oflanguage. *Social Anthropology, 10*(1), 18.

Sidanius, J. ve Pratto, F. (1999). *Social dominance. An intergroup theory of social oppression and hierarchy.* Cambridge: Cambridge University Press.

Siegal, M. (1988). Children's knowledge of contagion and contamination as causes of illness. *Child Development, 59,* 1353-1359.

Spence, J. D. (1984). *The memory palace of Matteo Ricci.* New York: Viking Penguin.

Sperber, D. (1985). Anthropology and psychology. Towards an epidemiology of representations. *Man, 20*, 73-89.

(1996). *Explaining culture: A naturalistic approach*. Oxford: Blackwell.

(2006a). Conceptual tools for a naturalistic approach to cuhural evolution. S. C. Levinson ve J. Pierre (Ed.), *Evolution and culture: A Fyssen foundation symposium*. Cambridge, MA: MIT Press.

Sperber, D. (Ed.). (2006b). *An evolutionary perspective on testimony and argumentation*. Mahwah, NJ: Lawrence Eribaum Associates Publishers.

Sperber, D. ve Hirschfeld, L. A. (2004). The cognitive foundations of cultural stability and diversity. *Trends in Cognitive Sciences, 8*(1), 40-46.

Sperber, D. ve Wilson, D. (1995). *Relevance. Communication and cognition* (2. Baskı). Oxford: Blackwell.

Stoler, A. L. (1991). *Sexual affronts and racial frontiers: National identity, 'mixed bloods' and the cultural genealogies of Europeans in colonial Southeast Asia*. Ann Arbor: University of Michigan.

Szechtman, H. ve Woody, E. (2004). Obsessive-compulsive disorder as a disturbance of security motivation. *Psychological Review, 111*(1), 111-127.

Tajfel, H. (1970). Experiments in inter-group discrimination. *Scientific American, 223*, 96-102.

Tomasello, M. (2000). *The cultural origins of human cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tomasello, M., Carpenter, M., Cali, J., Behne, T. ve Moli, H. (2005). Understanding and sharing intentions: The origins ofcultural cognition. *Behavioral and Brain Sciences, 28*(5), 17.

Tomasello, M., Kruger, A. C. ve Ratner, H. H. (1993). Cultural learning. *Behavioral and Brain Sciences, 16*, 495-510.

Tooby, J. ve Cosmides, L. (1992). The psychological foundations of culture. J. H. Barkow, L. Cosmides ve arkadaşları (Ed.), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. (s. 19-136). New York, NY, USA: Oxford University Press.

Tulving, E. (2001). Origin of autonoesis in episodic memory. H. L. I. Roediger ve J. Nairne (Ed.), *The nature of remembering: Essays in honor of Robert G. Crowder* (s. 17-34). Washington, DC: American Psychological Association.

Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge. Morality and convention*. Cambridge: Cambridge University Press.

(1998). The development of morality. W. Damon (Ed.), *Handbook of child psychology* (5. Baskı, Cilt 3, s. 863-932). New York: Wiley.

Ursu, S., Stenger, V.A., Shear, M. K., Jones, M. R. ve Carter, C. S. (2003). Overactive action monitoring in obsessive-compulsive disorder: Evidence from fünc-tional magnetic resonance imaging. *Psychological Sciences, 14*(4), 347-353.

Warneken, R. ve Tomasello, M. (2006). Altruistic helping in human infants and young chimpanzees. *Science, 311*(5765), 1301-1303.

Wegner DM ve Erskine, J. A. K. (2003). Voluntary involuntariness: Thought suppression and the regulation of the experience of will. *Consciousness and Cognition: An international Journal, 12*(4), 684-694.

Wegner, D. M. ve Schneider, D. J. (2003). The white bear story. *Psychological Inquiry, 14*(3-4), 326-329.

Whitehouse, H. (2000). *Arguments and icons. Divergent modes of religiosity*. Oxford: Oxford University Press.

Yates FA (1966). *The art of memory*. Chicago: University of Chicago Press.

Zalla, T., Verlut I, Franck, N., Puzenat, D. ve Sirigu, A. (2004). Perception of dynamic action in patients with schizophrenia. *Psychiatry Research*, *128*(1), 39-51.

Zohar, A. H. ve Felz, L. (2001). Ritualistic behavior in young children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *29*(2), 121-128.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Türkçe - İngilizce

I. BÖLÜM
ZİHİNDE, KÜLTÜRDE VE TARİHTE BELLEK: ÖZEL BİR BAKIŞ AÇISI

itici güç: prime mover
kendilik kimliği: self-identity

1 Anılar Ne İşe Yarar? Hatırlamanın Biliş ve Kültürle İlgili İşlevleri

akışkanlık: fluidity
anıların çarpıtılması: memory distortion
bellek patlaması: memory boom
bilgi işleme: information processing
bireysel bellek: individual memory
dağınık bellek: distributed memory
evrimsel açıklama: evolutionary account
geçmiş karşılaşımlar: encounters
geriye dönük bellek kaybı: retrograde amnesia
hatırlanan kendilik: narrative self
hatırlatıcı yeniden yapılandırma: mnemonic reconstruction
hayal gücüne dayanan uğraşı: imaginative engagement
ileriye dönük bellek kaybı: anterograde amnesia
imgelem: imagery
ittifak psikolojisi: coalitional psychology
kaçış: fugue
kendi üzerine dönen düşünce/kendi üzerine düşünen düşünce: self-reflection
kendilik bellek bilgisi: self memory knowledge
kendilik durumu: selfhood
kendilik imgesi: self-image
kendilik temsili: self-representation
kendini bilme: self knowledge
kimliği güçlendiren: identity-boosting
kişisel eylemlilik ve sahiplik: personal agency and ownership
süreğen kendilik: continuous self
temsiller hiyerarşisi: hierarchy of representations
üst temsil: meta-representation
yapılandırıcı: constructive
yaşam dönemleri: life-time periods
yeniden deneyimleme: reexperience
yerleşik davranış kurallarına bağlı topluluklar: communities of norms

II. BÖLÜM
ANILAR GEÇMİŞİMİZİ NASIL YAPILANDIRIR?

anı tümseği: reminiscence bump
ayrıntılandırma: elaboration
gerçeğe uygunluk: accuracy
günlük çalışmaları: diary studies
hazırlama: priming
işler kendilik: working self
yapılandırıcı geri getirme: constructive retrieval

2 Otobiyografik Anı Ağları

anı tümseği dönemi: reminiscence bump
bilişsel bilim: cognitive science
çocukluk amnezisi dönemi: period of childhood amnesia
çoklu belirleme: overdetermination
değerlendirmeci kontrol süreci: evaluative control process
deneyimyakın: experience-near
doğrudan geri getirme/hatırlama: direct retrieval
düşük düzeyde ayrıntılandırıcı: low-elaborative
flaş anı: flashbulb memory
flaş bellek: flashbulb memory
hazırlama: priming
hedef değerlendirmeci: goal evaluative
ipucu sözcük: cue word
kendilik tanımlayıcı: self-defining
Kendilik-Bellek Sistemi: Self-Memory System
sonralık etkisi dönemi: period of recency
sözel öğrenme: verbal learning
tanık olma anısı: witness memory
üretici geri getirme/hatırlama: generative retrieval
yaşam boyu hatırlama eğrisi: life span retrieval curve
yüksek düzeyde ayrıntılandırıcı: high-elaborative

3 Kültürel Yaşam Senaryoları ve Bireysel Yaşam Öyküleri

geçişli: transitional
kişiye özgülük skoru: idiosyncrasy score
tipiklik skoru: typicality score
yaşam senaryosu: life script

4 Belleğin Özgüllüğü: Bireysel ve Kolektif Hatırlamanın Etkileri

alana özgü: domain-general
algısal hazırlama: perceptual priming
ayarlanmış: tuned

belleğin özgüllüğü: specificity of memory
bölünmüş beyin: split-brain
değiştirilmiş yüz: morphed face
denek içi çalışma tasarımı: within-subject design
duyguya özgü: emotion-specific
flaş anı: flashbulb memory
gerçeği izleme performansı: reality-monitoring performance
hazırlama etkileri: priming effects
hazırlama: priming
hazırlamalı: primed
hazırlamasız: unprimed
içgözlem: introspection
ilişkilendirmeli özgüllük: associative specificity
kendini (kendi kendiliğini) referans alma: self-reference
kişinin kendi kendiliğini referans aldığı kodlama: self-reference encoding
müteakip bellek: subsequent memory
sıfat değerlendirme görevi: adjective judgment task
sözcük ve dil işleme: word and language processing
sözcüklerin değerliği: valence of words
temsilci: proxy
uyaran özgüllüğü: stimulus specificity
yanıt özgüllüğü: response specificity

III. BÖLÜM
PAYLAŞILAN KOLEKTİF ANILARI NASIL YAPILANDIRIRIZ?

geri getirme: retrieval

5 Kolektif Bellek

alışkanlık belleği: habit memory
anıların çarpıtılması: memory distortion
anlamlandırma çabası: effort after meaning
anma dili: commemorative voice
aynı anda her yerde bulunma durumu: ubiquity
bedensel bellek: bodily memory
bellek eylemsizliği: inertia of memory
bellek mekânları: sites of memory (*lieux de mémoire*)
bellek ortamları: environments of memory (*milieux de mémoire*)
bilginin yazılı metinlere boşaltılması: off-loading
bireysel indirgemecilik: individualistic reductionism
derin bellek: deep memory
doğruluk ölçütü: accuracy criterion
doğruluk/gerçeğe uygunluk: accuracy
geçmiş zamanda olma durumu: pastness
hatırlatıcı savaş: mnemonic battle

hikâye deposu: stock of story
işbirliğiyle hatırlama: collaborative remembering
kimliğe adanmışlık/bağlılık: identity commitment
kültürel bellek: cultural memory
metinsel toplum: textual community
metodolojik bireyselcilik: methodological individualism
ortak belleğe sahip topluluk: memory community
özgül anlatı: specific narrative
özgül bellek: specific memory
resmi kültür: official culture
sosyal bellek: social memory
sözel aracılık: linguistic mediation
şematik anlatı kalıbı: schematic narrative template
tarih karşıtı: anti-historial
tarihdışı: ahistorical
tarihi bilinç: historical consciousness
tarihi dil: historical voice
tek doğrultulu: unilinear
toplumsal bellek: public memory
yerel kültür: vernacular culture

6 Kolektif Belleğin Şekillendirilmesinde Tekrarlanan Hatırlamanın Rolü

aktif geçişli bellek: transactive memory
ara verme etkisi: spacing effect
aralıklı geri getirme: spaced retrieval
aşırı düzeltme etkisi: hypercorrection effect
bedensel duyusal: somatosensory
belleğin sosyal bulaşıcılığı: social contagion of memory
bildirimsel bilgi: declarative knowledge
bilgi tabanı: body of knowledge
bilgilendirme temelli geribildirim: instruction-based feedback
ek bilgilendirmeli geribildirim: extra-instructional feedback
eksiltme hatası: omission error
geribildirim yükü: feedback load
göreve özgü geribildirim: task-specific feedback
hatırlama/geri getirme: retrieval
kesintili sözel çalışma materyalleri: discrete verbal study material
"kullan veya kaybet": "use it or loose it"
nitelik: attribute
tayin etme hatası: commission error
tekrarlanan geri getirme: repeated retrieval
test etkisi: testing effect
üstbilişsel hata: metacognitive error
üstbilişsel izleme: metacognitive monitoring
zorlamalı hatırlama testi: forced recall test

7 Tarih Yazmak: Kolektif Belleğin Altında Yatan Sosyal ve Psikolojik Süreçler

ben merkezlilik: self-focus
kendi kendine bildirim: self-report
kendine hizmet eden önyargı: self-serving bias
kendilikle ilişkililik: self-relevance
kohort etkisi: cohort effect
kuşaksal hatırlama: generational recall
psikolojik uzaklaşma: psychological distancing
yakın zamanda gerçekleşme: recency

8 Kolektif Bellek Topluluk Ruhunu Nasıl Yaratır?

bağlam temelli kayma: context-based shift
bellek güdümlemesi: memory manipulation
bellek yanlılığı: memory bias
bildirimsel bellek sistemi: declarative memory system
bilişsel tutarsızlık: cognitive dissonance
çift taraflı uyumsuzluk: double dissociation
dolayımla testi: mediation test
kitle davranışı: mob behaviour
kolektif şimdiki zaman: collective present
tutum nesnesi: attitude object
yekvücut olma: oneness
yekvücutluk: entiativity

IV. BÖLÜM
BELLEK TARİHİ NASIL ŞEKİLLENDİRİR?

bugüncülük: presentism

10 Bellek Patlaması: Neden ve Neden Şimdi?

bellek patlaması: memory boom
bellek şişkinliği: memory surfeit
bilmenin cinsiyetçi yolları: gendered ways of knowing
temsilin sınırları: limits of representation

11 Tarihçiler ve Bellek Mekânları

ailesel anma: family remembrance
anma bursu: memorial scholarship
anma mekânı: commemorative site
ayinsel anma: liturgical remembrance
bellek mekânı: site of memory
[bir kimsenin/bir olayın] anısına adanmış koğuş: memorial ward
tarihsel anma: historical remembrance

V. BÖLÜM
BELLEK KÜLTÜRÜ NASIL ŞEKİLLENDİRİR?

12 Kolektif Anılar Olarak Sözlü Gelenekler: Genel Bir Bireysel ve Kolektif Bellek Kuramı için Öneriler

aşırı öğrenme: overlearning
düzenleme şekilleri: forms of organization
engelleme: interference
engelleyici işlem: inhibitive processing
hatırlamada rolü olmayan süreç: nonmnemonic process
içerik düzeyinde adreslenebilir: content adressable
parmak belleği: finger memory
temel tekerleme metni: corpus of rhymes
tür çakışması: genre convergence

13 Bilişsel Yatkınlıklar ve Kültürel Aktarım

alana özgü beklenti: domain-specific expectation
aşırı dikkatlilik: hyper-vigilance
aşkınlık: transcendence
ata temelli: ancestor-based
beyazlarla siyahilerin evlenmesi: miscegenation
cazibe merkezleri: attractors
çevrimdışı zihinsel ifade: off-line mental representation
çıkarım: inference
ebeveynlik yatırımı: parental investment
gösterime ve çıkarıma dayalı aktarım: ostensive-inferential transfer
grup olma hali: groupishness
ilgi tabanlı: relevance-based
kendini kopyalatan program: copy-me program
kültürel yükleme: cultural downloading
nedensel öz: causal essence
okuryazar din: literate religion

İngilizce-Türkçe

accidental capacity: rastlantısal beceri
accuracy criterion: doğruluk ölçütü
accuracy: doğruluk/gerçeğe uygunluk
adaptation stage: uyum aşaması
adaptive function: uyumlayıcı işlev
adaptive: adaptif, uyumlayıcı, uyuma yönelik
adjective judgment task: sıfat değerlendirme görevi
affect: duygulanım
affective memory: duygusal anı
affective recall: duygusal hatırlama
affective states: duygusal durumlar
agent: aracı, temsilci, etken
ahistorical: tarihdışı
amnesia: bellek kaybı, amnezi
ancestor-based: ata temelli
anterograde amnesia: ileriye dönük bellek kaybı
anti-historial: tarih karşıtı
associative specificity: ilişkilendirmeli özgüllük
attitude object: tutum nesnesi
attractors: cazibe merkezleri
attribute: nitelik, simge, özellik, atıf
attribution: atfetme, yükleme
autobiographical knowledge: otobiyografik bilgi dağarcığı
autobiographical memory networks: otobiyografik bellek ağları

bodily automatism: bedensel otomatizm, bedene uyarlanmış pratikler
bodily memory: bedensel bellek
body of knowledge: bilgi tabanı

capacity: kapasite, yetenek, beceri
case-based reasoning: olaya dayalı akıl yürütme
causal essence: nedensel öz
causal story: sıradan/gündelik anı
classic serial recall: klasik seri hatırlama
classical conditioning: klasik şartlandırma
coalitional psychology: ittifak psikolojisi
cognition: biliş, bilişşellik, idrak, kavrama
cognitive: bilişsel
cognitive capacity: bilişsel kapasite/yetenek/beceri
cognitive dissonance: bilişsel uyumsuzluk
cognitive science: bilişsel bilim
cohort effect: kohort etkisi

collaborative remembering: işbirliğiyle hatırlama
collective: toplu, ortak, kolektif
collective present: kolektif şimdiki zaman
collective remembering: kolektif hatırlama
commemoration: anma (töreni)
commemorative expression: anma ifadesi
commemorative form: anma formu
commemorative site: anma mekânı
commemorative voice: anma dili
commemotative art: anma sanatı
commission error: tayin etme hatası
communicative memories: iletişimsel anılar
communities of norms: yerleşik davranış kurallarına bağlı topluluklar
compulsion: zorlanım
conceptual: kavramsal
conceptual self: kavramsal kendilik
consciousness: bilinç
constructive: yapılandırıcı
constructive memory: yapılandırıcı bellek
constructive retrieval: yapılandırıcı geri getirme
content word: içerik sözcüğü
context based: bağlam temelli
context-based shift: bağlam temelli kayma
continuous self: süreğen kendilik
Corpus Callosum: beynin iki yarım küresini birbirine bağlayan, sinir ağlarından oluşan yapı; beyin köprüsü
corpus of rhymes: temel tekerleme metni
counterfactual: karşı olgusal
cross-coded memories: çapraz-kodlanmış anılar
crowd psychology: güruh psikolojisi
cue word: ipucu sözcük
cued recall: ipucuyla hatırlama
cultural acquisition: kültürel edinim
cultural downloading: kültürel yükleme
cultural memory: kültürel bellek
cultural self: kültürel kendilik
cultural transmission: kültürel aktarım
current self: güncel kendilik

declarative knowledge: bildirimsel bilgi
declarative memory system: bildirimsel bellek sistemi
deep memory: derin anı/bellek
delusion: hezeyan
direct retrieval: doğrudan geri getirme/hatırlama

discrete verbal study material: kesintili sözel çalışma materyalleri
disposition: yatkınlık
distributed memory: dağınık bellek
domain-general: alana özgü
domain-specific expectation: alana özgü beklenti
double dissociation: çift taraflı uyumsuzluk

effort after meaning: anlamlandırma çabası
elaboration: ayrıntılandırma
emergency stage: acil durum aşaması
emotion word: duygu sözcüğü
emotional distress: duygusal sıkıntı
emotional memory: duygusal bellek
emotional neurocognitive circuitry: duygusal nörobilişsel devre
emotion-specific: duyguya özgü
empirical evidence: uygulama ve bilimsel deneye dayalı kanıtlar
encoding specificity principle: kodlama özgüllüğü ilkesi
encoding: kodlama
encounter: geçmiş karşılaşım
entiativity: yekvücutluk
environment: ortam, çevre
environments of memory (*milieux de mémoire*): bellek ortamları
episodic memories: olaysal/olaylara dair anılar
episodic memory: anısal bellek
essentialism: özcülük
essentialist: özcü
evaluative control processes: değerlendirmeci kontrol süreçleri
evaluative discord: değerlendirmeci uyumsuzluk
experience-near: deneyimyakın
extra-instructional feedback: ek bilgilendirmeli geribildirim

family remembrance: ailesel anma
feedback: geribildirim
feedback load: geribildirim yükü
fine-grained analysis: ayrıntılı analiz
finger memory: parmak belleği
flashbulb memory: flaş bellek/anı
fluidity of social groups: sosyal grupların akışkanlığı
forced recall test: zorlamalı hatırlama testi
foresight: öngörü
forms of organization: düzenleme şekilleri
fugue: kaçış
function word: işlevsel sözcük
functional account: işlevsel tanım

gendered ways of knowing: bilmenin cinsiyetçi yolları
generation identity: kuşak kimliği
generational recall: kuşaksal hatırlama
generative retrieval: üretici geri getirme/hatırlama
genre convergence: tür çakışması
goal-driven: hedefe/amaca yönelik, hedef/amaç odaklı
goal-evaluative: hedef değerlendirmeci
groupishness: grup olma hali

habit memory: alışkanlık belleği
hallucination: halüsinasyon, sanrı
here-and-now cognition: burada ve bu anda bilinci
hermeuneutic scholarship: yorumbilim
heroic narratives: kahramanlık öyküleri, destanlar
hierarchy of representations: temsiller hiyerarşisi
high-elaborative: yüksek düzeyde ayrıntılandırıcı
highly accessible memories: erişilirlikleri yüksek anılar
historical consciousness: tarihi bilinç
historical memory: tarihsel bellek
historical remembrance: tarihsel anma
historical voice: tarihi dil
hypercorrection effect: aşırı düzeltme etkisi
hyper-vigilance: aşırı dikkatlilik

identity commitment: kimliğe adanmışlık/bağlılık
identity confusion: kimlik karmaşası
identity-boosting: kimliği güçlendiren
idiosyncrasy score: kişiye özgülük skoru
imagery: imgeleme, hayal kurma, zihinde canlandırma
imagination: imgelem
imaginative engagement: hayal gücüne dayanan uğraşı
implicit and explicit processes: örtük ve açık süreçler
impulsiveness: dürtüsellik
individual memory: bireysel bellek
individualistic reductionism: bireysel indirgemecilik
inertia of memory: bellek eylemsizliği
inference: çıkarım
inferential scope: çıkarımsal kavrama
information processing: bilgi işleme
ingroup: iç grup (biz)
inhibition stage: inhibisyon/engelleme aşaması
inhibitive processing: engelleyici işlem
inner speech: içsel konuşma
instruction-based feedback: bilgilendirme temelli geribildirim

instrumental method: araçsal yöntem
instrumental reductionism: araçsal indirgemecilik
interference: engelleme
introspection: içgözlem
intuitive physics: sezgisel fizik
iterative model of memory construction: yinelemeli anı yapılandırma modeli

lexical decision task: sözcüksel karar testi
life script: yaşam senaryosu
life span retrieval curve: yaşam boyu hatırlama eğrisi
life story: yaşam hikâyesi
life-narrative: yaşam öyküsü
life-script: yaşam senaryosu
life-theme: yaşam teması (ev, iş, okul vb.)
life-time periods: yaşam dönemleri
limits of representation: temsilin sınırları
linguistic mediation: sözel aracılık
literate religion: okuryazar din
liturgical remembrance: ayinsel anma
living memory: bireyin yaşadığı dönemde gerçekleşen olaylara ait belleği
long-term memory: uzun süreli bellek
low-elaborative: düşük düzeyde ayrıntılandırıcı

massed fashion retrieval attempt: kısa bir süre boyunca sık sık tekrarlamaya dayalı bilgi erişimi (yoğun ve sık düzende bilgi erişimi)
mathematical formalism: matematiksel biçimcilik
mediation test: dolayımla testi
meme: mem
memorial scholarship: anma bursu
memorial ward: [bir kimsenin/bir olayın] anısına adanmış koğuş
memories of emotion: duygu anıları
memory: bellek, dağarcık, akıl, hafıza, zihin, anı
memory accuracy: anıların gerçeğe uygunluğu, doğruluğu
memory bias: bellek yanlılığı
memory boom: bellek patlaması
memory community: ortak belleğe sahip topluluk
memory distortion: anıların çarpıtılması
memory manipulation: bellek güdümlemesi
memory on emotion: duyguya dair anı
memory politics: bellek politikaları
memory surfeit: bellek şişkinliği
memory system: bellek sistemi
memory trace: bellek izi
mental representation: zihinsel temsil

Mental Time Travel (MTT): Zihinsel Zaman Yolculuğu (ZZY)
metacognitive error: üstbilişsel hata
metacognitive monitoring: üstbilişsel izleme
meta-representation: üst temsil
methodological individualism: metodolojik bireyselcilik
misattribution: yanlış atıf
miscegenation: beyazlarla siyahilerin evlenmesi
misinformation effect: yanlış bilgilendirme etkisi
mnemonic battles: hatırlatıcı savaşlar/mücadeleler
mnemonic reconstruction: hatırlatıcı yeniden yapılandırma
mob behaviour: kitle davranışı
modular capacity: birimsel yetenek
morphed face: değiştirilmiş yüz
motor imagery: motor imgeleme
multiple memory system: çoklu bellek sistemi

narrative self: hatırlanan kendilik
naturalistic study: doğalcı çalışma
neural correlates: nöral bağıntılar
neuroimaging: nörolojik görüntüleme
nonmnemonic process: hatırlamada rolü olmayan süreç
nonspecific recognition: özgül olmayan tanıma
norm: kültürün belirlediği yerleşik davranış kuralları
null hypothesis: sıfır varsayımı

official culture: resmi kültür
off-line mental representation: çevrimdışı zihinsel ifade
off-loading: bilginin yazılı metinlere boşaltılması
omission error: eksiltme hatası
oneness: yekvücut olma
ostensive-inferential transfer: gösterime ve çıkarıma dayalı aktarım
outgroup: dış grup (onlar)
overdetermination: çoklu belirleme
overlearning: aşırı öğrenme

paired-associated learning: çiftler halinde öğrenme
PANAS (Positive and Negative Affect Schedule): Olumlu ve Olumsuz Duygu Ölçeği
parental investment: ebeveynlik yatırımı
partial least square analysis: kısmi en küçük kareler analizi
pastness: geçmiş zamanda olma durumu
pathway: yol
patterns of action: eylem kalıpları
perception: algı

perceptual imagery: algısal imgeleme
perceptual priming: algısal hazırlama
period of childhood amnesia: çocukluk amnezisi dönemi
period of recency: sonralık etkisi dönemi
personal agency and ownership: kişisel eylemlilik ve sahiplik
phenomenon: fenomen, olay, görüngü
politics of memory: bellek politikaları
post-test feedback: test sonrası geribildirim
presentism: bugüncülük
primed: hazırlamalı
priming: hazırlama
priming effects: hazırlama etkileri
procedural memory: işlemsel bellek
proceduralized processes: kullanılabilir süreçler
prosocial dispositions: toplum yanlısı tutumlar
psychological distancing: psikolojik uzaklaşma
public activity: kamusal eylem
public commemoration: toplumsal/ulusal anma
public history: kamu tarihi
public memory: toplumsal bellek

racial memory: ırksal bellek
reality monitoring: gerçeği izleme
reality-monitoring performance: gerçeği izleme performansı
recall: hatırlamak
recall pattern: hatırlama kalıbı
recency effect: sonralık etkisi
recognition: tanıma
recollection: hatırlama, anı
reconstructive memory: yeniden kurgulayıcı bellek
reexperience: yeniden deneyimleme
relevance-based: ilgi tabanlı
reminiscence bump: anı tümseği
repeated retrieval: tekrarlanan geri getirme
representation: temsil
response specificity: yanıt özgüllüğü
retention: akılda tutma
retention interval: akılda tutma süresi
retrieval: hatırlama/geri getirme
retrograde amnesia: geriye dönük bellek kaybı
ritual: alışkanlık, tören, ayin

schemata: şema, taslak
schematic narrative template: şematik anlatı kalıbı

self: kendilik
self encoding: kendilik kodlaması
self generated reflexions: kişinin kendisinin ürettiği düşünceler/hayaller
self image: kendilik imgesi
self knowledge: kendini bilme, kendilik bilgisi
self memory knowledge: kendilik bellek bilgisi
self network: benlik ağı
self psychological identity: psikolojik öz kimlik
self-defining: kendilik tanımlayıcı
self-defining memories: kendilik tanımlayıcı anılar
self-description: kendilik tasviri
self-discrepany: kendilik çelişkisi
self-focus: ben merkezlilik
selfhood: kendilik durumu
self-identity: kendilik kimliği
self-image: kendilik imgesi
Self-Memory System (SMS): Kendilik Bellek Sistemi
self-persuation: kendi kendini ikna
self-reference: kendini (kendi kendiliğini) referans alma
self-reference encoding: kişinin kendi kendiliğini referans aldığı kodlama
self-referential judgment: kişinin kendini, kendi benliğini referans aldığı değerlendirme
self-reflection: kendi üzerine dönen düşünce/kendi üzerine düşünen düşünce
self-relevance: kendilikle ilişkililik
self-relevant: kendilikle ilişkili
self-report: kendi kendine bildirim
self-representation: kendilik tasarımı/temsili
self-serving bias: kendine hizmet eden önyargı
self-system: kendilik sistemi
semantic memory: anlamsal bellek
sense of self: kendilik hissi
sense of the collective: topluluk bilinci
sensory-perceptual-conceptual-affective records: duyusal-algısal-kavramsal-duygusal kayıtlar
shape recognition: şekilleri tanıma
shared memory: ortak bellek
sites of memory (*lieux de mémoire*): bellek mekânları
social contagion of memory: belleğin sosyal bulaşıcılığı
social desirability: sosyal istenirlik
social inference: sosyal çıkarsama
social memory: sosyal bellek
somatosensory: bedensel duyusal
spaced retrieval: aralıklı geri getirme
spacing effect: ara verme etkisi

specific memory: özgül anı/bellek
specific narrative: özgül anlatı
specific recognition: özgül tanıma
specificity of memory: belleğin özgüllüğü
speech perception: konuşmayı algılama
split-brain: bölünmüş beyin
stimuli: uyaranlar
stimulus specificity: uyaran özgüllüğü
stock of story: hikâye deposu
subsequent memory: müteakip bellek

task-specific feedback: göreve özgü geribildirim
testing effect: test etkisi
textual community: metinsel toplum
theory of mind: zihin teorisi
transactive memory: aktif geçişli bellek
transcendence: aşkınlık
transcranial magnetic stimulation: transkraniyal manyetik uyarım
transitional: geçişli
tuned: ayarlanmış
typicality score: tipiklik skoru

ubiquity: aynı anda her yerde bulunma durumu
unilinear: tek doğrultulu
unprimed: hazırlamasız
unself-conscious: kendiliğinden, doğal, kendinin farkında olmadan (örneğin bir çocuk gibi doğal ve kendinin farkında olmadan davranmak)

valence of words: sözcüklerin değerliği
verbal association: sözel bağ kurma
verbal learning: sözel öğrenme
vernacular culture: yerel kültür
visuospatial imagery: görsel mekânsal imgeleme

what-where-when memory (WWW): ne, ne zaman, nerede belleği (NNN)
within-subject design: denek içi çalışma tasarımı
witness memory: tanık olma anısı/tanıklık belleği
word and language processing: sözcük ve dil işleme
working memory: işler bellek
working self: işler kendilik

DİZİN

4 Temmuz 191, 206
11 Eylül saldırıları 191, 193, 194, 196, 205

ABD tarihi
  Afrika kökenli Amerikalılar 178, 193
  II. Dünya Savaşı 169
  İç Savaş 14, 181
  Kızılderililer 178
  resmi tarih 182, 210
  tarih dersi kitapları 180-184, 210
Afrika kökenli Amerikalılar 291, 292, 294
ahlak
  din 380-382
  gelişimi 380-382
alana özgülük 133, 135, 376-377
alışkanlık belleği 153
Almanlar 261-262, 310
anı tümseği 59-62, 85, 88
anlatı
  lisan 361
  ulusal 312
anma 328
Augustinus 302-303
Avustralya 328

bağımsızlık/birbirine bağlılık 68
balad (halk şarkıları) 354-361
Barrett, Justin 378
Bartlett, Frederic 2, 37, 46, 151, 158, 164, 353
belleğin sosyal bulaşıcılığı 209
bellek
  ağları 54
  anısal/anlamsal 6-7, 371-372
  araştırma yöntemleri 44-47
  duygu 129-136, 252
  endüstrisi 149, 305
  işlevi 6-7, 19-24, 55
  kendilik 11
  kısıtlayıcı işlev 26
  kimlik 14, 288-290
  özgüllük 107-137
  patlaması 14, 278, 301, 305, 308, 316, 324-325
  sosyal gruplar 14, 220-226, 291
  tarihsel 218-220, 238-242, 281-290
  toplumsal bellek 168-171
Bergson, Henri 168, 308
bilişsel yatkınlıklar 371-404
Britanya 332-338
Bruner, Jerome 154, 165

Columbus, Christophorus 170-171
Connerton, Paul 153, 168
Conway, Martin 9, 12, 22, 39, 157, 220
Çinliler 295
çocukluk amnezisi 59-62

Danimarka'nın işgali 65, 193
Dawkins, Richard 374
Douglas, Mary 151
Douglass, Frederick 304, 305
Durkheim, Emile 16, 17, 153
dürtüsellik 28

Ebbinghaus, Hermann 44, 45
Eliot, T. S. 25
Erikson, Erik 58, 220
Estonya 150
etnik köken ve kimlik 14-16

Faulkner, William 303
fenomenolojik kayıtlar 9
Filistinliler 290, 327
flaş anılar 63-66, 72, 129, 146, 192-194, 196-198, 247-248
flaş bellek 65-66, 191-198
Freud, Sigmund 47, 60, 391

Galton, Francis 44-46
geçişli olaylar 83
gerçeğe uygunluk ve duygular 129-136
gerçeği izleme 131-134
geri getirme
  aralıklı 196
  çoklu ipucu 359-361
  geribildirim 198-211
  kolektif anılar 184-196
  tekrarlamalı 175-211

Halbwachs, Maurice 16-17, 151, 153, 158, 159, 165, 168, 176, 178, 306, 308
harici bellek 392-397
hatırlama
  bilme 8
  imgelem 22
hatırlanan kendilik 11, 14
hayali arkadaşlar 24
hayali topluluklar 14
hazırlama 109-112
  beyin taraması 113
Hindular 288-289
Hiroşima 182-183, 323, 338
Hobbes, Thomas 25

ırkçılığın bilişsel boyutları 382-387
imgelem 23-25
insanlarda işbirliği 18, 26-27
ittifak psikolojisi 386

James, William 129
Japonlar 291, 294, 296, 315

Kader Bildirgesi 167
Kanada 283-289, 291, 295
kendilik
  bellek sistemi 48-49, 53, 62, 81
  beyin görüntüleme 128
  bölünmüş beyinli hastalar 126-127
  işler 39, 48-49, 53
  kimlik 58
  kodlama 120-125
kendilik tanımlayıcı anılar 56, 57, 63
Kennedy, John F. 192, 222, 233-234
King, Martin Luther 193, 222, 223, 234
kodlama süreçleri 109, 120-125
kolektif bellek 16-17, 107, 109, 136-137, 149-172, 175-181, 187-189, 191, 210, 211, 247, 255, 261, 264, 267-271 302-303, 349-350, 361, 365
  güçlü/zayıf 151-154
  mekânları 321-324
  Rusya 150, 166-168, 188
  tarih 178-180, 305-309, 314-317, 324-327
  yöntemler 365-367
kolektif hatırlama 15, 18-19, 107, 146, 152-158, 163-172, 177-179, 279
  geribildirim 204-206
  güçlendirme 188
  tarih 178-180
  tekrarlanan geri getirme 191-196
kölelik 222, 291-293
Kuna 394-397
Kurzban, Robert 386-387
kültürel aktarım 345-347, 372-377, 399-403
kültürel araçlar 152-154, 163, 179

MacIntyre, Alasdair 163
Malcolm X 193
Mannheim, Karl 169, 221
Medeni Haklar Kanunu 271
memler 374-375
metinsel toplum 154, 169
Mithen, Steven 401

Nagasaki 182-183, 338
Nanking 19
Nazi (Yahudi) Soykırımı 310-311
Neisser, Ulric 11, 38, 47, 64
Novick, Peter 159, 160

obsesif-kompülsif bozukluk 389
okuryazarlık 158, 393, 397-399
olaya dayalı akıl yürütme 21
otobiyografik bellek 43-47
  bilgi 43, 49-53
  dil 71
  kültür 13, 69, 79-102
  sistemler 362-365

öngörü 20
özcülük 16, 383-387
özgüllük tipleri 112

Propp, Vladimir 164, 165

Rabin, Yitshak 192
resimyazılar 393-397
resmi tarih 159-160, 168, 171
Ribot, Théodule 44, 45, 47
Ridley, Matt 386
Rubin, David 220

sayışma tekerlemeleri 350-358
Schuman, Howard 169-171
senaryo 82
seri hatırlama 360-361, 365, 367
sıradan olay 9, 268
Sihler 288, 289
sosyal baskınlık 387
sözlü gelenekler 349-367
Sperber, Dan 374
Stalin, Josef 168, 210
Sünni/Şii 207

şematik anlatı kalıpları 163-166, 187-188, 211

tarih dersi kitapları 180-183, 210, 222, 283
tarih yazıcılığı 18, 159, 279, 311
test etkisi 185-187
Tomasello, Michael 402
toplumsal sınıflar 382-387
törensel davranışlar 388-392
travmatik olaylar 222-226
Twain, Mark 303

üstbilişsel 202-204

Vietnam Savaşı 169, 218, 235, 336

Wallace, George 193
Wertsch, James 177, 179, 183-184, 187

Yahudiler 290, 310
yanlış bilgilendirme etkisi 208-210
yaratılan gelenekler 15, 308
yaşam dönemleri 9, 54, 58
yaşam hikâyesi 13, 54, 65
yaşam senaryoları 40, 79-102

zihinsel zaman yolculuğu (ZZY) 8, 20, 22, 40, 400

Anılar geçmişimizi nasıl yapılandırır? Paylaşılan kolektif anıları nasıl yapılandırırız? Bellek, tarihi ve kültürü nasıl şekillendirir? Bu ana başlıklar altında bölümlere ayrılan *Zihinde ve Kültürde Bellek* özellikle öğrenciler, öğretim üyeleri ve konuya ilgi duyan okuyucuları kendilik kimliğinin, ortak kültürel norm ve kavramların ve tarih bilincinin oluşmasında bellek süreçlerinin etkisini detaylarıyla tartışmaya davet ediyor.

Neleri hatırlıyoruz, hatırladıklarımızı niye hatırlıyoruz, anılarımız gerçeklerle ne kadar örtüşüyor gibi soruların cevaplarının arandığı kitapta kimliğimizin oluşması, bireysel ve kolektif belleklerin şekillenmesi ve özellikle resmi tarihin geçmişi kurgulamasındaki dikkat çekici noktalar farklı ülke ve kültürlerden örneklerle ayrıntılandırılıyor.

Kitapta tartışılan bulgular yeni, kullanılan yöntemler modern olsa da, çalışmalarıyla insan kültürü psikolojisi alanının başlangıç noktasını temsil ettiği düşünülen Frederic Bartlett ve Aleksandr Luriya gibi öncülerin izi takip edilmektedir.

Farklı disiplinlerden çok sayıda araştırmacının kaleme aldığı makaleleri Washington Üniversitesi'nde görevli iki profesör yayına hazırlamıştır. Aynı zamanda kitabın yazarları arasında da bulunan ikilinden Pascal Boyer psikoloji ve antropoloji bölümlerinde, James V. Wertsch ise antropoloji bölümünde çalışmalarını sürdürmektedir.

9 786053 323754

KDV dahil fiyatı
28 TL